๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

# ขุทฺทกนิกาเย

## มิลินฺทปญฺหปาฬิ

๑. มิลิโนฺท นาม โส ราชา, สาคลายํ ปุรุตฺตเม;
อุปคญฺฉิ นาคเสนํ, คงฺคา จ [คงฺคาว (สี. ปี.)] ยถา สาครํ๚

อาสชฺช ราชา จิตฺรกถิํ, อุกฺกาธารํ ตโมนุทํ;
อปุจฺฉิ นิปุเณ ปเญฺห, ฐานาฎฺฐานคเต ปุถู๚

ปุจฺฉา วิสชฺชนา [วิสฺสชฺชนา (สี. ปี.)] เจว, คมฺภีรตฺถูปนิสฺสิตา;
หทยงฺคมา กณฺณสุขา, อพฺภุตา โลมหํสนา๚

อภิธมฺมวินยคาฬฺหา, สุตฺตชาลสมตฺถิตา;
นาคเสนกถา จิตฺรา, โอปเมฺมหิ นเยหิ จ๚

ตตฺถ ญาณํ ปณิธาย, หาสยิตฺวาน มานสํ;
สุณาถ นิปุเณ ปเญฺห, กงฺขาฎฺฐานวิทาลเนติ๚

๒. ตํ ยถานุสูยเต – อตฺถิ โยนกานํ นานาปุฎเภทนํ สาคลํ นาม นครํ นทีปพฺพตโสภิตํ รมณียภูมิปฺปเทสภาคํ อารามุยฺยาโนปวนตฬากโปกฺขรณิสมฺปนฺนํ นทีปพฺพตวนรามเณยฺยกํ สุตวนฺตนิมฺมิตํ นิหตปจฺจตฺถิกํ [นิปฺปจฺจตฺถิกํ (ก.)] ปจฺจามิตฺตานุปปีฬิตํ วิวิธวิจิตฺรทฬฺหมฎฺฎาลโกฎฺฐกํ วรปวรโคปุร [ปวรปจุรโคปุร (สี.)] โตรณํ คมฺภีรปริขาปณฺฑรปาการปริกฺขิตฺตเนฺตปุรํ๚ สุวิภตฺตวีถิจจฺจรจตุกฺกสิงฺฆาฎกํ สุปฺปสาริตาเนกวิธวรภณฺฑปริปูริตนฺตราปณํ วิวิธทานคฺคสตสมุปโสภิตํ [สตสมุปโสภิตํ (สี. ปี.)] หิมคิริสิขรสงฺกาสวรภวนสตสหสฺสปฺปฎิมณฺฑิตํ คชหยรถปตฺติสมากุลํ อภิรูปนรนาริคณานุจริตํ อากิณฺณชนมนุสฺสํ ปุถุขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทํ วิวิธสมณพฺราหฺมณสภาชน [สภาชน (สี. ปี.), สมฺมาภาชน (ก.)] สงฺฆฎิตํ พหุวิธวิชฺชาวนฺต [วิชฺชาธร (ก.)] นรจิร [นรวิร (สี. ปี.)] นิเสวิตํ กาสิกโกฎุมฺพริกาทินานาวิธวตฺถาปณสมฺปนฺนํ สุปฺปสาริตรุจิรพหุวิธปุปฺผคนฺธาปณํ คนฺธคนฺธิตํ อาสีสนียพหุรตนปริปูริตํ ทิสามุขสุปฺปสาริตาปณํ สิงฺคารวาณิชคณานุจริตํ กหาปณรชตสุวณฺณกํสปตฺถรปริปูรํ ปโชฺชตมานนิธินิเกตํ ปหูตธนธญฺญวิตฺตูปกรณํ ปริปุณฺณโกสโกฎฺฐาคารํ พหฺวนฺนปานํ พหุวิธขชฺชโภชฺชเลยฺยเปยฺยสายนียํ อุตฺตรกุรุสงฺกาสํ สมฺปนฺนสสฺสํ อาฬกมนฺทา วิย เทวปุรํ๚

เอตฺถ ฐตฺวา เตสํ ปุพฺพกมฺมํ กเถตพฺพํ, กเถเนฺตน จ ฉธา วิภชิตฺวา กเถตพฺพํ๚ เสยฺยถิทํ – ปุพฺพโยโค มิลินฺทปญฺหํ ลกฺขณปญฺหํ เมณฺฑกปญฺหํ อนุมานปญฺหํ โอปมฺมกถาปญฺหนฺติ๚

ตตฺถ มิลินฺทปโญฺห ลกฺขณปโญฺห, วิมติเจฺฉทนปโญฺหติ ทุวิโธ๚ เมณฺฑกปโญฺหปิ มหาวโคฺค, โยคิกถาปโญฺหติ ทุวิโธ๚

**ปุพฺพโยโค**ติ เตสํ ปุพฺพกมฺมํ๚

## ปุพฺพโยคาทิ

๓. อตีเต กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วตฺตมาเน คงฺคาย สมีเป เอกสฺมึ อาวาเส มหาภิกฺขุสโงฺฆ ปฏิวสติ, ตตฺถ วตฺตสีลสมฺปนฺนา ภิกฺขู ปาโตว อุฏฺฐาย ยฏฺฐิสมฺมชฺชนิโย [ยฏฺฐิสมฺมุญฺชนิโย (สี. ปี.)] อาทาย พุทฺธคุเณ อาวชฺชนฺตา องฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา กจวรพฺยูหํ กโรนฺติฯ อเถโก ภิกฺขุ เอกํ สามเณรํ ''เอหิ สามเณร, อิมํ กจวรํ ฉเฑฺฑหี''ติ อาห, โส อสุณนฺโต วิย คจฺฉติ, โส ทุติยมฺปิ…เป.… ตติยมฺปิ อามนฺติยมาโน อสุณนฺโต วิย คจฺฉเตวฯ ตโต โส ภิกฺขุ ''ทุพฺพโจ วตายํ สามเณโร''ติ กุทฺโธ สมฺมชฺชนิทเณฺฑน ปหารํ อทาสิฯ ตโต โส โรทนฺโต ภเยน กจวรํ ฉเฑฺฑนฺโต ''อิมินา กจวรฉฑฺฑนปุญฺญกมฺเมน ยาวาหํ นิพฺพานํ ปาปุณามิ [น ปาปุณามิ (สฺยา.)], เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน มชฺฌนฺหิกสูริโย [สุริโย (สี. ปี.)] วิย มเหสกฺโข มหาเตโช ภเวยฺย''นฺติ ปฐมํ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ กจวรํ ฉเฑฺฑตฺวา นหานตฺถาย คงฺคาติตฺถํ คโต คงฺคาย อูมิเวคํ คคฺครายมานํ ทิสฺวา ''ยาวาหํ นิพฺพานํ ปาปุณามิ [น ปาปุณามิ (สฺยา.)], เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน อยํ อูมิเวโค วิย ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาโน ภเวยฺยํ อกฺขยปฏิภาโน''ติ ทุติยมฺปิ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ

โสปิ ภิกฺขุ สมฺมชฺชนิสาลาย สมฺมชฺชนึ ฐเปตฺวา นหานตฺถาย คงฺคาติตฺถํ คจฺฉนฺโต สามเณรสฺส ปตฺถนํ สุตฺวา ''เอส มยา ปโยชิโตปิ ตาว เอวํ ปเตฺถติ, มยฺหํ กึ น สมิชฺฌิสฺสตี''ติ จินฺเตตฺวา ''ยาวาหํ นิพฺพานํ ปาปุณามิ [น ปาปุณามิ (สฺยา.)], เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน อยํ คงฺคาอูมิเวโค วิย อกฺขยปฏิภาโน ภเวยฺยํ, อิมินา ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ สพฺพํ ปญฺหปฏิภานํ วิชเฏตุํ นิเพฺพเฐตุํ สมโตฺถ ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิฯ

เต อุโภปิ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปสุํฯ อถ อมฺหากํ ภควตาปิ ยถา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร ทิสฺสติ, เอวเมเตปิ ทิสฺสนฺติ มม ปรินิพฺพานโต ปญฺจวสฺสสเต อติกฺกเนฺต เอเต อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ยํ มยา สุขุมํ กตฺวา เทสิตํ ธมฺมวินยํ, ตํ เอเต ปญฺหปุจฺฉนโอปมฺมยุตฺติวเสน นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา วิภชิสฺสนฺตีติ นิทฺทิฏฺฐาฯ

๔. เตสุ สามเณโร ชมฺพุทีเป สาคลนคเร มิลิโนฺท นาม ราชา อโหสิ ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี ปฏิพโล อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ มนฺตโยควิธานกิริยานํ [สมนฺตโยค … (สี. ปี.)], กรณกาเล นิสมฺมการี โหติ, พหูนิ จสฺส สตฺถานิ อุคฺคหิตานิ โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ, สุติ สมฺมุติ สงฺขฺยา โยคา นีติ วิเสสิกา คณิกา คนฺธพฺพา ติกิจฺฉา ธนุเพฺพทา [จตุเพฺพทา (สี. ปี.)] ปุราณา อิติหาสา โชติสา มายา เกตุ [เหตุ (สี. ปี.)] มนฺตนา ยุทฺธา ฉนฺทสา พุทฺธวจเนน [ฉนฺทสามุทฺทวจเนน (สี. ปี.)] เอกูนวีสติ, วิตณฺฑวาที [วาที (สี. ปี.)] ทุราสโท ทุปฺปสโห ปุถุติตฺถกรานํ อคฺคมกฺขายติ, สกลชมฺพุทีเป มิลินฺเทน รญฺญา สโม โกจิ นาโหสิ ยทิทํ ถาเมน ชเวน สูเรน ปญฺญาย, อโฑฺฒ มหทฺธโน มหาโภโค อนนฺตพลวาหโนฯ

๕. อเถกทิวสํ มิลิโนฺท ราชา อนนฺตพลวาหนํ จตุรงฺคินึ พลคฺคเสนาพฺยูหํ ทสฺสนกมฺยตาย นครา นิกฺขมิตฺวา พหินคเร เสนงฺคทสฺสนํ กตฺวา [เสนาคณนํ กาเรตฺวา (สี. ปี.)] สาเรตฺวา โส ราชา ภสฺสปฺปวาทโก โลกายตวิตณฺฑ [ปวตฺต (สี. ปี.)] ชนสลฺลาปปฺลว จิตฺตโกตูหโล วิสารโท วิชมฺภโก สูริยํ โอโลเกตฺวา อมเจฺจ อามเนฺตสิ ''พหุ ภเณ ตาว ทิวสาวเสโส กึ กริสฺสาม, อิทาเนว นครํ ปวิสิตฺวา อตฺถิ โกจิ ปณฺฑิโต สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สงฺฆี คณี คณา

จริโย อปิ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปฏิชานมาโน, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ สโกฺกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุํ, ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสาม, กงฺขํ ปฏิวินยิสฺสามา’’ติฯ

เอวํ วุตฺเต ปญฺจสตา โยนกา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุํ ‘‘อตฺถิ, มหาราช, ฉ สตฺถาโร ปูรโณ กสฺสโป มกฺขลิโคสาโล นิคโณฺฐ นาฏปุโตฺต [นาถปุโตฺต (สี. ปี.)] สญฺชโย เพลฏฺฐปุโตฺต อชิโต เกสกมฺพโล ปกุโธ กจฺจายโน, เต สงฺฆิโน คณิโน คณาจริยกา ญาตา ยสสฺสิโน ติตฺถกรา สาธุสมฺมตา พหุชนสฺส, คจฺฉ ตฺวํ มหาราช, เต ปญฺหํ ปุจฺฉสฺสุ, กงฺขํ ปฏิวินยสฺสู’’ติฯ

๖. อถ โข มิลิโนฺท ราชา ปญฺจหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต ภทฺรวาหนํ รถวรมารุยฺห เยน ปูรโณ กสฺสโป เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปูรเณน กสฺสเปน สทฺธึ สโมฺมทิ, สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มิลิโนฺท ราชา ปูรณํ กสฺสปํ เอตทโวจ ‘‘โก, ภเนฺต กสฺสป, โลกํ ปาเลตี’’ติ? ‘‘ปถวี, มหาราช , โลกํ ปาเลตี’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภเนฺต กสฺสป, ปถวี [ปฐวี (สี. สฺยา. ปี.)] โลกํ ปาเลติ, อถ กสฺมา อวีจินิรยํ คจฺฉนฺตา สตฺตา ปถวึ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺตี’’ติ? เอวํ วุตฺเต ปูรโณ กสฺสโป เนว สกฺขิ โอคิลิตุํ, โน สกฺขิ อุคฺคิลิตุํ, อโธมุโข ปตฺตกฺขโนฺธ ตุณฺหีภูโต ปชฺฌายโนฺต นิสีทิฯ

๗. อถ โข มิลิโนฺท ราชา มกฺขลึ โคสาลํ เอตทโวจ ‘‘อตฺถิ, ภเนฺต โคสาล, กุสลากุสลานิ กมฺมานิ, อตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก’’ติ? ‘‘นตฺถิ, มหาราช, กุสลากุสลานิ กมฺมานิ, นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกฯ เย เต, มหาราช, อิธ โลเก ขตฺติยา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน ขตฺติยาว ภวิสฺสนฺติ, เย เต พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสาว ภวิสฺสนฺติฯ กึ กุสลากุสเลหิ กเมฺมหี’’ติ? ‘‘ยทิ, ภเนฺต โคสาล, อิธ โลเก ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา จณฺฑาลา ปุกฺกุสาว ภวิสฺสนฺติ, นตฺถิ กุสลากุสเลหิ กเมฺมหิ กรณียํฯ เตน หิ, ภเนฺต โคสาล, เย เต อิธ โลเก หตฺถจฺฉินฺนา, เต ปรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปุน หตฺถจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติฯ เย ปาทจฺฉินฺนา, เต ปาทจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติฯ เย หตฺถปาทจฺฉินฺนา, เต หตฺถปาทจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติฯ เย กณฺณจฺฉินฺนา, เต กณฺณจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติฯ เย นาสจฺฉินฺนา, เต นาสจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺติฯ เย กณฺณนาสจฺฉินฺนา, เต กณฺณนาสจฺฉินฺนาว ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ เอวํ วุตฺเต โคสาโล ตุณฺหี อโหสิฯ

อถ โข มิลินฺทสฺส รโญฺญ เอตทโหสิ ‘‘ตุจฺโฉ วต โภ ชมฺพุทีโป, ปลาโป วต โภ ชมฺพุทีโป, นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ สโกฺกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา อมเจฺจ อามเนฺตสิ ‘‘รมณียา วต โภ โทสินา รตฺติ, กํ นุ ขฺวชฺช สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกเมยฺยาม ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ, โก มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ สโกฺกติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติ? เอวํ วุเตฺต อมจฺจา ตุณฺหีภูตา รโญฺญ มุขํ โอโลกยมานา อฏฺฐํสุฯ

เตน โข ปน สมเยน สาคลนครํ ทฺวาทส วสฺสานิ สุญฺญํ อโหสิ สมณพฺราหฺมณคหปติปณฺฑิเตหิ, ยตฺถ สมณพฺราหฺมณคหปติปณฺฑิตา ปฏิวสนฺตีติ สุณาติ, ตตฺถ คนฺตฺวา ราชา เต ปญฺหํ ปุจฺฉติ, เต สเพฺพปิ ปญฺหวิสชฺชเนน ราชานํ อาราเธตุํ อสโกฺกนฺตา เยน วา เตน วา ปกฺกมนฺติฯ เย อญฺญํ ทิสํ น ปกฺกมนฺติ, เต สเพฺพ ตุณฺหีภูตา อจฺฉนฺติฯ ภิกฺขู ปน เยภุเยฺยน หิมวนฺตเมว คจฺฉนฺติฯ

**๘**. เตน โข ปน สมเยน โกฏิสตา อรหนฺต หิมวนฺต ปพฺพเต รกฺขิตตเล ปฏิวสนฺติฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ทิพฺพาย โสตธาตุยา มิลินฺทสฺส รโญฺญ วจนํ สุตฺวา ยุคนฺธรมตฺถเก ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา ภิกฺขู ปุจฺฉิ ‘‘อตฺถาวุโส โกจิ ภิกฺขุ ปฏิพโล มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธิํ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติ?

เอวํ วุตฺเต โกฏิสตา อรหนฺต ตุณฺหี อเหสุํฯ ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ ปุฏฺฐา ตุณฺหี อเหสุํฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ เอตทโวจ ‘‘อตฺถาวุโส ตาวติํสภวเน เวชยนฺตสฺส ปาจีนโต **เกตุมตี** นาม วิมานํ, ตตฺถ **มหาเสโน** นาม เทวปุตฺโต ปฏิวสติ, โส ปฏิพโล เตน มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธิํ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติฯ

อถ โข โกฏิสตา อรหนฺต ยุคนฺธรปพฺพเต อนฺตรหิตา ตาวติํสภวเน ปาตุรเหสุํฯ อทฺทสา โข สกฺโก เทวานมินฺโท เต ภิกฺขู ทูรโตว อาคจฺฉนฺเต, ทิสฺวาน เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ, เอกมนฺตํ ฐิโต โข สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘มหา โข, ภนฺเต, ภิกฺขุสโงฺฆ อนุปฺปตฺโต, อหํ สงฺฆสฺส อารามิโก, เกนตฺโถ, กิํ มยา กรณีย’’นฺติ?

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตทโวจ ‘‘อยํ โข, มหาราช, ชมฺพุทีเป สาคลนคเร **มิลินฺโท** นาม ราชา วิตณฺฑวาที ทุราสโท ทุปฺปสโห ปุถุติตฺถกรานํ อคฺคมกฺขายติ, โส ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิฏฺฐิวาเทน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเฐตี’’ติฯ

อถ โข สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘อยํ โข, ภนฺเต, มิลินฺโท ราชา อิโต จุโต มนุสฺเสสุ อุปฺปนฺโน, เอโส โข, ภนฺเต, เกตุมติวิมาเน มหาเสโน นาม เทวปุตฺโต ปฏิวสติ, โส ปฏิพโล เตน มิลินฺเทน รญฺญา สทฺธิํ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุํ, ตํ เทวปุตฺตํ ยาจิสฺสาม มนุสฺสโลกูปปตฺติยา’’ติฯ

อถ โข สกฺโก เทวานมินฺโท ภิกฺขุสงฺฆํ ปุรกฺขตฺวา เกตุมติวิมานํ ปวิสิตฺวา มหาเสนํ เทวปุตฺตํ อาลิงฺคิตฺวา เอตทโวจ ‘‘ยาจติ ตํ, มาริส, ภิกฺขุสโงฺฆ มนุสฺสโลกูปปตฺติยา’’ติฯ ‘‘น เม, ภนฺเต, มนุสฺสโลเกนตฺโถ กมฺมพหุเลน, ติโพฺพ มนุสฺสโลโก, อิเธวาหํ, ภนฺเต, เทวโลเก อุปรูปรูปปตฺติโก หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติฯ ทุติยมฺปิ…เป.… ตติยมฺปิ โข สเกฺกน เทวานมินฺเทน ยาจิโต มหาเสโน เทวปุตฺโต เอวมาห ‘‘น เม, ภนฺเต, มนุสฺสโลเกนตฺโถ กมฺมพหุเลน, ติโพฺพ มนุสฺสโลโก, อิเธวาหํ, ภนฺเต, เทวโลเก อุปรูปรูปปตฺติโก หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต มหาเสนํ เทวปุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘อิธ มยํ, มาริส, สเทวกํ โลกํ อนุวิโลกยมานา อญฺญตฺร ตยา มิลินฺทสฺส รโญฺญ วาทํ ภินฺทิตฺวา สาสนํ ปคฺคเหตุํ สมตฺถํ อญฺญํ กญฺจิ น ปสฺสาม, ยาจติ ตํ, มาริส, ภิกฺขุสโงฺฆ, สาธุ สปฺปุริส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทสพลสฺส สาสนํ ปคฺคณฺหาหี’’ติฯ เอวํ วุตฺเต มหาเสโน เทวปุตฺโต ‘‘อหํ กิร มิลินฺทสฺส รโญฺญ วาทํ ภินฺทิตฺวา พุทฺธสาสนํ ปคฺคเหตุํ สมตฺโถ ภวิสฺสามี’’ติ หฏฺฐปหฏฺโฐ อุทคฺคุทโคฺค หุตฺวา ‘‘สาธุ, ภนฺเต, มนุสฺสโลเก อุปฺปชฺชิสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญํ อทาสิฯ

**๙**. อถ โข เต ภิกฺขู เทวโลเก ตํ กรณียํ ตีเรตฺวา เทเวสุ ตาวติํเสสุ อนฺตรหิตา หิมวนฺต ปพฺพเต รกฺขิตตเล ปาตุรเหสุํฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภิกฺขุสงฺฆํ เอตทโวจ “อตฺถาวุโส, อิมสฺมิํ ภิกฺขุสเงฺฆ โกจิ ภิกฺขุ สนฺนิปาตํ อนาคโต”ติฯ เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขุ อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ “อตฺถิ, ภเนฺต , อายสฺมา **โรหโณ** อิโต สตฺตเม ทิวเส หิมวนฺตํ ปพฺพตํ ปวิสิตฺวา นิโรธํ สมาปโนฺน, ตสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหถา”ติฯ อายสฺมาปิ โรหโณ ตงฺขณเญฺญว นิโรธา วุฎฺฐาย “สโงฺฆ มํ ปฎิมาเนตี”ติ หิมวเนฺต ปพฺพเต อนฺตรหิโต รกฺขิตตเล โกฎิสตานํ อรหนฺตานํ ปุรโต ปาตุรโหสิฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุโตฺต อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “กิํ นุ โข, อาวุโส, โรหณ พุทฺธสาสเน ภิชฺชเนฺต [ปลุชฺชเนฺต (สี. ปี.)] น ปสฺสสิ สงฺฆสฺส กรณียานี”ติฯ “อมนสิกาโร เม, ภเนฺต, อโหสี”ติฯ

“เตน , หาวุโส โรหณ, ทณฺฑกมฺมํ กโรหี”ติฯ “กิํ, ภเนฺต, กโรมี”ติ? “อตฺถาวุโส โรหณ, หิมวนฺตปพฺพตปเสฺส **คชงฺคลํ** [กชงฺคลํ (สี. ปี.)] นาม พฺราหฺมณคาโม, ตตฺถ **โสณุตฺตโร** นาม พฺราหฺมโณ ปฎิวสติ, ตสฺส ปุโตฺต อุปฺปชฺชิสฺสติ **นาคเสโน**ติ นาม ทารโก, เตน หิ ตฺวํ, อาวุโส โรหณ, ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา นาคเสนํ ทารกํ นีหริตฺวา ปพฺพาเชหิ, ปพฺพชิเตว ตสฺมิํ ทณฺฑกมฺมโต มุจฺจิสฺสสี”ติฯ อายสฺมาปิ โข โรหโณ “สาธู”ติ สมฺปฎิจฺฉิฯ

**๑๐**. มหาเสโนปิ โข เทวปุโตฺต เทวโลกา จวิตฺวา โสณุตฺตรพฺราหฺมณสฺส ภริยาย กุจฺฉิสฺมิํ ปฎิสนฺธิํ อคฺคเหสิ, สห ปฎิสนฺธิคฺคหณา ตโย อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา ปาตุรเหสุํ, อาวุธภณฺฑานิ ปชฺชลิํสุ, อคฺคสสฺสํ อภินิปฺผนฺนํ, มหาเมโฆ อภิปฺปวสฺสิฯ อายสฺมาปิ โข โรหโณ ตสฺส ปฎิสนฺธิคฺคหณโต ปฎฺฐาย ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิสโนฺต เอกทิวสมฺปิ กฎจฺฉุมตฺตํ ภตฺตํ วา อุฬุงฺกมตฺตํ ยาคุํ วา อภิวาทนํ วา อญฺชลิกมฺมํ วา สามีจิกมฺมํ วา นาลตฺถ, อถ โข อโกฺกสเญฺญว ปริภาสเญฺญว ปฎิลภติ “อติจฺฉถ ภเนฺต”ติ วจนมตฺตมฺปิ วตฺตา นาม นาโหสิ, ทสมาสาธิกานํ ปน สตฺตนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน เอกทิวสํ “อติจฺฉถ ภเนฺต”ติ วจนมตฺตํ อลตฺถฯ ตํ ทิวสเมว พฺราหฺมโณปิ พหิ กมฺมนฺตา อาคจฺฉโนฺต ปฎิปเถ เถรํ ทิสฺวา “กิํ, โภ ปพฺพชิต, อมฺหากํ เคหํ อคมิตฺถา”ติ อาหฯ “อาม, พฺราหฺมณ, อคมมฺหา”ติฯ “อปิ กิญฺจิ ลภิตฺถา”ติฯ “อาม, พฺราหฺมณ, ลภิมฺหา”ติฯ โส อนตฺตมโน เคหํ คนฺตฺวา ปุจฺฉิ “ตสฺส ปพฺพชิตสฺส กิญฺจิ อทตฺถา”ติฯ “น กิญฺจิ อทมฺหา”ติฯ พฺราหฺมโณ ทุติยทิวเส ฆรทฺวาเร เยว นิสีทิ “อชฺช ปพฺพชิตํ มุสาวาเทน นิคฺคเหสฺสามี”ติฯ เถโร ทุติยทิวเส พฺราหฺมณสฺส ฆรทฺวารํ สมฺปโตฺตฯ

พฺราหฺมโณ เถรํ ทิสฺวาว เอวมาห “ตุเมฺห หิโยฺย อมฺหากํ เคเห กิญฺจิ อลภิตฺวาว “ลภิมฺหา”ติ อโวจุตฺถ, วฎฺฎติ นุ โข ตุมฺหากํ มุสาวาโท”ติฯ เถโร อาห “มยํ, พฺราหฺมณ, ตุมฺหากํ เคเห ( ) [(ปวิสนฺตา) (ก.)] ทสมาสาธิกานิ สตฺต วสฺสานิ ‘อติจฺฉถา’ติ วจนมตฺตมฺปิ อลภิตฺวา หิโยฺย ‘อติจฺฉถา’ติ วจนมตฺตํ ลภิมฺหา, อเถตํ วาจาปฎิสนฺถารํ [ปฎิสนฺตารํ (สี. ปี.)] อุปาทาย เอวมโวจุมฺหา”ติฯ

พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ “อิเม วาจาปฎิสนฺธารมตฺตมฺปิ ลภิตฺวา ชนมเชฺฌ ‘ลภิมฺหา’ติ ปสํสนฺติ, อญฺญํ กิญฺจิ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ลภิตฺวา กสฺมา นปฺปสํสนฺตี”ติ ปสีทิตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปฎิยาทิตภตฺตโต กฎจฺฉุภิกฺขํ, ตทุปิยญฺจ พฺยญฺชนํ ทาเปตฺวา “อิมํ ภิกฺขํ สพฺพกาลํ ตุเมฺห ลภิสฺสถา”ติ อาหฯ

โส ปุนทิวสโต ปภุติ อุปสงฺกมนฺตสฺส เถรสฺส อุปสมํ ทิสฺวา ภิโยฺยโส มตฺตาย ปสีทิตฺวา เถรํ นิจฺจกาลํ อตฺตโน ฆเร ภตฺตวิสฺสคฺคกรณตฺถาย ยาจิฯ เถโร ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสตฺวา ทิวเส ทิวเส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา คจฺฉนฺโต โถกํ โถกํ พุทฺธวจนํ กเถตฺวา คจฺฉติฯ สาปิ โข พฺราหฺมณี ทสมาสจฺจเยน ปุตฺตํ วิชายิ, “นาคเสโน”ติสฺส นามมกํสุ, โส อนุกฺกเมน วฑฺฒนฺโต สตฺตวสฺสิโก ชาโตฯ

**๑๑**. อถ โข นาคเสนสฺส ทารกสฺส ปิตา นาคเสนํ ทารกํ เอตทโวจ “อิมสฺมึ โข , ตาต นาคเสน, พฺราหฺมณกุเล สิกฺขานิ สิเกฺขยฺยาสี”ติฯ “กตมานิ, ตาต, อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล สิกฺขานิ นามา”ติ? “ตโย โข, ตาต นาคเสน, เวทา **สิกฺขานิ** นาม, อวเสสานิ สิปฺปานิ **สิปฺปํ** นามา”ติฯ “เตน หิ, ตาต, สิกฺขิสฺสามี”ติฯ

อถ โข โสณุตฺตโร พฺราหฺมโณ อาจริยพฺราหฺมณสฺส อาจริยภาคํ สหสฺสํ ทตฺวา อโนฺตปาสาเท เอกสฺมึ คเพฺภ เอกโต มญฺจกํ ปญฺญเปตฺวา อาจริยพฺราหฺมณํ เอตทโวจ “สชฺฌาเปหิ โข, ตฺวํ พฺราหฺมณ, อิมํ ทารกํ มนฺตานีติฯ เตน หิ ‘ตาต ทารก’ อุคฺคณฺหาหิ มนฺตานี”ติฯ อาจริยพฺราหฺมโณ สชฺฌายติ นาคเสนสฺส ทารกสฺส เอเกเนว อุเทฺทเสน ตโย เวทา หทยงฺคตา วาจุคฺคตา สูปธาริตา สุววตฺถาปิตา สุมนสิกตา อเหสุํ, สกิเมว จกฺขุํ อุทปาทิ ตีสุ เวเทสุ สนิฆณฺฑุเกฏุเภสุ [สนิฆณฺฏุเกฏุเภสุ (ก.)] สากฺขรปฺปเภเทสุ อิติหาสปญฺจเมสุ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย อโหสิฯ

อถ โข นาคเสโน ทารโก ปิตรํ เอตทโวจ “อตฺถิ นุ โข, ตาต, อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล อิโต อุตฺตริมฺปิ สิกฺขิตพฺพานิ, อุทาหุ เอตฺตกาเนวา”ติฯ “นตฺถิ, ตาต นาคเสน, อิมสฺมึ พฺราหฺมณกุเล อิโต อุตฺตรึ สิกฺขิตพฺพานิ, เอตฺตกาเนว สิกฺขิตพฺพานี”ติฯ

อถ โข นาคเสโน ทารโก อาจริยสฺส อนุโยคํ ทตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห ปุพฺพวาสนาย โจทิตหทโย รโหคโต ปฏิสลฺลีโน อตฺตโน สิปฺปสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ โอโลเกโนฺต อาทิมฺหิ วา มเชฺฌ วา ปริโยสาเน วา อปฺปมตฺตกมฺปิ สารํ อทิสฺวา “ตุจฺฉา วต โภ อิเม เวทา, ปลาปา วต โภ อิเม เวทา อสารา นิสฺสารา”ติ วิปฺปฏิสารี อนตฺตมโน อโหสิฯ

**๑๒**. เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา โรหโณ วตฺตนิเย เสนาสเน นิสิโนฺน นาคเสนสฺส ทารกสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย วตฺตนิเย เสนาสเน อนฺตรหิโต คชงฺคลพฺราหฺมณคามสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิฯ อทฺทสา โข นาคเสโน ทารโก อตฺตโน ทฺวารโกฏฺฐเก ฐิโต อายสฺมนฺตํ โรหณํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน อตฺตมโน อุทโคฺค ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต “อเปฺปว นามายํ ปพฺพชิโต กญฺจิ สารํ ชาเนยฺยา”ติ เยนายสฺมา โรหโณ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “โก นุ โข, ตฺวํ มาริส, เอทิโส ภณฺฑุกาสาววสโน”ติฯ “ปพฺพชิโต [ปาปกานํ มลานํ ปพฺพาเชตุํ ปพฺพชิโต (สี. ปี.)] นามาหํ ทารกา”ติฯ “เกน, ตฺวํ มาริส, ปพฺพชิโต นามาสี”ติ? “ปาปกานิ มลานิ ปพฺพาเชติ, ตสฺมาหํ, ทารก, ปพฺพชิโต นามา”ติฯ “กึการณา, มาริส, เกสา เต น ยถา อเญฺญส”นฺติ ? “โสฬสิเม, ทารก, ปลิโพเธ ทิสฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพชิโตฯ “กตเม โสฬส”? “อลงฺการปลิโพโธ มณฺฑนปลิโพโธ เตลมกฺขนปลิโพโธ โธวนปลิโพโธ มาลาปลิโพโธ คนฺธปลิโพโธ วาสนปลิโพโธ หรีฏกปลิโพโธ อามลกปลิโพโธ รงฺคปลิโพโธ พนฺธนปลิโพโธ โกจฺฉปลิโพโธ กปฺปกปลิโพโธ วิชฏนปลิโพโธ อูกาปลิโพโธ, เกเสสุ วิลูเนสุ โสจนฺติ กิลมนฺติ ปริเทวนฺติ อุรตฺตาฬึ กนฺทนฺติ สโมฺมหํ อาปชฺชนฺติ, อิเมสุ โข, ทารก, โสฬสสุ ปลิโพเธสุ ปลิคุณฺฐิตา มนุสฺสา สพฺพานิ อติสุขุมานิ สิปฺปานิ นาเสนฺตี”ติฯ “กึการณา, มาริส, วตฺถา

นิปิ เต น ยถา อเญฺญส’’นฺติ? ‘‘กามนิสฺสิตานิ โข, ทารก, วตฺถานิ, กามนิสฺสิตานิ คิหิพฺยญฺชน ภณฺฑานิ [กมนียานิ คิหิพฺยญฺชนานิ (สี. ปี.)], ยานิ กานิจิ โข ภยานิ วตฺถโต อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ กาสาววสนสฺส น โหนฺติ, ตสฺมา วตฺถานิปิ เม น ยถา อเญฺญส’’นฺติฯ ‘‘ชานาสิ โข, ตฺวํ มาริส, สิปฺปานิ นามา’’ติ? ‘‘อาม, ทารก, ชานามหํ สิปฺปานิ, ยํ โลเก อุตฺตมํ มนฺตํ, ตมฺปิ ชานามี’’ติฯ ‘‘มยฺหมฺปิ ตํ, มาริส, ทาตุํ สกฺกา’’ติ? ‘‘อาม, ทารก, สกฺกา’’ติฯ ‘‘เตน หิ เม เทหี’’ติฯ ‘‘อกาโล โข, ทารก, อนฺตรฆรํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐมฺหา’’ติฯ

อถ โข นาคเสโน ทารโก อายสฺมโต โรหณสฺส หตฺถโต ปตฺตํ คเหตฺวา ฆรํ ปเวเสตฺวา ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา อายสฺมนฺตํ โรหณํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ เอตทโวจ ‘‘เทหิ เม ทานิ, มาริส, มนฺต’’นฺติฯ ‘‘ยทา โข ตฺวํ, ทารก, นิปฺปลิโพโธ หุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา มยา คหิตํ ปพฺพชิตเวสํ คณฺหิสฺสสิ, ตทา ทสฺสามี’’ติ อาหฯ

อถ โข นาคเสโน ทารโก มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา อาห ‘‘อมฺมตาตา, อยํ ปพฺพชิโต ‘ยํ โลเก อุตฺตมํ มนฺตํ, ตํ ชานามี’ติ วทติ, น จ อตฺตโน สนฺติเก อปพฺพชิตสฺส เทติ, อหํ เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตํ อุตฺตมํ มนฺตํ อุคฺคณฺหิสฺสามี’’ติฯ อถสฺส มาตาปิตโร ‘‘ปพฺพชิตฺวาปิ โน ปุตฺโต มนฺตํ คณฺหตุ, คเหตฺวา ปุน อาคจฺฉิสฺสตี’’ติ มญฺญมานา ‘‘คณฺห ปุตฺตา’’ติ อนุชานึสุฯ

**๑๓**. อถ โข อายสฺมา โรหโณ นาคเสนํ ทารกํ อาทาย เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยน วิชมฺภวตฺถุ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา วิชมฺภวตฺถุสฺมึ เสนาสเน เอกรตฺตํ วสิตฺวา เยน รกฺขิตตลํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา โกฏิสตานํ อรหนฺตานํ มชฺเฌ นาคเสนํ ทารกํ ปพฺพาเชสิฯ ปพฺพชิโต จ ปนายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ ‘‘คหิโต เม, ภนฺเต, ตว เวโส, เทถ เม ทานิ มนฺต’’นฺติฯ อถ โข อายสฺมา โรหโณ ‘‘กิมฺหิ นุ โขหํ นาคเสนํ วิเนยฺยํ ปฐมํ วินเย วา สุตฺตนฺเต วา อภิธมฺเม วา’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘ปณฺฑิโต โข อยํ นาคเสโน, สโกฺกติ สุเขเนว อภิธมฺมํ ปริยาปุณิตุ’’นฺติ ปฐมํ อภิธมฺเม วิเนสิฯ

อายสฺมา จ นาคเสโน ‘‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา’’ติ ติกทุกปฏิมณฺฑิตํ ธมฺมสงฺคณีปกรณํ, ขนฺธวิภงฺคาทิ อฏฺฐารส วิภงฺคปฏิมณฺฑิตํ วิภงฺคปฺปกรณํ, ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติ อาทินา จุทฺทสวิเธน วิภตฺตํ ธาตุกถาปกรณํ, ‘‘ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺตี’’ติ อาทินา ฉพฺพิเธน วิภตฺตํ ปุคฺคลปญฺญตฺติปฺปกรณํ, สกวาเท ปญฺจสุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจสุตฺตสตานีติ สุตฺตสหสฺสํ สโมธาเนตฺวา วิภตฺตํ กถาวตฺถุปฺปกรณํ, ‘‘มูลยมกํ ขนฺธยมก’’นฺติ อาทินา ทสวิเธน วิภตฺตํ ยมกปฺปกรณํ, ‘‘เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย’’ติ อาทินา จตุวีสติวิเธน วิภตฺตํ ปฏฺฐานปฺปกรณนฺติ สพฺพํ ตํ อภิธมฺมปิฏกํ เอเกเนว สชฺฌาเยน ปคุณํ กตฺวา ‘‘ติฏฺฐถ ภนฺเต, น ปุน โอสาเรถ, เอตฺตเกเนวาหํ สชฺฌายิสฺสามี’’ติ อาหฯ

**๑๔**. อถ โข อายสฺมา นาคเสโน เยน โกฏิสตา อรหนฺโต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา โกฏิสเต อรหนฺเต เอตทโวจ ‘‘อหํ โข ภนฺเต ‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา , อพฺยากตา ธมฺมา’ติ อิเมสุ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา สพฺพํ ตํ อภิธมฺมปิฏกํ วิตฺถาเรน โอสาเรสฺสามี’’ติฯ ‘‘สาธุ, นาคเสน, โอสาเรหี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน สตฺต มาสานิ สตฺต ปกรณานิ วิตฺถาเรน โอสาเรสิ, ปถวี อุนฺนทิ, เทวตา สาธุการมทํสุ, พฺรหฺมาโน อปฺโผเฏสุํ, ทิพฺพานิ จนฺทนจุณฺณานิ ทิพฺพานิ จ มนฺ

ทารวปฺปฺผานิ อภิปฺปวสฺสึสุฯ

**๑๕**. อถ โข โกฏฺฐิสตา อรหนฺเต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปริปุณฺณวีสติวสฺสํ รกฺขิตตเล อุปสมฺปาเทสุํฯ อุปสมฺปนฺโน จ ปนายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อุปชฺฌาเยน สทฺธึ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺโต เอวรูปํ ปริวิตกฺกํ อุปฺปาเทสิ ‘‘ตุจฺโฉ วต เม อุปชฺฌาโย, พาโล วต เม อุปชฺฌาโย, ฐเปตฺวา อวเสสํ พุทฺธวจนํ ปฐมํ มํ อภิธมฺเม วิเนสี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา โรหโณ อายสฺมโต นาคเสนสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘อนนุจฺฉวิกํ โข นาคเสน ปริวิตกฺกํ วิตกฺเกสิ, น โข ปเนตํ นาคเสน ตวานุจฺฉวิก’’นฺติฯ

อถ โข อายสฺมโต นาคเสนสฺส เอตทโหสิ ‘‘อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, ยตฺร หิ นาม เม อุปชฺฌาโย เจตสา เจโตปริวิตกฺกํ ชานิสฺสติ, ปณฺฑิโต วต เม อุปชฺฌาโย, ยํนูนาหํ อุปชฺฌายํ ขมาเปยฺย’’นฺติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ ‘‘ขมถ เม, ภนฺเต, น ปุน เอวรูปํ วิตกฺกสฺสามี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา โรหโณ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘น โข ตฺยาหํ นาคเสน เอตฺตาวตา ขมามิ, อตฺถิ โข นาคเสน สาคลํ นาม นครํ, ตตฺถ มิลินฺโท นาม ราชา รชฺชํ กาเรติ, โส ทิฏฺฐิวาเทน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเฐติ, สเจ ตฺวํ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ราชานํ ทเมตฺวา พุทฺธสาสเน ปสาเทสฺสสิ, เอวาหํ ตํ ขมิสฺสามี’’ติฯ

‘‘ติฏฺฐตุ, ภนฺเต, เอโก มิลินฺโท ราชา; สเจ, ภนฺเต, สกลชมฺพุทีเป สเพฺพ ราชาโน อาคนฺตฺวา มํ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยุํ, สพฺพํ ตํ วิสเชฺชตฺวา สมฺปทาเลสฺสามิ, ‘ขมถ เม ภนฺเต’ติ วตฺวา, ‘น ขมามี’ติ วุเตฺต ‘เตน หิ, ภนฺเต, อิมํ เตมาสํ กสฺส สนฺติเก วสิสฺสามี’ติ อาห’’ ฯ อยํ โข, นาคเสน, อายสฺมา อสฺสคุโตฺต วตฺตนิเย เสนาสเน วิหรติ, คจฺฉ ตฺวํ, นาคเสน, เยนายสฺมา อสฺสคุโตฺต เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน อายสฺมโต อสฺสคุตฺตสฺส ปาเท สิรสา วนฺท, เอวญฺจ นํ วเทหิ ‘อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, ตุมฺหากํ ปาเท สิรสา วนฺทติ, อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉติ, อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สนฺติเก วสิตุํ มํ ปหิณี’ติ , ‘โกนาโม เต อุปชฺฌาโย’ติ จ วุเตฺต ‘โรหณเตฺถโร นาม ภนฺเต’’ติ วเทยฺยาสิ, ‘อหํ โกนาโม’ติ วุเตฺต เอวํ วเทยฺยาสิ ‘มม อุปชฺฌาโย, ภนฺเต, ตุมฺหากํ นามํ ชานาตี’’’ติฯ ‘‘เอวํ ภนฺเต’’ติ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ โรหณํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยนายสฺมา อสฺสคุโตฺต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ, เอกมนฺตํ ฐิโต โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, ตุมฺหากํ ปาเท สิรสา วนฺทติ, เอวญฺจ วเทติ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉติ, อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สนฺติเก วสิตุํ มํ ปหิณี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุโตฺต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ตฺวํ กินฺนาโมสี’’ติฯ ‘‘อหํ, ภนฺเต, นาคเสโน นามา’’ติฯ ‘‘โกนาโม เต อุปชฺฌาโย’’ติ? ‘‘อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, โรหโณ นามา’’ติฯ ‘‘อหํ โกนาโม’’ติฯ ‘‘อุปชฺฌาโย เม, ภนฺเต, ตุมฺหากํ นามํ ชานาตี’’ติฯ

‘‘สาธุ, นาคเสน, ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมหี’’ติฯ ‘‘สาธุ ภนฺเต’’ติ ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ปุนทิวเส ปริเวณํ สมฺมชฺชิตฺวา มุโขทกํ ทนฺตโปณํ อุปฏฺฐเปสิฯ เถโร สมฺมชฺชิตฏฺฐานํ ปฏิสมฺมชฺชิ, ตํ อุทกํ ฉเฑฺฑตฺวา อญฺญํ อุทกํ อาหริ, ตญฺจ ทนฺตกฏฺฐํ อปเนตฺวา อญฺญํ ทนฺตกฏฺฐํ คณฺหิ, น อาลาปสลฺลาปํ อกาสิ, เอวํ สตฺต ทิวสานิ กตฺวา สตฺตเม ทิวเส ปุน ปุจฺฉิตฺวา ปุน เตน ตเถว วุตฺเต วสฺสวาสํ อนุชานิฯ

**๑๖**. เตน โข ปน สมเยน เอกา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ ตึสมตฺตานิ วสฺสานิ อุปฏฺฐาสิฯ อถ โข สา มหาอุปาสิกา เตมาสจฺจเยน เยนายสฺมา อสฺสคุตฺโต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ เอตทโวจ ‘‘อตฺถิ นุ โข, ตาต, ตุมฺหากํ สนฺติเก อโญฺญ ภิกฺขู’’ติฯ ‘‘อตฺถิ, มหาอุปาสิเก, อมฺหากํ สนฺติเก นาคเสโน นาม ภิกฺขู’’ติ ฯ ‘‘เตน หิ, ตาต อสฺสคุตฺต, อธิวาเสหิ นาคเสเนน สทฺธึ สฺวาตนาย ภตฺต’’นฺติฯ อธิวาเสสิ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ตุณฺหีภาเวนฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อายสฺมตา นาคเสเนน สทฺธึ ปจฺฉาสมเณน เยน มหาอุปาสิกาย นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิฯ อถ โข สา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อายสฺมนฺตญฺจ นาคเสนํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตเปฺปสิ สมฺปวาเรสิฯ อถ โข อายสฺมา อสฺสคุตฺโต ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ตฺวํ, นาคเสน, มหาอุปาสิกาย อนุโมทนํ กโรหี’’ติ อิทํ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ

อถ โข สา มหาอุปาสิกา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘มหลฺลิกา โขหํ, ตาต นาคเสน, คมฺภีราย ธมฺมกถาย มยฺหํ อนุโมทนํ กโรหี’’ติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย คมฺภีราย ธมฺมกถาย โลกุตฺตราย สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตาย อนุโมทนํ อกาสิฯ อถ โข ตสฺสา มหาอุปาสิกาย ตสฺมึเยว อาสเน วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’’นฺติฯ อายสฺมาปิ โข นาคเสโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย อนุโมทนํ กตฺวา อตฺตนา เทสิตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตสฺมึเยว อาสเน นิสิโนฺน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคุโตฺต มณฺฑลมาเฬ นิสิโนฺน ทฺวินฺนมฺปิ ธมฺมจกฺขุปฏิลาภํ ญตฺวา สาธุการํ ปวเตฺตสิ ‘‘สาธุ สาธุ นาคเสน, เอเกน กณฺฑปฺปหาเรน เทฺว มหากายา ปทาลิตา’’ติ, อเนกานิ จ เทวตาสหสฺสานิ สาธุการํ ปวเตฺตสุํฯ

**๑๗**. อถ โข อายสฺมา นาคเสโน อุฏฺฐายาสนา เยนายสฺมา อสฺสคุโตฺต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺนํ โข อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อายสฺมา อสฺสคุโตฺต เอตทโวจ ‘‘คจฺฉ, ตฺวํ นาคเสน, ปาฏลิปุตฺตํ, ปาฏลิปุตฺตนคเร อโสการาเม อายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต ปฏิวสติ, ตสฺส สนฺติเก พุทฺธวจนํ ปริยาปุณาหี’’ติฯ ‘‘กีว ทูโร, ภเนฺต, อิโต ปาฏลิปุตฺตนคร’’นฺติ? ‘‘โยชนสตานิ โข นาคเสนา’’ติฯ ‘‘ทูโร โข, ภเนฺต, มโคฺค ฯ อนฺตรามเคฺค ภิกฺขา ทุลฺลภา, กถาหํ คมิสฺสามี’’ติ? ‘‘คจฺฉ, ตฺวํ นาคเสน, อนฺตรามเคฺค ปิณฺฑปาตํ ลภิสฺสสิ สาลีนํ โอทนํ วิคตกาฬกํ อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชน’’นฺติฯ ‘‘เอวํ ภเนฺต’’ติ โข อายสฺมา นาคเสโน อายสฺมนฺตํ อสฺสคุตฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เยน ปาฏลิปุตฺตํ เตน จาริกํ ปกฺกามิฯ

**๑๘**. เตน โข ปน สมเยน ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ปาฏลิปุตฺตคามิมคฺคํ ปฏิปนฺโน โหติฯ อทฺทสา โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา ''กุหึ คจฺฉสิ ตาตา''ติ อาหฯ ''ปาฏลิปุตฺตํ คหปตี''ติฯ ''สาธุ ตาต, มยมฺปิ ปาฏลิปุตฺตํ คจฺฉามฯ อเมฺหหิ สทฺธึ สุขํ คจฺฉถา''ติฯ

อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมโต นาคเสนสฺส อิริยาปเถ ปสีทิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตเปฺปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ อญฺญตรํ นีจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''กินฺนาโมสิ ตฺวํ ตาตา''ติฯ ''อหํ, คหปติ, นาคเสโน นามา''ติฯ ''ชานาสิ โข, ตฺวํ ตาต, พุทฺธวจนํ นามา''ติ? ''ชานามิ โขหํ, คหปติ, อภิธมฺมปทานี''ติฯ ''ลาภา โน ตาต, สุลทฺธํ โน ตาต, อหมฺปิ โข, ตาต, อาภิธมฺมิโก, ตฺวมฺปิ อาภิธมฺมิโก, ภณ, ตาต, อภิธมฺมปทานี''ติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ปาฏลิปุตฺตกสฺส เสฏฺฐิสฺส อภิธมฺมํ เทเสสิ, เทเสนฺเต เยว ปาฏลิปุตฺตกสฺส เสฏฺฐิสฺส วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ ''ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม''นฺติฯ

อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ ปุรโต อุโยฺยเชตฺวา สยํ ปจฺฉโต คจฺฉนฺโต ปาฏลิปุตฺตสฺส อวิทูเร เทฺวธาปเถ ฐตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''อยํ โข, ตาต นาคเสน, อโสการามสฺส มโคฺค, อิทํ โข, ตาต, อมฺหากํ กมฺพลรตนํ โสฬสหตฺถํ อายาเมน, อฏฺฐหตฺถํ วิตฺถาเรน, ปฏิคฺคณฺหาหิ โข, ตาต, อิทํ กมฺพลรตนํ อนุกมฺปํ อุปาทายา''ติฯ ปฏิคฺคเหสิ โข อายสฺมา นาคเสโน ตํ กมฺพลรตนํ อนุกมฺปํ อุปาทายฯ อถ โข ปาฏลิปุตฺตโก เสฏฺฐิ อตฺตมโน อุทโคฺค ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

**๑๙**. อถ โข อายสฺมา นาคเสโน เยน อโสการาโม เยนายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ ธมฺมรกฺขิตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตโน อาคตการณํ กเถตฺวา อายสฺมโต ธมฺมรกฺขิตสฺส สนฺติเก เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ เอเกเนว อุเทฺทเสน ตีหิ มาเสหิ พฺยญฺชนโส ปริยาปุณิตฺวา ปุน ตีหิ มาเสหิ อตฺถโส มนสากาสิฯ

อถ โข อายสฺมา ธมฺมรกฺขิโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''เสยฺยถาปิ, นาคเสน, โคปาลโก คาโว รกฺขติ, อเญฺญ โครสํ ปริภุญฺชนฺติฯ เอวเมว โข, ตฺวํ นาคเสน, เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ธาเรโนฺตปิ น ภาคี สามญฺญสฺสา''ติฯ ''โหตุ, ภเนฺต, อลํ เอตฺตเกนา''ติฯ เตเนว ทิวสภาเคน เตน รตฺติภาเคน สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิ, สห สจฺจปฺปฏิเวเธน อายสฺมโต นาคเสนสฺส สเพฺพ เทวา สาธุการมทํสุ, ปถวี อุนฺนทิ, พฺรหฺมาโน อโปฺผเฏสุํ, ทิพฺพานิ จนฺทนจุณฺณานิ ทิพฺพานิ จ มนฺทารวปุปฺผานิ อภิปฺปวสฺสึสุฯ

**๒๐**. เตน โข ปน สมเยน โกฏิสตา อรหโนฺต หิมวเนฺต ปพฺพเต รกฺขิตตเล สนฺนิปติตฺวา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสุํ ''อาคจฺฉตุ นาคเสโน, ทสฺสนกามา มยํ นาคเสน''นฺติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ทูตสฺส วจนํ สุตฺวา อโสการาเม อนฺตรหิโต หิมวเนฺต ปพฺพเต รกฺขิตตเล โกฏิสตานํ อรหนฺตานํ ปุรโต ปาตุรโหสิฯ

อถ โข โกฏิสตา อรหโนฺต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจุํ ''เอโส โข, นาคเสน, มิลินฺโท ราชา ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเฐติ วาทปฺปฏิวาเทน ปญฺหปุจฺฉายฯ สาธุ, นาคเสน, คจฺฉ ตฺวํ มิ

ลินฺทํ ราชานํ ทเมหี’’ติฯ ‘‘ติฏฺฐตุ, ภเนฺต, เอโก มิลิโนฺท ราชา; สเจ, ภเนฺต, สกลชมฺพุทีเป ราชาโน อาคนฺตฺวา มํ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยุํ, สพฺพํ ตํ วิสเชฺชตฺวา สมฺปทาเลสฺสามิ, คจฺฉ โว, ภเนฺต, อจฺฉมฺภิตา สาคลนคร’’นฺติฯ อถ โข เถรา ภิกฺขู สาคลนครํ กาสาวปฺปโชฺชตํ อิสิวาต ปฏิวาตํ อกํสุฯ

**๒๑**. เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา อายุปาโล สเงฺขยฺยปริเวเณ ปฏิวสติฯ อถ โข มิลิโนฺท ราชา อมเจฺจ เอตทโวจ ‘‘รมณียา วต โภ โทสินา รตฺติ, กนฺนุ ขฺวชฺช สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกเมยฺยาม สากจฺฉาย ปญฺหปุจฺฉนาย, โก มยา สทฺธิํ สลฺลปิตุํ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิ เนตุ’’นฺติฯ เอวํ วุเตฺต ปญฺจสตา โยนกา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุํ ‘‘อตฺถิ, มหาราช, อายุปาโล นาม เถโร เตปิฏโก พหุสฺสุโต อาคตาคโม, โส เอตรหิ สเงฺขยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ; คจฺฉ, ตฺวํ มหาราช, อายสฺมนฺตํ อายุปาลํ ปญฺหํ ปุจฺฉสฺสู’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภเณ, ภทนฺตสฺส อาโร เจถา’’ติฯ

อถ โข เนมิตฺติโก อายสฺมโต อายุปาลสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ ‘‘ราชา, ภเนฺต, มิลิโนฺท อายสฺมนฺตํ อายุปาลํ ทสฺสนกาโม’’ติฯ อายสฺมาปิ โข อายุปาโล เอวมาห ‘‘เตน หิ อาคจฺฉ ตู’’ติฯ อถ โข มิลิโนฺท ราชา ปญฺจมเตฺตหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต รถวรมารุยฺห เยน สเงฺขยฺย ปริเวณํ เยนายสฺมา อายุปาโล เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมตา อายุปาเลน สทฺธิํ ส โมฺมทิ, สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มิลิโนฺท ราชา อายสฺมนฺตํ อายุปาลํ เอตทโวจ ‘‘กิมตฺถิยา, ภเนฺต อายุปาล, ตุมฺหากํ ปพฺพชฺชา, โก จ ตุมฺหากํ ปรมโตฺถ’’ติฯ เถโร อาห ‘‘ธมฺมจริยสมจริยตฺถา โข, มหาราช, ปพฺพชฺชา, สามญฺญ ผลํ โข ปน อมฺหากํ ปรมโตฺถ’’ติฯ ‘‘อตฺถิ ปน, ภเนฺต, โกจิ คิหีปิ ธมฺมจารี สมจารี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, อตฺถิ คิหีปิ ธมฺมจารี สมจารี, ภควติ โข, มหาราช, พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต อฏฺฐารสนฺนํ พฺรหฺมโกฏีนํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, เทวตานํ ปน ธมฺมาภิส มโย คณนปถํ วีติวโตฺต, สเพฺพเต คิหิภูตา, น ปพฺพชิตาฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ภควตา โข มหาสมยสุตฺตเนฺต เทสิยมาเน, มหามงฺคลสุตฺตเนฺต เทสิยมาเน, สมจิตฺตปริยายสุตฺตเนฺต เทสิยมาเน, ราหุโลวาทสุตฺตเนฺต เทสิยมาเน, ปราภวสุ ตฺตเนฺต เทสิยมาเน คณนปถํ วีติวตฺตานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, สเพฺพเต คิหิภูตา, น ปพฺพชิตา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต อายุปาล, นิรตฺถิกา ตุมฺหากํ ปพฺพชฺชา, ปุเพฺพ กตสฺส ปา ปกมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน สมณา สกฺยปุตฺติยา ปพฺพชนฺติ ธุตงฺคานิ จ ปริหรนฺติฯ เย โข เต, ภเนฺต อายุปาล, ภิกฺขู เอกาสนิกา, นูน เต ปุเพฺพ ปเรสํ โภคหารกา โจรา, เต ปเรสํ โภเค อจฺฉินฺทิตฺ วา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน เอตรหิ เอกาสนิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ กาเลน กาลํ ปริภุญฺชิตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริยํฯ เย โข ปน เต, ภเนฺต อายุปาล, ภิกฺขู อโพฺภกาสิ กา, นูน เต ปุเพฺพ คามฆาตกา โจรา, เต ปเรสํ เคหานิ วินาเสตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน เอตรหิ อโพฺภกาสิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสนาสนานิ ปริภุญฺชิตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริยํฯ เย โข ปน เต, ภเนฺต อายุปาล, ภิกฺขู เนสชฺชิกา, นูน เต ปุเพฺพ ปนฺถทูสกา โจรา, เต ปเรสํ ปถิเก ชเน คเหตฺวา พนฺธิตฺวา นิสีทาเปตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน เอตรหิ เนสชฺชิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสยฺยํ กเปฺปตุํ, นตฺถิ เตสํ สีลํ, นตฺถิ ตโป, นตฺถิ พฺรหฺมจริย’’นฺติ อาหฯ

เอวํ วุเตฺต อายสฺมา อายุปาโล ตุณฺหี อโหสิ, น กิญฺจิ ปฏิภาสิฯ อถ โข ปญฺจสตา โยน กา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุํ ‘‘ปณฺฑิโต, มหาราช, เถโร, อปิ จ โข อวิสารโท น กิญฺจิ ปฏิ

ภาสตี’’ติฯ

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ อายุปาลํ ตุณฺหีภูตํ ทิสฺวา อปฺโผเฏตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ กตฺวา โยนเก เอตทโวจ ‘‘ตุจฺฉ วต โภ ชมฺพุทีโป, ปลาโป วต โภ ชมฺพุทีโป, นตฺถิ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติฯ

**๒๒**. อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ สพฺพํ ตํ ปริสํ อนุวิโลเกนฺตสฺส อภีเต อมงฺกุภูเต โยนเก ทิสฺวา เอตทโหสิ ‘‘นิสฺสํสยํ อตฺถิ มเญฺญ อโญฺญ โกจิ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ อุสฺสหติ, เยนิเม โยนกา น มงฺกุภูตา’’ติฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา โยนเก เอตทโวจ ‘‘อตฺถิ, ภเณ, อโญฺญ โกจิ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ อุสฺสหติ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติฯ

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน สมณคณปริวุโต สงฺฆี คณี คณาจริโย ญาโต ยสสฺสี สาธุสมฺมโต พหุชนสฺส ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี นิปุโณ วิญฺญู วิภาวี วินีโต วิสารโท พหุสฺสุโต เตปิฏโก เวทคู ปภินฺนพุทฺธิมา อาคตาคโม ปภินฺนปฏิสมฺภิโท นวงฺคสตฺถุสาสเน ปริยตฺติธโร ปารมิปฺปตฺโต ชินวจเน ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธกุสโล อกฺขยวิจิตฺรปฏิภาโน จิตฺรกถี กลฺยาณวากฺกรโณ ทุราสโท ทุปฺปสโห ทุรุตฺตโร ทุราวรโณ ทุนฺนิวารโย, สาคโร วิย อโกฺขโภ, คิริราชา วิย นิจฺจโล, รณญฺชโห ตโมนุโท ปภงฺกโร มหากถี ปรคณิคณมถโน ปรติตฺถิยมทฺทโน ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ ราชูนํ ราชมหามตฺตานํ สกฺกโต ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺโต วุทฺธานํ วิญฺญูนํ โสตาวธาเนน สมนฺนาคตานํ สนฺทเสฺสนฺโต นวงฺคํ ชินสาสนรตนํ, อุปทิสนฺโต ธมฺมมคฺคํ, ธาเรนฺโต ธมฺมปฺปโชฺชตํ, อุสฺสาเปนฺโต ธมฺมยูปํ, ยชนฺโต ธมฺมยาคํ, ปคฺคณฺหนฺโต ธมฺมทฺธชํ, อุสฺสาเปนฺโต ธมฺมเกตุํ, ธเมนฺโต [อุปฺปฟาเสนฺโต (สี. ปี.)] ธมฺมสงฺขํ, อาหนนฺโต ธมฺมเภรึ, นทนฺโต สีหนาทํ , คชฺชนฺโต อินฺทคชฺชิตํ, มธุรคิรคชฺชิเตน ญาณวรวิชฺชุชาลปริเวฐิเตน กรุณาชลภริเตน มหตา ธมฺมามตเมเฆน สกลโลกมภิตปฺปยนฺโต คามนิคมราชธานีสุ จาริกํ จรมาโน อนุปุเพฺพน สาคลนครํ อนุปฺปตฺโต โหติฯ ตตฺร สุทํ อายสฺมา นาคเสโน อสีติยา ภิกฺขุสหเสฺสหิ สทฺธึ สเงฺขยฺยปริเวเณ ปฏิวสติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘พหุสฺสุโต จิตฺรกถี, นิปุโณ จ วิสารโท;
สามยิโก จ กุสโล, ปฏิภาเน จ โกวิโทฯ

‘‘เต จ เตปิฏกา ภิกฺขู, ปญฺจเนกายิกาปิ จ;
จตุเนกายิกา เจว, นาคเสนํ ปุรกฺขรุํฯ

‘‘คมฺภีรปโญฺญ เมธาวี, มคฺคามคฺคสฺส โกวิโท;
อุตฺตมตฺถํ อนุปฺปตฺโต, นาคเสโน วิสารโทฯ

‘‘เตหิ ภิกฺขูหิ ปริวุโต, นิปุเณหิ สจฺจวาทิภิ;
จรนฺโต คามนิคมํ, สาคลํ อุปสงฺกมิฯ

‘‘สเงฺขยฺยปริเวณสฺมิํ , นาคเสโน ตทา วสิ;
กเถติ โส มนุเสฺสหิ, ปพฺพเต เกสรี ยถา’’ติฯ

๒๓. อถ โข เทวมนฺติโย ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจ ‘‘อาคเมหิ, ตฺวํ มหาราช; อตฺถิ, มหาราช, นาคเสโน นาม เถโร ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี วินีโต วิสารโท พหุสฺสุโต จิตฺรกถี กลฺยาณปฏิภาโน อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทาสุ ปารมิปฺปตฺโต, โส เอตรหิ สงฺเขยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ, คจฺฉ, ตฺวํ มหาราช, อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ปญฺหํ ปุจฺฉสฺสุ, อุสฺสหติ โส ตยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏิวิเนตุ’’นฺติฯ อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ สหสา ‘‘นาคเสโน’’ติ สทฺทํ สุตฺวาว อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโสฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ ‘‘อุสฺสหติ โภ นาคเสโน ภิกฺขุ มยา สทฺธึ สลฺลปิตุ’’นฺติ? ‘‘อุสฺสหติ, มหาราช, อปิ อินฺทยมวรุณกุเวรปชาปติ สุยาม สนฺตุสิตโลกปาเลหิปิ ปิตุปิตามเหน มหาพฺรหฺมุนาปิ สทฺธึ สลฺลปิตุํ, กิมงฺคํ ปน มนุสฺสภูเตนา’’ติฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ ‘‘เตน หิ, ตฺวํ เทวมนฺติย, ภทนฺตสฺส สนฺติเก ทูตํ เปเสหี’’ติฯ ‘‘เอวํ เทวา’’ติ โข เทวมนฺติโย อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ ‘‘ราชา, ภนฺเต, มิลิโนฺท อายสฺมนฺตํ ทสฺสนกาโม’’ติฯ อายสฺมาปิ โข นาคเสโน เอวมาห ‘‘เตน หิ อาคจฺฉตู’’ติฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา ปญฺจมตฺเตหิ โยนกสเตหิ ปริวุโต รถวรมารุยฺห มหตา พลกาเยน สทฺธึ เยน สงฺเขยฺยปริเวณํ เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิฯ เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน อสีติยา ภิกฺขุสหเสฺสหิ สทฺธึ มณฺฑลมาเฬ นิสิโนฺน โหติฯ อทฺทสา โข มิลิโนฺท ราชา อายสฺมโต นาคเสนสฺส ปริสํ ทูรโตว, ทิสฺวาน เทวมนฺติยํ เอตทโวจ ‘‘กเสฺสสา, เทวมนฺติย, มหตี ปริสา’’ติ? ‘‘อายสฺมโต โข, มหาราช, นาคเสนสฺส ปริสา’’ติฯ

อถ โข มิลินฺทสฺส รญฺโญ อายสฺมโต นาคเสนสฺส ปริสํ ทูรโตว ทิสฺวา อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโสฯ อถ โข มิลิโนฺท ราชา ขคฺคปริวาริโต วิย คโช, ครุฬปริวาริโต วิย นาโค, อชครปริวาริโต วิย โกตฺถุโก [โกตฺถุโก (สี. ปี.)], มหิํสปริวุโต วิย อโจฺฉ, นาคานุพโทฺธ วิย มณฺฑูโก, สทฺทูลานุพโทฺธ วิย มิโค, อหิตุณฺฑิกสมาคโต [อภิคุณฺฐิกสมาคโต (สี. ปี.)] วิย ปนฺนโค, มชฺชารสมาคโต วิย อุนฺทูโร, ภูตเวชฺชสมาคโต วิย ปิสาโจ, ราหุมุขคโต วิย จโนฺท, ปนฺนโค วิย เปฬนฺตรคโต, สกุโณ วิย ปญฺชรนฺตรคโต, มโจฺฉ วิย ชาลนฺตรคโต, วาฬวนมนุปฺปวิโฏฺฐ วิย ปุริโส, เวสฺสวณาปราธิโก วิย ยโกฺข, ปริกฺขีณายุโก วิย เทวปุโตฺต ภีโต อุพฺพิโคฺค อุตฺรโสฺต สํวิโคฺค โลมหฏฺฐชาโต วิมโน ทุมฺมโน ภนฺตจิโตฺต วิปริณตมานโส ‘‘มา มํ อยํ ปริชโน ปริภวี’’ติ สติํ [ธีติํ (สี. ปี.)] อุปฏฺฐเปตฺวา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ – ‘‘มา โข, ตฺวํ เทวมนฺติย , อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ มยฺหํ อาจิเกฺขยฺยาสิ, อนกฺขาตเญฺญวาหํ นาคเสนํ ชานิสฺสามี’’ติฯ ‘‘สาธุ, มหาราช, ตฺวเญฺญว ชานาหี’’ติฯ

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา ภิกฺขุปริสาย ปุรโต จตฺตาลีสาย ภิกฺขุสหสฺสานํ นวกตโร โหติ ปจฺฉโต จตฺตาลีสาย ภิกฺขุสหสฺสานํ วุฑฺฒตโรฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา สพฺพํ ตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ มชฺฌโต จ อนุวิโลเกโนฺต อทฺทสา โข อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ทูรโตว ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสิน្នํ เกสรสีหํ วิย วิคตภยเภรวํ วิคตโลมหํสํ วิคตภยสารชฺชํ, ทิสฺวาน อาการเรเนว อญฺญาสิ ‘‘เอโส โข เอตฺถ นาคเสโน’’ติฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ ‘‘เอโส โข, เทวมนฺติย, อายสฺมา นาคเสโน’’ติฯ ‘‘อาม, มหาราช, เอโส โข นาคเสโน, สุฏฺฐุ โข, ตฺวํ มหาราช, นาคเสนํ อญฺญาสี’’ติ

ฯ ตโต ราชา ตุฏฺโฐ อโหสิ ‘‘อนกฺขาโตว มยา นาคเสโน อญฺญาโต’’ติฯ อถ โข มิลินฺทสฺส รโญฺญ อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ทิสฺวาว อหุเทว ภยํ, อหุเทว ฉมฺภิตตฺตํ, อหุเทว โลมหํโสฯ

เตนาหุ –

‘‘จรเณน จ สมฺปนฺนํ, สุทนฺตํ อุตฺตเม ทเม;
ทิสฺวา ราชา นาคเสนํ, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘กถิตา [กถิกา (สี. ปี.)] มยา พหู ทิฏฺฐา, สากจฺฉา โอสฏา พหู;
น ตาทิสํ ภยํ อาสิ, อชฺช ตาโส ยถา มมฯ

‘‘นิสฺสํสยํ ปราชโย, มม อชฺช ภวิสฺสติ;
ชโย จ นาคเสนสฺส, ยถา จิตฺตํ น สณฺฐิต’’นฺติฯ

พาหิรกถา นิฏฺฐิตาฯ

# ๒-๓. มิลินฺทปโญฺห

## ๑. มหาวโคฺค

### ๑. ปณฺณตฺติปโญฺห

๑. อถ โข มิลินฺโท ราชา เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมตา นาคเสเนน สทฺธึ สโมฺมทิ, สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อายสฺมาปิ โข นาคเสโน ปฏิสโมฺมทนีเยเนว [ปฏิสโมฺมทิ, เตเนว (สี.)] มิลินฺทสฺส รโญฺญ จิตฺตํ อาราเธสิฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''กถํ ภทนฺโต ญายติ, กินฺนาโมสิ ภเนฺต''ติ? ''นาคเสโน''ติ โข อหํ, มหาราช, ญายามิ, ''นาคเสโน''ติ โข มํ, มหาราช, สพฺรหฺมจารี สมุทาจรนฺติ, อปิ จ มาตาปิตโร นามํ กโรนฺติ ''นาคเสโน''ติ วา ''สูรเสโน''ติ วา ''วีรเสโน''ติ วา ''สีหเสโน''ติ วา, อปิ จ โข, มหาราช, สงฺขา สมญฺญา ปณฺณตฺติ โวหาโร นามมตฺตํ ยทิทํ นาคเสโนติ, น เหตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติฯ

อถ โข มิลินฺโท ราชา เอวมาห ''สุณนฺตุ เม โภนฺโต ปญฺจสตา โยนกา อสีติสหสฺสา จ ภิกฺขู, อยํ นาคเสโน เอวมาห 'น เหตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี'ติ, กลฺลํ นุ โข ตทภินนฺทิตุ''นฺติฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''สเจ, ภเนฺต นาคเสน, ปุคฺคโล นูปลพฺภติ, โก จรหิ ตุมฺหากํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ เทติ, โก ตํ ปริภุญฺชติ, โก สีลํ รกฺขติ, โก ภาวนมนุยุญฺชติ, โก มคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิกโรติ, โก ปาณํ หนติ, โก อทินฺนํ อาทิยติ, โก กาเมสุมิจฺฉาจารํ จรติ, โก มุสา ภณติ, โก มชฺชํ ปิวติ, โก ปญฺจานนฺตริยกมฺมํ กโรติ, ตสฺมา นตฺถิ กุสลํ, นตฺถิ อกุสลํ, นตฺถิ กุสลากุสลานํ กมฺมานํ กตฺตา วา กาเรตา วา, นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก, สเจ , ภเนฺต นาคเสน, โย ตุเมฺห มาเรติ, นตฺถิ ตสฺสาปิ ปาณาติปาโต, ตุมฺหากมฺปิ, ภเนฺต นาคเสน, นตฺถิ อาจริโย, นตฺถิ อุปชฺฌาโย, นตฺถิ อุปสมฺปทาฯ 'นาคเสโนติ มํ, มหาราช, สพฺรหฺมจารี สมุทาจรนฺตี'ติ ยํ วเทสิ, 'กตโม เอตฺถ นาคเสโน ? กินฺนุ โข, ภเนฺต, เกสา นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''โลมา นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''นขา…เป.… ทนฺตา…เป.… ตโจ…เป.… มํสํ…เป.… นฺหารุ…เป.… อฏฺฐิ…เป.… อฏฺฐิมิญฺชํ…เป.… วกฺกํ…เป.… หทยํ…เป.… ยกนํ…เป.… กิโลมกํ…เป.… ปิหกํ…เป.… ปปฺผาสํ…เป.… อนฺตํ…เป.… อนฺตคุณํ…เป.… อุทริยํ…เป.… กรีสํ…เป.… ปิตฺตํ…เป.… เสมฺหํ…เป.… ปุโพฺพ…เป.… โลหิตํ…เป.… เสโท…เป.… เมโท…เป.… อสฺสุ…เป.… วสา…เป.… เขโฬ…เป.… สิงฺฆาณิกา…เป.… ลสิกา…เป.… มุตฺตํ…เป.… มตฺถเก มตฺถลุงฺคํ นาคเสโน''ติ? ''น หิมหาราชา''ติฯ ''กึ นุ โข, ภเนฺต, รูปํ นาคเสโน''ติ? ''นหิ มหาราชา''ติฯ ''เวทนา นาคเสโน''ติ?''น หิ มหาราชา''ติฯ ''สญฺญา นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''สงฺขารา นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''วิญฺญาณํ นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''กึ ปน, ภเนฺต, รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''กึ ปน, ภเนฺต, อญฺญตฺร รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''ตมหํ ภเนฺต, ปุจฺฉโนฺต ปุจฺฉโนฺต น ปสฺสามิ นาคเสนํฯ นาคเสนสโทฺท เยว นุ โข, ภเนฺต, นาคเสโน''ติ? ''น หิ มหาราชา''ติฯ ''โก ปเนตฺถ นาคเสโน, อลิกํ ตฺวํ, ภเนฺต, ภาสสิ มุสาวาทํ, นตฺถิ นาคเสโน''ติฯ

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ ''ตฺวํ โขสิ, มหาราช, ขตฺติยสุขุมาโล อจฺจนฺตสุขุมาโล, ตสฺส เต, มหาราช, มชฺฌนฺหิกสมยํ ตตฺตาย ภูมิยา อุณฺหาย วาลิกาย

ขราย สกฺขรกถลิกาย [ขรา สกฺขรกฐลวาลิกา (สี. ปี.)] มทฺทิตฺวา ปาเทนาคจฺฉนฺตสฺส ปาทา รุชฺชนฺติ, กาโย กิลมติ, จิตฺตํ อุปหญฺญติ, ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, กึ นุ โข ตฺวํ ปาเทนาคโตสิ, อุทาหุ วาหเนนา''ติ? ''นาหํ, ภนฺเต, ปาเทนาคจฺฉามิ, รเถนาหํ อาคโตสฺมี''ติฯ ''สเจ, ตฺวํ มหาราช, รเถนาคโตสิ, รถํ เม อาโรเจหิ, กึ นุ โข, มหาราช, อีสา รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''อกฺโข รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''จกฺกานิ รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''รถปญฺชรํ รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''รถทณฺฑโก รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''ยุคํ รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''รสฺมิโย รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''ปโตทลฏฺฐิ รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''กึ นุ โข, มหาราช, อีสาอกฺขจกฺกรถปญฺชรรถทณฺฑยุครสฺมิปโตทา รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''กึ ปน, มหาราช , อญฺญตฺร อีสาอกฺขจกฺกรถปญฺชรรถทณฺฑยุครสฺมิปโตทา รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''ตมหํ, มหาราช, ปุจฺฉนฺโต ปุจฺฉนฺโต น ปสฺสามิ รถํฯ รถสทฺโทเยว นุ โข, มหาราช, รโถ''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''โก ปเนตฺถ รโถ, อลิกํ, ตฺวํ มหาราช, ภาสสิ มุสาวาทํ, นตฺถิ รโถ, ตฺวํสิ, มหาราช, สกลชมฺพุทีเป อคฺคราชา, กสฺส ปน ตฺวํ ภายิตฺวา มุสาวาทํ ภาสสิ, สุณนฺตุ เม โภนฺโต ปญฺจสตา โยนกา อสีติสหสฺสา จ ภิกฺขู, อยํ มิลินฺโท ราชา เอวมาห 'รเถนาหํ อาคโตสฺมี'ติ, สเจ ตฺวํ, มหาราช, รเถนาคโต'สิ, รถํ เม อาโรเจหี'ติ วุตฺโต สมาโน รถํ น สมฺปาเทติ, กลฺลํ นุ โข ตทภินนฺทิตุ''นฺติฯ เอวํ วุตฺเต ปญฺจสตา โยนกา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สาธุการํ ทตฺวา มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจุํ ''อิทานิ โข ตฺวํ, มหาราช, สกฺกโนฺต ภาสสฺสู''ติฯ

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''นาหํ, ภนฺเต นาคเสน, มุสา ภณามิ, อีสญฺจ ปฏิจฺจ อกฺขญฺจ ปฏิจฺจ จกฺกานิ จ ปฏิจฺจ รถปญฺชรญฺจ ปฏิจฺจ รถทณฺฑกญฺจ ปฏิจฺจ 'รโถ'ติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามมตฺตํ ปวตฺตตี''ติฯ

''สาธุ โข, ตฺวํ มหาราช, รถํ ชานาสิ, เอวเมว โข, มหาราช, มยฺหมฺปิ เกเส จ ปฏิจฺจ โลเม จ ปฏิจฺจ...เป.... มตฺถเก มตฺถลุงฺคญฺจ ปฏิจฺจ รูปญฺจ ปฏิจฺจ เวทนญฺจ ปฏิจฺจ สญฺญญฺจ ปฏิจฺจ สงฺขาเร จ ปฏิจฺจ วิญฺญาณญฺจ ปฏิจฺจ 'นาคเสโน'ติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามมตฺตํ ปวตฺตติ, ปรมตฺถโต ปเนตฺถ ปุคฺคโล นูปลพฺภติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, วชิราย ภิกฺขุนิยา ภควโต สมฺมุขา –

'''ยถา หิ องฺคสมฺภารา, โหติ สทฺโท รโถ อิติ;
เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ, โหติ ''สตฺโต''ติ สมฺมุตี'''ติ [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๗๑]ฯ

''อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภนฺเต นาคเสน, อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสชฺชิตานิ, ยทิ พุโทฺธ ติฏฺเฐยฺย สาธุการํ ทเทยฺย, สาธุ สาธุ นาคเสน, อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสชฺชิตานี''ติฯ

ปญฺญตฺติปโญฺห ปฐโมฯ

### ๒. วสฺสคณนปโญฺห

**๒**. ''กติวโสฺสสิ ตฺวํ, ภนฺเต นาคเสนา''ติ? ''สตฺตวโสฺสหํ, มหาราชา''ติฯ ''เก เต, ภนฺเต, สตฺต, ตฺวํ วา สตฺต, คณนา วา สตฺตา''ติ?

เตน โข ปน สมเยน มิลินฺทสฺส รโญฺญ สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิตสฺส อลงฺกตปฏิยตฺตสฺส ปถวิยํ ฉายา ทิสฺสติ, อุทกมณิเก จ ฉายา ทิสฺสติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ “อยํ เต, มหาราช, ฉายา ปถวิยํ อุทกมณิเก จ ทิสฺสติ, กึ ปน, มหาราช, ตฺวํ วา ราชา, ฉายา วา ราชา”ติ? “อหํ, ภนฺเต นาคเสน, ราชา, นายํ ฉายา ราชา, มํ ปน นิสฺสาย ฉายา ปวตฺตตี”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, วสฺสานํ คณนา สตฺต, น ปนาหํ สตฺต, มํ ปน นิสฺสาย สตฺต ปวตฺตติ, ฉายูปมํ มหาราชา”ติฯ “อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภนฺเต นาคเสน, อติจิตฺรานิ ปญฺหปฏิภานานิ วิสชฺชิตานี”ติฯ

วสฺสคณนปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. วีมํสนปโญฺห

๓. ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, สลฺลปิสฺสสิ มยา สทฺธิ”นฺติ? “สเจ, ตฺวํ มหาราช, ปณฺฑิตวาทํ [ปณฺฑิตวาทา (สี. ปี.)] สลฺลปิสฺสสิ สลฺลปิสฺสามิ, สเจ ปน ราชวาทํ สลฺลปิสฺสสิ น สลฺลปิสฺสามี”ติฯ “กถํ, ภนฺเต นาคเสน, ปณฺฑิตา สลฺลปนฺตี”ติ? “ปณฺฑิตานํ โข, มหาราช, สลฺลาเป อาเวฐนมฺปิ กยิรติ, นิเพฺพฐนมฺปิ กยิรติ, นิคฺคโหปิ กยิรติ, ปฏิกมฺมมฺปิ กยิรติ, วิสฺสาโสปิ [วิเสโสปิ (สี. ปี.)] กยิรติ, ปฏิวิสฺสาโสปิ กยิรติ, น จ เตน ปณฺฑิตา กุปฺปนฺติ, เอวํ โข, มหาราช, ปณฺฑิตา สลฺลปนฺตี”ติฯ “กถํ ปน, ภนฺเต, ราชาโน สลฺลปนฺตี”ติ? “ราชาโน โข, มหาราช, สลฺลาเป เอกํ วตฺถุํ ปฏิชานนฺติ, โย ตํ วตฺถุํ วิโลเมติ, ตสฺส ทณฺฑํ อาณาเปนฺติ ‘อิมสฺส ทณฺฑํ ปเณถา’ติ, เอวํ โข, มหาราช, ราชาโน สลฺลปนฺตี”ติฯ “ปณฺฑิตวาทาหํ, ภนฺเต, สลฺลปิสฺสามิ, โน ราชวาทํ, วิสฺสโฏฺฐ ภทนฺโต สลฺลปตุ ยถา ภิกฺขุนา วา สามเณเรน วา อุปาสเกน วา อารามิเกน วา สทฺธึ สลฺลปติ , เอวํ วิสฺสโฏฺฐ ภทนฺโต สลฺลปตุ มา ภายตู”ติฯ “สุฎฺฐุ มหาราชา”ติ เถโร อพฺภานุโมทิฯ

ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, ปุจฺฉิสฺสามี”ติฯ “ปุจฺฉ มหาราชา”ติฯ “ปุจฺฉิโตสิ เม ภนฺเต”ติฯ “วิสชฺชิตํ มหาราชา”ติฯ “กึ ปน, ภนฺเต, ตยา วิสชฺชิต”นฺติ? “กึ ปน, มหาราช, ตยา ปุจฺฉิต”นฺติฯ

วีมํสนปโญฺห ตติโยฯ

### ๔. อนนฺตกายปโญฺห

๔. อถ โข มิลินฺทสฺส รโญฺญ เอตทโหสิ “ปณฺฑิโต โข อยํ ภิกฺขุ ปฏิพโล มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ, พหุกานิ จ เม ฐานานิ ปุจฺฉิตพฺพานิ ภวิสฺสนฺติ, ยาว อปุจฺฉิตานิ เยว ตานิ ฐานานิ ภวิสฺสนฺติ, อถ สูริโย อตฺถํ คมิสฺสติ, ยํนูนาหํ เสฺว อเนฺตปุเร สลฺลเปยฺย”นฺติฯ อถ โข ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “เตน หิ, ตฺวํ เทวมนฺติย, ภทนฺตสฺส อาโรเจยฺยาสิ ‘เสฺว อเนฺตปุเร รญฺญา สทฺธึ สลฺลาโป ภวิสฺสตี’”ติฯ อิทํ วตฺวา มิลิโนฺท ราชา อุฎฺฐายาสนา เถรํ นาคเสนํ อาปุจฺฉิตฺวา รถํ อภิรูหิตฺวา “นาคเสโน นาคเสโน”ติ สชฺฌายํ กโรโนฺต ปกฺกามิฯ

อถ โข เทวมนฺติโย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ราชา, ภนฺเต, มิลิโนฺท เอวมาห ‘เสฺว อเนฺตปุเร รญฺญา สทฺธึ สลฺลาโป ภวิสฺสตี’”ติฯ “สุฎฺฐู”ติ เถโร อพฺภานุโมทิฯ อถ โข ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ สพฺพทิโนฺน จ เยน มิลิโนฺท ราชา เตนุปสงฺกมึสุ, อุปสงฺกมิตฺวา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจุํ “อาคจฺฉตุ, มหาราช, ภทโนฺต

นาคเสโน’’ติ ? ‘‘อาม อาคจฺฉตู’’ติฯ ‘‘กิตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ? ‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติฯ

อถ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ, มหาราช, ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิ’’นฺติ, ทุติยมฺปิ โข ราชา อาห ‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติ ฯ ทุติยมฺปิ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ, มหาราช, ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิ’’นฺติฯ ตติยมฺปิ โข ราชา อาห ‘‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’ติฯ ตติยมฺปิ โข สพฺพทินฺโน อาห ‘‘อาคจฺฉตุ, มหาราช, ทสหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิ’’นฺติฯ ‘‘สโพฺพ ปนายํ สกฺกาโร ปฏิยาทิโต, อหํ ภณามิ ‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’ติฯ อยํ, ภเณ สพฺพทินฺน, อญฺญถา ภณติ, กึ นุ มยํ นปฺปฏิพลา ภิกฺขูนํ โภชนํ ทาตุ’’นฺติ? เอวํ วุตฺเต สพฺพทินฺโน มงฺกุ อโหสิฯ

อถ โข เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมึสุ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจุํ ‘‘ราชา, ภนฺเต, มิลินฺโท เอวมาห ‘ยตฺตเก ภิกฺขู อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาคจฺฉตู’’’ติฯ อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อสีติยา ภิกฺขุสหเสฺสหิ สทฺธึ สาคลํ ปาวิสิฯ

อถ โข อนนฺตกาโย อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ นิสฺสาย คจฺฉนฺโต อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘นาคเสโน’ติ, กตโม เอตฺถ, นาคเสโน’’ติ? เถโร อาห ‘‘โก ปเนตฺถ ‘นาคเสโน’ติ มญฺญสี’’ติ? ‘‘โย โส, ภนฺเต, อพฺภนฺตเร วาโต ชีโว ปวิสติ จ นิกฺขมติ จ, โส ‘นาคเสโน’ติ มญฺญามี’’ติฯ ‘‘ยทิ ปเนโส วาโต นิกฺขมิตฺวา นปฺปวิเสยฺย, ปวิสิตฺวา น นิกฺขเมยฺย, ชีเวยฺย นุ โข โส ปุริโส’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติ ฯ ‘‘เย ปนิเม สงฺขธมกา สงฺขํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เย ปนิเม วํสธมกา วํสํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เย ปนิเม สิงฺคธมกา สิงฺคํ ธเมนฺติ, เตสํ วาโต ปุน ปวิสตี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อถ กิสฺส ปน เตน น มรนฺตี’’ติฯ ‘‘นาหํ ปฏิพโล ตยา วาทินา สทฺธึ สลฺลปิตุํ, สาธุ, ภนฺเต, อตฺถํ ชเปฺปหี’’ติฯ ‘‘เนโส ชีโว, อสฺสาสปสฺสาสา นาเมเต กายสงฺขารา’’ติ เถโร อภิธมฺมกถํ กเถสิฯ อถ อนนฺตกาโย อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสีติฯ

อนนฺตกายปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. ปพฺพชฺชปโญฺห

**๕**. อถ โข อายสฺมา นาคเสโน เยน มิลินฺทสฺส รโญฺญ นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ สปริสํ ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตเปฺปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา เอกเมกํ ภิกฺขุํ เอกเมเกน ทุสฺสยุเคน อจฺฉาเทตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ติจีวเรน อจฺฉาเทตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ภนฺเต นาคเสน ทสหิ, ภิกฺขูหิ สทฺธึ อิธ นิสีทถ, อวเสสา คจฺฉนฺตู’’ติฯ

อถ โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ ภุตฺตาวึ โอนีตปตฺตปาณึ วิทิตฺวา อญฺญตรํ นีจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กิมฺหิ โหติ กถาสลฺลาโป’’ติ? ‘‘อเตฺถน มยํ, มหาราช, อตฺถิกา, อเตฺถ โหตุ กถาสลฺลาโป’’ติฯ

ราชา อาห ‘‘กิมตฺถิยา, ภนฺเต นาคเสน, ตุมฺหากํ ปพฺพชฺชา, โก จ ตุมฺหากํ ปรมตฺโถ’’ติฯ เถโร อาห ‘‘กินฺติ, มหาราช, อิทํ ทุกฺขํ นิรุชฺเฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขํ น อุปฺปชฺเชยฺยาติฯ เอตทตฺถา, มหาราช, อมฺหากํ ปพฺพชฺชา, อนุปาทา ปรินิพฺพานํ โข ปน อมฺหากํ ปรมตฺโถ’’ติฯ

‘‘กึ ปน, ภนฺเต นาคเสน, สเพฺพ เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺตี’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, เกจิ เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺติ, เกจิ ราชาภินีตา [ราชภีติตา (สี.)] ปพฺพชนฺติ, เกจิ โจราภินีตา [โจรภีติตา (สี.)] ปพฺพชนฺติ, เกจิ อิณฏฺฏา ปพฺพชนฺติ, เกจิ อาชีวิกตฺถาย ปพฺพชนฺติ, เย ปน สมฺมา ปพฺพชนฺติ, เต เอตทตฺถาย ปพฺพชนฺตี’’ติฯ

‘‘ตฺวํ ปน, ภนฺเต, เอตทตฺถาย ปพฺพชิโตสี’’ติ? ‘‘อหํ โข, มหาราช, ทหรโก สนฺโต ปพฺพชิโต, น ชานามิ อิมสฺส นามตฺถาย ปพฺพชามีติ, อปิ จ โข เม เอวํ อโหสิ ‘ปณฺฑิตา อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา, เต มํ สิกฺขาเปสฺสนฺตี’ติ, สฺวาหํ เตหิ สิกฺขาปิโต ชานามิ จ ปสฺสามิ จ ‘อิมสฺส นามตฺถาย ปพฺพชฺชา’’’ติฯ

‘‘กลฺลลสิ , ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปพฺพชฺชปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. ปฏิสนฺธิปโญฺห

**๖**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อตฺถิ โกจิ มโต น ปฏิสนฺทหตี’’ติฯ เถโร อาห ‘‘โกจิ ปฏิสนฺทหติ, โกจิ น ปฏิสนฺทหตี’’ติฯ ‘‘โก ปฏิสนฺทหติ, โก น ปฏิสนฺทหตี’’ติ? ‘‘สกิเลโส, มหาราช, ปฏิสนฺทหติ, นิกฺกิเลโส น ปฏิสนฺทหตี’’ติฯ ‘‘ตฺวํ ปน, ภนฺเต นาคเสน, ปฏิสนฺทหิสฺสสี’’ติ? ‘‘สเจ, มหาราช, สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’ติฯ

‘‘กลฺลลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปฏิสนฺธิปโญฺห ฉฏฺโฐฯ

### ๗. โยนิโสมนสิการปโญฺห

**๗**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย น ปฏิสนฺทหติ, นนุ โส โยนิโส มนสิกาเรน น ปฏิสนฺทหตี’’ติ? ‘‘โยนิโส จ มหาราช, มนสิกาเรน ปญฺญาย จ อเญฺญหิ จ กุสเลหิ ธเมฺมหี’’ติฯ ‘‘นนุ, ภนฺเต, โยนิโส มนสิกาโร เยว ปญฺญา’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, อโญฺญ มนสิกาโร, อญฺญา ปญฺญา, อิเมสํ โข, มหาราช, อเชฬกโคณมหิํสโอฏฺฐคทฺรภานมฺปิ มนสิกาโร อตฺถิ, ปญฺญา ปน เตสํ นตฺถี’’ติฯ

‘‘กลฺลลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

โยนิโสมนสิการปโญฺห สตฺตโมฯ

### ๘. มนสิการลกฺขณปโญฺห

๘. ราชา อาห ‘‘กึลกฺขโณ, ภนฺเต นาคเสน, มนสิกาโร, กึลกฺขณา ปญฺญา’’ติ? ‘‘อูหน ลกฺขโณ โข, มหาราช, มนสิกาโร, เฉทนลกฺขณา ปญฺญา’’ติฯ

‘‘กถํ อูหนลกฺขโณ มนสิกาโร, กถํ เฉทนลกฺขณา ปญฺญา, โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ชานาสิ, ตฺวํ มหาราช, ยวลาวเก’’ติฯ ‘‘อาม , ภนฺเต, ชานามี’’ติ ฯ ‘‘กถํ, มหาราช, ยวลาวกา ยวํ ลุนนฺตี’’ติ? ‘‘วาเมน, ภนฺเต, หตฺเถน ยวกลาปํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาตฺตํ คเหตฺวา ทาเตฺตน ฉินฺทนฺตี’’ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ยวลาวโก วาเมน หตฺเถน ยวกลาปํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาตฺตํ คเหตฺวา ยวํ ฉินฺทติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร มนสิกาเรน มานสํ คเหตฺวา ปญฺญาย กิเลเส ฉินฺทติ, เอวํ โข, มหาราช, อูหนลกฺขโณ มนสิกาโร, เอวํ เฉทนลกฺขณา ปญฺญา’’ติฯ

‘‘กลฺลโลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

มนสิการลกฺขณปโญฺห อฎฺฐโมฯ

## ๙. สีลลกฺขณปโญฺห

๙. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘อเญฺญหิ จ กุสเลหิ ธเมฺมหี’ติ, กตเม เต กุสลา ธมฺมา’’ติ? ‘‘สีลํ, มหาราช, สทฺธา วีริยํ สติ สมาธิ, อิเม เต กุสลา ธมฺมา’’ติฯ ‘‘กึลกฺขณํ, ภนฺเต, สีล’’นฺติ? ‘‘ปติฎฺฐานลกฺขณํ, มหาราช, สีลํ สเพฺพสํ กุสลานํ ธมฺมานํ, อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทฌานวิโมกฺขส- มาธิสมาปตฺตีนํ สีลํ ปติฎฺฐํ, สีเล ปติฎฺฐิโต โข, มหาราช, โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺติ, สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติฯ ‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช , เย เกจิ พีชคามภูตคามา วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ, สเพฺพ เต ปถวึ นิสฺสาย ปถวิยํ ปติฎฺฐาย วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริย’’นฺติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, เย เกจิ พลกรณียา กมฺมนฺตา กยิรนฺติ, สเพฺพ เต ปถวึ นิสฺสาย ปถวิยํ ปติฎฺฐาย กยิรนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริย’’นฺติ ฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, นครวฑฺฒกี นครํ มาเปตุกาโม ปฐมํ นครฎฺฐานํ โสธาเปตฺวา ขาณุกณฺฎกํ อปกฑฺฒาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา ตโต อปรภาเค วีถิจตุกฺกสิงฺฆาฎกาทิปริเจฺฉเทน วิภชิตฺวา นครํ มาเปติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริย’’นฺติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ลงฺฆโก สิปฺปํ ทเสฺสตุกาโม ปถวึ ขณาเปตฺวา สกฺขรกถลํ อปกฑฺฒาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา มุทุกาย ภูมิยา สิปฺปํ ทเสฺสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฎฺฐาย ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยนฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา –

‘‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’นฺติ [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๓]ฯ

‘‘‘อยํ ปติฏฺฐา ธรณีว ปาณินํ, อิทญฺจ มูลํ กุสลาภิวุฑฺฒิยา;
มุขญฺจิทํ สพฺพชินานุสาสเน, โย สีลกฺขนฺโธ วรปาติโมกฺขิโย’’’ติฯ

‘‘กลฺโลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สีลลกฺขณปญฺโห นวโมฯ

## ๑๐. สมฺปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺโห

**๑๐**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขณา สทฺธา’’ติ? ‘‘สมฺปสาทนลกฺขณา จ, มหาราช, สทฺธา, สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา จา’’ติฯ ‘‘กถํ, ภนฺเต, สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา’’ติ? ‘‘สทฺธา โข, มหาราช, อุปฺปชฺชมานา นีวรเณ วิกฺขมฺเภติ, วินีวรณํ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํฯ เอวํ โข, มหาราช, สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ราชา จกฺกวตฺตี จตุรงฺคินิยา เสนาย สทฺธึ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน ปริตฺตํ อุทกํ ตเรยฺย, ตํ อุทกํ หตฺถีหิ จ อสฺเสหิ จ รเถหิ จ ปตฺตีหิ จ ขุภิตํ ภเวยฺย อาวิลํ ลุฬิตํ กลลีภูตํฯ อุตฺติณฺโณ จ ราชา จกฺกวตฺตี มนุสฺเส อาณาเปยฺย ‘ปานียํ, ภเณ, อาหรถ, ปิวิสฺสามี’ติ, รญฺโญ จ อุทกปฺปสาทโก มณิ ภเวยฺยฯ ‘เอวํ เทวา’ติ โข เต มนุสฺสา รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปฏิสฺสุตฺวา ตํ อุทกปฺปสาทกํ มณึ อุทเก ปกฺขิเปยฺยุํ, ตสฺมึ อุทเก ปกฺขิตฺตมตฺเต สงฺขเสวาลปณกํ วิคจฺเฉยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉํ ภเวยฺย อุทกํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํฯ ตโต รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปานียํ อุปนาเมยฺยุํ ‘ปิวตุ, เทว, ปานีย’นฺติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, อุทกํ, เอวํ จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, ยถา เต มนุสฺสา, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ, ยถา สงฺขเสวาลปณกํ กทฺทโม จ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา อุทกปฺปสาทโก มณิ, เอวํ สทฺธา ทฏฺฐพฺพา, ยถา อุทกปฺปสาทเก มณิมฺหิ อุทเก ปกฺขิตฺตมตฺเต สงฺขเสวาลปณกํ วิคจฺเฉยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉํ ภเวยฺย อุทกํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, เอวเมว โข, มหาราช, สทฺธา อุปฺปชฺชมานา นีวรเณ วิกฺขมฺเภติ, วินีวรณํ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, เอวํ โข, มหาราช, สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา’’ติฯ

‘‘กลฺโลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สมฺปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺโห ทสโมฯ

## ๑๑. สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณสทฺธาปญฺโห

**๑๑**. ‘‘กถํ , ภนฺเต, สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา สทฺธา’’ติ,? ‘‘ยถา, มหาราช, โยคาวจโร อญฺเญสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผเล วา สกทาคามิผเล วา อนาคามิผเล วา อรหตฺเต วา สมฺปกฺขนฺทติ โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยายฯ เอวํ โข, มหาราช, สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา สทฺธา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อุปริปพฺพเต มหาเมโฆ อภิปฺปวเสฺสยฺย, ตํ อุทกํ ยถานินฺนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา ปริปูเรตฺวา นทึ ปริปูเรยฺย, สา อุภโต กูลานิ สํวิสฺสนฺทนฺตี คเจฺฉยฺย, อถ มหาชนกาโย อาคนฺตฺวา ตสฺสา นทิยา อุตฺตานตํ วา คมฺภีรตํ วา อชานนฺโต ภีโต วิตฺถโต ตีเร ติเฏฺฐยฺย, อถญฺญตโร ปุริโส อาคนฺตฺวา อตฺตโน ถามญฺจ พลญฺจ สมฺปสฺสนฺโต คาฬฺหํ กจฺฉํ พนฺธิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ตเรยฺย, ตํ ติณฺณํ ปสฺสิตฺวา มหาชนกาโยปิ ตเรยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคาวจโร อเญฺญสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผเล วา สกทาคามิผเล วา อนาคามิผเล วา อรหเตฺต วา สมฺปกฺขนฺทติ โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยายฯ เอวํ โข, มหาราช, สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา สทฺธาติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา สํยุตฺตนิกายวเร –

‘‘‘สทฺธาย ตรตี โอฆํ, อปฺปมาเทน อณฺณวํ;
วีริเยน ทุกฺขมเจฺจติ, ปญฺญาย ปริสุชฺฌตี’’’ติ [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณสทฺธาปโญฺห เอกาทสโมฯ

## ๑๒. วีริยลกฺขณปโญฺห

**๑๒**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขณํ วีริย’’นฺติ? ‘‘อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ, มหาราช, วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส เคเห ปตเนฺต อเญฺญน ทารุนา อุปตฺถเมฺภยฺย, อุปตฺถมฺภิตํ สนฺตํ เอวํ ตํ เคหํ น ปเตยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ปริตฺตกํ เสนํ มหตี เสนา ภเญฺชยฺย, ตโต ราชา อญฺญมญฺญํ อนุสฺสาเรยฺย อนุเปเสยฺย อตฺตโน ปริตฺตกาย เสนาย พลํ อนุปทํ ทเทยฺย, ตาย สทฺธึ ปริตฺตกา เสนา มหตึ เสนํ ภเญฺชยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, อุปตฺถมฺภนลกฺขณํ วีริยํ, วีริยูปตฺถมฺภิตา สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา – ‘วีริยวา โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติฯ สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติฯ สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

วีริยลกฺขณปโญฺห ทฺวาทสโมฯ

## ๑๓. สติลกฺขณปโญฺห

**๑๓**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขณา สตี’’ติ? ‘‘อปิลาปนลกฺขณา, มหาราช, สติ, อุปคฺคณฺหนลกฺขณา จา’’ติฯ ‘‘กถํ, ภเนฺต, อปิลาปนลกฺขณา สตี’’ติ? ‘‘สติ, มหาราช, อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปฺปณีตกณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคธเมฺม อปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พลานิ, อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, อยํ

สมโถ, อยํ วิปสฺสนา, อยํ วิชฺชา, อยํ วิมุตฺตี’ติฯ ตโต โยคาวจโร เสวิตเพฺพ ธมฺเม เสวติ, อเสวิตเพฺพ ธมฺเม น เสวติฯ ภชิตเพฺพ ธมฺเม ภชติ อภชิตฺตเพฺพ ธมฺเม น ภชติฯ เอวํ โข, มหาราช, อปิลาปนลกฺขณา สตี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ภณฺฑาคาริโก ราชานํ จกฺกวตฺตึ สายํ ปาตํ ยสํ สราเปติ ‘เอตฺตกา, เทว, เต หตฺถี, เอตฺตกา อสฺสา, เอตฺตกา รถา, เอตฺตกา ปตฺตี, เอตฺตกํ หิรญฺญํ, เอตฺตกํ สุวณฺณํ, เอตฺตกํ สาปเตยฺยํ, ตํ เทโว สรตู’ติ รโญฺญ สาปเตยฺยํ อปิลาเปติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สติ อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปฺปณีตกณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคธมฺเม อปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พลานิ, อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, อยํ สมโถ, อยํ วิปสฺสนา, อยํ วิชฺชา, อยํ วิมุตฺตี’ติฯ ตโต โยคาวจโร เสวิตเพฺพ ธมฺเม เสวติ, อเสวิตเพฺพ ธมฺเม น เสวติฯ ภชิตเพฺพ ธมฺเม ภชติ, อภชิตเพฺพ ธมฺเม น ภชติฯ เอวํ โข, มหาราช, อปิลาปนลกฺขณา สตี’’ติฯ

‘‘กถํ, ภเนฺต, อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สตี’’ติ? ‘‘สติ, มหาราช, อุปฺปชฺชมานา หิตาหิตานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวติ ‘อิเม ธมฺมา หิตา, อิเม ธมฺมา อหิตาฯ อิเม ธมฺมา อุปการา, อิเม ธมฺมา อนุปการา’ติฯ ตโต โยคาวจโร อหิเต ธเมฺม อปนุเทติ, หิเต ธเมฺม อุปคฺคณฺหาติฯ อนุปกาเร ธเมฺม อปนุเทติ, อุปกาเร ธเมฺม อุปคฺคณฺหาติฯ เอวํ โข, มหาราช, อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สตี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปริณายกรตนํ รโญฺญ หิตาหิเต ชานาติ ‘อิเม รโญฺญ หิตา, อิเม อหิตาฯ อิเม อุปการา, อิเม อนุปการา’ติฯ ตโต อหิเต อปนุเทติ, หิเต อุปคฺคณฺหาติฯ อนุปกาเร อปนุเทติ, อุปกาเร อุปคฺคณฺหาติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สติ อุปฺปชฺชมานา หิตาหิตานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวติ ‘อิเม ธมฺมา หิตา, อิเม ธมฺมา อหิตาฯ อิเม ธมฺมา อุปการา, อิเม ธมฺมา อนุปการา’ติฯ ตโต โยคาวจโร อหิเต ธเมฺม อปนุเทติ, หิเต ธเมฺม อุปคฺคณฺหา’ติฯ อนุปกาเร ธเมฺม อปนุเทติ, อุปกาเร ทเมฺม อุปคฺคณฺหาติฯ เอวํ โข, มหาราช, อุปคฺคณฺหนลกฺขณา สติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – ‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ , ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

สติลกฺขณปโญฺห เตรสโมฯ

## ๑๔. สมาธิปโญฺห

**๑๔**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขโณ สมาธี’’ติ? ‘‘ปมุขลกฺขโณ, มหาราช, สมาธิ, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต สมาธิปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภารา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, กูฏาคารสฺส ยา กาจิ โคปานสิโย, สพฺพา ตา กูฏงฺคมา โหนฺติ กูฏนินฺนา กูฏสโมสรณา, กูฏํ ตาสํ อคฺคมกฺขายติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต สมาธิปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภาราติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, โกจิ ราชา จตุรงฺคินิยา เสนาย สทฺธึ สงฺคามํ โอตเรยฺย, สพฺพาว เสนา หตฺถี จ อสฺสา จ รถา จ ปตฺตี จ ตปฺปมุขา [ตมฺปมุขา (สฺยา. ก.)] ภเวยฺยุํ ตนฺนินฺนา ตโปฺปณา ตปฺปพฺภารา ตํ เยว อนุปริยาเยยฺยุํฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต สมาธิปฺปมุขา โหนฺติ สมาธินินฺนา สมาธิโปณา สมาธิปพฺภาราฯ เอวํ โข, มหาราช, ปมุขลกฺขโณ สมาธิฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – “สมาธึ, ภิกฺขเว, ภาเวถ, สมาหิโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

สมาธิปโญฺห จุทฺทสโมฯ

## ๑๕. ปญฺญาลกฺขณปโญฺห

**๑๕**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขณา ปญฺญา”ติ? “ปุเพฺพว โข, มหาราช, มยา วุตฺตํ ‘เฉทนลกฺขณา ปญฺญา’ติ, อปิ จ โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา”ติฯ “กถํ, ภเนฺต, โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา”ติ? “ปญฺญา, มหาราช, อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนฺธการํ วิธเมติ, วิชฺชาโภาสํ ชเนติ, ญาณาโลกํ วิทํเสติ, อริยสจฺจานิ ปากฏานิ กโรติฯ ตโต โยคาวจโร ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี”ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, ปุริโส อนฺธกาเร เคเห ปทีปํ ปเวเสยฺย, ปวิโฎฺฐ ปทีโป อนฺธการํ วิธเมติ, โอภาสํ ชเนติ, อาโลกํ วิทํเสติ, รูปานิ ปากฏานิ กโรติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนฺธการํ วิธเมติ, วิชฺชาโภาสํ ชเนติ, ญาณาโลกํ วิทํเสติ, อริยสจฺจานิ ปากฏานิ กโรติฯ ตโต โยคาวจโร ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ เอวํ โข, มหาราช, โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

ปญฺญาลกฺขณปโญฺห ปนฺนรสโมฯ

## ๑๖. นานาธมฺมานํ เอกกิจฺจอภินิปฺผาทนปโญฺห

**๑๖**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตฺถํ อภินิปฺผาเทนฺตี”ติ? “อาม, มหาราช, อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตฺถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺตี”ติฯ

“กถํ, ภเนฺต, อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตฺถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺติ? โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, เสนา นานา สนฺตา หตฺถี จ อสฺสา จ รถา จ ปตฺตี จ เอกํ อตฺถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, สงฺคาเม ปรเสนํ อภิวิชินนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตฺถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลเส หนนฺตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

นานาธมฺมานํ เอกกิจฺจอภินิปฺผาทนปโญฺห โสฬสโมฯ

มหาวโคฺค ปฐโมฯ

อิมสฺมึ วคฺเค โสฬส ปญฺหาฯ

## ๒. อทฺธานวคฺโค

## ๑. ธมฺมสนฺตติปญฺโห

**๑**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย อุปฺปชฺชติ, โส เอว โส, อุทาหุ อญฺโญ’’ติ? เถโร อาห ‘‘น จ โส, น จ อญฺโญ’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา ตฺวํ ทหโร ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก อโหสิ, โส เยว ตฺวํ เอตรหิ มหนฺโต’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, อญฺโญ โส ทหโร ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก อโหสิ, อญฺโญ อหํ เอตรหิ มหนฺโต’’ติฯ ‘‘เอวํ สนฺเต โข, มหาราช, มาตาติปิ น ภวิสฺสติ, ปิตาติปิ น ภวิสฺสติ, อาจริโยติปิ น ภวิสฺสติ, สิปฺปวาติปิ น ภวิสฺสติ, สีลวาติปิ น ภวิสฺสติ, ปญฺญวาติปิ น ภวิสฺสติฯ กึ นุ โข, มหาราช, อญฺญา เอว กลลสฺส มาตา, อญฺญา อพฺพุทสฺส มาตา, อญฺญา เปสิยา มาตา, อญฺญา ฆนสฺส มาตา, อญฺญา ขุทฺทกสฺส มาตา, อญฺญา มหนฺตสฺส มาตา, อญฺโญ สิปฺปํ สิกฺขติ, อญฺโญ สิกฺขิโต ภวติ, อญฺโญ ปาปกมฺมํ กโรติ, อญฺญสฺส หตฺถปาทา ฉิชฺชนฺตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเตฯ ตฺวํ ปน, ภนฺเต, เอวํ วุตฺเต กึ วเทยฺยาสี’’ติ? เถโร อาห ‘‘อหญฺเญว โข, มหาราช, ทหโร อโหสึ ตรุโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก, อหญฺเญว เอตรหิ มหนฺโต, อิมเมว กายํ นิสฺสาย สพฺเพ เต เอกสงฺคหิตา’’ติฯ

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส ปทีปํ ปทีเปยฺย, กึ โส สพฺพรตฺตึ ปทีเปยฺยา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, สพฺพรตฺตึ ปทีเปยฺยา’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข, มหาราช, ยา ปุริเม ยาเม อจฺจิ, สา มชฺฌิเม ยาเม อจฺจี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘ยา มชฺฌิเม ยาเม อจฺจิ, สา ปจฺฉิเม ยาเม อจฺจี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข, มหาราช, อญฺโญ โส อโหสิ ปุริเม ยาเม ปทีโป, อญฺโญ มชฺฌิเม ยาเม ปทีโป, อญฺโญ ปจฺฉิเม ยาเม ปทีโป’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต, ตํ เยว นิสฺสาย สพฺพรตฺตึ ปทีปิโต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ธมฺมสนฺตติ สนฺทหติ, อญฺโญ อุปฺปชฺชติ, อญฺโญ นิรุชฺฌติ, อปุพฺพํ อจริมํ วิย สนฺทหติ, เตน น จ โส, น จ อญฺโญ, ปุริมวิญฺญาเณ ปจฺฉิมวิญฺญาณํ สงฺคหํ คจฺฉตี’’ติฯ

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ขีรํ ทุยฺหมานํ กาลนฺตเรน ทธิ ปริวตฺเตยฺย, ทธิโต นวนีตํ, นวนีตโต ฆตํ ปริวตฺเตยฺย, โย นุ โข, มหาราช, เอวํ วเทยฺย ‘ยํ เยว ขีรํ ตํ เยว ทธิ, ยํ เยว ทธิ ตํ เยว นวนีตํ, ยํ เยว นวนีตํ ตํ เยว ฆต’นฺติ, สมฺมา นุ โข โส, มหาราช, วทมาโน วเทยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต, ตํเยว นิสฺสาย สมฺภูต’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ธมฺมสนฺตติ สนฺทหติ, อญฺโญ อุปฺปชฺชติ, อญฺโญ นิรุชฺฌติ, อปุพฺพํ อจริมํ วิย สนฺทหติ, เตน น จ โส, น จ อญฺโญ, ปุริมวิญฺญาเณ ปจฺฉิมวิญฺญาณํ สงฺคหํ คจฺฉตี’’ติฯ

‘‘กลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ธมฺมสนฺตติปญฺโห ปฐโมฯ

## ๒. ปฏิสนฺทหนปญฺโห

**๒**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย น ปฏิสนฺทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, โย น ปฏิสนฺทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติฯ ‘‘กถํ, ภนฺเต, ชานา

ตี’’ติ? ‘‘โย เหตุ โย ปจฺจโย, มหาราช, ปฏิสนฺทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, กสฺสโก คหปติโก กสิตฺวา จ วปิตฺวา จ ธญฺญาคารํ ปริปูเรยฺยฯ โส อปเรน สมเยน เนว กเสฺสยฺย น วเปฺปยฺย, ยถาสมฺภตญฺจ ธญฺญํ ปริภุเญฺชยฺย วา วิสเชฺชยฺย วา ยถา ปจฺจยํ วา กเรยฺย, ชาเนยฺย โส, มหาราช, กสฺสโก คหปติโก ‘น เม ธญฺญาคารํ ปริปูเรสฺสตี’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชาเนยฺยา’’ติฯ ‘‘กถํ ชาเนยฺยา’’ติ? ‘‘โย เหตุ โย ปจฺจโย ธญฺญาคารสฺส ปริปูรณาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ ‘น เม ธญฺญาคารํ ปริปูเรสฺสตี’’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย เหตุ โย ปจฺจโย ปฏิสนฺทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

ปฏิสนฺทหนปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. ญาณปญฺญาปโญฺห

**๓**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยสฺส ญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ยสฺส ญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา’’ติฯ ‘‘กิํ, ภเนฺต, ยเญฺญว ญาณํ สา เยว ปญฺญา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ยเญฺญว ญาณํ สา เยว ปญฺญา’’ติฯ ‘‘ยสฺส ปน, ภเนฺต, ตเญฺญว ญาณํ สา เยว ปญฺญา อุปฺปนฺนา, กิํ สมฺมุเยฺหยฺย โส, อุทาหุ น สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติ? ‘‘กตฺถจิ, มหาราช, สมฺมุเยฺหยฺย, กตฺถจิ น สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติฯ ‘‘กุหิํ, ภเนฺต, สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติ? ‘‘อญฺญาตปุเพฺพสุ วา, มหาราช, สิปฺปฏฺฐาเนสุ, อคตปุพฺพาย วา ทิสาย, อสฺสุตปุพฺพาย วา นามปญฺญตฺติยา สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติฯ ‘‘กุหิํ น สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติ? ‘‘ยํ โข ปน, มหาราช, ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตหิํ น สมฺมุเยฺหยฺยา’’ติฯ ‘‘โมโห ปนสฺส, ภเนฺต, กุหิํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘โมโห โข, มหาราช, ญาเณ อุปฺปนฺนมเตฺต ตเตฺถว นิรุชฺฌตี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส อนฺธการเคเห ปทีปํ อาโรเปยฺย, ตโต อนฺธกาโร นิรุเชฺฌยฺย, อาโลโก ปาตุภเวยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, ญาเณ อุปฺปนฺนมเตฺต โมโห ตเตฺถว นิรุชฺฌตี’’ติฯ

‘‘ปญฺญา ปน, ภเนฺต, กุหิํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘ปญฺญาปิ โข, มหาราช, สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’ติ, ตสฺส โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โย โกจิ ปุริโส รตฺติํ เลขํ เปเสตุกาโม เลขกํ ปโกฺกสาเปตฺวา ปทีปํ อาโรเปตฺวา เลขํ ลิขาเปยฺย, ลิขิเต ปน เลเข ปทีปํ วิชฺฌาเปยฺย, วิชฺฌาปิเตปิ ปทีเป เลขํ น วินเสฺสยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี’’ติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, ปุรตฺถิเมสุ ชนปเทสุ มนุสฺสา อนุฆรํ ปญฺจ ปญฺจ อุทกฆฏกานิ ฐเปนฺติ อาลิมฺปนํ วิชฺฌาเปตุํ, ฆเร ปทิเตฺต ตานิ ปญฺจ อุทกฆฏกานิ ฆรสฺสูปริ ขิปนฺติ, ตโต อคฺคิ วิชฺฌายติ, กึ นุ โข, มหาราช, เตสํ มนุสฺสานํ เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ ฆเฏหิ ฆฏกิจฺจํ กริสฺสามา’”ติ? “น หิ, ภเนฺต, อลํ เตหิ ฆเฏหิ, กึ เตหิ ฆเฏหี”ติ? “ยถา, มหาราช, ปญฺจ อุทกฆฏกานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ ยถา เต มนุสฺสา, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา อคฺคิ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา ปญฺจหิ อุทกฆฏเกหิ อคฺคิ วิชฺฌาปียติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา วิชฺฌาปียนฺติ, วิชฺฌาปิตาปิ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, เวโชฺช ปญฺจมูลเภสชฺชานิ คเหตฺวา คิลานกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตานิ ปญฺจมูลเภสชฺชานิ ปิสิตฺวา [ปึสิตฺวา (สี. ปี.)] คิลานกํ ปาเยยฺย, เตหิ จ โทสา นิทฺธเมยฺยุํ, กึ นุ โข, มหาราช, ตสฺส เวชฺชสฺส เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ ปญฺจมูลเภสเชฺชหิ เภสชฺชกิจฺจํ กริสฺสามี’”ติ? “น หิ, ภเนฺต, อลํ เตหิ ปญฺจมูลเภสเชฺชหิ, กึ เตหิ ปญฺจมูลเภสเชฺชหี”ติ? “ยถา, มหาราช, ปญฺจมูลเภสชฺชานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ, ยถา เวโชฺช, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา พฺยาธิ, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา พฺยาธิโต ปุริโส, เอวํ ปุถุชฺชโน ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา ปญฺจมูลเภสเชฺชหิ คิลานสฺส โทสา นิทฺธนฺตา, โทเส นิทฺธเนฺต คิลาโน อโรโค โหติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา นิทฺธมียนฺติ, นิทฺธมิตา จ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, สงฺคามาวจโร โยโธ ปญฺจ กณฺฑานิ คเหตฺวา สงฺคามํ โอตเรยฺย ปรเสนํ วิเชตุํ, โส สงฺคามคโต ตานิ ปญฺจ กณฺฑานิ ขิเปยฺย, เตหิ จ ปรเสนา ภิเชฺชยฺย , กึ นุ โข, มหาราช, ตสฺส สงฺคามาวจรสฺส โยธสฺส เอวํ โหติ ‘ปุน เตหิ กเณฺฑหิ กณฺฑกิจฺจํ กริสฺสามี’”ติ? “น หิ, ภเนฺต, อลํ เตหิ กเณฺฑหิ, กึ เตหิ กเณฺฑหี”ติ? “ยถา, มหาราช, ปญฺจ กณฺฑานิ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ ยถา, มหาราช, สงฺคามาวจโร โยโธ, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา ปรเสนา, เอวํ กิเลสา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา ปญฺจหิ กเณฺฑหิ ปรเสนา ภิชฺชติ, เอวํ ปญฺจินฺทฺริเยหิ กิเลสา ภิชฺชนฺติ, ภคฺคา จ กิเลสา น ปุน สมฺภวนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตเตฺถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺญาย กตํ ‘อนิจฺจ’นฺติ วา ‘ทุกฺข’นฺติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

ญาณปญฺญาปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ปฏิสนฺทหนปุคฺคลเวทิยนปโญฺห

๔. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, โย น ปฏิสนฺทหติ, เวเทติ โส กิญฺจิ ทุกฺขํ เวทน”นฺติ? เถโร อาห “กิญฺจิ เวเทติ, กิญฺจิ น เวเทตี”ติฯ “กึ เวเทติ, กึ น เวเทตี”ติ? “กายิกํ, มหาราช, เวทนํ เวเทติ, เจตสิกํ เวทนํ น เวเทตี”ติฯ “กถํ, ภเนฺต, กายิกํ เวทนํ เวเทติ, กถํ เจตสิกํ เวท

นํ น เวเทตี’’ติ? ‘‘โย เหตุ โย ปจฺจโย กายิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อนุปรมา กายิกํ ทุกฺขเวทนํ เวเทติ, โย เหตุ โย ปจฺจโย เจตสิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อุปรมา เจตสิกํ ทุกฺขเวทนํ น เวเทติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – ‘โส เอกํ เวทนํ เวเทติ กายิกํ น เจตสิก’’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, กสฺมา โส น ปรินิพฺพายตี’’ติ? ‘‘นตฺถิ, มหาราช, อรหโต อนุนโย วา ปฏิโฆ วา, น จ อรหนฺโต อปกฺกํ ปาเตนฺติ ปริปากํ อาคเมนฺติ ปณฺฑิตาฯ ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถาฯ

‘‘‘นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, สมฺปชาโน ปติสฺสโต’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติ [ปสฺส เถรคา. ๖๕๔]ฯ

ปฏิสนฺทหนปุคฺคลเวทิยนปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. เวทนาปโญฺห

๕. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, สุขา เวทนา กุสลา วา อกุสลา วา อพฺยากตา วา’’ติ? ‘‘สิยา, มหาราช, กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตา’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต, กุสลา น ทุกฺขา, ยทิ ทุกฺขา น กุสลา, กุสลํ ทุกฺขนฺติ นุปฺปชฺชตี’’ติฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, อิธ ปุริสสฺส หเตฺถ ตตฺตํ อโยคุฬํ นิกฺขิเปยฺย, ทุติเย หเตฺถ สีตํ หิมปิณฺฑํ นิกฺขิเปยฺย, กิํ นุ โข, มหาราช, อุโภปิ เต ทเหยฺยุ’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, อุโภปิ เต ทเหยฺยุ’’นฺติฯ ‘‘กิํ นุ โข, เต มหาราช, อุโภปิ อุณฺหา’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กิํ ปน เต, มหาราช, อุโภปิ สีตลา’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคหํ ยทิ ตตฺตํ ทหติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, เตน นุปฺปชฺชติฯ ยทิ สีตลํ ทหติ, น จ เต อุโภปิ สีตลา, เตน นุปฺปชฺชติฯ กิสฺส ปน เต, มหาราช, อุโภปิ ทหนฺติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, น จ เต อุโภปิ สีตลา? เอกํ อุณฺหํ, เอกํ สีตลํ, อุโภปิ เต ทหนฺติ, เตน นุปฺปชฺชตี’’ติฯ ‘‘นาหํ ปฏิพโล ตยา วาทินา สทฺธิํ สลฺลปิตุํ, สาธุ อตฺถํ ชเปฺปหี’’ติฯ ตโต เถโร อภิธมฺมสํยุตฺตาย กถาย ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ –

‘‘ฉยิมานิ , มหาราช, เคหนิสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เคหนิสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เคหนิสฺสิตา อุเปกฺขา, ฉ เนกฺขมฺมนิสฺสิตา อุเปกฺขาติ, อิมานิ ฉ ฉกฺกานิ, อตีตาปิ ฉตฺติํสวิธา เวทนา, อนาคตาปิ ฉตฺติํสวิธา เวทนา, ปจฺจุปฺปนฺนาปิ ฉตฺติํสวิธา เวทนา, ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญุหิตฺวา อภิสมฺปิเณฺฑตฺวา อฏฺฐสตํ เวทนา โหนฺตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

เวทนาปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. นามรูปเอกตฺตนานตฺตปโญฺห

๖. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โก ปฏิสนฺทหตี’’ติ? เถโร อาห ‘‘นามรูปํ โข, มหาราช, ปฏิสนฺทหตี’’ติฯ ‘‘กึ อิมํ เยว นามรูปํ ปฏิสนฺทหตี’’ติ? ‘‘น โข, มหาราช, อิมํ เยว นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, อิมินา ปน, มหาราช, นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหตี’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต, น อิมํ เยว นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, นนุ โส มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติ? เถโร อาห ‘‘ยทิ น ปฏิสนฺทเหยฺย, มุตฺโต ภเวยฺย ปาปเกหิ กมฺเมหิฯ ยสฺมา จ โข, มหาราช, ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส อมฺพํ อวหเรยฺย, ตเมนํ อมฺพสามิโก คเหตฺวา รญฺโญ ทเสฺสยฺย ‘อิมินา เทว ปุริเสน มยฺหํ อมฺพา อวหฏา’ติ, โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ, เทว, อิมสฺส อมฺเพ อวหรามิ, อญฺเญ เต อมฺพา, เย อิมินา โรปิตา, อญฺเญ เต อมฺพา, เย มยา อวหฏา, นาหํ ทณฺฑปฺปตฺโต’ติฯ กึ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติ? ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมํ, ภนฺเต, อมฺพํ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อมฺเพน โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส สาลึ อวหเรยฺย…เป…. อุจฺฉุํ อวหเรยฺย…เป…. ยถา มหาราช โกจิ ปุริโส เหมนฺตกาเล อคฺคึ ชาเลตฺวา วิสิเพฺพตฺวา [วิสีเวตฺวา (สี. ปี.)] อวิชฺฌาเปตฺวา ปกฺกเมยฺย, อถ โข โส อคฺคิ อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส เขตฺตํ ฑเหยฺย [อุปฑเหยฺย (ก.)], ตเมนํ เขตฺตสามิโก คเหตฺวา รญฺโญ ทเสฺสยฺย ‘อิมินา, เทว, ปุริเสน มยฺหํ เขตฺตํ ทฑฺฒ’นฺติฯ โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ, เทว, อิมสฺส เขตฺตํ ฌาเปมิ, อญฺโญ โส อคฺคิ, โย มยา อวิชฺฌาปิโต, อญฺโญ โส อคฺคิ, เยนิมสฺส เขตฺตํ ทฑฺฒํ, นาหํ ทณฺฑปฺปตฺโต’ติฯ กึ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติ? ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมํ, ภนฺเต, อคฺคึ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อคฺคินา โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภเวยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส ปทีปํ อาทาย ปาสาทํ อภิรูหิตฺวา ภุญฺเชยฺย, ปทีโป ฌายมาโน ติณํ ฌาเปยฺย, ติณํ ฌายมานํ ฆรํ ฌาเปยฺย, ฆรํ ฌายมานํ คามํ ฌาเปยฺย, คามชโน ตํ ปุริสํ คเหตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘กิสฺส ตฺวํ, โภ ปุริส, คามํ ฌาเปสี’ติ, โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ, โภ, คามํ ฌาเปมิ, อญฺโญ โส ปทีปคฺคิ, ยสฺสาหํ อาโลเกน ภุญฺชึ, อญฺโญ โส อคฺคิ, เยน คาโม ฌาปิโต’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเฉยฺยุํ, กสฺส ตฺวํ, มหาราช, อฏฺฏํ [อตฺถํ (สี. ปี.)] ธาเรยฺยาสี’’ติ? ‘‘คามชนสฺส ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กึ การณา’’ติ? ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, อปิ จ ตโต เอว โส อคฺคิ นิพฺพตฺโต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณนฺติกํ นามรูปํ, อญฺญํ ปฏิสนฺธิสฺมึ นามรูปํ, อปิ จ ตโต เยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส ทหรึ ทาริกํ วาเรตฺวา สุงฺกํ ทตฺวา ปกฺกเมยฺยฯ สา อปเรน สมเยน มหตี อสฺส วยปฺปตฺตา, ตโต อญฺโญ ปุริโส สุงฺกํ ทตฺวา วิวาหํ กเรยฺย, อิตโร อาคนฺตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘กิสฺส ปน เม ตฺวํ, อมฺโภ ปุริส, ภริยํ เนสี’ติ? โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ ตว ภริยํ เนมิ, อญฺญา สา ทาริกา ทหรี ตรุณี, ยา ตยา วาริตา จ ทินฺนสุงฺกา

จ, อญฺญายํ ทาริกา มหตี วยปฺปตฺตา มยา วาริตา จ ทินฺนสุงฺกา จา’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคเจฺฉยฺยุํฯ กสฺส ตฺวํ, มหาราช, อฏฺฏํ ธาเรยฺยาสี’’ติ? ‘‘ปุริมสฺส ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กึ การณา’’ติ? ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, อปิ จ ตโต เยว สา มหตี นิพฺพตฺตา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณนฺติกํ นามรูปํ, อญฺญํ ปฏิสนฺธิสฺมึ นามรูปํ, อปิ จ ตโต เยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา นปริมุโตฺต ปาปเกหิ กเมฺมหี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส โคปาลกสฺส หตฺถโต ขีรฆฏํ กิณิตฺวา ตเสฺสว หเตฺถ นิกฺขิปิตฺวา ปกฺกเมยฺย ‘เสฺว คเหตฺวา คมิสฺสามี’ติ, ตํ อปรชฺชุ ทธิ สมฺปเชฺชยฺยฯ โส อาคนฺตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘เทหิ เม ขีรฆฏ’นฺติฯ โส ทธึ ทเสฺสยฺยฯ อิตโร เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ ตว หตฺถโต ทธึ กิณามิ, เทหิ เม ขีรฆฏ’นฺติฯ โส เอวํ วเทยฺย ‘อชานโต เต ขีรํ ทธิภูต’นฺติ เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคเจฺฉยฺยุํ, กสฺส ตฺวํ มหาราช, อฏฺฏํ ธาเรยฺยาสี’’ติ? ‘‘โคปาลกสฺส ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กึ การณา’’ติ? ‘‘กิญฺจาปิ โส เอวํ วเทยฺย, อปิ จ ตโต เยว ตํ นิพฺพตฺต’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณนฺติกํ นามรูปํ, อญฺญํ ปฏิสนฺธิสฺมึ นามรูปํ, อปิ จ ตโต เยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา น ปริมุโตฺต ปาปเกหิ กเมฺมหี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

นามรูปเอกตฺตนานตฺตปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. เถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปโญฺห

**๗**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตฺวํ ปน ปฏิสนฺทหิสฺสสี’’ติ? ‘‘อลํ, มหาราช, กึ เต เตน ปุจฺฉิเตน, นนุ มยา ปฏิกเจฺจว อกฺขาตํ ‘สเจ, มหาราช, สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ , ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส รโญฺญ อธิการํ กเรยฺยฯ ราชา ตุโฎฺฐ อธิการํ ทเทยฺย, โส เตน อธิกาเรน ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, โส เจ ชนสฺส อาโรเจยฺย ‘น เม ราชา กิญฺจิ ปฏิกโรตี’ ติฯ กึ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส ยุตฺตการี ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช , กึ เต เตน ปุจฺฉิเตน, นนุ มยา ปฏิกเจฺจว อกฺขาตํ ‘สเจ สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามี’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

เถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. นามรูปปฏิสนฺทหนปโญฺห

**๘**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘นามรูป’นฺติ, ตตฺถ กตมํ นามํ, กตมํ รูป’’นฺติฯ ‘‘ยํ ตตฺถ, มหาราช, โอฬาริกํ, เอตํ รูปํ, เย ตตฺถ สุขุมา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เอตํ นาม’’นฺติฯ ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เกน การเณน นามํ เยว น ปฏิสนฺทหติ, รูปํ เยว วา’’ติ? ‘‘อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, มหาราช, เอเต ธมฺมา เอกโตว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ “ยถา, มหาราช, กุกฺกุฏิยา กลลํ น ภเวยฺย, อณฺฑมฺปิ น ภเวยฺย, ยญฺจ ตตฺถ กลลํ, ยญฺจ อณฺฑํ, อุโภเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโตว เนสํ อุปฺปตฺติ โหติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ ตตฺถ นามํ น ภเวยฺย, รูปมฺปิ น ภเวยฺย, ยเญฺจว ตตฺถ นามํ, ยเญฺจว รูปํ, อุโภเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโตว เนสํ อุปฺปตฺติ โหติฯ เอวเมตํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิต’’นฺติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

นามรูปปฏิสนฺทหนปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. อทฺธานปโญฺห

๙. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ทีฆมทฺธาน’นฺติ, กิเมตํ อทฺธานํ นามา’’ติ ? “อตีโต, มหาราช, อทฺธา, อนาคโต อทฺธา, ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา’’ติฯ “กึ ปน, ภเนฺต, สเพฺพ อทฺธา อตฺถี’’ติ? “โกจิ, มหาราช , อทฺธา อตฺถิ, โกจิ นตฺถี’’ติฯ “กตโม ปน, ภเนฺต, อตฺถิ, กตโม นตฺถี’’ติ? “เย เต, มหาราช, สงฺขารา อตีตา วิคตา นิรุทฺธา วิปริณตา, โส อทฺธา นตฺถิ, เย ธมฺมา วิปากา, เย จ วิปากธมฺมธมฺมา, เย จ อญฺญตฺร ปฏิสนฺธึ เทนฺติ, โส อทฺธา อตฺถิฯ เย สตฺตา กาลงฺกตา อญฺญตฺร อุปฺปนฺนา, โส จ อทฺธา อตฺถิฯ เย สตฺตา กาลงฺกตา อญฺญตฺร อนุปฺปนฺนา, โส อทฺธา นตฺถิฯ เย จ สตฺตา ปรินิพฺพุตา, โส จ อทฺธา นตฺถิ ปรินิพฺพุตตฺตา’’ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

อทฺธานปโญฺห นวโมฯ

อทฺธานวโคฺค ทุติโยฯ

อิมสฺมึ วเคฺค นว ปญฺหาฯ

## ๓. วิจารวโคฺค

## ๑. อทฺธานมูลปโญฺห

๑. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, อตีตสฺส อทฺธานสฺส กึ มูลํ, อนาคตสฺส อทฺธานสฺส กึ มูลํ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส อทฺธานสฺส กึ มูล’’นฺติ? “อตีตสฺส จ, มหาราช, อทฺธานสฺส อนาคตสฺส จ อทฺธานสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ อทฺธานสฺส อวิชฺชา มูลํฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อทฺธานสฺส [ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อทฺธานสฺส (สี.)] ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

อทฺธานมูลปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ปุริมโกฏิปโญฺห

**๒**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, ตสฺส โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส ปริตฺตํ [ปริปกฺกํ (ก.)] พีชํ ปถวิยํ นิกฺขิเปยฺย, ตโต องฺกุโร อุฏฺฐหิตฺวา อนุปุพฺเพน วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชิตฺวา ผลํ ทเทยฺยฯ ตโต พีชํ คเหตฺวา ปุน โรเปยฺย, ตโตปิ องฺกุโร อุฏฺฐหิตฺวา อนุปุพฺเพน วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชิตฺวา ผลํ ทเทยฺยฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต’’ติ? ‘‘นตฺถิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติฯ

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ ภเวยฺย, อณฺฑโต กุกฺกุฏี กุกฺกุฏิยา อณฺฑนฺติฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต’’ติ? ‘‘นตฺถิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติฯ

‘‘ภิยฺโย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ เถโร ปถวิยา จกฺกํ ลิขิตฺวา มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ ‘‘อตฺถิ, มหาราช, อิมสฺส จกฺกสฺส อนฺโต’’ติ? ‘‘นตฺถิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อิมานิ จกฺกานิ วุตฺตานิ ภควตา ‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปุน จกฺขุํ ชายตี’ติฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต’’ติ? ‘‘นตฺถิ ภนฺเต’’ติฯ

‘‘‘โสตญฺจ ปฏิจฺจ สทฺเท จ…เป.… มนญฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปุน มโน ชายตี’ติฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต’’ติ? ‘‘นตฺถิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติฯ

‘‘กลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปุริมโกฏิปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. โกฏิปญฺญายนปโญฺห

**๓**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, กตมา จ สา ปุริมา โกฏี’’ติ? ‘‘โย โข, มหาราช, อตีโต อทฺธา, เอสา ปุริมา โกฏี’’ติฯ ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’ติ, กิํ ปน, ภนฺเต , สพฺพาปิ ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายตี’’ติ? ‘‘กาจิ, มหาราช, ปญฺญายติ, กาจิ น ปญฺญายตี’’ติฯ ‘‘กตมา, ภนฺเต, ปญฺญายติ, กตมา น ปญฺญายตี’’ติ? ‘‘อิโต ปุพฺเพ, มหาราช, สพฺเพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อวิชฺชา นาโหสีติ เอสา ปุริมา โกฏิ น ปญฺญายติ, ยํ อหุตฺวา สมฺโภติ, หุตฺวา ปฏิวิคจฺฉติ, เอสป ปุริมา โกฏิ ปญฺญายตี’’ติ ฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ อหุตฺวา สมฺโภติ, หุตฺวา ปฏิวิคจฺฉติ, นนุ ตํ อุภโต ฉินฺนํ อตฺถํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘ยทิ, มหาราช, อุภโต ฉินฺนํ อตฺถํ คจฺฉติ, อุภโต ฉินฺนา สกฺกา วฑฺเฒตุ’’นฺติ? ‘‘อาม, สาปิ สกฺกา วฑฺเฒตุ’’นฺติฯ’’นาหํ, ภนฺเต, เอตํ ปุจฺฉามิ โกฏิโต สกฺกา วฑฺเฒตุ’’นฺติ? ‘‘อาม สกฺกา วฑฺเฒตุ’’นฺติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ เถโร ตสฺส รุกฺขูปมํ อกาสิ, ขนฺธา จ เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส พีชานี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

โกฎฺฐิปญฺญายนปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. สงฺขารชายมานปโญฺห

**๔**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย ชายนฺตี”ติ? “อาม, มหาราช, อตฺถิ สงฺขารา, เย ชายนฺตี”ติฯ “กตเม เต, ภเนฺต”ติ? “จกฺขุสฺมิญฺจ โข, มหาราช, สติ รูเปสุ จ จกฺขุวิญฺญาณํ โหติ, จกฺขุวิญฺญาเณ สติ จกฺขุสมฺผโสฺส โหติ, จกฺขุสมฺผเสฺส สติ เวทนา โหติ, เวทนาย สติ ตณฺหา โหติ, ตณฺหาย สติ อุปาทานํ โหติ, อุปาทาเน สติ ภโว โหติ, ภเว สติ ชาติ โหติ, ชาติยา สติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ จกฺขุสฺมิญฺจ โข, มหาราช, อสติ รูเปสุ จ อสติ จกฺขุวิญฺญาณํ น โหติ, จกฺขุวิญฺญาเณ อสติ จกฺขุสมฺผโสฺส น โหติ, จกฺขุสมฺผเสฺส อสติ เวทนา น โหติ, เวทนาย อสติ ตณฺหา น โหติ, ตณฺหาย อสติ อุปาทานํ น โหติ, อุปาทาเน อสติ ภโว น โหติ, ภเว อสติ ชาติ น โหติ, ชาติยา อสติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา น โหนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

สงฺขารชายมานปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. ภวนฺตสงฺขารชายมานปโญฺห

**๕**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺตี”ติ? “นตฺถิ, มหาราช, เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว โข, มหาราช, สงฺขารา ชายนฺตี”ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, อิทํ เคหํ อภวนฺตํ ชาตํ, ยตฺถ ตฺวํ นิสิโนฺนสี”ติ? “นตฺถิ กิญฺจิ, ภเนฺต, อิธ อภวนฺตํ ชาตํ, ภวนฺตํ เยว ชาตํ, อิมานิ โข, ภเนฺต, ทารูนิ วเน อเหสุํ, อยญฺจ มตฺติกา ปถวิยํ อโหสิ, อิตฺถีนญฺจ ปุริสานญฺจ ตชฺชเนน วายาเมน เอวมิทํ เคหํ นิพฺพตฺต”นฺติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว สงฺขารา ชายนฺตี”ติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, เย เกจิ พีชคามภูตคามา ปถวิยํ นิกฺขิตฺตา อนุปุเพฺพน วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชมานา ปุปฺผานิ จ ผลานิ จ ทเทยฺยุํ, น เต รุกฺขา อภวนฺตา ชาตา, ภวนฺตา เยว เต รุกฺขา ชาตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว เต สงฺขารา ชายนฺตี”ติฯ

“ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, กุมฺภกาโร ปถวิยา มตฺติกํ อุทฺธริตฺวา นานาภาชนานิ กโรติ, น ตานิ ภาชนานิ อภวนฺตานิ ชาตานิ, ภวนฺตานิ เยว ชาตานิฯ เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว สงฺขารา ชายนฺตี”ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, วีณาย ปตฺตํ น สิยา, จมฺมํ น สิยา, โทณิ น สิยา, ทโณฺฑ น สิยา, อุปวีโณ น สิยา, ตนฺติโย น สิยุํ, โกโณ น สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม น สิยา, ชาเยยฺย สโทฺท’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยโต จ โข, มหาราช, วีณาย ปตฺตํ สิยา, จมฺมํ สิยา, โทณิ สิยา, ทโณฺฑ สิยา, อุปวีโณ สิยา, ตนฺติโย สิยุํ, โกโณ สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม สิยา, ชาเยยฺย สโทฺท’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชาเยยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว โข สงฺขารา ชายนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อรณิ น สิยา, อรณิโปตโก น สิยา, อรณิโยตฺตกํ น สิยา, อุตฺตรารณิ น สิยา, โจฬกํ น สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม น สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยโต จ โข, มหาราช, อรณิ สิยา, อรณิโปตโก สิยา, อรณิโยตฺตกํ สิยา, อุตฺตรารณิ สิยา, โจฬกํ สิยา, ปุริสสฺส จ ตชฺโช วายาโม สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต , ชาเยยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว โข สงฺขารา ชายนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, มณิ น สิยา, อาตโป น สิยา, โคมยํ น สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยโต จ โข, มหาราช, มณิ สิยา, อาตโป สิยา, โคมยํ สิยา, ชาเยยฺย โส อคฺคี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชาเยยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว โข สงฺขารา ชายนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อาทาโส น สิยา, อาภา น สิยา, มุขํ น สิยา, ชาเยยฺย อตฺตา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยโต จ โข, มหาราช, อาทาโส สิยา, อาภา สิยา, มุขํ สิยา, ชาเยยฺย อตฺตา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชาเยยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตา เยว โข สงฺขารา ชายนฺตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ , ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

ภวนฺตสงฺขารชายมานปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. เวทคูปโญฺห

**๖**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เวทคู อุปลพฺภตี’’ติ? ‘‘โก ปเนส, มหาราช, เวทคู นามา’’ติ? ‘‘โย, ภเนฺต, อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ฆาเนน คนฺธํ ฆายติ, ชิวฺหาย รสํ สายติ, กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสิน្នา เยน เยน วาตปาเนน อิเจฺฉยฺยาม ปสฺสิตุํ, เตน เตน วาตปาเนน ปเสฺสยฺยาม, ปุรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน ปเสฺสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน ปเสฺสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน ปเสฺสยฺยาม, ทกฺขิเณนปิ วาตปาเนน ปเสฺสยฺยามฯ เอวเมว โข, ภเนฺต, อยํ อพฺภนฺตเร ชีโว เยน เยน ทฺวาเรน อิจฺฉติ ปสฺสิตุํ, เตน เตน ทฺวาเรน ปสฺสตี’’ติฯ

เถโร อาห ‘‘ปญฺจทฺวารํ, มหาราช, ภณิสฺสามิ, ตํ สุโณหิ, สาธุกํ มนสิกโรหิ, ยทิ อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺนา เยน เยน วาตปาเนน อิเจฺฉยฺยาม ปสฺสิตุํ, เตน เตน วาตปาเนน รูปํ เยว ปเสฺสยฺยาม, ปุรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน รูปํ เยว ปเสฺสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน รูปํ เยว ปเสฺสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน รูปํ เยว ปเสฺสยฺยาม, ทกฺขิเณนปิ วาตปาเนน รูปํ เยว ปเสฺสยฺยาม, เอวเมเตน อพฺภนฺตเร ชีเวน โส

เตนปิ รูปํ เยว ปสฺสิตพฺพํ, ฆาเนนปิ รูปํ เยว ปสฺสิตพฺพํ, ชิวฺหายปิ รูปํ เยว ปสฺสิตพฺพํ, กาเยนปิ รูปํ เยว ปสฺสิตพฺพํ, มนสาปิ รูปํ เยว ปสฺสิตพฺพํ; จกฺขุนาปิ สโทฺท เยว โสตโพฺพ, ฆาเนนปิ สโทฺท เยว โสตโพฺพ, ชิวฺหายปิ สโทฺท เยว โสตโพฺพ, กาเยนปิ สโทฺท เยว โสตโพฺพ, มนสาปิ สโทฺท เยว โสตโพฺพ; จกฺขุนาปิ คโนฺธ เยว ฆายิตโพฺพ, โสเตนปิ คโนฺธ เยว ฆายิตโพฺพ, ชิวฺหายปิ คโนฺธ เยว ฆายิตโพฺพ, กาเยนปิ คโนฺธ เยว ฆายิตโพฺพ, มนสาปิ คโนฺธ เยว ฆายิตโพฺพ; จกฺขุนาปิ รโส เยว สายิตโพฺพ, โสเตนปิ รโส เยว สายิตโพฺพ, ฆาเนนปิ รโส เยว สายิตโพฺพ, กาเยนปิ รโส เยว สายิตโพฺพ, มนสาปิ รโส เยว สายิตโพฺพ; จกฺขุนาปิ โผฎฺฐพฺพํ เยว ผุสิตพฺพํ, โสเตนปิ โผฎฺฐพฺพํ เยว ผุสิตพฺพํ, ฆาเนนปิ โผฎฺฐพฺพํ เยว ผุสิตพฺพํ, ชิวฺหายปิ โผฎฺฐพฺพํ เยว ผุสิตพฺพํ, มนสาปิ โผฎฺฐพฺพํ เยว ผุสิตพฺพํ; จกฺขุนาปิ ธมฺมํ เยว วิชานิตพฺพํ, โสเตนปิ ธมฺมํ เยว วิชานิตพฺพํ, ฆาเนนปิ ธมฺมํ เยว วิชานิตพฺพํ, ชิวฺหายปิ ธมฺมํ เยว วิชานิตพฺพํ, กาเยนปิ ธมฺมํ เยว วิชานิตพฺพ''นฺติ? ''น หิ ภเนฺต''ติฯ

''น โข เต, มหาราช, ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา วา ปน, มหาราช, มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺนา อิเมสุ ชาลวาตปาเนสุ อุคฺฆาฎิเตสุ มหเนฺตน อากาเสน พหิมุขา สุฎฺฐุตรํ รูปํ ปสฺสาม, เอวเมเตน อพฺภนฺตเร ชีเวนาปิ จกฺขุทฺวาเรสุ อุคฺฆาฎิเตสุ มหเนฺตน อากาเสน สุฎฺฐุตรํ รูปํ ปสฺสิตพฺพํ, โสเตสุ อุคฺฆาฎิเตสุ…เป…. ฆาเน อุคฺฆาฎิเต…เป…. ชิวฺหาย อุคฺฆาฎิตาย…เป…. กาเย อุคฺฆาฎิเต มหเนฺตน อากาเสน สุฎฺฐุตรํ สโทฺท โสตโพฺพ, คโนฺธ ฆายิตโพฺพ, รโส สายิตโพฺพ, โผฎฺฐโพฺพ ผุสิตโพฺพ''ติ? ''น หิ ภเนฺต''ติ ฯ

''น โข เต, มหาราช, ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา วา ปน, มหาราช, อยํ ทิโนฺน นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวารโกฎฺฐเก ติเฎฺฐยฺย, ชานาสิ ตฺวํ, มหาราช, 'อยํ ทิโนฺน นิกฺขมิตฺวา พหิทฺวารโกฎฺฐเก ฐิโต'''ติ? ''อาม, ภเนฺต, ชานามี''ติฯ ''ยถา วา ปน, มหาราช, อยํ ทิโนฺน อโนฺต ปวิสิตฺวา ตว ปุรโต ติเฎฺฐยฺย, ชานาสิ ตฺวํ, มหาราช, 'อยํ ทิโนฺน อโนฺต ปวิสิตฺวา มม ปุรโต ฐิโต'''ติ? ''อาม, ภเนฺต, ชานามี''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อพฺภนฺตเร โส ชีโว ชิวฺหาย รเส นิกฺขิเตฺต ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฎุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา''ติ? ''อาม, ภเนฺต, ชาเนยฺยา''ติฯ ''เต รเส อโนฺต ปวิเฎฺฐ ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฎุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา''ติฯ ''น หิ ภเนฺต''ติฯ

''น โข เต, มหาราช, ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริมํ, ยถา, มหาราช, โกจิ เทว ปุริโส มธุฆฎสตํ อาหราเปตฺวา มธุโทณึ ปูราเปตฺวา ปุริสสฺส มุขํ ปิทหิตฺวา [ปิทหิตฺวาว (ก.)] มธุโทณิยา ปกฺขิเปยฺย, ชาเนยฺย, มหาราช, โส ปุริโส มธุํ สมฺปนฺนํ วา น สมฺปนฺนํ วา''ติ? ''น หิ ภเนฺต''ติฯ ''เกน การเณนา''ติฯ ''น หิ ตสฺส, ภเนฺต, มุเข มธุ ปวิฎฺฐ''นฺติฯ

''น โข เต, มหาราช, ยุชฺชติ ปุริเมน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมน วา ปุริม''นฺติฯ ''นาหํ ปฎิพโล ตยา วาทินา สทฺธึ สลฺลปิตุํ; สาธุ, ภเนฺต, อตฺถํ ชเปฺปหี''ติฯ

เถโร อภิธมฺมสํยุตฺตาย กถาย ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ – ''อิธ, มหาราช, จกฺขุญฺจ ปฎิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตํสหชาตา ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยํ มนสิกาโรติ เอวเมเต ธมฺมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตฺถ เวทคู อุปลพฺภติ, โสตญฺจ ปฎิจฺจ สเทฺท จ…เป…. มนญฺจ ปฎิจฺจ ธเมฺม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณํ, ตํสหชาตา ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยํ มนสิกาโรติ เอวเมเต ธมฺมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตฺถ เวทคู อุปลพฺภตี''ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

เวทคูปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

## ๗. จกฺขุวิญฺญาณาทิปโญฺห

**๗**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ

‘‘กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, ปฐมํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณํ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ? ‘‘ปฐมํ, มหาราช, จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณ’’นฺติฯ

‘‘กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, อนาลาโป เตสํ อญฺญมเญฺญหี’’ติฯ

‘‘กถํ , ภเนฺต นาคเสน, ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘นินฺนตฺตา จ, มหาราช, ทฺวารตฺตา จ จิณฺณตฺตา จ สมุทาจริตตฺตา จา’’ติฯ

‘‘กถํ, ภเนฺต นาคเสน, นินฺนตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ? โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, เทเว วสฺสเนฺต กตเมน อุทกํ คเจฺฉยฺยา’’ติ? ‘‘เยน, ภเนฺต, นินฺนํ, เตน คเจฺฉยฺยา’’ติฯ ‘‘อถาปเรน สมเยน เทโว วเสฺสยฺย, กตเมน ตํ อุทกํ คเจฺฉยฺยา’’ติฯ ‘‘เยน, ภเนฺต, ปุริมํ อุทกํ คตํ, ตมฺปิ เตน คเจฺฉยฺยา’’ติฯ

‘‘กึ นุ โข, มหาราช, ปุริมํ อุทกํ ปจฺฉิมํ อุทกํ อาณาเปติ ‘เยนาหํ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี’ติ, ปจฺฉิมํ วา อุทกํ ปุริมํ อุทกํ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี’’’ติฯ ‘‘น หิ, ภเนฺต, อนาลาโป เตสํ อญฺญมเญฺญหิ, นินฺนตฺตา คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นินฺนตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมเญฺญหิ, นินฺนตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี’’’ติฯ

‘‘กถํ, ภเนฺต นาคเสน, ทฺวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ? อเปปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, รโญฺญ ปจฺจนฺติมํ นครํ อสฺส ทฬฺห ปาการโตรณํ เอกทฺวารํ, ตโต ปุริโส นิกฺขมิตุกาโม ภเวยฺย, กตเมน นิกฺขเมยฺยา’’ติ? ‘‘ทฺวาเรน, ภเนฺต, นิกฺขเมยฺยา’’ติฯ ‘‘อถาปโร ปุริโส นิกฺขมิตุกาโม ภเวยฺย, กตเมน โส นิกฺขเมยฺยา’’ติ? ‘‘เยน, ภเนฺต, ปุริโม ปุริโส นิกฺขโนฺต, โสปิ เตน นิกฺขเมยฺยา’’ติฯ

‘‘กึ นุ โข, มหาราช, ปุริโม ปุริโส ปจฺฉิมํ ปุริสํ อาณาเปติ ‘เยนาหํ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี’ติ, ปจฺฉิโม วา ปุริโส ปุริมํ ปุริสํ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี’ติฯ ‘‘น หิ, ภเนฺต, อนาลาโป เตสํ อญฺญมเญฺญหิ, ทฺวารตฺตา คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข,

มหาราช, ทฺวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ , ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺญหิ, ทฺวารตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘กถํ, ภนฺเต นาคเสน, จิณฺณตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ?โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, ปฐมํ เอกํ สกฏํ คเจฺฉยฺย, อถ ทุติยํ สกฏํ กตเมน คเจฺฉยฺยา’’ติ? ‘‘เยน, ภนฺเต, ปุริมํ สกฏํ คตํ, ตมฺปิ เตน คเจฺฉยฺยา’’ติฯ

‘‘กิํ นุ โข, มหาราช, ปุริมํ สกฏํ ปจฺฉิมํ สกฏํ อาณาเปติ ‘เยนาหํ คจฺฉามิ, ตฺวมฺปิ เตน คจฺฉาหี’ติ, ปจฺฉิมํ วา สกฏํ ปุริมํ สกฏํ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหมฺปิ เตน คจฺฉิสฺสามี’’’ติฯ ‘‘น หิ, ภนฺเต, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺญหิ, จิณฺณตฺตา คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, จิณฺณตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺญหิ, จิณฺณตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘กถํ, ภนฺเต นาคเสน, สมุทาจริตตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ? โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, มุทฺทาคณนาสงฺขฺยาเลขาสิปฺปฏฺฐาเนสุ อาทิกมฺมิกสฺส ทนฺธายนา ภวติ, อถาปเรน สมเยน นิสมฺมกิริยาย สมุทาจริตตฺตา อทนฺธายนา ภวติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สมุทาจริตตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตฺวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหี’ติ, นาปิ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตฺวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามี’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺญหิ, สมุทาจริตตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยตฺถ โสตวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตีติ…เป.… ยตฺถ ฆานวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ…เป.… ยตฺถ ชิวฺหาวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ …เป.… ยตฺถ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ยตฺถ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ

‘‘กิํ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, ปฐมํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณํ, อุทาหุ มโนวิญฺญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา กายวิญฺญาณ’’นฺติ? ‘‘กายวิญฺญาณํ, มหาราช, ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญฺญาณ’’นฺติฯ

‘‘กิํ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน,…เป.… อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺญหิ, สมุทาจริตตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

จกฺขุวิญฺญาณาทิปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ผสฺสลกฺขณปโญฺห

๘. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยตฺถ มโนวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผโสฺสปิ เวทนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ยตฺถ มโนวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผโสฺสปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, เวทนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, สญฺญาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, เจตนาปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, วิตโกฺกปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, วิจาโรปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ, สเพฺพปิ ผสฺสปฺปมุขา ธมฺมา ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขโณ ผโสฺส’’ติ? ‘‘ผุสนลกฺขโณ, มหาราช, ผโสฺส’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, เทฺว เมณฺฑา ยุเชฺฌยฺยุํ, เตสุ ยถา เอโก เมโณฺฑ, เอวํ จกฺขุ ทฎฺฐพฺพํ ยถา ทุติโย เมโณฺฑ, เอวํ รูปํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผโสฺส ทฎฺฐโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, เทฺว ปาณี วเชฺชยฺยุํ, เตสุ ยถา เอโก ปาณิ, เอวํ จกฺขุ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา ทุติโย ปาณิ, เอวํ รูปํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผโสฺส ทฎฺฐโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, เทฺว สมฺมา วเชฺชยฺยุํ, เตสุ ยถา เอโก สโมฺม, เอวํ จกฺขุ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา ทุติโย สโมฺม, เอวํ รูปํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผโสฺส ทฎฺฐโพฺพ’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

ผสฺสลกฺขณปโญฺห อฎฺฐโมฯ

## ๙. เวทนาลกฺขณปโญฺห

๙. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึลกฺขณา เวทนา’’ติ? ‘‘เวทยิตลกฺขณา, มหาราช, เวทนา อนุภวนลกฺขณา จา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส รโญฺญ อธิการํ กเรยฺย, ตสฺส ราชา ตุโฎฺฐ อธิการํ ทเทยฺย, โส เตน อธิกาเรน ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘มยา โข ปุเพฺพ รโญฺญ อธิกาโร กโต, ตสฺส เม ราชา ตุโฎฺฐ อธิการํ อทาสิ, สฺวาหํ ตโตนิทานํ อิมํ เอวรูปํ เวทนํ เวทยามี’ติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส กุสลํ กมฺมํ กตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปเชฺชยฺย, โส จ ตตฺถ ทิเพฺพหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘สฺวาหํ โข ปุเพฺพ กุสลํ กมฺมํ อกาสึ, โสหํ ตโตนิทานํ อิมํ เอวรูปํ เวทนํ เวทยามี’ติ, เอวํ โข, มหาราช, เวทยิตลกฺขณา เวทนา อนุภวนลกฺขณา จา’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ , ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

เวทนาลกฺขณปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. สญฺญาลกฺขณปโญฺห

๑๐. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขณา สญฺญา’’ติ? ‘‘สญฺชานนลกฺขณา, มหาราช, สญฺญาฯ กึ สญฺชานาติ? นีลมฺปิ สญฺชานาติ, ปีตมฺปิ สญฺชานาติ, โลหิตมฺปิ สญฺชานาติ, โอทาตมฺปิ สญฺชานาติ, มญฺชิฏฺฐมฺปิ [มเญฺชฏฺฐมฺปิ (สี. ปี.)] สญฺชานาติฯ เอวํ โข, มหาราช, สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ ภณฺฑาคาริโก ภณฺฑาคารํ ปวิสิตฺวา นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐานิ [มเญฺชฏฺฐานิ (สี. ปี.)] ราชโภคานิ รูปานิ ปสฺสิตฺวา สญฺชานาติฯ เอวํ โข, มหาราช, สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา’’ติฯ

‘‘กลฺลโสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สญฺญาลกฺขณปโญฺห ทสโมฯ

## ๑๑. เจตนาลกฺขณปโญฺห

๑๑. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขณา เจตนา’’ติ? ‘‘เจตยิตลกฺขณา, มหาราช, เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส วิสํ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปิเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนาปิ ทุกฺขิโต ภเวยฺย, ปเรปิ ทุกฺขิตา ภเวยฺยุํฯ เอวเมว โข, มหาราช, อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อกุสลํ กมฺมํ เจตนาย เจตยิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปเชฺชยฺยฯ เยปิ ตสฺส อนุสิกฺขนฺติ , เตปิ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตํ เอกชฺฌํ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปิเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนา สุขิโต ภเวยฺย, ปเรปิ สุขิตา ภเวยฺยุํฯ เอวเมว โข, มหาราช, อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล กุสลํ กมฺมํ เจตนาย เจตยิตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ เยปิ ตสฺส อนุสิกฺขนฺติ, เตปิ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ เอวํ โข, มหาราช, เจตยิตลกฺขณา เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา’’ติฯ

‘‘กลฺลโสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

เจตนาลกฺขณปโญฺห เอกาทสโมฯ

## ๑๒. วิญฺญาณลกฺขณปโญฺห

๑๒. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขณํ วิญฺญาณ’’นฺติ? ‘‘วิชานนลกฺขณํ, มหาราช, วิญฺญาณ’’นฺติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, นครคุตฺติโก มเชฺฌ นครสิงฺฆาฏเก นิสิโนฺน ปเสฺสยฺย ปุรตฺถิมทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปเสฺสยฺย ทกฺขิณทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปเสฺสยฺย ปจฺฉิมทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํ, ปเสฺสยฺย อุตฺตรทิสโต ปุริสํ อาคจฺฉนฺตํฯ เอวเมว โข, มหาราช, ยญฺจ ปุริโส จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติฯ ยญฺจ โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติฯ ยญฺจ ฆาเนน คนฺธํ ฆายติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติฯ ยญฺจ ชิวฺ

หาย รสํ สายติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติฯ ยญฺจ กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติ, ยญฺจ มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, ตํ วิญฺญาเณน วิชานาติฯ เอวํ โข, มหาราช, วิชานนลกฺขณํ วิญฺญาณ''นฺติฯ

"กโลฺลสิ , ภนฺเต นาคเสนา''ติฯ

วิญฺญาณลกฺขณปโญฺห ทฺวาทสโมฯ

**๑๓. วิตกฺกลกฺขณปโญฺห**

**๑๓**. "ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขโณ วิตโกฺก''ติ? "อปฺปนาลกฺขโณ มหาราช, วิตโกฺก''ติฯ

"โอปมฺมํ กโรหี''ติฯ "ยถา, มหาราช, วฑฺฒกี สุปริกมฺมกตํ ทารุํ สนฺธิสฺมึ อเปฺปติ, เอวเมว โข, มหาราช, อปฺปนาลกฺขโณ วิตโกฺก''ติฯ

"กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา''ติฯ

วิตกฺกลกฺขณปโญฺห เตรสโมฯ

**๑๔. วิจารลกฺขณปโญฺห**

**๑๔**. "ภนฺเต นาคเสน, กึลกฺขโณ วิจาโร''ติ? "อนุมชฺชนลกฺขโณ, มหาราช, วิจาโร''ติฯ

"โอปมฺมํ กโรหี''ติฯ "ยถา, มหาราช, กํสถาลํ อาโกฏิตํ ปจฺฉา อนุรวติ อนุสนฺทหติ [อนุสทฺทายติ (ก.)], ยถา, มหาราช, อาโกฏนา, เอวํ วิตโกฺก ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา อนุรวนา [อนุมชฺชนา (ก.)], เอวํ วิจาโร ทฏฺฐโพฺพ''ติฯ

"กโลฺลสิ , ภนฺเต นาคเสนา''ติฯ

วิจารลกฺขณปโญฺห จุทฺทสโมฯ

วิจารวโคฺค ตติโยฯ

อิมสฺมึ วเคฺค จุทฺทส ปญฺหาฯ

**๔. นิพฺพานวโคฺค**

**๑. ผสฺสาทิวินิพฺภุชนปโญฺห**

**๑**. ราชา อาห "ภนฺเต นาคเสน, สกฺกา อิเมสํ ธมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณํ ปญฺญาเปตุํ 'อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ วิญฺญาณํ, อยํ วิตโกฺก, อยํ วิจาโร'ติ''? "น สกฺกา, มหาราช, อิเมสํ ธมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณํ ปญฺญาเปตุํ 'อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ วิญฺญาณํ, อยํ วิตโกฺก, อยํ วิจาโร'''ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, รโญฺ สูโท อรสํ วา รสํ วา [ยูสํ วา รสํ วา (สี. สฺยา. ปี.)] กเรยฺย, โส ตตฺถ ทธิมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, โลณมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, สิงฺคิเวรมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, ชีรกมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, มริจมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, อญฺญานิปิ ปการานิ ปกฺขิเปยฺย, ตเมนํ ราชา เอวํ วเทยฺย, ‘ทธิสฺส เม รสํ อาหร, โลณสฺส เม รสํ อาหร, สิงฺคิเวรสฺส เม รสํ อาหร, ชีรกสฺส เม รสํ อาหร, มริจสฺส เม รสํ อาหร, สพฺเพสํ เม ปกฺขิตฺตานํ รสํ อาหรา’ติฯ สกฺกา นุ โข, มหาราช, เตสํ รสานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รสํ อาหริตุํ อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา”ติ? “น หิ, ภนฺเต, สกฺกา เตสํ รสานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รสํ อาหริตุํ อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏุกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มธุรตฺตํ วา, อปิ จ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขเณน อุปฏฺฐหนฺตี”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, น สกฺกา อิเมสํ ธมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา นานากรณํ ปญฺญาเปตุํ ‘อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ วิญฺญาณํ, อยํ วิตโกฺก, อยํ วิจาโร’ติ, อปิ จ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขเณน อุปฏฺฐหนฺตี”ติฯ

“กโลฺลสิ , ภนฺเต นาคเสนา”ติฯ

ผสฺสาทิวินิพฺภุชนปโญฺห ปฐโมฯ

### ๒. นาคเสนปโญฺห

๒. เถโร อาห “โลณํ, มหาราช, จกฺขุวิเญฺญยฺย”นฺติฯ “อาม, ภนฺเต, จกฺขุวิเญฺญยฺย”นฺติฯ “สุฏฺฐุ โข, มหาราช, ชานาหี”ติฯ “กึ ปน, ภนฺเต, ชิวฺหาวิเญฺญยฺย”นฺติ? “อาม, มหาราช, ชิวฺหาวิเญฺญยฺย”นฺติฯ “กึ ปน, ภนฺเต, สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาตี”ติ? “อาม, มหาราช, สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาติ”ฯ

“ยทิ, ภนฺเต, สพฺพํ โลณํ ชิวฺหาย วิชานาติ, กิสฺส ปน ตํ สกเฏหิ พลีพทฺทา [พลิพทฺทา (สี. ปี.)] อาหรนฺติ, นนุ โลณเมว อาหริตพฺพ”นฺติ? “น สกฺกา, มหาราช, โลณเมว อาหริตุํ เอกโตภาวคตา เอเต ธมฺมา โคจรนานตฺตคตา โลณํ ครุภาโว จาติฯ สกฺกา ปน, มหาราช, โลณํ ตุลาย ตุลยิตุ”นฺติ? “อาม, ภนฺเต, สกฺกา”ติฯ “น สกฺกา, มหาราช, โลณํ ตุลาย ตุลยิตุํ, ครุภาโว ตุลาย ตุลิยตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา”ติฯ

นาคเสนปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปโญฺห

๓. ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, ยานิมานิ ปญฺจายตนานิ, กึ นุ ตานิ นานากเมฺมหิ นิพฺพตฺตานิ, อุทาหุ เอเกน กเมฺมนา”ติ? “นานากเมฺมหิ, มหาราช, นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กเมฺมนา”ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, เอกสฺมึ เขเตฺต นานาพีชานิ วเปฺปยฺยุํ , เตสํ นานาพีชานํ นานาผลานิ นิพฺพเตฺตยฺยุ”นฺติ? “อาม, ภนฺเต, นิพฺพเตฺตยฺยุ”นฺติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ยานิ ยานิ ปญฺจายตนานิ, ตานิ ตานิ นานากเมฺมหิ นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กเมฺมนา”ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. กมฺมนานากรณปโญฺห

**๔**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เกน การเณน มนุสฺสา น สเพฺพ สมกา, อเญฺญ อปฺปายุกา, อเญฺญ ทีฆายุกา, อเญฺญ พหฺวาพาธา อเญฺญ อปฺปาพาธา, อเญฺญ ทุพฺพณฺณา, อเญฺญ วณฺณวโนฺต, อเญฺญ อเปฺปสกฺขา, อเญฺญ มเหสกฺขา, อเญฺญ อปฺปโภคา, อเญฺญ มหาโภคา, อเญฺญ นีจกุลีนา, อเญฺญ มหากุลีนา, อเญฺญ ทุปฺปญฺญา, อเญฺญ ปญฺญวโนฺต’’ติ?

เถโร อาห ‘‘กิสฺส ปน, มหาราช, รุกฺขา น สเพฺพ สมกา, อเญฺญ อมฺพิลา, อเญฺญ ลวณา, อเญฺญ ติตฺตกา, อเญฺญ กฎุกา, อเญฺญ กสาวา, อเญฺญ มธุรา’’ติ? ‘‘มญฺญามิ, ภเนฺต, พีชานํ นานากรเณนา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมานํ นานากรเณน มนุสฺสา น สเพฺพ สมกา, อเญฺญ อปฺปายุกา, อเญฺญ ทีฆายุกา, อเญฺญ พหฺวาพาธา, อเญฺญ อปฺปาพาธา, อเญฺญ ทุพฺพณฺณา, อเญฺญ วณฺณวโนฺต, อเญฺญ อเปฺปสกฺขา, อเญฺญ มเหสกฺขา, อเญฺญ อปฺปโภคา, อเญฺญ มหาโภคา, อเญฺญ นีจกุลีนา, อเญฺญ มหากุลีนา, อเญฺญ ทุปฺปญฺญา, อเญฺญ ปญฺญวโนฺตฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช ภควตา – ‘กมฺมสฺสกา, มาณว, สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธู กมฺมปฺปฎิสรณา, กมฺมํ สเตฺต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตายา’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

กมฺมนานากรณปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. วายามกรณปโญฺห

**๕**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘กินฺติ อิมํ ทุกฺขํ นิรุเชฺฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขํ นุปฺปเชฺชยฺยา’ติ ฯ เอตทตฺถา, มหาราช, อมฺหากํ ปพฺพชฺชา’’ติฯ ‘‘กึ ปฎิกเจฺจว วายมิเตน, นนุ สมฺปเตฺต กาเล วายมิตพฺพ’’นฺติ? เถโร อาห ‘‘สมฺปเตฺต กาเล, มหาราช, วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฎิกเจฺจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตี’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา ตฺวํ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ อุทปานํ ขณาเปยฺยาสิ, ตฬากํ ขณาเปยฺยาสิ ‘ปานียํ ปิวิสฺสามี’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปเตฺต กาเล วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฎิกเจฺจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา ตฺวํ พุภุกฺขิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลึ โรปาเปยฺยาสิ, ธญฺญํ อติหราเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภุญฺชิสฺสามี’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปเตฺต กาเล วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฎิกเจฺจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตีติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา เต สงฺคาโม ปจฺจุปฎฺฐิโต ภเวยฺย, ตทา ตฺวํ ปริขํ ขณาเปยฺยาสิ, ปาการํ การาเปยฺยาสิ, โคปุรํ การาเปยฺยาสิ, อฎฺฎาลกํ การาเปยฺยาสิ, ธญฺญํ อติหราเปยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ หตฺถิสฺมึ สิเกฺขยฺยาสิ, อสฺสสฺมึ สิเกฺขยฺยาสิ,

รถสฺมึ สิเกฺขยฺยาสิ, ธนุสฺมึ สิเกฺขยฺยาสิ, ถรุสฺมึ สิเกฺขยฺยาสี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปเตฺต กาเล วายาโม อกิจฺจกโร ภวติ, ปฏิกเจฺจว วายาโม กิจฺจกโร ภวติฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช ภควตา –

‘‘‘ปฏิกเจฺจว ตํ กยิรา, ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน;
น สากฎิกจินฺตาย, มนฺตา ธีโร ปรกฺกเมฯ

‘‘‘ยถา สากฎิโก มฎฺฐํ [นาม (สี. ปี. ก.) สํ. นิ. ๑.๑๐๓], สมํ หิตฺวา มหาปถํ;
วิสมํ มคฺคมารุยฺห, อกฺขจฺฉิโนฺนว ฌายติฯ

‘‘‘เอวํ ธมฺมา อปกฺกมฺม, อธมฺมมนุวตฺติย;
มโนฺท มจฺจุ มุขํ ปโตฺต, อกฺขจฺฉิโนฺนว ฌายตี’’’ติ [โสจตีติ (สพฺพตฺถ)]ฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

วายามกรณปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. เนรยิกคฺคิอุณฺหภาวปโญฺห

๖. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ปากติกอคฺคิโต เนรยิโก อคฺคิ มหาภิตาปตโร โหติ, ขุทฺทโกปิ ปาสาโณ ปากติเก อคฺคิมฺหิ ปกฺขิโตฺต ทิวสมฺปิ ปจฺจมาโน [ธมมาโน (สี. ปี.)] น วิลยํ คจฺฉติ, กูฎาคารมโตฺตปิ ปาสาโณ เนรยิกคฺคิมฺหิ ปกฺขิโตฺต ขเณน วิลยํ คจฺฉตี’ติ, เอตํ วจนํ น สทฺทหามิ, เอวญฺจ ปน วเทถ ‘เย จ ตตฺถ อุปฺปนฺนา สตฺตา, เต อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺตี’ติ, ตมฺปิ วจนํ น สทฺทหามี’’ติฯ

เถโร อาห ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยา ตา สนฺติ มกรินิโยปิ สุสุมารินิโยปิ กจฺฉปินิโยปิ โมรินิโยปิ กโปตินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขฬานิ ปาสาณานิ สกฺขราโย จ ขาทนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ขาทนฺตี’’ติฯ ‘‘กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฎฺฐพฺภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คโพฺภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติ? ‘‘มญฺญามิ, ภเนฺต, กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – ‘โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตีโหตี’’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยา ตา สนฺติ สีหินิโยปิ พฺยคฺฆินิโยปิ ทีปินิโยปิ กุกฺกุรินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขฬานิ อฎฺฐิกานิ มํสานิ ขาทนฺตีติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ขาทนฺตี’’ติฯ ‘‘กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฎฺฐพฺภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คโพฺภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติ? ‘‘มญฺญามิ, ภเนฺต, กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยา ตา สนฺติ โยนกสุขุมาลินิโยปิ ขตฺติยสุขุมาลินิโยปิ พฺราหฺมณสุขุมาลินิโยปิ คหปติสุขุมาลินิโยปิ, กินฺนุ ตา กกฺขฬานิ ขชฺชกานิ มํสานิ ขาทนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ขาทนฺตี’’ติฯ ‘‘กึ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฎฺฐพฺภนฺตรค

ตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, วิลยํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ ‘‘โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คโพฺภ โสปิ วิลยํ คจฺฉตี’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติฯ ‘‘มญฺญามิ, ภนฺเต, กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – ‘‘โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตีโหตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

เนรยิกคฺคิอุณฺหภาวปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. ปถวิสนฺธารกปโญฺห

๗. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘อยํ มหา ปถวี อุทเก ปติฎฺฐิตา, อุทกํ วาเต ปติฎฺฐิตํ, วาโต อากาเส ปติฎฺฐิโต’ติ, เอตมฺปิ วจนํ น สทฺทหามี’’ติฯ เถโร ธมฺมกรเกน [ธมฺมกรเณน (ก.)] อุทกํ คเหตฺวา ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ ‘‘ยถา, มหาราช, อิมํ อุทกํ วาเตน อาธาริตํ, เอวํ ตมฺปิ อุทกํ วาเตน อาธาริต’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ , ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปถวิสนฺธารกปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. นิโรธนิพฺพานปโญฺห

๘. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, นิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, นิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติฯ ‘‘กถํ, ภนฺเต , นาคเสน, นิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ? ‘‘สเพฺพ พาลปุถุชฺชนา โข, มหาราช, อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน อภินนฺทนฺติ อภิวทนฺติ อโชฺฌสาย ติฎฺฐนฺติ, เต เตน โสเตน วุยฺหนฺติ, น ปริมุจฺจนฺติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกน ปริเทเวน ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ น ปริมุจฺจนฺติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ สุตวา จ โข, มหาราช, อริยสาวโก อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน นาภินนฺทติ นาภิวทติ นาโชฺฌสาย ติฎฺฐติ, ตสฺส ตํ อนภินนฺทโต อนภิวทโต อนโชฺฌสาย ติฎฺฐโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ, ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ, เอวํ โข, มหาราช, นิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

นิโรธนิพฺพานปโญฺห อฎฺฐโมฯ

## ๙. นิพฺพานลภนปโญฺห

๙. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, สเพฺพว ลภนฺติ นิพฺพาน’’นฺติ? ‘‘น โข, มหาราช, สเพฺพว ลภนฺติ นิพฺพานํ, อปิ จ โข, มหาราช, โย สมฺมา ปฎิปโนฺน อภิเญฺญเยฺย ธเมฺม อภิชานาติ, ปริเญฺญเยฺย ธเมฺม ปริชานาติ, ปหาตเพฺพ ธเมฺม ปชหติ, ภาเวตเพฺพ ธเมฺม ภาเวติ, สจฺฉิกาตเพฺพ ธเมฺม สจฺฉิกโรติ, โส ลภติ นิพฺพาน’’นฺติฯ

“กโลฺลสิ , ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

นิพฺพานลภนปโญฺห นวโมฯ

**๑๐. นิพฺพานสุขชานนปโญฺห**

**๑๐**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, โย น ลภติ นิพฺพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพฺพาน’’’นฺติ? “อาม, มหาราช, โย น ลภติ นิพฺพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพฺพาน’’’นฺติฯ “กถํ, ภเนฺต นาคเสน, อลภโนฺต ชานาติ ‘สุขํ นิพฺพาน’’’นฺติ? “ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, เยสํ นจฺฉินฺนา หตฺถปาทา , ชาเนยฺยุํ เต, มหาราช, ‘ทุกฺขํ หตฺถปาทเจฺฉทน’’’นฺติ? “อาม, ภเนฺต, ชาเนยฺยุ”นฺติฯ “กถํ ชาเนยฺยุ”นฺติ? “อเญฺญสํ, ภเนฺต, ฉินฺนหตฺถปาทานํ ปริเทวิตสทฺทํ สุตฺวา ชานนฺติ ‘ทุกฺขํ หตฺถปาทเจฺฉทน’’’นฺติ ฯ “เอวเมว โข, มหาราช, เยสํ ทิฎฺฐํ นิพฺพานํ, เตสํ สทฺทํ สุตฺวา ชานาติ ‘สุขํ นิพฺพาน’’’นฺติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

นิพฺพานสุขชานนปโญฺห ทสโมฯ

นิพฺพานวโคฺค จตุโตฺถฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทส ปญฺหาฯ

**๕. พุทฺธวโคฺค**

**๑. พุทฺธสฺส อตฺถินตฺถิภาวปโญฺห**

**๑**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, พุโทฺธ ตยา ทิโฎฺฐ”ติ? “น หิ, มหาราชา”ติฯ “อถ เต อาจริเยหิ พุโทฺธ ทิโฎฺฐ”ติ? “น หิ, มหาราชา”ติฯ “เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, นตฺถิ พุโทฺธ”ติฯ “กิํ ปน, มหาราช, หิมวติ อูหา นที ตยา ทิฎฺฐา”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “อถ เต ปิตรา อูหา นที ทิฎฺฐา”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “เตน หิ, มหาราช, นตฺถิ อูหา นที”ติฯ “อตฺถิ, ภเนฺต, กิญฺจาปิ มยา อูหา นที น ทิฎฺฐา, ปิตราปิ เม อูหา นที น ทิฎฺฐา, อปิ จ อตฺถิ อูหา นที”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, กิญฺจาปิ มยา ภควา น ทิโฎฺฐ, อาจริเยหิปิ เม ภควา น ทิโฎฺฐ, อปิ จ อตฺถิ ภควา”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

พุทฺธสฺส อตฺถินตฺถิภาวปโญฺห ปฐโมฯ

**๒. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปโญฺห**

**๒**. ราชา อาห “ภเนฺต นาคเสน, พุโทฺธ อนุตฺตโร”ติ? “อาม, มหาราช, ภควา อนุตฺตโร”ติฯ “กถํ, ภเนฺต นาคเสน, อทิฎฺฐปุพฺพํ ชานาสิ ‘พุโทฺธ อนุตฺตโร’’’ติ? “ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, เยหิ อทิฎฺฐปุโพฺพ มหาสมุโทฺท, ชาเนยฺยุํ เต, มหาราช, มหโนฺต โข มหาสมุโทฺท คมฺภีโร อปฺปเมโยฺย ทุปฺปริโยคาโห, ยตฺถิมา ปญฺจ มหานทิโย สตตํ สมิตํ อเปฺปนฺติ, เสยฺยถิทํ, คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหี, เนว ตสฺส อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํ วา ปญฺญายตี”ติ ? “อาม,

ภเนฺต, ชาเนยฺยุ’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สาวเก มหเนฺต ปรินิพฺพุเต ปสฺสิตฺวา ชานามิ ‘ภควา อนุตฺตโร’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปโญฺห

๓. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, สกฺกา ชานิตุํ ‘พุโทฺธ อนุตฺตโร’’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, สกฺกา ชานิตุํ ‘ภควา อนุตฺตโร’’’ติฯ ‘‘กถํ, ภเนฺต นาคเสน, สกฺกา ชานิตุํ ‘พุโทฺธ อนุตฺตโร’’’ติฯ ‘‘ภูตปุพฺพํ, มหาราช, ติสฺสเตฺถโร นาม เลขาจริโย อโหสิ, พหูนิ วสฺสานิ อพฺภตีตานิ กาลงฺกตสฺส กถํ โส ญายตี’’ติฯ ‘‘เลเขน ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย ธมฺมํ ปสฺสติ, โส ภควนฺตํ ปสฺสติ, ธโมฺม หิ, มหาราช, ภควตา เทสิโต’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ธมฺมทิฎฺฐปโญฺห

๔. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ธโมฺม ตยา ทิโฎฺฐ’’ติฯ ‘‘พุทฺธเนตฺติยา โข, มหาราช, พุทฺธปญฺญตฺติยา ยาวชีวํ สาวเกหิ วตฺติตพฺพ’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

ธมฺมทิฎฺฐปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. อสงฺกมนปฏิสนฺทหนปโญฺห

๕. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติฯ ‘‘กถํ, ภเนฺต นาคเสน, น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จ, โอปมฺมํ กโรหี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส ปทีปโต ปทีปํ ปทีเปยฺย, กินฺนุ โข โส, มหาราช, ปทีโป ปทีปมฺหา สงฺกโนฺต’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จา’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘อภิชานาสิ นุ, ตฺวํ มหาราช, ทหรโก สโนฺต สิโลกาจริยสฺส สนฺติเก กิญฺจิ สิโลกํ คหิต’’นฺติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ ฯ ‘‘กินฺนุ โข, มหาราช, โส สิโลโก อาจริยมฺหา สงฺกโนฺต’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, น จ สงฺกมติ ปฏิสนฺทหติ จาติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

อสงฺกมนปฏิสนฺทหนปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. เวทคูปโญฺห

๖. ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, เวทคู อุปลพฺภตี”ติ? เถโร อาห “ปรมตฺเถน โข, มหาราช, เวทคู นุปลพฺภตี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา”ติฯ

เวทคูปโญฺห ฉฏฺโฐฯ

## ๗. อญฺญกายสงฺกมนปโญฺห

๗. ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, อตฺถิ โกจิ สโตฺต โย อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมตี”ติ? “น หิ, มหาราชา”ติฯ “ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมโนฺต นตฺถิ, นนุ มุโตฺต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กเมฺมหี”ติ? “อาม, มหาราช, ยทิ น ปฏิสนฺทเหยฺย, มุโตฺต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กเมฺมหีติ, ยสฺมา จ โข, มหาราช, ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุโตฺต ปาปเกหิ กเมฺมหี”ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส อญฺญตรสฺส ปุริสสฺส อมฺพํ อวหเรยฺย, กิํ โส ทณฺฑปฺปโตฺต ภเวยฺยา”ติ? “อาม, ภเนฺต, ทณฺฑปฺปโตฺต ภเวยฺยา”ติฯ “น โข โส, มหาราช, ตานิ อมฺพานิ อวหริ, ยานิ เตน โรปิตานิ, กสฺมา ทณฺฑปฺปโตฺต ภเวยฺยา”ติ? “ตานิ, ภเนฺต, อมฺพานิ นิสฺสาย ชาตานิ, ตสฺมา ทณฺฑปฺปโตฺต ภเวยฺยา”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา อโสภนํ วา, เตน กเมฺมน อญฺญํ นามรูปํ ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุโตฺต ปาปเกหิ กเมฺมหี”ติฯ

“กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา”ติฯ

อญฺญกายสงฺกมนปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. กมฺมผลอตฺถิภาวปโญฺห

๘. ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน, อิมินา นามรูเปน กมฺมํ กตํ กุสลํ วา อกุสลํ วา, กุหิํ ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี”ติ? “อนุพเนฺธยฺยุํ โข, มหาราช, ตานิ กมฺมานิ ฉายาว อนปายินี”ติ [อนุปายินีติ (ก.)]ฯ “สกฺกา ปน, ภเนฺต, ตานิ กมฺมานิ ทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี’”ติ? “น สกฺกา, มหาราช, ตานิ กมฺมานิ ทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี’”ติฯ

“โอปมฺมํ กโรหี”ติฯ “ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, ยานิมานิ รุกฺขานิ อนิพฺพตฺตผลานิ, สกฺกา เตสํ ผลานิ ทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ ผลานิ ติฏฺฐนฺตี’”ติฯ “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, อโพฺพจฺฉินฺนาย สนฺตติยา น สกฺกา ตานิ กมฺมานิ ทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐนฺตี’ติฯ

“กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา”ติฯ

กมฺมผลอตฺถิภาวปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. อุปฺปชฺชติชานนปโญฺห

**๙**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี’’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, โย อุปฺปชฺชติ ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี’’’ติฯ ‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, กสฺสโก คหปติโก พีชานิ ปถวิยํ นิกฺขิปิตฺวา สมฺมา เทเว วสฺสเนฺต ชานาติ ‘ธญฺญํ นิพฺพตฺติสฺสตี’’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชาเนยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามี’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

อุปฺปชฺชติชานนปโญฺห นวโมฯ

### ๑๐. พุทฺธนิทสฺสนปโญฺห

**๑๐**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, พุโทฺธ อตฺถี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ภควา อตฺถี’’ติฯ ‘‘สกฺกา ปน, ภเนฺต นาคเสน, พุโทฺธ นิทเสฺสตุํ อิธวา อิธวา’’ติ? ‘‘ปรินิพฺพุโต, มหาราช, ภควา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา, น สกฺกา ภควา นิทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา’’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, มหาราช, มหโต อคฺคิกฺขนฺธสฺส ชลมานสฺส ยา อจฺจิ อตฺถงฺคตา, สกฺกา สา อจฺจิ ทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, นิรุทฺธา สา อจฺจิ อปฺปญฺญตฺติํ คตา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ภควา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต อตฺถงฺคโต, น สกฺกา ภควา นิทเสฺสตุํ ‘อิธ วา อิธ วา’ ติ, ธมฺมกาเยน ปน โข, มหาราช, สกฺกา ภควา นิทเสฺสตุํฯ ธโมฺม หิ, มหาราช, ภควตา เทสิโต’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

พุทฺธนิทสฺสนปโญฺห ทสโมฯ

พุทฺธวโคฺค ปญฺจโมฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทส ปญฺหาฯ

## ๖. สติวโคฺค

### ๑. กายปิยายนปโญฺห

**๑**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย’’ติ? ‘‘น โข, มหาราช, ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย’’ติฯ ‘‘อถ กิสฺส นุ โข, ภเนฺต, เกลายถ มมายถา’’ติ? ‘‘กิํ ปน เต, มหาราช, กทาจิ กรหจิ สงฺคามคตสฺส กณฺฑปฺปหาโร โหตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, โหตี’’ติฯ ‘‘กิํนุ โข , มหาราช, โส วโณ อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปเฏฺฏน ปลิเวฐียตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปเฏฺฏน ปลิเวฐียตี’’ติฯ ‘‘กิํนุ โข, มหาราช, ปิโย เต วโณ, เตน อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปเฏฺฏน ปลิเวฐียตี’’ติ? ‘‘น เม, ภเนฺต, ปิโย วโณ, อปิ จ มํสสฺส รุหนตฺถาย อาเลเปน จ อาลิมฺปียติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขุเมน จ โจฬปเฏฺฏน ปลิเวฐียตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อปฺปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย, อถ จ ปพฺพชิตา อนชฺฌสิตา กายํ ปริหรนฺติ พฺรหฺม

จริยานุคฺคหายฯ อปิ จ โข, มหาราช, วณูปโม กาโย วุตฺโต ภควตา, เตน ปพฺพชิตา วณมิว กายํ ปริหรนฺติ อนโชฺฌสิตาฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช ภควตา –

> ‘‘‘อลฺลจมฺมปฏิจฺฉนฺโน, นวทฺวาโร มหาวโณ;
> สมนฺตโต ปคฺฆรติ, อสุจิปูติคนฺธิโย’’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

กายปิยายนปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. สพฺพญฺญูภาวปโญฺห

**๒**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ภควา สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี’’ติฯ ‘‘อถ กิสฺส นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, สาวกานํ อนุปุเพฺพน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสี’’ติ? ‘‘อตฺถิ ปน เต มหาราช, โกจิ เวโชฺช, โย อิมิสฺสํ ปถวิยํ สพฺพเภสชฺชานิ ชานาตี’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, อตฺถี’’ติฯ ‘‘กิํนุ โข, มหาราช, โส เวโชฺช คิลานกํ สมฺปเตฺต กาเล เภสชฺชํ ปาเยติ, อุทาหุ อสมฺปเตฺต กาเล’’ติ? ‘‘สมฺปเตฺต กาเล, ภนฺเต, คิลานกํ เภสชฺชํ ปาเยติ, โน อสมฺปเตฺต กาเล’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ภควา สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี น อสมฺปเตฺต กาเล สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปติ, สมฺปเตฺต กาเล สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปติ ยาวชีวํ อนติกฺกมนีย’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สพฺพญฺญูภาวปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. มหาปุริสลกฺขณปโญฺห

**๓**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิโต สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ภควา ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิโต สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ’’ติฯ

‘‘กิํ ปนสฺส, ภนฺเต, มาตาปิตโรปิ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา’’ติ? ‘‘โน จสฺส, มหาราช, มาตาปิตโร ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา’’ติฯ

‘‘เอวํ สเนฺต โข, ภนฺเต นาคเสน, น อุปฺปชฺชติ พุโทฺธ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิโต สุวณฺณวโณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภติ, อปิ จ มาตุสทิโส วา ปุโตฺต โหติ มาตุปโกฺข วา, ปิตุสทิโส วา ปุโตฺต โหติ ปิตุปโกฺข วา’’ติฯ เถโร อาห ‘‘อตฺถิ ปน, มหาราช, กิญฺจิ ปทุมํ สตปตฺต’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, อตฺถี’’ติฯ ‘‘ตสฺส ปน กุหิํ สมฺภโว’’ติ? ‘‘กทฺทเม ชายติ อุทเก อาสียตี’’ติ ฯ ‘‘กิํนุ โข, มหาราช, ปทุมํ กทฺทเมน สทิสํ วเณฺณน วา คเนฺธน วา รเสน วา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อถ อุทเกน วา คเนฺธน วา รเสน วา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ภควา ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิโต สุวณฺณวโณฺณ กญฺ

จนสนฺนิภตฺตโจ พฺยามปฺปโภ, โน จสฺส มาตาปิตโร ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อสีติยา จ อนุพฺยญฺชเนหิ ปริรญฺชิตา สุวณฺณวณฺณา กญฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

มหาปุริสลกฺขณปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ภควโต พฺรหฺมจาริปโญฺห

**๔**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ พฺรหฺมจารี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ภควา พฺรหฺมจารี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ พฺรหฺมุโน สิโสฺส’’ติ? ‘‘อตฺถิ ปน เต, มหาราช, หตฺถิปาโมโกฺข’’ติ? ‘‘อตฺถิ , ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กิํนุ โข, มหาราช, โส หตฺถี กทาจิ กรหจิ โกญฺจนาทํ นทตีติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, นทตี’’ติ ‘‘เตน หิ, มหาราช, โส หตฺถี โกญฺจสกุณสฺส สิโสฺส’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กิํ ปน, มหาราช, พฺรหฺมา สพุทฺธิโก อพุทฺธิโก’’ติ? ‘‘สพุทฺธิโก, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, พฺรหฺมา ภควโต สิโสฺส’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ภควโต พฺรหฺมจาริปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. ภควโต อุปสมฺปทาปโญฺห

**๕**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อุปสมฺปทา สุนฺทรา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, อุปสมฺปทา สุนฺทรา’’ติฯ ‘‘อตฺถิ ปน, ภนฺเต, พุทฺธสฺส อุปสมฺปทา, อุทาหุ นตฺถี’’ติ? ‘‘อุปสมฺปโนฺน โข, มหาราช , ภควา โพธิรุกฺขมูเล สห สพฺพญฺญุตญาเณน, นตฺถิ ภควโต อุปสมฺปทา อเญฺญหิ ทินฺนา, ยถา สาวกานํ, มหาราช, ภควา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ ยาวชีวํ อนติกฺกมนีย’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ภควโต อุปสมฺปทาปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. อสฺสุเภสชฺชาเภสชฺชปโญฺห

**๖**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย จ มาตริ มตาย โรทติ, โย จ ธมฺมเปเมน โรทติ, อุภินฺนํ เตสํ โรทนฺตานํ กสฺส อสฺสุ เภสชฺชํ, กสฺส น เภสชฺช’’นฺติ? ‘‘เอกสฺส โข, มหาราช, อสฺสุ ราคโทสโมเหหิ สมลํ อุณฺหํ, เอกสฺส ปีติโสมนเสฺสน วิมลํ สีตลํฯ ยํ โข, มหาราช, สีตลํ, ตํ เภสชฺชํ, ยํ อุณฺหํ, ตํ น เภสชฺช’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

อสฺสุเภสชฺชาเภสชฺชปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. สราควีตราคนานากรณปโญฺห

**๗**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กึ นานากรณํ สราคสฺส จ วีตราคสฺส จา’’ติ? ‘‘เอโก โข, มหาราช, อชฺโฌสิโต, เอโก อนชฺโฌสิโต’’ติฯ ‘‘กึ เอตํ, ภนฺเต, อชฺโฌสิโต อนชฺโฌสิโต นามา’’ติ? ‘‘เอโก โข, มหาราช, อตฺถิโก, เอโก อนตฺถิโก’’ติฯ ‘‘ปสฺสามหํ, ภนฺเต, เอวรูปํ โย จ สราโค, โย จ วีตราโค, สพฺพเปโส โสภนํ เยว อิจฺฉติ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา, น โกจิ ปาปกํ อิจฺฉตี’’ติฯ ‘‘อวีตราโค โข, มหาราช, รสปฏิสํเวที จ รสราคปฏิสํเวที จ โภชนํ ภุญฺชติ, วีตราโค ปน รสปฏิสํเวที โภชนํ ภุญฺชติ, โน จ โข รสราคปฏิสํเวที’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ , ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สราควีตราคนานากรณปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ปญฺญาปติฏฺฐานปโญฺห

**๘**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ปญฺญา กุหิํ ปฏิวสตี’’ติ? ‘‘น กตฺถจิ มหาราชา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, นตฺถิ ปญฺญา’’ติฯ ‘‘วาโต, มหาราช, กุหิํ ปฏิวสตี’’ติ? ‘‘น กตฺถจิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, นตฺถิ วาโต’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปญฺญาปติฏฺฐานปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. สํสารปโญฺห

**๙**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ปเนตํ พฺรูสิ ‘สํสาโร’ติ, กตโม โส สํสาโร’’ติ? ‘‘อิธ, มหาราช, ชาโต อิเธว มรติ, อิธ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, ตหิํ ชาโต ตหิํ เยว มรติ, ตหิํ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, เอวํ โข, มหาราช, สํสาโร โหตี’’ติฯ ‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส ปกฺกํ อมฺพํ ขาทิตฺวา อฏฺฐิํ โรเปยฺย, ตโต มหนฺโต อมฺพรุกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, อถ โส ปุริโส ตโตปิ ปกฺกํ อมฺพํ ขาทิตฺวา อฏฺฐิํ โรเปยฺย, ตโตปิ มหนฺโต อมฺพรุกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, เอวเมเตสํ รุกฺขานํ โกฏิ น ปญฺญายติ, เอวเมว โข, มหาราช, อิธ ชาโต อิเธว มรติ, อิธ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, ตหิํ ชาโต ตหิํ เยว มรติ, ตหิํ มโต อญฺญตฺร อุปฺปชฺชติ, เอวํ โข, มหาราช, สํสาโร โหตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

สํสารปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. จิรกตสรณปโญฺห

**๑๐**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, เกน อตีตํ จิรกตํ สรตี’’ติ? ‘‘สติยา, มหาราชา’’ติฯ ‘‘นนุ, ภนฺเต นาคเสน, จิตฺเตน สรติ โน สติยา’’ติ? ‘‘อภิชานาสิ นุ, ตฺวํ มหาราช, กิญฺจิเทว กรณียํ กตฺวา ปมุฏฺฐ’’นฺติ? ‘‘อาม ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข, ตฺวํ มหาราช, ตสฺมิํ สมเย อจิตฺตโก อโหสี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, สติ ตสฺมิํ สมเย นาโหสี’’ติฯ ‘‘อถ กสฺมา, ตฺวํ มหาราช, เอวมาห ‘จิตฺเตน สรติ, โน สติยา’’’ติ?

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

จิรกตสรณปโญฺห ทสโมฯ

## ๑๑. อภิชานนฺตสติปโญฺห

**๑๑**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, สพฺพา สติ อภิชานนฺตี อุปฺปชฺชติ , อุทาหุ กฏุมิกาว สตี’’ติ? ‘‘อภิชานนฺตีปิ, มหาราช, กฏุมิกาปิ สตี’’ติฯ ‘‘เอวญฺหิ โข, ภนฺเต นาคเสน, สพฺพา สติ อภิชานนฺตี, นตฺถิ กฏุมิกา สตี’’ติ? ‘‘ยทิ นตฺถิ, มหาราช, กฏุมิกา สติ, นตฺถิ กิญฺจิ สิปฺปิกานํ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาฏฺฐาเนหิ วา กรณียํ, นิรตฺถกา อาจริยา, ยสฺมา จ โข, มหาราช, อตฺถิ กฏุมิกา สติ, ตสฺมา อตฺถิ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาฏฺฐาเนหิ วา กรณียํ, อโตฺถ จ อาจริเยหี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

อภิชานนฺตสติปโญฺห เอกาทสโมฯ

สติวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค เอกาทส ปญฺหาฯ

## ๗. อรูปธมฺมววตฺถนวโคฺค

## ๑. สติอุปฺปชฺชนปโญฺห

**๑**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กติหากาเรหิ สติ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘สตฺตรสหากาเรหิ, มหาราช, สติ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ ‘‘กตเมหิ สตฺตรสหากาเรหี’’ติ? ‘‘อภิชานโตปิ, มหาราช, สติ อุปฺปชฺชติ, กฏุมิกายปิ สติ อุปฺปชฺชติ, โอฬาริกวิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, หิตวิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อหิตวิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, สภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, วิสภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, กถาภิญฺญาณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ลกฺขณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, สารณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, มุทฺทาโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, คณนาโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ธารณโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, ภาวนโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, โปตฺถกนิพนฺธนโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อุปนิเกฺขปโตปิ สติ อุปฺปชฺชติ, อนุภูตโตปิ สติ อุปฺปชฺชตีติฯ

‘‘กถํ อภิชานโต สติ อุปฺปชฺชติ? ยถา, มหาราช, อายสฺมา จ อานโนฺท ขุชฺชุตฺตรา จ อุปาสิกา, เย วา ปน อเญฺญปิ เกจิ ชาติสฺสรา ชาติํ สรนฺติ, เอวํ อภิชานโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

‘‘กถํ กฏุมิกาย สติ อุปฺปชฺชติ? โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก, ปเร จ ตํ สราปนตฺถํ นิพนฺธนฺติ, เอวํ กฏุมิกาย สติ อุปฺปชฺชติฯ

‘‘กถํ โอฬาริกวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ? ยทา รเชฺช วา อภิสิโตฺต โหติ, โสตาปตฺติผลํ วา ปโตฺต โหติ, เอวํ โอฬาริกวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

‘‘กถํ หิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ? ยมฺหิ สุขาปิโต, ‘อมุกสฺมิํ เอวํ สุขาปิโต’ติ สรติ, เอวํ หิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ อหิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ? ยมฺหิ ทุกฺขาปิโต, ‘อมุกสฺมึ เอวํ ทุกฺขาปิโต’ติ สรติ, เอวํ อหิตวิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ สภาคนิมิตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติ? สทิสํ ปุคฺคลํ ทิสฺวา มาตรํ วา ปิตรํ วา ภาตรํ วา ภคินึ วา สรติ, โอฏฺฐํ วา โคณํ วา คทฺรภํ วา ทิสฺวา อญฺญํ ตาทิสํ โอฏฺฐํ วา โคณํ วา คทฺรภํ วา สรติ, เอวํ สภาคนิมิตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ วิสภาคนิมตฺตโต สติ อุปฺปชฺชติ? อสุกสฺส นาม วโณฺณ เอทิโส, สโทฺท เอทิโส, คโนฺธ เอทิโส, รโส เอทิโส, โผฏฺฐโพฺพ เอทิโสติ สรติ, เอวมฺปิ วิสภาคนิมิตฺตโตปิ ํสติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ กถาภิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ? โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, ตํ ปเร สราเปนฺติ, เตน โส สรติ, เอวํ กถาภิญฺญาณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ ลกฺขณโต สติ อุปฺปชฺชติ? โย ปกติยา พลีพทฺทานํ อเงฺคน ชานาติ, ลกฺขเณน ชานาติ, เอวํ ลกฺขณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ สารณโต สติ อุปฺปชฺชติ? โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, โย ตํ ‘สราหิ โภ, สราหิ โภ’ติ ปุนปฺปุนํ สราเปติ, เอวํ สารณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ มุทฺทาโต สติ อุปฺปชฺชติ? ลิปิยา สิกฺขิตตฺตา ชานาติ ‘อิมสฺส อกฺขรสฺส อนนฺตรํ อิมํ อกฺขรํ กาตพฺพ’นฺติ เอวํ มุทฺทาโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติ? คณนาย สิกฺขิตตฺตา คณกา พหุมฺปิ คเณนฺติ, เอวํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติ? ธารณาย สิกฺขิตตฺตา ธารณกา พหุมฺปิ ธาเรนฺติ , เอวํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติ? อิธ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เสยฺยถีทํ, เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย…เป.… อิติ สาการํ สอุเทฺทสํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เอวํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ โปตฺถกนิพนฺธนโต สติ อุปฺปชฺชติ? ราชาโน อนุสาสนิยํ อสฺสรนฺตา [อนุสฺสรนฺตา (สพฺพตฺถ)] เอตํ โปตฺถกํ อาหรถาติ, เตน โปตฺถเกน อนุสฺสรนฺติ, เอวํ โปตฺถกนิพนฺธนโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ อุปนิเกฺขปโต สติ อุปฺปชฺชติ? อุปนิกฺขิตฺตํ ภณฺฑํ ทิสฺวา สรติ, เอวํ อุปนิเกฺขปโต สติ อุปฺปชฺชติฯ

“กถํ อนุภูตโต สติ อุปฺปชฺชติ? ทิฏฺฐตฺตา รูปํ สรติ, สุตตฺตา สทฺทํ สรติ, ฆายิตตฺตา คนฺธํ สรติ, สายิตตฺตา รสํ สรติ, ผุฏฺฐตฺตา โผฏฺฐพฺพํ สรติ, วิญฺญาตตฺตา ธมฺมํ สรติ, เอวํ อนุภูตโต สติ อุปฺปชฺชติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, สตฺตรสหากาเรหิ สติ อุปฺปชฺชตี”ติฯ

“กลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา”ติฯ

สติอุปฺปชฺชนปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. พุทฺธคุณสติปฏิลาภปโญฺห

**๒**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห เอตํ ภณถ ‘โย วสฺสสตํ อกุสลํ กเรยฺย, มรณกาเล จ เอกํ พุทฺธคุณํ สตึ ปฏิลเภยฺย, โส เทเวสุ อุปฺปเชฺชยฺยา’ติ เอตํ น สทฺทหามิ, เอวญฺจ ปน วเทถ ‘เอเตน ปาณาติปาเตน นิรเย อุปฺปเชฺชยฺยา’ติ เอตมฺปิ น สทฺทหามี’’ติฯ

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ขุทฺทโกปิ ปาสาโณ วินา นาวาย อุทเก อุปฺปิลเวยฺยา’’ติ ฯ ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข, มหาราช, วาหสตมฺปิ ปาสาณานํ นาวาย อาโรปิตํ อุทเก อุปฺปิลเวยฺยา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, นาวา, เอวํ กุสลานิ กมฺมานิ ทฎฺฐพฺพานี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

พุทฺธคุณสติปฏิลาภปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. ทุกฺขปฺปหานวายมปโญฺห

**๓**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, กึ ตุเมฺห อตีตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กึ ปน, ภเนฺต, อนาคตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กึ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘ยทิ ตุเมฺห น อตีตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น อนาคตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, อถ กิมตฺถาย วายมถา’’ติฯ เถโร อาห ‘กินฺติ, มหาราช, อิทญฺจ ทุกฺขํ นิรุเชฺฌยฺย, อญฺญญฺจ ทุกฺขํ นุปฺปเชฺชยฺยา’ติ เอตทตฺถาย วายมามา’’ติฯ

‘‘อตฺถิ ปน เต, ภเนฺต นาคเสน, อนาคตํ ทุกฺข’’นฺติ? ‘‘นตฺถิ [กถา. ๘๒๘, ๘๒๙ ปสฺสิตพฺพํ], มหาราชา’’ติ ‘‘ตุเมฺห โข, ภเนฺต นาคเสน, อติปณฺฑิตา, เย ตุเมฺห อสนฺตานํ อนาคตานํ ทุกฺขานํ ปหานาย วายมถา’’ติ? ‘‘อตฺถิ ปน เต, มหาราช, เกจิ ปฏิราชาโน ปจฺจตฺถิกา ปจฺจามิตฺตา ปจฺจุปฎฺฐิตา โหนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, อตฺถี’’ติฯ ‘‘กินฺนุ โข, มหาราช, ตทา ตุเมฺห ปริขํ ขณาเปยฺยาถ, ปาการํ จินาเปยฺยาถ โคปุรํ การาเปยฺยาถ, อฎฺฎาลกํ การาเปยฺยาถ, ธญฺญํ อติหราเปยฺยาถา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ปฏิกเจฺจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี’’ติฯ ‘‘กึ ตุเมฺห, มหาราช, ตทา หตฺถิสฺมึ สิเกฺขยฺยาถ, อสฺสสฺมึ สิเกฺขยฺยาถ, รถสฺมึ สิเกฺขยฺยาถ, ธนุสฺมึ สิเกฺขยฺยาถ, ถรุสฺมึ สิเกฺขยฺยาถา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ปฏิกเจฺจว ตํ สิกฺขิตํ โหตี’’ติฯ ‘‘กิสฺสตฺถายา’’ติ? ‘‘อนาคตานํ, ภเนฺต, ภยานํ ปฏิพาหนตฺถายา’’ติฯ ‘‘กึ นุ โข, มหาราช, อตฺถิ อนาคตํ ภย’’นฺติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต’’ติ ฯ ‘‘ตุเมฺห จ โข, มหาราช, อติปณฺฑิตา, เย ตุเมฺห อสนฺตานํ อนาคตานํ ภยานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยาเทถา’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา ตฺวํ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ อุทปานํ ขณาเปยฺยาสิ, โปกฺขรณึ ขณาเปยฺยาสิ, ตฬากํ ขณาเปยฺยาสิ ‘ปานียํ ปิวิสฺสามี’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ปฏิกเจฺจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี’’ติฯ ‘‘กิสฺสตฺถายา’’ติ? ‘‘อนาคตานํ, ภเนฺต, ปิปาสานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยตฺตํ โหตี’’ติฯ ‘‘อตฺถิ ปน, มหาราช, อนาคตา ปิปาสา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห โข, มหาราช, อติปณฺฑิตา , เย ตุเมฺห อสนฺตานํ อนาคตานํ ปิปาสานํ ปฏิพาหนตฺถาย ตํ ปฏิยาเทถา’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, ยทา ตฺวํ พุภุกฺขิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลึ วปาเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภุญฺชิสฺสามี’’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, ปฏิกเจฺจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี’’ติฯ ‘‘กิสฺสตฺถาย’’ติฯ ‘‘อนาคตานํ, ภนฺเต, พุภุกฺขานํ ปฏิพาหนตฺถายา’’ติฯ ‘‘อตฺถิ ปน, มหาราช, อนาคตา พุภุกฺขา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห โข, มหาราช, อติปณฺฑิตา, เย ตุเมฺห อสนฺตานํ อนาคตานํ พุภุกฺขานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยาเทถา’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ทุกฺขปฺปหานวายมปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. พฺรหฺมโลกปโญฺห

**๔**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กีวทูโร อิโต พฺรหฺมโลโก’’ติ? ‘‘ทูโร โข, มหาราช, อิโต พฺรหฺมโลโก กูฏาคารมตฺตา สิลา ตมฺหา ปติตา อโหรเตฺตน อฎฺฐจตฺตาลีสโยชนสหสฺสานิ ภสฺสมานา จตูหิ มาเสหิ ปถวิยํ ปติฎฺฐเหยฺยา’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห เอวํ ภณถ ‘เสยฺยถาปิ พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย , ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย, เอวเมว อิทฺธิมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปโตฺต ชมฺพุทีเป อนฺตรหิโต พฺรหฺมโลเก ปาตุภเวยฺยา’ติ เอตํ วจนํ น สทฺทหามิ, เอวํ อติสีฆํ ตาว พหูนิ โยชนสตานิ คจฺฉิสฺสตี’’ติฯ

เถโร อาห ‘‘กุหึ ปน, มหาราช, ตว ชาตภูมี’’ติ? ‘‘อตฺถิ, ภนฺเต, อลสนฺโท นาม ทีโป, ตตฺถาหํ ชาโต’’ติฯ ‘‘กีว ทูโร, มหาราช, อิโต อลสนฺโท โหตี’’ติ? ‘‘ทฺวิมตฺตานิ, ภนฺเต, โยชนสตานี’’ติฯ ‘‘อภิชานาสิ นุ ตฺวํ, มหาราช, ตตฺถ กิญฺจิเทว กรณียํ กริตฺวา สริตา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, สรามี’’ติฯ ‘‘ลหุํ โข ตฺวํ, มหาราช, คโตสิ ทฺวิมตฺตานิ โยชนสตานี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

พฺรหฺมโลกปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. ทฺวินฺนํ โลกุปฺปนฺนานํ สมกภาวปโญฺห

**๕**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปเชฺชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปเชฺชยฺย, โก จิรตรํ โก สีฆตร’’นฺติ? ‘‘สมกํ, มหาราชา’’ติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘กุหึ ปน, มหาราช, ตว ชาตนคร’’นฺติ? ‘‘อตฺถิ, ภนฺเต, กลสิคาโม นาม, ตตฺถาหํ ชาโต’’ติฯ ‘‘กีว ทูโร, มหาราช, อิโต กลสิคาโม โหตี’’ติฯ ‘‘ทฺวิมตฺตานิ, ภนฺเต, โยชนสตานี’’ติฯ ‘‘กีว ทูรํ, มหาราช, อิโต กสฺมีรํ โหตี’’ติ? ‘‘ทฺวาทส, ภนฺเต, โยชนานี’’ติฯ ‘‘อิงฺฆ, ตฺวํ มหาราช, กลสิคามํ จิเนฺตหี’’ติฯ ‘‘จินฺติโต, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อิงฺฆ, ตฺวํ มหาราช, กสฺมีรํ จิเนฺตหี’’ติฯ ‘‘จินฺติตํ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กตมํ นุ โข, มหาราช, จิเรน จินฺติตํ, กตมํ สีฆตร’’นฺติ? ‘‘สมกํ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปเชฺชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปเชฺชยฺย, สมกํ เยว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘ภิโยฺย โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, เทฺว สกุณา อากาเสน คจฺเฉยฺยุํ , เตสุ เอโก อุจฺเจ รุกฺเข นิสีเทยฺย, เอโก นีเจ รุกฺเข นิสีเทยฺย, เตสํ สมกํ ปติฏฺฐิตานํ กตมสฺส ฉายา ปฐมตรํ ปถวิยํ ปติฏฺฐเหยฺย, กตมสฺส ฉายา จิเรน ปถวิยํ ปติฏฺฐเหยฺยา’’ติ? ‘‘สมกํ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย อิธ กาลงฺกโต พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺเชยฺย, โย จ อิธ กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺเชยฺย, สมกํ เยว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ทฺวินฺนํ โลกุปฺปนฺนานํ สมกภาวปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. โพชฺฌงฺคปโญฺห

**๖**. ราชา อาห ‘‘กติ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, โพชฺฌงฺคา’’ติ? ‘‘สตฺต โข, มหาราช, โพชฺฌงฺคา’’ติฯ ‘‘กติหิ ปน, ภนฺเต, โพชฺฌเงฺคหิ พุชฺฌตี’’ติ? ‘‘เอเกน โข, มหาราช, โพชฺฌเงฺคน พุชฺฌติ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌเงฺคนา’’ติฯ ‘‘อถ กิสฺส นุ โข, ภนฺเต, วุจฺจนฺติ ‘สตฺต โพชฺฌงฺคา’’’ติ? ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, อสิ โกสิยา ปกฺขิโตฺต อคฺคหิโต หเตฺถน อุสฺสหติ เฉชฺชํ ฉินฺทิตุ’’นฺติฯ ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌเงฺคน วินา ฉหิ โพชฺฌเงฺคหิ น พุชฺฌตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

โพชฺฌงฺคปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. ปาปปุญฺญานํ อปฺปานปฺปภาวปโญฺห

**๗**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตรํ นุ โข พหุตรํ ปุญฺญํ วา อปุญฺญํ วา’’ติ? ‘‘ปุญฺญํ โข, มหาราช , พหุตรํ, อปุญฺญํ โถก’’นฺติฯ ‘‘เกน การเณนา’’ติ? ‘‘อปุญฺญํ โข, มหาราช, กโรโนฺต วิปฺปฏิสารี โหติ ‘ปาปกมฺมํ มยา กต’นฺติ, เตน ปาปํ น วฑฺฒติฯ ปุญฺญํ โข, มหาราช, กโรโนฺต อวิปฺปฏิสารี โหติ, อวิปฺปฏิสาริโน ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ, เตน การเณน ปุญฺญํ วฑฺฒติฯ ปุริโส โข, มหาราช, ฉินฺนหตฺถปาโท ภควโต เอกํ อุปฺปลหตฺถํ ทตฺวา เอกนวุติกปฺปานิ วินิปาตํ น คจฺฉิสฺสติฯ อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ภณามิ ‘ปุญฺญํ พหุตรํ, อปุญฺญํ โถก’’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภนฺเต นาคเสนา’’ติฯ

ปาปปุญฺญานํ อปฺปานปฺปภาวปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ชานนฺตาชานนฺตปาปกรณปโญฺห

**๘**. ราชา อาห ‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย ชานโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ, โย อชานโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ, กสฺส พหุตรํ อปุญฺญ’’นฺติ? เถโร อาห ‘‘โย โข, มหาราช, อชานโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตสฺส พหุตรํ อปุญฺญ’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, โย อมฺหากํ ราชปุโตฺต วา ราชมหามโตฺต วา อชานโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตํ มยํ ทิคุณํ ทเณฺฑมา’’ติ? ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช,

ตตฺตํ อโยคุฬํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ เอโก ชานโนฺต คเณฺหยฺย, เอโก อชานโนฺต คเณฺหยฺย, กตโม [กสฺส (ก.)] พลวตรํ ฑเยฺหยฺยา''ติฯ ''โย โข, ภเนฺต, อชานโนฺต คเณฺหยฺย, โส [ตสฺส (ปี. ก.)] พลวตรํ ฑเยฺหยฺยา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, โย อชานโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตสฺส พหุตรํ อปุญฺญ''นฺติฯ

''กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา''ติฯ

ชานนฺตาชานนฺตปาปกรณปโญฺห อฎฺฐโมฯ

## ๙. อุตฺตรกุรุกาทิคมนปโญฺห

**๙**. ราชา อาห ''ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ โกจิ, โย อิมินา สรีเรน อุตฺตรกุรุํ วา คเจฺฉยฺย, พฺรหฺมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทีป''นฺติ? ''อตฺถิ, มหาราช, โย อิมินา จาตุมฺมหาภูติเกน กาเยน อุตฺตรกุรุํ วา คเจฺฉยฺย, พฺรหฺมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทีป''นฺติฯ

''กถํ, ภเนฺต นาคเสน, อิมินา จาตุมฺมหาภูติเกน กาเยน อุตฺตรกุรุํ วา คเจฺฉยฺย, พฺรหฺมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทีป''นฺติ? ''อภิชานาสิ นุ, ตฺวํ มหาราช, อิมิสฺสา ปถวิยา วิทตฺถึ วา รตนํ วา ลงฺฆิตา''ติ? ''อาม, ภเนฺต, อภิชานามิ 'อหํ, ภเนฺต นาคเสน, อฎฺฐปิ รตนิโย ลเงฺฆมี'''ติฯ ''กถํ, ตฺวํ มหาราช, อฎฺฐปิ รตนิโย ลเงฺฆสี''ติ? ''อหญฺหิ, ภเนฺต, จิตฺตํ อุปฺปาเทมิ 'เอตฺถ นิปติสฺสามี'ติ สห จิตฺตุปฺปาเทน กาโย เม ลหุโก โหตี''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อิทฺธิมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปโตฺต กายํ จิเตฺต สมาโรเปตฺวา จิตฺตวเสน เวหาสํ คจฺฉตี''ติฯ

''กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา''ติฯ

อุตฺตรกุรุกาทิคมนปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. ทีฆฎฺฐิปโญฺห

**๑๐**. ราชา อาห ''ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห เอวํ ภณถ 'อฎฺฐิกานิ ทีฆานิ โยชนสติกานิ ปี'ติ, รุโกฺขปิ ตาว นตฺถิ โยชนสติโก, กุโต ปน อฎฺฐิกานิ ทีฆานิ โยชนสติกานิ ภวิสฺสนฺตี''ติ?

''ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, สุตํ เต 'มหาสมุเทฺท ปญฺจโยชนสติกาปิ มจฺฉา อตฺถี'''ติ? ''อาม, ภเนฺต, สุต''นฺติฯ ''นนุ มหาราช, ปญฺจโยชนสติกสฺส มจฺฉสฺส อฎฺฐิกานิ ทีฆานิ ภวิสฺสนฺติ โยชนสติกานิปี''ติ?

''กโลฺลสิ , ภเนฺต นาคเสนา''ติฯ

ทีฆฎฺฐิปโญฺห ทสโมฯ

## ๑๑. อสฺสาสปสฺสาสนิโรธปโญฺห

**๑๑**. ราชา อาห ''ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห เอวํ ภณถ 'สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุ'''นฺติ? ''อาม, มหาราช, สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุ''นฺติฯ ''กถํ, ภเนฺต นาคเสน, สกฺกา อสฺสาสปสฺสาเส นิโรเธตุ''นฺติฯ ''ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, สุตปุโพฺพ เต โกจิ กากจฺฉมาโน''ติฯ ''อาม, ภเนฺต, สุตปุโพฺพ''ติฯ ''กึ นุ โข, มหาราช, โส สเทฺท กาเย นมิเต วิรเมยฺ

ยา’’ติฯ ‘‘อาม, ภเนฺต, วิรเมยฺยา’’ติฯ ‘‘โส หิ นาม, มหาราช, สโทฺท อภาวิตกายสฺส อภาวิตสีลสฺส อภาวิตจิตฺตสฺส อภาวิตปญฺญสฺส กาเย นมิเต วิรมิสฺสติ, กึ ปน ภาวิตกายสฺส ภาวิตสีลสฺส ภาวิตจิตฺตสฺส ภาวิตปญฺญสฺส จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา น นิรุชฺฌิสฺสนฺตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

อสฺสาสปสฺสาสนิโรธปโญฺห เอกาทสโมฯ

**๑๒. สมุทฺทปโญฺห**

**๑๒**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘สมุโทฺท สมุโทฺท’ติ วุจฺจติ, เกน การเณน อุทกํ ‘สมุโทฺท’ติ วุจฺจตี’’ติ? เถโร อาห ‘‘ยตฺตกํ, มหาราช, อุทกํ, ตตฺตกํ โลณํฯ ยตฺตกํ โลณํ, ตตฺตกํ อุทกํฯ ตสฺมา ‘สมุโทฺท’ติ วุจฺจตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

สมุทฺทปโญฺห ทฺวาทสโมฯ

**๑๓. สมุทฺทเอกรสปโญฺห**

**๑๓**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เกน การเณน สมุโทฺท เอกรโส โลณรโส’’ติ? ‘‘จิรสณฺฐิตตฺตา โข, มหาราช, อุทกสฺส สมุโทฺท เอกรโส โลณรโส’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

สมุทฺทเอกรสปโญฺห เตรสโมฯ

**๑๔. สุขุมปโญฺห**

**๑๔**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตุ’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตุ’’นฺติฯ ‘‘กึ ปน, ภเนฺต, สพฺพํ สุขุม’’นฺติ? ‘‘ธโมฺม โข, มหาราช, สพฺพสุขุโม, น โข, มหาราช, ธมฺมา สเพฺพ สุขุมา, ‘สุขุม’นฺติ วา ‘ถูล’นฺติ วา ธมฺมานเมตมธิวจนํฯ ยํ กิญฺจิ ฉินฺทิตพฺพํ, สพฺพํ ตํ ปญฺญาย ฉินฺทติ, นตฺถิ ทุติยํ ปญฺญาย เฉทน’’นฺติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

สุขุมปโญฺห จุทฺทสโมฯ

**๑๕. วิญฺญาณนานตฺถปโญฺห**

**๑๕**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘วิญฺญาณ’นฺติ วา ‘ปญฺญา’ติ วา ‘ภูตสฺมึ ชีโว’ติ วา อิเม ธมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จ, อุทาหุ เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นาน’’นฺติ ? ‘‘วิชานนลกฺขณํ, มหาราช, วิญฺญาณํ, ปชานนลกฺขณา ปญฺญา, ภูตสฺมึ ชีโว นุปลพฺภตี’’ติฯ ‘‘ยทิ ชีโว นุปลพฺภติ, อถ โก จรหิ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ สุณาติ, ฆาเนน คนฺธํ ฆา

ยติ, ชิวฺหาย รสํ สายติ, กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาตี’’ติ? เถโร อาห ‘‘ยทิ ชีโว จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ…เป…. มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, โส ชีโว จกฺขุทฺวาเรสุ อุปฺปาฏิเตสุ มหเนฺตน อากาเสน พหิมุโข สุฏฺฐุตรํ รูปํ ปเสฺสยฺย, โสเตสุ อุปฺปาฏิเตสุ, ฆาเน อุปฺปาฏิเต, ชิวฺหาย อุปฺปาฏิตาย, กาเย อุปฺปาฏิเต มหเนฺตน อากาเสน สุฏฺฐุตรํ สทฺทํ สุเณยฺย, คนฺธํ ฆาเยยฺย, รสํ สาเยยฺย, โผฏฺฐพฺพํ ผุเสยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ , ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ภูตสฺมิํ ชีโว นุปลพฺภตี’’ติฯ

‘‘กโลฺลสิ, ภเนฺต นาคเสนา’’ติฯ

วิญฺญาณนานตฺตปโญฺห ปนฺนรสโมฯ

## ๑๖. อรูปธมฺมววตฺถานทุกฺกรปโญฺห

**๑๖**. ราชา อาห ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ทุกฺกรํ นุ โข ภควตา กต’’นฺติ? เถโร อาห ‘‘ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กต’’นฺติฯ ‘‘กิํ ปน, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ทุกฺกรํ กต’’นฺติฯ ‘‘ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กตํ อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ ‘อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺต’’’นฺติฯ

‘‘โอปมฺมํ กโรหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส นาวาย มหาสมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา หตฺถปุเฏน อุทกํ คเหตฺวา ชิวฺหาย สายิตฺวา ชาเนยฺย นุ โข, มหาราช, โส ปุริโส ‘‘อิทํ คงฺคาย อุทกํ, อิทํ ยมุนาย อุทกํ, อิทํ อจิรวติยา อุทกํ, อิทํ สรภุยา อุทกํ, อิทํ มหิยา อุทก’’’นฺติ? ‘‘ทุกฺกรํ, ภเนฺต, ชานิตุ’’นฺติฯ ‘‘อิโต ทุกฺกรตรํ โข, มหาราช, ภควตา กตํ อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ ‘อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺต’’’นฺติฯ ‘‘สุฏฺฐุ, ภเนฺต’’ติ ราชา อพฺภานุโมทีติฯ

อรูปธมฺมววตฺถานทุกฺกรปโญฺห โสฬสโมฯ

อรูปธมฺมววตฺถานวโคฺค สตฺตโมฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค โสฬส ปญฺหาฯ

## มิลินฺทปญฺหปุจฺฉาวิสชฺชนา

เถโร อาห ‘‘ชานาสิ โข, มหาราช, สมฺปติ กา เวลา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ชานามิ ‘สมฺปติ ปฐโม ยาโม อติกฺกโนฺต, มชฺฌิโม ยาโม ปวตฺตติ, อุกฺกา ปทีปียนฺติ, จตฺตาริ ปฎากานิ อาณตฺตานิ คมิสฺสนฺติ ภณฺฑโต ราชเทยฺยานี’’’ติฯ

โยนกา เอวมาหํสุ ‘‘กโลฺลสิ, มหาราช, ปณฺฑิโต เถโร’’ติฯ ‘‘อาม, ภเณ, ปณฺฑิโต เถโร, เอทิโส อาจริโย ภเวยฺย มาทิโส จ อเนฺตวาสี, นจิรเสฺสว ปณฺฑิโต ธมฺมํ อาชาเนยฺยา’’ติฯ ตสฺส ปญฺหเวยฺยากรเณน ตุโฎฺฐ ราชา เถรํ นาคเสนํ สตสหสฺสคฺฆนเกน กมฺพเลน อจฺฉาเทตฺวา ‘‘ภเนฺต นาคเสน, อชฺชตเคฺค เต อฎฺฐสตํ ภตฺตํ ปญฺญเปมิ, ยํ กิญฺจิ อเนฺตปุเร กปฺปิยํ, เตน จ ปวาเรมี’’ติ อาหฯ อลํ มหาราช ชีวามี’’ติฯ ‘‘ชานามิ, ภเนฺต นาคเสน, ชีวสิ, อปิ จ อตฺตานญฺจ รกฺข, มมญฺจ รกฺขาหี’’ติฯ ‘‘กถํ อตฺตานํ รกฺขสิ, ‘นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ ปสาเทติ, น จ กิญฺจิ อลภี’ติ ปราปวาโท [ปรปฺปวาโท (ก.)] อาคเจฺฉยฺยาติ, เอวํ อตฺตานํ

รกฺขฯ กถํ มมํ รกฺขสิ, ‘มิลิโนฺท ราชา ปสโนฺน ปสนฺนาการํ น กโรตี’ติ ปราปวาโท อาคจฺฉยฺยาติ, เอวํ มมํ รกฺขาหี’’ติฯ ‘‘ตถา โหตุ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภเนฺต, สีโห มิคราชา สุวณฺณปญฺชเร ปกฺขิโตฺตปิ พหิมุโข เยว โหติ, เอวเมว โข อหํ, ภเนฺต, กิญฺจาปิ อคารํ อชฺฌาวสามิ พหิมุโข เยว ปน อจฺฉามิฯ สเจ อหํ, ภเนฺต, อคารสฺมา อนาคาริยํ ปพฺพเชยฺยํ, น จิรํ ชีเวยฺยํ, พหู เม ปจฺจตฺถิกา’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทสฺส รโญฺญ ปญฺหํ วิสเชฺชตฺวา อุฎฺฐายาสนา สงฺฆารามํ อคมาสิฯ อจิรปกฺกเนฺต จ อายสฺมเนฺต นาคเสเน มิลินฺทสฺส รโญฺญ เอตทโหสิ ‘‘กิํ มยา ปุจฺฉิตํ, กิํ ภทเนฺตน นาคเสเนน วิสชฺชิต’’นฺติ? อถ โข มิลินฺทสฺส รโญฺญ เอตทโหสิ ‘‘สพฺพํ มยา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ ภทเนฺตน นาคเสเนน สุวิสชฺชิต’’นฺติฯ อายสฺมโตปิ นาคเสนสฺส สงฺฆารามคตสฺส เอตทโหสิ ‘‘กิํ มิลิเนฺทน รญฺญา ปุจฺฉิตํ, กิํ มยา วิสชฺชิต’’นฺติฯ อถ โข อายสฺมโต นาคเสนสฺส เอตทโหสิ ‘‘สพฺพํ มิลิเนฺทน รญฺญา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสชฺชิต’’นฺติฯ

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เยน มิลินฺทสฺส รโญฺญ นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ อถ โข มิลิโนฺท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มิลิโนฺท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ –

‘‘มา โข ภทนฺตสฺส เอวํ อโหสิ ‘นาคเสโน มยา ปญฺหํ ปุจฺฉิโต’ติ เตเนว โสมนเสฺสน ตํ รตฺตาวเสสํ วีตินาเมสีติ น เต เอวํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต, ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘กิํ มยา ปุจฺฉิตํ, กิํ ภทเนฺตน วิสชฺชิต’นฺติ, ‘สพฺพํ มยา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ ภทเนฺตน สุวิสชฺชิต’’’นฺติฯ

เถโรปิ เอวมาห – ‘‘มา โข มหาราชสฺส เอวํ อโหสิ ‘มิลินฺทสฺส รโญฺญ มยา ปโญฺห วิสชฺชิโต’ติ เตเนว โสมนเสฺสน ตํ รตฺตาวเสสํ วีตินาเมสีติ น เต เอวํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตสฺส มยฺหํ, มหาราช, ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘กิํ มิลิเนฺทน รญฺญา ปุจฺฉิตํ, กิํ มยา วิสชฺชิต’นฺติ, ‘สพฺพํ มิลิเนฺทน รญฺญา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสชฺชิต’’’นฺติ อิติห เต มหานาคา อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทิํสูติฯ

มิลินฺทปญฺหปุจฺฉาวิสชฺชนา นิฎฺฐิตาฯ

## เมณฺฑกปญฺหารมฺภกถา

## อฎฺฐมนฺตปริวชฺชนียฎฺฐานานิ

ภสฺสปฺปวาโท [ภสฺสปฺปเวที (สี. ปี.)] เวตณฺฑี, อติพุทฺธิ วิจกฺขโณ;
มิลิโนฺท ญาณเภทาย, นาคเสนมุปาคมิฯ

วสโนฺต ตสฺส ฉายาย, ปริปุจฺฉํ ปุนปฺปุนํ;
ปภินฺนพุทฺธิ หุตฺวาน, โสปิ อาสิ ติเปฎโกฯ

นวงฺคํ อนุมชฺชโนฺต, รตฺติภาเค รโหคโต;
อทฺทกฺขิ เมณฺฑเก ปเญฺห, ทุนฺนิเวเฐ สนิคฺคเหฯ

‘‘ปริยายภาสิตํ อตฺถิ, อตฺถิ สนฺธายภาสิตํ;

สภาวภาสิตํ อตฺถิ, ธมฺมราชสฺส สาสเนฯ

‘‘เตสมตฺถํ อวิญฺญาย, เมณฺฑเก ชินภาสิเต;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, วิคฺคโห ตตฺถ เหสฺสติฯ

‘‘หนฺท กถึ ปสาเทตฺวา, เฉชฺชาเปสฺสามิ เมณฺฑเก;
ตสฺส นิทฺทิฏฺฐมคฺเคน, นิทฺทิสิสฺสนฺตฺยนาคเต’’ติฯ

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปภาตาย รตฺติยา อุทฺธเสฺต [อฺฏฺฐิเต (สฺยา.), อุคฺคเต (สี. ปี.)] อรุเณ สีสํ นฺหตฺวา สิรสิ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺน สมฺมาสมฺพุเทฺธ อนุสฺสริตฺวา อฏฺฐ วตฺตปทานิ สมาทิยิ ‘‘อิโต เม อนาคตานิ สตฺต ทิวสานิ อฏฺฐ คุเณ สมาทิยิตฺวา ตโปจริตโพฺพ ภวิสฺสติ , โสหํ จิณฺณตโป สมาโน อาจริยํ อาราเธตฺวา เมณฺฑเก ปเญฺห ปุจฺฉิสฺสามี’’ติฯ อถ โข มิลินฺโท ราชา ปกติทุสฺสยุคํ อปเนตฺวา อาภรณานิ จ โอมุญฺจิตฺวา กาสาวํ นิวาเสตฺวา มุณฺฑกปฏิสีสกํ สีเส ปฏิมุญฺจิตฺวา มุนิภาวมุปคนฺตฺวา อฏฺฐ คุเณ สมาทิยิ ‘‘อิมํ สตฺตาหํ มยา น ราชโตฺถ อนุสาสิตโพฺพ, น ราคูปสญฺหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํ, น โทสูปสญฺหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํ, น โมหูปสญฺหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํ, ทาสกมฺมกรโปริเส ชเนปิ นิวาตวุตฺตินา ภวิตพฺพํ, กายิกํ วาจสิกํ อนุรกฺขิตพฺพํ, ฉปิ อายตนานิ นิรวเสสโต อนุรกฺขิตพฺพานิ, เมตฺตาภาวนาย มานสํ ปกฺขิปิตพฺพ’’นฺติฯ อิเม อฏฺฐ คุเณ สมาทิยิตฺวา เตเสฺวว อฏฺฐสุ คุเณสุ มานสํ ปติฏฺฐเปตฺวา พหิ อนิกฺขมิตฺวา สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม ทิวเส ปภาตาย รตฺติยา ปเคว ปาตราสํ กตฺวา โอกฺขิตฺตจกฺขุ มิตภาณี สุสณฺฐิเตน อิริยาปเถน อวิกฺขิเตฺตน จิเตฺตน หเฏฺฐน อุทเคฺคน วิปฺปสเนฺนน เถรํ นาคเสนํ อุปสงฺกมิตฺวา เถรสฺส ปาเท สิรสา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต อิทมโวจ –

‘‘อตฺถิ เม, ภเนฺต นาคเสน, โกจิ อโตฺถ ตุเมฺหหิ สทฺธึ มนฺตยิตโพฺพ, น ตตฺถ อโญฺญ โกจิ ตติโย อิจฺฉิตโพฺพ, สุเญฺญ โอกาเส ปวิวิเตฺต อรเญฺญ อฏฺฐงฺคุปาคเต สมณสารุเปฺปฯ ตตฺถ โส ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพ ภวิสฺสติ, ตตฺถ เม คุยฺหํ น กาตพฺพํ น รหสฺสกํ, อรหามหํ รหสฺสกํ สุณิตุํ สุมนฺตเน อุปคเต, อุปมายปิ โส อโตฺถ อุปปริกฺขิตโพฺพ, ยถา กึ วิย, ยถา นาม, ภเนฺต นาคเสน, มหาปถวี นิเกฺขปํ อรหติ นิเกฺขเป อุปคเตฯ เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, อรหามหํ รหสฺสกํ สุณิตุํ สุมนฺตเน อุปคเต’’ติฯ ครุนา สห ปวิวิตฺตปวนํ ปวิสิตฺวา อิทมโวจ – ‘‘ภเนฺต นาคเสน, อิธ ปุริเสน มนฺตยิตุกาเมน อฏฺฐ ฐานานิ ปริวชฺชยิตพฺพานิ ภวนฺติ, น เตสุ ฐาเนสุ วิญฺญู ปุริโส อตฺถํ มเนฺตติ, มนฺติโตปิ อโตฺถ ปริปตติ น สมฺภวติฯ กตมานิ อฏฺฐ ฐานานิ? วิสมฏฺฐานํ ปริวชฺชนียํ, สภยํ ปริวชฺชนียํ, อติวาตฏฺฐานํ ปริวชฺชนียํ, ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ ปริวชฺชนียํ, เทวฏฺฐานํ ปริวชฺชนียํ, ปโนฺถ ปริวชฺชนีโย, สงฺคาโม [สงฺกโม (สี. ปี.)] ปริวชฺชนีโย, อุทกติตฺถํ ปริวชฺชนียํฯ อิมานิ อฏฺฐ ฐานานิ ปริวชฺชนียานี’’ติฯ

เถโร อาห ‘‘โก โทโส วิสมฏฺฐาเน, สภเย, อติวาเต, ปฏิจฺฉเนฺน, เทวฏฺฐาเน, ปเนฺถ, สงฺคาเม, อุทกติเตฺถ’’ติ? ‘‘วิสเม, ภเนฺต นาคเสน, มนฺติโต อโตฺถ วิกิรติ วิธมติ ปคฺฆรติ น สมฺภวติ, สภเย มโน สนฺตสฺสติ, สนฺตสฺสิโต น สมฺมา อตฺถํ สมนุปสฺสติ, อติวาเต สโทฺท อวิภูโต โหติ, ปฏิจฺฉเนฺน อุปสฺสุตึ ติฏฺฐนฺติ, เทวฏฺฐาเน มนฺติโต อโตฺถ ครุกํ ปริณมติ, ปเนฺถ มนฺติโต อโตฺถ ตุโจฺฉ ภวติ, สงฺคาเม จญฺจโล ภวติ, อุทกติเตฺถ ปากโฏ ภวติฯ ภวตีห –

‘‘‘วิสมํ สภยํ อติวาโต, ปฏิจฺฉนฺนํ เทวนิสฺสิตํ;
ปโนฺถ จ สงฺคาโม ติตฺถํ, อเฏฺฐเต ปริวชฺชิยา’’’ติฯ

อฏฺฐ มนฺตนสฺส ปริวชฺชนียฏฺฐานานิฯ

### อฏฺฐมนฺตวินาสกปุคฺคลา

“ภเนฺต นาคเสน, อฏฺฐิเม ปุคฺคลา มนฺติยมานา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺติฯ กตเม อฏฺฐ? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต มานจริโต ลุทฺโธ อลโส เอกจินฺตี พาโลติฯ อิเม อฏฺฐ ปุคฺคลา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺตี”ติฯ

เถโร อาห “เตสํ โก โทโส”ติ? “ราคจริโต, ภเนฺต นาคเสน, ราควเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โทสจริโต โทสวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โมหจริโต โมหวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, มานจริโต มานวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, ลุโทฺธ โลภวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, อลโส อลสตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, เอกจินฺตี เอกจินฺติตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, พาโล พาลตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติฯ ภวตีห –

““รโตฺต ทุโฏฺฐ จ มูโฬฺห จ, มานี ลุโทฺธ ตถาลโส;
เอกจินฺตี จ พาโล จ, เอเต อตฺถวินาสกา’’’ติฯ

อฏฺฐ มนฺตวินาสกปุคฺคลาฯ

### นวคุยฺหมนฺตวิธํสกํ

“ภเนฺต นาคเสน, นวิเม ปุคฺคลา มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรนฺติ น ธาเรนฺติฯ กตเม นว? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต ภีรุโก อามิสครุโก อิตฺถี โสโณฺฑ ปณฺฑโก ทารโก’’ติฯ

เถโร อาห “เตสํ โก โทโส”ติ? “ราคจริโต, ภเนฺต นาคเสน, ราควเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, โทสจริโต, ภเนฺต , โทสวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, มูโฬฺห โมหวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ภีรุโก ภยวเสน มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, อามิสครุโก อามิสเหตุ มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, อิตฺถี ปญฺญาย อิตฺตรตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, โสณฺฑิโก สุราโลลตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ปณฺฑโก อเนกํสิกตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติ, ทารโก จปลตาย มนฺติตํ คุยฺหํ วิวรติ น ธาเรติฯ ภวตีห –

““รโตฺต ทุโฏฺฐ จ มูโฬฺห จ, ภีรุ อามิสครุโก [อามิสจกฺขุโก (สี. ปี.)];
อิตฺถี โสโณฺฑ ปณฺฑโก จ, นวโม ภวติ ทารโกฯ

“นวเต ปุคฺคลา โลเก, อิตฺตรา จลิตา จลา;
เอเตหิ มนฺติตํ คุยฺหํ, ขิปฺปํ ภวติ ปากฏ’’’นฺติฯ

นว คุยฺหมนฺตวิธํสกา ปุคฺคลาฯ

### อฏฺฐ ปญฺญาปฏิลาภการณํ

“ภเนฺต นาคเสน, อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ? วยปริณาเมน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ยสปริณาเมน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ปริปุจฺฉาย พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ติตฺถสํวาเสน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, โยนิโส มนสิกาเรน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, สากจฺฉาย พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, เสฺนหูปเส

วเนน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติ, ปติรูปเทสวาเสน พุทฺธิ ปริณมติ ปริปากํ คจฺฉติฯ ภวตีห –

““วเยน ยสปุจฺฉาหิ, ติตฺถวาเสน โยนิโส;
สากจฺฉา เสฺนหสํเสวา, ปติรูปวเสน จฯ

“เอตานิ อฏฺฐ ฐานานิ, พุทฺธิวิสทการณา;
เยสํ เอตานิ สโมฺภนฺติ, เตสํ พุทฺธิ ปภิชฺชตี”’ติฯ

อฏฺฐ ปญฺญาปฏิลาภการณานิฯ

**อาจริยคุณํ**

“ภเนฺต นาคเสน, อยํ ภูมิภาโค อฏฺฐ มนฺตโทสวิวชฺชิโต, อหญฺจ โลเก ปรโม มนฺติสหาโย [มนฺตสหาโย (สี.)], คุยฺหมนุรกฺขี จาหํ ยาวาหํ ชีวิสฺสามิ ตาว คุยฺหมนุรกฺขิสฺสามิ, อฏฺฐหิ จ เม การเณหิ พุทฺธิ ปริณามํ คตา, ทุลฺลโภ เอตรหิ มาทิโส อเนฺตวาสี, สมฺมา ปฏิปเนฺน อเนฺตวาสิเก เย อาจริยานํ ปญฺจวีสติ อาจริยคุณา, เตหิ คุเณหิ อาจริเยน สมฺมา ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ กตเม ปญฺจวีสติ คุณา?

“อิธ, ภเนฺต นาคเสน, อาจริเยน อเนฺตวาสิมฺหิ สตตํ สมิตํ อารกฺขา อุปฏฺฐเปตพฺพา, อเสวนเสวนา ชานิตพฺพา, ปมตฺตาปฺปมตฺตา ชานิตพฺพา, เสยฺยวกาโส ชานิตโพฺพ, เคลญฺญํ ชานิตพฺพํ, โภชนสฺส [โภชนียํ (สฺยา.)] ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ, วิเสโส ชานิตโพฺพ, ปตฺตคตํ สํวิภชิตพฺพํ, อสฺสาสิตโพฺพ ‘มา ภายิ, อโตฺถ เต อภิกฺกมตี’ติ, ‘อิมินา ปุคฺคเลน ปฏิจรตี’ติ [ปฏิจราหีติ (ก.)] ปฏิจาโร ชานิตโพฺพ, คาเม ปฏิจาโร ชานิตโพฺพ, วิหาเร ปฏิจาโร ชานิตโพฺพ, น เตน หาโส ทโว กาตโพฺพ [น เตน สห สลฺลาโป กาตโพฺพ (สี. ปี.)], เตน สห อาลาโป กาตโพฺพ, ฉิทฺทํ ทิสฺวา อธิวาเสตพฺพํ, สกฺกจฺจการินา ภวิตพฺพํ, อขณฺฑการินา ภวิตพฺพํ, อรหสฺสการินา ภวิตพฺพํ, นิรวเสสการินา ภวิตพฺพํ, ‘ชเนมิมํ [ชาเนมิมํ (สฺยา.)] สิเปฺปสู’ติ ชนกจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ, ‘กถํ อยํ น ปริหาเยยฺยา’ติ วฑฺฒิจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ, ‘พลวํ อิมํ กโรมิ สิกฺขาพเลนา’ติ จิตฺตํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ, เมตฺตจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ, อาปทาสุ น วิชหิตพฺพํ, กรณีเย นปฺปมชฺชิตพฺพํ, ขลิเต ธเมฺมน ปคฺคเหตโพฺพติฯ อิเม โข, ภเนฺต, ปญฺจวีสติ อาจริยสฺส อาจริยคุณา, เตหิ คุเณหิ มยิ สมฺมา ปฏิปชฺชสฺสุ, สํสโย เม, ภเนฺต, อุปฺปโนฺน, อตฺถิ เมณฺฑกปญฺหา ชินภาสิตา , อนาคเต อทฺธาเน ตตฺถ วิคฺคโห อุปฺปชฺชิสฺสติ, อนาคเต จ อทฺธาเน ทุลฺลภา ภวิสฺสนฺติ ตุมฺหาทิสา พุทฺธิมโนฺต, เตสุ เม ปเญฺหสุ จกฺขุํ เทหิ ปรวาทานํ นิคฺคหายา”ติฯ

**อุปาสกคุณํ**

เถโร “สาธู”ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคุเณ ปริทีเปสิฯ “ทส อิเม, มหาราช, อุปาสกสฺส อุปาสกคุณาฯ กตเม ทส , อิธ, มหาราช, อุปาสโก สเงฺฆน สมานสุขทุโกฺข โหติ, ธมฺมาธิปเตโยฺย โหติ, ยถาพลํ สํวิภาครโต โหติ, ชินสาสนปริหานึ ทิสฺวา อภิวฑฺฒิยา วายมติฯ สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ, อปคตโกตูหลมงฺคลิโก ชีวิตเหตุปิ น อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิสติ, กายิกวาจสิกญฺจสฺส รกฺขิตํ โหติ, สมคฺคาราโม โหติ สมคฺครโต, อนุสูยโก โหติ, น จ กุหนวเสน สาสเน จรติ, พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ, สงฺฆํ สรณํ คโต โห

ติฯ อิเม โข, มหาราช, ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคุณา, เต สเพฺพ คุณา ตยิ สํวิชฺชนฺติ, ตํ เต ยุตฺตํ ปตฺตํ อนุจฺฉวิกํ ปติรูปํ ยํ ตฺวํ ชินสาสนปริหานึ ทิสฺวา อภิวฑฺฒึ อิจฺฉสิ, กโรมิ เต โอกาสํ, ปุจฺฉ มํ ตฺวํ ยถาสุข’’นฺติฯ

เมณฺฑกปญฺหารมฺภกถา นิฏฺฐิตาฯ

# ๔. เมณฺฑกปโญฺห

## ๑. อิทฺธิพลวโคฺค

### ๑. กตาธิการสผลปโญฺห

๑. อถ โข มิลิโนฺท ราชา กตาวกาโส นิปจฺจ ครุโน ปาเท สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา เอตทโวจ "ภเนฺต นาคเสน, อิเม ติตฺถิยา เอวํ ภณนฺติ [วโญฺจ ภวติ อผโล (สี. ปี. ก.)] 'ยทิ พุโทฺธ ปูชํ สาทิยติ, น ปรินิพฺพุโต พุโทฺธ สํยุโตฺต โลเกน อโนฺตภวิโก โลกสฺมึ โลกสาธารโณ, ตสฺมา ตสฺส กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ ยทิ ปรินิพฺพุโต วิสํยุโตฺต โลเกน นิสฺสโฏ สพฺพภเวหิ, ตสฺส ปูชา นุปฺปชฺชติ, ปรินิพฺพุโต น กิญฺจิ สาทิยติ, อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วโญฺฌ ภวติ อผโล'ติ อุภโต โกฏิโก เอโส ปโญฺห, เนโส วิสโย อปฺปตฺตมานสานํ, มหนฺตานํ เยเวโส วิสโย, ภินฺทเถตํ ทิฏฺฐิชาลํ เอกํเส ฐปย, ตเวโส ปโญฺห อนุปฺปโตฺต, อนาคตานํ ชินปุตฺตานํ จกฺขุํ เทหิ ปรวาทนิคฺคหายา"ติฯ

เถโร อาห "ปรินิพฺพุโต, มหาราช, ภควา, น จ ภควา ปูชํ สาทิยติ, โพธิมูเล เยว ตถาคตสฺส สาทิยนา ปหีนา, กึ ปน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตสฺสฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

"'ปูชิยนฺตา [ปูชิตา (สฺยา.)] อสมสมา, สเทวมานุเสหิ เต;
น สาทิยนฺติ สกฺการํ, พุทฺธานํ เอส ธมฺมตา'"ติฯ

ราชา อาห "ภเนฺต นาคเสน, ปุโตฺต วา ปิตุโน วณฺณํ ภาสติ, ปิตา วา ปุตฺตสฺส วณฺณํ ภาสติ, น เจตํ การณํ ปรวาทานํ นิคฺคหาย, ปสาทปฺปกาสนํ นาเมตํ, อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ สมฺมา พฺรูหิ สกวาทสฺส ปติฏฺฐาปนาย ทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนายา"ติฯ

เถโร อาห "ปรินิพฺพุโต, มหาราช, ภควา, น จ ภควา ปูชํ สาทิยติ, อสาทิยนฺตเสฺสว ตถาคตสฺส เทวมนุสฺสา ธาตุรตนํ วตฺถุํ กริตฺวา ตถาคตสฺส ญาณรตนารมฺมเณน สมฺมาปฏิปตฺตึ เสวนฺตา ติโสฺส สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติฯ

"ยถา , มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปชฺชลิตฺวา นิพฺพาเยยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, มหาอคฺคิกฺขโนฺธ สาทิยติ ติณกฏฺฐุปาทาน"นฺติ? "ชลมาโนปิ โส, ภเนฺต, มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ติณกฏฺฐุปาทานํ น สาทิยติ, กึ ปน นิพฺพุโต อุปสโนฺต อเจตโน สาทิยติ? "ตสฺมึ ปน, มหาราช, อคฺคิกฺขเนฺธ อุปรเต อุปสเนฺต โลเก อคฺคิ สุโญฺญ โหตี"ติฯ "น หิ, ภเนฺต, กฏฺฐํ อคฺคิสฺส วตฺถุ โหติ อุปาทานํ, เย เกจิ มนุสฺสา อคฺคิกามา, เต อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจเตฺต ปุริสกาเรน กฏฺฐํ มนฺถยิตฺวา [มทฺทิตฺวา (ก.)] อคฺคึ นิพฺพเตฺตตฺวา เตน อคฺคินา อคฺคิกรณียานิ กมฺมานิ กโรนฺตี"ติฯ "เตน หิ, มหาราช, ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา ภวติ 'อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วโญฺฌ ภวติ อผโล'ติฯ

"ยถา, มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปชฺชลิ, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา [ทสสหสฺสิมฺหิ (สี. ปี. ก.)] โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชฺชลิฯ ยถา, มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปชฺชลิตฺวา นิพฺพุโต, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชฺชลิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตฯ ยถา, มหาราช, นิพฺพุโต อคฺคิกฺขโนฺธ ติณกฏฺฐุปาทานํ น

สาทิยติ, เอวเมว โข โลกหิตสฺส สาทิยนา ปหีนา อุปสนฺตาฯ ยถา, มหาราช, มนุสฺสา นิพฺพุเต อคฺคิกฺขนฺเธ อนุปาทาเน อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน กฏฺฐํ มนฺถยิตฺวา อคฺคึ นิพฺพเตฺตตฺวา เตน อคฺคินา อคฺคิกรณียานิ กมฺมานิ กโรนฺติ, เอวเมว โข เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว ธาตุรตนํ วตฺถุํ กริตฺวา ตถาคตสฺส ญาณรตนารมฺมเณน สมฺมาปฏิปตฺตึ เสวนฺตา ติโสฺส สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ, อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ

“อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ ยถา, มหาราช, มหติมหาวาโต วายิตฺวา อุปรเมยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, อุปรโต วาโต สาทิยติ ปุน นิพฺพตฺตาปน”นฺติ? “น หิ, ภเนฺต, อุปรตสฺส วาตสฺส อาโภโค วา มนสิกาโร วา ปุน นิพฺพตฺตาปนาย”ฯ “กึ การณํ”? “อเจตนา สา วาโยธาตู”ติฯ “อปิ นุ ตสฺส, มหาราช, อุปรตสฺส วาตสฺส วาโตติ สมญฺญา อปคจฺฉตี”ติ? “น หิ, ภเนฺต, ตาลวณฺฏวิธูปนานิ วาตสฺส อุปฺปตฺติยา ปจฺจยา, เย เกจิ มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา, เต ตาลวเณฺฏน วา วิธูปเนน วา อตฺตโน ถามพลวีริเยน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน ตํ นิพฺพเตฺตตฺวา เตน วาเตน อุณฺหํ นิพฺพาเปนฺติ ปริฬาหํ วูปสเมนฺตี”ติฯ “เตน หิ, มหาราช, ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา ภวติ ‘อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วโญฺฌ ภวติ อผโล’ติฯ

“ยถา, มหาราช, มหติมหาวาโต วายิ, เอวเมว ภควา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา สีตลมธุรสนฺตสุขุมเมตฺตาวาเตน อุปวายิฯ ยถา, มหาราช, มหติมหาวาโต วายิตฺวา อุปรโต, เอวเมว ภควา สีตลมธุรสนฺตสุขุมเมตฺตาวาเตน อุปวายิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตฯ ยถา, มหาราช, อุปรโต วาโต ปุน นิพฺพตฺตาปนํ น สาทิยติ, เอวเมว โลกหิตสฺส สาทิยนา ปหีนา อุปสนฺตาฯ ยถา, มหาราช, เต มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา, เอวเมว เทวมนุสฺสา ติวิธคฺคิสนฺตาปปริฬาหปริปีฬิตาฯ ยถา ตาลวณฺฏวิธูปนานิ วาตสฺส นิพฺพตฺติยา ปจฺจยา โหนฺติ, เอวเมว ตถาคตสฺส ธาตุ จ ญาณรตนญฺจ ปจฺจโย โหติ ติสฺสนฺนํ สมฺปตฺตีนํ ปฏิลาภายฯ ยถา มนุสฺสา อุณฺหาภิตตฺตา ปริฬาหปริปีฬิตา ตาลวเณฺฏน วา วิธูปเนน วา วาตํ นิพฺพเตฺตตฺวา อุณฺหํ นิพฺพาเปนฺติ ปริฬาหํ วูปสเมนฺติ, เอวเมว เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว ธาตุญฺจ ญาณรตนญฺจ ปูเชตฺวา กุสลํ นิพฺพเตฺตตฺวา เตน กุสเลน ติวิธคฺคิสนฺตาปปริฬาหํ นิพฺพาเปนฺติ วูปสเมนฺติฯ อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลติฯ

“อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ ปรวาทานํ นิคฺคหายฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส เภรึ อาโกเฏตฺวา สทฺทํ นิพฺพเตฺตยฺย, โย โส เภริสโทฺท ปุริเสน นิพฺพตฺติโต, โส สโทฺท อนฺตรธาเยยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, สโทฺท สาทิยติ ปุน นิพฺพตฺตาปน”นฺติ? “น หิ, ภเนฺต, อนฺตรหิโต โส สโทฺท, นตฺถิ ตสฺส ปุน อุปฺปาทาย อาโภโค วา มนสิกาโร วา, สกึ นิพฺพเตฺต เภริสเทฺท อนฺตรหิเต โส เภริสโทฺท สมุจฺฉิโนฺน โหติฯ เภรี ปน, ภเนฺต, ปจฺจโย โหติ สทฺทสฺส นิพฺพตฺติยา, อถ ปุริโส ปจฺจเย สติ อตฺตเชน วายาเมน เภรึ อโกเฏตฺวา สทฺทํ นิพฺพเตฺตตี”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ภควา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนปริภาวิตํ ธาตุรตนญฺจ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อนุสิฏฺฐญฺจ [อนุสตฺถิญฺจ (สี. ปี.)] สตฺถารํ ฐปยิตฺวา สยํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต, น จ ปรินิพฺพุเต ภควติ สมฺปตฺติลาโภ อุปจฺฉิโนฺน โหติ, ภวทุกฺขปฏิปีฬิตา สตฺตา ธาตุรตนญฺจ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อนุสิฏฺฐญฺจ ปจฺจยํ กริตฺวา สมฺปตฺติกามา

สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ, อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺต เสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลติฯ

‘‘ทิฏฺฐเญฺจตํ, มหาราช, ภควตา อนาคตมทฺธานํฯ กถิตญฺจ ภณิตญฺจ อาจิกฺขิตญฺจ ‘สิยา โข ปนานนฺท, ตุมฺหากํ เอวมสฺส อตีตสตฺถุกํ ปาวจนํ นตฺถิ โน สตฺถาติ, น โข ปเนตํ, อานนฺท, เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’ติฯ ปรินิพฺพุตสฺส ตถาคตสฺส อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วโญฺฌ ภวติ อผโลติ, ตํ เตสํ ติตฺถิยานํ วจนํ มิจฺฉา อภูตํ วิตถํ อลิกํ วิรุทฺธํ วิปรีตํ ทุกฺขทายกํ ทุกฺขวิปากํ อ ปายคมนียนฺติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสา ทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ สาทิยติ นุ โข, มหาราช, อยํ มหาปถวี ‘สพฺพพีชานิ มยิ สํวิรุหนฺตู’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน ตานิ, มหาราช, พีชานิ อสา ทิยนฺติยา มหาปถวิยา สํวิรุหิตฺวา ทฬฺหมูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผ ผลธรา โหนฺตี’’ติ? ‘‘อสาทิยนฺตีปิ, ภเนฺต, มหาปถวี เตสํ พีชานํ วตฺถุํ โหติ ปจฺจยํ เทติ วิรุ หนาย, ตานิ พีชานิ ตํ วตฺถุํ นิสฺสาย เตน ปจฺจเยน สํวิรุหิตฺวา ทฬฺหมูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสาร สาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผผลธรา โหนฺตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ติตฺถิยา สเก วาเท นฏฺฐา โหนฺติ หตา วิรุทฺธา, สเจ เต ภณนฺติ ‘อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร วโญฺฌ ภวติ อผโล’ ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, มหาปถวี, เอวํ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ยถา, มหาราช, มหา ปถวี น กิญฺจิ สาทิยติ, เอวํ ตถาคโต น กิญฺจิ สาทิยติฯ ยถา, มหาราช, ตานิ พีชานิ ปถวึ นิสฺ สาย สํวิรุหิตฺวา ทฬฺหมูลชฏาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวิตฺถิณฺณา ปุปฺผผลธรา โหนฺติ, เอวํ เทวมนุสฺสา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว ธาตุญฺจ ญาณรตนญฺจ นิสฺสาย ทฬฺ หกุสลมูลปติฏฺฐิตา สมาธิกฺขนฺธธมฺมสารสีลสาขาปริวิตฺถิณฺณา วิมุตฺติปุปฺผสามญฺญผลธรา โหนฺติ, อิมินาปิ, มหาราช , การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสา ทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ สาทิยนฺติ นุ โข, มหาราช, อิเม โอฏฺฐา โคณา คทฺรภา อชา ปสู มนุสฺสา อโนฺตกุจฺฉิสฺมึ กิมิกุลานํ สมฺภว’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน เต, มหาราช, กิมโย เตสํ อสาทิยนฺตานํ อโนฺตกุจฺฉิสฺมึ สมฺภวิตฺวา พหุปุตฺตนตฺตา เวปุลฺลตํ ปาปุณนฺตี’’ติ? ‘‘ปาปสฺส, ภเนฺต, กมฺมสฺส พลวตาย อสาทิยนฺตานํ เยว เตสํ สตฺตานํ อโนฺตกุจฺฉิสฺมึ กิมโย สมฺภวิตฺวา พหุปุตฺตนตฺตา เวปุลฺลตํ ปาปุณนฺตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว ธาตุสฺส จ ญาณารมฺมณสฺส จ พลวตาย ตถาคเต กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสา ทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลฯ สาทิยนฺติ นุ โข, มหาราช, อิเม มนุสฺสา อิเม อฏฺฐนวุติ โรคา กาเย นิพฺพตฺตนฺตู’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน เต, มหาราช, โรคา อสาทิยนฺตานํ กาเย นิปตนฺตี’’ติ? ‘‘ปุเพฺพ กเตน, ภเนฺต, ทุจฺจริเตนา’’ติฯ ‘‘ยทิ, มหาราช, ปุ เพฺพ กตํ อกุสลํ อิธ เวทนียํ โหติ, เตน หิ, มหาราช, ปุเพฺพ กตมฺปิ อิธ กตมฺปิ กุสลากุสลํ กมฺมํ อวญฺฌํ ภวติ สผลนฺติฯ อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสา ทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺฌ ภวติ สผโลติฯ

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, นนฺทโก นาม ยกฺโข เถรํ สาริปุตฺตํ อาสาทยิตฺวา ปถวึ ปวิโฏฺ”ติ? “อาม, ภนฺเต, สุยฺยติ, โลเก ปากโฏ เอโส”ติฯ “อปิ นุ โข, มหาราช, เถโร สาริปุโตฺต สาทิยิ นนฺทกสฺส ยกฺขสฺส มหาปถวิคิลน”นฺติ [ปวตฺตมาเนปิ (สฺยา.)]ฯ “อุพฺพตฺติยเนฺตปิ, ภนฺเต, สเทวเก โลเก ปตมาเนปิ ฉมายํ จนฺทิมสูริเย วิกิรเนฺตปิ สิเนรุปพฺพตราเช เถโร สาริปุโตฺต น ปรสฺส ทุกฺขํ สาทิเยยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? เยน เหตุนา เถโร สาริปุโตฺต กุเชฺฌยฺย วา ทุเสฺสยฺย วา, โส เหตุ เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส สมูหโต สมุจฺฉิโนฺน, เหตุโน สมุคฺฆาติตตฺตา, ภนฺเต, เถโร สาริปุโตฺต ชีวิตหารเกปิ โกปํ น กเรยฺยา”ติฯ “ยทิ, มหาราช , เถโร สาริปุโตฺต นนฺทกสฺส ยกฺขสฺส ปถวิคิลนํ น สาทิยิ, กิสฺส ปน นนฺทโก ยโกฺข ปถวึ ปวิโฏฺ”ติ? “อกุสลสฺส, ภนฺเต, กมฺมสฺส พลวตายา”ติฯ “ยทิ, มหาราช, อกุสลสฺส กมฺมสฺส พลวตาย นนฺทโก ยโกฺข ปถวึ ปวิโฏฺ, อสาทิยนฺตสฺสาปิ กโต อปราโธ อวโญฺญ ภวติ สผโลฯ เตน หิ, มหาราช, อกุสลสฺสปิ กมฺมสฺส พลวตาย อสาทิยนฺตสฺส กโต อธิกาโร อวโญฺญ ภวติ สผโลติฯ อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺญ ภวติ สผโลติฯ

“กติ นุ โข เต, มหาราช, มนุสฺสา, เย เอตรหิ มหาปถวึ ปวิฏฺา, อตฺถิ เต ตตฺถ สวณ”นฺติ? “อาม, ภนฺเต, สุยฺยตี”ติฯ “อิงฺฆ ตฺวํ, มหาราช, สาเวหี”ติ? “จิญฺจมาณวิกา, ภนฺเต, สุปฺปพุโทฺธ จ สกฺโก, เทวทโตฺต จ เถโร, นนฺทโก จ ยโกฺข, นโนฺท จ มาณวโกติฯ สุตเมตํ, ภนฺเต, อิเม ปญฺจ ชนา มหาปถวึ ปวิฏฺา”ติฯ “กิสฺมึ เต, มหาราช, อปรทฺธา”ติ? “ภควติ จ, ภนฺเต, สาวเกสุ จา”ติฯ “อปิ นุ โข, มหาราช , ภควา วา สาวกา วา สาทิยึสุ อิเมสํ มหาปถวิปวิสน”นฺติ? “น หิ ภนฺเต”ติฯ “เตน หิ, มหาราช, ตถาคตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตเสฺสว กโต อธิกาโร อวโญฺญ ภวติ สผโล”ติฯ “สุวิญฺญาปิโต, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คุยฺหํ วิทํสิตํ , คณฺฐิ ภิโนฺน, คหนํ อคหนํ กตํ, นฏฺา ปรวาทา, ภคฺคา กุทิฏฺี, นิปฺปภา ชาตา กุติตฺถิยา, ตฺวํ คณีวรปวรมาสชฺชา”ติฯ

กตาธิการสผลปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. สพฺพญฺญุภาวปโญฺห

**๒**. “ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ สพฺพญฺญู”ติ? “อาม, มหาราช, ภควา สพฺพญฺญู, น จ ภควโต สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺิตํ, อาวชฺชนปฏิพทฺธํ ภควโต สพฺพญฺญุตญาณํ, อาวชฺชิตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี”ติฯ “เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ อสพฺพญฺญูติฯ ยทิ ตสฺส ปริเยสนาย สพฺพญฺญุตญาณํ โหตี”ติฯ “วาหสตํ โข, มหาราช, วีหีนํ อฑฺฒจูฬญฺจ วาหา วีหิสตฺตมฺพณานิ เทฺว จ ตุมฺพา เอกจฺฉรากฺขเณ ปวตฺตจิตฺตสฺส เอตฺตกา วีหี ลกฺขํ ฐปียมานา [ฐปียมาเน (สี. ปี.)] ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คเจฺฉยฺยุํ?

“ตตฺริเม สตฺตวิธา จิตฺตา ปวตฺตนฺติ, เย เต, มหาราช, สราคา สโทสา สโมหา สกิเลสา อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? อภาวิตตฺตา จิตฺตสฺสฯ ยถา, มหาราช, วํสนาฬสฺส วิตตสฺส วิสาลสฺส วิตฺถิณฺณสฺส สํสิพฺพิตวิสิพฺพิตสฺส สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ครุกํ โหติ อาคมนํ ทนฺธํฯ กึ การณา? สํสิพฺพิตวิสิพฺพิตตฺตา สาขานํฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สราคา สโทสา สโมหา สกิเลสา อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? สํสิพฺพิตวิสิพฺพิตตฺตา กิเลเสหิ, อิทํ ปฐมํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ ทุติยํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, โสตาปนฺนา ปิหิตาปายา ทิฏฺฐิปฺปตฺตา วิญฺญาตสตฺถุสาสนา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ตีสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติฯ อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ตีสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตาฯ ยถา, มหาราช, วํสนาฬสฺส ติปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ติปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ถทฺธํฯ กึ การณา? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต โสตาปนฺนา ปิหิตาปายา ทิฏฺฐิปฺปตฺตา วิญฺญาตสตฺถุสาสนา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ตีสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ตีสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา, อิทํ ทุติยํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ ตติยํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, สกทาคามิโน, เยสํ ราคโทสโมหา ตนุภูตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปญฺจสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตาฯ ยถา, มหาราช, วํสนาฬสฺส ปญฺจปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ปญฺจปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ถทฺธํฯ กึ การณา? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สกทาคามิโน, เยสํ ราคโทสโมหา ตนุภูตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปญฺจสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา, อิทํ ตติยํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ จตุตฺถํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, อนาคามิโน, เยสํ ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สญฺโญชนานิ ปหีนานิ, เตสํ ตํ จิตฺตํ ทสสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ทสสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตาฯ ยถา, มหาราช, วํสนาฬสฺส ทสปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อุปริ สาขาชฏาชฏิตสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ยาว ทสปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ถทฺธํฯ กึ การณา? เหฏฺฐา ปริสุทฺธตฺตา อุปริ สาขาชฏาชฏิตตฺตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต อนาคามิโน, เยสํ ปญฺโจรมฺภาคิยานิ สญฺโญชนานิ ปหีนานิ, เตสํ ตํ จิตฺตํ ทสสุ ฐาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ทสสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺธตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา, อิทํ จตุตฺถํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ ปญฺจมํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, อรหนฺโต ขีณาสวา โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโต กตกรณียา โอหิตภารา อนุปฺปตฺตสทตฺถา ปริกฺขีณภวสญฺโญชนา ปตฺตปฏิสมฺภิทา สาวกภูมีสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, ปเจฺจกพุทฺธภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปริสุทฺธตฺตา สาวกวิสเย, อปริสุทฺธตฺตา ปเจฺจกพุทฺธวิสเยฯ ยถา, มหาราช, วํสนาฬสฺส สพฺพปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อากฑฺฒิยนฺตสฺส ลหุกํ โหติ อาคมนํ อทนฺธํฯ กึ การณา? สพฺพปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธตฺตา อคหนตฺตา วํสสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต อรหนฺโต ขีณาสวา โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโต กตกรณียา โอหิตภารา อนุปฺปตฺตสทตฺถา ปริกฺขีณภวสญฺโญชนา ปตฺตปฏิสมฺภิทา สาวกภูมีสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, ปเจฺจกพุทฺธภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปริสุทฺธตฺตา สาวกวิสเย, อปริสุทฺธตฺตา ปเจฺจกพุทฺธวิสเย, อิทํ ปญฺจมํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ ฉฏฺฐํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, ปเจฺจกพุทฺธา สยมฺภุโน อนาจริยกา เอกจาริโน ขคฺควิสาณกปฺปา สกวิสเย ปริสุทฺธวิมลจิตฺตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สกวิสเย ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, สพฺพญฺญุพุทฺธภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปริสุทฺธตฺตา สกวิสเย มหนฺตตฺตา สพฺพญฺญุพุทฺธวิสยสฺสฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส สกวิสยํ ปริตฺตํ นทึ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ยทิจฺฉก อจฺฉมฺภิโต โอตเรยฺย, อถ ปรโต มหาสมุทฺทํ คมฺภีรํ วิตฺถตํ อคาธมปารํ ทิสฺวา ภาเยยฺย, ทนฺธาเยยฺย น วิสเหยฺย โอตริตุํฯ กึ การณา? ติณฺณตฺตา [จิณฺณตฺตา (สี. สฺยา. ปี.)] สกวิสยสฺส, มหนฺตตฺตา จ มหาสมุทฺทสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ปเจฺจกพุทฺธา สยมฺภุโน อนาจริยกา เอกจาริโน ขคฺควิสาณกปฺปา สกวิสเย ปริสุทฺธวิมลจิตฺตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สกวิสเย ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, สพฺพญฺญุพุทฺธภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? ปริสุทฺธตฺตา สกวิสเย มหนฺตตฺตา สพฺพญฺญุพุทฺธวิสยสฺส, อิทํ ฉฏฺฐํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺริทํ สตฺตมํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ – เย เต, มหาราช, สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุโน ทสพลธรา จตุเวสารชฺชวิสารทา อฏฺฐารสหิ พุทฺธธเมฺมหิ สมนฺนาคตา อนนฺตชินา อนาวรณญาณา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สพฺพตฺถ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? สพฺพตฺถ ปริสุทฺธตฺตาฯ อปิ นุ โข, มหาราช, นาราจสฺส สุโธตสฺส วิมลสฺส นิคฺคณฺฐิสฺส สุขุมธารสฺส อชิมฺหสฺส อวงฺกสฺส อกุฏิลสฺส ทฬฺหจาปสมารูฬฺหสฺส โขมสุขุเม วา กปฺปาสสุขุเม วา กมฺพลสุขุเม วา พลวนิปาติตสฺส ทนฺธายิตตฺตํ วา ลคฺคนํ วา โหตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ‘‘กึ การณา’’? ‘‘สุขุมตฺตา วตฺถานํ สุโธตตฺตา นาราจสฺส นิปาตสฺส จ พลวตฺตา’’ติ , เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุโน ทสพลธรา จตุเวสารชฺชวิสารทา อฏฺฐารสหิ พุทฺธธเมฺมหิ สมนฺนาคตา อนนฺตชินา อนาวรณญาณา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สพฺพตฺถ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติฯ กึ การณา? สพฺพตฺถ ปริสุทฺธตฺตา, อิทํ สตฺตมํ จิตฺตํฯ

‘‘ตตฺร, มหาราช, ยทิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ จิตฺตํ, ตํ ฉนฺนมฺปิ จิตฺตานํ คณนํ อติกฺกมิตฺวา อสงฺขฺเยเยฺยน คุเณน ปริสุทฺธญฺจ ลหุกญฺจฯ ยสฺมา จ ภควโต จิตฺตํ ปริสุทฺธญฺจ ลหุกญฺจ, ตสฺมา, มหาราช, ภควา ยมกปาฏิหีรํ ทเสฺสติฯ ยมกปาฏิหีเร, มหาราช, ญาตพฺพํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ จิตฺตํ เอวํ ลหุปริวตฺตนฺติ, น ตตฺถ สกฺกา อุตฺตริํ การณํ วตฺตุํ, เตปิ, มหาราช, ปาฏิหีรา สพฺพญฺญุพุทฺธานํ จิตฺตํ อุปาทาย คณนมฺปิ สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปนฺติ, อาวชฺชนปฏิพทฺธํ, มหาราช, ภควโต สพฺพญฺญุตญาณํ, อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส หเตฺถ ฐปิตํ ยํ กิญฺจิ ทุติเย หเตฺถ ฐเปยฺย วิวเฏน มุเขน วาจํ นิจฺฉาเรยฺย, มุขคตํ โภชนํ คิเลยฺย, อุมฺมีเลตฺวา วา นิมีเลยฺย, นิมีเลตฺวา วา อุมฺมีเลยฺย, สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย, จิรตรํ เอตํ, มหาราช, ลหุตรํ ภควโต สพฺพญฺญุตญาณํ, ลหุตรํ อาวชฺชนํ, อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติ , อาวชฺชนวิกลมตฺตเกน น ตาวตา พุทฺธา ภควนฺโต อสพฺพญฺญุโน นาม โหนฺตี’’ติฯ

‘‘อาวชฺชนมฺปิ , ภเนฺต นาคเสน, ปริเยสนาย กาตพฺพํ, อิงฺฆ มํ ตตฺถ การเณน สญฺญาเปหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, ปุริสสฺส อฑฺฒสฺส มหทฺธนสฺส มหาโภคสฺส ปหูตชาตรูปรชตสฺส ปหูตวิตฺตูปกรณสฺส ปหูตธนธญฺญสฺส สาลิวีหิยวตณฺฑุลติลมุคฺคมาสปุพฺพณฺณาปรณฺณสปฺปิเตลนวนีตขีรทธิมธุคุฬผาณิตา จ ขโฬปิกุมฺภิปีฐรโกฏฺฐภาชนคตา ภเวยฺยุํ, ตสฺส จ ปุริสสฺส ปาหุนโก อาคเจฺฉยฺย ภตฺตารโห ภตฺตาภิกงฺขี, ตสฺส จ เคเห ยํ รนฺธํ โภชนํ, ตํ ปรินิฏฺฐิตํ ภเวยฺย, กุมฺภิโต ตณฺฑุเล นีหริตฺวา โภชนํ รเนฺธยฺย, อปิ จ โข โส, มหาราช, ตาวตเกน โภชนเวกลฺ

ลมตฺตเกน อธโน นาม กปโณ นาม ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, จกฺกวตฺติรโญฺญ ฆเรปิ, ภนฺเต, อกาเล โภชนเวกลฺลํ โหติ, กึ ปน คหปติกสฺสา’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส อาวชฺชนวิกลมตฺตกํ สพฺพญฺญุตญาณํ อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, รุกฺโข อสฺส ผลิโต โอณตวินโต ปิณฺฑิภารภริโต, น กิญฺจิ ตตฺถ ปติตํ ผลํ ภเวยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, รุกฺโข ตาวตเกน ปติตผลเวกลฺลมตฺตเกน อผโล นาม ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, ปตนปฏิพทฺธานิ ตานิ รุกฺขผลานิ, ปติเต ยทิจฺฉกํ ลภตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส อาวชฺชนปฏิพทฺธํ สพฺพญฺญุตญาณํ อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, อาวเชฺชตฺวา อาวเชฺชตฺวา พุโทฺธ ยทิจฺฉกํ ชานาตี’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ภควา อาวเชฺชตฺวา อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี’’ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, จกฺกวตฺตี ราชา ยทา จกฺกรตนํ สรติ ‘อุเปตุ เม จกฺกรตน’นฺติ, สริเต จกฺกรตนํ อุเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต อาวเชฺชตฺวา อาวเชฺชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาตี’’ติฯ ‘‘ทฬฺหํ, ภนฺเต นาคเสน, การณํ, พุโทฺธ สพฺพญฺญู, สมฺปฏิจฺฉาม พุโทฺธ สพฺพญฺญู’’ติฯ

พุทฺธสพฺพญฺญุภาวปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. เทวทตฺตปพฺพชฺชปโญฺห

๓. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, เทวทโตฺต เกน ปพฺพาชิโต’’ติ? ‘‘ฉ ยิเม, มหาราช, ขตฺติยกุมารา ภทฺทิโย จ อนุรุโทฺธ จ อานโนฺท จ ภคุ จ กิมิโล [กิมฺพิโล (สี. ปี.) ม. นิ. ๒.๑๖๖ ปสฺสิตพฺพํ] จ เทวทโตฺต จ อุปาลิกปฺปโก สตฺตโม อภิสมฺพุเทฺธ สตฺถริ สกฺยกุลานนฺทชนเน ภควนฺตํ อนุปพฺพชนฺตา นิกฺขมิํสุ, เต ภควา ปพฺพาเชสี’’ติฯ ‘‘นนุ, ภนฺเต, เทวทเตฺตน ปพฺพชิตฺวา สโงฺฆ ภิโนฺน’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, เทวทเตฺตน ปพฺพชิตฺวา สโงฺฆ ภิโนฺน, น คิหี สงฺฆํ ภินฺทติ, น ภิกฺขุนี, น สิกฺขมานา, น สามเณโร, น สามเณรี สงฺฆํ ภินฺทติ, ภิกฺขุ ปกตโตฺต สมานสํวาสโก สมานสีมายํ ฐิโต สงฺฆํ ภินฺทตีติฯ สงฺฆเภทโก, ภนฺเต, ปุคฺคโล กึ กมฺมํ ผุสตี’’ติ? ‘‘กปฺปฏฺฐิติกํ, มหาราช, กมฺมํ ผุสตี’’ติฯ

‘‘กึ ปน, ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ ชานาติ ‘เทวทโตฺต ปพฺพชิตฺวา สงฺฆํ ภินฺทิสฺสติ, สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา กปฺปํ นิรเย ปจฺจิสฺสตี’’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ตถาคโต ชานาติ ‘เทวทโตฺต ปพฺพชิตฺวา สงฺฆํ ภินฺทิสฺสติ, สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา กปฺปํ นิรเย ปจฺจิสฺสตี’’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ ชานาติ ‘เทวทโตฺต ปพฺพชิตฺวา สงฺฆํ ภินฺทิสฺสติ, สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา กปฺปํ นิรเย ปจฺจิสฺสตี’ติ, เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, พุโทฺธ การุณิโก อนุกมฺปโก หิเตสี สพฺพสตฺตานํ อหิตํ อปเนตฺวา หิตมุปทหตีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตํ อชานิตฺวา ปพฺพาเชสิ, เตน หิ พุโทฺธ อสพฺพญฺญูติ, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, วิชเฏหิ เอตํ มหาชฏํ, ภินฺท ปราปวาทํ, อนาคเต อทฺธาเน ตยา สทิสา พุทฺธิมโนฺต ภิกฺขู ทุลฺลภา ภวิสฺสนฺติ, เอตฺถ ตว พลํ ปกาเสหี’’ติฯ

‘‘การุณิโก, มหาราช, ภควา สพฺพญฺญู จ, การุเญฺญน, มหาราช, ภควา สพฺพญฺญุตญาเณน เทวทตฺตสฺส คตึ โอโลเกโนฺต อทฺทส เทวทตฺตํ อาปายิกํ กมฺมํ [อปราปริยกมฺมํ (สี. สฺยา. ปี.)] อายูหิตฺวา อเนกานิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ นิรเยน นิรยํ วินิปาเตน วินิปาตํ คจฺฉนฺตํ, ตํ ภควา สพฺพญฺญุตญาเณน ชานิตฺวา อิมสฺส อปริยนฺตกตํ กมฺมํ มม สาสเน

ปพฺพชิตสฺส ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสติ, ปุริมํ อุปาทาย ปริยนฺตกตํ ทุกฺขํ ภวิสฺสติ, อปพฺพชิโตปิ อยํ โมฆปุริโส กปฺปฏฺฐิยเมว กมฺมํ อายูหิสฺสตีติ การุญฺญน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสี''ติฯ

''เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, พุทฺโธ วธิตฺวา เตเลน มกฺเขติ, ปปาเต ปาเตตฺวา หตฺถํ เทติ, มาเรตฺวา ชีวิตํ ปริเยสติ, ยํ โส ปฐมํ ทุกฺขํ ทตฺวา ปจฺฉา สุขํ อุปทหตี''ติ? ''วเธติปิ, มหาราช, ตถาคโต สตฺตานํ หิตวเสน, ปาเตติปิ สตฺตานํ หิตวเสน, มาเรติปิ สตฺตานํ หิตวเสน, วธิตฺวาปิ, มหาราช, ตถาคโต สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติ, ปาเตตฺวาปิ สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติ, มาเรตฺวาปิ สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติฯ ยถา, มหาราช, มาตาปิตโร นาม วธิตฺวาปิ ปาตยิตฺวาปิ ปุตฺตานํ หิตเมว อุปทหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต วเธติปิ สตฺตานํ หิตวเสน, ปาเตติปิ สตฺตานํ หิตวเสน, มาเรติปิ สตฺตานํ หิตวเสน, วธิตฺวาปิ, มหาราช, ตถาคโต สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติ, ปาเตตฺวาปิ สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติ, มาเรตฺวาปิ สตฺตานํ หิตเมว อุปทหติ, เยน เยน โยเคน สตฺตานํ คุณวุฑฺฒิ โหติ, เตน เตน โยเคน สพฺพสตฺตานํ หิตเมว อุปทหติฯ สเจ, มหาราช, เทวทโตฺต น ปพฺพาเชยฺย, คิหิภูโต สมาโน นิรยสํวตฺตนิกํ พหุํ ปาปกมฺมํ กตฺวา อเนกานิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ นิรเยน นิรยํ วินิปาเตน วินิปาตํ คจฺฉโนฺต พหุํ ทุกฺขํ เวทยิสฺสติ, ตํ ภควา ชานมาโน การุญฺญน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ, 'มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ทุกฺขํ ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสตี'ติ การุญฺญน ครุกํ ทุกฺขํ ลหุกํ อกาสิฯ

''ยถา วา, มหาราช, ธนยสสิริญาติพเลน พลวา ปุริโส อตฺตโน ญาตึ วา มิตฺตํ วา รญฺญา ครุกํ ทณฺฑํ ธาเรนฺตํ อตฺตโน พหุวิสฺสตฺถภาเวน สมตฺถตาย ครุกํ ทณฺฑํ ลหุกํ อกาสิ, เอวเมว โข, มหาราช, ภควา พหูนิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ ทุกฺขํ เวทยมานํ เทวทตฺตํ ปพฺพาเชตฺวา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติพลสมตฺถภาเวน ครุกํ ทุกฺขํ ลหุกํ อกาสิฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, กุสโล ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต ครุกํ โรคํ พลโวสธพเลน ลหุกํ กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, พหูนิ กปฺปโกฏิสตสหสฺสานิ ทุกฺขํ เวทยมานํ เทวทตฺตํ ภควา โรคญฺญุตาย ปพฺพาเชตฺวา การุญฺญพโล ปตฺถทฺธธมฺมโอสธพเลน ครุกํ ทุกฺขํ ลหุกํ อกาสิฯ อปิ นุ โข โส, มหาราช, ภควา พหุเวทนียํ เทวทตฺตํ อปฺปเวทนียํ กโรโนฺต กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา''ติ? ''น กิญฺจิ, ภเนฺต, อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺย อนฺตมโส คทฺทูหนมตฺตมฺปี''ติฯ ''อิมมฺปิ โข, มหาราช, การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิฯ

''อปรมฺปิ , มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิฯ ยถา, มหาราช, โจรํ อาคุจาริํ คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสยฺยุํ, 'อยํ โข, เทว, โจโร อาคุจารี, อิมสฺส ยํ อิจฺฉสิ, ตํ ทณฺฑํ ปเณหี'ติฯ ตเมนํ ราชา เอวํ วเทยฺย 'เตน หิ , ภเณ, อิมํ โจรํ พหินครํ นีหริตฺวา อาฆาตเน สีสํ ฉินฺทถา''ติ, 'เอวํ เทวา'ติ โข เต รโญฺญ ปฏิสฺสุตฺวา ตํ พหินครํ นีหริตฺวา อาฆาตนํ นเยยฺยุํฯ ตเมนํ ปเสฺสยฺย โกจิเทว ปุริโส รโญฺญ สนฺติกา ลทฺธวโร ลทฺธยสธนโภโค อาเทยฺยวจโน พลวิจฺฉิตการี, โส ตสฺส การุญฺญํ กตฺวา เต ปุริเส เอวํ วเทยฺย 'อลํ, โภ, กึ ตุมฺหากํ อิมสฺส สีสเจฺฉทเนน, เตน หิ โภ อิมสฺส หตฺถํ วา ปาทํ วา ฉินฺทิตฺวา ชีวิตํ รกฺขถ, อหเมตสฺส การณา รโญฺญ สนฺติเก ปฏิวจนํ กริสฺสามี'ติฯ เต ตสฺส พลวโต วจเนน ตสฺส โจรสฺส หตฺถํ วา ปาทํ วา ฉินฺทิตฺวา ชีวิตํ รเกฺขยฺยุํฯ อปิ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส เอวํ การี ตสฺส โจรสฺส กิจฺจการี อสฺสา''ติ? ''ชีวิตทายโก โส, ภเนฺต, ปุริโส ตสฺส โจรสฺส, ชีวิเต ทินฺเน กึ ตสฺส อกตํ นาม อตฺถี''ติ? ''ยา ปน หตฺถปาทเจฺฉทเน เวทนา, โส ตาย เวทนาย กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา''ติ? ''อตฺตโน กเตน โส, ภเนฺต, โจโร ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, ชีวิตทายโก ปน ปุริโส น กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, ภควา การุญฺญน เทว

ทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ‘มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ทุกฺขํ ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสตี’ติฯ ปริยนฺตกตญฺจ, มหาราช, เทวทตฺตสฺส ทุกฺขํ, เทวทตฺโต, มหาราช, มรณกาเล –

> ‘‘‘อิเมหิ อฏฺฐีหิ ตมคฺคปุคฺคลํ, เทวาติเทวํ นรทมฺมสารถึ;
> สมนฺตจกฺขุํ สตปุญฺญลกฺขณํ, ปาเณหิ พุทฺธํ สรณํ อุเปมี’ติฯ

‘‘ปาณุเปตํ สรณมคมาสิฯ เทวทตฺโต, มหาราช, ฉ โกฏฺฐาเส กเต กปฺเป อติกฺกนฺเต ปฐมโกฏฺฐาเส สงฺฆํ ภินฺทิ, ปญฺจ โกฏฺฐาเส นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต มุจฺจิตฺวา อฏฺฐิสฺสโร นาม ปเจฺจกพุโทฺธ ภวิสฺสติฯ อปิ นุ โข โส, มหาราช, ภควา เอวํ การี เทวทตฺตสฺส กิจฺจการี อสฺสา’’ติ? ‘‘สพฺพทโท, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต เทวทตฺตสฺส, ยํ ตถาคโต เทวทตฺตํ ปเจฺจกโพธึ ปาเปสฺสติ, กึ ตถาคเตน เทวทตฺตสฺส อกตํ นาม อตฺถี’’ติ? ‘‘ยํ ปน, มหาราช, เทวทโตฺต สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา นิรเย ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, อปิ นุ โข ภควา ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, อตฺตนา กเตน, ภเนฺต, เทวทโตฺต กปฺปํ นิรเย ปจฺจติ, ทุกฺขปริยนฺตการโก สตฺถา น กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปชฺชตี’’ติฯ ‘‘อิมมฺปิ โข, ตฺวํ มหาราช, การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ ยถา, มหาราช, กุสโล ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต วาตปิตฺตเสมฺหสนฺนิปาตอุตุปริณามวิสมปริหารโอปกฺกมิโกปกฺกนฺตํ ปูติกุณปทุคฺคนฺธาภิสญฺฉนฺนํ อโนฺตสลฺลํ สุสิรคตํ ปุพฺพรุหิรสมฺปุณฺณํ วณํ วูปสเมโนฺต วณมุขํ กกฺขฬติขิณขารกฏุเกน เภสเชฺชน อนุลิมฺปติ ปริปจฺจนาย, ปริปจฺจิตฺวา มุทุภาวมุปคตํ สเตฺถน วิกนฺตยิตฺวา ฑหติ สลากาย, ทเฑฺฒ ขารลวณํ เทติ, เภสเชฺชน อนุลิมฺปติ วณรุหนาย พฺยาธิตสฺส โสตฺถิภาวมนุปฺปตฺติยา, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต อหิตจิโตฺต เภสเชฺชน อนุลิมฺปติ, สเตฺถน วิกเนฺตติ, ฑหติ สลากาย, ขารลวณํ เทตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, หิตจิโตฺต โสตฺถิกาโม ตานิ กิริยานิ กโรตี’’ติฯ ‘‘ยา ปนสฺส เภสชฺชกิริยากรเณน อุปฺปนฺนา ทุกฺขเวทนา, ตโตนิทานํ โส ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา’’ติ? ‘‘หิตจิโตฺต, ภเนฺต, โสตฺถิกาโม ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต ตานิ กิริยานิ กโรติ, กึ โส ตโตนิทานํ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺย, สคฺคคามี โส, ภเนฺต, ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, การุเญฺญน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยาฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส กณฺฏเกน วิโทฺธ อสฺส, อถญฺญตโร ปุริโส ตสฺส หิตกาโม โสตฺถิกาโม ติเณฺหน กณฺฏเกนวา สตฺถมุเขน วา สมนฺตโต ฉินฺทิตฺวา ปคฺฆรเนฺตน โลหิเตน ตํ กณฺฏกํ นีหเรยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส อหิตกาโม ตํ กณฺฏกํ นีหรตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, หิตกาโม โส, ภเนฺต, ปุริโส โสตฺถิกาโม ตํ กณฺฏกํ นีหรติฯ สเจ โส, ภเนฺต, ตํ กณฺฏกํ น นีหเรยฺย, มรณํ วา โส เตน ปาปุเณยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺข’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต การุเญฺญน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยาฯ สเจ มหาราช, ภควา เทวทตฺตํ น ปพฺพาเชยฺย, กปฺปโกฏิสตสหสฺสมฺปิ เทวทโตฺต ภวปรมฺปราย นิรเย ปเจฺจยฺยา’’ติฯ

‘‘อนุโสตคามึ, ภเนฺต นาคเสน, เทวทตฺตํ ตถาคโต ปฏิโสตํ ปาเปสิ, วิปนฺถปฏิปนฺนํ เทวทตฺตํ ปเนฺถ ปฏิปาเทสิ, ปปาเต ปติตสฺส เทวทตฺตสฺส ปติฏฺฐํ อทาสิ, วิสมคตํ เทวทตฺตํ ตถาคโต สมํ อาโรเปสิ, อิเม จ, ภเนฺต นาคเสน, เหตู อิมานิ จ การณานิ น สกฺกา อเญฺญน สนฺทเสฺสตุํ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติฯ

## ๔. ปถวิจลนปโญฺห

๔. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา – ‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว [อฏฺฐิเม อานนฺท (อ. นิ. ๘.๗๐)], เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’ติฯ อเสสวจนํ อิทํ, นิเสฺสสวจนํ อิทํ, นิปฺปริยายวจนํ อิทํ, นตฺถญฺโญ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, อญฺโญ นวโม เหตุ ภเวยฺย มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ตมฺปิ เหตุํ ภควา กเถยฺยฯ ยสฺมา จ โข, ภนฺเต นาคเสน, นตฺถญฺโญ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ตสฺมา อนาจิกฺขิโต ภควตา, อยญฺจ นวโม เหตุ ทิสฺสติ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, ยํ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตาติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, อเฏฺฐว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย, เตน หิ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตาติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, เตน หิ อเฏฺฐว เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห สุขุโม ทุนฺนิเวฐิโย อนฺธกรโณ เจว คมฺภีโร จ, โส ตวานุปฺปโตฺต, เนโส อเญฺญน อิตฺตรปเญฺญน สกฺกา วิสเชฺชตุํ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา – ‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’ติฯ ยํ เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, ตญฺจ ปน อกาลิกํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, ตสฺมา อคณิตํ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ

‘‘ยถา, มหาราช, โลเก ตโย เยว เมฆา คณียนฺติ วสฺสิโก เหมนฺติโก ปาวุสโกติฯ ยทิ เต มุญฺจิตฺวา อโญฺญ เมโฆ ปวสฺสติ, น โส เมโฆ คณียติ สมฺมเตหิ เมเฆหิ, อกาลเมโฆเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, หิมวนฺตา ปพฺพตา ปญฺจ นทิสตานิ สนฺทนฺติ, เตสํ, มหาราช, ปญฺจนฺนํ นทิสตานํ ทเสว นทิโย นทิคณนาย คณียนฺติฯ เสยฺยถีทํ, คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหี สินฺธุ สรสฺสตี เวตฺรวตี วีตํสา จนฺทภาคาติ, อวเสสา นทิโย นทิคณนาย อคณิตาฯ กิํ การณา? น ตา นทิโย ธุวสลิลาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, รโญฺญ สตมฺปิ ทฺวิสตมฺปิ ติสตมฺปิ อมจฺจา โหนฺติ, เตสํ ฉ เยว ชนา อมจฺจคณนาย คณียนฺติฯ เสยฺยถีทํ, เสนาปติ ปุโรหิโต อกฺขทโสฺส ภณฺฑาคาริโก ฉตฺตคฺคาหโก ขคฺคคฺคาหโกฯ เอเต เยว อมจฺจคณนาย คณียนฺติฯ กิํ การณา? ยุตฺตตฺตา ราชคุเณหิ, อวเสสา อคณิตา, สเพฺพ อมจฺจาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติ ฯ เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา มหาทาเน ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺฐหิ เหตูหิ วิปฺปมุตฺตํ, น ตํ คณียติ อฏฺฐหิ เหตูหิฯ

‘‘สุยฺยติ นุ โข, มหาราช, เอตรหิ ชินสาสเน กตาธิการานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมํ, กิตฺติ จ เยสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุเสฺสสู’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, สุยฺยติ เอตรหิ ชินสาสเน กตาธิการานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมํ, กิตฺติ จ เยสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุเสฺสสุ สตฺต ชนาติ’’ฯ ‘‘เก จ เต, มหาราชา’’ติ? ‘‘สุมโน จ, ภนฺเต, มาลาการโร, เอกสาฏโก จ พฺราหฺมโณ, ปุณฺโณ จ ภตโก, มลฺลิกา จ เทวี, โคปาลมาตา จ เทวี, สุปฺปิยา จ อุปาสิกา, ปุณฺณา จ ทาสีติ อิเม สตฺต ทิฏฺฐธมฺมสุขเวทนียา สตฺตา, กิตฺติ จ อิเมสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุเสฺสสู’’ติฯ

‘‘อปเรปิ สุยฺยนฺติ นุ โข อตีเต มานุสเกเนว สรีรเทเหน ติทสภวนํ คตา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, สุยฺยนฺตี’’ติฯ ‘‘เก จ เต, มหาราชา’’ติ? ‘‘คุตฺติโล จ คนฺธพฺโพ, สาธีโน จ ราชา, นิมิ จ ราชา, มนฺธาตา จ ราชาติ อิเม จตุโร ชนา สุยฺยนฺติ, เตเนว มานุสเกน สรีรเทเหน ติทสภวนํ คตา’’ติฯ ‘‘สุจิรมฺปิ กตํ สุยฺยติ สุกตทุกฺกฏนฺติ? สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, อตีเต วา อทฺธาเน วตฺตมาเน วา อทฺธาเน อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อตฺถิ เม, มหาราช, อาคโม อธิคโม ปริยตฺติ สวนํ สิกฺขาพลํ สุสฺสูสา ปริปุจฺฉา อาจริยุปาสนํ, มยาปิ น สุตปุพฺพํ ‘อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’ติ ฐเปตฺวา เวสฺสนฺตรสฺส ราชวสภสฺส ทานวรํ ฯ ภควโต จ, มหาราช, กสฺสปสฺส, ภควโต จ สกฺยมุนิโนติ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนฺตเร คณนปถํ วีติวตฺตา วสฺสโกฏิโย อติกฺกนฺตา, ตตฺถปิ เม สวนํ นตฺถิ ‘อิตฺถนฺนามสฺส ทาเน ทียมาเน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา มหาปถวี กมฺปิตา’ติฯ น, มหาราช, ตาวตเกน วีริเยน ตาวตเกน ปรกฺกเมน มหาปถวี กมฺปติ, คุณภารภริตา, มหาราช, สพฺพโสเจยฺยกิริยคุณภารภริตา ธาเรตุํ น วิสหนฺตี มหาปถวี จลติ กมฺปติ ปเวธติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, สกฏสฺส อติภารภริตสฺส นาภิโย จ เนมิโย จ ผลนฺติ อโกฺข ภิชฺชติ, เอวเมว โข, มหาราช, สพฺพโสเจยฺยกิริยคุณภารภริตา มหาปถวี ธาเรตุํ น วิสหนฺตี จลติ กมฺปติ ปเวธติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, คคนํ อนิลชลเวคสญฺฉาทิตํ อุสฺสนฺนชลภารภริตํ อติวาเตน ผุฏิตตฺตา นทติ รวติ คฬคฬายติ, เอวเมว โข, มหาราช, มหาปถวี รโญฺญ เวสฺสนฺตรสฺส ทานพลวิปุลอุสฺสนฺนภารภริตา ธาเรตุํ น วิสหนฺตี จลติ กมฺปติ ปเวธติฯ น หิ, มหาราช, รโญฺญ เวสฺสนฺตรสฺส จิตฺตํ ราควเสน ปวตฺตติ, น โทสวเสน ปวตฺตติ, น โมหวเสน ปวตฺตติ, น มานวเสน ปวตฺตติ, น ทิฏฺฐิวเสน ปวตฺตติ, น กิเลสวเสน ปวตฺตติ, น วิตกฺกวเสน ปวตฺตติ, น อรติวเสน ปวตฺตติ, อถ โข ทานวเสน พหุลํ ปวตฺตติ ‘กินฺติ อนาคตา ยาจกา มม สนฺติเก อาคเจฺฉยฺยุํ, อาคตา จ ยาจกา ยถากามํ ลภิตฺวา อตฺตมนา ภเวยฺยุ’นฺติ สตตํ สมิตํ ทานํ ปติ มานสํ ฐปิตํ โหติฯ รโญฺญ, มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส สตตํ สมิตํ ทสสุ ฐาเนสุ มานสํ ฐปิตํ โหติ ทเม สเม ขนฺติยํ สํวเร ยเม นิยเม อโกฺกเธ อวิหิํสายํ สเจฺจ โสเจเยฺยฯ รโญฺญ, มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส กาเมสนา ปหีนา, ภเวสนา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, พฺรหฺมจริเยสนาย เยว อุสฺสุกฺกํ อาปนฺโน, รโญฺญ, มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส อตฺตรกฺขา [ปรรกฺขาย (สี. ปี.)] ปหีนา, สพฺพสตฺตรกฺขาย อุสฺสุกฺกํ อาปนฺโน ‘กินฺติ อิเม สตฺตา สมคฺคา อสฺสุ อโรคา สธนา ทีฆายุกา’ติ พหุลํ เยว มานสํ ปวตฺตติฯ ททมาโน จ, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา ตํ ทานํ น ภวสมฺปตฺติเหตุ เทติ, น ธนเหตุ เทติ, น ปฏิทานเหตุ เทติ, น อุปลาปนเหตุ เทติ, น อายุเหตุ เทติ, น วณฺณเหตุ เทติ, น สุขเหตุ เทติ, น พลเหตุ เทติ, น ยสเหตุ เทติ, น ปุตฺตเหตุ เทติ, น ธีตุเหตุ เทติ, อถ โข สพฺพญฺญุตญาณเหตุ สพฺพญฺญุตญาณรตนสฺส การณา เอวรูเป อตุลวิปุลานุตฺตเร ทานวเร อทาสิ, สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต จ อิมํ คาถํ อภาสิ –

‘‘‘ชาลึ กณฺหาชินํ ธีตํ, มทฺทิเทวึ ปติพฺพตํ;
จชมาโน น จิเนฺตสึ, โพธิยา เยว การณา’ติฯ

‘‘เวสฺสนฺตโร, มหาราช, ราชา อโกฺกเธน โกธํ ชินาติ, อสาธุํ สาธุนา ชินาติ, กทริยํ ทาเนน ชินาติ, อลิกวาทินํ สเจฺจน ชินาติ, สพฺพํ อกุสลํ กุสเลน ชินาติฯ ตสฺส เอวํ ททมานสฺส ธมฺมานุคตสฺส ธมฺมสีสกสฺส [ธมฺมาสีสกสฺส (ก.)] ทานนิสฺสนฺทพลว [ทานนิสฺสนฺทพล (สี. ปี.)] วีริยวิปุลวิปฺผาเรน เหฏฺฐา มหาวาตา สณฺจลนฺติ สณิกํ สณิกํ สกึ สกึ อากุลากุลา วายนฺติ โอนมนฺติ อุนฺนมนฺติ วินมนฺติ, ฉินฺนปตฺตปาทปา [สีนฺนปฺปตฺตปาทปา (สี.)] ปปตนฺติ, คุมฺพํ คุมฺพํ วลาหกา คคเน สนฺธาวนฺติ, รโชสณฺจิตา วาตา ทารุณา โหนฺติ, คคนํ อุปฺปีฬิตา วาตา วายนฺติ, สหสา ธมธมายนฺติ, มหาภีโม สโทฺท นิจฺฉรติ, เตสุ วาเตสุ กุปิเตสุ อุทกํ สณิกํ สณิกํ จลติ, อุทเก จลิเต ขุพฺภนฺติ มจฺฉกจฺฉปา, ยมกยมกา อูมิโย ชายนฺติ, ชลจรา สตฺตา ตสนฺติ, ชลวีจิ ยุคนโทฺธ วตฺตติ, วีจินาโท ปวตฺตติ, โฆรา พุพฺพุฬา [ปุพฺพุฬา (ก.)] อุฏฺฐหนฺติ, เผณมาลา ภวนฺติ, อุตฺตรติ มหาสมุโทฺท, ทิสาวิทิสํ ธาวติ อุทกํ, อุทฺธํโสตปฏิโสตมุขา สนฺทนฺติ สลิลธารา, ตสนฺติ อสุรา ครุฬา นาคา ยกฺขา, อุพฺพิชฺชนฺติ ‘กึ นุ โข, กถํ นุ โข, สาคโร วิปริวตฺตตี’ติ, คมนปถเมสนฺติ ภีตจิตฺตา, ขุภิเต ลุฬิเต ชลธาเร ปกมฺปติ มหาปถวี สนคา สสาครา, ปริวตฺตติ สิเนรุคิริ กูฏเสลสิขโร วินมมาโน โหติ, วิมนา โหนฺติ อหินกุลพิฬารโกฏฺฐุกสูกรมิคปกฺขิโน, รุทนฺติ ยกฺขา อเปฺปสกฺขา, หสนฺติ ยกฺขา มเหสกฺขา กมฺปมานาย มหาปถวิยาฯ

‘‘ยถา, มหาราช, มหติ มหาปริโยเค อุทฺธนคเต อุทกสมฺปุเณฺณ อากิณฺณตณฺฑุเล เหฏฺฐโต อคฺคิ ชลมาโน ปฐมํ ตาว ปริโยคํ สนฺตาเปติ, ปริโยโค สนฺตโตฺต อุทกํ สนฺตาเปติ, อุทกํ สนฺตตฺตํ ตณฺฑุลํ สนฺตาเปติ, ตณฺฑุลํ สนฺตตฺตํ อุมฺมุชฺชติ นิมุชฺชติ, พุพฺพุฬกชาตํ โหติ, เผณมาลา อุตฺตรติ; เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา ยํ โลเก ทุจฺจชํ, ตํ จชิ, ตสฺส ตํ ทุจฺจชํ จชนฺตสฺส ทานสฺส สภาวนิสฺสเนฺทน เหฏฺฐา มหาวาตา ธาเรตุํ น วิสหนฺตา ปริกุปฺปึสุ [ปริกมฺปึสุ (ก.)], มหาวาเตสุ ปริกุปิเตสุ [ปริขุพฺภิเตสุ (สฺยา.)] อุทกํ กมฺปิ, อุทเก กมฺปิเต มหาปถวี กมฺปิ, อิติ ตทา มหาวาตา จ อุทกญฺจ มหาปถวี จาติ อิเม ตโย เอกมนา วิย อเหสุํ มหาทานนิสฺสเนฺทน วิปุลพลวีริเยน นเตฺถทิโส, มหาราช, อญฺญสฺส ทานานุภาโว, ยถา เวสฺสนฺตรสฺส รโญฺญ มหาทานานุภาโวฯ ยถา, มหาราช, มหิยา พหุวิธา มณโย วิชฺชนฺติฯ เสยฺยถีทํ, อินฺทนีโล มหานีโล โชติรโส เวฬุริโย อุมฺมาปุปฺโผ สิรีสปุโปฺผ มโนหโร สูริยกโนฺต จนฺทกโนฺต วชิโร ขโชฺชปนโก ผุสฺสราโค โลหิตโงฺค มสารคโลฺลติ, เอเต สเพฺพ อติกฺกมฺม จกฺกวตฺติมณิ อคฺคมกฺขายติ, จกฺกวตฺติมณิ, มหาราช, สมนฺตา โยชนํ โอภาเสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ยํ กิญฺจิ มหิยา ทานํ วิชฺชติ อปิ อสทิสทานํ ปรมํ, ตํ สพฺพํ อติกฺกมฺม เวสฺสนฺตรสฺส รโญฺญ มหาทานํ อคฺคมกฺขายติ, เวสฺสนฺตรสฺส, มหาราช, รโญฺญ มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตุํ มหาปถวี กมฺปิตา’’ติฯ

‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต นาคเสน, พุทฺธานํ, อพฺภุตํ, ภเนฺต นาคเสน, พุทฺธานํ, ยํ ตถาคโต โพธิสโตฺต สมาโน อสโม โลเกน เอวํขนฺติ เอวํจิโตฺต เอวํอธิมุตฺติ เอวํอธิปฺปาโย, โพธิสตฺตานํ, ภเนฺต นาคเสน, ปรกฺกโม ทกฺขาปิโต, ปารมี จ ชินานํ ภิโยฺย โอภาสิตา, จริยํ จรโตปิ ตาว ตถาคตสฺส สเทวเก โลเก เสฏฺฐภาโว อนุทสฺสิโตฯ สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, โถมิตํ ชินสาสนํ, โชติตา ชินปารมี, ฉิโนฺน ติตฺถิยานํ วาทคณฺฐิ, ภิโนฺน ปราปวาทกุโมฺภ [คุโมฺพ ตยา วิทฺธํสิโต (สฺยา.)], ปโญฺห คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คหนํ อคหนํ กตํ, สมฺมา ลทฺธํ ชินปุตฺตานํ นิพฺพาหนํ [นิพฺพายนํ (ก.)], เอวเมตํ คณิวรปวร ตถา สมฺปฏิจฺฉามา’’ติฯ

## ๕. สิวิราชจกฺขุทานปโญฺห

**๕**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห เอวํ ภณถ ‘สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานิ, อนฺธสฺส สโต ปุน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานี’ติ, เอตมฺปิ วจนํ สกสฏํ สนิคฺคหํ สโทสํ ‘เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท’ติ สุเตฺต วุตฺตํ, ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานิ, เตน หิ ‘ปุน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา; ยทิ ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานิ, เตน หิ ‘สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ ทินฺนานี’ติ ยํ วจนํ, ตมฺปิ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห คณฺฐิโตปิ คณฺฐิตโร เวฐโตปิ เวฐตโร คหนโตปิ คหนตโร, โส ตวานุปฺปโตฺต, ตตฺถ ฉนฺทมภิชเนหิ นิพฺพาหนาย ปรวาทานํ นิคฺคหายา’’ติฯ

‘‘ทินฺนานิ , มหาราช, สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ, ตตฺถ มา วิมติํ อุปฺปาเทหิ, ปุน ทิพฺพานิ จ จกฺขูนิ อุปฺปนฺนานิ, ตตฺถาปิ มา วิมติํ ชเนหี’’ติฯ ‘‘อปิ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชตี’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กึ ปน, ภเนฺต, เอตฺถ การณํ, เยน การเณน เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, อิงฺฆ ตาว การเณน มํ สญฺญาเปหี’’ติ?

‘‘กึ ปน, มหาราช, อตฺถิ โลเก สจฺจํ นาม, เยน สจฺจวาทิโน สจฺจกิริยํ กโรนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, อตฺถิ โลเก สจฺจํ นาม, สเจฺจน, ภเนฺต นาคเสน, สจฺจวาทิโน สจฺจกิริยํ กตฺวา เทวํ วสฺสาเปนฺติ, อคฺคึ นิพฺพาเปนฺติ, วิสํ ปฏิหนนฺติ, อญฺญมฺปิ วิวิธํ กตฺตพฺพํ กโรนฺตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ยุชฺชติ สเมติ สิวิราชสฺส สจฺจพเลน ทิพฺพจกฺขูนิ อุปฺปนฺนานีติ, สจฺจพเลน, มหาราช, อวตฺถุสฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, สจฺจํ เยว ตตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายฯ

‘‘ยถา, มหาราช, เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘มหาเมโฆ ปวสฺสตู’ติ, เตสํ สห สจฺจมนุคีเตน มหาเมโฆ ปวสฺสติ, อปิ นุ โข, มหาราช, อตฺถิ อากาเส วสฺสเหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา มหาเมโฆ ปวสฺสตี’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, สจฺจํ เยว ตตฺถ เหตุ ภวติ มหโต เมฆสฺส ปวสฺสนายา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ ตสฺส ปกติเหตุ, สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ปฏินิวตฺตตู’ติ, เตสํ สห สจฺจมนุคีเตน ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ขเณน ปฏินิวตฺตติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, อตฺถิ ตสฺมึ ชลิตปชฺชลิเต มหาอคฺคิกฺขเนฺธ เหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา ชลิตปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขโนฺธ ขเณน ปฏินิวตฺตตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, สจฺจํ เยว ตตฺถ วตฺถุ โหติ ตสฺส ชลิตปชฺชลิตสฺส มหาอคฺคิกฺขนฺธสฺส ขเณน ปฏินิวตฺตนายา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ ตสฺส ปกติเหตุ, สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘วิสํ หลาหลํ อคทํ ภวตู’ติฯ เตสํ สห สจฺจมนุคีเตน วิสํ หลาหลํ ขเณน อคทํ ภวติ, อปิ นุ โข, มหาราช, อตฺถิ ตสฺมึ หลาหลวิเส เหตุ สนฺนิจิโต ‘เยน เหตุนา วิสํ หลาหลํ ขเณน อคทํ ภวตี’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, สจฺจํ เยว ตตฺถ เหตุ ภวติ วิสสฺส หลาหลสฺส ขเณน ปฏิฆาตายา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, วินา ปกติเหตุํ สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทายาติฯ

“จตุนฺนมฺปิ, มหาราช, อริยสจฺจานํ ปฏิเวธาย นตฺถญฺญํ วตฺถุ, สจฺจํ วตฺถุํ กตฺวา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตีติฯ อตฺถิ, มหาราช, จีนวิสเย จีนราชา, โส มหาสมุทฺเท กีฬิตุกาโม [พลึ กาตุกาโม (สี. ปี.)] จตุมาเส จตุมาเส สจฺจกิริยํ กตฺวา สห รเถน อนฺโตมหาสมุทฺเท โยชนํ ปวิสติ, ตสฺส รถสีสสฺส ปุรโต ปุรโต มหาวาริกฺขนฺโธ ปฏิกฺกมติ, นิกฺขนฺตสฺส ปุน โอตฺถรติ, อปิ นุ โข, มหาราช, โส มหาสมุทฺโท สเทวมนุสฺเสนปิ โลเกน ปกติกายพเลน สกฺกา ปฏิกฺกมาเปตุ”นฺติ? “อติปริตฺตเกปิ, ภนฺเต, ตฬาเก อุทกํ น สกฺกา สเทวมนุสฺเสนปิ โลเกน ปกติกายพเลน ปฏิกฺกมาเปตุํ, กึ ปน มหาสมุทฺเท อุทก”นฺติ? “อิมินาปิ, มหาราช, การเณน สจฺจพลํ ญาตพฺพํ ‘นตฺถิ ตํ ฐานํ, ยํ สเจฺจน น ปตฺตพฺพ’นฺติฯ

“นคเร, มหาราช, ปาฏลิปุตฺเต อโสโก ธมฺมราชา สเนคมชานปทอมจฺจภฏพลมหามตฺเตหิ ปริวุโต คงฺคํ นทึ [คงฺคานทึ (สี.)] นวสลิลสมฺปุณฺณํ สมติตฺถิกํ สมฺภริตํ ปญฺจโยชนสตายามํ โยชนปุถุลํ สนฺทมานํ ทิสฺวา อมเจฺจ เอวมาห ‘อตฺถิ โกจิ, ภเณ, สมตฺโถ, โย อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปตุ’นฺติฯ อมจฺจา อาหํสุ ‘ทุกฺกรํ เทวา’ติฯ

“ตสฺมึ เยว คงฺคากูเล ฐิตา พนฺธุมตี นาม คณิกา อโสฺสสิ รญฺญา กิร เอวํ วุตฺตํ ‘สกฺกา นุ โข อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปตุ’นฺติ, สา เอวมาห ‘อหญฺหิ นคเร ปาฏลิปุตฺเต คณิกา รูปูปชีวินี อนฺติมชีวิกา, มม ตาว ราชา สจฺจกิริยํ ปสฺสตู’ติฯ อถ สา สจฺจกิริยํ อกาสิ, สห ตสฺสา สจฺจกิริยาย ขเณน สา มหาคงฺคา คฬคฬายนฺตี ปฏิโสตํ สนฺทิตฺถ มหโต ชนกายสฺส ปสฺสโตฯ

“อถ ราชา คงฺคาย อาวฏฺฏอูมิเวคชนิตํ หลาหลสทฺทํ สุตฺวา วิมฺหิโต อจฺฉริยพฺภุตชาโต อมเจฺจ เอวมาห ‘กิสฺสายํ, ภเณ, มหาคงฺคา ปฏิโสตํ สนฺทตี’ติ? ‘พนฺธุมตี, มหาราช, คณิกา ตว วจนํ สุตฺวา สจฺจกิริยํ อกาสิ, ตสฺสา สจฺจกิริยาย มหาคงฺคา อุทฺธํมุขา สนฺทตี’ติฯ

“อถ สํวิคฺคหทโย ราชา ตุริตตุริโต สยํ คนฺตฺวา ตํ คณิกํ ปุจฺฉิ ‘สจฺจํ กิร, เช , ตยา สจฺจกิริยาย อยํ คงฺคา ปฏิโสตํ สนฺทาปิตา’ติ? ‘อาม เทวา’ติฯ ราชา อาห ‘กึ เต ตตฺถ พลํ อตฺถิ, โก วา เต วจนํ อาทิยติ อนุมฺมตฺโต, เกน ตฺวํ พเลน อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปสี’ติ? สา อาห ‘สจฺจพเลนาหํ, มหาราช, อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปสิ’นฺติฯ ราชา อาห ‘กึ เต สจฺจพลํ อตฺถิ โจริยา ธุตฺติยา อสติยา ฉินฺนิกาย ปาปิยา ภินฺนสีลาย [ปาปิกาย ภินฺนสีมาย (สี.)] หิริอติกฺกนฺติกาย อนฺธชนปโลภิกายา’ติฯ ‘สจฺจํ, มหาราช, ตาทิสิกา อหํ, ตาทิสิกายปิ เม, มหาราช, สจฺจกิริยา อตฺถิ, ยายาหํ อิจฺฉมานา สเทวกมฺปิ โลกํ ปริวตฺเตยฺย’นฺติฯ ราชา อาห ‘กตมา ปน สา โหติ สจฺจกิริยา, อิงฺฆ มํ สาเวหี’ติฯ ‘โย เม, มหาราช, ธนํ เทติ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุทฺโท วา อโญฺญ วา โกจิ, เตสํ สมกํ เยว อุปฏฺฐหามิ, “ขตฺติโย”ติ วิเสโส นตฺถิ, “สุทฺโท”ติ อติมญฺญนา [อติมญฺญมาโน (ก.)] นตฺถิ, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ธนสฺสามิกํ ปริจรามิ, เอสา เม เทว สจฺจกิริยา, ยายาหํ อิมํ มหาคงฺคํ ปฏิโสตํ สนฺทาเปสิ’นฺติฯ

“อิติปิ, มหาราช, สเจฺจ ฐิตา น กิญฺจิ อตฺถํ น วินฺทนฺติฯ ทินฺนานิ จ, มหาราช, สิวิราเชน ยาจกสฺส จกฺขูนิ , ทิพฺพจกฺขูนิ จ อุปฺปนฺนานิ, ตญฺจ สจฺจกิริยายฯ ยํ ปน สุตฺเต วุตฺตํ ‘มํสจกฺขุสฺมึ นฏฺเฐ อเหตุสฺมึ อวตฺถุสฺมึ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท’ติฯ ตํ ภาวนามยํ จกฺขุํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวเมตํ, มหาราช, ธาเรหี”ติฯ “สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, สุนิพฺเพฐิโต ปโญฺห, สุนิทฺทิฏฺฐ นิคฺคโห, สุมทฺทิตา ปรวาทา, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

สิวิราชจกฺขุทานปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. คพฺภาวกฺกนฺติปโญฺห

๖. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว, สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ [คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ (ม. นิ. ๑.๔๐๘)] โหติ, อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, อิเมสํ โข, ภิกฺขเว, ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิเสฺสสวจนเมตํ, นิปฺปริยายวจนเมตํ, อรหสฺสวจนเมตํ, สเทวมนุสฺสานํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ภณิตํ, อยญฺจ ทฺวินฺนํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ ทิสฺสติ, ทุกูเลน ตาปเสน ปาริกาย ตาปสิยา อุตุนิกาเล ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุเฏฺฐน นาภิ ปรามฏฺฐา, ตสฺส เตน นาภิปรามสเนน สามกุมาโร นิพฺพโตฺตฯ มาตเงฺคนาปิ อิสินา พฺราหฺมณกญฺญาย อุตุนิกาเล ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุเฏฺฐน นาภิ ปรามฏฺฐา, ตสฺส เตน นาภิปรามสเนน มณฺฑพฺโย นาม มาณวโก นิพฺพโตฺตติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว, สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติฯ เตน หิ สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก อุโภปิ เต นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตาติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ, ภเนฺต, ตถาคเตน ภณิตํ ‘สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตา’’ติ, เตน หิ ‘ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว, สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ ยํ วจนํ, ตมฺปิ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห สุคมฺภีโร สุนิปุโณ วิสโย พุทฺธิมนฺตานํ, โส ตวานุปฺปโตฺต, ฉินฺท วิมติปถํ, ธาเรหิ ญาณวรปฺปโชฺชต’’นฺติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว, สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, อิธ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตุนี โหติ, คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ, เอวํ ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติฯ ภณิตญฺจ ‘สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺโย จ มาณวโก นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, เยน การเณน ปโญฺห สุวินิจฺฉิโต โหติ, เตน การเณน มํ สญฺญาเปหี’’ติฯ

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, สํกิโจฺจ จ กุมาโร อิสิสิโงฺค จ ตาปโส เถโร จ กุมารกสฺสโป ‘อิมินา นาม เต นิพฺพตฺตา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, สุยฺยติ, อพฺภุคฺคตา เตสํ ชาติ, เทฺว มิคเธนุโย ตาว อุตุนิกาเล ทฺวินฺนํ ตาปสานํ ปสฺสาวฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา สสมฺภวํ ปสฺสาวํ ปิวิํสุ, เตน ปสฺสาวสมฺภเวน สํกิโจฺจ จ กุมาโร อิสิสิโงฺค จ ตาปโส นิพฺพตฺตาฯ เถรสฺส อุทายิสฺส ภิกฺขุนุปสฺสยํ อุปคตสฺส รตฺตจิเตฺตน ภิกฺขุนิยา องฺคชาตํ อุปนิชฺฌายนฺตสฺส สมฺภวํ กาสาเว มุจฺจิฯ อถ โข อายสฺมา อุทายิ ตํ ภิกฺขุนิํ เอตทโวจ ‘คจฺฉ ภคินิ, อุทกํ อาหร อนฺตรวาสกํ โธวิสฺสามี’ติฯ ‘อาหรยฺย อหเมว โธวิสฺสามี’ติฯ ตโต สา ภิกฺขุนี อุตุนิสมเย ตํ สมฺภวํ เอกเทสํ มุเขน อคฺคเหสิ, เอกเทสํ องฺคชาเต ปกฺขิปิ, เตน เถโร กุมารกสฺสโป นิพฺพโตฺตติ เอตํ ชโน อาหา’’ติฯ

‘‘อปิ นุ โข ตฺวํ, มหาราช, สทฺทหสิ ตํ วจน’’นฺติ? ‘‘อาม ภเนฺต, พลวํ ตตฺถ มยํ การณํ อุปลภาม, เยน มยํ การเณน สทฺทหาม ‘อิมินา การเณน นิพฺพตฺตา’’ติฯ ‘‘กิํ ปเนตฺถ, มหาราช, การณ’’นฺติ? ‘‘สุปริกมฺมกเต , ภเนฺต, กลเล พีชํ นิปติตฺวา ขิปฺปํ สํวิรุหตี’’ติ ฯ ‘‘อาม มหาราชา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, ภเนฺต, สา ภิกฺขุนี อุตุนี สมานา สณฺฐิเต กลเล รุหิเร ปจฺฉินฺนเวเค ฐิตาย ธาตุยา ตํ สมฺภวํ คเหตฺวา ตสฺมิํ กลเล ปกฺขิปิ, เตน ตสฺสา คโพฺภ สณฺฐาสิ, เอวํ ตตฺถ การณํ ปเจฺจม เตสํ นิพฺพตฺติยา’’ติฯ ‘‘เอวเมตํ, มหาราช, ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ, โยนิปฺปเวเสน คโพฺภ สมฺภวตีติฯ สมฺปฏิจฺฉสิ ปน, ตฺวํ มหาราช, เถรสฺส กุมารกสฺสปสฺส คพฺภาวกฺกมน’’นฺติ? ‘‘อาม ภเนฺต’’ติฯ ‘‘สาธุ, มหาราช, ปจฺจาคโตสิ มม วิสยํ, เอกวิเธนปิ คพฺภาวกฺกนฺติํ กถย

โนฺต มมานุพลํ ภวิสฺสสิ, อถ ยา ปน ตา เทฺว มิคเธนุโย ปสฺสาวํ ปิวิตฺวา คพฺภํ ปฏิลภึสุ, ตาสํ ตฺวํ สทฺทหสิ คพฺภสฺสาวกฺกมน''นฺติ? ''อาม, ภนฺเต, ยํ กิญฺจิ ภุตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสรติ, ฐานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติฯ ยถา, ภนฺเต นาคเสน, ยา กาจิ สริตา นาม, สพฺพา ตา มหาสมุทฺทํ โอสรนฺติ, ฐานคตา วุฑฺฒิมาปชฺชนฺติฯ เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, ยํ กิญฺจิ ภุตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสรติ, ฐานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติ, เตนาหํ การเณน สทฺทหามิ มุขคเตนปิ คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี''ติฯ ''สาธุ, มหาราช, คาฬฺหตรํ อุปคโตสิ มม วิสยํ, มุขปาเนนปิ ทฺวยสนฺนิปาโต ภวติฯ สํกิจฺจสฺส จ, มหาราช, กุมารสฺส อิสิสิงฺคสฺส จ ตาปสสฺส เถรสฺส จ กุมารกสฺสปสฺส คพฺภาวกฺกมนํ สมฺปฏิจฺฉสี''ติ? ''อาม, ภนฺเต, สนฺนิปาโต โอสรตี''ติฯ

''สาโมปิ, มหาราช, กุมาโร มณฺฑพฺโยปิ มาณวโก ตีสุ สนฺนิปาเตสุ อโนฺตคธา, เอกรสา เยว ปุริเมน, ตตฺถ การณํ วกฺขามิฯ ทุกูโล จ, มหาราช, ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี อุโภปิ เต อรญฺญวาสา อเหสุํ ปวิเวกาธิมุตฺตา อุตฺตมตฺถคเวสกา, ตปเตเชน ยาว พฺรหฺมโลกํ สนฺตาเปสุํฯ เตสํ ตทา สกฺโก เทวานมิโนฺท สายํ ปาตํ อุปฏฺฐานํ อาคจฺฉติฯ โส เตสํ ครุกตเมตฺตตาย อุปธาเรโนฺต อทฺทส อนาคตมทฺธาเน ทฺวินฺนมฺปิ เตสํ จกฺขูนํ อนฺตรธานํ, ทิสฺวา เต เอวมาห 'เอกํ เม, โภโนฺต, วจนํ กโรถ, สาธุ เอกํ ปุตฺตํ ชเนยฺยาถ, โส ตุมฺหากํ อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา'ติฯ 'อลํ, โกสิย, มา เอวํ ภณี'ติฯ เต ตสฺส ตํ วจนํ น สมฺปฏิจฺฉึสุฯ อนุกมฺปโก อตฺถกาโม สกฺโก เทวานมิโนฺท ทุติยมฺปิ…เป…. ตติยมฺปิ เต เอวมาห 'เอกํ เม, โภโนฺต, วจนํ กโรถ, สาธุ เอกํ ปุตฺตํ ชเนยฺยาถ, โส ตุมฺหากํ อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา'ติฯ ตติยมฺปิ เต อาหํสุ 'อลํ, โกสิย, มา ตฺวํ โข อเมฺห อนเตฺถ นิโยเชหิ, กทายํ กาโย น ภิชฺชิสฺสติ, ภิชฺชตุ อยํ กาโย เภทนธโมฺม, ภิชฺชนฺติยาปิ ธรณิยา ปตเนฺตปิ เสลสิขเร ผลเนฺตปิ อากาเส ปตเนฺตปิ จนฺทิมสูริเย เนว มยํ โลกธเมฺมหิ มิสฺสยิสฺสาม, มา ตฺวํ อมฺหากํ สมฺมุขภาวํ อุปคจฺฉ, อุปคตสฺส เต เอโส วิสฺสาโส, อนตฺถจโร ตฺวํ มเญฺญ'ติฯ

ตโต สกฺโก เทวานมิโนฺท เตสํ มนํ อลภมาโน ครุกโต ปญฺชลิโก ปุน ยาจิ 'ยทิ เม วจนํ น อุสฺสหถ กาตุํ, ยทา ตาปสี อุตุนี โหติ ปุปฺผวตี, ตทา ตฺวํ, ภนฺเต, ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน นาภึ ปรามเสยฺยาสิ, เตน สา คพฺภํ ลจฺฉติ, สนฺนิปาโต เยเวส คพฺภาวกฺกนฺติยา'ติฯ 'สโกฺกมหํ, โกสิย, ตํ วจนํ กาตุํ, น ตาวตเกน อมฺหากํ ตโป ภิชฺชติ, โหตู'ติ สมฺปฏิจฺฉึสุฯ ตาย จ ปน เวลาย เทวภวเน อตฺถิ เทวปุโตฺต อุสฺสนฺนกุสลมูโล ขีณายุโก อายุกฺขยปฺปโตฺต ยทิจฺฉกํ สมโตฺถ โอกฺกมิตุํ อปิ จกฺกวตฺติกุเลปิฯ อถ สกฺโก เทวานมิโนฺท ตํ เทวปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห 'เอหิ โข, มาริส, สุปภาโต เต ทิวโส, อตฺถสิทฺธิ อุปคตา, ยมหํ เต อุปฏฺฐานมาคมึ, รมณีเย เต โอกาเส วาโส ภวิสฺสติ, ปติรูเป กุเล ปฏิสนฺธิ ภวิสฺสติ, สุนฺทเรหิ มาตาปิตูหิ วเฑฺฒตโพฺพ, เอหิ เม วจนํ กโรหี'ติ ยาจิฯ ทุติยมฺปิ…เป…. ตติยมฺปิ ยาจิ สิรสิ ปญฺชลิกโตฯ

ตโต โส เทวปุโตฺต เอวมาห 'กตมํ ตํ, มาริส, กุลํ, ยํ ตฺวํ อภิกฺขณํ กิตฺตยสิ ปุนปฺปุน'นฺติฯ 'ทุกูโล จ ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี'ติฯ โส ตสฺส วจนํ สุตฺวา ตุโฎฺฐ สมฺปฏิจฺฉิ 'สาธุ, มาริส, โย ตว ฉโนฺท, โส โหตุ, อากงฺขมาโน อหํ, มาริส, ปตฺถิเต กุเล อุปฺปเชฺชยฺยํ, กิมฺหิ กุเล อุปฺปชฺชามิ อณฺฑเช วา ชลาพุเช วา สํเสทเช วา โอปปาติเก วา'ติ? 'ชลาพุชาย, มาริส, โยนิยา อุปฺปชฺชาหี'ติฯ อถ สกฺโก เทวานมิโนฺท อุปฺปตฺติทิวสํ วิคเณตฺวา ทุกูลสฺส ตาปสสฺส อาโรเจสิ 'อสุกสฺมึ นาม ทิวเส ตาปสี อุตุนี ภวิสฺสติ ปุปฺผวตี, ตทา ตฺวํ, ภนฺเต, ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน นาภึ ปรามเสยฺยาสี'ติฯ ตสฺมึ, มหาราช, ทิวเส ตาปสี จ อุตุนี ปุปฺผวตี อโหสิ, เทวปุโตฺต จ ตตฺถูปโค ปจฺจุปฏฺฐิโต อโหสิ, ตาปโส จ ทกฺขิเณน หตฺถงฺคุฏฺเฐน ตาปสิยา นาภึ ปรามสิ, อิติ เต ตโย สนฺนิปาตา อเหสุํ, นาภิปรามสเนน ตาปสิยา ราโค อุทปาทิ, โส ปนสฺสา ราโค นาภิ

ปรามสนํ ปฏิจฺจ มา ตฺวํ สนฺนิปาตํ อชฺฌาจารเมว มญฺญิ, อูหสนมฺปิ [หสนมฺปิ (ก.)] สนฺนิปาโต, อุลฺลปนมฺปิ สนฺนิปาโต, อุปนิชฺฌายนมฺปิ สนฺนิปาโต, ปุพฺพภาคภาวโต ราคสฺส อุปฺปาทาย อามสเนน สนฺนิปาโต ชายติ, สนฺนิปาตา โอกฺกมนํ โหตีติฯ

“อนชฺฌาจาเรปิ, มหาราช, ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ ยถา, มหาราช, อคฺคิ ชลมาโน อปรามสโนปิ อุปคตสฺส สีตํ พฺยปหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, อนชฺฌาจาเรปิ ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ

“จตุนฺนํ, มหาราช, วเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ กมฺมวเสน โยนิวเสน กุลวเสน อายาจนวเสน, อปิ จ สเพฺพเปเต สตฺตา กมฺมสมฺภวา กมฺมสมุฎฺฐานา ฯ

“กถํ, มหาราช, กมฺมวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ? อุสฺสนฺนกุสลมูลา, มหาราช, สตฺตา ยทิจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกุเล วา พฺราหฺมณมหาสาลกุเล วา คหปติมหาสาลกุเล วา เทเวสุ วา อณฺฑชาย วา โยนิยา ชลาพุชาย วา โยนิยา สํเสทชาย วา โยนิยา โอปปาติกาย วา โยนิยาฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส อโฑฺฒ มหทฺธโน มหาโภโค ปหูตชาตรูปรชโต ปหูตวิตฺตูปกรโณ ปหูตธนธโญฺญ ปหูตญาติปโกฺข ทาสึ วา ทาสํ วา เขตฺตํ วา วตฺถุํ วา คามํ วา นิคมํ วา ชนปทํ วา ยํ กิญฺจิ มนสา อภิปตฺถิตํ, ยทิจฺฉกํ ทฺวิคุณติคุณมฺปิ ธนํ ทตฺวา กิณาติ, เอวเมว โข, มหาราช, อุสฺสนฺนกุสลมูลา สตฺตา ยทิจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกุเล วา พฺราหฺมณมหาสาลกุเล วา คหปติมหาสาลกุเล วา เทเวสุ วา อณฺฑชาย วา โยนิยา ชลาพุชาย วา โยนิยา สํเสทชย วา โยนิยา โอปปาติกาย วา โยนิยาฯ เอวํ กมฺมวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ

“กถํ โยนิวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ? กุกฺกุฎานํ, มหาราช, วาเตน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ พลากานํ เมฆสเทฺทน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ สเพฺพปิ เทวา อคพฺภเสยฺยกา สตฺตา เยว, เตสํ นานาวเณฺณน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ ยถา, มหาราช, มนุสฺสา นานาวเณฺณน มหิยา จรนฺติ, เกจิ ปุรโต ปฎิจฺฉาเทนฺติ, เกจิ ปจฺฉโต ปฎิจฺฉาเทนฺติ, เกจิ นคฺคา โหนฺติ, เกจิ ภณฺฑู โหนฺติ เสตปฎธรา, เกจิ โมฬิพทฺธา โหนฺติ, เกจิ ภณฺฑู กาสาววสนา โหนฺติ, เกจิ กาสาววสนา โมฬิพทฺธา โหนฺติ, เกจิ ชฎิโน วากจีรธรา [วากจีรา (ก.)] โหนฺติ, เกจิ จมฺมวสนา โหนฺติ, เกจิ รสฺมิโย นิวาเสนฺติ, สเพฺพเปเต มนุสฺสา นานาวเณฺณน มหิยา จรนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, สตฺตา เยว เต สเพฺพ, เตสํ นานาวเณฺณน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ เอวํ โยนิวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ

“กถํ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ? กุลํ นาม, มหาราช, จตฺตาริ กุลานิ อณฺฑชํ ชลาพุชํ สํเสทชํ โอปปาติกํฯ ยทิ ตตฺถ คนฺธโพฺพ ยโต กุโตจิ อาคนฺตฺวา อณฺฑเช กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ อณฺฑโช โหติ…เป.… ชลาพุเช กุเล…เป.… สํเสทเช กุเล…เป.… โอปปาติเก กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ โอปปาติโก โหติฯ เตสุ เตสุ กุเลสุ ตาทิสา เยว สตฺตา สมฺภวนฺติฯ ยถา, มหาราช, หิมวติ เนรุปพฺพตํ เย เกจิ มิคปกฺขิโน อุเปนฺติ, สเพฺพ เต สกวณฺณํ วิชหิตฺวา สุวณฺณวณฺณา โหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ คนฺธโพฺพ ยโต กุโตจิ อาคนฺตฺวา อณฺฑชํ โยนึ อุปคนฺตฺวา สภาววณฺณํ วิชหิตฺวา อณฺฑโช โหติ…เป.… ชลาพุชํ…เป.… สํเสทชํ…เป.… โอปปาติกํ โยนึ อุปคนฺตฺวา สภาววณฺณํ วิชหิตฺวา โอปปาติโก โหติ, เอวํ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ

“กถํ อายาจนวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ? อิธ, มหาราช, กุลํ โหติ อปุตฺตกํ พหุสาปเตยฺยํ สทฺธํ ปสนฺนํ สีลวนฺตํ กลฺยาณธมฺมํ ตปนิสฺสิตํ, เทวปุตฺโต จ อุสฺสนฺนกุสลมูโล จวนธมฺโม โหติฯ อถ สโกฺก เทวานมินฺโท ตสฺส กุลสฺส อนุกมฺปาย ตํ เทวปุตฺตํ อายาจติ ‘ปณิเธหิ, มาริส, อสุกสฺส กุลสฺส มเหสิยา กุจฺฉิ’นฺติฯ โส ตสฺส อายาจนเหตุ ตํ กุลํ ปณิเธติฯ ยถา, มหาราช, มนุสฺสา ปุญฺญกามา สมณํ มโนภาวนียํ อายาจิตฺวา เคหํ อุปเนนฺติ, อยํ อุปคนฺตฺวา สพฺพสฺส กุลสฺส สุขาวโห ภวิสฺสตีติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สโกฺก เทวานมินฺโท ตํ เทวปุตฺตํ อายาจิตฺวา ตํ กุลํ อุปเนติฯ เอวํ อายาจนวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติฯ

“สาโม, มหาราช, กุมาโร สเกฺกน เทวานมิเนฺทน อายาจิโต ปาริกาย ตาปสิยา กุจฺฉึ โอกฺกโนฺตฯ สาโม, มหาราช, กุมาโร กตปุโญฺญ, มาตาปิตโร สีลวโนฺต กลฺยาณธมฺมา, อายาจโก สโกฺก, ติณฺณํ เจโตปณิธิยา สาโม กุมาโร นิพฺพโตฺตฯ อิธ, มหาราช, นยกุสโล ปุริโส สุกเฏฺฐ อนูปเขเตฺต พีชํ โรเปยฺย, อปิ นุ ตสฺส พีชสฺส อนฺตรายํ วิวเชฺชนฺตสฺส วุฑฺฒิยา โกจิ อนฺตราโย ภเวยฺยา’’ติ ? “น หิ, ภเนฺต, นิรุปฆาตํ พีชํ ขิปฺปํ สํวิรุเหยฺยา’’ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, สาโม กุมาโร มุโตฺต อุปฺปนฺนนฺตราเยหิ ติณฺณํ เจโตปณิธิยา นิพฺพโตฺตฯ

“อปิ นุ โข, มหาราช, สุตปุพฺพํ ตยา อิสีนํ มโนปโทเสน อิโทฺธ ผีโต มหาชนปโท สชโน สมุจฺฉิโนฺน’’ติ? “อาม, ภเนฺต, สุยฺยติฯ มหิยา ทณฺฑการญฺญํ [ทณฺฑกีรญฺญํ (ม. นิ. ๒.๖๕)] มชฺฌารญฺญํ กาลิงฺคารญฺญํ มาตงฺคารญฺญํ, สพฺพํ ตํ อรญฺญํ อรญฺญภูตํ, สเพฺพเปเต ชนปทา อิสีนํ มโนปโทเสน ขยํ คตา’’ติฯ “ยทิ , มหาราช, เตสํ มโนปโทเสน สุสมิทฺธา ชนปทา อุจฺฉิชฺชนฺติ, อปิ นุ โข เตสํ มโนปสาเทน กิญฺจิ นิพฺพเตฺตยฺยา’’ติ? “อาม ภเนฺต’’ติฯ “เตน หิ, มหาราช, สาโม กุมาโร ติณฺณํ พลวนฺตานํ เจโตปสาเทน นิพฺพโตฺต อิสินิมฺมิโต เทวนิมฺมิโต ปุญฺญนิมฺมิโตติฯ เอวเมตํ, มหาราช, ธาเรหิฯ

“ตโยเม, มหาราช, เทวปุตฺตา สเกฺกน เทวานมิเนฺทน อายาจิตา กุลํ อุปฺปนฺนาฯ กตเม ตโย? สาโม กุมาโร มหาปนาโท กุสราชา, ตโยเปเต โพธิสตฺตา’’ติฯ “สุนิทฺทิฏฺฐา, ภเนฺต นาคเสน, คพฺภาวกฺกนฺติ, สุกถิตํ การณํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, ชฏา วิชฏิตา, นิจฺฉุทฺธา ปรวาทา, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

คพฺภาวกฺกนฺติปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

### ๗. สทฺธมฺมนฺตรธานปโญฺห

**๗**. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ปเญฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ [วสฺสสหสฺสานิ (สี.) ปสฺส อ. นิ. ๘.๕๑] สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติฯ ปุน จ ปรินิพฺพานสมเย สุภเทฺทน ปริพฺพาชเกน ปญฺหํ ปุเฏฺฐน ภควตา ภณิตํ ‘อิเม จ, สุภทฺท [ที. นิ. ๒.๒๑๔ ปสฺสิตพฺพํ], ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิเสฺสสวจนเมตํ, นิปฺปริยายวจนเมตํฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน ภณิตํ ‘ปเญฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติ, เตน หิ ‘อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติ, เตน หิ ‘ปเญฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห คหนโตปิ คหนตโร พลวโตปิ พลวตโร คณฺฐิโตปิ คณฺฐิตโร, โส ตวานุปฺปโตฺต, ตตฺถ เต ญาณพลวิปฺผารํ ทเสฺสหิ มกโร วิย สาครพฺภนฺตรคโต’’ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ปเณฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติฯ ปรินิพฺพานสมเย จ สุภทฺทสฺส ปริพฺพาชกสฺส ภณิตํ ‘อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติฯ ตญฺจ ปน, มหาราช, ภควโต วจนํ นานตฺถเญฺจว โหติ นานาพฺยญฺชนญฺจ, อยํ สาสนปริเจฺฉโท, อยํ ปฎิปตฺติ ปริทีปนาติ ทูรํ วิวชฺชิตา เต อุโภ อญฺญมญฺญํฯ ยถา, มหาราช, นภํ ปถวิโต ทูรํ วิวชฺชิตํ , นิรยํ สคฺคโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, กุสลํ อกุสลโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, สุขํ ทุกฺขโต ทูรํ วิวชฺชิตํฯ เอวเมว โข, มหาราช, เต อุโภ อญฺญมญฺญํ ทูรํ วิวชฺชิตาฯ

“อปิ จ, มหาราช, มา เต ปุจฺฉา โมฆา อสฺส [อสฺสุ (สี. สฺยา.)], รสโต เต สํสนฺทิตฺวา กถยิสฺสามิ ‘ปเณฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติ ยํ ภควา อาห, ตํ ขยํ ปริทีปยโนฺต เสสกํ ปริจฺฉินฺทิ, วสฺสสหสฺสํ, อานนฺท, สทฺธโมฺม ติเฎฺฐยฺย, สเจ ภิกฺขุนิโย น ปพฺพาเชยฺยุํฯ ปเณฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตีติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, ภควา เอวํ วทโนฺต สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ วา วเทติ อภิสมยํ วา ปฎิโกฺกสตี”ติ? “น หิ ภเนฺต”ติฯ “นฎฺฐํ, มหาราช, ปริกิตฺตยโนฺต เสสกํ ปริทีปยโนฺต ปริจฺฉินฺทิฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส นฎฺฐายิโก สพฺพเสสกํ คเหตฺวา ชนสฺส ปริทีเปยฺย ‘เอตฺตกํ เม ภณฺฑํ นฎฺฐํ, อิทํ เสสก’นฺติ ฯ เอวเมว โข, มหาราช, ภควา นฎฺฐํ ปริทีปยโนฺต เสสกํ เทวมนุสฺสานํ กเถสิ ‘ปเณฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติฯ ยํ ปน, มหาราช, ภควตา ภณิตํ ‘ปเณฺจว ทานิ, อานนฺท, วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ฐสฺสตี’ติ, สาสนปริเจฺฉโท เอโสฯ

“ยํ ปน ปรินิพฺพานสมเย สุภทฺทสฺส ปริพฺพาชกสฺส สมเณ ปริกิตฺตยโนฺต อาห ‘อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติ, ปฎิปตฺติปริทีปนา เอสา, ตฺวํ ปน ตํ ปริเจฺฉทญฺจ ปริทีปนญฺจ เอกรสํ กโรสิฯ ยทิ ปน เต ฉโนฺท, เอกรสํ กตฺวา กถยิสฺสามิ, สาธุกํ สุโณหิ มนสิกโรหิ อวิกฺขิตฺตมานโส [อวิจลมานโส (สี.) อวิมานโส (ปี. ก.)]ฯ

“อิธ, มหาราช, ตฬาโก ภเวยฺย นวสลิลสมฺปุโณฺณ สมฺมุขมุตฺตริยมาโน ปริจฺฉิโนฺน ปริวฎุมกโต, อปริยาทิเณฺณ เยว ตสฺมึ ตฬาเก อุทกูปริ มหาเมโฆ อปราปรํ อนุปฺปพโนฺธ อภิวเสฺสยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺมึ ตฬาเก อุทกํ ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คเจฺฉยฺยา”ติ? “น หิ ภเนฺต”ติฯ “เกน การเณน มหาราชา”ติ? “เมฆสฺส, ภเนฺต, อนุปฺปพนฺธตายา”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ชินสาสนวรสทฺธมฺมตฬาโก อาจารสีลคุณวตฺตปฎิปตฺติวิมลนวสลิลสมฺปุโณฺณ อุตฺตริยมาโน ภวคฺคมภิภวิตฺวา ฐิโตฯ ยทิ ตตฺถ พุทฺธปุตฺตา อาจารสีลคุณวตฺตปฎิปตฺติเมฆวสฺสํ อปราปรํ อนุปฺปพนฺธาเปยฺยุํ อภิวสฺสาเปยฺยุํฯ เอวมิทํ ชินสาสนวรสทฺธมฺมตฬาโก จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติเฎฺฐยฺย, อรหเนฺตหิ โลโก อสุโญฺญ ภเวยฺย, อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ ‘อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา’ติฯ

“อิธ ปน, มหาราช, มหติ มหาอคฺคิกฺขเนฺธ ชลมาเน อปราปรํ สุกฺขติณกฎฺฐโคมยานิ อุปสํหเรยฺยุํ, อปิ นุ โข โส, มหาราช, อคฺคิกฺขโนฺธ นิพฺพาเยยฺยา”ติ ? “น หิ, ภเนฺต, ภิโยฺย ภิโยฺย โส อคฺคิกฺขโนฺธ ชเลยฺย, ภิโยฺย ภิโยฺย ปภาเสยฺยา”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ทสสหสฺสิยา [ทสสหสฺสิมฺหิ (พหูสุ)] โลกธาตุยา ชินสาสนวรมฺปิ อาจารสีลคุณวตฺตปฎิปตฺติยา ชลติ ปภาสติฯ ยทิ ปน, มหาราช, ตทุตฺตรึ พุทฺธปุตฺตา ปญฺจหิ ปธานิยเงฺคหิ สมนฺนาคตา สตตมปฺปมตฺตา ปทเหยฺยุํ, ตีสุ สิกฺขาสุ ฉนฺทชาตา สิเกฺขยฺยุํ, จาริตฺตญฺจ สีลํ สมตฺตํ ปริปูเรยฺยุํ, เอวมิทํ ชินสาสนวรํ ภิโยฺย ภิโยฺย จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติเฎฺฐยฺย, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสาติ

อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ ‘อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติฯ

‘‘อิธ ปน, มหาราช, สินิทฺธสมสุมชฺชิตสปฺปภาสวิมลาทาสํ [สปฺปภํ สุวิมลาทาสํ (สี.)] สณฺหสุขุมเครุกจุเณฺณน อปราปรํ มชฺเชยฺยุํ, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺมิํ อาทาเส มลกทฺทม รโชชลฺลํ ชาเยยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, อญฺญทตฺถุ วิมลตรํ เยว ภเวยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ชินสาสนวรํ ปกตินิมฺมลํ พฺยปคตกิเลสมลรโชชลฺลํ, ยทิ ตํ พุทฺธปุตฺตา อาจารสีล คุณวตฺตปฏิปตฺติสเลฺลขธุตคุเณน ชินสาสนวรํ สลฺลเกฺขยฺยุํ [สลฺลิเกฺขยฺยุํ (สี. ปี.)], เอวมิทํ ชินสาสนวรํ จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติเฎฺฐยฺย, อสุโญฺญ จ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสาติ อิมมตฺถํ ภควตา สนฺธาย ภาสิตํ ‘อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสา’ติฯ ปฏิปตฺติมูลกํ, มหาราช, สตฺถุสาสนํ ปฏิปตฺติการณํ ปฏิปตฺติยา อนนฺตรหิตาย ติฎฺฐตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘สทฺธมฺมนฺตรธาน’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ สทฺธมฺมนฺตรธาน’’นฺติ? ‘‘ตีณิมานิ, มหาราช, สาสนนฺตรธานานิฯ กตมานิ ตีณิ? อธิคมนฺตรธานํ ปฏิปตฺตนฺตรธานํ ลิงฺคนฺตรธานํ , อธิคเม, มหาราช, อนฺตรหิเต สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติ, ปฏิปตฺติยา อนฺตรหิตาย สิกฺขาปทปญฺญตฺติ อนฺตรธายติ, ลิงฺคํเยว ติฎฺฐติ, ลิเงฺค อนฺตรหิเต ปเวณุปเจฺฉโท โหติ, อิมานิ โข, มหาราช, ตีณิ อนฺตรธานานี’’ติฯ

‘‘สุวิญฺญาปิโต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห, คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คณฺฐิ ภิโนฺน, นฎฺฐา ปรวาทา ภคฺคา นิปฺปภา กตา, ตฺวํ คณิวรวสภมาสชฺชาติฯ

สทฺธมฺมนฺตรธานปโญฺห สตฺตโมฯ

### ๘. อกุสลเจฺฉทนปโญฺห

**๘**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, อุทาหุ สาวเสเส อกุสเล สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต’’ติ? ‘‘สพฺพํ, มหาราช, อกุสลํ ฌาเปตฺวา ภควา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, นตฺถิ ภควโต เสสกํ อกุสล’’นฺติฯ

‘‘กิํ ปน, ภเนฺต, ทุกฺขา เวทนา ตถาคตสฺส กาเย อุปฺปนฺนปุพฺพา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, ราชคเห ภควโต ปาโท สกลิกาย [สกฺขลิกาย (สฺยา. ก.)] ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกาพาโธ อุปฺปโนฺน, กาเย อภิสเนฺน ชีวเกน วิเรโก การิโต, วาตาพาเธ อุปฺปเนฺน อุปฎฺฐาเกน เถเรน อุโณฺหทกํ ปริยิฎฺฐ’’นฺติฯ

‘‘ยทิ , ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, เตน หิ ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปโนฺนติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคตสฺส ปาโท สกลิกาย ขโต, โลหิตปกฺขนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปโนฺน, เตน หิ ตถาคโต สพฺพํ อกุสลํ ฌาเปตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ นตฺถิ, ภเนฺต, วินา กเมฺมน เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมูลกํ, ตํ กเมฺมเนว เวทยติ, อยมฺปิ อุภโต โกฎิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติ [นิพฺพายิตโพฺพติ (ก.)]ฯ

‘‘น หิ, มหาราช, สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมูลกํฯ อฎฺฐหิ, มหาราช, การเณหิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เยหิ การเณหิ ปุถู สตฺตา เวทนา เวทิยนฺติฯ กตเมหิ อฎฺฐหิ? วาตสมุฎฺฐานานิปิ โข, มหาราช, อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ปิตฺตสมุฎฺฐานานิปิ โข, มหาราช…เป.…

เสมฺหสมุฏฺฐานานิปิ โข, มหาราช…เป…. สนฺนิปาติกานิปิ โข, มหาราช…เป…. อุตุปริณามชานิปิ โข, มหาราช…เป…. วิสมปริหารชานิปิ โข, มหาราช…เป…. โอปกฺกมิกานิปิ โข, มหาราช…เป…. กมฺมวิปากชานิปิ โข, มหาราช, อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, อฏฺฐหิ การเณหิ ปุถู สตฺตา เวทนา เวทยนฺติฯ ตตฺถ เย เต ปุคฺคลา ‘สตฺเต กมฺมํ วิพาธตี’ติ วเทยฺยุํ, เต อิเม ปุคฺคลา สตฺตการณํ ปฏิพาหนฺติฯ เตสํ ตํ วจนํ มิจฺฉา’’ติฯ ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยญฺจ วาติกํ ยญฺจ ปิตฺติกํ ยญฺจ เสมฺหิกํ ยญฺจ สนฺนิปาติกํ ยญฺจ อุตุปริณามชํ ยญฺจ วิสมปริหารชํ ยญฺจ โอปกฺกมิกํ, สพฺพเต กมฺมสมุฏฺฐานา เยว, กมฺมเนว เต สพฺพ สมฺภวนฺตี’’ติฯ

‘‘ยทิ, มหาราช, เตปิ สพฺพ กมฺมสมุฏฺฐานาว อาพาธา ภเวยฺยุํ, น เตสํ โกฏฺฐาสโต ลกฺขณานิ ภเวยฺยุํฯ วาโต โข, มหาราช, กุปฺปมาโน ทสวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุเณฺหน ชิฆจฺฉาย วิปาสาย อติภุตฺเตน ฐาเนน ปธาเนน อาธาวเนน อุปกฺกเมน กมฺมวิปาเกนฯ ตตฺร เย เต นว วิธา, น เต อตีเต, น อนาคเต, วตฺตมานเก ภเว อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพา ‘กมฺมสมฺภวา สพฺพา เวทนา’ติฯ ปิตฺตํ, มหาราช, กุปฺปมานํ ติวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุเณฺหน วิสมโภชเนนฯ เสมฺหํ, มหาราช, กุปฺปมานํ ติวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุเณฺหน อนฺนปาเนนฯ โย จ, มหาราช, วาโต ยญฺจ ปิตฺตํ ยญฺจ เสมฺหํ, เตหิ เตหิ โกเปหิ กุปฺปิตฺวา มิสฺสี หุตฺวา สกํ สกํ เวทนํ อากฑฺฒติฯ อุตุปริณามชา, มหาราช, เวทนา อุตุปริยาเมน อุปฺปชฺชติฯ วิสมปริหารชา เวทนา วิสมปริหาเรน อุปฺปชฺชติฯ โอปกฺกมิกา, มหาราช, เวทนา อตฺถิ กิริยา, อตฺถิ กมฺมวิปากา, กมฺมวิปากชา เวทนา ปุพฺพ กเตน กมฺมุน อุปฺปชฺชติฯ อิติ โข, มหาราช, อปฺปํ กมฺมวิปากชํ, พหุตรํ อวเสสํฯ ตตฺถ พาลา ‘สพฺพํ กมฺมวิปากชํ เยวา’ติ อติธาวนฺติฯ ตํ กมฺมํ น สกฺกา วินา พุทฺธญาเณน ววตฺถานํ กาตุํฯ

‘‘ยํ ปน, มหาราช, ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต, ตํ เวทยิตํ เนว วาตสมุฏฺฐานํ, น ปิตฺตสมุฏฺฐานํ, น เสมฺหสมุฏฺฐานํ, น สนฺนิปาติกํ, น อุตุปริณามชํ, น วิสมปริหารชํ, น กมฺมวิปากชํ, โอปกฺกมิกํ เยวฯ เทวทตฺโต หิ, มหาราช, พหูนิ ชาติสตสหสฺสานิ ตถาคเต อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน มหตึ ครุํ สิลํ คเหตฺวา ‘มตฺถเก ปาเตสฺสามี’ติ มุญฺจิ, อถเญฺญ เทฺว เสลา อาคนฺตฺวา ตํ สิลํ ตถาคตํ อสมฺปตฺตํ เยว สมฺปฏิจฺฉึสุ, ตาสํ ปหาเรน ปปฏิกา ภิชฺชิตฺวา ภควโต ปาเท ปติตฺวา รุหิรํ [นิปติตฺวา รุธิรํ (สฺยา.)] อุปฺปาเทสิ, กมฺมวิปากโต วา, มหาราช, ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนาฯ

‘‘ยถา, มหาราช, เขตฺตทุฏฺฐตาย วา พีชํ น สมฺภวติ พีชทุฏฺฐตาย วาฯ เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โกฏฺฐทุฏฺฐตาย วา โภชนํ วิสมํ ปริณมติ อาหารทุฏฺฐตาย วา, เอวเมว โข, มหาราช, กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตุทฺธํ นตฺถญฺญา เวทนาฯ อปิ จ, มหาราช, นตฺถิ ภควโต กมฺมวิปากชา เวทนา, นตฺถิ วิสมปริหารชา เวทนา, อวเสเสหิ สมุฏฺฐาเนหิ ภควโต เวทนา อุปฺปชฺชติ, ตาย จ ปน เวทนาย น สกฺกา ภควนฺตํ ชีวิตา โวโรเปตุํฯ

‘‘นิปตนฺติ , มหาราช, อิมสฺมึ จาตุมหาภูติเก [จาตุมฺมหาภูติเก (สี.)] กาเย อิฏฺฐานิฏฺฐา สุภาสุภเวทนาฯ อิธ, มหาราช, อากาเส ขิตฺโต เลฑฺฑุ มหาปถวิยา นิปตติ, อปิ นุ โข โส, มหาราช, เลฑฺฑุ ปุพฺพ กเตน มหาปถวิยา นิปตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, นตฺถิ โส, ภนฺเต, เหตุ

มหาปถวิยา, เยน เหตุนา มหาปถวี กุสลากุสลวิปากํ ปฏิสํเวเทยฺย, ปจฺจุปฺปเนฺนน , ภเนฺต, อกมฺมเกน เหตุนา โส เลฑฺฑุ มหาปถวิยํ นิปตติฯ ยถา, มหาราช, มหาปถวี, เอวํ ตถาคโต ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา เลฑฺฑุ ปุเพฺพ อกเตน มหาปถวิยํ นิปตติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส ปุเพฺพ อกเตน สา สกลิกาปาเท นิปติตาฯ

“อิธ ปน, มหาราช, มนุสฺสา มหาปถวิํ ภินฺทนฺติ จ ขณนฺติ จ, อปิ นุ โข, มหาราช, เต มนุสฺสา ปุเพฺพ กเตน มหาปถวิํ ภินฺทนฺติ จ ขณนฺติ จา”ติ? “น หิ ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ยา สา สกลิกา ภควโต ปาเท นิปติตา, น สา สกลิกา ปุเพฺพ กเตน ภควโต ปาเท นิปติตาฯ โยปิ, มหาราช, ภควโต โลหิตปกฺขนฺทิกาพาโธ อุปฺปโนฺน, โสปิ อาพาโธ น ปุเพฺพ กเตน อุปฺปโนฺน, สนฺนิปาติเกเนว อุปฺปโนฺน, เย เกจิ, มหาราช, ภควโต กายิกา อาพาธา อุปฺปนฺนา, น เต กมฺมาภินิพฺพตฺตา, ฉนฺนํ เอเตสํ สมุฏฺฐานานํ อญฺญตรโต นิพฺพตฺตาฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวรลญฺฉเก โมฬิยสีวเก [โมลิยสิวเก (สฺยา. ก.) สํ. นิ. ๔.๒๖๙ ปสฺสิตพฺพํ] เวยฺยากรเณ –

““ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ โข, สีวก, อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ สามมฺปิ โข เอตํ, สีวก, เวทิตพฺพํ, ยถา ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ โลกสฺสปิ โข เอตํ, สีวก, สจฺจสมฺมตํ, ยถา ปิตฺตสมุฏฺฐานานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺร, สีวก, เย เต สมณพฺราหฺมณา เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน “ยํ กิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, สพฺพํ ตํ ปุเพฺพ กตเหตู”ติ ฯ ยญฺจ สามํ ญาตํ, ตญฺจ อติธาวนฺติ, ยญฺจ โลเก สจฺจสมฺมตํ, ตญฺจ อติธาวนฺติฯ ตสฺมา เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ มิจฺฉาติ วทามิฯ

““เสมฺหสมุฏฺฐานานิปิ โข, สีวก, อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ วาตสมุฏฺฐานานิปิ โข, สีวก…เป.… สนฺนิปาติกานิปิ โข, สีวก…เป.… อุตุปริณามชานิปิ โข, สีวก…เป.… วิสมปริหารชานิปิ โข , สีวก…เป.… โอปกฺกมิกานิปิ โข, สีวก…เป.… กมฺมวิปากชานิปิ โข, สีวก, อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ สามมฺปิ โข เอตํ, สีวก, เวทิตพฺพํ, ยถา กมฺมวิปากชานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ โลกสฺสปิ โข เอตํ, สีวก, สจฺจสมฺมตํ, ยถา กมฺมวิปากชานิปิ อิเธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺร, สีวก, เย เต สมณพฺราหฺมณา เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน “ยํ กิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, สพฺพํ ตํ ปุเพฺพ กตเหตู”ติฯ ยญฺจ สามํ ญาตํ, ตญฺจ อติธาวนฺติ, ยญฺจ โลเก สจฺจสมฺมตํ, ตญฺจ อติธาวนฺติฯ ตสฺมา เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ มิจฺฉาติ วทามี””ติฯ

“อิติปิ, มหาราช, น สพฺพา เวทนา กมฺมวิปากชา, สพฺพํ, มหาราช, อกุสลํ ฌาเปตฺวา ภควา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตติ เอวเมตํ ธาเรหี”ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

อกุสลเจฺฉทนปโญฺห อฏฺฐโมฯ

### ๙. อุตฺตริกรณียปโญฺห

๙. “ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ยํ กิญฺจิ กรณียํ ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยา เยว มูเล ปรินิฏฺฐิตํ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริํ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโย’ติ, อิทญฺจ เตมาสํ ปฏิสลฺลานํ

ทิสฺสติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ยํ กิญฺจิ กรณียํ ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยา เยว มูเล ปรินิฏฺฐิตํ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโย, เตน หิ ‘เตมาสํ ปฏิสลฺลีโน’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เตมาสํ ปฏิสลฺลีโน, เตน หิ ‘ยํ กิญฺจิ กรณียํ, ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยา เยว มูเล ปรินิฏฺฐิต’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ นตฺถิ กตกรณียสฺส ปฏิสลฺลานํ, สกรณียเสฺสว ปฏิสลฺลานํ ยถา นาม พฺยาธิตเสฺสว เภสเชฺชน กรณียํ โหติ, อพฺยาธิตสฺส กึ เภสเชฺชนฯ ฉาตเสฺสว โภชเนน กรณียํ โหติ, อฉาตสฺส กึ โภชเนนฯ เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, นตฺถิ กตกรณียสฺส ปฏิสลฺลานํ, สกรณียเสฺสว ปฏิสลฺลานํฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ยํ กิญฺจิ, มหาราช, กรณียํ ตถาคตสฺส, สพฺพํ ตํ โพธิยา เยว มูเล ปรินิฏฺฐิตํ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโย, ภควา จ เตมาสํ ปฏิสลฺลีโน, ปฏิสลฺลานํ โข, มหาราช, พหุคุณํ, สเพฺพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส รโญฺญ สนฺติกา ลทฺธวโร ปฏิลทฺธโภโค ตํ สุกตคุณมนุสฺสรโนฺต อปราปรํ รโญฺญ อุปฏฺฐานํ เอติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สเพฺพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส อาตุโร ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโน ภิสกฺกมุปเสวิตฺวา โสตฺถิมนุปฺปโตฺต ตํ สุกตคุณมนุสฺสรโนฺต อปราปรํ ภิสกฺกมุปเสวติฯ เอวเมว โข, มหาราช, สเพฺพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคุณมนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ

‘‘อฏฺฐวีสติ โข ปนิเม, มหาราช, ปฏิสลฺลานคุณา, เย คุเณ สมนุสฺสรนฺตา [สมนุปสฺสนฺตา (สี. ปี.)] ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ กตเม อฏฺฐวีสติ? อิธ, มหาราช, ปฏิสลฺลานํ ปฏิสลฺลียมานํ อตฺตานํ รกฺขติ, อายุํ วเฑฺฒติ, พลํ เทติ, วชฺชํ ปิทหติ, อยสมปเนติ, ยสมุปเนติ, อรตึ วิโนเทติ, รติมุปทหติ, ภยมปเนติ, เวสารชฺชํ กโรติ, โกสชฺชมปเนติ, วีริยมภิชเนติ, ราคมปเนติ, โทสมปเนติ, โมหมปเนติ, มานํ นิหนฺติ, วิตกฺกํ ภญฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ กโรติ, มานสํ เสฺนหยติ [โสภยติ (สี.)], หาสํ ชเนติ, ครุกํ กโรติ, ลาภมุปฺปาทยติ, นมสฺสิยํ กโรติ , ปีตึ ปาเปติ, ปาโมชฺชํ กโรติ, สงฺขารานํ สภาวํ ทสฺสยติ, ภวปฺปฏิสนฺธึ อุคฺฆาเฏติ, สพฺพสามญฺญํ เทติฯ อิเม โข, มหาราช, อฏฺฐวีสติ ปฏิสลฺลานคุณา, เย คุเณ สมนุสฺสรนฺตา ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ

‘‘อปิ จ โข, มหาราช, ตถาคตา สนฺตํ สุขํ สมาปตฺติรตึ อนุภวิตุกามา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ปริโยสิตสงฺกปฺปาฯ จตูหิ โข, มหาราช, การเณหิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ กตเมหิ จตูหิ? วิหารผาสุตายปิ, มหาราช, ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, อนวชฺชคุณพหุลตายปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, อเสสอริยวีถิโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ, สพฺพพุทฺธานํ ถุตโถมิตวณฺณิตปสตฺถโตปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, จตูหิ การเณหิ ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติฯ อิติ โข, มหาราช, ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ น สกรณียตาย, น กตสฺส วา ปติจยาย, อถ โข คุณวิเสสทสฺสาวิตาย ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อุตฺตริกรณียปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. อิทฺธิพลทสฺสนปโญฺห

๑๐. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน, อานนฺท, ตถาคโต กปฺปํ วา ติเฏฺฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘อิโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี’ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา…เป.… กปฺปาวเสสํ วา’ติ, เตน หิ เตมาสปริเจฺฉโท มิจฺฉาฯ ยทิ, ภนฺเต, ตถาคเตน ภณิตํ ‘อิโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี’ติ, เตน หิ ‘‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา…เป.… กปฺปาวเสสํ วา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ นตฺถิ ตถาคตานํ อฏฺฐาเน คชฺชิตํฯ อโมฆวจนา พุทฺธา ภควนฺโต ตถวจนา อเทฺวชฺฌวจนาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห คมฺภีโร สุนิปุโณ ทุนฺนิชฺฌาปโย ตวานุปฺปตฺโต, ภินฺเทตํ ทิฏฺฐิชาลํ, เอกํเส ฐปย, ภินฺท ปรวาท’’นฺติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา…เป.… กปฺปาวเสสํ วา’ติ, เตมาสปริเจฺฉโท จ ภณิโต, โส จ ปน กโปฺป อายุกโปฺป วุจฺจติฯ น, มหาราช, ภควา อตฺตโน พลํ กิตฺตยมาโน เอวมาห, อิทฺธิพลํ ปน มหาราช, ภควา ปริกิตฺตยมาโน เอวมาห ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา…เป.… กปฺปาวเสสํ วา’ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ อสฺสาชานีโย ภเวยฺย สีฆคติ อนิลชโว, ตสฺส ราชา ชวพลํ ปริกิตฺตยโนฺต สเนคมชานปทภฏพลพฺราหฺมณคหปติกอมจฺจชนมเชฺฌ เอวํ วเทยฺย ‘อากงฺขมาโน เม, โภ, อยํ หยวโร สาครชลปริยนฺตํ มหิํ อนุวิจริตฺวา ขเณน อิธาคเจฺฉยฺยา’ติ, น จ ตํ ชวคติํ ตสฺสํ ปริสายํ ทเสฺสยฺย, วิชฺชติ จ โส ชโว ตสฺส, สมโตฺถ จ โส ขเณน สาครชลปริยนฺตํ มหิํ อนุวิจริตุํฯ เอวเมว โข, มหาราช, ภควา อตฺตโน อิทฺธิพลํ ปริกิตฺตยมาโน เอวมาห, ตมฺปิ เตวิชฺชานํ ฉฬภิญฺญานํ อรหนฺตานํ วิมลขีณาสวานํ เทวมนุสฺสานญฺจ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ภณิตํ ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา, โส อากงฺขมาโน, อานนฺท, ตถาคโต กปฺปํ วา ติเฏฺฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา’ติฯ วิชฺชติ จ ตํ, มหาราช, อิทฺธิพลํ ภควโต, สมโตฺถ จ ภควา อิทฺธิพเลน กปฺปํ วา ฐาตุํ กปฺปาวเสสํ วา, น จ ภควา ตํ อิทฺธิพลํ ตสฺสํ ปริสายํ ทเสฺสติ, อนตฺถิโก, มหาราช, ภควา สพฺพภเวหิ, ครหิตา จ ตถาคตสฺส สพฺพภวาฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตโกปิ คูโถ ทุคฺคโนฺธ โหติ ฯ เอวเมว โข อหํ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกมฺปิ ภวํ น วเณฺณมิ อนฺตมโส อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปี’ติ อปิ นุ โข, มหาราช, ภควา สพฺพภวคติโยนิโย คูถสมํ ทิสฺวา อิทฺธิพลํ นิสฺสาย ภเวสุ ฉนฺทราคํ กเรยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ภควา อิทฺธิพลํ ปริกิตฺตยมาโน เอวรูปํ พุทฺธสีหนาทมภินที’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อิทฺธิพลทสฺสนปโญฺห ทสโมฯ

อิทฺธิพลวโคฺค ปฐโมฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทส ปญฺหาฯ

## ๒. อเภชฺชวโคฺค

### ๑. ขุทฺทานุขุทฺทกปโญฺห

๑. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘อภิญฺญายาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติฯ ปุน จ วินยปญฺญตฺติยา เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, สโงฺฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติฯ กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ ทุปฺปญฺญตฺตานิ, อุทาหุ อวตฺถุสฺมึ อชานิตฺวา ปญฺญตฺตานิ, ยํ ภควา อตฺตโน อจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนาเปติ? ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘อภิญฺญายาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ, เตน หิ ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, สโงฺฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเต วินยปญฺญตฺติยา เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, สโงฺฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ เตน หิ ‘อภิญฺญายาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห สุขุโม นิปุโณ คมฺภีโร สุคมฺภีโร ทุนฺนิชฺฌาปโย, โส ตวานุปฺปตฺโต, ตตฺถ เต ญาณพลวิปฺผารํ ทเสฺสหี’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อภิญฺญายาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญายา’ติ, วินยปญฺญตฺติยาปิ เอวํ ภณิตํ ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, สโงฺฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติ, ตํ ปน, มหาราช, ตถาคโต ภิกฺขู วีมํสมาโน อาห ‘อุกฺกเลสฺสนฺติ [อุกฺกฑฺฒิสฺสนฺติ (สี.), อุสฺสกฺกิสฺสนฺติ (สฺยา.)] นุ โข มม สาวกา มยา วิสฺสชฺชาปียมานา มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, อุทาหุ อาทิยิสฺสนฺตี’ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, จกฺกวตฺตี ราชา ปุตฺเต เอวํ วเทยฺย ‘อยํ โข, ตาตา, มหาชนปโท สพฺพทิสาสุ สาครปริยโนฺต, ทุกฺกโร, ตาตา, ตาวตเกน พเลน ธาเรตุํ, เอถ ตุเมฺห, ตาตา, มมจฺจเยน ปจฺจเนฺต ปจฺจเนฺต เทเส ปชหถา’ติฯ อปิ นุ โข เต, มหาราช, กุมารา ปิตุอจฺจเยน หตฺถคเต ชนปเท สเพฺพ เต ปจฺจเนฺต ปจฺจเนฺต เทเส มุเญฺจยฺยุ’’นฺติ? ‘‘น หิ ภนฺเต, ราชโต [ราชาโน (สี. ปี.)], ภนฺเต, ลุทฺธตรา [ลทฺธตรา (ก.)] กุมารา รชฺชโลเภน ตทุตฺตริํ ทิคุณติคุณํ ชนปทํ ปริคฺคเณฺหยฺยุํ [ปริกเฑฺฒยฺยุํ (สี. ปี.)], กึ ปน เต หตฺถคตํ ชนปทํ มุเญฺจยฺยุ’’นฺติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ภิกฺขู วีมํสมาโน เอวมาห ‘อากงฺขมาโน, อานนฺท, สโงฺฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตู’ติฯ ทุกฺขปริมุตฺติยา, มหาราช, พุทฺธปุตฺตา ธมฺมโลเภน อญฺญมฺปิ อุตฺตริํ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ โคเปยฺยุํ, กึ ปน ปกติปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ มุเญฺจยฺยุ’’นฺติ?

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ภควา อาห ‘ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานี’ติ, เอตฺถายํ ชโน สมฺมูโฬฺห วิมติชาโต อธิกโต สํสยปกฺขโนฺทฯ กตมานิ ตานิ ขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, กตมานิ อนุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานีติ? ทุกฺกฏํ, มหาราช, ขุทฺทกํ สิกฺขาปทํ, ทุพฺภาสิตํ อนุขุทฺทกํ สิกฺขาปทํ, อิมานิ เทฺว ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, ปุพฺพเกหิปิ, มหาราช, มหาเถเรหิ เอตฺถ วิมติ อุปฺปาทิตา, เตหิปิ เอกชฺฌํ น กโต ธมฺมสณฺฐิติปริยาเย ภควตา เอโส ปโญฺห อุปทิโฏฺฐติฯ จิรนิกฺขิตฺตํ, ภนฺเต นาคเสน, ชินรหสฺสํ อเชฺชตรหิ โลเก วิวฏํ ปากฏํ กต’’นฺติฯ

ขุทฺทานุขุทฺทกปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. อพฺยากรณียปโญฺห

๒. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธเมฺมสุ อาจริยมุฏฺฐี’ติ, ปุน จ เถเรน มาลุกฺยปุเตฺตน [มาลุงฺกฺยปุเตฺตน (สี. สฺยา. ปี.) สํ. นิ. ๔.๙๕; อ. นิ. ๑.๔.๒๕๗ ปสฺสิตพฺพํ] ปญฺหํ ปุโฏฺฐ น พฺยากาสิฯ เอโส โข, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห ทฺวย

โนฺต [ทฺวยโต (สี.)] เอกนฺตนิสฺสิโต ภวิสฺสติ อชานเนน วา คุยฺหกรเณน วาฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺฐี’ติ, เตน หิ เถรสฺส มาลุกฺยปุตฺตสฺส อชานนฺเตน น พฺยากตํฯ ยทิ ชานนฺเตน น พฺยากตํ, เตน หิ อตฺถิ ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺฐิฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺฐี’ติ, อพฺยากโต จ เถเรน มาลุกฺยปุเตฺตน ปุจฺฉิโต ปโญฺห, ตญฺจ ปน น อชานเนฺตน น คุยฺหกรเณนฯ จตฺตาริมานิ, มหาราช, ปญฺหพฺยากรณานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺห ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺห ฐปนีโย ปโญฺหติฯ

‘‘กตโม จ, มหาราช, เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห? ‘รูปํ อนิจฺจ’นฺติ เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห, ‘เวทนา อนิจฺจา’ติ…เป.… ‘สญฺญา อนิจฺจา’ติ…เป.… ‘สงฺขารา อนิจฺจา’ติ…เป.… ‘วิญฺญาณํ อนิจฺจ’’นฺติ เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห, อยํ เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺหฯ

‘‘กตโม วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺห? ‘อนิจฺจํ ปน รูป’นฺติ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺห, ‘อนิจฺจา ปน เวทนา’ติ…เป.… ‘อนิจฺจา ปน สญฺญา’ติ…เป.… ‘อนิจฺจา ปน สงฺขารา’ติ…เป.… ‘อนิจฺจํ ปน วิญฺญาณ’นฺติ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺห, อยํ วิภชฺชพฺยากรณีโย ปโญฺหฯ

‘‘กตโม ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺห? ‘กิํ นุ โข จกฺขุนา สพฺพํ วิชานาตี’ติ อยํ ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺหฯ

‘‘กตโม ฐปนีโย ปโญฺห? ‘สสฺสโต โลโก’ติ ฐปนีโย ปโญฺห, ‘อสสฺสโต โลโก’ติฯ ‘อนฺตวา โลโก’ติฯ ‘อนนฺตวา โลโก’ติฯ ‘อนฺตวา จ อนนฺตวา จ โลโก’ติฯ ‘เนวนฺตวา นานนฺตวา โลโก’ติฯ ‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’นฺติฯ ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’นฺติฯ ‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติฯ ‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติฯ ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติฯ ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ ฐปนีโย ปโญฺห, อยํ ฐปนีโย ปโญฺหฯ

‘‘ภควา, มหาราช, เถรสฺส มาลุกฺยปุตฺตสฺส ตํ ฐปนียํ ปญฺหํ น พฺยากาสิฯ โส ปน ปโญฺห กิํ การณา ฐปนีโย? น ตสฺส ทีปนาย เหตุ วา การณํ วา อตฺถิ, ตสฺมา โส ปโญฺห ฐปนีโยฯ นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อการณมเหตุกํ คิรมุทีรณ’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อพฺยากรณียปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. มจฺจุภายนาภายนปโญฺห

๓. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ, ปุน ภณิตํ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกโนฺต’ติฯ กิํ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, อรหา ทณฺฑภยา ตสติ , นิรเย วา เนรยิกา สตฺตา ชลิตา กุถิตา ตตฺตา สนฺตตฺตา ตมฺหา ชลิตคฺคิชาลกา มหานิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ, เตน หิ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกโนฺต’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ภควตา ภณิตํ ‘อรหา สพฺพภยมติกฺกโนฺต’ติ, เตน หิ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยํ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘เนตํ, มหาราช, วจนํ ภควตา อรหเนฺต อุปาทาย ภณิตํ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติฯ ฐปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโตฯ เย เต, มหาราช, สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุเกฺขสุ อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณิตํ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติฯ อรหโต, มหาราช, สพฺพคติ อุปจฺฉินฺนา, โยนิ วิทฺธํสิตา, ปฏิสนฺธิ อุปหตา, ภคฺคา ผาสุกา, สมูหตา สพฺพภวาลยา, สมุจฺฉินฺนา สพฺพสงฺขารา, หตํ กุสลากุสลํ, วิหตา อวิชฺชา, อพีชํ วิญฺญาณํ กตํ, ทฑฺฒา สพฺพกิเลสา, อติวตฺตา โลกธมฺมา, ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหิฯ

‘‘อิธ, มหาราช, รโญฺญ จตฺตาโร มหามตฺตา ภเวยฺยุํ อนุรกฺขา ลทฺธยสา วิสฺสาสิกา ฐปิตา มหติ อิสฺสริเย ฐาเนฯ อถ ราชา กิสฺมิญฺจิ เทว กรณีเย สมุปฺปเนฺน ยาวตา สกวิชิเต สพฺพชนสฺส อาณาเปยฺย ‘สเพฺพว เม พลึ กโรนฺตุ, สาเธถ ตุเมฺห จตฺตาโร มหามตฺตา ตํ กรณีย’นฺติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, เตสํ จตุนฺนํ มหามตฺตานํ พลิภยา สนฺตาโส อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณน มหาราชา’’ติฯ ‘‘ฐปิตา เต, ภเนฺต, รญฺญา อุตฺตมฏฺฐาเน, นตฺถิ เตสํ พลิ, สมติกฺกนฺตพลิโน เต, อวเสเส อุปาทาย รญฺญา อาณาปิตํ ‘สเพฺพว เม พลึ กโรนฺตู’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, เนตํ วจนํ ภควตา อรหเนฺต อุปาทาย ภณิตํ, ฐปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโต, เย เต, มหาราช, สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุเกฺขสุ อุนฺนตาวนตา , เต อุปาทาย ภควตา ภณิตํ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติฯ ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหี’’ติฯ

‘‘เนตํ, ภเนฺต นาคเสน, วจนํ สาวเสสํ, นิรวเสสวจนเมตํ ‘สเพฺพ’ติฯ ตตฺถ เม อุตฺตริํ การณํ พฺรูหิ ตํ วจนํ ปติฏฺฐาเปตุ’’นฺติฯ

‘‘อิธ, มหาราช, คาเม คามสฺสามิโก อาณาปกํ อาณาเปยฺย ‘เอหิ, โภ อาณาปก, ยาวตา คาเม คามิกา, เต สเพฺพ สีฆํ มม สนฺติเก สนฺนิปาเตหี’ติฯ โส ‘สาธุ สามี’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา คามมเชฺฌ ฐตฺวา ติกฺขตฺตุํ สทฺทมนุสฺสาเวยฺย ‘ยาวตา คาเม คามิกา, เต สเพฺพ สีฆสีฆํ สามิโน สนฺติเก สนฺนิปตนฺตู’ติฯ ตโต เต คามิกา อาณาปกสฺส วจเนน ตุริตตุริตา สนฺนิปติตฺวา คามสฺสามิกสฺส อาโรเจนฺติ ‘สนฺนิปติตา, สามิ, สเพฺพ คามิกา, ยํ เต กรณียํ ตํ กโรหี’ติฯ อิติ โส, มหาราช, คามสฺสามิโก กุฏิปุริเส สนฺนิปาเตโนฺต สเพฺพ คามิเก อาณาเปติ, เต จ อาณตฺตา น สเพฺพ สนฺนิปตนฺติ, กุฏิปุริสา เยว สนฺนิปตนฺติ, ‘เอตฺตกา เยว เม คามิกา’ติ คามสฺสามิโก จ ตถา สมฺปฏิจฺฉติ, อเญฺญ พหุตรา อนาคตา อิตฺถิปุริสา ทาสิทาสา ภตกา กมฺมกรา คามิกา คิลานา โคมหิํสา อเชฬกา สุวานา, เย อนาคตา, สเพฺพ เต อคณิตา, กุฏิปุริเส เยว อุปาทาย อาณาปิตตฺตา ‘สเพฺพ สนฺนิปตนฺตู’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เนตํ วจนํ ภควตา อรหเนฺต อุปาทาย ภณิตํ, ฐปิโต อรหา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ, สมูหโต ภยเหตุ อรหโต, เย เต, มหาราช, สตฺตา สกิเลสา, เยสญฺจ อธิมตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ, เย จ สุขทุเกฺขสุ อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณิตํ ‘สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ ตสฺมา อรหา น ตสติ สพฺพภเยหิฯ

‘‘อตฺถิ, มหาราช, สาวเสสํ วจนํ สาวเสโส อโตฺถ, อตฺถิ สาวเสสํ วจนํ นิรวเสโส อโตฺถ, อตฺถิ นิรวเสสํ วจนํ สาวเสโส อโตฺถ, อตฺถิ นิรวเสสํ วจนํ นิรวเสโส อโตฺถฯ เตน เตน อโตฺถ สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพฯ

‘‘ปญฺจวิเธหิ, มหาราช, การเณหิ อโตฺถ สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพ อาหจฺจปเทน รเสน อาจริยวํเสน [อาจริยวํสตาย (ปี. ก.)] อธิปฺปายา การณุตฺตริยตายฯ เอตฺถ หิ **อาหจฺจปท**นฺติ สุตฺตํ อธิ

เปฺปตํฯ **รโส**ติ สุตฺตานุโลมํฯ **อาจริยวํโส**ติ อาจริยวาโทฯ **อธิปฺปาโย**ติ อตฺตโน มติฯ **การณุตฺตริยตา**ติ อิเมหิ จตูหิ สเมนฺตํ [สเมตํ (สี.)] การณํฯ อิเมหิ โข, มหาราช, ปญฺจหิ การเณหิ อโตฺถ สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพฯ เอวเมโส ปโญฺห สุวินิจฺฉิโต โหตี''ติฯ

''โหตุ, ภเนฺต นาคเสน, ตถา ตํ สมฺปฏิจฺฉามิฯ ฐปิโต โหตุ อรหา ตสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ, ตสนฺตุ อวเสสา สตฺตา, นิรเย ปน เนรยิกา สตฺตา ทุกฺขา ติพฺพา กฏุกา เวทนา เวทยมานา ชลิตปชฺชลิตสพฺพงฺคปจฺจงฺคา รุณฺณการุญฺญกนฺทิตปริเทวิตลาลปฺปิตมุขา อสยฺหติพฺพทุกฺขาภิภูตา อตาณา อสรณา อสรณีภูตา อนปฺปโสกาตุรา อนฺติมปจฺฉิมคติกา เอกนฺตโสกปรายณา อุณฺหติขิณจณฺฑขรตปนเตชวโนฺต ภีมภยชนกนินาทมหาสทฺทา สํสิพฺพิตฉพฺพิธชาลามาลากุลา สมนฺตา สตโยชนานุผรณจฺจิเวคา กทริยา ตปนา มหานิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺตี''ติ? ''อาม, มหาราชา''ติฯ

''นนุ, ภเนฺต นาคเสน, นิรโย เอกนฺตทุกฺขเวทนีโย, กิสฺส ปน เต เนรยิกา สตฺตา เอกนฺตทุกฺขเวทนียา นิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺติ, กิสฺส นิรเย รมนฺตี''ติ? ''น เต, มหาราช, เนรยิกา สตฺตา นิรเย รมนฺติ, มุญฺจิตุกามาว เต นิรยาฯ มรณเสฺสว โส [มรณเสฺสโส (สี. ปี.)], มหาราช, อานุภาโว, เยน เตสํ สนฺตาโส อุปฺปชฺชตี''ติฯ ''เอตํ โข, ภเนฺต นาคเสน, น สทฺทหามิ, ยํ มุจฺจิตุกามานํ จุติยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชตีติ, หาสนียํ , ภเนฺต นาคเสน, ตํ ฐานํ, ยํ เต ปตฺถิตํ ลภนฺติ, การเณน มํ สญฺญาเปหี''ติฯ

''มรณนฺติ โข, มหาราช, เอตํ อทิฏฺฐสจฺจานํ ตาสนียฏฺฐานํ, เอตฺถายํ ชโน ตสติ จ อุพฺพิชฺชติ จฯ โย จ, มหาราช, กณฺหสปฺปสฺส ภายติ, โส มรณสฺส ภายโนฺต กณฺหสปฺปสฺส ภายติฯ โย จ หตฺถิสฺส ภายติ...เป.... สีหสฺส...เป.... พฺยคฺฆสฺส...เป.... ทีปิสฺส...เป.... อจฺฉสฺส...เป.... ตรจฺฉสฺส...เป.... มหิํสสฺส...เป.... ควยสฺส...เป.... อคฺคิสฺส...เป.... อุทกสฺส...เป.... ขาณุกสฺส...เป.... กณฺฏกสฺส ภายติฯ โย จ สตฺติยา ภายติ, โส มรณสฺส ภายโนฺต สตฺติยา ภายติฯ มรณเสฺสว โส [มรณเสฺสโส (สี. ปี.)], มหาราช, สรสสภาวเตโช [สรสภาวเตโช (สี. ปี.)], ตสฺส สรสสภาวเตเชน สกิเลสา สตฺตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติ, มุจฺจิตุกามาปิ, มหาราช, เนรยิกา สตฺตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติฯ

''อิธ, มหาราช, ปุริสสฺส กาเย เมโท คณฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺยฯ โส เตน โรเคน ทุกฺขิโต อุปทฺทวา ปริมุจฺจิตุกาโม ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ อามนฺตาเปยฺยฯ ตสฺส วจนํ โส ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตสฺส โรคสฺส อุทฺธรณาย อุปกรณํ อุปฏฺฐาเปยฺย, สตฺถกํ ติขิณํ กเรยฺย , ยมกสลากา [ทหนสลากํ (ก.)] อคฺคิมฺหิ ปกฺขิเปยฺย, ขารลวณํ นิสทาย ปิสาเปยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺส อาตุรสฺส ติขิณสตฺถกเจฺฉทเนน ยมกสลากาทหเนน ขารโลณปฺปเวสเนน ตาโส อุปฺปเชฺชยฺยา''ติ? ''อาม ภเนฺต''ติฯ ''อิติ, มหาราช, ตสฺส อาตุรสฺส โรคา มุจฺจิตุกามสฺสาปิ เวทนาภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ เอวเมว โข, มหาราช, นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานํ สตฺตานํ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ

''อิธ, มหาราช, ปุริโส อิสฺสราปราธิโก พโทฺธ สงฺขลิกพนฺธเนน คเพฺภ ปกฺขิโตฺต ปริมุจฺจิตุกาโม อสฺส, ตเมนํ โส อิสฺสโร โมเจตุกาโม ปโกฺกสาเปยฺยฯ อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺส อิสฺสราปราธิกสฺส ปุริสสฺส 'กตโทโส อห'นฺติ ชานนฺตสฺส อิสฺสรทสฺสเนน สนฺตาโส อุปฺปเชฺชยฺยา''ติ? ''อาม ภเนฺต''ติฯ ''อิติ, มหาราช, ตสฺส อิสฺสราปราธิกสฺส ปุริสสฺส ปริมุจฺจิตุกามาสฺสาปิ อิสฺสรภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ เอวเมว โข, มหาราช, นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานํ สตฺตานํ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชตี''ติฯ

‘‘อปรมฺปิ , ภนฺเต, อุตฺตรึ การณํ พฺรูหิ, เยนาหํ การเณน โอกปฺเปยฺย’’นฺติฯ ‘‘อิธ, มหาราช, ปุริโส ทฏฺฐวิเสน อาสีวิเสน ทโฏฺฐ ภเวยฺย, โส เตน วิสวิกาเรน ปเตยฺย อุปฺปเตยฺย วเฏฺฏยฺย ปวเฏฺฏยฺย, อถญฺญตโร ปุริโส พลวเนฺตน มนฺตปเทน ตํ ทฏฺฐวิสํ อาสีวิสํ อาเนตฺวา ตํ ทฏฺฐวิสํ ปจฺจาจมาเปยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺส วิสคตสฺส ปุริสสฺส ตสฺมึ ทฏฺฐวิเส สเปฺป โสตฺถิเหตุ อุปคจฺฉเนฺต สนฺตาโส อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ? ‘‘อาม ภเนฺต’’ติฯ อิติ, มหาราช, ตถารูเป อหิมฺหิ โสตฺถิเหตุปิ อุปคจฺฉเนฺต ตสฺส สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ เอวเมว โข, มหาราช, นิรยา มุจฺจิตุกามานมฺปิ เนรยิกานํ สนฺตานํ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชติฯ อนิฏฺฐํ, มหาราช, สพฺพสตฺตานํ มรณํ, ตสฺมา เนรยิกา สตฺตา นิรยา ปริมุจฺจิตุกามาปิ มจฺจุโน ภายนฺตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

มจฺจุภายนาภายนปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. มจฺจุปาสมุตฺติปโญฺห

๔. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

‘‘‘น อนฺตลิเกฺข น สมุทฺทมเชฺฌ, น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสฺส;
น วิชฺชตี โส ชคติปฺปเทโส, ยตฺถฏฺฐิโต มุเจฺจยฺย มจฺจุปาสา’ติฯ

‘‘ปุน ภควตา ปริตฺตา จ อุทฺทิฏฺฐาฯ เสยฺยถิทํ, รตนสุตฺตํ เมตฺตสุตฺตํ ขนฺธปริตฺตํ โมรปริตฺตํ ธชคฺคปริตฺตํ อาฏานาฏิยปริตฺตํ องฺคุลิมาลปริตฺตํฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, อากาสคโตปิ สมุทฺทมชฺฌคโตปิ ปาสาทกุฏิเลณคุหาปพฺภารทริพิลคิริ วิวรปพฺพตนฺตรคโตปิ น มุจฺจติ มจฺจุปาสา, เตน หิ ปริตฺตกมฺมํ มิจฺฉาฯ ยทิ ปริตฺตกรเณน มจฺจุปาสา ปริมุตฺติ ภวติ, เตน หิ ‘น อนฺตลิเกฺข…เป.… มจฺจุปาสา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห คณฺฐิโตปิ คณฺฐิตโร ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘น อนฺตลิเกฺข…เป.… มจฺจุปาสา’ติ, ปริตฺตา จ ภควตา อุทฺทิฏฺฐา, ตญฺจ ปน สาวเสสายุกสฺส วยสมฺปนฺนสฺส อเปตกมฺมาวรณสฺส, นตฺถิ, มหาราช, ขีณายุกสฺส ฐิติยา กิริยา วา อุปกฺกโม วาฯ

‘‘ยถา มหาราช มตสฺส รุกฺขสฺส สุกฺขสฺส โกฬาปสฺส นิเสฺนหสฺส อุปรุทฺธชีวิตสฺส คตายุสงฺขารสฺส กุมฺภสหเสฺสนปิ อุทเก อากิรเนฺต อลฺลตฺตํ วา ปลฺลวิตหริตภาโว วา น ภเวยฺยฯ เอวเมว โข, มหาราช, เภสชฺชปริตฺตกเมฺมน นตฺถิ ขีณายุกสฺส ฐิติยา กิริยา วา อุปกฺกโม วา, ยานิ ตานิ, มหาราช, มหิยา โอสธานิ เภสชฺชานิ, ตานิปิ ขีณายุกสฺส อกิจฺจกรานิ ภวนฺติฯ สาวเสสายุกํ, มหาราช, วยสมฺปนฺนํ อเปตกมฺมาวรณํ ปริตฺตํ รกฺขติ โคเปติ, ตสฺสตฺถาย ภควตา ปริตฺตา อุทฺทิฏฺฐาฯ

‘‘ยถา, มหาราช, กสฺสโก ปริปเกฺก ธเญฺญ มเต สสฺสนาเฬ อุทกปฺปเวสนํ วาเรยฺย, ยํ ปน สสฺสํ ตรุณํ เมฆสนฺนิภํ วยสมฺปนฺนํ, ตํ อุทกวฑฺฒิยา วฑฺฒติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ขีณายุกสฺส เภสชฺชปริตฺตกิริยา ฐปิตา ปฏิกฺขิตฺตา , เย ปน เต มนุสฺสา สาวเสสายุกา วยสมฺปนฺนา, เตสํ อตฺถาย ปริตฺตเภสชฺชานิ ภณิตานิ, เต ปริตฺตเภสเชฺชหิ วฑฺฒนฺตี’’ติฯ

‘‘ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ขีณายุโก มรติ, สาวเสสายุโก ชีวติ, เตน หิ ปริตฺตเภสชฺชานิ นิรตฺถกานิ โหนฺตี’’ติ? ‘‘ทิฏฺฐปุโพฺพ ปน ตยา, มหาราช, โกจิ โรโค เภสเชฺชหิ ปฏินิวตฺติ

โต’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, อเนกสตานิ ทิฎฺฐานี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภวตี’’ติฯ

‘‘ทิสฺสนฺติ , ภเนฺต นาคเสน, เวชฺชานํ อุปกฺกมา เภสชฺชปานานุเลปา, เตน เตสํ อุปกฺกเมน โรโค ปฎินิวตฺตตี’’ติฯ ‘‘ปริตฺตานมฺปิ, มหาราช, ปวตฺตียมานานํ สโทฺท สุยฺยติ, ชิวฺหา สุกฺขติ, หทยํ พฺยาวฎฺฎติ, กโณฺฐ อาตุรติฯ เตน เตสํ ปวเตฺตน สเพฺพ พฺยาธโย วูปสมนฺติ, สพฺพา อีติโย อปคจฺฉนฺตีติฯ

‘‘ทิฎฺฐปุโพฺพ ปน ตยา, มหาราช, โกจิ อหินา ทโฎฺฐ มนฺตปเทน วิสํ ปาตียมาโน วิสํ จิกฺขสฺสโนฺต อุทฺธมโธ อาจมยมาโน’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต , อเชฺชตรหิปิ ตํ โลเก วตฺตตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภวติฯ กตปริตฺตญฺหิ, มหาราช, ปุริสํ ฑํสิตุกาโม อหิ น ฑํสติ, วิวฎํ มุขํ ปิทหติ, โจรานํ อุกฺขิตฺตลคุฬมฺปิ น สมฺภวติ, เต ลคุฬํ มุญฺจิตฺวา เปมํ กโรนฺติ, กุปิโตปิ หตฺถินาโค สมาคนฺตฺวา อุปรมติ, ปชฺชลิตมหาอคฺคิกฺขโนฺธปิ อุปคนฺตฺวา นิพฺพายติ, วิสํ หลาหลมฺปิ ขายิตํ อคทํ สมฺปชฺชติ, อาหารตฺถํ วา ผรติ, วธกา หนฺตุกามา อุปคนฺตฺวา ทาสภูตา สมฺปชฺชนฺติ, อกฺกโนฺตปิ ปาโส น สํวรติ [น สํจรติ (สี.)]ฯ

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘โมรสฺส กตปริตฺตสฺส สตฺตวสฺสสตานิ ลุทฺทโก นาสกฺขิ ปาสํ อุปเนตุํ, อกตปริตฺตสฺส ตํ เยว ทิวสํ ปาสํ อุปเนสี’’ติ ? ‘‘อาม, ภเนฺต, สุยฺยติ, อพฺภุคฺคโต โส สโทฺท สเทวเก โลเก’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช ‘ปริตฺตเภสชฺชกิริยา นิรตฺถกา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภวติฯ

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘ทานโว ภริยํ ปริรกฺขโนฺต สมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา คิลิตฺวา กุจฺฉินา ปริหรติ, อเถโก วิชฺชาธโร ตสฺส ทานวสฺส มุเขน ปวิสิตฺวา ตาย สทฺธิํ อภิรมติ, ยทา โส ทานโว อญฺญาสิ, อถ สมุคฺคํ วมิตฺวา วิวริ, สห สมุเคฺค วิวเฎ วิชฺชาธโร ยถากามํ [เยน กามํ (ก.)] ปกฺกามี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, สุยฺยติ, อพฺภุคฺคโต โสปิ สโทฺท สเทวเก โลเก’’ติฯ ‘‘นนุ โส, มหาราช, วิชฺชาธโร ปริตฺตพเลน [มนฺตพเลน (?)] คหณา มุโตฺต’’ติฯ ‘‘อาม ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, อตฺถิ ปริตฺตพลํฯ

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘อปโรปิ วิชฺชาธโร พาราณสิรโญฺญ อเนฺตปุเร มเหสิยา สทฺธิํ สมฺปทุโฎฺฐ [สํสโฎฺฐ (สี.)] คหณปฺปโตฺต สมาโน ขเณน อทสฺสนํ คโต มนฺตพเลนา’’ติฯ ‘‘อาม, ภเนฺต, สุยฺยตี’’ติฯ ‘‘นนุ โส, มหาราช, วิชฺชาธโร ปริตฺตพเลน คหณา มุโตฺต’’ติ? ‘‘อาม ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, อตฺถิ ปริตฺตพล’’นฺติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘กิํ สเพฺพ เยว ปริตฺตํ รกฺขตี’ติ? ‘‘เอกเจฺจ, มหาราช, รกฺขติ, เอกเจฺจ น รกฺขตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, ปริตฺตํ น สพฺพตฺถิก’’นฺติ? ‘‘อปิ นุ โข, มหาราช, โภชนํ สเพฺพสํ ชีวิตํ รกฺขตี’’ติ? ‘‘เอกเจฺจ, ภเนฺต , รกฺขติ, เอกเจฺจ น รกฺขตี’’ติฯ ‘‘กิํ การณา’’ติฯ ‘‘ยโต, ภเนฺต, เอกเจฺจ ตํ เยว โภชนํ อติภุญฺชิตฺวา วิสูจิกาย มรนฺตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, โภชนํ น สเพฺพสํ ชีวิตํ รกฺขตี’’ติ? ‘‘ทฺวีหิ, ภเนฺต นาคเสน, การเณหิ โภชนํ ชีวิตํ หรติ อติภุเตฺตน วา อุสฺมาทุพฺพลตาย วา, อายุททํ, ภเนฺต นาคเสน, โภชนํ ทุรุปจาเรน ชีวิตํ หรตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ปริตฺตํ เอกเจฺจ รกฺขติ, เอกเจฺจ น รกฺขติฯ

‘‘ตีหิ, มหาราช, การเณหิ ปริตฺตํ น รกฺขติ กมฺมาวรเณน, กิเลสาวรเณน, อสทฺทหน ตายฯ สตฺตานุรกฺขณํ, มหาราช, ปริตฺตํ อตฺตนา กเตน อารกฺขํ ชหติ, ยถา, มหาราช, มาตา ปุตฺตํ กุจฺฉิคตํ โปเสติ, หิเตน อุปจาเรน ชเนติ, ชนยิตฺวา อสุจิมลสิงฺฆาณิกมปเนตฺวา อุตฺตมว รสุคนฺธํ อุปลิมฺปติ, โส อปเรน สมเยน ปเรสํ ปุเตฺต อโกฺกสเนฺต วา ปหรเนฺต วา ปหารํ เทติฯ เต ตสฺส กุชฺฌิตฺวา ปริสาย อากฑฺฒิตฺวา ตํ คเหตฺวา สามิโน อุปเนนฺติ, ยทิ ปน ตสฺสา ปุโตฺต อปรโทฺธ โหติ เวลาติวโตฺตฯ อถ นํ สามิโน มนุสฺสา อากฑฺฒยมานา ทณฺฑมุคฺครชาณุ มุฏฺฐีหิ ตาเฬนฺติ โปเถนฺติ, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺส มาตา ลภติ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนํ คาหํ สามิโน อุปนยนํ กาตุ’’นฺติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณน, มหาราชา’’ติฯ ‘‘อตฺตโน, ภเนฺต, อปราเธนา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สตฺตานํ อารกฺขํ ปริตฺตํ อตฺตโน อปราเธน วญฺฌํ กโรตี’’ติ [กาเรตีติ (สี.)]ฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, สุวินิจฺฉิโต ปโญฺห, คหนํ อคหนํ กตํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, วินิเวฐิตํ ทิฏฺฐิชาลํ, ตฺวํ คณิวรปวรมาสชฺชา’’ติฯ

มจฺจุปาสมุตฺติปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. พุทฺธลาภนฺตรายปโญฺห

๕. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลาน ปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’นฺติฯ ปุน จ ตถาคโต ปญฺจสาลํ พฺราหฺมณคามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปเตฺตน นิกฺขโนฺตติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต ลาภี จีวร ปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ, เตน หิ ปญฺจสาลํ พฺราหฺมณคามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปเตฺตน นิกฺขโนฺตติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ปญฺจสาลํ พฺราหฺมณคามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปเตฺตน นิกฺข โนฺต, เตน หิ ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห สุมหโนฺต ทุนฺนิเพฺพโฐ ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ลาภี, มหาราช, ตถาคโต จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ, ปญฺจสาลญฺจ พฺราหฺมณคามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา กิญฺจิเทว อลภิตฺวา ยถาโธเตน ปเตฺตน นิกฺข โนฺต, ตญฺจ ปน มารสฺส ปาปิมโต การณา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควโต คณนปถํ วี ติวตฺตกเปฺป [คณนปถวีติวเตฺต กเปฺป (สี.)] อภิสงฺขตํ กุสลํ กินฺติ นิฏฺฐิตํ, อธุนุฏฺฐิเตน มาเรน ปาปิมตา ตสฺส กุสลสฺส พลเวคํ [ตํ กุสลพลเวควิปฺผารํ (สี.)] กินฺติ ปิหิตํ, เตน หิ, ภเนฺต นาค เสน, ตสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อุปวาโท อาคจฺฉติ, กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตรํ โหติ, พุทฺธพล โตปิ มารพลํ พลวตรํ โหตีติ, เตน หิ รุกฺขสฺส มูลโตปิ อคฺคํ ภารตรํ โหติ, คุณสมฺปริกิณฺณ โตปิ ปาปิยํ พลวตรํ โหตี’’ติฯ ‘‘น, มหาราช, ตาวตเกน กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตรํ นาม โหติ, น พุทฺธพลโตปิ มารพลํ พลวตรํ นาม โหติฯ อปิ เจตฺถ การณํ อิจฺฉิตพฺพํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส มธุํ วา มธุปิณฺฑิกํ วา อญฺญํ วา อุปายนํ อภิ หเรยฺย, ตเมนํ รโญฺญ ทฺวารปาโล เอวํ วเทยฺย ‘อกาโล, โภ, อยํ รโญฺญ ทสฺสนาย, เตน หิ, โภ, ตว อุปายนํ คเหตฺวา สีฆสีฆํ ปฏินิวตฺต, ปุเร ตว ราชา ทณฺฑํ ธาเรสฺสตี’ติ [มา เต ราชา ทณฺฑํ ปาเปยฺยาติ (สี.)]ฯ ตโต โส ปุริโส ทณฺฑภยา ตสิโต อุพฺพิโคฺค ตํ อุปายนํ อาทาย สีฆ สีฆํ ปฏินิวเตฺตยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ราชา จกฺกวตฺตี ตาวตเกน อุปายนวิกลมเตฺตเกน ทฺวารปาลโต ทุพฺพลตโร นาม โหติ , อญฺญํ วา ปน กิญฺจิ อุปายนํ น ลเภยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, อิสฺสาปกโต โส, ภเนฺต, ทฺวารปาโล อุปายนํ นิวาเรสิ, อเญฺญน ปน ทฺวาเรน สตสหสฺส

คุณมฺปิ รโญฺญ อุปายนํ อุเปตี’’ติ ฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อิสฺสาปกโต มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ, อญฺญานิ ปน อเนกานิ เทวตาสตสหสฺสานิ อมตํ ทิพฺพํ โอชํ คเหตฺวา อุปคตานิ ‘ภควโต กาเย โอชํ โอทหิสฺสามา’ติ ภควนฺตํ นมสฺสมานานิ ปญฺชลิกานิ ฐิตานี’’ติฯ

‘‘โหตุ, ภนฺเต นาคเสน, สุลภา ภควโต จตฺตาโร ปจฺจยา โลเก อุตฺตมปุริสสฺส, ยาจิโตว ภควา เทวมนุสฺเสหิ จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชติ, อปิ จ โข ปน มารสฺส โย อธิปฺปาโย, โส ตาวตเกน สิโทฺธ, ยํ โส ภควโต โภชนสฺส อนฺตรายมกาสิฯ เอตฺถ เม, ภนฺเต, กงฺขา น ฉิชฺชติ, วิมติชาโตหํ ตตฺถ สํสยปกฺขโนฺทฯ น เม ตตฺถ มานสํ ปกฺขนฺทติ, ยํ ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลวรสฺส กุสลวรปุญฺญสมฺภวสฺส อสมสมสฺส อนุปมสฺส อปฺปฏิสมสฺส ฉวกํ ลามกํ ปริตฺตํ ปาปํ อนริยํ วิปนฺนํ มาโร ลาภนฺตรายมกาสี’’ติฯ

‘‘จตฺตาโร โข, มหาราช, อนฺตรายา อทิฏฺฐนฺตราโย อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย อุปกฺขฏนฺตราโย ปริโภคนฺตราโยติฯ ตตฺถ กตโม อทิฏฺฐนฺตราโย? อโนทิสฺส อทสฺสเนน อนภิสงฺขตํ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ ‘กึ ปรสฺส ทิเนฺนนา’ติ, อยํ อทิฏฺฐนฺตราโย นามฯ

‘‘กตโม อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย? อิเธกจฺจํ ปุคฺคลํ อุปทิสิตฺวา อุทฺทิสฺส โภชนํ ปฏิยตฺตํ โหติ, ตํ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ, อยํ อุทฺทิสฺส กตนฺตราโย นามฯ

‘‘กตโม อุปกฺขฏนฺตราโย? อิธ ยํ กิญฺจิ อุปกฺขฏํ โหติ อปฺปฏิคฺคหิตํ, ตตฺถ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ, อยํ อุปกฺขฏนฺตราโย นามฯ

‘‘กตโม ปริโภคนฺตราโย? อิธ ยํ กิญฺจิ ปริโภคํ, ตตฺถ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ, อยํ ปริโภคนฺตราโย นามฯ อิเม โข, มหาราช, จตฺตาโร อนฺตรายาฯ

‘‘ยํ ปน มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิ, ตํ เนว ภควโต ปริโภคํ น อุปกฺขฏํ น อุทฺทิสฺสกตํ, อนาคตํ อสมฺปตฺตํ อทสฺสเนน อนฺตรายํ กตํ, ตํ ปน เนกสฺส ภควโต เยว, อถ โข เย เต เตน สมเยน นิกฺขนฺตา อพฺภาคตา, สเพฺพปิ เต ตํ ทิวสํ โภชนํ น ลภึสุ, นาหํ ตํ, มหาราช, ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย, โย ตสฺส ภควโต อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏํ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺยฯ สเจ โกจิ อิสฺสาย อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏํ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย, ผเลยฺย ตสฺส มุทฺธา สตธา วา สหสฺสธา วาฯ

‘‘จตฺตาโรเม, มหาราช, ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณียา คุณาฯ กตเม จตฺตาโร? ลาโภ, มหาราช, ภควโต อุทฺทิสฺส กโต อุปกฺขโฏ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุํ; สรีรานุคตา , มหาราช, ภควโต พฺยามปฺปภา น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุํ; สพฺพญฺญุตํ, มหาราช, ภควโต ญาณรตนํ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุํ; ชีวิตํ, มหาราช, ภควโต น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาตุํฯ อิเม โข, มหาราช, จตฺตาโร ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณียา คุณา, สเพฺพเปเต, มหาราช, คุณา เอกรสา อโรคา อกุปฺปา อปรูปกฺกมา อผุสานิ กิริยานิฯ อทสฺสเนน, มหาราช, มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิฯ

‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ ปจฺจเนฺต เทเส วิสเม อทสฺสเนน นิลียิตฺวา โจรา ปนฺถํ ทูเสนฺติฯ ยทิ ปน ราชา เต โจเร ปเสฺสยฺย, อปิ นุ โข เต โจรา โสตฺถึ ลเภยฺยุ’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต,

ผรสุนา ผาลาเปยฺย สตธา วา สหสฺสธา วา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, อิตฺถี สปติกา อทสฺสเนน นิลียิตฺวา ปรปุริสํ เสวติ, เอวเมว โข, มหาราช, อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิฯ ยทิ, มหาราช, อิตฺถี สามิกสฺส สมฺมุขา ปรปุริสํ เสวติ, อปิ นุ โข สา อิตฺถี โสตฺถึ ลเภยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, หเนยฺยาปิ ตํ, ภนฺเต, สามิโก วเธยฺยาปิ พนฺเธยฺยาปิ ทาสิตฺตํ วา อุปเนยฺยา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิฯ ยทิ, มหาราช, มาโร ปาปิมา ภควโต อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏํ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย, ผเลยฺย ตสฺส มุทฺธา สตธา วา สหสฺสธา วา’’ติฯ ‘‘เอวเมตํ, ภนฺเต นาคเสน, โจริกาย กตํ มาเรน ปาปิมตา, นิลียิตฺวา มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พฺราหฺมณคหปติเก อนฺวาวิสิฯ สเจ โส, ภนฺเต, มาโร ปาปิมา ภควโต อุทฺทิสฺส กตํ อุปกฺขฏํ ปริโภคํ อนฺตรายํ กเรยฺย, มุทฺธา วาสฺส ผเลยฺย สตธา วา สหสฺสธา วา, กาโย วาสฺส ภุสมุฏฺฐิ วิย วิกิเรยฺย, สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

พุทฺธลาภนฺตรายปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. อปุญฺญปโญฺห

**๖**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘โย อชานนฺโต ปาณาติปาตํ กโรติ, โส พลวตรํ อปุญฺญํ ปสวตี’ติฯ ปุน จ ภควตา วินยปญฺญตฺติยา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, อชานิตฺวา ปาณาติปาตํ กโรนฺโต พลวตรํ อปุญฺญํ ปสวติ, เตน หิ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส, เตน หิ ‘อชานิตฺวา ปาณาติปาตํ กโรนฺโต พลวตรํ อปุญฺญํ ปสวตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ทุรุตฺตโร ทุรติกฺกโม ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘โย อชานนฺโต ปาณาติปาตํ กโรติ, โส พลวตรํ อปุญฺญํ ปสวตี’ติฯ ปุน จ วินยปญฺญตฺติยา ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’ติฯ ตตฺถ อตฺถนฺตรํ อตฺถิฯ กตมํ อตฺถนฺตรํ ? อตฺถิ, มหาราช, อาปตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, อตฺถิ อาปตฺติ โนสญฺญาวิโมกฺขาฯ ยายํ, มหาราช, อาปตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, ตํ อาปตฺตึ อารพฺภ ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺสา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อปุญฺญปโญฺห ฉฏฺโฐฯ

## ๗. ภิกฺขุสงฺฆปริหรณปโญฺห

**๗**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, น เอวํ โหติ ‘‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’’ติ วา, ‘‘มมุทฺเทสิโก ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ วา’ติฯ ปุน จ เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต สภาวคุณํ ปริทีปยมาเนน ภควตา เอวํ ภณิตํ ‘‘โส อเนกสหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตรหิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามี’’ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, น เอวํ โหติ ‘‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติ วา, ‘‘มมุทฺทสิโก ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ วา’ติ, เตน หิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘โส อเนกสหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตรหิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริ

หรามี’ติ, เตน หิ ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, น เอวํ โหติ ‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’ติ วา, ‘มมุทฺทิสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ’ติ วาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข, อานนฺท, น เอวํ โหติ ‘‘อหํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามี’’ติ วา, ‘‘มมุทฺทิสิโก ภิกฺขุสงฺโฆ’’ติ วา’ติฯ ปุน จ เมเตฺตยฺยสฺสาปิ ภควโต สภาวคุณํ ปริทีปยมาเนน ภควตา ภณิตํ ‘โส อเนกสหสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตรหิ อเนกสตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามี’ติฯ เอตสฺมิญฺจ, มหาราช, ปเญฺห เอโก อโตฺถ สาวเสโส, เอโก อโตฺถ นิรวเสโสฯ น, มหาราช, ตถาคโต ปริสาย อนุคามิโก, ปริสา ปน ตถาคตสฺส อนุคามิกา ฯ สมฺมุติ, มหาราช, เอสา ‘อห’นฺติ ‘มมา’ติ, น ปรมโตฺถ เอโส, วิคตํ, มหาราช, ตถาคตสฺส เปมํ, วิคโต สิเนโห, ‘มยฺห’นฺติปิ ตถาคตสฺส คหณํ นตฺถิ, อุปาทาย ปน อวสฺสโย โหติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปถวี ภูมฏฺฐานํ สตฺตานํ ปติฏฺฐา โหติ อุปสฺสยํ, ปถวิฏฺฐา เจเต สตฺตา, น จ มหาปถวิยา ‘มเยฺหเต’ติ อเปกฺขา โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ ปติฏฺฐา โหติ อุปสฺสยํ, ตถาคตฏฺฐา [ตถาคตปติฏฺฐา เอว (สี.)] เจเต สตฺตา, น จ ตถาคตสฺส ‘มเยฺหเต’ติ อเปกฺขา โหติฯ ยถา วา ปน, มหาราช, มหติมหาเมโฆ อภิวสฺสโนฺต ติณรุกฺขปสุมนุสฺสานํ วุฑฺฒึ เทติ สนฺตตึ อนุปาเลติฯ วุฏฺฐูปชีวิโน เจเต สตฺตา สเพฺพ, น จ มหาเมฆสฺส ‘มเยฺหเต’ติ อเปกฺขา โหติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ กุสลธเมฺม ชเนติ อนุปาเลติ, สตฺถูปชีวิโน เจเต สตฺตา สเพฺพ, น จ ตถาคตสฺส ‘มเยฺหเต’ติ อเปกฺขา โหติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อตฺตานุทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา’’ติฯ

‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, สุนิเพฺพฐิโต ปโญฺห พหุวิเธหิ การเณหิ, คมฺภีโร อุตฺตานีกโต, คณฺฐิ ภิโนฺน, คหนํ อคหนํ กตํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, ภคฺคา ปรวาทา, ชินปุตฺตานํ จกฺขุํ อุปฺปาทิต’’นฺติฯ

ภิกฺขุสงฺฆปริหรณปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. อเภชฺชปริสปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ตถาคโต อเภชฺชปริโส’ติ, ปุน จ ภณถ ‘เทวทเตฺตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานี’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต อเภชฺชปริโส, เตน หิ เทวทเตฺตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เทวทเตฺตน เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานิ, เตน หิ ‘ตถาคโต อเภชฺชปริโส’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, คมฺภีโร ทุนฺนิเวฐิโย, คณฺฐิโตปิ คณฺฐิตโร, เอตฺถายํ ชโน อาวโฏ นิวุโต โอวุโต ปิหิโต ปริโยนทฺธ, เอตฺถ ตว ญาณพลํ ทเสฺสหิ ปรวาเทสู’’ติฯ

‘‘อเภชฺชปริโส, มหาราช, ตถาคโต, เทวทเตฺตน จ เอกปฺปหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ภินฺนานิ, ตญฺจ ปน เภทกสฺส พเลน, เภทเก วิชฺชมาเน นตฺถิ, มหาราช, อเภชฺชํ นามฯ เภทเก สติ มาตาปิ ปุเตฺตน ภิชฺชติ, ปุโตฺตปิ มาตรา ภิชฺชติ, ปิตาปิ ปุเตฺตน ภิชฺชติ, ปุโตฺตปิ ปิตรา ภิชฺชติ, ภาตาปิ ภคินิยา ภิชฺชติ, ภคินีปิ ภาตรา ภิชฺชติ, สหาโยปิ สหาเยน ภิชฺชติ, นาวาปิ นานาทารุสงฺฆฏิตา อูมิเวคสมฺปหาเรน ภิชฺชติ, รุโกฺขปิ มธุกปฺปสมฺปนฺนผโล อนิลพลเวคาภิหโต

ภิชฺชติ, สุวณฺณมฺปิ ชาติมนฺตํ [ชาตรูปมฺปิ (สี.)] โลเหน ภิชฺชติฯ อปิ จ, มหาราช, เนโส อธิปฺปาโย วิญฺญูนํ, เนสา พุทฺธานํ อธิมุตฺติ, เนโส ปณฺฑิตานํ ฉนฺโท 'ตถาคโต เภชฺชปริโส'ติฯ อปิ เจตฺถ การณํ อตฺถิ, เยน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ 'อเภชฺชปริโส'ติฯ กตมํ เอตฺถ การณํ? ตถาคตสฺส, มหาราช, กเตน อทาเนน วา อปฺปิยวจเนน วา อนตฺถจริยาย วา อสมานตฺตตาย วา ยโต กุโตจิ จริยํ จรนฺตสฺสปิ ปริสา ภินฺนาติ น สุตปุพฺพํ, เตน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ 'อเภชฺชปริโส'ติฯ ตยาเปตํ, มหาราช, ญาตพฺพํ 'อตฺถิ กิญฺจิ นวงฺค พุทฺธวจเน สุตฺตาคตํ, อิมินา นาม การเณน โพธิสตฺตสฺส กเตน ตถาคตสฺส ปริสา ภินฺนา'ติ? ''นตฺถิ ภนฺเต, โน เจตํ โลเก ทิสฺสติ โนปิ สุยฺยติฯ สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

อเภชฺชปริสปโญฺห อฏฺฐโมฯ

อเภชฺชวโคฺค ทุติโยฯ

อิมสฺมึ วเคฺค อฏฺฐ ปญฺหาฯ

## ๓. ปณามิตวโคฺค

### ๑. เสฏฺฐธมฺมปโญฺห

๑. ''ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา 'ธโมฺม หิ, วาเสฏฺฐ, เสโฎฺฐ ชเนตสฺมึ ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จา'ติฯ ปุน จ 'อุปาสโก คิหี โสตาปโนฺน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปโตฺต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุเฎฺฐตี'ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ 'ธโมฺม หิ, วาเสฏฺฐ, เสโฎฺฐ ชเนตสฺมึ ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จา'ติ, เตน หิ 'อุปาสโก คิหี โสตาปโนฺน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปโตฺต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุเฎฺฐตี'ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ 'อุปาสโก คิหี โสตาปโนฺน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปโตฺต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุเฎฺฐติ', เตน หิ 'ธโมฺม หิ, วาเสฏฺฐ, เสโฎฺฐ ชเนตสฺมึ ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฎิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ''ติฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา 'ธโมฺม หิ, วาเสฏฺฐ, เสโฎฺฐ ชเนตสฺมึ ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปราเย จา'ติ, 'อุปาสโก จ คิหี โสตาปโนฺน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปฺปโตฺต วิญฺญาตสาสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุเฎฺฐติ'ฯ ตตฺถ ปน การณํ อตฺถิฯ กตมํ ตํ การณํ?

''วีสติ โข ปนิเม, มหาราช, สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ, เยหิ สมโณ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานสมานนปูชนารโห โหติฯ กตเม วีสติ สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ? เสโฎฺฐ [เสฏฺฐภูมิสโย (สี. สฺยา.), เสโฎฺฐ ยโม (ปี.)] ธมฺมาราโม, อโคฺค นิยโม, จาโร วิหาโร สํยโม สํวโร ขนฺติ โสรจฺจํ เอกตฺตจริยา เอกตฺตาภิรติ ปฏิสลฺลานํ หิริโอตฺตปฺปํ วีริยํ อปฺปมาโท สิกฺขาสมาทานํ [สิกฺขาปธานํ (สี. สฺยา.), สุกฺกาวทานํ (ก.)] อุเทฺทโส ปริปุจฺฉา สีลาทิอภิรติ นิราลยตา สิกฺขาปทปาริปูริตา, กาสาวธารณํ , ภณฺฑุภาโว ฯ อิเม โข , มหาราช, วีสติ สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิฯ เอเต คุเณ ภิกฺขุ สมาทาย วตฺตติ, โส เตสํ ธมฺมานํ อนูนตฺตา ปริปุณฺณตฺตา สมฺปนฺนตฺตา สมนฺนาคตตฺตา อเสกฺขภูมึ อรหนฺตภูมึ โอกฺกมติ, เสฏฺฐํ ภูมนฺตรํ โอกฺกมติ, อรหตฺตาสนฺนคโตติ อรหติ อุปาสโก โสตาปโนฺน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘ขีณาสเวหิ โส สามญฺญํ อุปคโต, นตฺถิ เม โส สมโย’ติ [ตํ สามญฺญ’’นฺติ (?)] อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘อคฺคปริสํ โส อุปคโต, นาหํ ตํ ฐานํ อุปคโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘ลภติ โส ปาติโมกฺขุทฺเทสํ โสตุํ, นาหํ ตํ ลภามิ โสตุ’นฺติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘โส อญฺเญ ปพฺพาเชติ อุปสมฺปาเทติ ชินสาสนํ วฑฺเฒติ, อหเมตํ น ลภามิ กาตุ’นฺติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘อปฺปมาเณสุ โส สิกฺขาปเทสุ สมตฺตการี, นาหํ เตสุ วตฺตามี’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘อุปคโต โส สมณลิงฺคํ, พุทฺธาธิปฺปาเย ฐิโต, เตนาหํ ลิงฺเคน ทูรมปคโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘‘ปรูฬฺหกจฺฉโลโม โส อนญฺชิตอมณฺฑิโต อนุลิตฺตสีลคนฺเธ, อหํ ปน มณฺฑนวิภูสนาภิรโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, ‘เย เต วีสติ สมณกรณา ธมฺมา เทฺว จ ลิงฺคานิ, สเพฺพเปเต ธมฺมา ภิกฺขุสฺส สํวิชฺชนฺติ, โส เยว เต ธเมฺม ธาเรติ, อญฺญมฺปิ ตตฺถ สิกฺขาเปติ, โส เม อาคโม สิกฺขาปนญฺจ นตฺถี’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํ ฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ราชกุมาโร ปุโรหิตสฺส สนฺติเก วิชฺชํ อธียติ, ขตฺติยธมฺมํ สิกฺขติ, โส อปเรน สมเยน อภิสิตฺโต อาจริยํ อภิวาเทติ ปจฺจุเฏฺฐติ ‘สิกฺขาปโก เม อย’นฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ‘ภิกฺขุ สิกฺขาปโก วํสธโร’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกฺขุํ ปุถุชฺชนํ อภิวาเทตุํ ปจฺจุฏฺฐาตุํฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, อิมินาเปตํ ปริยาเยน ชานาหิ ภิกฺขุภูมิยา มหนฺตตํ อสมวิปุลภาวํฯ ยทิ, มหาราช, อุปาสโก โสตาปนฺโน อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, เทฺวว ตสฺส คติโย ภวนฺติ อนญฺญา ตสฺมึ เยว ทิวเส ปรินิพฺพาเยยฺย วา, ภิกฺขุภาวํ วา อุปคจฺเฉยฺยฯ อจลา หิ สา, มหาราช, ปพฺพชฺชา, มหตี อจฺจุคฺคตา, ยทิทํ ภิกฺขุภูมี’’ติฯ ‘‘ญาณคโต, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห สุนิเพฺพฐิโต พลวตา อติพุทฺธินา ตยา, น ยิมํ ปญฺหํ สมตฺโถ อโญฺญ เอวํ วินิเวเฐตุํ อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติฯ

เสฏฺฐธมฺมปโญฺห ปฐโมฯ

**๒. สพฺพสตฺตหิตผรณปโญฺห**

**๒**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหตี’ติฯ ปุน จ ภณถ **อคฺคิกฺขนฺธูปเม** ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน ‘สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคต’นฺติฯ อคฺคิกฺขนฺธูปมํ, ภนฺเต, ธมฺมปริยายํ เทเสนฺเตน ตถาคเตน สฏฺฐิมตฺ

ตานํ ภิกฺขูนํ หิตมปเนตฺวา อหิตมุปทหิตํฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหติ, เตน หิ อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, เตน หิ ตถาคโต สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหตีติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ''ติฯ

''ตถาคโต , มหาราช, สพฺพสตฺตานํ อหิตมปเนตฺวา หิตมุปทหติ, อคฺคิกฺขนฺธูปเม ธมฺมปริยาเย ภญฺญมาเน สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, ตญฺจ ปน น ตถาคตสฺส กเตน, เตสํ เยว อตฺตโน กเตนา''ติฯ

''ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต อคฺคิกฺขนฺธูปมํ ธมฺมปริยายํ น ภาเสยฺย, อปิ นุ เตสํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคเจฺฉยฺยาติ, น หิ, มหาราช, มิจฺฉาปฏิปนฺนานํ เตสํ ภควโต ธมฺมปริยายํ สุตฺวา ปริฬาโห กาเย อุปฺปชฺชิ, เตน เตสํ ปริฬาเหน อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคต''นฺติฯ ''เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคตเสฺสว กเตน เตสํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, ตถาคโต เยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนาย, ยถา นาม, ภนฺเต นาคเสน, อหิ วมฺมิกํ ปวิเสยฺย, อถญฺญตโร ปํสุกาโม ปุริโส วมฺมิกํ ภินฺทิตฺวา ปํสุํ หเรยฺย, ตสฺส ปํสุหรเณน วมฺมิกสฺส สุสิรํ ปิทเหยฺย, อถ ตเตฺถว โส อสฺสาสํ อลภมาโน มเรยฺย, นนุ โส, ภนฺเต, อหิ ตสฺส ปุริสสฺส กเตน มรณปฺปโตฺต''ติฯ ''อาม มหาราชา''ติฯ ''เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต เยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนายา''ติฯ

''ตถาคโต, มหาราช, ธมฺมํ เทสยมาโน อนุนยปฺปฏิฆํ น กโรติ, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุโตฺต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธเมฺม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ปตนฺติฯ ยถา, มหาราช, ปุริสสฺส อมฺพํ วา ชมฺพุํ วา มธุกํ วา จาลยมานสฺส ยานิ ตตฺถ ผลานิ สารานิ ทฬฺหพนฺธนานิ, ตานิ ตเตฺถว อจฺจุตานิ ติฏฺฐนฺติ, ยานิ ตตฺถ ผลานิ ปูติวณฺฏมูลานิ ทุพฺพลพนฺธนานิ, ตานิ ปตนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ธมฺมํ เทสยมาโน อนุนยปฺปฏิฆํ น กโรติ, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุโตฺต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธเมฺม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ปตนฺติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, กสฺสโก ธญฺญํ โรเปตุกาโม เขตฺตํ กสติ, ตสฺส กสนฺตสฺส อเนกสตสหสฺสานิ ติณานิ มรนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ปริปกฺกมานเส สเตฺต โพเธนฺโต [โพเธตุํ (สี.)] อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุโตฺต ธมฺมํ เทเสติ, เอวํ ธเมฺม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติฯ เย ปน มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต ติณานิ วิย มรนฺติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, มนุสฺสา รสเหตุ ยเนฺตน อุจฺฉุํ ปีฬยนฺติ, เตสํ อุจฺฉุํ ปีฬยมานานํ เย ตตฺถ ยนฺตมุขคตา กิมโย, เต ปีฬียนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ปริปกฺกมานเส สเตฺต โพเธนฺโต ธมฺมยนฺตมภิปีฬยติ [ธมฺมยนฺตมติปีฬยติ (ก.)], เย ตตฺถ มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต กิมี วิย มรนฺตี''ติฯ

''นนุ, ภนฺเต นาคเสน, เต ภิกฺขู ตาย ธมฺมเทสนาย ปติตา''ติ? ''อปิ นุ โข, มหาราช, ตจฺฉโก รุกฺขํ ตจฺฉโนฺต [รกฺขโนฺต (สี. ปี.] อุชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี''ติ? ''น หิ, ภนฺเต, วชฺชนียํ อปเนตฺวา ตจฺฉโก รุกฺขํ อุชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ปริสํ รกฺข

โนฺต น สโกฺกติ โพธเนยฺย [อโพธนีเย (สฺยา.)] สเตฺต โพเธตุํ, มิจฺฉาปฏิปนฺน ปน สเตฺต อปเนตฺวา โพธเนยฺย สเตฺต โพเธติ, อตฺตกเตน ปน เต, มหาราช, มิจฺฉาปฏิปนฺนา ปตนฺติฯ

“ยถา, มหาราช, กทลี เวฬุ อสฺสตรี อตฺตเชน [อตฺตเชน ผเลน (สี.)] หญฺญติ, เอวเมว โข, มหาราช, เย เต มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต อตฺตกเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติฯ

“ยถา, มหาราช, โจรา อตฺตกเตน จกฺขุปฺปาฏนํ สูลาโรปนํ สีสเจฺฉทนํ ปาปุณนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, เย เต มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต อตฺตกเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติ [ชินสาสนา ปตนฺติ (สี. ปี.)]ฯ เยสํ, มหาราช, สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูนํ อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคตํ, เตสํ ตํ เนว ภควโต กเตน, น ปเรสํ กเตน, อถ โข อตฺตโน เยว กเตนฯ

“ยถา, มหาราช, ปุริโส สพฺพชนสฺส อมตํ ทเทยฺย, เต ตํ อมตํ อสิตฺวา อโรคา ทีฆายุกา สพฺพีติโต [สพฺพีติยา (สี.)] ปริมุเจฺจยฺยุํ, อถญฺญตโร ปุริโส ทุรุปจาเรน ตํ อสิตฺวา มรณํ ปาปุเณยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, อมตทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ อมตํ ธมฺมทานํ เทติ, เย เต สตฺตา ภพฺพา, เต ธมฺมามเตน พุชฺฌนฺติฯ เย ปน เต สตฺตา อภพฺพา, เต ธมฺมามเตน หญฺญนฺติ ปตนฺติฯ โภชนํ, มหาราช, สพฺพสตฺตานํ ชีวิตํ รกฺขติ, ตเมกเจฺจ ภุญฺชิตฺวา วิสูจิกาย มรนฺติ, อปิ นุ โข โส, มหาราช, โภชนทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปุญฺญํ อาปเชฺชยฺยา”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ อมตํ ธมฺมทานํ เทติ, เย เต สตฺตา ภพฺพา, เต ธมฺมามเตน พุชฺฌนฺติฯ เย ปน เต สตฺตา อภพฺพา, เต ธมฺมามเตน หญฺญนฺติ ปตนฺตี”ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

สพฺพสตฺตหิตผรณปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. วตฺถคุยฺหนิทสฺสนปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ตถาคเตน –

““กาเยน สํวโร สาธุ [ธ. ป. ๓๖๑], สาธุ วาจาย สํวโร;
มนสา สํวโร สาธุ, สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร’ติฯ

“ปุน จ ตถาคโต จตุนฺนํ ปริสานํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ปุรโต เทวมนุสฺสานํ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ ทเสฺสสิฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘กาเยน สํวโร สาธู’ติ, เตน หิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ ทเสฺสสีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ ทเสฺสติ, เตน หิ ‘กาเยน สํวโร สาธู’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ”ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘กาเยน สํวโร สาธู’ติ, เสลสฺส จ พฺราหฺมณสฺส โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ ทสฺสิตํฯ ยสฺส โข, มหาราช, ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺส โพธนตฺถาย ภควา อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทเสฺสติ, โส เยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสตี”ติฯ

“โก ปเนตํ, ภเนฺต นาคเสน, สทฺทหิสฺสติ, ยํ ปริสคโต เอโก เยว ตํ คุยฺหํ ปสฺสติ, อวเสสา ตเตฺถว วสนฺตา น ปสฺสนฺตีติฯ อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ อุปทิส, การเณน มํ สญฺญาเป

หี’’ติฯ ‘‘ทิฏฺฐปุพฺพ ปน ตยา, มหาราช, โกจิ พฺยาธิโต ปุริโส ปริกิโณฺณ ญาติมิเตฺตหี’’ติฯ ‘‘อาม ภเนฺต’’ติฯ ‘‘อปิ นุ โข สา, มหาราช, ปริสา ปสฺสเตฺต เวทนํ, ยาย โส ปุริโส เวทนาย เวทยตี’’ติฯ ‘‘น หิ ภเนฺต, อตฺตนา เยว โส, ภเนฺต, ปุริโส เวทยตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยเสฺสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตเสฺสว ตถาคโต โพธนตฺถาย อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทเสฺสติ, โส เยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, กญฺจิเทว ปุริสํ ภูโต อาวิเสยฺย, อปิ นุ โข สา, มหาราช, ปริสา ปสฺสติ ตํ ภูตาคมน’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, โส เยว อาตุโร ตสฺส ภูตสฺส อาคมนํ ปสฺสตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยเสฺสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตเสฺสว ตถาคโต โพธนตฺถาย อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทเสฺสติ, โส เยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสตี’’ติฯ

‘‘ทุกฺกรํ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา กตํ, ยํ เอกสฺสปิ อทสฺสนียํ, ตํ ทเสฺสเนฺตนา’’ติฯ ‘‘น, มหาราช, ภควา คุยฺหํ ทเสฺสสิ , อิทฺธิยา ปน ฉายํ ทเสฺสสี’’ติฯ ‘‘ฉายายปิ, ภเนฺต, ทิฏฺฐาย ทิฏฺฐํ เยว โหติ คุยฺหํ, ยํ ทิสฺวา นิฏฺฐํ คโต’’ติฯ ‘‘ทุกฺกรญฺจาปิ, มหาราช, ตถาคโต กโรติ โพธเนเยฺย สเตฺต โพเธตุํฯ ยทิ, มหาราช, ตถาคโต กิริยํ หาเปยฺย, โพธเนยฺยา สตฺตา น พุเชฺฌยฺยุํฯ ยสฺมา จ โข, มหาราช, โยคญฺญู ตถาคโต โพธเนเยฺย สเตฺต โพเธตุํ, ตสฺมา ตถาคโต เยน เยน โยเคน โพธเนยฺยา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โพธเนเยฺย โพเธติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต เยน เยน เภสเชฺชน อาตุโร อโรโค โหติ, เตน เตน เภสเชฺชน อาตุรํ อุปสงฺกมติ, วมนียํ วเมติ, วิเรจนียํ วิเรเจติ, อนุเลปนียํ อนุลิเมฺปติ, อนุวาสนียํ อนุวาเสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต เยน เยน โยเคน โพธเนยฺยา สตฺตา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โพเธติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, อิตฺถี มูฬฺหคพฺภา ภิสกฺกสฺส อทสฺสนียํ คุยฺหํ ทเสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต โพธเนเยฺย สเตฺต โพเธตุํ อทสฺสนียํ คุยฺหํ อิทฺธิยา ฉายํ ทเสฺสสิฯ นตฺถิ, มหาราช, อทสฺสนีโย นาม โอกาโส ปุคฺคลํ อุปาทายฯ ยทิ, มหาราช, โกจิ ภควโต หทยํ ทิสฺวา พุเชฺฌยฺย, ตสฺสปิ ภควา โยเคน หทยํ ทเสฺสยฺย, โยคญฺญู, มหาราช, ตถาคโต เทสนากุสโลฯ

‘‘นนุ, มหาราช, ตถาคโต เถรสฺส นนฺทสฺส อธิมุตฺติํ ชานิตฺวา ตํ เทวภวนํ เนตฺวา เทวกญฺญาโย ทเสฺสสิ ‘อิมินายํ กุลปุโตฺต พุชฺฌิสฺสตี’ติ, เตน จ โส กุลปุโตฺต พุชฺฌิฯ อิติ โข, มหาราช, ตถาคโต อเนกปริยาเยน สุภนิมิตฺตํ หีเฬโนฺต ครหโนฺต ชิคุจฺฉโนฺต ตสฺส โพธนเหตุ กกุฏปาทินิโย อจฺฉราโย ทเสฺสสิฯ เอวมฺปิ ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโลฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ตถาคโต เถรสฺส จูฬปนฺถกสฺส ภาตรา นิกฺกฑฺฒิตสฺส ทุกฺขิตสฺส ทุมฺมนสฺส อุปคนฺตฺวา สุขุมํ โจฬขณฺฑํ อทาสิ ‘อิมินายํ กุลปุโตฺต พุชฺฌิสฺสตี’ติ , โส จ กุลปุโตฺต เตน การเณน ชินสาสเน วสีภาวํ ปาปุณิฯ เอวมฺปิ, มหาราช, ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโลฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ตถาคโต พฺราหฺมณสฺส โมฆราชสฺส ยาว ตติยํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ น พฺยากาสิ ‘เอวมิมสฺส กุลปุตฺตสฺส มาโน อุปสมิสฺสติ, มานูปสมา อภิสมโย ภวิสฺสตี’ติ, เตน จ ตสฺส กุลปุตฺตสฺส มาโน อุปสมิ, มานูปสมา โส พฺราหฺมโณ ฉสุ อภิญฺญาสุ วสีภาวํ ปาปุณิฯ เอวมฺปิ, มหาราช, ตถาคโต โยคญฺญู เทสนากุสโล’’ติฯ

‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, สุนิเพฺพฐิโต ปญฺโห พหุวิเธหิ การเณหิ, คหนํ อคหนํ กตํ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, คณฺฐิ ภิโนฺน, ภคฺคา ปรวาทา, ชินปุตฺตานํ จกฺขุํ ตยา อุปฺปาทิตํ, นิปฺปฏิภานา ติตฺถิยา, ตฺวํ คณิวรปวรมาสชฺชา’’ติฯ

วตฺถคุยฺหนิทสฺสนปญฺโห ตติโยฯ

## ๔. ผรุสวาจาภาวปญฺโห

๔. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา ‘ปริสุทฺธวจีสมาจาโร อาวุโส ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติฯ ปุน จ ตถาคโต เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ ปาราชิกํ ปญฺญเปโนฺต ผรุสาหิ วาจาหิ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจริ, เตน จ โส เถโร โมฆปุริสวาเทน มงฺกุจิตฺตวเสน รุนฺธิตตฺตา วิปฺปฏิสารี นาสกฺขิ อริยมคฺคํ ปฏิวิชฺฌิตุํฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ปริสุทฺธวจีสมาจาโร ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, เตน หิ ตถาคเตน เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ภควตา เถรสฺส สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณํ, เตน หิ ปริสุทฺธวจีสมาจาโร ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตนฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา ‘ปริสุทฺธวจีสมาจาโร อาวุโส ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติฯ อายสฺมโต จ สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส อปราเธ ปาราชิกํ ปญฺญเปเนฺตน ภควตา โมฆปุริสวาเทน สมุทาจิณฺณํ, ตญฺจ ปน อทุฏฺฐจิเตฺตน อสารมฺภเนน ยาถาวลกฺขเณนฯ กิญฺจ ตตฺถ ยาถาวลกฺขณํ, ยสฺส, มหาราช, ปุคฺคลสฺส อิมสฺมิํ อตฺตภาเว จตุสจฺจาภิสมโย น โหติ, ตสฺส ปุริสตฺตนํ โมฆํ อญฺญํ กยิรมานํ อเญฺญน สมฺภวติ, เตน วุจฺจติ ‘โมฆปุริโส’ติฯ อิติ, มหาราช, ภควตา อายสฺมโต สุทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตสฺส สตาววจเนน สมุทาจิณฺณํ, โน อภูตวาเทนา’’ติฯ

‘‘สภาวมฺปิ, ภเนฺต นาคเสน, โย อโกฺกสโนฺต ภณติ, ตสฺส มยํ กหาปณํ ทณฺฑํ ธาเรม, อปราโธ เยว โส วตฺถุํ นิสฺสาย วิสุํ โวหารํ อาจรโนฺต อโกฺกสตี’’ติฯ ‘‘อตฺถิ ปน, มหาราช, สุตปุพฺพํ ตยา ขลิตสฺส อภิวาทนํ วา ปจฺจุฏฺฐานํ วา สกฺการํ วา อุปายนานุปฺปทานํ วา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยโต กุโตจิ ยตฺถ กตฺถจิ ขลิโต, โส ปริภาสนารโห โหติ ตชฺชนารโห, อุตฺตมงฺคมฺปิสฺส ฉินฺทนฺติ หนนฺติปิ พนฺธนฺติปิ ฆาเตนฺติปิ ฌาเปนฺติปี’’ติ [ชาเปนฺติปีติ (สี. ปี.)]ฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ภควตา กิริยา เยว กตา, โน อกิริยา’’ติฯ

‘‘กิริยมฺปิ, ภเนฺต นาคเสน, กุรุมาเนน ปติรูเปน กาตพฺพํ อนุจฺฉวิเกน, สวเนนปิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคตสฺส สเทวโก โลโก โอตฺตปฺปติ หิริยติ ภิโยฺย ทสฺสเนน ตตุตฺตริํ อุปสงฺกมเนน ปยิรุปาสเนนา’’ติฯ ‘‘อปิ นุ โข, มหาราช, ติกิจฺฉโก อภิสเนฺน กาเย กุปิเต โทเส สิเนหนียานิ เภสชฺชานิ เทตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ติณฺหานิ เลขนียานิ เภสชฺชานิ เทตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สพฺพกิเลสพฺยาธิวูปสมาย อนุสิฏฺฐิํ เทติ, ผรุสาปิ, มหาราช, ตถาคตสฺส วาจา สเตฺต สิเนหยติ, มุทุเก กโรติฯ ยถา, มหาราช, อุณฺหมฺปิ อุทกํ ยํ กิญฺจิ สิเนหนียํ สิเนหยติ, มุทุกํ กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี โหติ กรุณาสหคตาฯ ยถา, มหาราช, ปิตุวจนํ ปุตฺตานํ อตฺถวนฺตํ โหติ กรุณาสหคตํ, เอวเมว โข,

มหาราช, ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี โหติ กรุณาสหคตาฯ ผรุสาปิ, มหาราช, ตถาคตสฺส วาจา สตฺตานํ กิเลสปฺปหานา [กิเลสปฺปหานาย (สี.)] โหติฯ ยถา, มหาราช, ทุคฺคนฺธมฺปิ โคมุตฺตํ ปีตํ วิรสมฺปิ อคทํ ขายิตํ สตฺตานํ พฺยาธึ หนติ, เอวเมว โข, มหาราช, ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตฺถวตี กรุณาสหคตาฯ ยถา, มหาราช, มหนฺตปิ ตูลปุโญฺช [ตูลปิจุ (สี. สฺยา.)] ปรสฺส กาเย นิปติตฺวา รุชํ น กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, ผรุสาปิ ตถาคตสฺส วาจา น กสฺสจิ ทุกฺขํ อุปฺปาเทตี''ติฯ ''สุวินิจฺฉิโต, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห พหูหิ การเณหิ, สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

ผรุสวาจาภาวปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. รุกฺขอเจตนาภาวปโญฺห

๕. ''ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ตถาคเตน –

'''อเจตนํ พฺราหฺมณ อสฺสุณนฺตํ, ชาโน อชานนฺตมิมํ ปลาสํ;
อารทฺธวีริโย ธุวํ อปฺปมโตฺต, สุขเสยฺยํ ปุจฺฉสิ กิสฺส เหตู'ติ [ชา. ๑.๔.๒๕]ฯ

ปุน จ ภณิตํ –

'''อิติ ผนฺทนรุโกฺขปิ, ตาวเท อชฺฌภาสถ;
มยฺหมฺปิ วจนํ อตฺถิ, ภารทฺวาช สุโณหิ เม'ติ [ชา. ๑.๑๓.๒๐]ฯ

''ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, รุโกฺข อเจตโน, เตน หิ ผนฺทเนน รุเกฺขน ภารทฺวาเชน สห สลฺลปิตนฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ผนฺทเนน รุเกฺขน ภารทฺวาเชน สทฺธึ สลฺลปิตํ, เตน หิ รุโกฺข อเจตโนติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ''ติฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา 'รุโกฺข อเจตโน'ติ, ผนฺทเนน จ รุเกฺขน ภารทฺวาเชน สทฺธึ สลฺลปิตํ, ตญฺจ ปน วจนํ โลกสมญฺญาย ภณิตํฯ นตฺถิ, มหาราช, อเจตนสฺส รุกฺขสฺส สลฺลาโป นาม, อปิ จ, มหาราช, ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถาย เทวตาเยตํ อธิวจนํ รุโกฺขติ, รุโกฺข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ, ยถา, มหาราช, สกฏํ ธญฺญสฺส ปริปูริตํ ธญฺญสกฏนฺติ ชโน โวหรติ, น จ ตํ ธญฺญมยํ สกฏํ, รุกฺขมยํ สกฏํ, ตสฺมึ สกเฏ ธญฺญสฺส ปน อากิริตตฺตา ธญฺญสกฏนฺติ ชโน โวหรติ, เอวเมว โข, มหาราช, น รุโกฺข สลฺลปติ, รุโกฺข อเจตโน, ยา ปน ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสา เยว ตํ อธิวจนํ รุโกฺขติ, รุโกฺข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, ทธึ มนฺถยมาโน ตกฺกํ มเนฺถมีติ โวหรติ, น ตํ ตกฺกํ, ยํ โส มเนฺถติ, ทธึ เยว โส มเนฺถโนฺต ตกฺกํ มเนฺถมีติ โวหรติ, เอวเมว โข, มหาราช, น รุโกฺข สลฺลปติ, รุโกฺข อเจตโน ฯ ยา ปน ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจนํ รุโกฺขติ, รุโกฺข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, อสนฺตํ สาเธตุกาโม สนฺตํ สาเธมีติ โวหรติ , อสิทฺธํ สิทฺธนฺติ โวหรติ, เอวเมสา โลกสมญฺญา, เอวเมว โข, มหาราช, น รุโกฺข สลฺลปติ, รุโกฺข อเจตโนฯ ยา ปน ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจนํ รุโกฺขติ, รุโกฺข สลฺลปตีติ เจสา โลก

ปณฺณตฺติ, ยาย, มหาราช, โลกสมญฺญาย ชโน โวหรติ, ตถาคโตปิ ตาเยว โลกสมญฺญาย สตฺตานํ ธมฺมํ เทเสตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

รุกฺขอเจตนาภาวปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. ปิณฺฑปาตมหปฺผลปโญฺห

๖. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ธมฺมสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ –

‘‘‘จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา, กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ;
อาพาธํ สมฺผุสี ธีโร, ปพาฬฺหํ มารณนฺติก’นฺติ [ที. นิ. ๒.๑๙๐]ฯ

‘‘ปุน จ ภควตา ภณิตํ ‘เทฺวเม, อานนฺท, ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จฯ กตเม เทฺว? ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติฯ อิเม เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา, อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา’ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควโต จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส [ภุญฺชิตฺวา (สี.)] ขโร อาพาโธ อุปฺปโนฺน, ปพาฬฺหา จ เวทนา ปวตฺตา มารณนฺติกา, เตน หิ ‘เทฺวเม, อานนฺท, ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เทฺวเม ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จ, เตน หิ ภควโต จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุตฺตาวิสฺส [ภุญฺชิตฺวา (สี.)] ขโร อาพาโธ อุปฺปโนฺน, ปพาฬฺหา จ เวทนา ปวตฺตา มารณนฺติกาติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ กึนุ โข, ภนฺเต นาคเสน, โส ปิณฺฑปาโต วิสคตตาย มหปฺผโล, โรคุปฺปาทกตาย มหปฺผโล , อายุวินาสกตาย มหปฺผโล, ภควโต ชีวิตหรณตาย มหปฺผโล? ตตฺถ เม การณํ พฺรูหิ ปรวาทานํ นิคฺคหาย, เอตฺถายํ ชโน สมฺมูโฬฺห โลภวเสน อติพหุํ ขายิเตน โลหิตปกฺขนฺทิกา อุปฺปนฺนาติฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ธมฺมสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ –

‘‘‘จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา, กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ;
อาพาธํ สมฺผุสี ธีโร, ปพาฬฺหํ มารณนฺติก’นฺติฯ

‘‘ภควตา จ ภณิตํ ‘เทฺวเม, อานนฺท, ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จฯ กตเม เทฺว? ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ [ปรินิพฺพายิ (สี.)], อิเม เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา, อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา’ติฯ

‘‘โส ปน ปิณฺฑปาโต พหุคุโณ อเนกานิสํโสฯ เทวตา, มหาราช, หฏฺฐา ปสนฺนมานสา ‘อยํ ภควโต ปจฺฉิโม ปิณฺฑปาโต’ติ ทิพฺพํ โอชํ สูกรมทฺทเว อากิรึสุฯ ตญฺจ ปน สมฺมาปากํ ลหุปากํ [พหุปากํ (สี.)] มนุญฺญํ พหุรสํ ชฐรคฺคิเตชสฺส หิตํฯ น, มหาราช, ตโตนิทานํ ภควโต โกจิ อนุปฺปโนฺน โรโค อุปฺปโนฺน, อปิ จ, มหาราช, ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปโนฺน โรโค ภิโยฺย อภิวฑฺฒิฯ

“ยถา, มหาราช, ปกติยา ชลมาโน อคฺคิ อญฺญสฺมึ อุปาทาเน ทินฺเน ภิยฺโย ปชฺชลติ, เอวเมว โข, มหาราช, ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, โสโต ปกติยา สนฺทมาโน อภิวุฏฺเฐ มหาเมเฆ ภิยฺโย มโหโฆ อุทกวาหโก โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, ปกติยา อภิสนฺนธาตุ กุจฺฉิ อญฺญสฺมึ อโชฺฌหริเต ภิยฺโย อายเมยฺย [อามเยยฺย (สี.)], เอวเมว โข, มหาราช, ภควโต ปกติทุพฺพเล สรีเร ขีเณ อายุสงฺขาเร อุปฺปนฺโน โรโค ภิยฺโย อภิวฑฺฒิ, นตฺถิ, มหาราช, ตสฺมึ ปิณฺฑปาเต โทโส, น จ ตสฺส สกฺกา โทสํ อาโรเปตุ”นฺติฯ

“ภนฺเต นาคเสน, เกน การเณน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ? “ธมฺมานุมชฺชนสมาปตฺติวเสน, มหาราช, เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติฯ

“ภนฺเต นาคเสน, กตเมสํ ธมฺมานํ อนุมชฺชนสมาปตฺติวเสน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติ? “นวนฺนํ, มหาราช, อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีนํ อนุโลมปฺปฏิโลมสมาปชฺชนวเสน เต เทฺว ปิณฺฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย อเญฺญหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสํสตรา จา”ติฯ

“ภนฺเต นาคเสน, ทฺวีสุ เยว ทิวเสสุ อธิมตฺตํ ตถาคโต นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโย อนุโลมปฺปฏิโลมํ สมาปชฺชี”ติ? “อาม, มหาราชา”ติฯ “อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภนฺเต นาคเสนฯ ยํ อิมสฺมึ พุทฺธเกฺขเตฺต อสทิสํ ปรมทานํ, ตมฺปิ อิเมหิ ทฺวีหิ ปิณฺฑปาเตหิ อคณิตํฯ อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภนฺเต นาคเสนฯ ยาว มหนฺตา นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโย, ยตฺร หิ นาม นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติวเสน ทานํ มหปฺผลตรํ โหติ มหานิสํสตรญฺจฯ สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

ปิณฺฑปาตมหปฺผลปโญฺห ฉฏฺโฐฯ

## ๗. พุทฺธปูชนปโญฺห

**๗**. “ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ตถาคเตน ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห, อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติฯ ปุน จ ภณิตํ –

““ปูเชถ นํ ปูชนิยสฺส ธาตุํ;
เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา’ติฯ

“ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคเตน ภณิตํ ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห, อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ, เตน หิ ‘ปูเชถ นํ ปูชนิยสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘ปูเชถ นํ ปูชนิยสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา’ติ, เตน

หิ ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห, อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติ, ปุน จ ภณิตํ ‘ปูเชถ นํ ปูชนิยสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสถา’ติ, ตญฺจ ปน น สเพฺพสํ ชินปุตฺตานํ เยว อารพฺภ ภณิตํ ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห, อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติฯ อกมฺมํ เหตํ, มหาราช, ชินปุตฺตานํ ยทิทํ ปูชา, สมฺมสนํ สงฺขารานํ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธํ, สทตฺถมนุยุญฺชนา, เอตํ ชินปุตฺตานํ กรณียํ, อวเสสานํ เทวมนุสฺสานํ ปูชา กรณียาฯ

‘‘ยถา, มหาราช, มหิยา ราชปุตฺตานํ หตฺถิอสฺสรถธนุถรุเลขมุทฺทาสิกฺขาขคฺคมนฺตสฺสุติสมฺมุติยุทฺธยุชฺฌาปนกิริยา กรณียา, อวเสสานํ ปุถุเวสฺสสุทฺทานํ กสิ วณิชฺชา โครกฺขา กรณียา, เอวเมว โข, มหาราช, อกมฺมํ เหตํ ชินปุตฺตานํ ยทิทํ ปูชา, สมฺมสนํ สงฺขารานํ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธํ, สทตฺถมนุยุญฺชนา, เอตํ ชินปุตฺตานํ กรณียํ, อวเสสานํ เทวมนุสฺสานํ ปูชา กรณียาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, พฺราหฺมณมาณวกานํ อิรุเวทํ ยชุเวทํ สามเวทํ อถพฺพณเวทํ ลกฺขณํ อิติหาสํ ปุราณํ นิฆณฺฑุ เกฏุภํ อกฺขรปฺปเภทํ ปทํ เวยฺยากรณํ ภาสมคฺคํ อุปฺปาตํ สุปินํ นิมิตฺตํ ฉฬงฺคํ จนฺทคฺคาหํ สูริยคฺคาหํ สุกฺกราหุจริตํ อุฬุคฺคหยุทฺธํ [โอฬุคฺคหยุทฺธํ (ก.)] เทวทุนฺทุภิสฺสรํ โอกฺกนฺติ อุกฺกาปาตํ ภูมิกมฺมํ [ภูมิกมฺปํ (สี. ปี.)] ทิสาทาหํ ภุมฺมนฺตลิกฺขํ โชติสํ โลกายติกํ สาจกฺกํ มิคจกฺกํ อนฺตรจกฺกํ มิสฺสกุปฺปาทํ สกุณรุตรวิตํ [สกุณรุตํ (สี.)] สิกฺขา กรณียา, อวเสสานํ ปุถุเวสฺสสุทฺทานํ กสิ วณิชฺชา โครกฺขา กรณียา, เอวเมว โข, มหาราช, อกมฺมํ เหตํ ชินปุตฺตานํ ยทิทํ ปูชา, สมฺมสนํ สงฺขารานํ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฏฺฐานานุปสฺสนา, อารมฺมณสารคฺคาโห, กิเลสยุทฺธํ, สทตฺถมนุยุญฺชนา, เอตํ ชินปุตฺตานํ กรณียํ, อวเสสานํ เทวมนุสฺสานํ ปูชา กรณียา, ตสฺมา, มหาราช, ตถาคโต ‘มา อิเม อกเมฺม ยุญฺชนฺตุ, กเมฺม อิเม ยุญฺชนฺตู’ติ อาห ‘อพฺยาวฏา ตุเมฺห, อานนฺท, โหถ ตถาคตสฺส สรีรปูชายา’ติฯ ยเทตํ, มหาราช, ตถาคโต น ภเณยฺย, ปตฺตจีวรมฺปิ อตฺตโน ปริยาทาเปตฺวา ภิกฺขู พุทฺธปูชํ เยว กเรยฺยุ’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

พุทฺธปูชนปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ปาทสกลิกาหตปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุนฺนมติ, อุนฺนตํ โอนมตี’ติ, ปุน จ ภณถ ‘ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต’ติฯ ยา สา สกลิกา ภควโต ปาเท ปติตา, กิสฺส ปน สา สกลิกา ภควโต ปาทา น นิวตฺตาฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุนฺนมติ, อุนฺนตํ โอนมติ, เตน หิ ‘ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ภควโต ปาโท สกลิกาย ขโต, เตน หิ ‘ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุนฺนมติ อุนฺนตํ โอนมตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘สจฺจํ , มหาราช, อเตฺถตํ ภควโต คจฺฉนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุนฺนมติ อุนฺนตํ โอนมติ, ภควโต จ ปาโท สกลิกาย ขโต, น จ ปน สา สกลิกา อตฺตโน ธมฺมตาย ปติ

ตา, เทวทตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปติตาฯ เทวทโตฺต, มหาราช, พหูนิ ชาติสตสหสฺสานิ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน ‘มหนฺตํ กูฏาคารปฺปมาณํ ปาสาณํ ภควโต อุปริ ปาเตสฺสามี’ติ มุญฺจิฯ อถ เทฺว เสลา ปถวิโต อุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปาสาณํ สมฺปฏิจฺฉึสุ, อถ เนสํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฺปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา’’ติฯ

‘‘ยถา จ, ภนฺเต นาคเสน, เทฺว เสลา ปาสาณํ สมฺปฏิจฺฉึสุ, ตเถว ปปฺปฏิกาปิ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพา’’ติ? ‘‘สมฺปฏิจฺฉิตมฺปิ, มหาราช, อิเธกจฺจํ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, ยถา, มหาราช, อุทกํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, ขีรํ ตกฺกํ มธุ สปฺปิ เตลํ มจฺฉรสํ มํสรสํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฺปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, สณฺหสุขุมอณุรชสมํ ปุฬินํ มุฏฺฐินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาหิ ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฺปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, กพโฬ มุเขน คหิโต อิเธกจฺจสฺส มุขโต มุจฺจิตฺวา ปคฺฆรติ ปสวติ น ฐานมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปฏิจฺฉนตฺถํ อุปคตานํ ทฺวินฺนํ เสลานํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฺปฏิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา’’ติฯ

‘‘โหตุ, ภนฺเต นาคเสน, เสเลหิ ปาสาโณ สมฺปฏิจฺฉิโต, อถ ปปฺปฏิกายปิ อปจิติ กาตพฺพา ยเถว มหาปถวิยา’’ติ? ‘‘ทฺวาทสิเม, มหาราช, อปจิตึ น กโรนฺติฯ กตเม ทฺวาทส? รโตฺต ราควเสน อปจิตึ น กโรติ, ทุฏฺโฐ โทสวเสน, มูโฬฺห โมหวเสน, อุนฺนโต มานวเสน, นิคฺคุโณ อวิเสสตาย, อติถทฺโธ อนิเสธนตาย, หีโน หีนสภาวตาย, วจนกโร อนิสฺสรตาย, ปาโป กทริยตาย, ทุกฺขาปิโต ปฏิทุกฺขาปนตาย, ลุทฺโธ โลภาภิภูตตาย, อายูหิโต อตฺถสาธนตาย [อตฺถสาธเนน (สฺยา. ปี. ก.)] อปจิตึ น กโรติฯ อิเม โข มหาราช ทฺวาทส อปจิตึ น กโรนฺติฯ สา จ ปน ปปฺปฏิกา ปาสาณสมฺปหาเรน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, สณฺหสุขุมอณุรโช อนิลพลสมาหโต อนิมิตฺตกตทิโส เยน วา เตน วา อภิกิรติ, เอวเมว โข, มหาราช, สา ปปฺปฏิกา ปาสาณสมฺปหาเรน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตาฯ ยทิ ปน, มหาราช, สา ปปฺปฏิกา ปาสาณโต วิสุํ น ภเวยฺย, ตมฺปิ เต เสลา ปาสาณปปฺปฏิกํ อุปฺปติตฺวา คเณฺหยฺยุํฯ เอสา ปน, มหาราช, ปปฺปฏิกา น ภูมฏฺฐา น อากาสฏฺฐา, ปาสาณสมฺปหารเวเคน ภิชฺชิตฺวา อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตาฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, วาตมณฺฑลิกาย อุกฺขิตฺตํ ปุราณปณฺณํ อนิมิตฺตกตทิสํ เยน วา เตน วา ปตติ, เอวเมว โข, มหาราช, เอสา ปปฺปฏิกา ปาสาณสมฺปหารเวเคน อนิมิตฺตกตทิสา เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตาฯ อปิ จ, มหาราช, อกตญฺญุสฺส กทริยสฺส เทวทตฺตสฺส ทุกฺขานุภวนาย ปปฺปฏิกา ภควโต ปาเท ปติตา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ปาทสกลิกาหตปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. อคฺคคฺคสมณปโญฺห

๙. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติฯ ปุน จ ภณิตํ –

‘‘‘จตุพฺภิ ธมฺมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติฯ

ตตฺริเม จตฺตาโร ธมฺมา ขนฺติ อปฺปาหารตา รติวิปฺปหานํ อากิญฺจญฺญํฯ สพฺพานิ ปเนตานิ อปริกฺขีณาสวสฺส สกิเลสเสฺสว โหนฺติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, อาสวานํ ขยา สมโณ โหติ, เตน หิ ‘จตุพฺภิ ธมฺมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ จตุพฺภิ ธมฺมหิ สมงฺคิภูโต สมโณ โหติ, เตน หิ ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉา, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘จตุพฺภิ ธมฺมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติฯ ตทิทํ, มหาราช, วจนํ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ คุณวเสน ภณิตํ ‘จตุพฺภิ ธมฺมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติ, อิทํ ปน นิรวเสสวจนํ ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สเพฺพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายติฯ ยถา, มหาราช, ยานิ กานิจิ ชลชถลชปุปฺผานิ, วสฺสิกํ เตสํ อคฺคมกฺขายติ, อวเสสานิ ยานิ กานิจิ วิวิธานิ ปุปฺผชาตานิ, สพฺพานิ ตานิ ปุปฺผานิ เยว, อุปาทายุปาทาย ปน วสฺสิกํ เยว ปุปฺผํ ชนสฺส ปตฺถิตํ ปิหยิตํฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สเพฺพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, สพฺพธญฺญานํ สาลิ อคฺคมกฺขายติ, ยา กาจิ อวเสสา วิวิธา ธญฺญชาติโย, ตา สพฺพา อุปาทายุปาทาย โภชนานิ สรีรยาปนาย, สาลิ เยว เตสํ อคฺคมกฺขายติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ กิเลสูปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สเพฺพ อุปาทายุปาทาย สมโณ ขีณาสโว อคฺคมกฺขายตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อคฺคคฺคสมณปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. วณฺณภณนปโญฺห

๑๐. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา, สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร ตุเมฺหหิ น อานโนฺท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณีย’นฺติ ปุน จ ตถาคโต เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ภญฺญมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺปิลาวิโต ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิเตฺตสิ –

‘‘‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ, ธมฺมราชา อนุตฺตโร;<br>
ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ, จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย’นฺติ [ม. นิ. ๒.๓๙๙]ฯ

‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร ตุเมฺหหิ น อานโนฺท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณีย’นฺติ, เตน หิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ภญฺญมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺ

ปีลาวิโต ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิเตฺตสีติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ภญฺญมาเน อานนฺทิโต สุมโน อุปฺปิลาวิโต ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิเตฺตสิ, เตน หิ ‘มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร ตุเมฺหหิ น อานโนฺท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณีย’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร ตุเมฺหหิ น อานโนฺท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณีย’นฺติฯ เสลสฺส จ พฺราหฺมณสฺส ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ภญฺญมาเน ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิตฺติตํ –

‘‘‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ, ธมฺมราชา อนุตฺตโร;
ธเมฺมน จกฺกํ วเตฺตมิ, จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติย’นฺติฯ

‘‘ปฐมํ, มหาราช, ภควตา ธมฺมสฺส สภาวสรสลกฺขณํ สภาวํ อวิตถํ ภูตํ ตจฺฉํ ตถตฺถํ ปริทีปยมาเนน ภณิตํ ‘มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร ตุเมฺหหิ น อานโนฺท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณีย’นฺติฯ ยํ ปน ภควตา เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ภญฺญมาเน ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ปกิตฺติตํ ‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ, ธมฺมราชา อนุตฺตโร’ติ ตํ น ลาภเหตุ, น ยสเหตุ, น อตฺตเหตุ, น ปกฺขเหตุ, น อเนฺตวาสิกมฺยตาย, อถ โข อนุกมฺปาย การุเญฺญน หิตวเสน เอวํ อิมสฺส ธมฺมาภิสมโย ภวิสฺสติ ติณฺณญฺจ มาณวกสตานนฺติ, เอวํ ภิโยฺย อุตฺตรึ สกคุณํ ภณิตํ ‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ, ธมฺมราชา อนุตฺตโร’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

วณฺณภณนปโญฺห ทสโมฯ

## ๑๑. อหิํสานิคฺคหปโญฺห

**๑๑**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘อหิํสยํ ปรํ โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘นิคฺคเณฺห นิคฺคหารหํ, ปคฺคเณฺห ปคฺคหารห’นฺติฯ นิคฺคโห นาม, ภเนฺต นาคเสน, หตฺถเจฺฉโท ปาทเจฺฉโท วโธ พนฺธนํ การณา มารณํ สนฺตติวิโกปนํ, น เอตํ วจนํ ภควโต ยุตฺตํ, น จ ภควา อรหติ เอตํ วจนํ วตฺตุํฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘อหิํสยํ ปรํ โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก’’ติ, เตน หิ ‘‘นิคฺคเณฺห นิคฺคหารหํ, ปคฺคเณฺห ปคฺคหารห’’นฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘‘นิคฺคเณฺห นิคฺคหารหํ, ปคฺคเณฺห ปคฺคหารห’’นฺติ, เตน หิ ‘‘อหิํสยํ ปรํ โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก’’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อหิํสยํ ปรํ โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก’ติ, ภณิตญฺจ ‘นิคฺคเณฺห นิคฺคหารหํ, ปคฺคเณฺห ปคฺคหารห’นฺติ ฯ ‘อหิํสยํ ปรํ โลเก, ปิโย โหหิสิ มามโก’ติ สเพฺพสํ, มหาราช, ตถาคตานํ อนุมตํ เอตํ, เอสา อนุสิฏฺฐิ, เอสา ธมฺมเทสนา, ธโมฺม หิ, มหาราช, อหิํสาลกฺขโณ, สภาววจนํ เอตํฯ ยํ ปน, มหาราช, ตถาคโต อาห ‘นิคฺคเณฺห นิคฺคหารหํ, ปคฺคเณฺห ปคฺคหารห’นฺติ, ภาสา เอสา, อุทฺธตํ, มหาราช, จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํฯ อกุสลํ จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, กุสลํ จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํฯ อโยนิโส มนสิกาโร นิคฺคเหตโพฺพ, โยนิโส มนสิกาโร ปคฺคเหตโพฺพฯ มิจฺฉาปฏิปโนฺน นิคฺคเหตโพฺพ, สมฺมา

ปฏิปโนฺน ปคฺคเหตพฺโพฯ อนริโย นิคฺคเหตพฺโพ อริโย ปคฺคเหตพฺโพฯ โจโร นิคฺคเหตพฺโพ, อโจโร ปคฺคเหตพฺโพ''ติฯ

''โหตุ, ภนฺเต นาคเสน, อิทานิ ตฺวํ ปจฺจาคโตสิ มม วิสยํ, ยมหํ ปุจฺฉามิ, โส เม อตฺถ อุปคโตฯ โจโร ปน, ภนฺเต นาคเสน, นิคฺคณฺหนฺเตน กถํ นิคฺคเหตพฺโพ''ติ? ''โจโร, มหาราช, นิคฺคณฺหนฺเตน เอวํ นิคฺคเหตพฺโพ, ปริภาสนีโย ปริภาสิตพฺโพ, ทณฺฑนีโย ทณฺฑตพฺโพ, ปพฺพาชนีโย ปพฺพาเชตพฺโพ, พนฺธนีโย พนฺธิตพฺโพ, ฆาตนีโย ฆาเตตพฺโพ''ติฯ ''ยํ ปน, ภนฺเต นาคเสน, โจรานํ ฆาตนํ, ตํ ตถาคตานํ อนุมต''นฺติ? ''น หิ, มหาราชา''ติฯ ''กิสฺส ปน โจโร อนุสาสนีโย อนุมโต ตถาคตาน''นฺติ? ''โย โส, มหาราช, ฆาตียติ, น โส ตถาคตานํ อนุมติยา ฆาตียติ, สยํกเตน โส ฆาตียติ, อปิ จ ธมฺมานุสิฏฺฐิยา อนุสาสียติ, สกฺกา ปน, มหาราช, ตยา ปุริสํ อการกํ อนปราธํ วีถิยํ จรนฺตํ คเหตฺวา ฆาตยิตุ''นฺติ? ''น สกฺกา, ภนฺเต''ติฯ ''เกน การเณน, มหาราชา''ติ? ''อการกตฺตา, ภนฺเต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, น โจโร ตถาคตานํ อนุมติยา หญฺญติ, สยํกเตน โส หญฺญติ, กึ ปเนตฺถ อนุสาสโก กิญฺจิ โทสํ อาปชฺชตี''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''เตน หิ, มหาราช, ตถาคตานํ อนุสิฏฺฐิ สมฺมานุสิฏฺฐิ โหตี''ติฯ ''สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

อหึสานิคฺคหปโญฺห เอกาทสโมฯ

## ๑๒. ภิกฺขุปณามิตปโญฺห

**๑๒**. ''ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา 'อโกฺกธโน วิคตขิโลหมสฺมี'ติ, ปุน จ ตถาคโต เถเร สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน สปริเส ปณาเมสิ, กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต กุปิโต ปริสํ ปณาเมสิ, อุทาหุ ตุฏฺโฐ ปณาเมสิ, เอตํ ตาว ชานาหิ อิมํ นามาติ? ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, กุปิโต ปริสํ ปณาเมสิ, เตน หิ ตถาคตสฺส โกโธ อปฺปฏิวตฺติโต, ยทิ ตุฏฺโฐ ปณาเมสิ, เตน หิ อวตฺถุสฺมึ อชานเนฺตน ปณามิตาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ''ติฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา 'อโกฺกธโน วิคตขิโลหมสฺมี'ติ, ปณามิตา จ เถรา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา สปริสา, ตญฺจ ปน น โกเปน, อิธ, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส มหาปถวิยา มูเล วา ขาณุเก วา ปาสาเณ วา กฐเล วา วิสเม วา ภูมิภาเค ขลิตฺวา ปตติ, อปิ นุ โข, มหาราช, มหาปถวี กุปิตา ตํ ปาเตตี''ติ? ''น หิ, ภนฺเต, นตฺถิ มหาปถวิยา โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา มหาปถวี, สยเมว โส อลโส ขลิตฺวา ปติโตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ ตถาคตานํ โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ตถาคตา อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปราเธน ปณามิตาฯ

''อิธ ปน, มหาราช, มหาสมุโทฺท น มเตน กุณเปน สํวสติ, ยํ โหติ มหาสมุเทฺท มตํ กุณปํ, ตํ ขิปฺปเมว นิจฺฉุภติ ถลํ อุสฺสาเรติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, มหาสมุโทฺท กุปิโต ตํ กุณปํ นิจฺฉุภตี''ติ? ''น หิ, ภนฺเต, นตฺถิ มหาสมุทฺทสฺส โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุโตฺต มหาสมุโทฺท''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ ตถาคตานํ โกโป วา ปสาโท วา, อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา ตถาคตา อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปราเธน ปณามิตาฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปถวิยา ขลิโต ปตียติ, เอวํ ชินสาสนวเร ขลิโต ปณามียติฯ ยถา, มหาราช, สมุทฺท มตํ กุณปํ นิจฺฉุภียติ , เอวํ ชินสาสนวเร ขลิโต ปณามียติฯ ยํ ปน เต, มหาราช, ตถาคโต ปณาเมสิ, เตสํ อตฺถกาโม หิตกาโม สุขกาโม วิสุทฺธิกาโม ‘เอวํ อิเม ชาติชราพฺยาธิมรเณหิ ปริมุจฺจิสฺสนฺตี’ติ ปณาเมสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ภิกฺขุปณามิตปโญฺห ทฺวาทสโมฯ

ปณามิตวโคฺค ตติโยฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทฺวาทส ปญฺหาฯ

## ๔. สพฺพญฺญุตญาณวโคฺค

### ๑. อิทฺธิกมฺมวิปากปโญฺห

๑. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’ติฯ ปุน จ กิร โส ลคุเฬหิ ปริโปถิโต ภินฺนสีโส สญฺจุณฺณิตฏฺฐิมํสธมนิฉินฺนปริคโตฺต ปรินิพฺพุโต [ธมนิมชฺชปริกโตฺต (สี. ปี.), ธมฺมนิมิญฺชปริคโตฺต (สฺยา.)]ฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, เถโร มหาโมคฺคลฺลาโน อิทฺธิยา โกฏิํ คโต, เตน หิ ลคุเฬหิ โปถิโต ปรินิพฺพุโตติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ลคุเฬหิ ปริโปถิโต ปรินิพฺพุโต, เตน หิ อิทฺธิยา โกฏิํ คโตติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ กิํ น สมโตฺถ อิทฺธิยา อตฺตโน อุปฆาตํ อปนยิตุํ, สเทวกสฺสปิ โลกสฺส ปฏิสรณํ ภวิตุํ อรโหติ? อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’ติฯ อายสฺมา จ มหาโมคฺคลฺลาโน ลคุฬหโต ปรินิพฺพุโต, ตญฺจ ปน กมฺมาธิคฺคหิเตนา’’ติฯ

‘‘นนุ, ภนฺเต นาคเสน, อิทฺธิมโต อิทฺธิวิสโยปิ กมฺมวิปาโกปิ เทฺว อจินฺติยา, อจินฺติเยน อจินฺติยํ อปนยิตพฺพํฯ ยถา นาม, ภนฺเต, เกจิ ผลกามา กปิเตฺถน กปิตฺถํ โปเถนฺติ, อเมฺพน อมฺพํ โปเถนฺติ, เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, อจินฺติเยน อจินฺติยํ โปถยิตฺวา อปเนตพฺพ’’นฺติ? ‘‘อจินฺติยานมฺปิ, มหาราช, เอกํ อธิมตฺตํ พลวตรํ, ยถา, มหาราช, มหิยา ราชาโน โหนฺติ สมชจฺจา, สมชจฺจานมฺปิ เตสํ เอโก สเพฺพ อภิภวิตฺวา อาณํ ปวเตฺตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เตสํ อจินฺติยานํ กมฺมวิปากํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, กมฺมวิปากํ เยว สเพฺพ อภิภวิย อาณํ ปวเตฺตติ, กมฺมาธิคฺคหิตสฺส อวเสสา กิริยา โอกาสํ น ลภนฺติฯ

‘‘อิธ ปน, มหาราช, โกจิ ปุริโส กิสฺมิญฺจิเทว ปกรเณ อปรชฺฌติ, น ตสฺส มาตา วา ปิตา วา ภคินี วา ภาตโร วา สขี วา สหายกา วา [ภคินิภาตโร วา สขิสหายกา วา (สี. ปี. ก.)] ตายนฺติ, อถ โข ราชา เยว ตตฺถ อภิภวิย อาณํ ปวเตฺตติฯ กิํ ตตฺถ การณํ? อปราธิกตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เตสํ อจินฺติยานํ กมฺมวิปากํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, กมฺมวิปากํ เยว สเพฺพ อภิภวิย อาณํ ปวเตฺตติ, กมฺมาธิคฺคหิตสฺส อวเสสา กิริยา โอกาสํ น ลภนฺติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, มหิยา ทวฑาเห สมฺฏฺฐิเต ฆฏสหสฺสมฺปิ อุทกํ น สโกฺกติ นิพฺพาเปตุํ, อถ โข อคฺคิ เยว ตตฺถ อภิภวิย อาณํ ปวเตฺตติฯ กึ ตตฺถ การณํ? พลวตา เตชสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เตสํ อจินฺติยานํ กมฺมวิปากํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, กมฺมวิปากํ เยว สเพฺพ อภิภวิย อาณํ ปวเตฺตติ, กมฺมาธิคฺคหิตสฺส อวเสสา กิริยา โอกาสํ น ลภนฺติ, ตสฺมา, มหาราช, อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส กมฺมาธิคฺคหิตสฺส ลคุเฬหิ โปถิยมานสฺส อิทฺธิยา สมนฺนาหาโร นาโหสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อิทฺธิกมฺมวิปากปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ธมฺมวินยปฏิจฺฉนฺนาปฏิจฺฉนฺนปโญฺห

**๒**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ตถาคตปฺปเวทิโต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินโย วิวโฏ วิโรจติ โน ปฏิจฺฉโนฺน’ติฯ ปุน จ ปาติโมกฺขุเทฺทโส เกวลญฺจ วินยปิฏกํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ชินสาสเน ยุตฺตํ วา ปตฺตํ วา สมยํ ลเภถ, วินยปณฺณตฺติ วิวฏา โสเภยฺยฯ เกน การเณน? เกวลํ ตตฺถ สิกฺขา สํยโม นิยโม สีลคุณอาจารปณฺณตฺติ อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโสฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘ตถาคตปฺปเวทิโต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินโย วิวโฏ วิโรจติ โน ปฏิจฺฉโนฺน’ติ, เตน หิ ‘ปาติโมกฺขุเทฺทโส เกวลญฺจ วินยปิฏกํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺน’นฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ปาติโมกฺขุเทฺทโส เกวลญฺจ วินยปิฏกํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ, เตน หิ ‘ตถาคตปฺปเวทิโต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินโย วิวโฏ วิโรจติ โน ปฏิจฺฉโนฺน’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘ตถาคตปฺปเวทิโต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินโย วิวโฏ วิโรจติ โน ปฏิจฺฉโนฺน’ติฯ ปุน จ ปาติโมกฺขุเทฺทโส เกวลญฺจ วินยปิฏกํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ, ตญฺจ ปน น สเพฺพสํ, สีมํ กตฺวา ปิหิตํฯ

‘‘ติวิเธน, มหาราช, ภควตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต, ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ วํสวเสน ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต, ธมฺมสฺส ครุกตฺตา ปิหิโต, ภิกฺขุภูมิยา ครุกตฺตา ปิหิโตฯ

‘‘กถํ ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ วํสวเสน ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต, เอโส วํโส, มหาราช, สเพฺพสํ ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ ยทิทํ ภิกฺขุมเชฺฌ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อวเสสานํ ปิหิโตฯ ยถา, มหาราช, ขตฺติยานํ ขตฺติยมายา ขตฺติเยสุ เยว จรติ, เอวเมตํ ขตฺติยานํ โลกสฺส ปเวณี อวเสสานํ ปิหิตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เอโส วํโส สเพฺพสํ ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ ยทิทํ ภิกฺขุมเชฺฌ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อวเสสานํ ปิหิโตฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, มหิยา คณา วตฺตนฺติ, เสยฺยถิทํ, มลฺลา อโตณา ปพฺพตา ธมฺมคิริยา พฺรหฺมคิริยา นฏกา นจฺจกา ลงฺฆกา ปิสาจา มณิภทฺทา ปุณฺณภทฺทา จนฺทิมสูริยา สิริเทวตา กาลิเทวตา, สิวา วสุเทวา ฆนิกา อสิปาสา ภทฺทิปุตฺตาติ, เตสํ เตสํ รหสฺสํ เตสุ เตสุ คเณสุ เยว จรติ, อวเสสานํ ปิหิตํฯ เอวเมว โข, มหาราช, เอโส วํโส สเพฺพสํ ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ ยทิทํ ภิกฺขุมเชฺฌ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อวเสสานํ ปิหิโตฯ เอวํ ปุพฺพกานํ ตถาคตานํ วํสวเสน ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโตฯ

“กถํ ธมฺมสฺส ครุกตฺตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต? ธโมฺม, มหาราช, ครุโก ภาริโย, ตตฺถ สมฺมตฺตการี อญฺญํ อาราเธติ, ตํ ตตฺถ ปรมฺปราสมฺมตฺตการิตาย ปาปุณาติ, น ตํ ตตฺถ ปรมฺปราสมฺมตฺตการิตาย ปาปุณาติ, มา จายํ สารธโมฺม วรธโมฺม อสมฺมตฺตการีนํ หตฺถคโต โอญฺญาโต อวญฺญาโต หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ภวตุ, มา จายํ สารธโมฺม วรธโมฺม ทุชฺชนคโต โอญฺญาโต อวญฺญาโต หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ภวตูติฯ เอวํ ธมฺมสฺส ครุกตฺตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโตฯ

“ยถา, มหาราช, สารวรปวรอภิชาตชาติมนฺตรตฺตโลหิตจนฺทนํ นาม สวรปุรมนุคตํ โอญฺญาตํ อวญฺญาตํ หีฬิตํ ขีฬิตํ ครหิตํ ภวติ, เอวเมว โข, มหาราช, มา จายํ สารธโมฺม วรธโมฺม ปรมฺปราอสมฺมตฺตการีนํ หตฺถคโต โอญฺญาโต อวญฺญาโต หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ภวตุ, มา จายํ สารธโมฺม วรธโมฺม ทุชฺชนคโต โอญฺญาโต อวญฺญาโต หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ภวตูติฯ เอวํ ธมฺมสฺส ครุกตฺตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต ฯ

“กถํ ภิกฺขุภูมิยา ครุกตฺตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต, ภิกฺขุภาโว โข, มหาราช, โลเก อตุลิโย อปฺปมาโณ อนคฺฆิโย, น สกฺกา เกนจิ อคฺฆาเปตุํ ตุเลตุํ ปริเมตุํ, มายํ เอวรูเป ภิกฺขุภาเว ฐิโต โลเกน สมสโม ภวตูติ ภิกฺขูนํ เยว อนฺตเร ปาติโมกฺขุเทฺทโส จรติฯ ยถา, มหาราช, โลเก วรปวรภณฺฑํ วตฺถํ วา อตฺถรณํ วา คชตุรงฺครถสุวณฺณรชตมณิมุตฺตาอิตฺถิรตนาทีนิ วา วิชิตกมฺมสูรา วา [นิชฺชิตกมฺมสูรา วา (สี. ปี.)] สเพฺพ เต ราชานมุปคจฺฉนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ยาวตา โลเก [โลเก สิกฺขา (สี. ปี.)] สุคตาคมปริยตฺติอาจารสํยมสีลสํวรคุณา, สเพฺพ เต ภิกฺขุสงฺฆมุปคตา ภวนฺติฯ เอวํ ภิกฺขุภูมิยา ครุกตฺตา ปาติโมกฺขุเทฺทโส สีมํ กตฺวา ปิหิโต”ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

ธมฺมวินยปฏิจฺฉนฺนาปฏิจฺฉนฺนปโญฺห ทุติโยฯ

### ๓. มุสาวาทครุลหุภาวปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘สมฺปชานมุสาวาเท ปาราชิโก โหตี’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ลหุกํ อาปตฺติํ อาปชฺชติ เอกสฺส สนฺติเก เทสนาวตฺถุก’นฺติฯ ภเนฺต นาคเสน, โก ปเนตฺถ วิเสโส, กึ การณํ, ยเญฺจเกน มุสาวาเทน อุจฺฉิชฺชติ, ยเญฺจเกน มุสาวาเทน สเตกิจฺโฉ โหติ? ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ปาราชิโก โหตี’ติ, เตน หิ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ลหุกํ อาปตฺติํ อาปชฺชติ เอกสฺส สนฺติเก เทสนาวตฺถุก’นฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ลหุกํ อาปตฺติํ อาปชฺชติ เอกสฺส สนฺติเก เทสนาวตฺถุก’นฺติ, เตน หิ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ปาราชิโก โหตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ”ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘สมฺปชานมุสาวาเท ปาราชิโก โหตี’ติฯ ภณิตญฺจ ‘สมฺปชานมุสาวาเท ลหุกํ อาปตฺติํ อาปชฺชติ เอกสฺส สนฺติเก เทสนาวตฺถุก’นฺติ, ตญฺจ ปน วตฺถุวเสน ครุกลหุกํ โหติฯ ตํ กึ มญฺญสิ, มหาราช, อิธ โกจิ ปุริโส ปรสฺส ปาณินา ปหารํ ทเทยฺย, ตสฺส ตุเมฺห กึ ทณฺฑํ ธาเรถา”ติ? “ยทิ โส, ภเนฺต, อาห ‘นกฺขมามี’ติ, ตสฺส มยํ อกฺขมมาเน กหาปณํ หราเปมา”ติ “อิธ ปน, มหาราช, โส เยว ปุริโส ตว ปาณินา ปหารํ ทเทยฺย, ตสฺส ปน โก ทโณฺฑ”ติ? “หตฺถมฺปิสฺส, ภเนฺต, เฉทาเปยฺยาม, ปาทมฺปิ เฉทาเปยฺยาม, ยาว สีสํ กฬีรเจฺฉชฺชํ เฉทาเปยฺยาม, สพฺพมฺปิ ตํ เคหํ วิลุมฺปาเปยฺยาม, อุภโตปเกฺข [อุภโตปเสฺส (สี. ปี. ก.)] ยาว สตฺตมํ กุลํ สมุคฺฆาตาเปยฺยามา”ติฯ “โก ปเนตฺถ, มหาราช, วิ

เสโส, กึ การณํ, ยํ เอกสฺส ปาณิปฺปหาเร สุขุโม กหาปโณ ทโณฺฑ, ยํ ตว ปาณิปฺปหาเร หตฺถเจฺฉชฺชํ ปาทเจฺฉชฺชํ ยาว กพีฬเจฺฉชฺชํ สพฺพเคหาทานํ อุภโตปเกฺข ยาว สตฺตมกุลา สมุคฺฆาโต''ติ? ''มนุสฺสนฺตเรน, ภเนฺต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปชานมุสาวาโท วตฺถุวเสน ครุกลหุโก โหตี''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

มุสาวาทครุลหุภาวปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. โพธิสตฺตธมฺมตาปโญฺห

**๔**. ''ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา **ธมฺมตาธมฺมปริยาเย** 'ปุเพฺพว โพธิสตฺตานํ มาตาปิตโร นิยตา โหนฺติ, โพธิ นิยตา โหติ, อคฺคสาวกา นิยตา โหนฺติ, ปุโตฺต นิยโต โหติ, อุปฏฺฐาโก นิยโต โหตี'ติฯ ปุน จ ตุเมฺห ภณถ 'ตุสิเต กาเย ฐิโต โพธิสโตฺต อฏฺฐ มหาวิโลกนานิ วิโลเกติ, กาลํ วิโลเกติ, ทีปํ วิโลเกติ, เทสํ วิโลเกติ, กุลํ วิโลเกติ, ชเนตฺติํ วิโลเกติ, อายุํ วิโลเกติ, มาสํ วิโลเกติ, เนกฺขมฺมํ วิโลเกตี'ติฯ ภเนฺต นาคเสน, อปริปเกฺก ญาเณ พุชฺฌนํ นตฺถิ, ปริปเกฺก ญาเณ น สกฺกา นิเมสนฺตรมฺปิ อาคเมตุํ, อนติกฺกมนียํ ปริปกฺกมานสํฯ กสฺมา โพธิสโตฺต กาลํ วิโลเกหิ 'กมฺหิ กาเล อุปฺปชฺชามี'ติฯ อปริปเกฺก ญาเณ พุชฺฌนํ นตฺถิ, ปริปเกฺก ญาเณ น สกฺกา นิเมสนฺตรมฺปิ อาคเมตุํ, กสฺมา โพธิสโตฺต กุลํ วิโลเกติ 'กุมฺหิ กุเล อุปฺปชฺชามี'ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ปุเพฺพว โพธิสตฺตสฺส มาตาปิตโร นิยตา, เตน หิ 'กุลํ วิโลเกตี'ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ กุลํ วิโลเกติ, เตน หิ 'ปุเพฺพว โพธิสตฺตสฺส มาตาปิตโร นิยตา'ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ''ติฯ

''นิยตา, มหาราช, ปุเพฺพว โพธิสตฺตสฺส มาตาปิตโร, กุลญฺจ โพธิสโตฺต วิโลเกติฯ กินฺติ ปน กุลํ วิโลเกติ 'เย เม มาตาปิตโร, เต ขตฺติยา อุทาหุ พฺราหฺมณา'ติฯ เอวํ กุลํ วิโลเกติฯ

''อฏฺฐนฺนํ, มหาราช, ปุเพฺพว อนาคตํ โอโลเกตพฺพํ โหติฯ กตเมสํ อฏฺฐนฺนํ? วาณิชสฺส, มหาราช, ปุเพฺพว วิกฺกยภณฺฑํ โอโลเกตพฺพํ โหติ, หตฺถินาคสฺส ปุเพฺพว โสณฺฑาย อนาคโต มโคฺค โอโลเกตโพฺพ โหติ, สากฏิกสฺส ปุเพฺพว อนาคตํ ติตฺถํ โอโลเกตพฺพํ โหติ, นิยามกสฺส ปุเพฺพว อนาคตํ ตีรํ โอโลเกตฺวา นาวา เปเสตพฺพา โหติ, ภิสกฺกสฺส ปุเพฺพว อายุํ โอโลเกตฺวา อาตุโร อุปสงฺกมิตโพฺพ โหติ, อุตฺตรเสตุสฺส ปุเพฺพว ถิราถิรภาวํ ชานิตฺวา อภิรุหิตพฺพํ โหติ, ภิกฺขุสฺส ปุเพฺพว อนาคตํ กาลํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โภชนํ ภุญฺชิตพฺพํ โหติ, โพธิสตฺตานํ ปุเพฺพว กุลํ โอโลเกตพฺพํ โหติ 'ขตฺติยกุลํ วา พฺราหฺมณกุลํ วา'ติฯ อิเมสํ โข, มหาราช, อฏฺฐนฺนํ ปุเพฺพว อนาคตํ โอโลเกตพฺพํ โหตี''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

โพธิสตฺตธมฺมตาปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. อตฺตนิปาตนปโญฺห

**๕**. ''ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา 'น, ภิกฺขเว, อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ, โย ปาเตยฺย, ยถาธโมฺม กาเรตโพฺพ'ติฯ ปุน จ ตุเมฺห ภณถ 'ยตฺถ กตฺถจิ ภควา สาวกานํ ธมฺมํ เทสยมาโน อเนกปริยาเยน ชาติยา ชราย พฺยาธิโน มรณสฺส สมุเจฺฉทาย ธมฺมํ เทเสติ, โย หิ โกจิ ชาติชราพฺยาธิมรณํ สมติกฺกมติ, ตํ ปรมาย ปสํสาย ปสํสตี'ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ

‘น, ภิกฺขเว, อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ, โย ปาเตยฺย, ยถาธมฺโม กาเรตพฺโพ’ติ, เตน หิ ‘ชาติยา ชราย พฺยาธิโน มรณสฺส สมุจฺเฉทาย ธมฺมํ เทเสตี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ชาติยา ชราย พฺยาธิโน มรณสฺส สมุจฺเฉทาย ธมฺมํ เทเสติ, เตน หิ ‘น, ภิกฺขเว, อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ, โย ปาเตยฺย, ยถาธมฺโม กาเรตพฺโพ’’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘น, ภิกฺขเว, อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ, โย ปาเตยฺย, ยถาธมฺโม กาเรตพฺโพ’ติฯ ยตฺถ กตฺถจิ ภควตา สาวกานํ ธมฺมํ เทสยามาเนน จ อเนกปริยาเยน ชาติยา ชราย พฺยาธิโน มรณสฺส สมุจฺเฉทาย ธมฺโม เทสิโต, ตตฺถ ปน การณํ อตฺถิ, เยน ภควา การเณน ปฏิกฺขิปิ สมาทเปสิ จา’’ติฯ

‘‘กึ ปเนตฺถ, ภนฺเต นาคเสน, การณํ, เยน ภควา การเณน ปฏิกฺขิปิ สมาทเปสิ จา’’ติ? ‘‘สีลวา, มหาราช, สีลสมฺปนฺโน อคทสโม สตฺตานํ กิเลสวิสวินาสเน, โอสธสโม สตฺตานํ กิเลสพฺยาธิวูปสเม, อุทกสโม สตฺตานํ กิเลสรโชชลฺลาปหรเณ, มณิรตนสโม สตฺตานํ สพฺพสมฺปตฺติทาเน, นาวาสโม สตฺตานํ จตุโรฆปารคมเน, สตฺถวาหสโม สตฺตานํ ชาติกนฺตารตารเณ, วาตสโม สตฺตานํ ติวิธคฺคิสนฺตาปนิพฺพาปเน, มหาเมฆสโม สตฺตานํ มานสปริปูรเณ, อาจริยสโม สตฺตานํ กุสลสิกฺขาปเน, สุเทสกสโม สตฺตานํ เขมปถมาจิกฺขเณฯ เอวรูโป, มหาราช, พหุคุโณ อเนกคุโณ อปฺปมาณคุโณ คุณราสิ คุณปุญฺโช สตฺตานํ วฑฺฒิกโร สีลวา ‘มา วินสฺสี’ติ สตฺตานํ อนุกมฺปาย ภควา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ ‘น, ภิกฺขเว, อตฺตานํ ปาเตตพฺพํ, โย ปาเตยฺย, ยถาธมฺโม กาเรตพฺโพ’ติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน ภควา ปฏิกฺขิปิฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน กุมารกสฺสเปน วิจิตฺรกถิเกน ปายาสิราชญฺญสฺส ปรโลกํ ทีปยมาเนน ‘ยถา ยถา โข ราชญฺญ สมณพฺราหฺมณา สีลวนฺโต กลฺยาณธมฺมา จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺฐนฺติ, ตถา ตถา พหุํ ปุญฺญํ ปสวนฺติ, พหุชนหิตาย จ ปฏิปชฺชนฺติ พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสาน’นฺติฯ

‘‘เกน ปน การเณน ภควา สมาทเปสิ? ชาติปิ, มหาราช, ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, พฺยาธิปิ ทุกฺโข, มรณมฺปิ ทุกฺขํ, โสโกปิ ทุกฺโข, ปริเทโวปิ ทุกฺโข, ทุกฺขมฺปิ ทุกฺขํ, โทมนสฺสมฺปิ ทุกฺขํ, อุปายาโสปิ ทุกฺโข, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโคปิ ทุกฺโข, มาตุมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ปิตุมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ภาตุมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ภคินิมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ปุตฺตมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ทารมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ทาสมรณมฺปิ ทุกฺขํ [อิทํ วากฺยํ สี. ปี. โปตฺถเกสุ นตฺถิ], ญาติมรณมฺปิ ทุกฺขํ, ญาติพฺยสนมฺปิ ทุกฺขํ, โรคพฺยสนมฺปิ ทุกฺขํ, โภคพฺยสนมฺปิ ทุกฺขํ, สีลพฺยสนมฺปิ ทุกฺขํ, ทิฏฺฐิพฺยสนมฺปิ ทุกฺขํ, ราชภยมฺปิ ทุกฺขํ, โจรภยมฺปิ ทุกฺขํ, เวริภยมฺปิ ทุกฺขํ, ทุพฺภิกฺขภยมฺปิ ทุกฺขํ, อคฺคิภยมฺปิ ทุกฺขํ, อุทกภยมฺปิ ทุกฺขํ, อูมิภยมฺปิ ทุกฺขํ, อาวฏฺฏภยมฺปิ ทุกฺขํ, กุมฺภีลภยมฺปิ ทุกฺขํ, สุสุกาภยมฺปิ ทุกฺขํ, อตฺตานุวาทภยมฺปิ ทุกฺขํ, ปรานุวาทภยมฺปิ ทุกฺขํ, ทณฺฑภยมฺปิ ทุกฺขํ, ทุคฺคติภยมฺปิ ทุกฺขํ, ปริสาสารชฺชภยมฺปิ ทุกฺขํ, อาชีวกภยมฺปิ ทุกฺขํ, มรณภยมฺปิ ทุกฺขํ, เวเตฺตหิ ตาฬนมฺปิ ทุกฺขํ, กสาหิ ตาฬนมฺปิ ทุกฺขํ, อทฺธทณฺฑเกหิ ตาฬนมฺปิ ทุกฺขํ, หตฺถเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, ปาทเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, หตฺถปาทเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, กณฺณเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, นาสเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, กณฺณนาสเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, พิลงฺคถาลิกมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขมุณฺฑิกมฺปิ ทุกฺขํ, ราหุมุขมฺปิ ทุกฺขํ, โชติมาลิกมฺปิ ทุกฺขํ, หตฺถปโชฺชติกมฺปิ ทุกฺขํ, เอรกวตฺติกมฺปิ ทุกฺขํ, จีรกวาสิกมฺปิ ทุกฺขํ, เอเณยฺยกมฺปิ ทุกฺขํ , พฬิสมํสิกมฺปิ ทุกฺขํ, กหาปณิกมฺปิ ทุกฺขํ, ขาราปตจฺฉิกมฺปิ ทุกฺขํ, ปลิฆปริวตฺติกมฺปิ ทุกฺขํ, ปลาลปีฐกมฺปิ ทุกฺขํ, ตเตฺตน เตเลน โอสิญฺ

จนมฺปิ ทุกฺขํ, สุนเขหิ ขาทาปนมฺปิ ทุกฺขํ, ชีวสูลาโรปนมฺปิ ทุกฺขํ, อสินา สีสเจฺฉทนมฺปิ ทุกฺขํ, เอวรูปานิ, มหาราช, พหุวิธานิ อเนกวิธานิ ทุกฺขานิ สํสารคโต อนุภวติฯ

“ยถา, มหาราช, หิมวนฺตปพฺพเต อภิวุฏฺฐํ อุทกํ คงฺคาย นทิยา ปาสาณ สกฺขร ขร มรุมฺพ อาวฏฺฏ คคฺคลก อูมิกวงฺกจทิก อาวรณนีวรณมูลกสาขาสุ ปริโยตฺถรติ, เอวเมว โข, มหาราช, เอวรูปานิ พหุวิธานิ อเนกวิธานิ ทุกฺขานิ สํสารคโต อนุภวติฯ ปวตฺตํ, มหาราช, ทุกฺขํ, อปฺปวตฺตํ สุขํฯ อปฺปวตฺตสฺส คุณํ ปวตฺตสฺส [ปวเตฺต (สี. ปี. ก.)] จ ภยํ ทีปยมาโน, มหาราช, ภควา อปฺปวตฺตสฺส สจฺฉิกิริยาย ชาติชราพฺยาธิมรณสมติกฺกมาย สมาทเปสิ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน ภควา สมาทเปสี’’ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, สุนิเพฺพฐิโต ปโญฺห, สุกถิตํ การณํ, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อตฺตนิปาตนปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. เมตฺตาภาวนานิสํสปโญฺห

**๖**. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘เมตฺตาย, ภิกฺขเว, เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฺถุกตาย อนุฏฺฐิตาย ปริจิตาย สุสมารทฺธาย เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขาฯ กตเม เอกาทส? สุขํ สุปติ, สุขํ ปฏิพุชฺฌติ , น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ, มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, เทวตา รกฺขนฺติ, นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ [สตฺถํ กมติ (สฺยา.) อ. นิ. ๑๑.๑๕ ปสฺสิตพฺพํ], ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ, มุขวโณฺณ วิปฺปสีทติ, อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ, อุตฺตริํ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต พฺรหฺมโลกูปโค โหตี’ติฯ ปุน จ ตุเมฺห ภณถ ‘สาโม กุมาโร เมตฺตาวิหารี มิคสเงฺฆน ปริวุโต ปวเน วิจรโนฺต ปีฬิยเกฺขน รญฺญา วิโทฺธ วิสปีเตน สเลฺลน ตเตฺถว มุจฺฉิโต ปติโต’ติฯ

“ยทิ , ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘เมตฺตาย ภิกฺขเว…เป.… พฺรหฺมโลกูปโค โหตี’ติ, เตน หิ “สาโม กุมาโร เมตฺตาวิหารี มิคสเงฺฆน ปริวุโต ปวเน วิจรโนฺต ปีฬิยเกฺขน รญฺญา วิโทฺธ วิสปีเตน สเลฺลน ตเตฺถว มุจฺฉิโต ปติโต’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ สาโม กุมาโร เมตฺตาวิหารี มิคสเงฺฆน ปริวุโต ปวเน วิจรโนฺต ปีฬิยเกฺขน รญฺญา วิโทฺธ วิสปีเตน สเลฺลน ตเตฺถว มุจฺฉิโต ปติโต, เตน หิ ‘เมตฺตาย, ภิกฺขเว…เป.… สตฺถํ วา กมตี’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห สุนิปุโณ ปริสโณฺห สุขุโม คมฺภีโร, อปิ สุนิปุณานํ มนุชานํ คเตฺต เสทํ โมเจยฺย, โส ตวานุปฺปโตฺต, วิชเฏหิ ตํ มหาชฏาชฏิตํ, อนาคตานํ ชินปุตฺตานํ จกฺขุํ เทหิ นิพฺพาหนายา’’ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘เมตฺตาย ภิกฺขเว…เป... สตฺถํ วา กมตี’ติฯ สาโม จ กุมาโร เมตฺตาวิหารี มิคสเงฺฆน ปริวุโต ปวเน วิจรโนฺต ปีฬิยเกฺขน รญฺญา วิโทฺธ วิสปีเตน สเลฺลน ตเตฺถว มุจฺฉิโต ปติโต, ตตฺถ ปน, มหาราช, การณํ อตฺถิฯ กตมํ ตตฺถ การณํ? เนเต, มหาราช, คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณา, สาโม, มหาราช, กุมาโร ฆฏํ อุกฺขิปโนฺต ตสฺมิํ ขเณ เมตฺตาภาวนาย ปมโตฺต อโหสิฯ

“ยสฺมิํ, มหาราช, ขเณ ปุคฺคโล เมตฺตํ สมาปโนฺน โหติ, น ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตสฺมิํ ขเณ อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติฯ ตสฺส เย เกจิ อหิตกามา อุปคนฺตฺวา ตํ น ปสฺสนฺติ, น ตสฺมิํ โอกาสํ ลภนฺติฯ เนเต, มหาราช, คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ อิธ, มหาราช, ปุริโส สงฺคามสูโร อเภชฺชกวจชาลิกํ สนฺนยฺหิตฺวา สงฺคามํ โอตเรยฺย, ตสฺส สรา ขิตฺตา อุปคนฺต

วา ปตนฺติ วิกิรนฺติ, น ตสฺมิํ โอกาสํ ลภนฺติ, เนโส, มหาราช, คุโณ สงฺคามสูรสฺส, อเภชฺชกวจชาลิกาเยโส คุโณ, ยสฺส สรา ขิตฺตา อุปคนฺตฺวา ปตนฺติ วิกิรนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เนเต คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ

‘‘ยสฺมิํ , มหาราช, ขเณ ปุคฺคโล เมตฺตํ สมาปนฺโน โหติ, น ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตสฺมิํ ขเณ อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติฯ ตสฺส เย เกจิ อหิตกามา อุปคนฺตฺวา ตํ น ปสฺสนฺติ, ตสฺมิํ โอกาสํ น ลภนฺติ, เนเต , มหาราช, คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ อิธ ปน, มหาราช, ปุริโส ทิพฺพํ อนฺตรธานํ มูลํ หเตฺถ กเรยฺย, ยาว ตํ มูลํ ตสฺส หตฺถคตํ โหติ, ตาว น อโญฺญ โกจิ ปกติมนุโสฺส ตํ ปุริสํ ปสฺสติฯ เนโส, มหาราช, คุโณ ปุริสสฺส, มูลเสฺสโส คุโณ อนฺตรธานสฺส, ยํ โส ปกติมนุสฺสานํ จกฺขุปเถ น ทิสฺสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เนเต คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ

‘‘ยสฺมิํ, มหาราช, ขเณ ปุคฺคโล เมตฺตํ สมาปนฺโน โหติ, น ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตสฺมิํ ขเณ อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติฯ ตสฺส เย เกจิ อหิตกามา อุปคนฺตฺวา ตํ น ปสฺสนฺติ, น ตสฺมิํ โอกาสํ ลภนฺติฯ เนเต, มหาราช, คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริสํ สุกตํ มหาเลณมนุปฺปวิฏฺฐํ มหติมหาเมโฆ อภิวสฺสโนฺต น สโกฺกติ เตมยิตุํ, เนโส, มหาราช, คุโณ ปุริสสฺส, มหาเลณเสฺสโส คุโณ, ยํ มหาเมโฆ อภิวสฺสมาโน น ตํ เตเมติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เนเต คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณาฯ

‘‘ยสฺมิํ, มหาราช, ขเณ ปุคฺคโล เมตฺตํ สมาปนฺโน โหติ, น ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตสฺมิํ ขเณ อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติฯ ตสฺส เย เกจิ อหิตกามา อุปคนฺตฺวา ตํ น ปสฺสนฺติ, น ตสฺส สโกฺกนฺติ อหิตํ กาตุํ เนเต, มหาราช, คุณา ปุคฺคลสฺส, เมตฺตาภาวนาเยเต คุณา’’ติฯ ‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต นาคเสน, อพฺภุตํ ภเนฺต นาคเสน, สพฺพปาปนิวารณา เมตฺตาภาวนา’’ติฯ ‘‘สพฺพกุสลคุณาวหา, มหาราช, เมตฺตาภาวนา หิตานมฺปิ อหิตานมฺปิ, เย เต สตฺตา วิญฺญาณพทฺธา, สเพฺพสํ มหานิสํสา เมตฺตาภาวนา สํวิภชิตพฺพา’’ติฯ

เมตฺตาภาวนานิสํสปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

## ๗. กุสลากุสลสมวิสมปโญฺห

**๗**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน ‘กุสลการิสฺสปิ อกุสลการิสฺสปิ วิปาโก สมสโม, อุทาหุ โกจิ วิเสโส อตฺถี’ติ? ‘‘อตฺถิ, มหาราช, กุสลสฺส จ อกุสลสฺส จ วิเสโส, กุสลํ, มหาราช, สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิกํ, อกุสลํ ทุกฺขวิปากํ นิรยสํวตฺตนิก’’นฺติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘เทวทโตฺต เอกนฺตกโณฺห, เอกนฺตกเณฺหหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, โพธิสโตฺต เอกนฺตสุโกฺก, เอกนฺตสุเกฺกหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต’ติฯ ปุน จ เทวทโตฺต ภเว ภเว ยเสน จ ปเกฺขน จ โพธิสเตฺตน สมสโม โหติ, กทาจิ อธิกตโร วาฯ ยทา เทวทโตฺต นคเร พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺตสฺส รโญฺญ ปุโรหิตปุโตฺต อโหสิ, ตทา โพธิสโตฺต ฉวกจณฺฑาโล อโหสิ วิชฺชาธโร, วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา อกาเล อมฺพผลานิ นิพฺพเตฺตสิ, เอเตฺถ ตาว โพธิสโตฺต เทวทตฺตโต ชาติยา นิหีโน ยเสน จ นิหีโนฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทโตฺต ราชา อโหสิ มหา มหีปติ สพฺพกามสมงฺคี, ตทา โพธิสโตฺต ตสฺสูปโภโค อโหสิ หตฺถินาโค สพฺพลกฺขณสมฺปโนฺน, ตสฺส จารุคติวิลาสํ อสหมาโน ราชา ว

ธมิจฺฉโนฺต หตฺถาจริยํ เอวมโวจ ‘อสิกฺขิโต เต, อาจริย, หตฺถินาโค, ตสฺส อากาสคมนํ นาม การณํ กโรหี’ติ, ตตฺถปิ ตาว โพธิสตฺโต เทวทตฺตโต ชาติยา นิหีโน ลามโก ติรจฺฉานคโตฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ ปวเน นฏฺฐายิโก, ตทา โพธิสตฺโต มหาปถวี นาม มกฺกโฏ อโหสิ, เอตฺถปิ ตาว ทิสฺสติ วิเสโส มนุสฺสสฺส จ ติรจฺฉานคตสฺส จ, ตตฺถปิ ตาว โพธิสตฺโต เทวทตฺตโต ชาติยา นิหีโนฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ โสณุตฺตโร นาม เนสาโท พลวา พลวตโร นาคพโล, ตทา โพธิสตฺโต ฉทฺทนฺโต นาม นาคราชา อโหสิฯ ตทา โส ลุทฺทโก ตํ หตฺถินาคํ ฆาเตสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโตว อธิกตโรฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ วนจรโก อนิเกตวาสี, ตทา โพธิสตฺโต สกุโณ อโหสิ ติตฺติโร มนฺตชฺฌายี, ตทาปิ โส วนจรโก ตํ สกุณํ ฆาเตสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโตว ชาติยา อธิกตโรฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต กลาพุ นาม กาสิราชา [กาสิกราชา (ก.)] อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโต ตาปโส อโหสิ ขนฺติวาทีฯ ตทา โส ราชา ตสฺส ตาปสสฺส กุทฺโธ หตฺถปาเท วํสกฬีเร วิย เฉทาเปสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อธิกตโร ชาติยา จ ยเสน จฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ วนจโร, ตทา โพธิสตฺโต นนฺทิโย นาม วานรินฺโท อโหสิ, ตทาปิ โส วนจโร ตํ วานรินฺทํ ฆาเตสิ สทฺธึ มาตรา กนิฏฺฐภาติเกน จ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อธิกตโร ชาติยาฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ อเจลโก การมฺภิโย นาม, ตทา โพธิสตฺโต ปณฺฑรโก นาม นาคราชา อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อธิกตโร ชาติยาฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ ปวเน ชฏิลโก, ตทา โพธิสตฺโต ตจฺฉโก นาม มหาสูกโร อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว ชาติยา อธิกตโรฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต เจตีสุ สูรปริจโร นาม ราชา อโหสิ อุปริ ปุริสมตฺเต คคเน เวหาสงฺคโม, ตทา โพธิสตฺโต กปิโล นาม พฺราหฺมโณ อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อธิกตโร ชาติยา จ ยเสน จฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ สาโม นาม, ตทา โพธิสตฺโต รุรุ นาม มิคราชา อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว ชาติยา อธิกตโรฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ ลุทฺทโก ปวนจโร, ตทา โพธิสตฺโต หตฺถินาโค อโหสิ, โส ลุทฺทโก ตสฺส หตฺถินาคสฺส สตฺตกฺขตฺตุํ ทนฺเต ฉินฺทิตฺวา หริ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว โยนิยา อธิกตโรฯ

“ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต สิงฺคาโล อโหสิ ขตฺติยธมฺโม, โส ยาวตา ชมฺพุทีเป ปเทสราชาโน เต สพฺเพ อนุยุตฺเต อกาสิ, ตทา โพธิสตฺโต วิธุโร นาม ปณฺฑิโต อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว ยเสน อธิกตโรฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต หตฺถินาโค หุตฺวา ลฏฺกิกาย สกุณิกาย ปุตฺตเก ฆาเตสิ, ตทา โพธิสตฺโตปิ หตฺถินาโค อโหสิ ยูถปติ, ตตฺถ ตาว อุโภปิ เต สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต ยกฺโข อโหสิ อธมฺโม นาม, ตทา โพธิสตฺโตปิ ยกฺโข อโหสิ ธมฺโม นาม, ตตฺถปิ ตาว อุโภปิ สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต นาวิโก อโหสิ ปญฺจนฺนํ กุลสตานํ อิสฺสโร, ตทา โพธิสตฺโตปิ นาวิโก อโหสิ ปญฺจนฺนํ กุลสตานํ อิสฺสโร, ตตฺถปิ ตาว อุโภปิ สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต สตฺถวาโห อโหสิ ปญฺจนฺนํ สกฏสตานํ อิสฺสโร, ตทา โพธิสตฺโตปิ สตฺถวาโห อโหสิ ปญฺจนฺนํ สกฏสตานํ อิสฺสโร, ตตฺถปิ ตาว อุโภปิ สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต สาโข นาม มิคราชา อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโตปิ นิโคฺรโธ นาม มิคราชา อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว อุโภปิ สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต สาโข นาม เสนาปติ อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโตปิ นิโคฺรโธ นาม ราชา อโหสิ, ตตฺถปิ ตาว อุโภปิ สมสมา อเหสุํฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต ขณฺฑหาโล นาม พฺราหฺมโณ อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโต จนฺโท นาม ราชกุมาโร อโหสิ, ตทา โส ขณฺฑหาโล เยว อธิกตโรฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต พฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโต ตสฺส ปุตฺโต มหาปทุโม นาม กุมาโร อโหสิ, ตทา โส ราชา สกปุตฺตํ โจรปปาเต ขิปาเปสิ, ยโต กุโตจิ ปิตาว ปุตฺตานํ อธิกตโร โหติ วิสิฏฺโฐติ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อธิกตโรฯ

‘‘ปุน จปรํ ยทา เทวทตฺโต มหาปตาโป นาม ราชา อโหสิ, ตทา โพธิสตฺโต ตสฺส ปุตฺโต ธมฺมปาโล นาม กุมาโร อโหสิ, ตทา โส ราชา สกปุตฺตสฺส หตฺถปาเท สีสญฺจ เฉทาเปสิ, ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโต เยว อุตฺตโร อธิกตโรฯ

อชฺชตรหิ อุโภปิ สกฺยกุเล ชายึสุฯ โพธิสตฺโต พุทฺโธ อโหสิ สพฺพญฺญู โลกนายโก, เทวทตฺโต ตสฺส เทวาติเทวสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา อิทฺธึ นิพฺพตฺเตตฺวา พุทฺธาลยํ อกาสิฯ กินฺนุ โข, ภนฺเต นาคเสน, ยํ มยา ภณิตํ, ตํ สพฺพํ ตถํ อุทาหุ วิตถ’’นฺติ?

‘‘ยํ ตฺวํ, มหาราช, พหุวิธํ การณํ โอสาเรสิ, สพฺพํ ตํ ตเถว, โน อญฺญถา’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, กโณฺหปิ สุโกฺกปิ สมสมคติกา โหนฺติ, เตน หิ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ สมสมวิปากํ โหตี’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ สมสมวิปากํ โหติ, น หิ, มหาราช, เทวทตฺโต สพฺพชเนหิ ปฏิวิรุโทฺธ, โพธิสเตฺตเนว ปฏิวิรุโทฺธฯ โย ตสฺส โพธิสเตฺตน ปฏิวิรุโทฺธ, โส ตสฺมึ ตสฺมึ เยว ภเว ปจฺจติ ผลํ เทติฯ เทวทตฺโตปิ, มหาราช, อิสฺสริเย ฐิโต ชนปเทสุ อารกฺขํ เทติ, เสตุํ สภํ ปุญฺญสาลํ กาเรติ, สมณพฺราหฺมณานํ กปณทฺธิกวณิพฺพกานํ นาถานาถานํ ยถาปณิหิตํ ทานํ เทติฯ ตสฺส โส วิปาเกน ภเว ภเว สมฺปตฺติโย ปฏิลภติฯ กเสฺสตํ, มหาราช, สกฺกา วตฺตุํ วินา ทาเนน ทเมน สํยเมน อุโปสถกเมฺมน สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสตีติ?

‘‘ยํ ปน ตฺวํ, มหาราช, เอวํ วเทสิ ‘เทวทตฺโต จ โพธิสตฺโต จ เอกโต อนุปริวตฺตนฺตี’ติ, โส น ชาติสตสฺส อจฺจเยน สมาคโม อโหสิ, น ชาติสหสฺสสฺส อจฺจเยน, น ชาติสตสหสฺสสฺส

อจฺจเยน, กทาจิ กรหจิ พหูนํ อโหรตฺตานํ อจฺจเยน สมาคโม อโหสิฯ ยํ ปเนตํ, มหาราช, ภควตา **กาณกจฺฉโปปมํ** อุปทสฺสิตํ มนุสฺสตฺตปฺปฏิลาภาย, ตถูปมํ, มหาราช, อิเมสํ สมาคมํ ธาเรหิฯ

‘‘น, มหาราช, โพธิสตฺตสฺส เทวทตฺเตเนว สทฺธิํ สมาคโม อโหสิ, เถโรปิ, มหาราช, สาริปุตฺโต อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ โพธิสตฺตสฺส ปิตา อโหสิ, มหาปิตา อโหสิ, จูฬปิตา อโหสิ , ภาตา อโหสิ, ปุตฺโต อโหสิ, ภาคิเนยฺโย อโหสิ, มิตฺโต อโหสิฯ

‘‘โพธิสตฺโตปิ, มหาราช, อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส ปิตา อโหสิ, มหาปิตา อโหสิ, จูฬปิตา อโหสิ, ภาตา อโหสิ, ปุตฺโต อโหสิ, ภาคิเนยฺโย อโหสิ , มิตฺโต อโหสิ, สเพฺพปิ, มหาราช, สตฺตนิกายปริยาปนฺนา สํสารโสตมนุคตา สํสารโสเตน วุยฺหนฺตา อปฺปิเยหิปิ ปิเยหิปิ สมาคจฺฉนฺติฯ ยถา, มหาราช, อุทกํ โสเตน วุยฺหมานํ สุจิอสุจิกลฺยาณปาปเกน สมาคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, สเพฺพปิ สตฺตนิกายปริยาปนฺนา สํสารโสตมนุคตา สํสารโสเตน วุยฺหนฺตา อปฺปิเยหิปิ ปิเยหิปิ สมาคจฺฉนฺติฯ เทวทตฺโต, มหาราช, ยกฺโข สมาโน อตฺตนา อธเมฺม ปเร อธเมฺม นิโยเชตฺวา สตฺตปญฺญาสวสฺสโกฏิโย สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิ มหานิรเย ปจฺจิ , โพธิสตฺโตปิ, มหาราช, ยกฺโข สมาโน อตฺตนา ธเมฺม ปเร ธเมฺม นิโยเชตฺวา สตฺตปญฺญาสวสฺสโกฏิโย สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิ สเคฺค โมทิ สพฺพกามสมงฺคี, อปิ จ, มหาราช, เทวทตฺโต อิมสฺมิํ ภเว พุทฺธํ อนาสาทนียมาสาทยิตฺวา สมคฺคญฺจ สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา ปถวิํ ปาวิสิ, ตถาคโต พุชฺฌิตฺวา สพฺพธเมฺม ปรินิพฺพุโต อุปธิสงฺขเย’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

กุสลากุสลสมวิสมปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. อมราเทวีปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

> ‘‘‘สเจ ลเภถ ขณํ วา รโห วา, นิมนฺตกํ [นิวาตกํ (กุณาลชาตเก)] วาปิ ลเภถ ตาทิสํ;
> สพฺพาว [สพฺพาปิ (สี. ปี.)] อิตฺถี กยิรุํ [กเรยฺยุํ (สี. ปี. ก.)] นุ ปาปํ, อญฺญํ อลทฺธา ปีฐสปฺปินา สทฺธิ’นฺติฯ

‘‘ปุน จ กถียติ ‘มโหสธสฺส ภริยา อมรา นาม อิตฺถี คามเก ฐปิตา ปวุตฺถปติกา รโห นิสินฺนา วิวิตฺตา ราชปฺปฏิสมํ สามิกํ กริตฺวา สหเสฺสน นิมนฺตียมานา ปาปํ นากาสี’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘สเจ…เป.… สทฺธิ’นฺติ เตน หิ ‘มโหสธสฺส ภริยา…เป.… นากาสี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ มโหสธสฺส ภริยา…เป.… นากาสิ, เตน หิ ‘สเจ…เป.… สทฺธิ’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘สเจ…เป.… สทฺธิ’นฺติฯ กถียติ จ ‘มโหสธสฺส ภริยา …เป.… นากาสี’ติฯ กเรยฺย สา, มหาราช, อิตฺถี สหสฺสํ ลภมานา ตาทิเสน ปุริเสน สทฺธิํ ปาปกมฺมํ, น สา กเรยฺย สเจ ขณํ วา รโห วา นิมนฺตกํ วาปิ ตาทิสํ ลเภยฺย, วิจินนฺตี สา, มหาราช, อมรา อิตฺถี น อทฺทส ขณํ วา รโห วา นิมนฺตกํ วาปิ ตาทิสํฯ

‘‘อิธ โลเก ครหภยา ขณํ น ปสฺสิ, ปรโลเก นิรยภยา ขณํ น ปสฺสิ, กฏุกวิปากํ ปาปนฺติ ขณํ น ปสฺสิ, ปิยํ อมุญฺจิตุกามา ขณํ น ปสฺสิ, สามิกสฺส ครุกตาย ขณํ น ปสฺสิ, ธมฺมํ อปจายนฺตี ขณํ น ปสฺสิ, อนริยํ ครหนฺตี ขณํ น ปสฺสิ, กิริยํ อภินฺทิตุกามา ขณํ น ปสฺสิฯ เอวรูเปหิ พหูหิ การเณหิ ขณํ น ปสฺสิฯ

‘‘รโหปิ สา โลเก วิจินิตฺวา อปสฺสนฺตี ปาปํ นากาสิฯ สเจ สา มนุสฺเสหิ รโห ลเภยฺย, อถ อมนุสฺเสหิ รโห น ลเภยฺยฯ สเจ อมนุสฺเสหิ รโห ลเภยฺย, อถ ปรจิตฺตวิทูหิ ปพฺพชิเตหิ รโห น ลเภยฺยฯ สเจ ปรจิตฺตวิทูหิ ปพฺพชิเตหิ รโห ลเภยฺย, อถ ปรจิตฺตวิทูนีหิ เทวตาหิ รโห น ลเภยฺยฯ สเจ ปรจิตฺตวิทูนีหิ เทวตาหิ รโห ลเภยฺย, อตฺตนาว ปาเปหิ รโห น ลเภยฺยฯ สเจ อตฺตนาว ปาเปหิ รโห ลเภยฺย, อถ อธมฺเมน รโห น ลเภยฺยฯ เอวรูเปหิ พหุวิเธหิ การเณหิ รโห อลภิตฺวา ปาปํ นากาสิฯ

‘‘นิมนฺตกมฺปิ สา โลเก วิจินิตฺวา ตาทิสํ อลภนฺตี ปาปํ นากาสิฯ มโหสโธ, มหาราช, ปณฺฑิโต อฏฺฐวีสติยา องฺเคหิ สมนฺนาคโตฯ กตเมหิ อฏฺฐวีสติยา องฺเคหิ สมนฺนาคโต? มโหสโธ, มหาราช, สูโร หิริมา โอตฺตปฺปี สปกฺโข มิตฺตสมฺปนฺโน ขโม สีลวา สจฺจวาที โสเจยฺยสมฺปนฺโน อโกฺกธโน อนติมานี อนุสูยโก วีริยวา อายูหโก สงฺคาหโก สํวิภาคี สขิโล นิวาตวุตฺติ สโณฺห อสโฐ อมายาวี อติพุทฺธิสมฺปโนฺน กิตฺติมา วิชฺชาสมฺปโนฺน หิเตสี อุปนิสฺสิตานํ ปตฺถิโต สพฺพชนสฺส ธนวา ยสวาฯ มโหสโธ, มหาราช, ปณฺฑิโต อิเมหิ อฏฺฐวีสติยา องฺเคหิ สมนฺนาคโตฯ สา อญฺญํ ตาทิสํ นิมนฺตกํ อลภิตฺวา ปาปํ นากาสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อมราเทวีปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. อรหนฺตอภายนปโญฺห

**๙**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘วิคตภยสนฺตาสา อรหโนฺต’ติฯ ปุน จ นคเร ราชคเห ธนปาลกํ หตฺถึ ภควติ โอปตนฺตํ ทิสฺวา ปญฺจ ขีณาสวสตานิ ปริจฺจชิตฺวา ชินวรํ ปกฺกนฺตานิ ทิสาวิทิสํ เอกํ ฐเปตฺวา เถรํ อานนฺทํฯ กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, เต อรหโนฺต ภยา ปกฺกนฺตา, ปญฺญายิสฺสติ สเกน กเมฺมนาติ ทสพลํ ปาเตตุกามา ปกฺกนฺตา , อุทาหุ ตถาคตสฺส อตุลํ วิปุลมสมํ ปาฏิหาริยํ ทฏฺฐุกามา ปกฺกนฺตา? ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘วิคตภยสนฺตาสา อรหโนฺต’ติ, เตน หิ ‘นคเร…เป.… อานนฺท’นฺติ ยํ วจนํ ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ นคเร ราชคเห ธนปาลกํ หตฺถึ ภควติ โอปตนฺตํ ทิสฺวา ปญฺจ ขีณาสวสตานิ ปริจฺจชิตฺวา ชินวรํ ปกฺกนฺตานิ ทิสาวิทิสํ เอกํ ฐเปตฺวา เถรํ อานนฺทํ, เตน หิ ‘วิคตภยสนฺตาสา อรหโนฺต’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘วิคตภยสนฺตาสา อรหโนฺต’ติ, นคเร ราชคเห ธนปาลกํ หตฺถึ ภควติ โอปตนฺตํ ทิสฺวา ปญฺจ ขีณาสวสตานิ ปริจฺจชิตฺวา ชินวรํ ปกฺกนฺตานิ ทิสาวิทิสํ เอกํ ฐเปตฺวา เถรํ อานนฺทํ, ตญฺจ ปน น ภยา, นาปิ ภควนฺตํ ปาเตตุกามตายฯ

‘‘เยน ปน, มหาราช, เหตุนา อรหโนฺต ภาเยยฺยุํ วา ตาเสยฺยุํ วา, โส เหตุ อรหนฺตานํ สมุจฺฉิโนฺน, ตสฺมา วิคตภยสนฺตาสา อรหโนฺต, ภายติ นุ, มหาราช, มหาปถวี ขณเนฺตปิ ภินฺทเนฺตปิ ธาเรเนฺตปิ สมุทฺทปพฺพตคิริสิขเรติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณน มหาราชา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต, มหาปถวิยา โส เหตุ, เยน เหตุนา มหาปถวี ภาเยยฺย วา ตาเสยฺย

วา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ อรหนฺตานํ โส เหตุ, เยน เหตุนา อรหนฺโต ภาเยยฺยุํ วา ตาเสยฺยุํ วาฯ

‘‘ภายติ นุ, มหาราช, คิริสิขรํ ฉินฺทเนฺต วา ภินฺทเนฺต วา ปตเนฺต วา อคฺคินา ทหเนฺต วา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เกน การเณน มหาราชา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต, คิริสิขรสฺส โส เหตุ, เยน เหตุนา คิริสิขรํ ภาเยยฺย วา ตาเสยฺย วา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, นตฺถิ อรหนฺตานํ โส เหตุ, เยน เหตุนา อรหโนฺต ภาเยยฺยุํ วา ตาเสยฺยุํ วาฯ

‘‘ยทิปิ , มหาราช, โลกธาตุสตสหเสฺสสุ เย เกจิ สตฺตนิกายปริยาปนฺนา สเพฺพปิ เต สตฺติหตฺถา เอกํ อรหนฺตํ อุปธาวิตฺวา ตาเสยฺยุํ, น ภเวยฺย อรหโต จิตฺตสฺส กิญฺจิ อญฺญถตฺตํฯ กิํ การณํ? อฎฺฐานมนวกาสตายฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, เตสํ ขีณาสวานํ เอวํ เจโตปริวิตโกฺก อโหสิ ‘อชฺช นรวรปวเร ชินวรวสเภ นครวรมนุปฺปวิเฎฺฐ วีถิยา ธนปาลโก หตฺถี อาปติสฺสติ, อสํสยมติเทวเทวํ อุปฎฺฐาโก น ปริจฺจชิสฺสติ, ยทิ มยํ สเพฺพปิ ภควนฺตํ น ปริจฺจชิสฺสาม, อานนฺทสฺส คุโณ ปากโฎ น ภวิสฺสติ, น เหว จ ตถาคตํ สมุปคมิสฺสติ หตฺถินาโค, หนฺท มยํ อปคจฺฉาม, เอวมิทํ มหโต ชนกายสฺส กิเลสพนฺธนโมโกฺข ภวิสฺสติ, อานนฺทสฺส จ คุโณ ปากโฎ ภวิสฺสตี’ติฯ เอวํ เต อรหโนฺต อานิสํสํ ทิสฺวา ทิสาวิทิสํ ปกฺกนฺตา’’ติฯ ‘‘สุวิภโตฺต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห, เอวเมตํ นตฺถิ อรหนฺตานํ ภยํ วา สนฺตาโส วา, อานิสํสํ ทิสฺวา อรหโนฺต ปกฺกนฺตา ทิสาวิทิส’’นฺติฯ

อรหนฺตอภายนปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. พุทฺธสพฺพญฺญุภาวปโญฺห

**๑๐**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ตถาคโต สพฺพญฺญู’ติฯ ปุน จ ภณถ ‘ตถาคเตน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานปฺปมุเข ภิกฺขุสเงฺฆ ปณามิเต จาตุเมยฺยกา จ สกฺยา พฺรหฺมา จ สหมฺปติ พีชูปมญฺจ วจฺฉตรุณูปมญฺจ อุปทเสฺสตฺวา ภควนฺตํ ปสาเทสุํ ขมาเปสุํ นิชฺฌตฺตํ อกํสู’ติฯ กิํ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, อญฺญาตา ตา อุปมา ตถาคตสฺส, ยาหิ ตถาคโต อุปมาหิ โอรโต ขมิโต อุปสโนฺต นิชฺฌตฺตํ คโต? ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคตสฺส ตา อุปมา อญฺญาตา, เตน หิ พุโทฺธ อสพฺพญฺญู, ยทิ ญาตา, เตน หิ โอกสฺส ปสยฺห วีมํสาเปโกฺข ปณาเมสิ, เตน หิ ตสฺส อการุญฺญตา สมฺภวติฯ อยมฺปิ อุภโต โกฎิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘สพฺพญฺญู, มหาราช, ตถาคโต, ตาหิ จ อุปมาหิ ภควา ปสโนฺน โอรโต ขมิโต อุปสโนฺต นิชฺฌตฺตํ คโตฯ ธมฺมสฺสามี, มหาราช, ตถาคโต, ตถาคตปฺปเวทิเตเหว เต โอปเมฺมหิ ตถาคตํ อาราเธสุํ โตเสสุํ ปสาเทสุํ, เตสญฺจ ตถาคโต ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทิฯ

‘‘ยถา, มหาราช, อิตฺถี สามิกสฺส สนฺตเกเนว ธเนน สามิกํ อาราเธติ โตเสติ ปสาเทติ, ตญฺจ สามิโก ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทติ, เอวเมว โข, มหาราช, จาตุเมยฺยกา จ สกฺยา พฺรหฺมา จ สหมฺปติ ตถาคตปฺปเวทิเตเหว โอปเมฺมหิ ตถาคตํ อาราเธสุํ โตเสสุํ ปสาเทสุํ, เตสญฺจ ตถาคโต ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, กปฺปโก รโญฺญ สนฺตเกเนว สุวณฺณผณเกน รโญฺญ อุตฺตมงฺคํ ปสาธยมาโน ราชานํ อาราเธติ โตเสติ ปสาเทติ, ตสฺส จ ราชา ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมท

ติ, ยถิจฺฉิตมนุปฺปเทติ, เอวเมว โข, มหาราช, จาตุเมยฺยกา จ สกฺยา พฺรหฺมา จ สหมฺปติ ตถาคตปฺปเวทิเตเหว โอปเมฺมหิ ตถาคตํ อาราเธสุํ โตเสสุํ ปสาเทสุํ, เตสญฺจ ตถาคโต ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, สทฺธิวิหาริโก อุปชฺฌายาภตํ ปิณฺฑปาตํ คเหตฺวา อุปชฺฌายสฺส อุปนาเมโนฺต อุปชฺฌายํ อาราเธติ โตเสติ ปสาเทติ, ตญฺจ อุปชฺฌาโย ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทติ, เอวเมว โข, มหาราช, จาตุเมยฺยกา จ สกฺยา พฺรหฺมา จ สหมฺปติ ตถาคตปฺปเวทิเตเหว โอปเมฺมหิ ตถาคตํ อาราเธสุํ โตเสสุํ ปสาเทสุํ, เตสญฺจ ตถาคโต ปสโนฺน ‘สาธู’ติ อพฺภานุโมทิตฺวา สพฺพทุกฺขปริมุตฺติยา ธมฺมํ เทเสสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามีติฯ

พุทฺธสพฺพญฺญุภาวปโญฺห ทสโมฯ

สพฺพญฺญุตญาณวโคฺค จตุโตฺถฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทส ปญฺหาฯ

## ๕. สนฺถววโคฺค

### ๑. สนฺถวปโญฺห

๑. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

‘‘‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโช;
อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติฯ

‘‘ปุน จ ภควตา ภณิตํ ‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน ภณิตํ ‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโชฯ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติ, เตน หิ ‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติ, เตน หิ ‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโชฯ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโชฯ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติฯ ภณิตญฺจ ‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติฯ ยํ, มหาราช, ภควตา ภณิตํ ‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโชฯ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติ, ตํ สภาววจนํ อเสสวจนํ นิเสฺสสวจนํ นิปฺปริยายวจนํ สมณานุจฺฉวํ สมณสารุปฺปํ สมณปฺปติรูปํ สมณารหํ สมณโคจรํ สมณปฺปฏิปทา สมณปฺปฏิปตฺติฯ ยถา, มหาราช, อารญฺญโก มิโค อรเญฺญ ปวเน จรมาโน นิราลโย อนิเกโต ยถิจฺฉกํ สยติ, เอวเมว โข, มหาราช, ภิกฺขุนา ‘สนฺถวโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโชฯ อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’นฺติ จิเนฺตตพฺพํฯ

‘‘ยํ ปน, มหาราช, ภควตา ภณิตํ ‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติ, ตํ เทฺว อตฺถวเส สมฺปสฺสมาเนน ภควตา ภณิตํฯ กตเม เทฺว? วิหารทานํ นาม สพฺพพุเทฺธหิ วณฺณิตํ

อนุมตํ โถมิตํ ปสตฺถํ, ตํ เต วิหารทานํ ทตฺวา ชาติชรามรณา ปริมุจฺจิสฺสนฺตีติฯ อยํ ตาว ปฐโม อานิสํโส วิหารทาเนฯ

‘‘ปุน จปรํ วิหาเร วิชฺชมาเน ภิกฺขุนิโย พฺยตฺตสเงฺกตา ภวิสฺสนฺติ, สุลภํ ทสฺสนํ ทสฺสนกามานํ, อนิเกเต ทุทฺทสฺสนา ภวิสฺสนฺตีติฯ อยํ ทุติโย อานิสํโส วิหารทาเนฯ อิเม เทฺว อตฺถวเส สมฺปสฺสมาเนน ภควตา ภณิตํ ‘วิหาเร การเย รมฺเม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต’ติ, น ตตฺถ พุทฺธปุเตฺตน อาลโย กรณีโย นิเกเต’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

สนฺถวปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. อุทรสํยตปโญฺห

๒. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

‘‘‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติฯ

‘‘ปุน จ ภควตา ภณิตํ ‘อหํ โข ปนุทายิ, อเปฺปกทา อิมินา ปเตฺตน สมติตฺติกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิโยฺยปิ ภุญฺชามี’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติ, เตน หิ ‘อหํ โข ปนุทายิ, อเปฺปกทา อิมินา ปเตฺตน สมติตฺถิกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิโยฺยปิ ภุญฺชามี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อหํ โข ปนุทายิ, อเปฺปกทา อิมินา ปเตฺตน สมติตฺถิกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิโยฺยปิ ภุญฺชามี’ติ, เตน หิ ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติ, ภณิตญฺจ ‘อหํ โข ปนุทายิ, อเปฺปกทา อิมินา ปเตฺตน สมติตฺติกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิโยฺยปิ ภุญฺชามี’ติ ฯ ยํ, มหาราช, ภควตา ภณิตํ ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติ, ตํ สภาววจนํ อเสสวจนํ นิเสฺสสวจนํ นิปฺปริยายวจนํ ภูตวจนํ ตจฺฉวจนํ ยาถาววจนํ อวิปรีตวจนํ อิสิวจนํ มุนิวจนํ ภควนฺตวจนํ อรหนฺตวจนํ ปเจฺจกพุทฺธวจนํ ชินวจนํ สพฺพญฺญุวจนํ ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนํฯ

‘‘อุทเร อสํยโต, มหาราช, ปาณมฺปิ หนติ, อทินฺนมฺปิ อาทิยติ, ปรทารมฺปิ คจฺฉติ, มุสาปิ ภณติ, มชฺชมฺปิ ปิวติ, มาตรมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ, ปิตรมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ, อรหนฺตมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ, สงฺฆมฺปิ ภินฺทติ, ทุเฎฺฐน จิเตฺตน ตถาคตสฺส โลหิตมฺปิ อุปฺปาเทติฯ นนุ, มหาราช, เทวทโตฺต อุทเร อสํยโต สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา กปฺปฏฺฐิยํ กมฺมํ อายูหิ [อายูหติ (ก.)]ฯ เอวรูปานิ, มหาราช, อญฺญานิปิ พหุวิธานิ การณานิ ทิสฺวา ภควตา ภณิตํ ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติฯ

‘‘อุทเร สํยโต, มหาราช, จตุสจฺจาภิสมยํ อภิสเมติ, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรติ, จตูสุ ปฏิสมฺภิทาสุ อฎฺฐสุ สมาปตฺตีสุ ฉสุ อภิญฺญาสุ วสีภาวํ ปาปุณาติ, เกวลญฺจ สมณธมฺมํ ปูเรติฯ นนุ, มหาราช, สุกโปตโก อุทเร สํยโต หุตฺวา ยาว ตาวตึสภวนํ กเมฺปตฺวา สกฺกํ เทวานมินฺทํ อุปฏฺฐานมุปเนสิ, เอวรูปานิ, มหาราช, อญฺญานิปิ พหุวิธานิ การณานิ ทิสฺวา ภควตา ภณิตํ ‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺย, อุทเร สํยโต สิยา’ติฯ

‘‘ยํ ปน, มหาราช, ภควตา ภณิตํ ‘อหํ โข ปนุทายิ อเปฺปกทา อิมินา ปเตฺตน สมติตฺติกมฺปิ ภุญฺชามิ, ภิโยฺยปิ ภุญฺชามี’ติ, ตํ กตกิจฺเจน นิฎฺฐิตกิริเยน สิทฺธเตฺถน วุสิตโวสาเนน นิราวรเณน สพฺพญฺญุนา สยมฺภุนา ตถาคเตน อตฺตานํ อุปาทาย ภณิตํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, วนฺตสฺส วิริตฺตสฺส อนุวาสิตสฺส อาตุรสฺส สปฺปายกิริยา อิจฺฉิตพฺพา โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, สกิเลสสฺส อทิฎฺฐสจฺจสฺส อุทเร สํยโม กรณีโย โหติฯ ยถา, มหาราช, มณิรตนสฺส สปฺปภาสสฺส ชาติมนฺตสฺส อภิชาติปริสุทฺธสฺส มชฺชนนิฆํสนปริโสธเนน กรณียํ น โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส พุทฺธวิสเย ปารมึ คตสฺส กิริยากรเณสุ อาวรณํ น โหตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฎิจฺฉามี’’ติฯ

อุทรสํยตปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. พุทฺธอปฺปาพาธปโญฺห

**๓**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘อหมสฺมิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมโณ ยาจโยโคสทา ปยตปาณิ อนฺติมเทหธโร อนุตฺตโร ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ภควตา ‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อปฺปาพาธานํ ยทิทํ พากุโล’ติฯ ภควโต จ สรีเร พหุกฺขตฺตุํ อาพาโธ อุปฺปโนฺน ทิสฺสติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต อนุตฺตโร, เตน หิ ‘เอตทคฺคํ…เป.… พากุโล’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ เถโร พากุโล อปฺปาพาธานํ อโคฺค, เตน หิ ‘อหมสฺมิ…เป.… สลฺลกโตฺต’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฎิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อหมสฺมิ…เป.… สลฺลกโตฺต’ติ, ภณิตญฺจ ‘เอตทคฺคํ…เป.… พากุโล’ติ, ตญฺจ ปน พาหิรานํ อาคมานํ อธิคมานํ ปริยตฺตีนํ อตฺตนิ วิชฺชมานตํ สนฺธาย ภาสิตํฯ

‘‘สนฺติ โข ปน, มหาราช, ภควโต สาวกา ฐานจงฺกมิกา, เต ฐาเนน จงฺกเมน ทิวารตฺตึ วีตินาเมนฺติ, ภควา ปน, มหาราช, ฐาเนน จงฺกเมน นิสชฺชาย สยเนน ทิวารตฺตึ วีตินาเมติ, เย เต, มหาราช, ภิกฺขู ฐานจงฺกมิกา, เต เตน องฺเคน อติเรกาฯ

‘‘สนฺติ โข ปน, มหาราช, ภควโต สาวกา เอกาสนิกา, เต ชีวิตเหตุปิ ทุติยํ โภชนํ น ภุญฺชนฺติ, ภควา ปน, มหาราช, ทุติยมฺปิ ยาว ตติยมฺปิ โภชนํ ภุญฺชติ, เย เต, มหาราช, ภิกฺขู เอกาสนิกา, เต เตน องฺเคน อติเรกา, อเนกวิธานิ, มหาราช, ตานิ การณานิ เตสํ เตสํ ตํ ตํ สนฺธาย ภณิตานิฯ ภควา ปน, มหาราช, อนุตฺตโร สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนน ทสหิ จ พเลหิ จตูหิ เวสารเชฺชหิ อฎฺฐารสหิ พุทฺธธเมฺมหิ ฉหิ อสาธารเณหิ ญาเณหิ, เกวเล จ พุทฺธวิสเย ตํ สนฺธาย ภณิตํ ‘อหมสฺมิ…เป.… สลฺลกโตฺต’ติฯ

‘‘อิธ, มหาราช, มนุเสฺสสุ เอโก ชาติมา โหติ, เอโก ธนวา, เอโก วิชฺชวา, เอโก สิปฺปวา, เอโก สูโร, เอโก วิจกฺขโณ, สเพฺพเปเต อภิภวิย ราชา เยว เตสํ อุตฺตโม โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ภควา สพฺพสตฺตานํ อโคฺค เชโฎฺฐ เสโฎฺฐฯ

‘‘ยํ ปน อายสฺมา พากุโล อปฺปาพาโธ อโหสิ, ตํ อภินีหารวเสน, โส หิ, มหาราช, อโนมทสฺสิสฺส ภควโต อุทรวาตาพาเธ อุปฺปเนฺน วิปสฺสิสฺส จ ภควโต อฎฺฐสฎฺฐิยา จ ภิกฺขุสต

สหสฺสานํ ติณปุปฺผกโรเค อุปฺปเนฺน สยํ ตาปโส สมาโน นานาเภสชฺชหิ ตํ พฺยาธึ อปเนตฺวา อปฺปาพาธตํ ปโตฺต, ภณิโต จ ‘เอตทคฺคํ…เป…. พากุโล’ติฯ

“ภควโต, มหาราช, พฺยาธิมฺหิ อุปฺปชฺชเนฺตปิ อนุปฺปชฺชเนฺตปิ ธุตงฺคํ อาทิยเนฺตปิ อนาทิยเนฺตปิ นตฺถิ ภควตา สทิโส โกจิ สโตฺตฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช ภควตา เทวาติเทเวน **สํยุตฺตนิกาย**วรลญฺฉเก –

““ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’ติฯ ‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’’ติฯ

พุทฺธอปฺปาพาธปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. มคฺคุปฺปาทนปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ตถาคโต ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘อทฺทสํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ปุราณํ มคฺคํ ปุราณํ อญฺชสํ ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาต’นฺติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคโต อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, เตน หิ ‘อทฺทสํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ปุราณํ มคฺคํ ปุราณํ อญฺชสํ ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาต’นฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อทฺทสํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ปุราณํ มคฺคํ ปุราณํ อญฺชสํ ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาต’นฺติ, เตน หิ ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ ภณิตญฺจ ‘อทฺทสํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ปุราณํ มคฺคํ ปุราณํ อญฺชสํ ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาต’นฺติ, ตํ ทฺวยมฺปิ สภาววจนเมว, ปุพฺพกานํ, มหาราช, ตถาคตานํ อนฺตรธาเนน อสติ อนุสาสเก มโคฺค อนฺตรธายิ, ตํ [โส ตํ (สี. ปี. ก.)] ตถาคโต มคฺคํ ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ ปญฺญาจกฺขุนา สมฺปสฺสมาโน [สมฺมสมาโน (สี. ปี.)] อทฺทส ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาตํ, ตํการณา อาห ‘อทฺทสํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ปุราณํ มคฺคํ ปุราณํ อญฺชสํ ปุพฺพเกหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ อนุยาต’นฺติฯ

“ปุพฺพกานํ, มหาราช, ตถาคตานํ อนฺตรธาเนน อสติ อนุสาสเก ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ มคฺคํ ยํ ทานิ ตถาคโต สญฺจรณํ อกาสิ, ตํการณา อาห ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ

“อิธ, มหาราช, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส อนฺตรธาเนน มณิรตนํ คิริสิขนฺตเร นิลียติ, อปรสฺส จกฺกวตฺติสฺส สมฺมาปฏิปตฺติยา อุปคจฺฉติ, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, มณิรตนํ ตสฺส ปกต’’นฺติ? “น หิ, ภเนฺต, ปากติกํ เยว ตํ มณิรตนํ, เตน ปน นิพฺพตฺติต’’นฺติ [นิพฺพตฺตนฺติ (สี. ปี.)]ฯ “เอวเมว โข, มหาราช, ปากติกํ ปุพฺพเกหิ ตถาคเตหิ อนุจิณฺณํ อฏฺฐงฺคิกํ สิวํ มคฺคํ อสติ อนุสาสเก ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ ภควา ปญฺญาจกฺขุนา สมฺปสฺสมาโน อุปฺปาเทสิ, สญฺจรณํ อกาสิ, ตํการณา อาห ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, สนฺตํ เยว ปุตฺตํ โยนิยา ชนยิตฺวา มาตา ‘ชนิกา’ติ วุจฺจติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สนฺตํ เยว มคฺคํ ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ ปญฺญาจกฺขุนา สมฺปสฺสมาโน อุปฺปาเทสิ, สญฺจรณํ อกาสิ, ตํการณา อาห ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิ ปุริโส ยํ กิญฺจิ นฏฺฐํ ปสฺสติ, ‘เตน ตํ ภณฺฑํ นิพฺพตฺติต’นฺติ ชโน โวหรติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สนฺตํ เยว มคฺคํ ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ ปญฺญาจกฺขุนา สมฺปสฺสมาโน อุปฺปาเทสิ, สญฺจรณํ อกาสิ, ตํการณา อาห ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิ ปุริโส วนํ โสเธตฺวา ภูมึ นีหรติ, ‘ตสฺส สา ภูมี’ติ ชโน โวหรติ, น เจสา ภูมิ เตน ปวตฺติตา, ตํ ภูมึ การณํ กตฺวา ภูมิสามิโก นาม โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต สนฺตํ เยว มคฺคํ ลุคฺคํ ปลุคฺคํ คูฬฺหํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ อสญฺจรณํ ปญฺญาย สมฺปสฺสมาโน อุปฺปาเทสิ, สญฺจรณํ อกาสิ, ตํการณา อาห ‘ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’”ติฯ “สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

มคฺคุปฺปาทนปโญฺห จตุตฺโถฯ

## ๕. พุทฺธอวิเหฐกปโญฺห

๕. “ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ปุเพฺพ วาหํ มนุสฺสภูโต สมาโน สตฺตานํ อวิเหฐกชาติโก อโหสิ’นฺติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘โลมสกสฺสโป นาม อิสิ สมาโน อเนกสเต ปาเณ ฆาตยิตฺวา วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชี’ติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘ปุเพฺพ วาหํ มนุสฺสภูโต สมาโน สตฺตานํ อวิเหฐกชาติโก อโหสิ’นฺติ, เตน หิ ‘โลมสกสฺสเปน อิสินา อเนกสเต ปาเณ ฆาตยิตฺวา วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิต’นฺติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ‘โลมสกสฺสเปน อิสินา อเนกสเต ปาเณ ฆาตยิตฺวา วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิตํ’, เตน หิ ‘ปุเพฺพ วาหํ มนุสฺสภูโต สมาโน สตฺตานํ อวิเหฐกชาติโก อโหสิ’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ”ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ปุเพฺพ วาหํ มนุสฺสภูโต สมาโน สตฺตานํ อวิเหฐกชาติโก อโหสิ’นฺติ, ‘โลมสกสฺสเปน อิสินา อเนกสเต ปาเณ ฆาตยิตฺวา วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิตํ’, ตญฺจ ปน ราควเสน วิสญฺญินา, โน สเจตเนนา”ติฯ

“อฏฺฐิเม , ภนฺเต นาคเสน, ปุคฺคลา ปาณํ หนนฺติฯ กตเม อฏฺฐ? รตฺโต ราควเสน ปาณํ หนติ, ทุโฏฺฐ โทสวเสน ปาณํ หนติ, มูโฬฺห โมหวเสน ปาณํ หนติ, มานี มานวเสน ปาณํ หนติ, ลุโทฺธ โลภวเสน ปาณํ หนติ, อกิญฺจโน ชีวิกตฺถาย ปาณํ หนติ, พาโล หสฺสวเสน [อญฺญาณวเสน (ก. สี.)] ปาณํ หนติ, ราชา วินยนวเสน ปาณํ หนติฯ อิเม โข, ภนฺเต นาคเสน, อฏฺฐ ปุคฺคลา ปาณํ หนนฺติฯ ปากติกํ เยว, ภนฺเต นาคเสน, โพธิสเตฺตน กต”นฺติ ฯ “น, มหาราช, ปากติกํ โพธิสเตฺตน กตํ, ยทิ, มหาราช, โพธิสโตฺต ปกติภาเวน โอนเมยฺย มหายญฺญํ ยชิตุํ, น ยิมํ คาถํ ภเณยฺย –

“‘สสมุทฺทปริยายํ, มหึ สาครกุณฺฑลํ;

น อิเจฺฉ สห นินฺทาย, เอวํ เสยฺห [สยฺห (สี. ปี.)] วิชานหี’ติฯ

‘‘เอวํวาที, มหาราช, โพธิสโตฺต สห ทสฺสเนน จนฺทวติยา ราชกญฺญาย วิสญฺญี อโหสิ ขิตฺตจิโตฺต รโตฺต วิสญฺญิภูโต อากุลากุโล ตุริตตุริโต เตน วิกฺขิตฺตภนฺตลุฬิตจิเตฺตน มหติมหาปสุฆาตคลรุหิรสญฺจยํ วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิฯ

‘‘ยถา, มหาราช, อุมฺมตฺตโก ขิตฺตจิโตฺต ชลิตมฺปิ ชาตเวทํ อกฺกมติ, กุปิตมฺปิ อาสีวิสํ คณฺหาติ, มตฺตมฺปิ หตฺถิํ อุเปติ, สมุทฺทมฺปิ อตีรทสฺสิํ ปกฺขนฺทติ, จนฺทนิกมฺปิ โอฬิคลฺลมฺปิ โอมทฺทติ, กณฺฏกาธานมฺปิ อภิรุหติ, ปปาเตปิ ปตติ, อสุจิมฺปิ ภเกฺขติ, นโคฺคปิ รถิยา จรติ, อญฺญมฺปิ พหุวิธํ อกิริยํ กโรติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โพธิสโตฺต สห ทสฺสเนน จนฺทวติยา ราชกญฺญาย วิสญฺญี อโหสิ ขิตฺตจิโตฺต รโตฺต วิสญฺญิภูโต อากุลากุโล ตุริตตุริโต, เตน วิกฺขิตฺตภนฺตลุฬิตจิเตฺตน มหติมหาปสุฆาตคลรุหิรสญฺจยํ วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิฯ

‘‘ขิตฺตจิเตฺตน, มหาราช, กตํ ปาปํ ทิฎฺฐธเมฺมปิ น มหาสาวชฺชํ โหติ, สมฺปราเย วิปาเกนปิ โน ตถาฯ อิธ, มหาราช, โกจิ อุมฺมตฺตโก วชฺฌมาปเชฺชยฺย, ตสฺส ตุเมฺห กิํ ทณฺฑํ ธาเรถา’’ติ? ‘‘โก, ภเนฺต, อุมฺมตฺตกสฺส ทโณฺฑ ภวิสฺสติ, ตํ มยํ โปถาเปตฺวา นีหราเปม, เอโสว ตสฺส ทโณฺฑ’’ติฯ ‘‘อิติ โข, มหาราช, อุมฺมตฺตกสฺส อปราเธ ทโณฺฑปิ น ภวติ , ตสฺมา อุมฺมตฺตกสฺส กเตปิ น โทโส ภวติ สเตกิโจฺฉฯ เอวเมว โข, มหาราช, โลมสกสฺสโป อิสิ สห ทสฺสเนน จนฺทวติยา ราชกญฺญาย วิสญฺญี อโหสิ ขิตฺตจิโตฺต รโตฺต วิสญฺญิภูโต วิสฎฺฐปยาโต อากุลากุโล ตุริตตุริโต, เตน วิกฺขิตฺตภนฺตลุฬิตจิเตฺตน มหติมหาปสุฆาตคลรุหิรสญฺจยํ วาชเปยฺยํ มหายญฺญํ ยชิฯ ยทา จ ปน ปกติจิโตฺต อโหสิ ปฎิลทฺธสฺสติ, ตทา ปุนเทว ปพฺพชิตฺวา ปญฺจาภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลกูปโค อโหสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฎิจฺฉามี’’ติฯ

พุทฺธอวิเหฐกปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. ฉทฺทนฺตโชติปาลารพฺภปโญฺห

๖. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ฉทฺทโนฺต นาคราชา –

‘‘‘วธิสฺสเมตนฺติ ปรามสโนฺต, กาสาวมทฺทกฺขิ ธชํ อิสีนํ;
ทุเกฺขน ผุฎฺฐสฺสุทปาทิ สญฺญา, อรหทฺธโช สพฺภิ อวชฺฌรูโป’ติฯ

‘‘ปุน จ ภณิตํ ‘โชติปาลมาณโว สมาโน กสฺสปํ ภควนฺตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ มุณฺฑกวาเทน สมณกวาเทน อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อโกฺกสิ ปริภาสี’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, โพธิสโตฺต ติรจฺฉานคโต สมาโน กาสาวํ อภิปูชยิ, เตน หิ ‘โชติปาเลน มาณเวน กสฺสโป ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ มุณฺฑกวาเทน สมณกวาเทน อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อกฺกุโฎฺฐ ปริภาสิโต’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ โชติปาเลน มาณเวน กสฺสโป ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ มุณฺฑกวาเทน สมณกวาเทน อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อกฺกุโฎฺฐ ปริภาสิโต, เตน หิ ‘ฉทฺทเนฺตน นาคราเชน กาสาวํ ปูชิต’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ ยทิ ติรจฺฉานคเตน โพธิสเตฺตน กกฺขฬขรกฎุกเวทนํ เวทยมาเนน ลุทฺทเกน นิวตฺถํ กาสาวํ ปูชิตํ, กิํ มนุสฺสภูโต สมาโน ปริปกฺกญาโณ ปริปกฺกาย โพธิยา กสฺสปํ ภควนฺตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทสพลํ โลกนายกํ

อุภิโตทิตํ ชลิตพฺยาโมภาสํ ปวรุตฺตมํ ปวรรุจิรกาสิกกาสาวมภิปารุตํ ทิสฺวา น ปูชยิ? อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ฉทฺทโนฺต นาคราชา ‘วธิสฺสเมตนฺติ…เป.… อวชฺฌรูโป’ติฯ โชติปาเลน จ มาณเวน กสฺสโป ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ มุณฺฑกวาเทน สมณกวาเทน อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อกฺกุโฐฺฐ ปริภาสิโต, ตญฺจ ปน ชาติวเสน กุลวเสนฯ โชติปาโล, มหาราช, มาณโว อสฺสเทฺธ อปฺปสเนฺน กุเล ปจฺจาชาโต, ตสฺส มาตาปิตโร ภคินิภาตโร ทาสิทาสเจฏกปริวารกมนุสฺสา พฺรหฺมเทวตา พฺรหฺมครุกา, เต ‘พฺราหฺมณา เอว อุตฺตมา ปวรา’ติ อวเสเส ปพฺพชิเต ครหนฺติ ชิคุจฺฉนฺติ, เตสํ ตํ วจนํ สุตฺวา โชติปาโล มาณโว ฆฏิกาเรน กุมฺภกาเรน สตฺถารํ ทสฺสนาย ปโกฺกสิโต เอวมาห ‘กิํ ปน เตน มุณฺฑเกน สมณเกน ทิเฎฺฐนา’ติฯ

‘‘ยถา , มหาราช , อมตํ วิสมาสชฺช ติตฺตกํ โหติ, ยถา จ สีโตทกํ อคฺคิมาสชฺช อุณฺหํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โชติปาโล มาณโว อสฺสเทฺธ อปฺปสเนฺน กุเล ปจฺจาชาโต, โส กุลวเสน อโนฺธ หุตฺวา [โส กุลชาติวเสน อโนฺธ ภวิตฺวา (สฺยา.)] ตถาคตํ อโกฺกสิ ปริภาสิฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ชลิตปชฺชลิโต มหาอคฺคิกฺขโนฺธ สปฺปภาโส อุทกมาสชฺช อุปหตปฺปภาเตโช สีตโล กาฬโก ภวติ ปริปกฺกนิคฺคุณฺฑิผลสทิโส, เอวเมว โข, มหาราช, โชติปาโล มาณโว ปุญฺญวา สโทฺธ ญาณวิปุลสปฺปภาโส อสฺสเทฺธ อปฺปสเนฺน กุเล ปจฺจาชาโต, โส กุลวเสน อโนฺธ หุตฺวา ตถาคตํ อโกฺกสิ ปริภาสิ, อุปคนฺตฺวา จ พุทฺธคุณมญฺญาย เจฏกภูโต วิย อโหสิ, ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา อภิญฺญา จ สมาปตฺติโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลกูปโค อโหสี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ฉทฺทนฺตโชติปาลารพฺภปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. ฆฏิการปโญฺห

**๗**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ สพฺพํ เตมาสํ อากาสจฺฉทนํ อฎฺฐาสิ, น เทโวติวสฺสี’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘กสฺสปสฺส ตถาคตสฺส [ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (ม. นิ. ๒.๒๘๙)] กุฏิ โอวสฺสตี’ติฯ กิสฺส ปน, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคตสฺส เอวมุสฺสนฺนกุสลมูลสฺส [เอวรูปสฺส อุสฺสนฺนกุสลมูลสฺส (ก.)] กุฏิ โอวสฺสติ, ตถาคตสฺส นาม โส อานุภาโว อิจฺฉิตโพฺพ? ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ อโนวสฺสํ อากาสจฺฉทนํ อโหสิ, เตน หิ ‘ตถาคตสฺส กุฏิ โอวสฺสตี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคตสฺส กุฏิ โอวสฺสติ, เตน หิ ‘ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ อโนวสฺสกํ อโหสิ อากาสจฺฉทน’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ สพฺพํ เตมาสํ อากาสจฺฉทนํ อฎฺฐาสิ, น เทโวติวสฺสี’ติฯ ภณิตญฺจ ‘กสฺสปสฺส ตถาคตสฺส กุฏิ โอวสฺสตี’ติฯ ฆฏิกาโร, มหาราช, กุมฺภกาโร สีลวา กลฺยาณธโมฺม อุสฺสนฺนกุสลมูโล อเนฺธ ชิเณฺณ มาตาปิตโร โปเสติ, ตสฺส อสมฺมุขา อนาปุจฺฉาเยวสฺส ฆเร ติณํ หริตฺวา ภควโต กุฏิํ ฉาเทสุํ, โส เตน ติณหรเณน อกมฺปิตํ อสญฺจลิตํ สุสณฺฐิตํ วิปุลมสมํ ปีติํ ปฏิลภติ, ภิโยฺย โสมนสฺสญฺจ อตุลํ อุปฺปา

เทสิ ‘อโห วต เม ภควา โลกุตฺตโม สุวิสฺสโตฺถ’ติ, เตน ตสฺส ทิฏฺฐธมฺมิโก วิปาโก นิพฺพโตฺตฯ น หิ, มหาราช, ตถาคโต ตาวตเกน วิกาเรน จลติฯ

“ยถา, มหาราช, สิเนรุ คิริราชา อเนกสตสหสฺสวาตสมฺปหาเรนปิ น กมฺปติ น จลติ, มโหทธิ วรปฺปวรสาคโร อเนกสตนหุตมหาคงฺคาสตสหเสฺสหิปิ น ปูรติ น วิการมาปชฺชติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต น ตาวตเกน วิกาเรน จลติฯ

“ยํ ปน, มหาราช, ตถาคตสฺส กุฏิ โอวสฺสติ, ตํ มหโต ชนกายสฺส อนุกมฺปายฯ เทฺวเม, มหาราช, อตฺถวเส สมฺปสฺสมานา ตถาคตา สยํ นิมฺมิตํ ปจฺจยํ นปฺปฏิเสวนฺติ, ‘อยํ อคฺค ทกฺขิเณโยฺย สตฺถา’ติ ภควโต ปจฺจยํ ทตฺวา เทวมนุสฺสา สพฺพทุคฺคติโต ปริมุจฺจิสฺสนฺตีติ, ท เสฺสตฺวา วุตฺติํ ปริเยสนฺตีติ ‘มา อเญฺญ อุปวเทยฺยุ’นฺติฯ อิเม เทฺว อตฺถวเส สมฺปสฺสมานา ตถาคตา สยํ นิมฺมิตํ ปจฺจยํ นปฺปฏิเสวนฺติฯ ยทิ, มหาราช, สโกฺก วา ตํ กุฏิํ อโนวสฺสํ กเรยฺย พฺรหฺมา วา สยํ วา, สาวชฺชํ ภเวยฺย ตํ เยว กรณํ [การณํ (สี. ปี.)] สโทสํ สนิคฺคหํ, อิเม วิภูตํ [วิภูสํ (สี. ปี.)] กตฺวา โลกํ สโมฺมเหนฺติ อธิกตํ กโรนฺตีติ, ตสฺมา ตํ กรณํ วชฺชนียํฯ น, มหาราช, ตถาคตา วตฺถุํ ยาจนฺติ, ตาย อวตฺถุยาจนาย อปริภาสิยา ภวนฺตี’’ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ฆฏิการปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. พฺราหฺมณราชวาทปโญฺห

๘. “ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ตถาคเตน ‘อหมสฺมิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมโณ ยาจโยโค’ติฯ ปุน จ ภณิตํ ‘ราชาหมสฺมิ เสลา’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘อหมสฺมิ, ภิกฺขเว , พฺราหฺมโณ ยาจโยโค’ติ, เตน หิ ‘ราชาหมสฺมิ เสลา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘ราชาหมสฺมิ เสลา’ติ, เตน หิ ‘อหมสฺมิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมโณ ยาจโยโค’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ ขตฺติโย วา หิ ภเวยฺย พฺราหฺมโณ วา, นตฺถิ เอกาย ชาติยา เทฺว วณฺณา นาม, อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘อหมสฺมิ, ภิกฺขเว, พฺราหฺมโณ ยาจโยโค’ติ, ปุน จ ภณิตํ ‘ราชาหมสฺมิ เสลา’ติ, ตตฺถ การณํ อตฺถิ, เยน การเณน ตถาคโต พฺราหฺมโณ จ ราชา จ โหตี’’ติฯ

“กิํ ปน ตํ, ภเนฺต นาคเสน, การณํ, เยน การเณน ตถาคโต พฺราหฺมโณ จ ราชา จ โหติ’’? “สเพฺพ, มหาราช, ปาปกา อกุสลา ธมฺมา ตถาคตสฺส พาหิตา ปหีนา อปคตา พฺยปค ตา อุจฺฉินฺนา ขีณา ขยํ ปตฺตา นิพฺพุตา อุปสนฺตา, ตสฺมา ตถาคโต ‘พฺราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

“พฺราหฺมโณ นาม สํสยมเนกํสํ วิมติปถํ วีติวโตฺต, ภควาปิ, มหาราช, สํสยมเนกํสํ วิมติ ปถํ วีติวโตฺต, เตน การเณน ตถาคโต ‘พฺราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

“พฺราหฺมโณ นาม สพฺพภวคติโยนินิสฺสโฏ มลรชคตวิปฺปมุโตฺต อสหาโย, ภควาปิ, มหาราช, สพฺพภวคติโยนินิสฺสโฏ มลรชคตวิปฺปมุโตฺต อสหาโย, เตน การเณน ตถาคโต ‘พฺ ราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

‘‘พฺราหฺมณา นาม อคฺคเสฏฺฐวรปวรทิพฺพวิหารพหุโล, ภควาปิ, มหาราช, อคฺคเสฏฺฐวรปวรทิพฺพวิหารพหุโล, เตนาปิ กปรเณน ตถาคโต ‘‘พฺราหฺมโณ’’ติ วุจฺจติฯ

‘‘พฺราหฺมโณ นาม อชฺฌยน อชฺฌาปน ทานปฺปฏิคฺคหณ ทม สํยมนิยมปุพฺพมนุสิฏฺฐิ ปเวณิ วํส ธรโณ, ภควาปิ, มหาราช, อชฺฌยน อชฺฌาปน ทานปฺปฏิคฺคหณ ทม สํยม นิยม ปุพฺพชินาจิณฺณ อนุสิฏฺฐิ ปเวณิ วํส ธรโณ เตนาปิ การเณน ตถาคโต ‘พฺราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

‘‘พฺราหฺมโณ นาม พฺรหาสุขวิหารชฺฌานฌายี; ภควาปิ, มหาราช, พฺรหาสุขวิหารชฺฌานฌายี, เตนาปิ การเณน ตถาคโต ‘พฺราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

‘‘พฺราหฺมโณ นาม สพฺพภวาภวคตีสุ อภิชาติวตฺติตมนุจริตํ ชานาติ, ภควาปิ, มหาราช, สพฺพภวาภวคตีสุ อภิชาติวตฺติตมนุจริตํ ชานาติ, เตนาปิ การเณน ตถาคโต ‘พฺราหฺมโณ’ติ วุจฺจติฯ

‘‘พฺราหฺมโณติ, มหาราช, ภควโต เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามจฺเจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ นามํ โพธิยา เยว มูเล มารเสนํ วิธมิตฺวา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม พาเหตฺวา สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา ปฏิลทฺธปาตุภูตสมุปฺปนฺนมเตฺต สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พฺราหฺมโณติ, เตน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘พฺราหฺมโณ’’’ติฯ

‘‘เกน ปน, ภนฺเต นาคเสน, การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’’’ติ? ‘‘ราชา นาม, มหาราช, โย โกจิ รชฺชํ กาเรติ โลกมนุสาสติ, ภควาปิ, มหาราช, ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา ธมฺเมน รชฺชํ กาเรติ, สเทวกํ โลกํ สมารกํ สพฺรหฺมกํ สสฺสมณพฺราหฺมณึ ปชํ สเทวมนุสฺสํ อนุสาสติ, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ

‘‘ราชา นาม, มหาราช, สพฺพชนมนุสฺเส อภิภวิตฺวา นนฺทยนฺโต ญาติสงฺฆํ, โสจยนฺโต อมิตฺตสงฺฆํ, มหติมหายสสิริหรํ ถิรสารทณฺฑํ อนูนสตสลากาลงฺกตํ อุสฺสาเปติ ปณฺฑรวิมลเสตจฺฉตฺตํ, ภควาปิ, มหาราช, โสจยนฺโต มารเสนํ มิจฺฉาปฏิปนฺนํ, นนฺทยนฺโต เทวมนุสฺเส สมฺมาปฏิปนฺเน ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา มหติมหายสสิริหรํ ขนฺติถิรสารทณฺฑํ ญาณวรสตสลากาลงฺกตํ อุสฺสาเปติ อคฺควรวิมุตฺติปณฺฑรวิมลเสตจฺฉตฺตํ, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ

‘‘ราชา นาม อุปคตสมฺปตฺตชนานํ พหูนมภิวนฺทนีโย ภวติ, ภควาปิ, มหาราช, อุปคตสมฺปตฺตเทวมนุสฺสานํ พหูนมภิวนฺทนีโย, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ

‘‘ราชา นาม ยสฺส กสฺสจิ อาราธกสฺส ปสีทิตฺวา วริตํ วรํ ทตฺวา กาเมน ตปฺปยติ, ภควาปิ, มหาราช, ยสฺส กสฺสจิ กาเยน วาจาย มนสา อาราธกสฺส ปสีทิตฺวา วริตํ วรมนุตฺตรํ สพฺพทุกฺขปริมุตฺตึ ทตฺวา อเสสกามวเรน จ ตปฺปยติ, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ

‘‘ราชา นาม อาณํ วีติกฺกมนฺตํ วิครหติ ฌาเปติ [ชาเปติ (สี. ปี.)] ธํเสติ, ภควโตปิ, มหาราช, สาสนวเร อาณํ อติกฺกมโนฺต อลชฺชี มงฺกุภาเวน โอญฺญาโต หีฬิโต ครหิโต ภวิตฺวา วชฺชติ ชินสาสนวรมฺหา, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ

‘‘ราชา นาม ปุพฺพกานํ ธมฺมิกานํ ราชูนํ ปเวณิมนุสิฏฺฐิยา ธมฺมาธมฺมมนุทีปยิตฺวา ธเมฺมน รชฺชํ การยมาโน ปิหยิโต ปิโย ปตฺถิโต ภวติ ชนมนุสฺสานํ, จิรํ ราชกุลวํสํ ฐปยติ ธมฺมคุณพเลน, ภควาปิ, มหาราช, ปุพฺพกานํ สยมฺภูนํ ปเวณิมนุสิฏฺฐิยา ธมฺมาธมฺมมนุทีปยิตฺวา ธเมฺมน โลกมนุสาสมาโน ปิหยิโต ปิโย ปตฺถิโต เทวมนุสฺสานํ จิรํ สาสนํ ปวเตฺตติ ธมฺมคุณพเลน, เตนาปิ การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘ราชา’ติฯ เอวมเนกวิธํ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน ตถาคโต พฺราหฺมโณปิ ภเวยฺย ราชาปิ ภเวยฺย, สุนิปุโณ ภิกฺขุ กปฺปมฺปิ โน นํ สมฺปาเทยฺย, กึ อติพหุํ ภณิเตน, สํขิตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพ’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

พฺราหฺมณราชวาทปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. คาถาภิคีตโภชนกถาปโญฺห

๙. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

‘‘‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺยํ [อโภชนียํ (ก.) สุ. นิ. ๘๑ ปสฺสิตพฺพํ], สมฺปสฺสตํ พฺราหฺมณ เนส ธมฺมา;
คาถาภิคีตํ ปนุทนฺติ พุทฺธา, ธเมฺม สตี พฺราหฺมณ วุตฺติเรสา’ติฯ

‘‘ปุน จ ภควา ปริสาย ธมฺมํ เทเสเนฺต กเถเนฺต อนุปุพฺพิกถํ ปฐมํ ตาว ทานกถํ กเถติ, ปจฺฉา สีลกถํ, ตสฺส ภควโต สพฺพโลกิสฺสรสฺส ภาสิตํ สุตฺวา เทวมนุสฺสา อภิสงฺขริตฺวา ทานํ เทนฺติ, ตสฺส ตํ อุโยฺยชิตํ ทานํ สาวกา ปริภุญฺชนฺติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ภควตา ภณิตํ ‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’นฺติ, เตน หิ ‘ภควา ทานกถํ ปฐมํ กเถตี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ทานกถํ ปฐมํ กเถติ, เตน หิ ‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’นฺติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ กึ การณํ? โย โส, ภเนฺต, ทกฺขิเณเยฺย คิหีนํ ปิณฺฑปาตทานสฺส วิปากํ กเถติ, ตสฺส เต ธมฺมกถํ สุตฺวา ปสนฺนจิตฺตา อปราปรํ ทานํ เทนฺติ, เย ตํ ทานํ ปริภุญฺชนฺติ, สเพฺพ เต คาถาภิคีตํ ปริภุญฺชนฺติฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห นิปุโณ คมฺภีโร ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺยํ, สมฺปสฺสตํ พฺราหฺมณ เนส ธโมฺมฯ คาถาภิคีตํ ปนุทนฺติ พุทฺธา, ธเมฺม สตี พฺราหฺมณ วุตฺติเรสา’ติ, กเถติ จ ภควา ปฐมํ ทานกถํ, ตญฺจ ปน กิริยํ สเพฺพสํ ตถาคตานํ ปฐมํ ทานกถาย, ตตฺถ จิตฺตํ อภิรมาเปตฺวา ปจฺฉา สีเล นิโยเชนฺติฯ ยถา, มหาราช, มนุสฺสา ตรุณทารกานํ ปฐมํ ตาว กีฬาภณฺฑกานิ เทนฺติฯ เสยฺยถิทํ, วงฺกกํ ฆฏิกํ จิงฺคุลกํ ปตฺตาฬฺหกํ รถกํ ธนุกํ, ปจฺฉา เต สเก สเก กเมฺม นิโยเชนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ปฐมํ ทานกถาย จิตฺตํ อภิรมาเปตฺวา ปจฺฉา สีเล นิโยเชติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ภิสโกฺก นาม อาตุรานํ ปฐมํ ตาว จตูหปญฺจาหํ เตลํ ปาเยติ พลกรณาย สิเนหนาย, ปจฺฉา วิเรเจติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต ปฐมํ ตาว ทานกถาย จิตฺตํ อภิรมาเปตฺวา ปจฺฉา สีเล นิโยเชติฯ ทายกานํ, มหาราช, ทานปตีนํ จิตฺตํ มุทุกํ โหติ มทฺทวํ สินิทฺธํ, เตน เต ทานเสตุสงฺกเมน ทานนาวาย สํสารสาครปารมนุคจฺฉนฺติ, ตสฺมา เตสํ ปฐมํ กมฺมภูมิมนุสาสติ, น จ เกนจิ [เตน (สี. ปี.)] วิญฺญตฺติมาปชฺชตี’’ติฯ

“ภเนฺต นาคเสน, ‘วิญฺญตฺติ’นฺติ ยํ วเทสิ, กติ ปน ตา วิญฺญตฺติโย’’ติ? ‘‘เทฺวมา, มหาราช, วิญฺญตฺติโย กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ จาติฯ ตตฺถ อตฺถิ กายวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, อตฺถิ อนวชฺชาฯ อตฺถิ วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, อตฺถิ อนวชฺชาฯ

‘‘กตมา กายวิญฺญตฺติ สาวชฺชา? อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ กุลานิ อุปคนฺตฺวา อโนกาเส ฐิโต ฐานํ ภญฺชติ, อยํ กายวิญฺญตฺติ สาวชฺชาฯ ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ กุลานิ อุปคนฺตฺวา อโนกาเส ฐิโต คลํ ปณาเมตฺวา โมรเปกฺขิตํ เปกฺขติ ‘เอวํ อิเม ปสฺสนฺตี’ติ, เตน จ เต ปสฺสนฺติฯ อยมฺปิ กายวิญฺญตฺติ สาวชฺชาฯ ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หนุกาย วา ภมุกาย วา องฺคุเฏฺฐน วา วิญฺญาเปติ, อยมฺปิ กายวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

‘‘กตมา กายวิญฺญตฺติ อนวชฺชา? อิธ ภิกฺขุ กุลานิ อุปคนฺตฺวา สโต สมาหิโต สมฺปชาโน ฐาเนปิ อฎฺฐาเนปิ ยถานุสิฎฺฐึ คนฺตฺวา ฐาเน ติฎฺฐติ, ทาตุกาเมสุ ติฎฺฐติ, อทาตุกาเมสุ ปกฺกมติฯ อยํ กายวิญฺญตฺติ อนวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย วณฺณิโต โหติ ถุโต ปสโตฺถ สเลฺลขิตาจาโร, ปริสุทฺธาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘น เว ยาจนฺติ สปฺปญฺญา, ธีโร จ เวทิตุมรหติ [อริยา ครหนฺติ ยาจนํ (สี. ปี.)];
อุทฺทิสฺส อริยา ติฎฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา’ติฯ

‘‘กตมา วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา? อิธ, มหาราช, ภิกฺขุ วาจาย พหุวิธํ วิญฺญาเปติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ, อยํ วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ ปเรสํ สาเวโนฺต เอวํ ภณติ ‘อิมินา เม อโตฺถ’ติ, ตาย จ วาจาย ปเรสํ สาวิตาย ตสฺส ลาโภ อุปฺปชฺชติ, อยมฺปิ วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ วจีวิปฺผาเรน ปริสาย สาเวติ ‘เอวญฺจ เอวญฺจ ภิกฺขูนํ ทาตพฺพ’นฺติ, ตญฺจ เต วจนํ สุตฺวา ปริกิตฺติตํ อภิหรนฺติ, อยมฺปิ วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

“นนุ, มหาราช, เถโรปิ สาริปุตฺโต อตฺถงฺคเต สูริเย รตฺติภาเค คิลาโน สมาโน เถเรน มหาโมคฺคลฺลาเนน เภสชฺชํ ปุจฺฉียมาโน วาจํ ภินฺทิ, ตสฺส เตน วจีเภเทน เภสชฺชํ อุปฺปชฺชิฯ อถ เถโร สาริปุตฺโต ‘วจีเภเทน เม อิมํ เภสชฺชํ อุปฺปนฺนํ, มา เม อาชีโว ภิชฺชี’ติ อาชีวเภทภยา ตํ เภสชฺชํ ปชหิ น อุปชีวิฯ เอวมฺปิ วจีวิญฺญตฺติ สาวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา น ปริภุญฺชนฺติฯ โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย โอญฺญาโต โหติ หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโต, ภินฺนาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

“กตมา วจีวิญฺญตฺติ อนวชฺชา? อิธ, มหาราช, ภิกฺขุ สติ ปจฺจเย เภสชฺชํ วิญฺญาเปติ ญาติปวาริเตสุ กุเลสุ, อยํ วจีวิญฺญตฺติ อนวชฺชา, ตาย จ วิญฺญาปิตํ อริยา ปริภุญฺชนฺติ, โส จ ปุคฺคโล อริยานํ สมเย วณฺณิโต โหติ โถมิโต ปสโตฺถ, ปริสุทฺธาชีโวเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ, อนุมโต ตถาคเตหิ อรหนฺเตหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิฯ

“ยํ ปน, มหาราช, ตถาคโต กสิภารทฺวาชสฺส พฺราหฺมณสฺส โภชนํ ปชหิ [ปชหติ (ก.)], ตํ อาเวฐนวินิเวฐนกฑฺฒนนิคฺคหปฺปฏิกเมฺมน นิพฺพตฺติ, ตสฺมา ตถาคโต ตํ ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิ น อุปชีวี”ติฯ

“สพฺพกาลํ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเต ภุญฺชมาเน เทวตา ทิพฺพํ โอชํ ปเตฺต อากิรนฺติ, อุทาหุ ‘สูกรมทฺทเว จ มธุปายาเส จา’ติ ทฺวีสุ เยว ปิณฺฑปาเตสุ อากิรึสู”ติ? “สพฺพกาลํ, มหาราช, ตถาคเต ภุญฺชมาเน เทวตา ทิพฺพํ โอชํ คเหตฺวา อุปติฏฺฐิตฺวา อุทฺธฏุทฺธเฏ อาโลเป อากิรนฺติฯ

“ยถา , มหาราช, รโญฺญ สูโท รโญฺญ ภุญฺชนฺตสฺส สูปํ คเหตฺวา อุปติฏฺฐิตฺวา กพเฬ กพเฬ สูปํ อากิรติ, เอวเมว โข, มหาราช, สพฺพกาลํ ตถาคเต ภุญฺชมาเน เทวตา ทิพฺพํ โอชํ คเหตฺวา อุปติฏฺฐิตฺวา อุทฺธฏุทฺธเฏ อาโลเป ทิพฺพํ โอชํ อากิรนฺติฯ เวรญฺชายมฺปิ, มหาราช , ตถาคตสฺส สุกฺขยวปุลเก [สุกฺขยวมูลเก (ก.)] ภุญฺชมานสฺส เทวตา ทิเพฺพน โอเชน เตมยิตฺวา เตมยิตฺวา อุปสํหรึสุ, เตน ตถาคตสฺส กาโย อุปจิโต อโหสี”ติฯ “ลาภา วต, ภเนฺต นาคเสน, ตาสํ เทวตานํ, ยา ตถาคตสฺส สรีรปฺปฏิชคฺคเน สตตํ สมิตํ อุสฺสุกฺกมาปนฺนาฯ สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

คาถาภิคีตโภชนกถาปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกปโญฺห

**๑๐**. “ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ตถาคเตน จตูหิ จ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปานํ สตสหเสฺสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ ปริปาจิตํ มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณายา’ติฯ ปุน จ ‘สพฺพญฺญุตํ ปตฺตสฺส อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายา’ติฯ

“ยถา นาม, ภเนฺต นาคเสน, อิสฺสาโส วา อิสฺสาสเนฺตวาสี วา พหุเก ทิวเส สงฺคามตฺถาย อุปาสนํ สิกฺขิตฺวา สมฺปเตฺต มหายุเทฺธ โอสเกฺกยฺย, เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน จตูหิ จ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปานํ สตสหเสฺสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ ปริปาเจตฺวา มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณาย สพฺพญฺญุตํ ปเตฺตน ธมฺมเทสนาย โอสกฺกิตํฯ

“ยถา วา ปน, ภเนฺต นาคเสน, มโลฺล วา มลฺลเนฺตวาสี วา พหุเก ทิวเส นิพฺพุทฺธํ สิกฺขิตฺวา สมฺปเตฺต มลฺลยุเทฺธ โอสเกฺกยฺย, เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน จตูหิ จ

อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปานํ สตสหสฺเสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ ปริปาเจตฺวา มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณาย สพฺพญฺญุตํ ปเตฺตน ธมฺมเทสนาย โอสกฺกิตํฯ

‘‘กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน ภยา โอสกฺกิตํ, อุทาหุ อปากฏตาย โอสกฺกิตํ, อุทาหุ ทุพฺพลตาย โอสกฺกิตํ, อุทาหุ อสพฺพญฺญุตาย โอสกฺกิตํ, กึ ตตฺถ การณํ, อิงฺฆ เม ตฺวํ การณํ พฺรูหิ กงฺขาวิตรณายฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน จตูหิ จ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปานํ สตสหสฺเสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ ปริปาจิตํ มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณาย, เตน หิ ‘สพฺพญฺญุตํ ปตฺตสฺส อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตสฺส อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ โน ธมฺมเทสนาย, เตน หิ ‘ตถาคเตน จ ตูหิ จ อสเงฺขฺยเยฺยติ กปฺปานํ สตสหเสฺสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ ปริปาจิตํ มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณายา’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห คมฺภีโร ทุนฺนิเพฺพโฐ ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ปริปาจิตญฺจ, มหาราช, ตถาคเตน จตูหิ จ อสเงฺขฺยเยฺยหิ กปฺปานํ สตสหสฺเสน จ เอตฺถนฺตเร สพฺพญฺญุตญาณํ มหโต ชนกายสฺส สมุทฺธรณาย, ปตฺตสพฺพญฺญุตสฺส จ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายฯ ตญฺจ ปน ธมฺมสฺส คมฺภีรนิปุณทุทฺทสทุรนุโพธสุขุมทุปฺปฏิเวธตํ สตฺตานญฺจ อาลยารามตํ สกฺกายทิฏฺฐิยา ทฬฺหสุคฺคหิตตญฺจ ทิสฺวา ‘กึ นุ โข, กถํ นุ โข’ติ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนาย, สตฺตานํ ปฏิเวธจินฺตนมานสํเยเวตํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต อเนกพฺยาธิปริปีฬิตํ นรํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ จินฺตยติ ‘เกน นุ โข อุปกฺกเมน กตเมน วา เภสเชฺชน อิมสฺส พฺยาธิ วูปสเมยฺยา’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส สพฺพกิเลสพฺยาธิปริปีฬิตํ ชนํ ธมฺมสฺส จ คมฺภีรนิปุณทุทฺทสทุรนุโพธสุขุมทุปฺปฏิเวธตํ ทิสฺวา ‘กึ นุ โข, กถํ นุ โข’ติ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนาย, สตฺตานํ ปฏิเวธจินฺตนมานสํ เยเวตํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, รโญฺญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาวสิตฺตสฺส โทวาริกอนีกฏฺฐปาริสชฺชเนคมภฏพล [พลตฺถ (สี. ปี.)] อมจฺจราชญฺญราชูปชีวิเน ชเน ทิสฺวา เอวํ จิตฺตมุปฺปเชฺชยฺย ‘กึ นุ โข, กถํ นุ โข อิเม สงฺคณฺหิสฺสามี’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคตสฺส ธมฺมสฺส คมฺภีรนิปุณทุทฺทสทุรนุโพธสุขุมทุปฺปฏิเวธตํ สตฺตานญฺจ อาลยารามตํ สกฺกายทิฏฺฐิยา ทฬฺหสุคฺคหิตตญฺจ ทิสฺวา ‘กึ นุ โข, กถํ นุ โข’ติ อโปฺปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนาย, สตฺตานํ ปฏิเวธจินฺตนมานสํ เยเวตํฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, สเพฺพสํ ตถาคตานํ ธมฺมตา เอสา, ยํ พฺรหฺมุนา อายาจิตา ธมฺมํ เทเสนฺติฯ ตตฺถ ปน กึ การณํ? เย เตน สมเยน มนุสฺสา ตาปสปริพฺพาชกา สมณพฺราหฺมณา, สเพฺพเต พฺรหฺมเทวตา โหนฺติ พฺรหฺมครุกา พฺรหฺมปรายณา, ตสฺมา ตสฺส พลวโต ยสวโต ญาตสฺส ปญฺญาตสฺส อุตฺตรสฺส อจฺจุคฺคตสฺส โอนมเนน สเทวโก โลโก โอนมิสฺสติ โอกเปฺปสฺสติ อธิมุจฺจิสฺสตีติ อิมินา จ, มหาราช, การเณน ตถาคตา พฺรหฺมุนา อายาจิตา ธมฺมํ เทเสนฺติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, โกจิ ราชา วา ราชมหามโตฺต วา ยสฺส โอนมติ อปจิตึ กโรติ, พลวตรสฺส ตสฺส โอนมเนน อวเสสา ชนตา โอนมติ อปจิตึ กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, พฺรเหฺม โอนมิเต ตถาคตานํ สเทวโก โลโก โอนมิสฺสติ, ปูชิตปูชโก มหาราช, โลโก, ตสฺมา โส พฺรห

มา สเพฺพสํ ตถาคตานํ อายาจติ ธมฺมเทสนาย, เตน จ การเณน ตถาคตา พฺรหฺมุนา อายาจิตา ธมฺมํ เทเสนฺตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, สุนิเพฺพฐิโต ปโญฺห, อติภทฺรกํ เวยฺยากรณํ, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกปโญฺห ทสโมฯ

**๑๑. อาจริยานาจริยปโญฺห**

**๑๑**. ‘‘ภเนฺต, นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา –

‘‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’ติ [มหาว. ๑๑]ฯ

‘‘ปุน จ ภณิตํ ‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อาฬาโร กาลาโม อาจริโย เม สมาโน อเนฺตวาสิํ มํ สมานํ อตฺตนา สมสมํ ฐเปสิ, อุฬาราย จ มํ ปูชาย ปูเชสี’ติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, ตถาคเตน ภณิตํ ‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติฯ สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’ติ, เตน หิ ‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อาฬาโร กาลาโม อาจริโย เม สมาโน อเนฺตวาสิํ มํ สมานํ อตฺตนา สมสมํ ฐเปสี’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉาฯ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อาฬาโร กาลาโม อาจริโย เม สมาโน อเนฺตวาสิํ มํ สมานํ อตฺตนา สมสมํ ฐเปสี’ติ, เตน หิ ‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติฯ สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’ติ ตมฺปิ วจนํ มิจฺฉาฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏิโก ปโญฺห ตวานุปฺปโตฺต, โส ตยา นิพฺพาหิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ตถาคเตน ‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติฯ สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’ติ, ภณิตญฺจ ‘อิติ โข, ภิกฺขเว, อาฬาโร กาลาโม อาจริโย เม สมาโน อเนฺตวาสิํ มํ สมานํ อตฺตนา สมสมํ ฐเปสิ, อุฬาราย จ มํ ปูชาย ปูเชสี’ติฯ

‘‘ตญฺจ ปน วจนํ ปุเพฺพว สโมฺพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตเสฺสว สโต อาจริยภาวํ สนฺธาย ภาสิตํฯ

‘ปญฺจิเม, มหาราช, ปุเพฺพว สโมฺพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตสฺส สโต อาจริยา, เยหิ อนุสิโฏฺฐ โพธิสโตฺต ตตฺถ ตตฺถ ทิวสํ วีตินาเมสิฯ กตเม ปญฺจ? เย เต, มหาราช, อฎฺฐ พฺราหฺมณา ชาตมเตฺต โพธิสเตฺต ลกฺขณานิ ปริคฺคณฺหิํสุ, เสยฺยถีทํ, ราโม ธโช ลกฺขโณ มนฺตี ยโญฺญ สุยาโม สุโภโช สุทโตฺตติฯ เต ตสฺส โสตฺถิํ ปเวทยิตฺวา รกฺขากมฺมํ อกํสุ, เต จ ปฐมํ อาจริยาฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โพธิสตฺตสฺส ปิตา สุโทฺธทโน ราชา ยํ เตน สมเยน อภิชาตํ อุทิจฺจชาติมนฺตํ ปทกํ เวยฺยากรณํ ฉฬงฺควนฺตํ สพฺพมิตฺตํ นาม พฺราหฺมณํ อุปเนตฺวา โสวเณฺณน ภิงฺคาเรน [ภิงฺกาเรน (สี. ปี.)] อุทกํ โอโณเชตฺวา ‘อิมํ กุมารํ สิกฺขาเปหี’ติ อทาสิ, อยํ ทุติโย อาจริโยฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ยา สา เทวตา โพธิสตฺตํ สํเวเชสี, ยสฺสา วจนํ สุตฺวา โพธิสโตฺต สํวิโคฺค อุพฺพิโคฺค ตสฺมิํ เยว ขเณ เนกฺขมฺมํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิ, อยํ ตติโย อาจริโยฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อาฬาโร กาลาโม อากิญฺจญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ อาจิกฺขิ, อยํ จตุตฺโถ อาจริโยฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อุทโก รามปุตฺโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ อาจิกฺขิ [อาจิกฺขติ (ก.)], อยํ ปญฺจโม อาจริโยฯ อิเม โข, มหาราช, ปุพฺเพ สโมฺพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตสฺส สโต ปญฺจ อาจริยาฯ เต จ ปน อาจริยา โลกิเย ธมฺเมฯ อิมสฺมิญฺจ ปน, มหาราช, โลกุตฺตเร ธมฺเม สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิเวธาย นตฺถิ ตถาคตสฺส อนุตฺตโร อนุสาสโก, สยมฺภู , มหาราช, ตถาคโต อนาจริยโก, ตสฺมา การณา ตถาคเตน ภณิตํ ‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติฯ สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อาจริยานาจริยปโญฺห เอกาทสโมฯ

สนฺถววโคฺค ปญฺจโมฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค เอกาทส ปโญฺหฯ

เมณฺฑกปโญฺห นิฏฺฐิโตฯ

# ๕. อนุมานปโญฺห

## ๑. พุทฺธวโคฺค

### ๑. ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนุปฺปชฺชมานปโญฺห

๑. “ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’ติฯ เทเสนฺตา จ, ภนฺเต นาคเสน, สเพฺพปิ ตถาคตา สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺม เทเสนฺติ, กถยมานา จ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ กเถนฺติ, สิกฺขาเปนฺตา จ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขาเปนฺติ, อนุสาสมานา จ อปฺปมาทปฺปฏิปตฺติยํ อนุสาสนฺติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, สเพฺพสมฺปิ ตถาคตานํ เอกา เทสนา เอกา กถา เอกา สิกฺขา เอกา อนุสิฏฺฐิ, เกน การเณน เทฺว ตถาคตา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติ? เอเกนปิ ตาว พุทฺธุปฺปาเทน อยํ โลโก โอภาสชาโต, ยทิ ทุติโย พุทฺโธ ภเวยฺย, ทฺวินฺนํ ปภาย อยํ โลโก ภิโยฺยโสมตฺตาย โอภาสชาโต ภเวยฺย, โอวทมานา จ เทฺว ตถาคตา สุขํ โอวเทยฺยุํ, อนุสาสมานา จ สุขํ อนุสาเสยฺยุํ, ตตฺถ เม การณํ พฺรูหิ, ยถาหํ นิสฺสํสโย ภเวยฺย”นฺติฯ

“อยํ, มหาราช, ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุทฺโธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

“ยถา, มหาราช, นาวา เอกปุริสสนฺธารณี [เอกปุริสสนฺตารณี (สี. ปี.)] ภเวยฺย, เอกสฺมิํ ปุริเส อภิรูเฬฺห สา นาวา สมุปาทิกา [สมุทกา (ก.)] ภเวยฺยฯ อถ ทุติโย ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ตาทิโส อายุนา วเณฺณน วเยน ปมาเณน กิสถูเลน สพฺพงฺคปจฺจงฺเคน, โส ตํ นาวํ อภิรูเหยฺย, อปิ นุ สา, มหาราช, นาวา ทฺวินฺนมฺปิ ธาเรยฺยา”ติ? “น หิ, ภนฺเต, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺย, โอสีเทยฺย อุทเก”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุทฺโธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส ยาวทตฺถํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย ฉาเทนฺตํ ยาว กณฺฐมภิปูรยิตฺวา, โส ธาโต ปีณิโต ปริปุโณฺณ นิรนฺตโร ตนฺทิกโต อโนนมิตทณฺฑชาโต ปุนเทว ตตฺตกํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส สุขิโต ภเวยฺยา”ติ? “น หิ, ภนฺเต, สกิํ ภุตฺโตว มเรยฺยา”ติ [ภุโตฺต วเมยฺยาติ (ก.)]ฯ “เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุทฺโธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยา”ติฯ

“กิํ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตี”ติ? “อิธ, มหาราช, เทฺว สกฏา รตนปริปูริตา ภเวยฺยุํ ยาว มุขสมา, เอกสฺมา สกฏโต รตนํ คเหตฺวา เอกสฺมิํ สกเฏ อากิเรยฺยุํ, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, สกฏํ ทฺวินฺนมฺปิ สกฏานํ รตนํ ธาเรยฺยา”ติ? “น หิ, ภนฺเต, นาภิปิ ตสฺส ผเลยฺย, อราปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยุํ, เนมิปิ ตสฺส โอปเตยฺย, อกฺขปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยา”ติฯ “กิํ นุ

โข, มหาราช, อติรตนภาเรน สกฏํ ภิชฺชตี’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลติฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, อิมํ การณํ พุทฺธพลปริทีปนาย โอสาริตํฯ อญฺญมฺปิ ตตฺถ อภิรูปํ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปชฺเชยฺย ‘ตุมฺหากํ พุทฺโธ, อมฺหากํ พุทฺโธ’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา ภเวยฺยุํ, ยถา, มหาราช, ทฺวินฺนํ พลวามจฺจานํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปชฺเชยฺย ‘ตุมฺหากํ อมจฺโจ, อมฺหากํ อมจฺโจ’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา โหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปชฺเชยฺย ‘ตุมฺหากํ พุทฺโธ, อมฺหากํ พุทฺโธ’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา ภเวยฺยุํ ฯ อิทํ ตาว, มหาราช, เอกํ การณํ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปชฺเชยฺยุํ, ‘อโคฺค พุทฺโธ’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺย, ‘เชฏฺโฐ พุทฺโธ’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺย, ‘เสฏฺโฐ พุทฺโธ’ติ, ‘วิสิฏฺโฐ พุทฺโธ’ติ, ‘อุตฺตโม พุทฺโธ’ติ, ‘ปวโร พุทฺโธ’ติ, ‘อสโม พุทฺโธ’ติ, ‘อสมสโม พุทฺโธ’ติ, ‘อปฺปฏิโม พุทฺโธ’ติ, ‘อปฺปฏิภาโค พุทฺโธ’ติ, ‘อปฺปฏิปุคฺคโล พุทฺโธ’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ อิทมฺปิ โข ตฺวํ, มหาราช, การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

‘‘อปิ จ โข, มหาราช, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สภาวปกติ เอสายํ, เอโก เยว พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา การณา? มหนฺตตาย สพฺพญฺญุพุทฺธคุณานํฯ อญฺญมฺปิ, มหาราช, ยํ โลเก มหนฺตํ, ตํ เอกํ เยว โหติฯ ปถวี, มหาราช, มหนฺตี, สา เอกา เยวฯ สาคโร มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ สิเนรุ คิริราชา มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ อากาโส มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ สโกฺก มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ มาโร มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ มหาพฺรหฺมา มหนฺโต, โส เอโก เยวฯ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ มหนฺโต, โส เอโก เยว โลกสฺมิํฯ ยตฺถ เต อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อญฺญสฺส โอกาโส น โหติ, ตสฺมา, มหาราช, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เอโก เยว โลกสฺมิํ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ

‘‘สุกถิโต, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห โอปมฺเมหิ การเณหิฯ อนิปุโณเปตํ สุตฺวา อตฺตมโน ภเวยฺย, กึ ปน มาทิโส มหาปโญฺญฯ สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อนุปฺปชฺชมานปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. โคตมิวตฺถทานปโญฺห

๒. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา มาตุจฺฉาย มหาปชาปติยา โคตมิยา วสฺสิกสาฏิกาย ทียมานาย ‘สเงฺฆ โคตมิ เทหิ, สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา’ติฯ กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต สงฺฆรตนโต น ภาริโก น ครุโก น ทกฺขิเณโยฺย, ยํ ตถาคโต สกาย มาตุจฺฉาย สยํ ปิญฺชิตํ [ปิจฺฉิตํ (สี. ปี.)] สยํ ลุญฺจิตํ สยํ โปถิตํ สยํ กนฺติตํ สยํ วายิตํ วสฺสิกสาฏิกํ อตฺตโน ทียมานํ สงฺฆสฺส ทาเปสิฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, ตถาคโต สงฺฆรตนโต อุตฺตโร ภเวยฺย อธิโก วา วิสิฏฺโฐ วา, ‘มยิ ทิเนฺน มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’ติ น ตถาคโต มาตุจฺฉาย สยํ ปิญฺชิตํ สยํ ลุญฺจิตํ สยํ โปถิตํ วสฺสิกสาฏิกํ สเงฺฆ ทาเปยฺย, ยสฺมา จ โข ภนฺเต

นาคเสน ตถาคโต อตฺตานํ น ปตฺถยติ [น ปตฺถียติ (สี. ปี.)] น อุปนิสฺสยติ, ตสฺมา ตถาคโต มาตุจฺฉาย ตํ วสฺสิกสาฏิกํ สงฺฆสฺส ทาเปสี''ติฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา มาตุจฺฉาย มหาปชาปติยา โคตมิยา วสฺสิกสาฏิกาย ทียมานาย 'สงฺเฆ โคตมิ เทหิ, สงฺเฆ เต ทินฺเน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา'ติฯ ตํ ปน น อตฺตโน ปติมานนสฺส อวิปากตาย น อทกฺขิเณยฺยตาย, อปิ จ โข, มหาราช, หิตตฺถาย อนุกมฺปาย อนาคตมทฺธานํ สโงฺฆ มมจฺจเยน จิตฺตีกโต ภวิสฺสตีติ วิชฺชมาเน เยว คุเณ ปริกิตฺตยโนฺต เอวมาห 'สงฺเฆ โคตมิ เทหิ, สงฺเฆ เต ทินฺเน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา'ติฯ

''ยถา, มหาราช, ปิตา ธรมาโน เยว อมจฺจภฏพลโทวาริกอนีกฏฺฐปาริสชฺชชนมเชฺฌ รโญฺญ สนฺติเก ปุตฺตสฺส วิชฺชมานํ เยว คุณํ ปกิเตฺตติ [ปริกิเตฺตติ (ก.)] 'อิธ ฐปิโต อนาคตมทฺธานํ ชนมเชฺฌ ปูชิโต ภวิสฺสตี'ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต หิตตฺถาย อนุกมฺปาย อนาคตมทฺธานํ สโงฺฆ มมจฺจเยน จิตฺตีกโต ภวิสฺสตีติ วิชฺชมาเน เยว คุเณ ปกิตฺตยโนฺต เอวมาห 'สงฺเฆ โคตมิ เทหิ, สงฺเฆ เต ทินฺเน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา'ติฯ

''น โข, มหาราช, ตาวตเกน วสฺสิกสาฏิกานุปฺปทานมตฺตเกน สโงฺฆ ตถาคตโต อธิโก นาม โหติ วิสิโฏฺฐ วาฯ ยถา, มหาราช, มาตาปิตโร ปุตฺตานํ อุจฺฉาเทนฺติ ปริมทฺทนฺติ นหาเปนฺติ สมฺพาเหนฺติ, อปิ นุ โข, มหาราช, ตาวตเกน อุจฺฉาทนปริมทฺทนนหาปนสมฺพาหนมตฺตเกน 'ปุโตฺต มาตาปิตูหิ อธิโก นาม โหติ วิสิโฏฺฐ วา'ติ? ''น หิ, ภเนฺต, อกามกรณียา ภเนฺต ปุตฺตา มาตาปิตูนํ, ตสฺมา มาตาปิตโร ปุตฺตานํ อุจฺฉาทนปริมทฺทนนหาปนสมฺพาหนํ กโรนฺตี''ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, น ตาวตเกน วสฺสิกสาฏิกานุปฺปทานมตฺตเกน สโงฺฆ ตถาคตโต อธิโก นาม โหติ วิสิโฏฺฐ วาติฯ อปิ จ ตถาคโต อกามกรณียํ กโรโนฺต มาตุจฺฉาย ตํ วสฺสิกสาฏิกํ สงฺฆสฺส ทาเปสิฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส รโญฺญ อุปายนํ อาหเรยฺย, ตํ ราชา อุปายนํ อญฺญตรสฺส ภฏสฺส วา พลสฺส วา เสนาปติสฺส วา ปุโรหิตสฺส วา ทเทยฺยฯ อปิ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส ตาวตเกน อุปายนปฏิลาภมตฺตเกน รญฺญา อธิโก นาม โหติ วิสิโฏฺฐ วา''ติ? ''น หิ, ภเนฺต, ราชภตฺติโก, ภเนฺต, โส ปุริโส ราชูปชีวี, ตฎฺฐาเน ฐเปโนฺต ราชา อุปายนํ เทตี''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, น ตาวตเกน วสฺสิกสาฏิกานุปฺปทานมตฺตเกน สโงฺฆ ตถาคตโต อธิโก นาม โหติ วิสิโฏฺฐ วา, อถ โข ตถาคตภตฺติโก ตถาคตูปชีวีฯ ตฎฺฐาเน ฐเปโนฺต ตถาคโต สงฺฆสฺส วสฺสิกสาฏิกํ ทาเปสิฯ

''อปิ จ, มหาราช, ตถาคตสฺส เอวํ อโหสิ 'สภาวปฏิปูชนีโย สโงฺฆ, มม สนฺตเกน สงฺฆํ ปฏิปูเชสฺสามี'ติ สงฺฆสฺส วสฺสิกสาฏิกํ ทาเปสิ, น, มหาราช, ตถาคโต อตฺตโน เยว ปฏิปูชนํ วเณฺณติ, อถ โข เย โลเก ปฏิปูชนารหา, เตสมฺปิ ตถาคโต ปฏิปูชนํ วเณฺณติฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน มชฺฌิมนิกายวรลญฺฉเก ธมฺมทายาทธมฺมปริยาเย อปฺปิจฺฉปฺปฏิปตฺตึ ปกิตฺตยมาเนน 'อสุ เยว เม ปุริโม ภิกฺขุ ปุชฺชตโร จ ปาสํสตโร จา'ติฯ ''นตฺถิ, มหาราช, ภเวสุ โกจิ สโตฺต ตถาคตโต ทกฺขิเณโยฺย วา อุตฺตโร วา อธิโก วา วิสิโฏฺฐ วา, ตถาคโตว อุตฺตโร อธิโก วิสิโฏฺฐฯ

''ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, สํยุตฺตนิกายวเร มาณวคามิเกน เทวปุเตฺตน ภควโต ปุรโต ฐตฺวา เทวมนุสฺสมเชฺฌ –

‘‘‘วิปุโล ราชคหียานํ [ราชคหิกานํ (ก.) สํ. นิ. ๑.๑๑๑ ปสฺสิตพฺพํ], คิริ เสฏฺโฐ ปวุจฺจติ;
เสโต หิมวตํ เสฏฺโฐ, อาทิจฺโจ อฆคามินํฯ

‘‘‘สมุทฺโท อุทธินํ เสฏฺโฐ, นกฺขตฺตานญฺจ จนฺทิมา;
สเทวกสฺส โลกสฺส, พุทฺโธ อคฺโค ปวุจฺจตี’ติฯ

‘‘ตา โข ปเนตา, มหาราช, มาณวคามิเกน เทวปุตฺเตน คาถา สุคีตา น ทุคฺคีตา, สุภาสิตา น ทุพฺภาสิตา, อนุมตา จ ภควตา, นนุ, มหาราช, เถเรนปิ สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา ภณิตํ –

‘‘‘เอโก มโนปสาโท; สรณคมนมญฺชลิปณาโม วา;
อุสฺสหเต ตารยิตุํ, มารพลนิสูทเน พุทฺเธ’ติฯ

‘‘ภควตา จ ภณิตํ เทวาติเทเวน ‘เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํฯ กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ…เป.… เทวมนุสฺสาน’’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

โคตมิวตฺถทานปญฺโห ทุติโยฯ

### ๓. คิหิปพฺพชิตสมฺมาปฏิปตฺติปญฺโห

[๓] ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘คิหิโน วาหํ, ภิกฺขเว, ปพฺพชิตสฺส วา สมฺมาปฏิปตฺตึ วณฺเณมิ, คิหี วา ภิกฺขเว ปพฺพชิโต วา สมฺมาปฏิปนฺโน สมฺมาปฏิปตฺตาธิกรณเหตุ อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสล’’นฺติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, คิหี โอทาตวสโน กามโภคี ปุตฺตทารสมฺพาธสยนํ อชฺฌาวสนฺโต กาสิกจนฺทนํ ปจฺจนุโภนฺโต มาลาคนฺธวิเลปนํ ธาเรนฺโต ชาตรูปรชตํ สาทิยนฺโต มณิกุณฺฑล [มณิกนก (สี. ปี.)] วิจิตฺตโมฬิพทฺโธ สมฺมาปฏิปนฺโน อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสลํ, ปพฺพชิโตปิ ภณฺฑุกาสาววตฺถวสโน ปรปิณฺฑมชฺฌุปคโต จตูสุ สีลกฺขเนฺธสุ สมฺมาปริปูรการี ทิยฑฺเฒสุ สิกฺขาปทสเตสุ สมาทาย วตฺตนฺโต เตรสสุ ธุตคุเณสุ อนวเสสํ วตฺตนฺโต สมฺมาปฏิปนฺโน อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสลํฯ ตตฺถ, ภนฺเต, โก วิเสโส คิหิโน วา ปพฺพชิตสฺส วา? อผลํ โหติ ตโปกมฺมํ, นิรตฺถกา ปพฺพชฺชาฯ วญฺฌา สิกฺขาปทโคปนา, โมฆํ ธุตคุณสมาทานํ, กึ ตตฺถ ทุกฺขมนุจิเณฺณน, นนุ นาม สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตพฺพ’’นฺติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ‘คิหิโน วาหํ, ภิกฺขเว, ปพฺพชิตสฺส วา สมฺมาปฏิปตฺตึ วณฺเณมิ, คิหี วา, ภิกฺขเว, ปพฺพชิโต วา สมฺมาปฏิปนฺโน สมฺมาปฏิปตฺตาธิกรณเหตุ อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสล’’นฺติฯ เอวเมตํ, มหาราช, สมฺมาปฏิปนฺโนว เสฏฺโฐ, ปพฺพชิโตปิ, มหาราช, ‘ปพฺพชิโตมฺหี’ติ น สมฺมา ปฏิปเชฺชยฺย, อถ โข โส อารกาว สามญฺญา, อารกาว พฺรหฺมญฺญา, ปเคว คิหี โอทาตวสโนฯ คิหีปิ, มหาราช, สมฺมาปฏิปนฺโน อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสลํ, ปพฺพชิโตปิ, มหาราช, สมฺมาปฏิปนฺโน อาราธโก โหติ ญายํ ธมฺมํ กุสลํฯ

‘‘อปิ จ โข, มหาราช, ปพฺพชิโตว สามญฺญสฺส อิสฺสโร อธิปติ; ปพฺพชฺชา, มหาราช, พหุคุณา อเนกคุณา อปฺปมาณคุณา, น สกฺกา ปพฺพชฺชาย คุณํ ปริมาณํ กาตุํฯ

“ยถา, มหาราช, กามททสฺส มณิรตนสฺส น สกฺกา ธเนน อโคฺฆ ปริมาณํ กาตุํ ‘เอตฺตกํ มณิรตนสฺส มูล’นฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ปพฺพชฺชา พหุคุณา อเนกคุณา อปฺปมาณคุณา, น สกฺกา ปพฺพชฺชาย คุณํ ปริมาณํ กาตุํฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, มหาสมุทฺเท อูมิโย น สกฺกา ปริมาณํ กาตุํ ‘เอตฺตกา มหาสมุทฺเท อูมิโย’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, ปพฺพชฺชา พหุคุณา อเนกคุณา อปฺปมาณคุณา, น สกฺกา ปพฺพชฺชาย คุณํ ปริมาณํ กาตุํฯ

“ปพฺพชิตสฺส, มหาราช, ยํ กิญฺจิ กรณียํ, สพฺพํ ตํ ขิปฺปเมว สมิชฺฌติ โน จิรรตฺตายฯ กึ การณา? ปพฺพชิโต, มหาราช, อปฺปิจฺโฉ โหติ สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ อารทฺธวีริโย นิราลโย อนิเกโต ปริปุณฺณสีโล สเลฺลขิตาจาโร ธุตปฺปฏิปตฺติกุสโล โหติ, ตํ การณา ปพฺพชิตสฺส ยํ กิญฺจิ กรณียํ, สพฺพํ ตํ ขิปฺปเมว สมิชฺฌติ โน จิรรตฺตายฯ ยถา, มหาราช, นิคฺคณฺฐิสมสุโธตอุชุวิมลนาราโจ สุสชฺชิโต สมฺมา วหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ปพฺพชิตสฺส ยํ กิญฺจิ กรณียํ, สพฺพํ ตํ ขิปฺปเมว สมิชฺฌติ โน จิรรตฺตายา”ติฯ “สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

คิหิปพฺพชิตสมฺมาปฏิปตฺติปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ปฏิปทาโทสปโญฺห

๔. “ภนฺเต นาคเสน, ยทา โพธิสตฺโต ทุกฺกรการิกํ อกาสิ, เนตาทิโส อญฺญตฺร อารโมฺภ อโหสิ นิกฺกโม กิเลสยุทฺธํ มจฺจุเสนํ วิธมนํ อาหารปริคฺคโห ทุกฺกรการิกา, เอวรูเป ปรกฺกเม กิญฺจิ อสฺสาทํ อลภิตฺวา ตเมว จิตฺตํ ปริหาเปตฺวา เอวมโวจ ‘น โข ปนาหํ อิมาย กฏุกาย ทุกฺกรการิกาย อธิคจฺฉามิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อลมริยญาณทสฺสนวิเสสํ, สิยา นุ โข อโญฺญ มโคฺค โพธายา’ติ, ตโต นิพฺพินฺทิตฺวา อเญฺญน มเคน สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, ปุน ตาย ปฏิปทาย สาวเก อนุสาสติ สมาทเปติฯ

““อารมฺภถ นิกฺขมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;
ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร’ติ [สํ. นิ. ๑.๑๘๕]ฯ

“เกน น โข, ภนฺเต นาคเสน, การเณน ตถาคโต ยาย ปฏิปทาย อตฺตนา นิพฺพิโนฺน วิรตฺตรูโป, ตตฺถ สาวเก อนุสาสติ สมาทเปตี”ติ?

“ตทาปิ , มหาราช, เอตรหิปิ สา เยว ปฏิปทา, ตํ เยว ปฏิปทํ ปฏิปชฺชิตฺวา โพธิสตฺโต สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตฯ อปิ จ, มหาราช, โพธิสตฺโต อติวีริยํ กโรนฺโต นิรวเสสโต อาหารํ อุปรุนฺธิฯ ตสฺส อาหารูปโรเธน จิตฺตทุพฺพลฺยํ อุปฺปชฺชิฯ โส เตน ทุพฺพเลฺยน นาสกฺขิ สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตุํ, โส มตฺตมตฺตํ กพฬีการาหารํ เสวโนฺต ตาเยว ปฏิปทาย นจิรเสฺสว สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิฯ โส เยว, มหาราช, ปฏิปทา สเพฺพสํ ตถาคตานํ สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิลาภายฯ

“ยถา, มหาราช, สเพฺพสํ สตฺตานํ อาหาโร อุปตฺถโมฺภ, อาหารูปนิสฺสิตา สเพฺพ สตฺตา สุขํ อนุภวนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, สา เยว ปฏิปทา สเพฺพสํ ตถาคตานํ สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิลาภาย, เนโส, มหาราช, โทโส อารมฺภสฺส, น นิกฺกมสฺส, น กิเลสยุทฺธสฺส, เยน ตถาคโต ตสฺมิํ สมเย น ปาปุณิ สพฺพญฺญุตญาณํ, อถ โข อาหารูปโรธเสฺสเวโส โทโส, สทา ปฏิยตฺตา เยเวสา ปฏิปทาฯ

“ยถา, มหาราช, ปุริโส อทฺธานํ อติเวเคน คจฺฉยฺย, เตน โส ปกฺขหโต วา ภเวยฺย ปีฐสปฺปี วา อสญฺจโร ปถวิตเลฯ อปิ นุ โข, มหาราช, มหาปถวิยา โทโส อตฺถิ, เยน โส ปุริโส ปกฺขหโต อโหสี”ติ? “น หิ, ภนฺเต; สทา ปฏิยตฺตา, ภนฺเต, มหาปถวี, กุโต ตสฺสา โทโส? วายามเสฺสเวโส โทโส, เยน โส ปุริโส ปกฺขหโต อโหสี”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, เนโส โทโส อารมฺภสฺส, น นิกฺกมสฺส, น กิเลสยุทฺธสฺส, เยน ตถาคโต ตสฺมึ สมเย น ปาปุณิ สพฺพญฺญุตญาณํ, อถ โข อาหารูปโรธเสฺสเวโส โทโส สทา ปฏิยตฺตา เยเวสา ปฏิปทาฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส กิลิฏฺฐํ สาฏกํ นิวาเสยฺย, น โส ตํ โธวาเปยฺย, เนโส โทโส อุทกสฺส, สทา ปฏิยตฺตํ อุทกํฯ ปุริสเสฺสเวโส โทโสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เนโส โทโส อารมฺภสฺส, น นิกฺกมสฺส, น กิเลสยุทฺธสฺส, เยน ตถาคโต ตสฺมึ สมเย น ปาปุณิ สพฺพญฺญุตญาณํ, อถ โข อาหารูปโรธเสฺสเวโส โทโส, สทา ปฏิยตฺตา เยเวสา ปฏิปทา, ตสฺมา ตถาคโต ตาเยว ปฏิปทาย สาวเก อนุสาสติ สมาทเปติ, เอวํ โข, มหาราช, สทา ปฏิยตฺตา อนวชฺชา สา ปฏิปทา”ติฯ “สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

ปฏิปทาโทสปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. หีนายาวตฺตนปโญฺห

**๕**. “ภนฺเต นาคเสน, มหนฺตํ อิทํ ตถาคตสาสนํ สารํ วรํ เสฏฺฐํ ปวรํ อนุปมํ ปริสุทฺธํ วิมลํ ปณฺฑรํ อนวชฺชํ, น ยุตฺตํ คิหึ ตาวตกํ ปพฺพเชตุํ, คิหี เยว [คิหึ เยว (สี. ปี.)] เอกสฺมึ ผเล วิเนตฺวา ยทา อปุนราวตฺตี โหติ ตทา โส ปพฺพาเชตโพฺพฯ กึ การณา? อิเม ทุชฺชนา ตาว ตตฺถ สาสเน วิสุทฺเธ ปพฺพชิตฺวา ปฏินิวตฺติตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, เตสํ ปจฺจาคมเนน อยํ มหาชโน เอวํ วิจิเนฺตติ ‘ตุจฺฉกํ วต โภ เอตํ สมณสฺส โคตมสฺส สาสนํ ภวิสฺสติ, ยํ อิเม ปฏินิวตฺตนฺตี’ติ, อิทเมตฺถ การณ”นฺติฯ

“ยถา, มหาราช, ตฬาโก ภเวยฺย สมฺปุณฺณสุจิวิมลสีตลสลิโล, อถ โย โกจิ กิลิโฏฺฐ มลกทฺทมคโต ตํ ตฬากํ คนฺตฺวา อนหายิตฺวา กิลิโฏฺฐว ปฏินิวเตฺตยฺย, ตตฺถ, มหาราช, กตมํ ชโน ครเหยฺย กิลิฏฺฐํ วา ตฬากํ วา”ติ? “กิลิฏฺฐํ, ภนฺเต, ชโน ครเหยฺย ‘อยํ ตฬากํ คนฺตฺวา อนหายิตฺวา กิลิโฏฺฐว ปฏินิวโตฺต, กึ อิมํ อนหายิตุกามํ ตฬาโก สยํ นหาเปสฺสติ, โก โทโส ตฬากสฺสา’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช , ตถาคโต วิมุตฺติวรสลิลสมฺปุณฺณํ สทฺธมฺมวรตฬากํ มาเปสิ ‘เย เกจิ กิเลสมลกิลิฏฺฐา สเจตนา พุธา, เต อิธ นหายิตฺวา สพฺพกิเลเส ปวาหยิสฺสนฺตี’ติฯ ยทิ โกจิ ตํ สทฺธมฺมวรตฬากํ คนฺตฺวา อนหายิตฺวา สกิเลโสว ปฏินิวตฺติตฺวา หีนายาวตฺตติ ตํ เยว ชโน ครหิสฺสติ ‘อยํ ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ ปติฏฺฐํ อลภิตฺวา หีนายาวโตฺต, กึ อิมํ อปฺปฏิปชฺชนฺตํ ชินสาสนํ สยํ โพเธสฺสติ, โก โทโส ชินสาสนสฺสา’ติ?

“ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส ปรมพฺยาธิโต โรคุปฺปตฺติกุสลํ อโมฆธุวสิทฺธกมฺมํ ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ ทิสฺวา อติกิจฺฉาเปตฺวา สพฺยาธิโกว ปฏินิวเตฺตยฺย, ตตฺถ กตมํ ชโน ครเหยฺย อาตุรํ วา ภิสกฺกํ วา”ติ? “อาตุรํ, ภนฺเต, ชโน ครเหยฺย ‘อยํ โรคุปฺปตฺติกุสลํ อโมฆธุวสิทฺธกมฺมํ ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ ทิสฺวา อติกิจฺฉาเปตฺวา สพฺยาธิโกว ปฏินิวโตฺต, กึ อิมํ อติกิจฺฉาเปนฺตํ ภิสโกฺก สยํ ติกิจฺฉิสฺสติ, โก โทโส ภิสกฺกสฺสา’”ติ? “เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต อโนฺตสาสนสมุคฺเค เกวลํ สกลกิเลสพฺยาธิวูปสมนสมตฺถํ อมโตสธํ ปกฺขิปิ, ‘เย เกจิ กิเลสพฺยาธิปีฬิตา สเจตนา พุธา, เต อิมํ อมโตสธํ ปิวิตฺวา สพฺพกิเลสพฺยาธึ วูปสเมสฺสนฺตี’ติฯ ยทิ โกจิ ยํ อมโตสธํ อปิวิตฺวา สกิเลโสว ปฏินิวตฺติตฺวา หีนายาวตฺตติ, ตํ เยว ชโน ครหิสฺสติ ‘อยํ ชินสาสเน

ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ ปติฏฺฐํ อลภิตฺวา หีนายาวโตฺต, กึ อิมํ อปฺปฏิปชฺชนฺตํ ชินสาสนํ สยํ โพเธสฺสติ, โก โทโส ชินสาสนสฺสา’ติ?

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ฉาโต ปุริโส มหติมหาปุญฺญภตฺตปริเวสนํ คนฺตฺวา ตํ ภตฺตํ อภุญฺชิตฺวา ฉาโตว ปฏินิวเตฺตยฺย, ตตฺถ กตมํ ชโน ครเหยฺย ฉาตํ วา ปุญฺญภตฺตํ วา’’ติ? ‘‘ฉาตํ, ภเนฺต, ชโน ครเหยฺย ‘อยํ ขุทาปีฬิโต ปุญฺญภตฺตํ ปฏิลภิตฺวา อภุญฺชิตฺวา ฉาโตว ปฏินิวโตฺต, กึ อิมสฺส อภุญฺชนฺตสฺส โภชนํ สยํ มุขํ ปวิสิสฺสติ, โก โทโส โภชนสฺสา’’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตถาคโต อโนฺตสาสนสมุเคฺค ปรมปวรํ สนฺตํ สิวํ ปณีตํ อมตํ ปรมมธุรํ กายคตาสติโภชนํ ฐเปสิ ‘เย เกจิ กิเลสฉาตชฺฌตฺตา ตณฺหาปเรตมานสา สเจตนา พุธา, เต อิมํ โภชนํ ภุญฺชิตฺวา กามรูปารูปภเวสุ สพฺพํ ตณฺหมปเนสฺสนฺตี’ติฯ ยทิ โกจิ ตํ โภชนํ อภุญฺชิตฺวา ตณฺหาสิโตว ปฏินิวตฺติตฺวา หีนายาวตฺตติ, ตเญฺญว ชโน ครหิสฺสติ ‘อยํ ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ ปติฏฺฐํ อลภิตฺวา หีนายาวโตฺต, กึ อิมํ อปฺปฏิปชฺชนฺตํ ชินสาสนํ สยํ โพเธสฺสสิ, โก โทโส ชินสาสนสฺสา’ติฯ

‘‘ยทิ, มหาราช, ตถาคโต คิหึ เยว เอกสฺมึ ผเล วินีตํ ปพฺพาเชยฺย, น นามายํ ปพฺพชฺชา กิเลสปฺปหานาย วิสุทฺธิยา วา, นตฺถิ ปพฺพชฺชาย กรณียํฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส อเนกสเตน กเมฺมน ตฬากํ ขณาเปตฺวา ปริสาย เอวมนุสฺสาเวยฺย ‘มา เม, โภโนฺต, เกจิ สํกิลิฏฺฐา อิมํ ตฬากํ โอตรถ, ปวาหิตรโชชลฺลา ปริสุทฺธา วิมลมฏฺฐา อิมํ ตฬากํ โอตรถา’ติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, เตสํ ปวาหิตรโชชลฺลานํ ปริสุทฺธานํ วิมลมฏฺฐานํ เตน ตฬาเกน กรณียํ ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยสฺสตฺถาย เต ตํ ตฬากํ อุปคเจฺฉยฺยุํ, ตํ อญฺญเตฺรว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ เตน ตฬาเกนา’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ ตถาคโต คิหึ เยว เอกสฺมึ ผเล วินีตํ ปพฺพาเชยฺย, ตเตฺถว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ ปพฺพชฺชายฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, สภาวอิสิภตฺติโก สุตมนฺตปทธโร อตกฺกิโก โรคุปฺปตฺติกุสโล อโมฆธุวสิทฺธกโมฺม ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต สพฺพโรคูปสมเภสชฺชํ สนฺนิปาเตตฺวา ปริสาย เอวมนุสฺสาเวยฺย ‘มา โข, โภโนฺต , เกจิ สพฺยาธิกา มม สนฺติเก อุปคจฺฉถ, อพฺยาธิกา อโรคา มม สนฺติเก อุปคจฺฉถา’ติฯ อปิ นุ โข, มหาราช, เตสํ อพฺยาธิกานํ อโรคานํ ปริปุณฺณานํ อุทคฺคานํ เตน ภิสเกฺกน กรณียํ ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยสฺสตฺถาย เต ตํ ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ อุปคเจฺฉยฺยุํ, ตํ อญฺญเตฺรว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ เตน ภิสเกฺกนา’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ ตถาคโต คิหึ เยว เอกสฺมึ ผเล วินีตํ ปพฺพาเชยฺย, ตเตฺถว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ ปพฺพชฺชาย?

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โกจิ ปุริโส อเนกถาลิปากสตํ โภชนํ ปฏิยาทาเปตฺวา ปริสาย เอวมนุสฺสาเวยฺย ‘มา เม, โภโนฺต, เกจิ ฉาตา อิมํ ปริเวสนํ อุปคจฺฉถ, สุภุตฺตา ติตฺตา สุหิตา ธาตา ปีณิตา ปริปุณฺณา อิมํ ปริเวสนํ อุปคจฺฉถา’’ติฯ อปิ นุ โข มหาราช, เตสํ ภุตฺตาวีนํ ติตฺตานํ สุหิตานํ ธาตานํ ปีณิตานํ ปริปุณฺณานํ เตน โภชเนน กรณียํ ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยสฺสตฺถาย เต ตํ ปริเวสนํ อุปคเจฺฉยฺยุํ, ตํ อญฺญเตฺรว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ ตาย ปริเวสนายา’’ติ? ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ ตถาคโต คิหึ เยว เอกสฺมึ ผเล วินีตํ ปพฺพาเชยฺย, ตเตฺถว เตสํ กตํ กรณียํ, กึ เตสํ ปพฺพชฺชาย?

‘‘อปิ จ, มหาราช, เย หีนายาวตฺตนฺติ, เต ชินสาสนสฺส ปญฺจ อตุลิเย คุเณ ทเสฺสนฺติฯ กตเม ปญฺจ? ภูมิมหนฺตภาวํ ทเสฺสนฺติ, ปริสุทฺธวิมลภาวํ ทเสฺสนฺติ, ปาเปหิ อสํวาสิยภาวํ ทเสฺสนฺติ, ทุปฺปฏิเวธภาวํ ทเสฺสนฺติ, พหุสํวรรกฺขิยภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“กถํ ภูมิมหนฺตภาวํ ทเสฺสนฺติ? ยถา, มหาราช, ปุริโส อธโน หีนชโจฺจ นิพฺพิเสโส พุทฺธิปริหีโน มหารชฺชํ ปฏิลภิตฺวา น จิรเสฺสว ปริปตติ ปริธํสติ ปริหายติ ยสโต, น สโกฺกติ อิสฺสริยํ สนฺธาเรตุํฯ กึ การณํ ? มหนฺตตฺตา อิสฺสริยสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ นิพฺพิเสสา อกตปุญฺญา พุทฺธิปริหีนา ชินสาสเน ปพฺพชนฺติ, เต ตํ ปพฺพชฺชํ ปวรุตฺตมํ สนฺธาเรตุํ อวิสหนฺตา น จิรเสฺสว ชินสาสนา ปริปติตฺวา ปริธํสิตฺวา ปริหายิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, น สโกฺกนฺติ ชินสาสนํ สนฺธาเรตุํฯ กึ การณํ? มหนฺตตฺตา ชินสาสนภูมิยาฯ เอวํ ภูมิมหนฺตภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“กถํ ปริสุทฺธวิมลภาวํ ทเสฺสนฺติ? ยถา, มหาราช, วาริ โปกฺขรปเตฺต วิกิรติ วิธมติ วิธํเสติ, น ฐานมุปคจฺฉติ นูปลิมฺปติฯ กึ การณํ? ปริสุทฺธวิมลตฺตา ปทุมสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ สฐา กูฏา วงฺกา กุฏิลา วิสมทิฏฺฐิโน ชินสาสเน ปพฺพชนฺติ, เต ปริสุทฺธวิมลนิกฺกณฺฏกปณฺฑรวรปฺปวรสาสนโต น จิรเสฺสว วิกิริตฺวา วิธมิตฺวา วิธํเสตฺวา อสณฺฐหิตฺวา อนุปลิมฺปิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติฯ กึ การณํ? ปริสุทฺธวิมลตฺตา ชินสาสนสฺสฯ เอวํ ปริสุทฺธวิมลภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“กถํ ปาเปหิ อสํวาสิยภาวํ ทเสฺสนฺติ? ยถา, มหาราช, มหาสมุโทฺท น มเตน กุณเปน สํวสติ, ยํ โหติ มหาสมุเทฺท มตํ กุณปํ, ตํ ขิปฺปเมว ตีรํ อุปเนติ ถลํ วา อุสฺสาเรติฯ กึ การณํ? มหาภูตานํ ภวนตฺตา มหาสมุทฺทสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ ปาปกา อสํวุตา อหิริกา อกิริยา โอสนฺนวีริยา กุสีตา กิลิฏฺฐา ทุชฺชนา มนุสฺสา ชินสาสเน ปพฺพชนฺติ, เต น จิรเสฺสว ชินสาสนโต อรหนฺตวิมลขีณาสวมหาภูตภวนโต นิกฺขมิตฺวา อสํวสิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติฯ กึ การณํ? ปาเปหิ อสํวาสิยตฺตา ชินสาสนสฺสฯ เอวํ ปาเปหิ อสํวาสิยภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“กถํ ทุปฺปฏิเวธภาวํ ทเสฺสนฺติ? ยถา, มหาราช, เย เกจิ อเฉกา อสิกฺขิตา อสิปฺปิโน มติวิปฺปหีนา อิสฺสาสา [อิสฺสตฺถา (สี. สฺยา. ปี.)] วาลคฺคเวธํ อวิสหนฺตา วิคฬนฺติ ปกฺกมนฺติฯ กึ การณํ? สณฺหสุขุมทุปฺปฏิเวธตฺตา วาลคฺคสฺส ฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ ทุปฺปญฺญา ชฬา เอฬมูคา มูฬฺหา ทนฺธคติกา ชนา ชินสาสเน ปพฺพชนฺติ, เต ตํ ปรมสณฺหสุขุมจตุสจฺจปฺปฏิเวธํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อวิสหนฺตา ชินสาสนา วิคฬิตฺวา ปกฺกมิตฺวา น จิรเสฺสว หีนายาวตฺตนฺติฯ กึ การณํ? ปรมสณฺหสุขุมทุปฺปฏิเวธตาย สจฺจานํฯ เอวํ ทุปฺปฏิเวธภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“กถํ พหุสํวรรกฺขิยภาวํ ทเสฺสนฺติ? ยถา, มหาราช, โกจิเทว ปุริโส มหติมหายุทฺธภูมิมุปคโต ปรเสนาย ทิสาวิทิสาหิ สมนฺตา ปริวาริโต สตฺติหตฺถํ ชนมุเปนฺตํ ทิสฺวา ภีโต โอสกฺกติ ปฏินิวตฺตติ ปลายติฯ กึ การณํ? พหุวิธยุทฺธมุขรกฺขณภยาฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เกจิ ปาปกา อสํวุตา อหิริกา อกิริยา อกฺขนฺตี จปลา จลิตา อิตฺตรา พาลชนา ชินสาสเน ปพฺพชนฺติ, เต พหุวิธํ สิกฺขาปทํ ปริรกฺขิตุํ อวิสหนฺตา โอสกฺกิตฺวา ปฏินิวตฺติตฺวา ปลายิตฺวา น จิรเสฺสว หีนายาวตฺตนฺติฯ กึ การณํ? พหุวิธสํวรรกฺขิยภาวตฺตา ชินสาสนสฺสฯ เอวํ พหุวิธสํวรรกฺขิยภาวํ ทเสฺสนฺติฯ

“ถลชุตฺตเมปิ, มหาราช, วสฺสิกาคุเมฺพ กิมิวิทฺธานิ ปุปฺผานิ โหนฺติ, ตานิ องฺกุรานิ สงฺกุฏิตานิ อนฺตรา เยว ปริปตนฺติ, น จ เตสุ ปริปติเตสุ วสฺสิกาคุโมฺพ หีฬิโต นาม โหติฯ ยานิ ตตฺถ ฐิตานิ ปุปฺผานิ, ตานิ สมฺมา คเนฺธน ทิสาวิทิสํ อภิพฺยาเปนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, เต ชินสาสเน กิมิวิทฺธานิ วสฺสิกาปุปฺผานิ วิย วณฺณคนฺธรหิตา นิพฺพณฺณาการสีลา อภพฺพา เวปุลฺลาย, น จ เตสํ หีนายาวตฺตเนน ชินสาสนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ เย ตตฺถ ฐิตา ภิกฺขู, เต สเทวกํ โลกํ สีลวรคเนฺธน อภิพฺยาเปนฺติฯ

‘‘สาลีนมฺปิ, มหาราช, นิราตงฺกานํ โลหิตกานํ อนฺตเร กรุมฺภกํ นาม สาลิชาติ อุปฺปชฺชิตฺวา อนฺตรา เยว วินสฺสติ, น จ ตสฺสา วินฏฺฐตฺตา โลหิตกสาลี หีฬิตา นาม โหนฺติฯ เย ตตฺถ ฐิตา สาลี, เต ราชูปโภคา โหนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, เต โลหิตกสาลีนมนฺตเร กรุมฺภกา วิย ชินสาสเน น วฑฺฒิตฺวา เวปุลฺลตํ น ปาปุณิตฺวา [วฑฺฒิตฺวา เวปุลฺลตํ อปาปุณิตฺวา (สี. ก.)] อนฺตรา เยว หีนายาวตฺตนฺติ, น จ เตสํ หีนายาวตฺตเนน ชินสาสนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ เย ตตฺถ ฐิตา ภิกฺขู เต อรหตฺตสฺส อนุจฺฉวิกา โหนฺติฯ

‘‘กามททสฺสาปิ , มหาราช, มณิรตนสฺส เอกเทสํ [เอกเทเส (ก.)] กกฺกสํ อุปฺปชฺชติ, น จ ตตฺถ กกฺกสุปฺปนฺนตฺตา มณิรตนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ ยํ ตตฺถ ปริสุทฺธํ มณิรตนสฺส, ตํ ชนสฺส หาสกรํ โหติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, กกฺกสา เต ชินสาสเน ปปฏิกา, น จ เตสํ หีนายาวตฺตเนน ชินสาสนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ เย ตตฺถ ฐิตา ภิกฺขู, เต เทวมนุสฺสานํ หาสชนกา โหนฺติฯ

‘‘ชาติสมฺปนฺนสฺสปิ, มหาราช, โลหิตจนฺทนสฺส เอกเทสํ ปูติกํ โหติ อปฺปคนฺธํฯ น เตน โลหิตจนฺทนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ ยํ ตตฺถ อปูติกํ สุคนฺธํ, ตํ สมนฺตา วิธูเปติ อภิพฺยาเปติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา หีนายาวตฺตนฺติ, เต โลหิตจนฺทนสารนฺตเร ปูติกเทสมิว ฉฑฺฑนียา ชินสาสเน, น จ เตสํ หีนายาวตฺตเนน ชินสาสนํ หีฬิตํ นาม โหติฯ เย ตตฺถ ฐิตา ภิกฺขู, เต สเทวกํ โลกํ สีลวรจนฺทนคนฺเธน อนุลิมฺปยนฺตี’’ติฯ

‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เตน เตน อนุจฺฉวิเกน เตน เตน สทิเสน การเณน นิรวชฺชมนุปาปิตํ ชินสาสนํ เสฏฺฐภาเวน ปริทีปิตํ, หีนายาวตฺตมานาปิ เต ชินสาสนสฺส เสฏฺฐภาวํ เยว ปริทีเปนฺตี’’ติฯ

หีนายาวตฺตนปญฺโห ปญฺจโมฯ

### ๖. อรหนฺตเวทนาเวทิยนปญฺโห

**๖**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุมฺเห ภณถ ‘อรหา เอกํ เวทนํ เวทยติ กายิกํ, น เจตสิก’นฺติฯ กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, อรหโต จิตฺตํ ยํ กายํ นิสฺสาย ปวตฺตติ, ตตฺถ อรหา อนิสฺสโร อสฺสามี อวสวตฺตี’’ติ ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘น โข, ภนฺเต นาคเสน, ยุตฺตเมตํ, ยํ โส สกจิตฺตสฺส ปวตฺตมาเน กาเย อนิสฺสโร โหติ อสฺสามี อวสวตฺตี; สกุโณปิ ตาว, ภนฺเต, ยสฺมึ กุลาวเก ปฏิวสติ, ตตฺถ โส อิสฺสโร โหติ สามี วสวตฺตี’’ติฯ

‘‘ทสยิเม, มหาราช, กายานุคตา ธมฺมา ภเว ภเว กายํ อนุธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺติฯ กตเม ทส? สีตํ อุณฺหํ ชิฆจฺฉา ปิปาสา อุจฺจาโร ปสฺสาโว มิทฺธํ ชรา พฺยาธิ มรณํฯ อิเม โข, มหาราช, ทส กายานุคตา ธมฺมา ภเว ภเว กายํ อนุธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺติ, ตตฺถ อรหา อนิสฺสโร อสฺสามี อวสวตฺตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, เกน การเณน อรหโต กาเย อาณา นปฺปวตฺตติ อิสฺสริยํ วา, ตตฺถ เม การณํ พฺรูหี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, เย เกจิ ปถวินิสฺสิตา สตฺตา, สเพฺพ เต ปถวึ นิสฺสาย จรนฺติ วิหรนฺติ วุตฺตึ กเปฺปนฺติ, อปิ นุ โข, มหาราช, เตสํ ปถวิยา อาณา ปวตฺตติ อิสฺสริยํ วา’’ติ? ‘‘น

หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อรหโต จิตฺตํ กายํ นิสฺสาย ปวตฺตติ, น จ อรหโต กาเย อาณา ปวตฺตติ อิสฺสริยํ วา’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, เกน การเณน ปุถุชฺชโน กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ เวทนํ เวทยตี’’ติ? ‘‘อภาวิตตฺตา, มหาราช, จิตฺตสฺส ปุถุชฺชโน กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ เวทนํ เวทยติฯ ยถา, มหาราช, โคโณ ฉาโต ปริตสิโต อพลทุพฺพลปริตฺตกติเณสุ วา ลตาย วา อุปนิพโทฺธ อสฺส, ยทา โส โคโณ ปริกุปิโต โหติ, ตทา สห อุปนิพนฺธเนน ปกฺกมติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อภาวิตจิตฺตสฺส เวทนา อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ปริโกเปติ, จิตฺตํ ปริกุปิตํ กายํ อาภุชติ นิพฺภุชติ สมฺปริวตฺตกํ กโรติฯ อถ โข โส อภาวิตจิโตฺต ตสติ รวติ เภรวราวมภิรวติ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน ปุถุชฺชโน กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ เวทนํ เวทยตี’’ติฯ

‘‘กึ ปน ตํ การณํ, เยน การเณน อรหา เอกํ เวทนํ เวทยติ กายิกํ, น เจตสิก’’นฺติ? ‘‘อรหโต, มหาราช, จิตฺตํ ภาวิตํ โหติ สุภาวิตํ ทนฺตํ สุทนฺตํ อสฺสวํ วจนกรํ, โส ทุกฺขาย เวทนาย ผุโฏฺฐ สมาโน ‘อนิจฺจ’นฺติ ทฬฺหํ คณฺหาติ, สมาธิถเมฺภ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ สมาธิถเมฺภ อุปนิพนฺธนํ น เวธติ น จลติ, ฐิตํ โหติ อวิกฺขิตฺตํ, ตสฺส เวทนาวิการวิปฺผาเรน กาโย อาภุชติ นิพฺภุชติ สมฺปริวตฺตติ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อรหา เอกํ เวทนํ เวทยติ กายิกํ, น เจตสิก’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตํ นาม โลเก อจฺฉริยํ ยํ กาเย จลมาเน จิตฺตํ น จลติ, ตตฺถ เม การณํ พฺรูหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, มหติมหารุเกฺข ขนฺธสาขาปลาสสมฺปเนฺน อนิลพลสมาหเต สาขา จลติ, อปิ นุ ตสฺส ขโนฺธปิ จลตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติ ฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อรหา ทุกฺขาย เวทนาย ผุโฏฺฐ สมาโน ‘อนิจฺจ’นฺติ ทฬฺหํ คณฺหาติ, สมาธิถเมฺภ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ สมาธิถเมฺภ อุปนิพนฺธนํ น เวธติ น จลติ, ฐิตํ โหติ อวิกฺขิตฺตํ, ตสฺส เวทนาวิการวิปฺผาเรน กาโย อาภุชติ นิพฺภุชติ สมฺปริวตฺตติ, จิตฺตํ ปน ตสฺส น เวธติ น จลติ ขโนฺธ วิย มหารุกฺขสฺสา’’ติฯ ‘‘อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภนฺเต นาคเสน, น เม เอวรูโป สพฺพกาลิโก ธมฺมปทีโป ทิฎฺฐปุโพฺพ’’ติฯ

อรหนฺตเวทนาเวทิยนปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. อภิสมยนฺตรายกรปโญฺห

**๗**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อิธ โย โกจิ คิหี ปาราชิกํ อชฺฌาปโนฺน ภเวยฺย, โส อปเรน สมเยน ปพฺพาเชยฺย, อตฺตนาปิ โส น ชาเนยฺย ‘คิหิปาราชิกํ อชฺฌาปโนฺนสฺมี’ติ, นปิ ตสฺส อโญฺญ โกจิ อาจิเกฺขยฺย ‘คิหิปาราชิกํ อชฺฌาปโนฺนสี’ติฯ โส จ ตถตฺตาย ปฏิปเชฺชยฺย, อปิ นุ ตสฺส ธมฺมาภิสมโย ภเวยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘เกน, ภนฺเต, การเณนา’’ติ? ‘‘โย ตสฺส เหตุ ธมฺมาภิสมยาย, โส ตสฺส สมุจฺฉิโนฺน, ตสฺมา ธมฺมาภิสมโย น ภวตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘ชานนฺตสฺส กุกฺกุจฺจํ โหติ, กุกฺกุเจฺจ สติ อาวรณํ โหติ, อาวเฎ จิเตฺต ธมฺมาภิสมโย น โหตี’ติฯ อิมสฺส ปน อชานนฺตสฺส อกุกฺกุจฺจชาตสฺส สนฺตจิตฺตสฺส วิหรโต เกน การเณน ธมฺมาภิสมโย น โหติ, วิสเมน วิสเมเนโส ปโญฺห คจฺฉติ, จิเนฺตตฺวา วิสเชฺชถา’’ติฯ

‘‘รุหติ , มหาราช, สุกฺเฏฺฐ สุกลเล มณฺฑเขเตฺต สารทํ สุขสยิตํ พีช’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อปิ นุ, มหาราช, ตเญฺญว พีชํ ฆนเสลสิลาตเล รุเหยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน, มหาราช, ตเญฺญว พีชํ กลเล รุหติ, กิสฺส ฆนเสเล น รุหตี’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภนฺเต, ตสฺส พีชสฺส รุหนาย ฆนเสเล เหตุ, อเหตุนา พีชํ น รุหตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, เยน เหตุนา ตสฺส ธมฺมาภิสมโย ภเวยฺย, โส ตสฺส เหตุ สมุจฺฉิโนฺน, อเหตุนา ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ทณฺฑเลฑฺฑุลคุฬมุคฺครา ปถวิยา ฐานมุปคจฺฉนฺติ, อปิ นุ, มหาราช, เต เยว ทณฺฑเลฑฺฑุลคุฬมุคฺครา คคเน ฐานมุปคจฺฉนฺตี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กึ ปเนตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน เต เยว ทณฺฑเลฑฺฑุลคุฬมุคฺครา ปถวิยา ฐานมุปคจฺฉนฺติ, เกน การเณน คคเน น ติฎฺฐนฺตี’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต, เตสํ ทณฺฑเลฑฺฑุลคุฬมุคฺครานํ ปติฎฺฐานาย อากาเส เหตุ, อเหตุนา น ติฎฺฐนฺตี’’ติ ฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตสฺส เตน โทเสน อภิสมยเหตุ สมุจฺฉิโนฺน, เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุนา อภิสมโย น โหตีติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ถเล อคฺคิ ชลติ, อปิ นุ โข, มหาราช, โส เยว อคฺคิ อุทเก ชลตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กึ ปเนตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน โส เยว อคฺคิ ถเล ชลติ, เกน การเณน อุทเก น ชลตี’’ติ? ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต, อคฺคิสฺส ชลนาย อุทเก เหตุ, อเหตุนา น ชลตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ตสฺส เตน โทเสน อภิสมยเหตุ สมุจฺฉิโนฺน, เหตุสมุคฺฆาเต อเหตุนา ธมฺมาภิสมโย น โหตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ปุนเปตํ อตฺถํ จิเนฺตหิ, น เม ตตฺถ จิตฺตสญฺญตฺติ ภวติ, อชานนฺตสฺส อสติ กุกฺกุเจฺจ อาวรณํ โหตีติ, การเณน มํ สญฺญาเปหี’’ติฯ ‘‘อปิ นุ, มหาราช, วิสํ หลาหลํ อชานเนฺตน ขายิตํ ชีวิตํ หรตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อชานเนฺตนปิ กตํ ปาปํ อภิสมยนฺตรายกรํ โหติฯ

‘‘อปิ นุ, มหาราช, อคฺคิ อชานิตฺวา อกฺกมนฺตํ ฑหตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อชานเนฺตนปิ กตํ ปาปํ อภิสมยนฺตรายกรํ โหติฯ

‘‘อปิ นุ, มหาราช, อชานนฺตํ อาสีวิโส ฑํสิตฺวา ชีวิตํ หรตี’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อชานเนฺตนปิ กตํ ปาปํ อภิสมยนฺตรายกรํ โหติฯ

‘‘นนุ, มหาราช, กาลิงฺคราชา สมณโกลโญฺญ สตฺตรตนปริกิโณฺณ หตฺถิรตนมภิรุยฺห กุลทสฺสนาย คจฺฉโนฺต อชานโนฺตปิ นาสกฺขิ โพธิมณฺฑสฺส อุปริโต คนฺตุํ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อชานเนฺตนปิ กตํ ปาปํ อภิสมยนฺตรายกรํ โหตี’’ติ? ‘‘ชินภาสิตํ , ภเนฺต นาคเสน, การณํ น สกฺกา ปฏิโกฺกสิตุํ, เอโสเวตสฺส อโตฺถ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อภิสมยนฺตรายกรปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ทุสฺสีลปโญฺห

**๘**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, คิหิทุสฺสีลสฺส จ สมณทุสฺสีลสฺส จ โก วิเสโส, กึ นานากรณํ, อุโภเปเต สมสมคติกา, อุภินฺนมฺปิ สมสโม วิปาโก โหติ, อุทาหุ กิญฺจิ นานาการณํ อตฺถี’’ติ?

‘‘ทส ยิเม, มหาราช, คุณา สมณทุสฺสีลสฺส คิหิทุสฺสีลโต วิเสเสน อติเรกา, ทสหิ จ การเณหิ อุตฺตรึ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ

‘‘กตเม ทส คุณา สมณทุสฺสีลสฺส คิหิทุสฺสีลโต วิเสเสน อติเรกา? อิธ, มหาราช, สมณทุสฺสีโล พุเทฺธ สคารโว โหติ, ธมฺเม สคารโว โหติ, สเงฺฆ สคารโว โหติ, สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว โหติ, อุเทฺทสปริปุจฺฉาย วายมติ, สวนพหุโล โหติ, ภินฺนสีโลปิ, มหาราช, ทุสฺสีโล ปริสคโต อากปฺปํ อุปฏฺฐเปติ, ครหภยา กายิกํ วาจสิกํ รกฺขติ, ปธานาภิมุขญฺจสฺส โหติ จิตฺตํ, ภิกฺขุสามญฺญํ อุปคโต โหติฯ กโรนฺโตปิ, มหาราช, สมณทุสฺสีโล ปาปํ ปฏิจฺฉนฺนํ อาจรติฯ ยถา, มหาราช, อิตฺถี สปติกา นิลียิตฺวา รหเสฺสเนว ปาปมาจรติ; เอวเมว โข, มหาราช, กโรนฺโตปิ สมณทุสฺสีโล ปาปํ ปฏิจฺฉนฺนํ อาจรติฯ อิเม โข, มหาราช, ทส คุณา สมณทุสฺสีลสฺส คิหิทุสฺสีลโต วิเสเสน อติเรกาฯ

‘‘กตเมหิ ทสหิ การเณหิ อุตฺตรึ ทกฺขิณํ วิโสเธติ? อนวชฺชกวจธารณตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, อิสิสามญฺญภณฺฑุลิงฺคธารณโตปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, สงฺฆสมยมนุปฺปวิฏฺฐตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, พุทฺธธมฺมสงฺฆสรณคตตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, ปธานาสยนิเกตวาสิตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, ชินสาสนธร [ชินสาสนธน (สี. ปี.)] ปริเยสนโตปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, ปวรธมฺมเทสนโตปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, ธมฺมทีปคติปรายณตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, ‘อโคฺค พุโทฺธ’ติ เอกนฺตอุชุทิฏฺฐิตายปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติ, อุโปสถสมาทานโตปิ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, ทสหิ การเณหิ อุตฺตรึ ทกฺขิณํ วิโสเธติ ฯ

‘‘สุวิปนฺโนปิ หิ, มหาราช, สมณทุสฺสีโล ทายกานํ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ ยถา, มหาราช, อุทกํ สุพหลมฺปิ กลลกทฺทมรโชชลฺลํ อปเนติ; เอวเมว โข, มหาราช, สุวิปนฺโนปิ สมณทุสฺสีโล ทายกานํ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, อุโณฺหทกํ สุกฺกุธิตมฺปิ [สุกฐิตมฺปิ (สี. ปี), สุขฺฐิตมฺปิ (สฺยา.)] ชฺชลนฺตํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, สุวิปนฺโนปิ สมณทุสฺสีโล ทายกานํ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โภชนํ วิรสมฺปิ ขุทาทุพฺพลฺยํ อปเนติ, เอวเมว โข, มหาราช, สุวิปนฺโนปิ สมณทุสฺสีโล ทายกานํ ทกฺขิณํ วิโสเธติฯ

‘‘ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ตถาคเตน เทวาติเทเวน มชฺฌิมนิกายวรลญฺฉเก ทกฺขิณวิภเงฺค เวยฺยากรเณ –

> ‘‘‘โย สีลวา ทุสฺสีเลสุ ททาติ ทานํ, ธเมฺมน ลทฺธํ สุปสนฺนจิโตฺต;
> อภิสทฺทหํ กมฺมผลํ อุฬารํ, สา ทกฺขิณา ทายกโต วิสุชฺฌตี’’’ติ [ม. นิ. ๓.๓๘๒]ฯ

‘‘อจฺฉริยํ , ภเนฺต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภเนฺต นาคเสน, ตาวตกํ มยํ ปญฺหํ อปุจฺฉิมฺห, ตํ ตฺวํ โอปเมฺมหิ การเณหิ วิภาเวโนฺต อมตมธุรํ สวนูปคํ อกาสิฯ ยถา นาม, ภเนฺต, สูโท วา สูทเนฺตวาสี วา ตาวตกํ มํสํ ลภิตฺวา นานาวิเธหิ สมฺภาเรหิ สมฺปาเทตฺวา ราชูปโภคํ กโรติ; เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, ตาวตกํ มยํ ปญฺหํ อปุจฺฉิมฺห, ตํ ตฺวํ โอปเมฺมหิ การเณหิ วิภาเวตฺวา อมตมธุรํ สวนูปคํ อกาสี’’ติฯ

ทุสฺสีลปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. อุทกสตฺตชีวปโญฺห

๙. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อิมํ อุทกํ อคฺคิมฺหิ ตปฺปมานํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธํ, กึ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, อุทกํ ชีวติ, กึ กีฬมานํ สทฺทายติ, อุทาหุ อเญฺญน ปฏิปีฬิตํ สทฺทายตี’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, อุทกํ ชีวติ, นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อปิ จ, มหาราช, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธ’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, อิเธกเจฺจ ติตฺถิยา อุทกํ ชีวตีติ สีโตทกํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุทกํ ตาเปตฺวา เวกติกเวกติกํ ปริภุญฺชนฺติ, เต ตุเมฺห ครหนฺติ ปริภวนฺติ ‘เอกินฺทฺริยํ สมณา สกฺยปุตฺติยา ชีวํ วิเหเฐนฺตี’ติ, ตํ เตสํ ครหํ ปริภวํ วิโนเทหิ อปเนหิ นิจฺฉาเรหี’’ติฯ ‘‘น หิ, มหาราช, อุทกํ ชีวติ, นตฺถิ, มหาราช, อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อปิ จ, มหาราช, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, อุทกํ โสพฺภสรสริตทหตฬากกนฺทรปทรอุทปานนินฺนโปกฺขรณิคตํ วาตาตปเวคสฺส มหนฺตตาย ปริยาทิยติ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, อปิ นุ ตตฺถ อุทกํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธ’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘ยทิ, มหาราช, อุทกํ ชีเวยฺย, ตตฺถาปิ อุทกํ สทฺทาเยยฺย, อิมินาปิ, มหาราช, การเณน ชานาหิ ‘นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธ’นฺติฯ

‘‘อปรมฺปิ , มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ ‘นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายตี’ติฯ ยทา ปน, มหาราช, อุทกํ ตณฺฑุเลหิ สมฺมิสฺสิตํ ภาชนคตํ โหติ ปิหิตํ อุทฺธเน อฐปิตํ, อปิ นุ ตตฺถ อุทกํ สทฺทายตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, อจลํ โหติ สนฺตสนฺต’’นฺติฯ ‘‘ตํ เยว ปน, มหาราช, อุทกํ ภาชนคตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตฺวา อุทฺธเน ฐปิตํ โหติ, อปิ นุ ตตฺถ อุทกํ อจลํ โหติ สนฺตสนฺต’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, จลติ ขุพฺภติ ลุฬติ อาวิลติ อูมิชาตํ โหติ, อุทฺธมโธ ทิสาวิทิสํ คจฺฉติ, อุตฺตรติ ปตรติ เผณมาลี โหตีติฯ กิสฺส ปน ตํ, มหาราช , ปากติกํ อุทกํ น จลติ สนฺตสนฺตํ โหติ, กิสฺส ปน อคฺคิคตํ จลติ ขุพฺภติ ลุฬติ อาวิลติ อูมิชาตํ โหติ, อุทฺธมโธ ทิสาวิทิสํ คจฺฉติ, อุตฺตรติ ปตรติ เผณมาลี โหตี’’ติ? ‘‘ปากติกํ, ภนฺเต, อุทกํ น จลติ, อคฺคิกตํ ปน อุทกํ อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏายติ สทฺทายติ พหุวิธ’’นฺติฯ ‘‘อิมินาปิ มหาราช, การเณน ชานาหิ ‘นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายตี’ติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรํ การณํ สุโณหิ, นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายติฯ โหติ ตํ, มหาราช, อุทกํ ฆเร ฆเร อุทกวารกคตํ ปิหิต’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อปิ นุ ตํ, มหาราช, อุทกํ จลติ ขุพฺภติ ลุฬติ อาวิลติ อูมิชาตํ โหติ, อุทฺธมโธ ทิสาวิทิสํ คจฺฉติ, อุตฺตรติ ปตรติ เผณมาลี โหตี’’ติฯ ‘‘น หิ, ภนฺเต, อจลํ ตํ โหติ ปากติกํ อุทกวารกคตํ อุทก’’นฺติฯ

‘‘สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘มหาสมุทฺเท อุทกํ จลติ ขุพฺภติ ลุฬติ อาวิลติ อูมิชาตํ โหติ, อุทฺธมโธ ทิสาวิทิสํ คจฺฉติ, อุตฺตรติ ปตรติ เผณมาลี โหติ, อุสฺสกฺกิตฺวา โอสฺสกฺกิตฺวา [โอสฺสกฺกิตฺวา’’ติ ปทํ สี. ปี. โปตฺถเกสุ นตฺถิ] เวลาย ปหรติ สทฺทายติ พหุวิธ’’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, สุตปุพฺพํ เอตํ มยา ทิฏฺฐปุพฺพญฺจ ‘มหาสมุทฺเท อุทกํ หตฺถสตมฺปิ เทฺวปิ หตฺถสตานิ คคเน อุสฺสกฺกตี’’’ติฯ ‘‘กิสฺส, มหาราช, อุทกวารกคตํ อุทกํ น จลติ น สทฺทายติ, กิสฺส ปน มหาสมุทฺเท อุทกํ จลติ สทฺทายตี’’ติ? ‘‘วาตเวคสฺส มหนฺตตาย, ภนฺเต, มหาสมุทฺเท อุทกํ

จลติ สทฺทายติ, อุทกวารกคตํ อุทกํ อฆฏฺฏิตํ เกหิจิ น จลติ น สทฺทายตี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, วาตเวคสฺส มหนฺตตาย มหาสมุทฺเท อุทกํ จลติ สทฺทายติ เอวเมว อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายตี’’ติฯ

‘‘นนุ, มหาราช, เภริโปกฺขรํ สุกฺขํ สุกฺเขน โคจมฺเมน โอนนฺธนฺตี’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ฯ ‘‘อปิ นุ, มหาราช, เภริยา ชีโว วา สโตฺต วา อตฺถี’’ติฯ ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน, มหาราช, เภรี สทฺทายตี’’ติ? ‘‘อิตฺถิยา วา, ภนฺเต, ปุริสสฺส วา ตชฺชเนน วายาเมนา’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อิตฺถิยา วา ปุริสสฺส วา ตชฺชเนน วายาเมน เภรี สทฺทายติ, เอวเมว อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายติฯ อิมินาปิ, มหาราช , การเณน ชานาหิ ‘นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วา, อคฺคิสนฺตาปเวคสฺส มหนฺตตาย อุทกํ สทฺทายตี’ติฯ

‘‘มยฺหมฺปิ ตาว, มหาราช, ตว ปุจฺฉิตพฺพํ อตฺถิ, เอวเมโส ปโญฺห สุวินิจฺฉิโต โหติ, กึ นุ โข, มหาราช, สเพฺพหิปิ ภาชเนหิ อุทกํ ตปฺปมานํ สทฺทายติ, อุทาหุ เอกเจฺจหิ เยว ภาชเนหิ ตปฺปมานํ สทฺทายตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต, สเพฺพหิปิ ภาชเนหิ อุทกํ ตปฺปมานํ สทฺทายติ, เอกเจฺจหิ เยว ภาชเนหิ อุทกํ ตปฺปมานํ สทฺทายตี’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, ชหิโตสิ สกสมยํ, ปจฺจาคโตสิ มม วิสยํ, นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วาฯ ยทิ, มหาราช, สเพฺพหิปิ ภาชเนหิ อุทกํ ตปฺปมานํ สทฺทาเยยฺย, ยุตฺตมิทํ ‘อุทกํ ชีวตี’ติ วตฺตุํฯ น หิ, มหาราช, อุทกํ ทฺวยํ โหติ, ยํ สทฺทายติ, ตํ ชีวติ, ยํ น สทฺทายติ, ตํ น ชีวตีติฯ ยทิ, มหาราช, อุทกํ ชีเวยฺย, มหนฺตานํ หตฺถินาคานํ อุสฺสนฺนกายานํ ปภินฺนานํ โสณฺฑาย อุสฺสิญฺจิตฺวา มุเข ปกฺขิปิตฺวา กุจฺฉึ ปเวสยนฺตานํ, ตมฺปิ อุทกํ เตสํ ทนฺตนฺตเร จิปฺปิยมานํ สทฺทาเยยฺยฯ หตฺถสตกาปิ มหานาวา ครุกา ภาริกา อเนกสตสหสฺสภารปริปูรา มหาสมุทฺเท วิจรนฺติ, ตาหิปิ จิปฺปิยมานํ อุทกํ สทฺทาเยยฺยฯ มหติมหนฺตาปิ มจฺฉา อเนกสตโยชนิกกายา ติมี ติมิงฺคลา ติมิรปิงฺคลา อพฺภนฺตเร นิมุคฺคา มหาสมุทฺเท นิวาสฏฺฐานตาย ปฏิวสนฺตา มหาอุทกธารา อาจมนฺติ ธมนฺติ จ, เตสมฺปิ ตํ ทนฺตนฺตเรปิ อุทรนฺตเรปิ จิปฺปิยมานํ อุทกํ สทฺทาเยยฺยฯ ยสฺมา จ โข, มหาราช, เอวรูเปหิ เอวรูเปหิ มหเนฺตหิ ปฏิปีฬเนหิ ปฏิปีฬิตํ อุทกํ น สทฺทายติ ตสฺมาปิ นตฺถิ อุทเก ชีโว วา สโตฺต วาติ, เอวเมตํ, มหาราช, ธาเรหี’’ติฯ

‘‘สาธุ , ภนฺเต นาคเสน, โทสาคโต ปโญฺห อนุจฺฉวิกาย วิภตฺติยา วิภโตฺต, ยถา นาม, ภนฺเต นาคเสน, มหคฺฆํ มณิรตนํ เฉกํ อาจริยํ กุสลํ สิกฺขิตํ มณิการํ ปาปุณิตฺวา กิตฺตึ ลเภยฺย โถมนํ ปสํสํ, มุตฺตารตนํ วา มุตฺติกํ ทุสฺสรตนํ วา ทุสฺสิกํ, โลหิตจนฺทนํ วา คนฺธิกํ ปาปุณิตฺวา กิตฺตึ ลเภยฺย โถมนํ ปสํสํฯ เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, โทสาคโต [เทสาคโต (สี. ปี.)] ปโญฺห อนุจฺฉวิกาย วิภตฺติยา วิภโตฺต, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อุทกสตฺตชีวปโญฺห นวโมฯ

พุทฺธวโคฺค ปฐโมฯ

อิมสฺมึ วเคฺค นว ปญฺหาฯ

## ๒. นิปฺปปญฺจวโคฺค

### ๑. นิปฺปปญฺจปโญฺห

๑. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา ‘นิปฺปปญฺจารามา, ภิกฺขเว, วิหรถ นิปฺปปญฺจรติโน’ติ, กตมํ ตํ นิปฺปปญฺจ’’นฺติ? ‘‘โสตาปตฺติผลํ, มหาราช, นิปฺปปญฺจํ, สกทาคามิผลํ นิปฺปปญฺจํ, อนาคามิผลํ นิปฺปปญฺจํ, อรหตฺตผลํ นิปฺปปญฺจ’’นฺติฯ

‘‘ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, โสตาปตฺติผลํ นิปฺปปญฺจํ, สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตผลํ นิปฺปปญฺจํ , กิสฺส ปน อิเม ภิกฺขู อุทฺทิสนฺติ ปริปุจฺฉนฺติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลํ, นวกเมฺมน ปลิพุชฺฌนฺติ ทาเนน จ ปูชาย จ, นนุ เต ชินปฺปฏิกฺขิตฺตํ กมฺมํ กโรนฺตี’’ติ?

‘‘เย เต, มหาราช, ภิกฺขู อุทฺทิสนฺติ ปริปุจฺฉนฺติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลํ, นวกเมฺมน ปลิพุชฺฌนฺติ ทาเนน จ ปูชาย จ, สเพฺพ เต นิปฺปปญฺจสฺส ปตฺติยา กโรนฺติฯ เย เต, มหาราช, สภาวปริสุทฺธา ปุเพฺพ วาสิตวาสนา, เต เอกจิตฺตกฺขเณน นิปฺปปจ โหนฺติฯ เย ปน เต ภิกฺขู มหารชกฺขา, เต อิเมหิ ปโยเคหิ นิปฺปปญฺจา โหนฺติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, เอโก ปุริโส เขเตฺต พีชํ โรเปตฺวา อตฺตโน ยถาพลวีริเยน วินา ปาการวติยา ธญฺญํ อุทฺธเรยฺย, เอโก ปุริโส เขเตฺต พีชํ โรเปตฺวา วนํ ปวิสิตฺวา กฎฺฐญฺจ สาขญฺจ ฉินฺทิตฺวา วติปาการํ กตฺวา ธญฺญํ อุทฺธเรยฺยฯ ยา ตตฺถ ตสฺส วติปาการปริเยสนา, สา ธญฺญตฺถายฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สภาวปริสุทฺธา ปุเพฺพ วาสิตวาสนา, เต เอกจิตฺตกฺขเณน นิปฺปปญฺจา โหนฺติ, วินา วติปาการํ ปุริโส วิย ธญฺญุทฺธาโรฯ เย ปน เต ภิกฺขู มหารชกฺขา, เต อิเมหิ ปโยเคหิ นิปฺปปญฺจา โหนฺติ, วติปาการํ กตฺวา ปุริโส วิย ธญฺญุทฺธาโรฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส มหติมหเนฺต อมฺพรุกฺขมตฺถเก ผลปิณฺฑิ ภเวยฺย, อถ ตตฺถ โย โกจิ อิทฺธิมา อาคนฺตฺวา ตสฺส ผลํ หเรยฺย, โย ปน ตตฺถ อนิทฺธิมา, โส กฎฺฐญฺจ วลฺลิญฺจ ฉินฺทิตฺวา นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ตาย ตํ รุกฺขํ อภิรุหิตฺวา ผลํ หเรยฺยฯ ยา ตตฺถ ตสฺส นิเสฺสณิปริเยสนา, สา ผลตฺถายฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สภาวปริสุทฺธา ปุเพฺพ วาสิตวาสนา, เต เอกจิตฺตกฺขเณน นิปฺปปญฺจา โหนฺติ, อิทฺธิมา วิย รุกฺขผลํ หรโนฺตฯ เย ปน เต ภิกฺขู มหารชกฺขา, เต อิมินา ปโยเคน สจฺจานิ อภิสเมนฺติ, นิเสฺสณิยา วิย ปุริโส รุกฺขผลํ หรโนฺตฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, เอโก ปุริโส อตฺถกรณิโก เอกโก เยว สามิกํ อุปคนฺตฺวา อตฺถํ สาเธติฯ เอโก ธนวา ธนวเสน ปริสํ วเฑฺฒตฺวา ปริสาย อตฺถํ สาเธติฯ ยา ตตฺถ ตสฺส ปริสปริเยสนา, สา อตฺถตฺถายฯ เอวเมว โข, มหาราช, เย เต สภาวปริสุทฺธา ปุเพฺพ วาสิตวาสนา, เต เอกจิตฺตกฺขเณน ฉสุ อภิญฺญาสุ วสิภาวํ ปาปุณนฺติ, ปุริโส วิย เอกโก อตฺถสิทฺธิํ กโรโนฺตฯ เย ปน เต ภิกฺขู มหารชกฺขา, เต อิเมหิ ปโยเคหิ สามญฺญตฺถมภิสาเธนฺติ, ปริสาย วิย ปุริโส อตฺถสิทฺธิํ กโรโนฺตฯ

‘‘อุเทฺทโสปิ, มหาราช, พหุกาโร, ปริปุจฺฉาปิ พหุการา, นวกมฺมมฺปิ พหุการํ, ทานมฺปิ พหุการํ, ปูชาปิ พหุการา เตสุ เตสุ กรณีเยสุฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส ราชูปเสวี กตาวี อมจฺจภฏพลโทวาริกอนีกฎฺฐปาริสชฺชชเนหิ, เต ตสฺส กรณีเย อนุปฺปเตฺต สเพฺพปิ อุปการา โหนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อุเทฺทโสปิ พหุกาโร, ปริปุจฺฉาปิ พหุการา, นวกมฺมมฺปิ พหุการํ, ทานมฺปิ พหุการํ, ปูชาปิ พหุการา เตสุ เตสุ กรณีเยสุฯ ยทิ, มหาราช, สเพฺพปิ อภิชาติปริสุทฺธา ภเวยฺยุํ, อนุสาสเนน [อนุสาสเกน (สี. ปี.)] กรณียํ น ภเวยฺยฯ ยสฺมา จ โข,

มหาราช, สวเนน กรณียํ โหติ, เถโร, มหาราช, สาริปุตฺโต อปริมิตมสงฺขฺเยยฺยกปฺปํ อุปาทาย อุปจิตกุสลมูโล ปญฺญาย โกฏึ คโต, โสปิ วินา สวเนน นาสกฺขิ อาสวกฺขยํ ปาปุณิตุํฯ ตสฺมา, มหาราช, พหุการํ สวนํ, ตถา อุเทฺทโสปิ ปริปุจฺฉาปิฯ ตสฺมา อุเทฺทสปริปุจฺฉาปิ นิปฺปปญฺจา สงฺขตา''ติฯ ''สุนิชฺฌาปิโต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

นิปฺปปญฺจปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ขีณาสวภาวปโญฺห

**๒**. ''ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ 'โย คิหี อรหตฺตํ ปโตฺต, เทฺว วาสฺส คติโย ภวนฺติ อนญฺญา, ตสฺมึ เยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วาฯ น โส ทิวโส สกฺกา อติกฺกเมตุ'นฺติฯ สเจ โส, ภเนฺต นาคเสน, ตสฺมึ ทิวเส อาจริยํ วา อุปชฺฌายํ วา ปตฺตจีวรํ วา น ลเภถ, อปิ นุ โข โส อรหา สยํ วา ปพฺพเชยฺย ทิวสํ วา อติกฺกเมยฺย, อโญฺญ โกจิ อรหา อิทฺธิมา อาคนฺตฺวา ตํ ปพฺพาเชยฺย วา ปรินิพฺพาเยยฺย วา''ติ? ''น โส, มหาราช, อรหา สยํ ปพฺพเชยฺย, สยํ ปพฺพชเนฺต เถยฺยํ อาปชฺชติ, น จ ทิวสํ อติกฺกเมยฺย, อญฺญสฺส อรหนฺตสฺส อาคมนํ ภเวยฺย วา น วา ภเวยฺย, ตสฺมึ เยว ทิวเส ปรินิพฺพาเยยฺยา''ติฯ ''เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, อรหตฺตสฺส สนฺตภาโว วิชหิโต โหติ, เยน อธิคตสฺส ชีวิตหาโร ภวตี''ติฯ

''วิสมํ, มหาราช, คิหิลิงฺคํ, วิสเม ลิเงฺค ลิงฺคทุพฺพลตาย อรหตฺตํ ปโตฺต คิหี ตสฺมึ เยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วาฯ เนโส, มหาราช, โทโส อรหตฺตสฺส, คิหิลิงฺคเสฺสเวโส โทโส ยทิทํ ลิงฺคทุพฺพลตาฯ

''ยถา, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ อายุปาลกํ ชีวิตรกฺขกํ วิสมโกฏฺฐสฺส มนฺททุพฺพล คหณิกสฺส อวิปาเกน ชีวิตํ หรติฯ เนโส, มหาราช, โทโส โภชนสฺส, โกฏฺฐเสฺสเวโส โทโส ยทิทํ อคฺคิทุพฺพลตาฯ เอวเมว โข, มหาราช, วิสเม ลิเงฺค ลิงฺคทุพฺพลตาย อรหตฺตํ ปโตฺต คิหี ตสฺมึ เยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วาฯ เนโส, มหาราช, โทโส อรหตฺตสฺส, คิหิลิงฺคเสฺสเวโส โทโส ยทิทํ ลิงฺคทุพฺพลตาฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, ปริตฺตํ ติณสลากํ อุปริ ครุเก ปาสาเณ ฐปิเต ทุพฺพลตาย ภิชฺชิตฺวา ปตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อรหตฺตํ ปโตฺต คิหี เตน ลิเงฺคน อรหตฺตํ ธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ตสฺมึ เยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วาฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส อพโล ทุพฺพโล นิหีนชโจฺจ ปริตฺตปุโญฺญ มหติมหารชฺชํ ลภิตฺวา ขเณน ปริปตติ ปริธํสติ โอสกฺกติ, น สโกฺกติ อิสฺสริยํ ธาเรตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, อรหตฺตํ ปโตฺต คิหี เตน ลิเงฺคน อรหตฺตํ ธาเรตุํ น สโกฺกติ , เตน การเณน ตสฺมึ เยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วา''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

ขีณาสวภาวปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. ขีณาสวสติสโมฺมสปโญฺห

**๓**. ''ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ อรหโต สติสโมฺมโส''ติ? ''วิคตสติสโมฺมสา โข, มหาราช, อรหโนฺต, นตฺถิ อรหนฺตานํ สติสโมฺมโส''ติฯ ''อาปเชฺชยฺย ปน, ภเนฺต, อรหา อาปตฺติ''นฺติ?

‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘กิสฺมึ วตฺถุสฺมิ’’นฺติ? ‘‘กุฏิกาเร, มหาราช, สญฺจริเตฺต, วิกาเล กาลสญฺญาย, ปวาริเต อปฺปวาริตสญฺญาย, อนติริเตฺต อติริตฺตสญฺญายา’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘เย อาปตฺติํ อาปชฺชนฺติ, เต ทฺวีหิ การเณหิ อาปชฺชนฺติ อนาทริเยน วา อชานเนน วา’ติฯ อปิ นุ โข, ภเนฺต, อรหโต อนาทริยํ โหติ, ยํ อรหา อาปตฺติํ อาปชฺชตี’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ

‘‘ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, อรหา อาปตฺติํ อาปชฺชติ, นตฺถิ จ อรหโต อนาทริยํ, เตน หิ อตฺถิ อรหโต สติสโมฺมโส’’ติ? ‘‘นตฺถิ, มหาราช, อรหโต สติสโมฺมโส, อาปตฺติญฺจ อรหา อาปชฺชตี’’ติฯ

‘‘เตน หิ, ภเนฺต, การเณน มํ สญฺญาเปหิ, กิํ ตตฺถ การณ’’นฺติ? ‘‘เทฺวเม, มหาราช, กิเลสา โลกวชฺชํ ปณฺณตฺติวชฺชญฺจาติฯ กตมํ, มหาราช, โลกวชฺชํ? ทส อกุสลกมฺมปถา, อิทํ วุจฺจติ โลกวชฺชํฯ กตมํ ปณฺณตฺติวชฺชํ? ยํ โลเก อตฺถิ สมณานํ อนนุจฺฉวิกํ อนนุโลมิกํ, คิหีนํ อนวชฺชํฯ ตตฺถ ภควา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ ‘ยาวชีวํ อนติกฺกมนีย’นฺติฯ วิกาลโภชนํ, มหาราช, โลกสฺส อนวชฺชํ, ตํ ชินสาสเน วชฺชํฯ ภูตคามวิโกปนํ, มหาราช, โลกสฺส อนวชฺชํ, ตํ ชินสาสเน วชฺชํฯ อุทเก หสฺสธมฺมํ, มหาราช, โลกสฺส อนวชฺชํ, ตํ ชินสาสเน วชฺชํฯ อิติ เอวรูปานิ เอวรูปานิ, มหาราช , ชินสาสเน วชฺชานิ, อิทํ วุจฺจติ ปณฺณตฺติวชฺชํฯ

‘‘โลกวชฺชํ อภโพฺพ ขีณาสโว ตํ อชฺฌาจริตุํ, ยํ กิเลสํ ปณฺณตฺติวชฺชํ, ตํ อชานโนฺต อาปเชฺชยฺยฯ อวิสโย, มหาราช, เอกจฺจสฺส อรหโต สพฺพํ ชานิตุํ, น หิ ตสฺส พลํ อตฺถิ สพฺพํ ชานิตุํฯ อนญฺญาตํ, มหาราช, อรหโต อิตฺถิปุริสานํ นามมฺปิ โคตฺตมฺปิ, มโคฺคปิ ตสฺส มหิยา อนญฺญาโต; วิมุตฺติํ เยว, มหาราช, เอกโจฺจ อรหา ชาเนยฺย; ฉฬภิโญฺญ อรหา สกวิสยํ ชาเนยฺย; สพฺพญฺญู, มหาราช, ตถาคโตว สพฺพํ ชานาตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

ขีณาสวสติสโมฺมสปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. โลเก นตฺถิภาวปโญฺห

**๔**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ทิสฺสนฺติ โลเก พุทฺธา, ทิสฺสนฺติ ปเจฺจกพุทฺธา, ทิสฺสนฺติ ตถาคตสฺส สาวกา, ทิสฺสนฺติ จกฺกวตฺติราชาโน, ทิสฺสนฺติ ปเทสราชาโน, ทิสฺสนฺติ เทวมนุสฺสา, ทิสฺสนฺติ สธนา, ทิสฺสนฺติ อธนา, ทิสฺสนฺติ สุคตา, ทิสฺสนฺติ ทุคฺคตา, ทิสฺสติ ปุริสสฺส อิตฺถิลิงฺคํ ปาตุภูตํ, ทิสฺสติ อิตฺถิยา ปุริสลิงฺคํ ปาตุภูตํ, ทิสฺสติ สุกตํ ทุกฺกตํ กมฺมํ, ทิสฺสนฺติ กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากูปโภคิโน สตฺตา, อตฺถิ โลเก สตฺตา อณฺฑชา ชลาพุชา สํเสทชา โอปปาติกา, อตฺถิ สตฺตา อปทา ทฺวิปทา จตุปฺปทา พหุปฺปทา, อตฺถิ โลเก ยกฺขา รกฺขสา กุมฺภณฺฑา อสุรา ทานวา คนฺธพฺพา เปตา ปิสาจา, อตฺถิ กินฺนรา มโหรคา นาคา สุปณฺณา สิทฺธา วิชฺชาธรา, อตฺถิ หตฺถี อสฺสา คาโว มหิํสา [มหิสา (สี. ปี.)] โอฏฺฐา คทฺรภา อชา เอฬกา มิคา สูกรา สีหา พฺยคฺฆา ทีปี อจฺฉา โกกา ตรจฺฉา โสณา สิงฺคาลา, อตฺถิ พหุวิธา สกุณา, อตฺถิ สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา มณิ สโงฺข สิลา ปวาฬํ โลหิตโงฺก มสารคลฺลํ เวฬุริโย วชิรํ ผลิกํ กาฬโลหํ ตมฺพโลหํ วฏฺฏโลหํ กํสโลหํ, อตฺถิ โขมํ โกเสยฺยํ กปฺปาสิกํ สาณํ ภงฺคํ กมฺพลํ, อตฺถิ สาลิ วีหิ ยโว กงฺคุ กุทฺรูโส วรโก โคธูโม มุโคฺค, มาโส ติลํ กุลตฺถํ, อตฺถิ มูลคโนฺธ สารคโนฺธ เผคฺคุคโนฺธ ตจคโนฺธ ปตฺตคโนฺธ ปุปฺผคโนฺธ ผลคโนฺธ สพฺพคโนฺธ, อตฺถิ ติณ ลตา คจฺฉ รุกฺข โอสธิ

วนปฺปติ นที ปพฺพต สมุทฺท มจฺฉกจฺฉปา สพฺพํ โลเก อตฺถิฯ ยํ, ภนฺเต, โลเก นตฺถิ, ตํ เม กเถหี’’ติฯ

‘‘ตีณิมานิ, มหาราช, โลเก นตฺถิฯ กตมานิ ตีณิ? สเจตนา วา อเจตนา วา อชรามรา โลเก นตฺถิ, สงฺขารานํ นิจฺจตา นตฺถิ, ปรมตฺเถน สตฺตูปลทฺธิ นตฺถิ, อิมานิ โข, มหาราช, ตีณิ โลเก นตฺถี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

โลเก นตฺถิภาวปญฺโห จตุตฺโถฯ

## ๕. อกมฺมชาทิปญฺโห

**๕**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ทิสฺสนฺติ โลเก กมฺมนิพฺพตฺตา, ทิสฺสนฺติ เหตุนิพฺพตฺตา, ทิสฺสนฺติ อุตุนิพฺพตฺตา, ยํ โลเก อกมฺมชํ อเหตุชํ อนุตุชํ, ตํ เม กเถหี’’ติฯ ‘‘เทฺวเม, มหาราช, โลกสฺมึ อกมฺมชา อเหตุชา อนุตุชาฯ กตเม เทฺว? อากาโส, มหาราช, อกมฺมโช อเหตุโช อนุตุโช; นิพฺพานํ, มหาราช, อกมฺมชํ อเหตุชํ อนุตุชํฯ อิเม โข, มหาราช, เทฺว อกมฺมชา อเหตุชา อนุตุชา’’ติฯ

‘‘มา, ภนฺเต นาคเสน, ชินวจนํ มกฺเขหิ, มา อชานิตฺวา ปญฺหํ พฺยากโรหี’’ติฯ ‘‘กึ โข, มหาราช, อหํ วทามิ, ยํ มํ ตฺวํ เอวํ วเทสิ ‘มา, ภนฺเต นาคเสน, ชินวจนํ มกฺเขหิ, มา อชานิตฺวา ปญฺหํ พฺยากโรหี’’’ติ? ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยุตฺตมิทํ ตาว วตฺตุํ ‘อากาโส อกมฺมโช อเหตุโช อนุตุโช’ติฯ อเนกสเตหิ ปน, ภนฺเต นาคเสน, การเณหิ ภควตา สาวกานํ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย มคฺโค อกฺขาโต, อถ จ ปน ตฺวํ เอวํ วเทสิ ‘อเหตุชํ นิพฺพาน’’’นฺติฯ ‘‘สจฺจํ, มหาราช, ภควตา อเนกสเตหิ การเณหิ สาวกานํ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย มคฺโค อกฺขาโต, น จ ปน นิพฺพานสฺส อุปฺปาทาย เหตุ อกฺขาโต’’ติฯ

‘‘เอตฺถ มยํ, ภนฺเต นาคเสน, อนฺธการโต อนฺธการตรํ ปวิสาม, วนโต วนตรํ ปวิสาม, คหนโต คหนตรํ [คหนนฺตรโต คหนนฺตรํ (ก.)] ปวิสาม, ยตฺร หิ นาม นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เหตุ อตฺถิ, ตสฺส ปน ธมฺมสฺส อุปฺปาทาย เหตุ นตฺถิฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เหตุ อตฺถิ, เตน หิ นิพฺพานสฺส อุปฺปาทายปิ เหตุ อิจฺฉิตโพฺพฯ

‘‘ยถา ปน, ภนฺเต นาคเสน, ปุตฺตสฺส ปิตา อตฺถิ, เตน การเณน ปิตุโนปิ ปิตา อิจฺฉิตโพฺพฯ ยถา อเนฺตวาสิกสฺส อาจริโย อตฺถิ, เตน การเณน อาจริยสฺสปิ อาจริโย อิจฺฉิตโพฺพ ฯ ยถา องฺกุรสฺส พีชํ อตฺถิ, เตน การเณน พีชสฺสปิ พีชํ อิจฺฉิตพฺพํฯ เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, ยทิ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เหตุ อตฺถิ, เตน การเณน นิพฺพานสฺส อุปฺปาทายปิ เหตุ อิจฺฉิตโพฺพฯ

‘‘ยถา รุกฺขสฺส วา ลตาย วา อคฺเค สติ เตน การเณน มชฺฌมฺปิ อตฺถิ, มูลมฺปิ อตฺถิฯ เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, ยทิ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เหตุ อตฺถิ, เตน การเณน นิพฺพานสฺส อุปฺปาทายปิ เหตุ อิจฺฉิตโพฺพ’’’ติฯ

‘‘อนุปฺปาทนียํ, มหาราช, นิพฺพานํ, ตสฺมา น นิพฺพานสฺส อุปฺปาทาย เหตุ อกฺขาโต’’ติฯ ‘‘อิงฺฆ, ภนฺเต นาคเสน, การณํ ทเสฺสตฺวา การเณน มํ สญฺญาเปหิ, ยถาหํ ชาเนยฺยํ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เหตุ อตฺถิ, นิพฺพานสฺส อุปฺปาทาย เหตุ นตฺถี’’ติฯ

‘‘เตน หิ, มหาราช, สกฺกจฺจํ โสตํ โอทห, สาธุกํ สุโณหิ, วกฺขามิ ตตฺถ การณํ, สกฺกุเณยฺย, มหาราช, ปุริโส ปากติเกน พเลน อิโต หิมวนฺตํ ปพฺพตราชํ อุปคนฺตุ’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘สกฺกุเณยฺย ปน โส, มหาราช, ปุริโส ปากติเกน พเลน หิมวนฺตํ ปพฺพตราชํ อิธ อาหริตุ’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สกฺกา นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย มคฺโค อกฺขาตุํ, น สกฺกา นิพฺพานสฺส อุปฺปาทาย เหตุ ทเสฺสตุํฯ

‘‘สกฺกุเณยฺย, มหาราช, ปุริโส ปากติเกน พเลน มหาสมุทฺทํ นาวาย อุตฺตริตฺวา ปาริมตีรํ คนฺตุ’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติ? ‘‘สกฺกุเณยฺย ปน โส, มหาราช , ปุริโส ปากติเกน พเลน มหาสมุทฺทสฺส ปาริมตีรํ อิธ อาหริตุ’’นฺติ? ‘‘น หิ ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, สกฺกา นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย มคฺโค อกฺขาตุํ, น สกฺกา นิพฺพานสฺส อุปฺปาทาย เหตุ ทเสฺสตุํฯ กึ การณา? อสงฺขตตฺตา ธมฺมสฺสา’’ติฯ

‘‘อสงฺขตํ , ภนฺเต นาคเสน, นิพฺพาน’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, อสงฺขตํ นิพฺพานํ น เกหิจิ กตํ, นิพฺพานํ, มหาราช, น วตฺตพฺพํ อุปฺปนฺนนฺติ วา อนุปฺปนฺนนฺติ วา อุปฺปาทนียนฺติ วา อตีตนฺติ วา อนาคตนฺติ วา ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ วา จกฺขุวิเญฺญยฺยนฺติ วา โสตวิเญฺญยฺยนฺติ วา ฆานวิเญฺญยฺยนฺติ วา ชิวฺหาวิเญฺญยฺยนฺติ วา กายวิเญฺญยฺยนฺติ วา’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, นิพฺพานํ น อุปฺปนฺนํ น อนุปฺปนฺนํ น อุปฺปาทนียํ น อตีตํ น อนาคตํ น ปจฺจุปฺปนฺนํ น จกฺขุวิเญฺญยฺยํ น โสตวิเญฺญยฺยํ น ฆานวิเญฺญยฺยํ น ชิวฺหาวิเญฺญยฺยํ น กายวิเญฺญยฺยํ, เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, ตุเมฺห นตฺถิธมฺมํ นิพฺพานํ อปทิสถ ‘นตฺถิ นิพฺพาน’นฺติฯ ‘‘อตฺถิ, มหาราช, นิพฺพานํ, มโนวิเญฺญยฺยํ นิพฺพานํ, วิสุทฺเธน มานเสน ปณีเตน อุชุเกน อนาวรเณน นิรามิเสน สมฺมาปฏิปนฺโน อริยสาวโก นิพฺพานํ ปสฺสตี’’ติฯ

‘‘กีทิสํ ปน ตํ, ภนฺเต, นิพฺพานํ, ยํ ตํ โอปเมฺมหิ อาทีปนียํ การเณหิ มํ สญฺญาเปหิ, ยถา อตฺถิธมฺมํ โอปเมฺมหิ อาทีปนีย’’นฺติฯ ‘‘อตฺถิ, มหาราช, วาโต นามา’’ติ? ‘‘อาม, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘อิงฺฆ, มหาราช, วาตํ ทเสฺสหิ วณฺณโต วา สณฺฐานโต วา อณุํ วา ถูลํ วา ทีฆํ วา รสฺสํ วา’’ติฯ ‘‘น สกฺกา, ภนฺเต นาคเสน, วาโต อุปทสฺสยิตุํ, น โส วาโต หตฺถคฺคหณํ วา นิมฺมทฺทนํ วา อุเปติ, อปิ จ อตฺถิ โส วาโต’’ติฯ ‘‘ยทิ, มหาราช, น สกฺกา วาโต อุปทสฺสยิตุํ, เตน หิ นตฺถิ วาโต’’ติ? ‘‘ชานามหํ, ภนฺเต นาคเสน, วาโต อตฺถีติ เม หทเย อนุปวิฏฺฐํ, น จาหํ สโกฺกมิ วาตํ อุปทสฺสยิตุ’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, อตฺถิ นิพฺพานํ, น จ สกฺกา นิพฺพานํ อุปทสฺสยิตุํ วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, สูปทสฺสิตํ โอปมฺมํ, สุนิทฺทิฏฺฐํ การณํ, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ ‘อตฺถิ นิพฺพาน’’’นฺติฯ

อกมฺมชาทิปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. กมฺมชาทิปโญฺห

**๖**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตเม เอตฺถ กมฺมชา, กตเม เหตุชา, กตเม อุตุชา, กตเม น กมฺมชา, น เหตุชา, น อุตุชา’’ติ? ‘‘เย เกจิ, มหาราช, สตฺตา สเจตนา, สเพฺพ เต กมฺมชา; อคฺคิ จ สพฺพานิ จ พีชชาตานิ เหตุชานิ; ปถวี จ ปพฺพตา จ อุทกญฺจ วาโต จ, สเพฺพ เต อุตุชา; อากาโส จ นิพฺพานญฺจ อิเม เทฺว อกมฺมชา อเหตุชา อนุตุชาฯ นิพฺพานํ ปน, มหาราช, น วตฺตพฺพํ กมฺมชนฺติ วา เหตุชนฺติ วา อุตุชนฺติ วา อุปฺปนฺนนฺติ วา อนุปฺปนฺนนฺติ วา อุปฺปาทนียนฺติ วา อตีตนฺติ วา อนาคตนฺติ วา ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ วา จกฺขุวิเญฺญยฺยนฺติ วา โสตวิเญฺญยฺยนฺติ วา ฆานวิเญฺญยฺยนฺติ วา ชิวฺหาวิเญฺญยฺยนฺติ วา กายวิเญฺญยฺยนฺติ วา, อปิ จ, มหาราช, มโน

วิเญฺญยฺยํ นิพฺพานํ, ยํ โส สมฺมาปฏิปนฺโน อริยสาวโก วิสุเทฺธน ญาเณน ปสฺสตี’’ติฯ ‘‘รมณีโย, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห สุวินิจฺฉิโต นิสฺสํสโย เอกนฺตคโต, วิมติ อุปฺปจฺฉินฺนา, ตฺวํ คณิวรปวรมาสชฺชา’’ติฯ

กมฺมชาทิปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

## ๗. ยกฺขปโญฺห

**๗**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ โลเก ยกฺขา นามา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, อตฺถิ โลเก ยกฺขา นามา’’ติฯ ‘‘จวนฺติ ปน เต, ภเนฺต, ยกฺขา ตมฺหา โยนิยา’’ติ? ‘‘อาม, มหาราช, จวนฺติ เต ยกฺขา ตมฺหา โยนิยา’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน, ภเนฺต นาคเสน, เตสํ มตานํ ยกฺขานํ สรีรํ น ทิสฺสติ, กุณปคโนฺธปิ น วายตี’’ติ? ‘‘ทิสฺสติ, มหาราช, มตานํ ยกฺขานํ สรีรํ, กุณปคโนฺธปิ เตสํ วายติ, มตานํ, มหาราช, ยกฺขานํ สรีรํ กีฏวเณฺณน วา ทิสฺสติ, กิมิวเณฺณน วา ทิสฺสติ, กิปิลฺลิกวเณฺณน วา ทิสฺสติ, ปฏงฺควเณฺณน วา ทิสฺสติ, อหิวเณฺณน วา ทิสฺสติ, วิจฺฉิกวเณฺณน วา ทิสฺสติ, สตปทิวเณฺณน วา ทิสฺสติ, ทิชวเณฺณน วา ทิสฺสติ, มิควเณฺณน วา ทิสฺสตี’’ติฯ ‘‘โก หิ, ภเนฺต นาคเสน, อโญฺญ อิมํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วิสเชฺชยฺย อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติฯ

ยกฺขปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. อนวเสสสิกฺขาปทปโญฺห

**๘**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เย เต อเหสุํ ติกิจฺฉกานํ ปุพฺพกา อาจริยา เสยฺยถิทํ, นารโท ธมฺมนฺตรี [ธนฺวนฺตรี (?)] องฺคิรโส กปิโล กณฺฑรคฺคิ สาโม อตุโล ปุพฺพกจฺจายโน, สเพฺพเปเต อาจริยา สกึ เยว โรคุปฺปตฺติญฺจ นิทานญฺจ สภาวญฺจ สมุฎฺฐานญฺจ ติกิจฺฉญฺจ กิริยญฺจ สิทฺธาสิทฺธญฺจ สพฺพํ ตํ [สนฺตํ (ก.)] นิรวเสสํ ชานิตฺวา ‘อิมสฺมึ กาเย เอตฺตกา โรคา อุปฺปชฺชิสฺสนฺตี’ติ เอกปฺปหาเรน กลาปคฺคาหํ กริตฺวา สุตฺตํ พนฺธึสุ, อสพฺพญฺญุโน เอเต สเพฺพ, กิสฺส ปน ตถาคโต สพฺพญฺญู สมาโน อนาคตํ กิริยํ พุทฺธญาเณน ชานิตฺวา ‘เอตฺตเก นาม วตฺถุสฺมึ เอตฺตกํ นาม สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตพฺพํ ภวิสฺสตี’ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนวเสสโต สิกฺขาปทํ น ปญฺญเปสิ, อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมึ อยเส ปากเฏ โทเส วิตฺถาริเก ปุถุคเต อุชฺฌายเนฺตสุ มนุเสฺสสุ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสี’’ติ?

‘‘ญาตเมตํ, มหาราช, ตถาคตสฺส ‘อิมสฺมึ สมเย อิเมสุ มนุเสฺสสุ สาธิกํ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ ปญฺญเปตพฺพํ ภวิสฺสตี’ติ, อปิ จ ตถาคตสฺส เอวํ อโหสิ ‘สเจ โข อหํ สาธิกํ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ เอกปฺปหารํ ปญฺญเปสฺสามิ, มหาชโน สนฺตาสมาปชฺชิสฺสติ ‘พหุกํ อิธ รกฺขิตพฺพํ, ทุกฺกรํ วต โภ สมณสฺส โคตมสฺส สาสเน ปพฺพชิตุ’นฺติ, ปพฺพชิตุกามาปิ น ปพฺพชิสฺสนฺติ, วจนญฺจ เม น สทฺทหิสฺสนฺติ, อสทฺทหนฺตา เต มนุสฺสา อปายคามิโน ภวิสฺสนฺน-ติ อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมึ ธมฺมเทสนาย วิญฺญาเปตฺวา ปากเฏ โทเส สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสามี’’’ติฯ ‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต นาคเสน, พุทฺธานํ, อพฺภุตํ, ภเนฺต นาคเสน, พุทฺธานํ, ยาว มหนฺตํ ตถาคตสฺส สพฺพญฺญุตญาณํ, เอวเมตํ, ภเนฺต นาคเสน, สุนิทฺทิโฏฺฐ เอโส อโตฺถ ตถาคเตน, ‘พหุกํ อิธ สิกฺขิตพฺพ’นฺติ สุตฺวา สตฺตานํ สนฺตาโส อุปฺปเชฺชยฺย, เอโกปิ ชินสาสเน น ปพฺพเชยฺย, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

อนวเสสสิกฺขาปทปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. สูริยตปนปโญฺห

๙. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อยํ สูริโย สพฺพกาลํ กฐินํ ตปติ, อุทาหุ กิญฺจิกาลํ มนฺทํ ตปตี’’ติ? ‘‘สพฺพกาลํ, มหาราช, สูริโย กฐินํ ตปติ , น กิญฺจิกาลํ มนฺทํ ตปตี’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, สูริโย สพฺพกาลํ กฐินํ ตปติ, กิสฺส ปน อเปฺปกทา สูริโย กฐินํ ตปติ, อเปฺปกทา มนฺทํ ตปตี’’ติ? ‘‘จตฺตาโรเม, มหาราช, สูริยสฺส โรคา, เยสํ อญฺญตเรน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปติฯ กตเม จตฺตาโร? อพฺภํ, มหาราช, สูริยสฺส โรโค, เตน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปติฯ มหิกา, มหาราช, สูริยสฺส โรโค, เตน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปติฯ เมโฆ, มหาราช, สูริยสฺส โรโค, เตน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปติฯ ราหุ, มหาราช, สูริยสฺส โรโค, เตน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปติฯ อิเม โข, มหาราช, จตฺตาโร สูริยสฺส โรคา, เยสํ อญฺญตเรน โรเคน ปฏิปีฬิโต สูริโย มนฺทํ ตปตี’’ติฯ ‘‘อจฺฉริยํ, ภนฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ, ภนฺเต นาคเสน, สูริยสฺสปิ ตาว เตโชสมฺปนฺนสฺส โรโค อุปฺปชฺชิสฺสติ, กิมงฺคํ ปน อเญฺญสํ สตฺตานํ, นตฺถิ, ภนฺเต, เอสา วิภตฺติ อญฺญสฺส อญฺญตฺร ตวาทิเสน พุทฺธิมตา’’ติฯ

สูริยตปนปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. กฐินตปนปโญฺห

๑๐. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กิสฺส เหมเนฺต สูริโย กฐินํ ตปติ, โน ตถา คิเมฺห’’ติ? ‘‘คิเมฺห, มหาราช, อนุปหตํ โหติ รโชชลฺลํ, วาตกฺขุภิตา เรณู คคนานุคตา โหนฺติ, อากาเสปิ อพฺภา สุพหลา โหนฺติ, มหาวาโต จ อธิมตฺตํ วายติ, เต สเพฺพ นานากุลา สมายุตา สูริยรํสิโย ปิทหนฺติ, เตน คิเมฺห สูริโย มนฺทํ ตปติฯ

‘‘เหมเนฺต ปน, มหาราช, เหฏฺฐา ปถวี นิพฺพุตา โหติ, อุปริ มหาเมโฆ อุปฏฺฐิโต โหติ, อุปสนฺตํ โหติ รโชชลฺลํ, เรณุ จ สนฺตสนฺตํ คคเน จรติ, วิคตวลาหโก จ โหติ อากาโส, วาโต จ มนฺทมนฺทํ วายติ, เอเตสํ อุปรติยา วิสุทฺธา [วิสทา (สี. ปี.)] โหนฺติ สูริยรํสิโย, อุปฆาตวิมุตฺตสฺส สูริยสฺส ตาโป อติ วิย ตปติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน สูริโย เหมเนฺต กฐินํ ตปติ, โน ตถา คิเมฺห’’ติฯ ‘‘สพฺพีติมุโตฺต, ภนฺเต, สูริโย กฐินํ ตปติ, เมฆาทิสหคโต กฐินํ น ตปตี’’ติฯ

กฐินตปนปโญฺห ทสโมฯ

นิปฺปปญฺจวโคฺค ทุติโยฯ

อิมสฺมิํ วเคฺค ทส ปญฺหาฯ

## ๓. เวสฺสนฺตรวโคฺค

## ๑. เวสฺสนฺตรปโญฺห

๑. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, สเพฺพว โพธิสตฺตา ปุตฺตทารํ เทนฺติ, อุทาหุ เวสฺสนฺตเรเนว รญฺญา ปุตฺตทารํ ทินฺน’’นฺติ? ‘‘สเพฺพปิ, มหาราช, โพธิสตฺตา ปุตฺตทารํ เทนฺติ, น เวสฺสนฺตเรเนว รญฺญา ปุตฺตทารํ ทินฺน’’นฺติฯ ‘‘อปิ จ โข, ภนฺเต นาคเสน, เตสํ อนุมเตน เทนฺตี’’ติฯ ‘‘ภริยา,

มหาราช, อนุมตา, ทารกา ปน พาลตาย วิลปึสุ [ลาลปึสุ (สี. ปี.)], ยทิ เต อตฺถโต ชาเนยฺยุํ, เตปิ อนุโมเทยฺยุํ, น เต วิลเปยฺยุ’’นฺติฯ

‘‘ทุกฺกรํ, ภนฺเต นาคเสน, โพธิสตฺเตน กตํ, ยํ โส อตฺตโน โอรเส ปิเย ปุตฺเต พฺราหฺมณสฺส ทาสตฺถาย อทาสิฯ

‘‘อิทมฺปิ ทุติยํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ โส อตฺตโน โอรเส ปิเย ปุตฺเต พาลเก ตรุณเก ลตาย พนฺธิตฺวา เตน พฺราหฺมเณน ลตาย อนุมชฺชียนฺเต ทิสฺวา อชฺฌุเปกฺขิฯ

‘‘อิทมฺปิ ตติยํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ โส สเกน พเลน พนฺธนา มุจฺจิตฺวา อาคเต ทารเก สารชฺชมุปคเต ปุนเทว ลตาย พนฺธิตฺวา อทาสิฯ

‘‘อิทมฺปิ จตุตฺถํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ โส ทารเก ‘อยํ โข, ตาต, ยกฺโข ขาทิตุํ เนติ อเมฺห’ติ วิลปนฺเต ‘มา ภายิตฺถา’ติ น อสฺสาเสสิฯ

‘‘อิทมฺปิ ปญฺจมํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ โส ชาลิสฺส กุมารสฺส รุทมานสฺส ปาเทสุ นิปติตฺวา ‘อลํ, ตาต, กณฺหาชินํ นิวตฺเตหิ, อหเมว คจฺฉามิ ยกฺเขน สห, ขาทตุ มํ ยกฺโข’ติ ยาจมานสฺส เอวํ น สมฺปฏิจฺฉิฯ

‘‘อิทมฺปิ ฉฏฺฐํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ โส ชาลิสฺส กุมารสฺส ‘ปาสาณสมํ นูน เต, ตาต, หทยํ, ยํ ตฺวํ อมฺหากํ ทุกฺขิตานํ เปกฺขมาโน นิมฺมนุสฺสเก พฺรหารเญฺญ ยเกฺขน นียมาเน น นิวาเรสี’ติ วิลปมานสฺส การุญฺญํ นากาสิฯ

‘‘อิทมฺปิ สตฺตมํ ทุกฺกรโต ทุกฺกรตรํ, ยํ ตสฺส รุฬรุฬสฺส ภีมภีมสฺส นีเต ทารเก อทสฺสนํ คมิเต น ผลิ หทยํ สตธา วา สหสฺสธา วา, ปุญฺญกาเมน มนุเชน กึ ปรทุกฺขาปเนน, นนุ นาม สกทานํ ทาตพฺพํ โหตี’’ติ?

‘‘ทุกฺกรสฺส, มหาราช, กตตฺตา โพธิสตฺตสฺส กิตฺติสโทฺท ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา สเทวมนุเสฺสสุ อพฺภุคฺคโต, เทวา เทวภวเน ปกิตฺเตนฺติ, อสุรา อสุรภวเน ปกิตฺเตนฺติ, ครุฬา ครุฬภวเน ปกิตฺเตนฺติ, นาคา นาคภวเน ปกิตฺเตนฺติ, ยกฺขา ยกฺขภวเน ปกิตฺเตนฺติ, อนุปุเพฺพน ตสฺส กิตฺติสโทฺท ปรมฺปราย อเชฺชตรหิ อิธ อมฺหากํ สมยํ อนุปฺปโตฺต, ตํ มยํ ทานํ ปกิตฺเตนฺตา วิโกเปนฺตา นิสินฺนา สุทินฺนํ, อุทาหุ ทุทฺทินฺนนฺติฯ โส โข ปนายํ, มหาราช, กิตฺติสโทฺท นิปุณานํ วิญฺญูนํ วิทูนํ วิภาวีนํ โพธิสตฺตานํ ทส คุเณ อนุทสฺสติฯ กตเม ทส? อเคธตา นิราลยตา จาโค ปหานํ อปุนราวตฺติตา สุขุมตา มหนฺตตา ทุรนุโพธตา ทุลฺลภตา อสทิสตา พุทฺธธมฺมสฺส, โส โข ปนายํ, มหาราช, กิตฺติสโทฺท นิปุณานํ วิญฺญูนํ วิทูนํ วิภาวีนํ โพธิสตฺตานํ อิเม ทส คุเณ อนุทสฺสตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย ปรํ ทุกฺขาเปตฺวา ทานํ เทติ, อปิ นุ ตํ ทานํ สุขวิปากํ โหติ สคฺคสํวตฺตนิก’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, กึ วตฺตพฺพ’’นฺติฯ ‘‘อิงฺฆ, ภนฺเต นาคเสน, การณํ อุปทเสฺสหี’’ติฯ ‘‘อิธ, มหาราช, โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สีลวา โหติ กลฺยาณธโมฺม, โส ภเวยฺย ปกฺขหโต วา ปีฐสปฺปี วา อญฺญตรํ วา พฺยาธึ อาปโนฺน, ตเมนํ โย โกจิ ปุญฺญกาโม ยานํ อาโรเปตฺวา ปตฺถิตํ เทสมนุปาเปยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, ตสฺส ปุริสสฺส ตโตนิทานํ กิญฺจิ สุขํ นิพฺพเตฺตยฺย สคฺคสํวตฺตนิกํ ตํ กมฺม’’นฺติ? ‘‘อาม, ภนฺเต, กึ วตฺตพฺพํ? หตฺถิยานํ วา โส, ภนฺเต, ปุริโส ลเภยฺย อสฺสยานํ วา รถยานํ วา, ถเล ถลยานํ ชเล ชลยานํ เทเวสุ เทวยานํ มนุ

เสฺสสุ มนุสฺสยานํ, ตทนุจฺฉวิกํ ตทนุโลมิกํ ภเว ภเว นิพฺพเตฺตยฺย, ตทนุจฺฉวิกานิ ตทนุโลมิกานิ จสฺส สุขานิ นิพฺพเตฺตยฺยุํ, สุคติโต สุคตึ คเจฺฉยฺย, เตเนว กมฺมาภิสเนฺทน อิทฺธิยานํ อภิรุยฺห ปตฺถิตํ นิพฺพานนครํ ปาปุเณยฺยา''ติฯ ''เตน หิ, มหาราช, ปรทุกฺขาปเนน ทินฺนทานํ สุขวิปากํ โหติ สคฺคสํวตฺตนิกํ , ยํ โส ปุริโส พลีพเทฺท ทุกฺขาเปตฺวา เอวรูปํ สุขํ อนุภวติฯ

''อปรมฺปิ , มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, ยถา ปรทุกฺขาปเนน ทินฺนทานํ สุขวิปากํ โหติ สคฺคสํวตฺตนิกํฯ อิธ, มหาราช, โย โกจิ ราชา ชนปทโต ธมฺมิกํ พลึ อุทฺธราเปตฺวา อาณาปวตฺตเนน ทานํ ทเทยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ราชา ตโตนิทานํ กิญฺจิ สุขํ อนุภเวยฺย สคฺคสํวตฺตนิกํ ตํ ทาน''นฺติ? ''อาม, ภเนฺต, กึ วตฺตพฺพํ, ตโตนิทานํ โส, ภเนฺต, ราชา อุตฺตรึ อเนกสตสหสฺสคุณํ ลเภยฺยฯ ราชูนํ อติราชา ภเวยฺย, เทวานํ อติเทโว ภเวยฺย, พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา ภเวยฺย, สมณานํ อติสมโณ ภเวยฺย, พฺราหฺมณานํ อติพฺราหฺมโณ ภเวยฺย, อรหนฺตานํ อติอรหา [อติอรหโนฺต (สฺยา. ก.)] ภเวยฺยา''ติฯ ''เตน หิ, มหาราช, ปรทุกฺขาปเนน ทินฺนทานํ สุขวิปากํ โหติ สคฺคสํวตฺตนิกํ, ยํ โส ราชา พลินา ชนํ ปีเฬตฺวา ทินฺนทาเนน เอวรูปํ อุตฺตรึ ยสสุขํ อนุภวตี''ติฯ

''อติทานํ, ภเนฺต นาคเสน, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา ทินฺนํ, ยํ โส สกํ ภริยํ ปรสฺส ภริยตฺถาย อทาสิ, สเก โอรเส ปุเตฺต พฺราหฺมณสฺส ทาสตฺถาย อทาสิ, อติทานํ นาม, ภเนฺต นาคเสน, โลเก วิทูหิ นินฺทิตํ ครหิตํ, ยถา นาม, ภเนฺต นาคเสน, อติภาเรน สกฏสฺส อโกฺข ภิชฺชติ, อติภาเรน นาวา โอสีทติ, อติภุเตฺตน โภชนํ วิสมํ ปริณมติ, อติวเสฺสน ธญฺญํ วินสฺสติ, อติทาเนน โภคกฺขยํ อุเปติ, อติตาเปน ปถวี อุปฑยฺหติ, อติราเคน อุมฺมตฺตโก โหติ, อติโทเสน วโชฺฌ โหติ, อติโมเหน อนยํ อาปชฺชติ, อติโลเภน โจรคฺคหณมุปคจฺฉติ, อติภเยน นิรุชฺฌติ, อติปูเรน นที อุตฺตรติ, อติวาเตน อสนิ ปตติ, อติอคฺคินา โอทนํ อุตฺตรติ, อติสญฺจรเณน น จิรํ ชีวติฯ เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, อติทานํ นาม โลเก วิทูหิ นินฺทิตํ ครหิตํ, อติทานํ, ภเนฺต นาคเสน, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา ทินฺนํ, น ตตฺถ กิญฺจิ ผลํ อิจฺฉิตพฺพ''นฺติฯ

''อติทานํ, มหาราช, โลเก วิทูหิ วณฺณิตํ ถุตํ ปสตฺถํ, เย เกจิ ยาทิสํ กีทิสํ ทานํ เทนฺติ [เกจิ ยาทิสํ ตาทิสํ ทานํ เทนฺติ (สฺยา.)], อติทานทายี โลเก กิตฺตึ ปาปุณาติฯ ยถา , มหาราช, อติปวรตาย ทิพฺพํ วนมูลํ คหิตมฺปิ หตฺถปาเส ฐิตานํ ปรชนานํ น ทสฺสยติ, อคโท อติชจฺจตาย [อติอุสภตาย (ก.)] ปีฬาย สมุคฺฆาตโก โรคานํ อนฺตกโร, อคฺคิ อติโชติตาย ฑหติ, อุทกํ อติสีตตาย นิพฺพาเปติ, ปทุมํ ปริสุทฺธตาย น อุปลิมฺปติ วาริกทฺทเมน, มณิ อติคุณตาย กามทโท, วชิรํ อติติขิณตาย วิชฺฌติ มณิมุตฺตาผลิกํ, ปถวี อติมหนฺตตาย นโรรคมิคปกฺขิชลเสลปพฺพตทุเม ธาเรติ, สมุโทฺท อติมหนฺตตาย อปริปูรโณ, สิเนรุ อติภารตาย อจโล, อากาโส อติวิตฺถารตาย อนโนฺต, สูริโย อติปฺปภตาย ติมิรํ ฆาเตติ, สีโห อติชาติตาย วิคตภโย, มโลฺล อติพลวตาย ปฏิมลฺลํ ขิปฺปํ อุกฺขิปติ , ราชา อติปุญฺญตาย อธิปติ, ภิกฺขุ อติสีลวนฺตตาย นาคยกฺขนรมรูหิ นมสฺสนีโย, พุโทฺธ อติอคฺคตาย [อติวิสิฎฺฐตาย (สฺยา.)] อนุปโมฯ เอวเมว โข, มหาราช, อติทานํ นาม โลเก วิทูหิ วณฺณิตํ ถุตํ ปสตฺถํ, เย เกจิ ยาทิสํ กีทิสํ ทานํ เทนฺติ, อติทานทายี โลเก กิตฺตึ ปาปุณาติ, อติทาเนน เวสฺสนฺตโร ราชา ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยา วณฺณิโต ถุโต ปสโตฺถ มหิโต กิตฺติโต, เตเนว อติทาเนน เวสฺสนฺตโร ราชา อเชฺชตรหิ พุโทฺธ ชาโต อโคฺค สเทวเก โลเกฯ

''อตฺถิ ปน, มหาราช, โลเก ฐปนียํ ทานํ, ยํ ทกฺขิเณยฺเย อนุปฺปเตฺต น ทาตพฺพ''นฺติ? ''ทส โข ปนิมานิ, ภเนฺต นาคเสน, ทานานิ, ยานิ โลเก อทานสมฺมตานิ, โย ตานิ ทานานิ

เทติ, โส อปายคามี โหติฯ กตมานิ ทส? มชฺชทานํ, ภนฺเต นาคเสน, โลเก อทานสมฺมตํ, โย ตํ ทานํ เทติ, โส อปายคามี โหติฯ สมชฺชทานํ…เป…. อิตฺถิทานํ…เป…. อุสภทานํ…เป…. จิตฺตกมฺมทานํ…เป…. สตฺถทานํ …เป…. วิสทานํ…เป…. สงฺขลิกทานํ…เป…. กุกฺกุฏสูกรทานํ…เป…. ตุลากูฏมานกูฏทานํ, ภนฺเต นาคเสน, โลเก อทานสมฺมตํ โหติ, โย ตํ ทานํ เทติ, โส อปายคามี โหติฯ อิมานิ โข, ภนฺเต นาคเสน, ทส ทานานิ โลเก อทานสมฺมตานิ, โย ตานิ ทานานิ เทติ, โส อปายคามี โหตี’’ติฯ

‘‘นาหํ ตํ, มหาราช, อทานสมฺมตํ ปุจฺฉามิ, อิมํ ขฺวาหํ, มหาราช, ตํ ปุจฺฉามิ ‘อตฺถิ ปน, มหาราช, โลเก ฐปนียํ ทานํ, ยํ ทกฺขิเณยฺเย อนุปฺปเตฺต น ทาตพฺพ’นฺติฯ ‘‘นตฺถิ, ภนฺเต นาคเสน, โลเก ฐปนียํ ทานํฯ ยํ ทกฺขิเณยฺเย อนุปฺปเตฺต น ทาตพฺพํ, จิตฺตปฺปสาเท อุปฺปเนฺน เกจิ ทกฺขิเณยฺยานํ โภชนํ เทนฺติ, เกจิ อจฺฉาทนํ, เกจิ สยนํ, เกจิ อาวสถํ, เกจิ อตฺถรณปาวุรณํ, เกจิ ทาสิทาสํ, เกจิ เขตฺตวตฺถุํ, เกจิ ทฺวิปทจตุปฺปทํ, เกจิ สตํ สหสฺสํ สตสหสฺสํ, เกจิ มหารชฺชํ, เกจิ ชีวิตมฺปิ เทนฺตี’’ติฯ ‘‘ยทิ ปน, มหาราช, เกจิ ชีวิตมฺปิ เทนฺติ, กึ การณา เวสฺสนฺตรํ ทานปตึ อติพาฬฺหํ ปริปาเตสิ สุทิเนฺน ปุเตฺต จ ทาเร จ?

‘‘อปิ นุ โข, มหาราช, อตฺถิ โลกปกติ โลกาจิณฺณํ, ลภติ ปิตา ปุตฺตํ อิณโฏฺฐ วา อาชีวิกปกโต วา อาวปิตุํ วา [อาธาเปตุํ วา (สฺยา.), อาธปิตุํ วา (ก.)] วิกฺกิณิตุํ วา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต, ลภติ ปิตา ปุตฺตํ อิณโฏฺฐ วา อาชีวิกปกโต วา อาวปิตุํ วา วิกฺกิณิตุํ วา’’ติฯ ‘‘ยทิ, มหาราช, ลภติ ปิตา ปุตฺตํ อิณโฏฺฐ วา อาชีวิกปกโต วา อาวปิตุํ วา วิกฺกิณิตุํ วา , เวสฺสนฺตโรปิ, มหาราช, ราชา อลภมาโน สพฺพญฺญุตญาณํ อุปทฺทุโต ทุกฺขิโต ตสฺส ธมฺมธนสฺส ปฏิลาภาย ปุตฺตทารํ อาวเปสิ จ วิกฺกิณิ จฯ อิติ, มหาราช, เวสฺสนฺตเรน รญฺญา อเญฺญสํ ทินฺนํ เยว ทินฺนํ, กตํ เยว กตํฯ กิสฺส ปน ตฺวํ, มหาราช, เตน ทาเนน เวสฺสนฺตรํ ทานปตึ อติพาฬฺหํ อปสาเทสี’’ติ?

‘‘นาหํ, ภเนฺต นาคเสน, เวสฺสนฺตรสฺส ทานปติโน ทานํ ครหามิ, อปิ จ ปุตฺตทารํ ยาจเนฺต นิมินิตฺวา อตฺตานํ ทาตพฺพ’’นฺติฯ ‘‘เอตํ โข, มหาราช, อสพฺภิการณํ, ยํ ปุตฺตทารํ ยาจเนฺต อตฺตานํ ทเทยฺย, ยํ ยํ หิ ยาจเนฺต ตํ ตเทว ทาตพฺพํ, เอตํ สปฺปุริสานํ กมฺมํฯ ยถา, มหาราช, โกจิ ปุริโส ปานียํ อาหราเปยฺย, ตสฺส โย โภชนํ ทเทยฺย, อปิ นุ โส, มหาราช, ปุริโส ตสฺส กิจฺจการี อสฺสา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยํ โส อาหราเปติ, ตเมว ตสฺส เทเนฺต กิจฺจการี อสฺสา’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา พฺราหฺมเณ ปุตฺตทารํ ยาจเนฺต ปุตฺตทารํ เยว อทาสิฯ สเจ, มหาราช, พฺราหฺมโณ เวสฺสนฺตรสฺส สรีรํ ยาเจยฺย, น โส, มหาราช, อตฺตานํ รเกฺขยฺย น กเมฺปยฺย น รเชฺชยฺย, ตสฺส ทินฺนํ ปริจฺจตฺตํ เยว สรีรํ ภเวยฺยฯ สเจ, มหาราช, โกจิ เวสฺสนฺตรํ ทานปตึ อุปคนฺตฺวา ยาเจยฺย ‘ทาสตฺตํ เม อุเปหี’ติ, ทินฺนํ ปริจฺจตฺตํ เยวสฺส สรีรํ ภเวยฺย, น โส ทตฺวา ตเปฺปยฺย [ฐเปยฺย (สี.)], รโญฺญ, มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส กาโย พหุสาธารโณฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปกฺกา มํสเปสิ พหุสาธารณา, เอวเมว โข, มหาราช, รโญฺญ เวสฺสนฺตรสฺส กาโย พหุสาธารโณฯ ยถา วา ปน, มหาราช, ผลิโต [ผลิโน (?)] รุกฺโข นานาทิชคณสาธารโณ, เอวเมว โข, มหาราช, รโญฺญ เวสฺสนฺตรสฺส กาโย พหุสาธารโณฯ กึ การณา? ‘เอวาหํ ปฏิปชฺชโนฺต สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณิสฺสามี’ติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส อธโน ธนตฺถิโก ธนปริเยสนํ จรมาโน อชปถํ สงฺกุปถํ เวตฺตปถํ คจฺฉติ, ชลถลวาณิชฺชํ กโรติ, กาเยน วาจาย มนสา ธนํ อาราเธติ, ธนปฺปฏิลาภาย วายมติฯ

เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ทานปติ อธโน พุทฺธธเนน สพฺพญฺญุตญาณรตนปฺปฏิลาภาย ยาจกานํ ธนธญฺญํ ทาสิทาสํ ยานวาหนํ สกลสาปเตยฺยํ สกํ ปุตฺตทารํ อตฺตานญฺจ จชิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ เยว ปริเยสติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, อมโจฺจ มุทฺทกาโม มุทฺทาธิกรณํ ยํ กิญฺจิ เคเห ธนธญฺญํ หิรญฺญสุวณฺณํ, ตํ สพฺพํ ทตฺวาปิ มุทฺทปฺปฏิลาภาย วายมติฯ เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ทานปติ สพฺพํ ตํ พาหิรพฺภนฺตรธนํ ทตฺวา ชีวิตมฺปิ ปเรสํ ทตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ เยว ปริเยสติฯ

“อปิ จ, มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส ทานปติโน เอวํ อโหสิ ‘ยํ โส พฺราหฺมโณ ยาจติ, ตเมวาหํ ตสฺส เทโนฺต กิจฺจการี นาม โหมี’ติ, เอวํ โส ตสฺส ปุตฺตทารมทาสิฯ น โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ทานปติ เทสฺสตาย พฺราหฺมณสฺส ปุตฺตทารมทาสิ, น อทสฺสนกามตาย ปุตฺตทารมทาสิ, น อติพหุกา เม ปุตฺตทารา, ‘น สโกฺกมิ เต โปเสตุ’นฺติ ปุตฺตทารมทาสิ, น อุกฺกณฺฐิโต ‘อปฺปิยา เม’ติ นีหริตุกามตาย ปุตฺตทารมทาสิฯ อถ โข สพฺพญฺญุตญาณรตนเสฺสว ปิยตฺตา สพฺพญฺญุตญาณสฺส การณา เวสฺสนฺตโร ราชา เอวรูปํ อตุลํ วิปุลมนุตฺตรํ ปิยํ มนาปํ ทยิตํ ปาณสมํ ปุตฺตทารทานวรํ พฺราหฺมณสฺส อทาสิฯ

“ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน **จริยาปิฎเก** –

““น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา, มทฺที เทวี น เทสฺสิยา;
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา ปิเย อทาสห’นฺติฯ

“ตสฺมา, มหาราช, เวสฺสตโร ราชา ปุตฺตทานํ [ปุตฺตทารํ (ก.)] ทตฺวา ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิฯ ตสฺส อติเปเมน ทุกฺขิตสฺส พลวโสโก อุปฺปชฺชิ, หทยวตฺถุ อุณฺหมโหสิฯ นาสิกาย อปฺปโหนฺติยา มุเขน อุเณฺห อสฺสาสปสฺสาเส วิสฺสเชฺชสิ, อสฺสูนิ ปริวตฺติตฺวา โลหิตพินฺทูนิ หุตฺวา เนเตฺตหิ นิกฺขมึสุฯ เอวเมว โข, มหาราช, ทุเกฺขน เวสฺสนฺตโร ราชา พฺราหฺมณสฺส ปุตฺตทารมทาสิ ‘มา เม ทานปโถ ปริหายี’ติฯ

“อปิ จ, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา เทฺว อตฺถวเส ปฎิจฺจ พฺราหฺมณสฺส เทฺว ทารเก อทาสิฯ กตเม เทฺว? ทานปโถ จ เม อปริหีโน ภวิสฺสติ, ทุกฺขิเต จ เม ปุตฺตเก วนมูลผเลหิ อิโต นิทานํ อยฺยโก โมเจสฺสตีติฯ ชานาติ หิ, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา ‘น เม ทารกา สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํ, อิเม จ ทารเก อยฺยโก นิกฺกิณิสฺสติ, เอวํ อมฺหากมฺปิ คมนํ ภวิสฺสตี’ติฯ อิเม โข, มหาราช, เทฺว อตฺถวเส ปฎิจฺจ พฺราหฺมณสฺส เทฺว ทารเก อทาสิฯ

“อปิ จ, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา ชานาติ ‘อยํ โข พฺราหฺมโณ ชิโณฺณ วุโฑฺฒ มหลฺลโก ทุพฺพโล ภโคฺค ทณฺฑปรายโณ ขีณายุโก ปริตฺตปุโญฺญ, เนโส สมโตฺถ อิเม ทารเก ทาสโภเคน ภุญฺชิตุ’นฺติฯ สกฺกุเณยฺย ปน, มหาราช, ปุริโส ปากติเกน พเลน อิเม จนฺทิมสูริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว คเหตฺวา เปฬาย วา สมุเคฺค วา ปกฺขิปิตฺวา นิปฺปเภ กตฺวา ถาลกปริโภเคน [ปทีปปริโภเคน (สฺยา.)] ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ? “น หิ, ภเนฺต’’ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, อิมสฺมึ โลเก จนฺทิมสูริยปฺปฎิภาคสฺส เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุนฺติฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส มณิรตนํ สุภํ ชาติมนฺตํ อฏฺฐํสํ สุปริกมฺมกตํ จตุหตฺถายามํ สกฏนาภิปริณาหํ น สกฺกา เกนจิ ปิโลติกาย เวเฐตฺวา เปฬาย ปกฺขิปิตฺวา สตฺถกนิสานปริโภเคน ปริภุญฺชิตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, โลเก จกฺกวตฺติรโญฺญ มณิรตนปฺปฏิภาคสฺส เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, ติธา ปภิโนฺน สพฺพเสโต สตฺตปฺปติฏฺฐิโต อฏฺฐรตนุพฺเพโธ นวรตนายามปริณาโห ปาสาทิโก ทสฺสนีโย อุโปสโถ นาคราชา น สกฺกา เกนจิ สุเปฺปน วา สราเวน วา ปิทหิตุํ, โควจฺฉโก วิย วจฺฉกสาลาย ปกฺขิปิตฺวา ปริหริตุํ วา, เอวเมว โข, มหาราช, โลเก อุโปสถนาคราชปฺปฏิภาคสฺส เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, มหาสมุโทฺท ทีฆปุถุลวิตฺถิโณฺณ คมฺภีโร อปฺปเมโยฺย ทุรุตฺตโร อปริโยคาโฬฺห อนาวโฏ น สกฺกา เกนจิ สพฺพตฺถ ปิทหิตฺวา เอกติเตฺถน ปริโภคํ กาตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, โลเก มหาสมุทฺทปฺปฏิภาคสฺส เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, หิมวโนฺต ปพฺพตราชา ปญฺจโยชนสตํ อจฺจุคฺคโต นเภ ติสหสฺสโยชนายามวิตฺถาโร จตุราสีติกูฏสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิโต ปญฺจนฺนํ มหานทีสตานํ ปภโว มหาภูตคณาลโย นานาวิธคนฺธธโร ทิโพฺพสธสตสมลงฺกโต นเภ วลาหโก วิย อจฺจุคฺคโต ทิสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โลเก หิมวนฺตปพฺพตราชปฺปฏิภาคสฺส เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, รตฺตนฺธการติมิสายํ อุปริปพฺพตเคฺค ชลมาโน มหาอคฺคิกฺขโนฺธ สุวิทูเรปิ ปญฺญายติ, เอวเมว โข, มหาราช, เวสฺสนฺตโร ราชา ปพฺพตเคฺค ชลมาโน มหาอคฺคิกฺขโนฺธ วิย สุวิทูเรปิ ปากโฏ ปญฺญายติ, ตสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เวสฺสนฺตรสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ ยถา, มหาราช, หิมวเนฺต ปพฺพเต นาคปุปฺผสมเย อุชุวาเต วายเนฺต ทส ทฺวาทส โยชนานิ ปุปฺผคโนฺธ วายติ, เอวเมว โข , มหาราช, เวสฺสนฺตรสฺส รโญฺญ อปิ โยชนสหเสฺสหิปิ ยาว อกนิฏฺฐภวนํ เอตฺถนฺตเร สุราสุรครุฬคนฺธพฺพยกฺขรกฺขสมโหรคกินฺนรอินฺทภวเนสุ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต, สีลวรคโนฺธ จสฺส สมฺปวายติ, เตน ตสฺส ทารกา น สกฺกา เกนจิ ทาสโภเคน ภุญฺชิตุํฯ อนุสิโฏฺฐ, มหาราช, ชาลี กุมาโร ปิตรา เวสฺสนฺตเรน รญฺญา ‘อยฺยโก เต, ตาต, ตุเมฺห พฺราหฺมณสฺส ธนํ ทตฺวา นิกฺกิณโนฺต ตํ นิกฺขสหสฺสํ ทตฺวา นิกฺกิณาตุ, กณฺหาชินํ นิกฺกิณโนฺต ทาสสตํ ทาสิสตํ หตฺถิสตํ อสฺสสตํ เธนุสตํ อุสภสตํ นิกฺขสตนฺติ สพฺพสตํ ทตฺวา นิกฺกิณาตุ, ยทิ เต, ตาต, อยฺยโก ตุเมฺห พฺราหฺมณสฺส หตฺถโต อาณาย พลสา มุธา คณฺหาติ, มา ตุเมฺห อยฺยกสฺส วจนํ กริตฺถ, พฺราหฺมณเสฺสว อนุยายิโน โหถา’ติ, เอวมนุสาสิตฺวา ปุเตฺต เปเสสิ, ตโต ชาลีกุมาโร คนฺตฺวา อยฺยเกน ปุโฏฺฐ กเถสิ –

‘‘‘สหสฺสคฺฆํ หิ มํ ตาต, พฺราหฺมณสฺส ปิตา อทา;
อโถ กณฺหาชินํ กญฺญํ, หตฺถีนญฺจ สเตน จา’’’ติฯ

‘‘สุนิเพฺพฐิโต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห; สุภินฺนํ ทิฎฺฐิชาลํ; สุมทฺทิโต ปรวาโท; สกสมโย สุทีปิโต; พฺยญฺชนํ สุปริโสธิตํ; สุวิภโตฺต อโตฺถ; เอวเมตํ ตถา สมฺปฎิจฺฉามี’’ติฯ

เวสฺสนฺตรปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ทุกฺกรการิกปโญฺห

๒. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพว โพธิสตฺตา ทุกฺกรการิกํ กโรนฺติ, อุทาหุ โคตเมเนว โพธิสเตฺตน ทุกฺกรการิกา กตา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, มหาราช , สเพฺพสํ โพธิสตฺตานํ ทุกฺกรการิกา, โคตเมเนว โพธิสเตฺตน ทุกฺกรการิกา กตา’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ยทิ เอวํ อยุตฺตํ, ยํ โพธิสตฺตานํ โพธิสเตฺตหิ เวมตฺตตา โหตี’’ติฯ ‘‘จตูหิ , มหาราช, ฐาเนหิ โพธิสตฺตานํ โพธิสเตฺตหิ เวมตฺตตา โหติฯ กตเมหิ จตูหิ? กุลเวมตฺตตา ปธานเวมตฺตตา [อทฺธานเวมตฺตตา (สี. สฺยา. ปี.)] อายุเวมตฺตตา ปมาณเวมตฺตตาติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, จตูหิ ฐาเนหิ โพธิสตฺตานํ โพธิสเตฺตหิ เวมตฺตตา โหติฯ สเพฺพสมฺปิ, มหาราช, พุทฺธานํ รูเป สีเล สมาธิมฺหิ ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเน จตุเวสารเชฺช ทสตถาคตพเล ฉอสาธารณญาเณ จุทฺทสพุทฺธญาเณ อฎฺฐารสพุทฺธธเมฺม เกวเล จ พุทฺธคุเณ [พุทฺธธเมฺม (สี. ปี.)] นตฺถิ เวมตฺตตา, สเพฺพปิ พุทฺธา พุทฺธธเมฺมหิ สมสมา’’ติฯ

‘‘ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพปิ พุทฺธา พุทฺธธเมฺมหิ สมสมา, เกน การเณน โคตเมเนว โพธิสเตฺตน ทุกฺกรการิกา กตา’’ติ? ‘‘อปริปเกฺก, มหาราช, ญาเณ อปริปกฺกาย โพธิยา โคตโม โพธิสโตฺต เนกฺขมฺมมภินิกฺขโนฺต อปริปกฺกํ ญาณํ ปริปาจยมาเนน ทุกฺกรการิกา กตา’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, เกน การเณน โพธิสโตฺต อปริปเกฺก ญาเณ อปริปกฺกาย โพธิยา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต, นนุ นาม ญาณํ ปริปาเจตฺวา ปริปเกฺก ญาเณ นิกฺขมิตพฺพ’’นฺติ?

‘‘โพธิสโตฺต, มหาราช, วิปรีตํ อิตฺถาคารํ ทิสฺวา วิปฺปฎิสารี อโหสิ, ตสฺส วิปฺปฎิสาริสฺส อรติ อุปฺปชฺชิ, อรติจิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ทิสฺวา อญฺญตโร มารกายิโก เทวปุโตฺต ‘อยํ โข กาโล อรติจิตฺตสฺส วิโนทนายา’ติ เวหาเส ฐตฺวา อิทํ วจนมพฺรวิ –

‘‘มาริส, มา โข ตฺวํ อุกฺกณฺฐิโต อโหสิ, อิโต เต สตฺตเม ทิวเส ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุภวิสฺสติ สหสฺสารํ สเนมิกํ สนาภิกํ สพฺพาการปริปูรํ, ปถวิคตานิ จ เต รตนานิ อากาสฎฺฐานิ จ สยเมว อุปคจฺฉิสฺสนฺติ, ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เอกมุเขน อาณา ปวตฺติสฺสติ, ปโรสหสฺสญฺจ เต ปุตฺตา ภวิสฺสนฺติ สูรา วีรงฺครูปา ปรเสนปฺปมทฺทนา , เตหิ ปุเตฺตหิ ปริกิโณฺณ สตฺตรตนสมนฺนาคโต จตุทฺทีปมนุสาสิสฺสสี’ติฯ

‘‘ยถา นาม ทิวสสนฺตตฺตํ อโยสูลํ สพฺพตฺถ อุปฑหนฺตํ กณฺณโสตํ ปวิเสยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โพธิสตฺตสฺส ตํ วจนํ กณฺณโสตํ ปวิสิตฺถ, อิติ โส ปกติยาว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺสา เทวตาย วจเนน ภิโยฺยโสมตฺตาย อุพฺพิชฺชิ สํวิชฺชิ สํเวคมาปชฺชิฯ

‘‘ยถา ปน, มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขนฺเธ ชลมาโน อเณฺณูน กเฏฺฐน อุปฑฺฒหิโต ภิโยฺยโสมตฺตาย ชเลยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โพธิสตฺโต ปกติยาว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺสา เทวตาย วจเนน ภิโยฺยโสมตฺตาย อุพฺพิชฺชิ สํวิชฺชิ สํเวคมาปชฺชิฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, มหาปถวี ปกติตินฺตา นิพฺพตฺตหริตสทฺทลา อาสิตฺโตทกา จิกฺขลฺลชาตา ปุนเทว มหาเมเฆ อภิวุเฏฺฐ ภิโยฺยโสมตฺตาย จิกฺขลฺลตรา อสฺส, เอวเมว โข, มหาราช, โพธิสตฺโต ปกติยาว อุกฺกณฺฐิโต ตสฺสา เทวตาย วจเนน ภิโยฺยโสมตฺตาย อุพฺพิชฺชิ สํวิชฺชิ สํเวคมาปชฺชี’’ติฯ

‘‘อปิ นุ โข, ภนฺเต นาคเสน, โพธิสตฺตสฺส ยทิ สตฺตเม ทิวเส ทิพฺพํ จกฺกรตนํ นิพฺพเตฺตยฺย, ปฏินิวเตฺตยฺย โพธิสตฺโต ทิเพฺพ จกฺกรตเน นิพฺพเตฺต’’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, สตฺตเม ทิวเส โพธิสตฺตสฺส ทิพฺพํ จกฺกรตนํ นิพฺพเตฺตยฺย, อปิ จ ปโลภนตฺถาย ตาย เทวตาย มุสา ภณิตํ, ยทิปิ, มหาราช, สตฺตเม ทิวเส ทิพฺพํ จกฺกรตนํ นิพฺพเตฺตยฺย, โพธิสตฺโต น นิวเตฺตยฺยฯ กึ การณํ? ‘อนิจฺจ’นฺติ, มหาราช, โพธิสตฺโต ทฬฺหํ อคฺคเหสิ, ‘ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ ทฬฺหํ อคฺคเหสิ, อุปาทานกฺขยํ ปโตฺตฯ

‘‘ยถา, มหาราช, อโนตตฺตทหโต อุทกํ คงฺคํ นทึ ปวิสติ, คงฺคาย นทิยา มหาสมุทฺทํ ปวิสติ, มหาสมุทฺทโต ปาตาลมุขํ ปวิสติ, อปิ นุ, มหาราช, ตํ อุทกํ ปาตาลมุขคตํ ปฏินิวตฺติตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิเสยฺย, มหาสมุทฺทโต คงฺคํ นทึ ปวิเสยฺย, คงฺคาย นทิยา ปุน อโนตตฺตํ ปวิเสยฺยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โพธิสเตฺตน กปฺปานํ สตสหสฺสํ จตฺโร จ อสเงฺขฺยเยฺย กุสลํ ปริปาจิตํ อิมสฺส ภวสฺส การณา, โสยํ อนฺติมภโว อนุปฺปโตฺต ปริปกฺกํ โพธิญาณํ ฉหิ วเสฺสหิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ สพฺพญฺญู โลเก อคฺคปุคฺคโล, อปิ นุ โข, มหาราช, โพธิสโตฺต จกฺกรตนการณา [จกฺกรตนสฺส การณา (สี. สฺยา. ปี.)] ปฏินิวเตฺตยฺยา’’ติ [ปรินิวเตฺตยฺยาติ (สี. ปี. ก.)]? ‘‘น หิ, ภนฺเต’’ติฯ

‘‘อปิ จ, มหาราช, มหาปถวี ปริวเตฺตยฺย สกานนา สปพฺพตา, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึฯ อาโรเหยฺยปิ เจ, มหาราช, คงฺคาย อุทกํ ปฏิโสตํ, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ; วิสุเสฺสยฺยปิ เจ, มหาราช, มหาสมุโทฺท อปริมิตชลธโร โคปเท อุทกํ วิย, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ; ผเลยฺยปิ เจ, มหาราช, สิเนรุปพฺพตราชา สตธา วา สหสฺสธา วา, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ; ปเตยฺยุมฺปิ เจ, มหาราช, จนฺทิมสูริยา สตารกา เลฑฺฑุ วิย ฉมายํ, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ; สํวเตฺตยฺยปิ เจ, มหาราช, อากาโส กิลญฺชมิว, นเตฺวว โพธิสโตฺต ปฏินิวเตฺตยฺย อปตฺวา สมฺมาสโมฺพธึฯ กึ การณา? ปทาลิตตฺตา สพฺพพนฺธนาน’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กติ โลเก พนฺธนานี’’ติ? ‘‘ทส โข ปนิมานิ, มหาราช, โลเก พนฺธนานิ, เยหิ พนฺธเนหิ พทฺธา สตฺตา น นิกฺขมนฺติ, นิกฺขมิตฺวาปิ ปฏินิวตฺตนฺติฯ กตมานิ ทส? มาตา, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ปิตา, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ภริยา, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ปุตฺตา, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ญาตี, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, มิตฺตํ, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ธนํ, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ลาภสกฺกาโร, มหาราช , โลเก พนฺธนํ, อิสฺสริยํ, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, ปญฺจ กามคุณา, มหาราช, โลเก พนฺธนํ, อิมานิ โข มหาราช ทส โลเก พนฺธนานิ, เยหิ พนฺธเนหิ พทฺธา สตฺตา น นิกฺขมนฺติ, นิกฺขมิตฺวาปิ ปฏินิวตฺตนฺติ, ตานิ ทส พนฺธนานิ โพธิสตฺตสฺส ฉินฺนานิ ปทาลิตานิ, ตสฺมา, มหาราช, โพธิสโตฺต น ปฏินิวตฺตตี’’ติฯ

“ภนฺเต นาคเสน, ยทิ โพธิสตฺโต อุปฺปนฺน อรติจิตฺต เทวตาย วจเนน อปริปกฺเก ญาเณ อปริปกฺกาย โพธิยา เนกฺขมฺมมภินิกฺขนฺโต, กึ ตสฺส ทุกฺกรการิกาย กตาย, นนุ นาม สพฺพภกฺเขน ภวิตพฺพํ ญาณปริปากํ อาคมยมาเนนา”ติ?

“ทส โข ปนิเม, มหาราช, ปุคฺคลา โลกสฺมึ โอญฺญาตา อวญฺญาตา หีฬิตา ขีฬิตา ครหิตา ปริภูตา อจิตฺตีกตาฯ กตเม ทส? อิตฺถี, มหาราช, วิธวา โลกสฺมึ โอญฺญาตา อวญฺญาตา หีฬิตา ขีฬิตา ครหิตา ปริภูตา อจิตฺตีกตาฯ ทุพฺพโล, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… อมิตฺตญาติ, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… มหคฺฆโส, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… อครุกุลวาสิโก, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… ปาปมิตฺโต, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… ธนหีโน, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… อาจารหีโน, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… กมฺมหีโน, มหาราช, ปุคฺคโล…เป.… ปโยคหีโน, มหาราช, ปุคฺคโล โลกสฺมึ โอญฺญาโต อวญฺญาโต หีฬิโต ขีฬิโต ครหิโต ปริภูโต อจิตฺตีกโตฯ อิเม โข, มหาราช, ทส ปุคฺคลา โลกสฺมึ โอญฺญาตา อวญฺญาตา หีฬิตา ขีฬิตา ครหิตา ปริภูตา อจิตฺตีกตาฯ อิมานิ โข, มหาราช, ทส ฐานานิ อนุสฺสรมานสฺส โพธิสตฺตสฺส เอวํ สญฺญา อุปฺปชฺชิ ‘มาหํ กมฺมหีโน อสฺสํ ปโยคหีโน ครหิโต เทวมนุสฺสานํ, ยํนูนาหํ กมฺมสฺสามี อสฺสํ กมฺมครุ กมฺมาธิปเตยฺโย กมฺมสีโล กมฺมโธรยฺโห กมฺมนิเกตวา อปฺปมตฺโต วิหเรยฺย’นฺติ, เอวํ โข, มหาราช, โพธิสตฺโต ญาณํ ปริปาเจนฺโต ทุกฺกรการิกํ อกาสี”ติฯ

“ภนฺเต นาคเสน, โพธิสตฺโต ทุกฺกรการิกํ กโรนฺโต เอวมาห ‘น โข ปนาหํ อิมาย กฏุกาย ทุกฺกรการิกาย อธิคจฺฉามิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อลมริยญาณทสฺสนวิเสสํ, สิยา นุ โข อโญฺญ มคฺโค โพธายา’ติฯ อปิ นุ ตสฺมึ สมเย โพธิสตฺตสฺส มคฺคํ อารพฺภ สติสมฺโมโส อโหสี”ติ?

“ปญฺจวีสติ โข ปนิเม, มหาราช, จิตฺตทุพฺพลีกรณา ธมฺมา, เยหิ ทุพฺพลีกตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ กตเม ปญฺจวีสติ? โกโธ, มหาราช, จิตฺตทุพฺพลีกรโณ ธมฺโม, เยน ทุพฺพลีกตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยาย, อุปนาโห…เป.… มกฺโข…เป.… ปฬาโส…เป.… อิสฺสา…เป.… มจฺฉริยํ…เป.… มายา…เป.… สาเฐยฺยํ…เป.… ถมฺโภ…เป.… สารมฺโภ…เป.… มาโน…เป.… อติมาโน …เป.… มโท…เป.… ปมาโท…เป.… ถินมิทฺธํ…เป.… ตนฺทิ [นนฺที (ปี. ก.)] …เป.… อาลสฺยํ…เป.… ปาปมิตฺตตา…เป.… รูปา…เป.… สทฺทา…เป.… คนฺธา…เป.… รสา…เป.… โผฏฺฐพฺพา…เป.… ขุทาปิปาสา…เป.… อรติ, มหาราช, จิตฺตทุพฺพลีกรโณ ธมฺโม, เยน ทุพฺพลีกตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ อิเม โข, มหาราช, ปญฺจวีสติ จิตฺตทุพฺพลีกรณา ธมฺมา, เยหิ ทุพฺพลีกตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ

โพธิสตฺตสฺส โข, มหาราช, ขุทาปิปาสา [ขุทาปิปาสา (สี. ปี. ก.)] กายํ ปริยาทิยึสุ, กาเย ปริยาทินฺเน จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ สตสหสฺสํ, มหาราช, กปฺปานํ [กปฺเป (ก.)] จตุโร จ อสงฺเขฺยยฺเย กปฺเป โพธิสตฺโต จตุนฺนํ เยว อริยสจฺจานํ อภิสมยํ อเนฺวสิ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ, กึ ปนสฺส ปจฺฉิเม ภเว อภิสมยชาติยํ มคฺคํ อารพฺภ สติสมฺโมโส เหสฺสติ? อปิ จ, มหาราช, โพธิสตฺตสฺส สญฺญามตฺตํ อุปฺปชฺชิ ‘สิยา นุ โข อโญฺญ มคฺโค โพธายา’ติฯ ปุเพฺพ โข, มหาราช, โพธิสตฺโต เอกมาสิโก สมาโน ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมนฺเต สีตาย ชมฺพุจฺฉายาย สิริสยเน ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหา

สี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ, ญาณํ ปริปาเจนฺโต โพธิสตฺโต ทุกฺกรการิกํ อกาสี’’ติฯ

ทุกฺกรการิกปญฺโห ทุติโยฯ

## ๓. กุสลากุสลพลวตรปญฺโห

๓. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ อธิมตฺตํ พลวตรํ กุสลํ วา อกุสลํ วา’’ติ? ‘‘กุสลํ, มหาราช, อธิมตฺตํ พลวตรํ, โน ตถา อกุสล’นฺติฯ ‘‘นาหํ, ภนฺเต นาคเสน, ตํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉามิ ‘กุสลํ อธิมตฺตํ พลวตรํ, โน ตถา อกุสล’นฺติ, ทิสฺสนฺติ, ภนฺเต นาคเสน, อิธ ปาณาติปาติโน อทินฺนาทายิโน กาเมสุมิจฺฉาจาริโน มุสาวาทิโน คามฆาติกา ปนฺถทูสกา เนกติกา วญฺจนิกา, สพฺเพ เต ตาวตเกน ปาเปน ลภนฺติ หตฺถเจฺฉทํ ปาทเจฺฉทํ หตฺถปาทเจฺฉทํ กณฺณเจฺฉทํ นาสเจฺฉทํ กณฺณนาสเจฺฉทํ พิลงฺคถาลิกํ สงฺขมุณฺฑิกํ ราหุมุขํ โชติมาลิกํ หตฺถปโชฺชติกํ เอรกวตฺติกํ จีรกวาสิกํ เอเณยฺยกํ พฬิสมํสิกํ กหาปณิกํ ขาราปตจฺฉิกํ ปลิฆปริวตฺติกํ ปลาลปีฐกํ ตเตฺตนปิ เตเลน โอสิญฺจนํ สุนเขหิปิ ขาทาปนํ ชีวสูลาโรปนํ อสินาปิ สีสเจฺฉทํ, เกจิ รตฺติํ ปาปํ กตฺวา รตฺติํ เยว วิปากํ อนุภวนฺติ, เกจิ รตฺติํ กตฺวา ทิวา เยว อนุภวนฺติ, เกจิ ทิวา กตฺวา ทิวา เยว อนุภวนฺติ, เกจิ ทิวา กตฺวา รตฺติํ เยว อนุภวนฺติ, เกจิ เทฺว ตโย ทิวเส วีติวเตฺต อนุภวนฺติ, สเพฺพปิ เต ทิเฎฺฐว ธเมฺม วิปากํ อนุภวนฺติฯ อตฺถิ ปน, ภนฺเต นาคเสน, โกจิ เอกสฺส วา ทฺวินฺนํ วา ติณฺณํ วา จตุนฺนํ วา ปญฺจนฺนํ วา ทสนฺนํ วา สตสฺส วา สหสฺสสฺส วา สตสหสฺสสฺส วา สปริวารํ ทานํ ทตฺวา ทิฎฺฐธมฺมิกํ โภคํ วา ยสํ วา สุขํ วา อนุภวิตา สีเลน วา อุโปสถกเมฺมน วา’’ติ?

‘‘อตฺถิ, มหาราช , จตฺตาโร ปุริสา ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ทิเฎฺฐว ธเมฺม เตเนว สรีรเทเหน ติทสปุเร สมนุปฺปตฺตา’’ติ [ยสมนุปตฺตาติ (สี. ปี.)]ฯ ‘‘โก จ โก จ ภนฺเต’’ติ? ‘‘มนฺธาตา, มหาราช, ราชา, นิมิ ราชา, สาธีโน ราชา, คุตฺติโล จ คนฺธโพฺพ’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, อเนเกหิ ตํ ภวสหเสฺสหิ อนฺตริตํ, ทฺวินฺนเมฺปตํ อมฺหากํ [ทีปิตํ, อมฺหากเมฺปตํ (ก.)] ปโรกฺขํ, ยทิ สมตฺโถสิ วตฺตมานเก ภเว ภควโต ธรมานกาเล กเถหี’’ติ? ‘‘วตฺตมานเกปิ, มหาราช, ภเว ปุณฺณโก ทาโส เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส โภชนํ ทตฺวา ตทเหว เสฎฺฐิฎฺฐานํ อชฺฌุปคโต, โส เอตรหิ ปุณฺณโก เสฎฺฐีติ ปญฺญายิ, โคปาลมาตา เทวี อตฺตโน เกเส วิกฺกิณิตฺวา ลเทฺธหิ อฎฺฐหิ กหาปเณหิ เถรสฺส มหากจฺจายนสฺส อตฺตฎฺฐมกสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา ตทเหว รโญฺญ จณฺฑปโชฺชตสฺส [อุเทนสฺส (สี. ปี.)] อคฺคมเหสิฎฺฐานํ ปตฺตาฯ สุปฺปิยา อุปาสิกา อญฺญตรสฺส คิลานภิกฺขุโน อตฺตโน อูรุมํเสน ปฎิจฺฉาทนียํ ทตฺวา ทุติยทิวเส เยว รูฬฺหวณา สญฺฉวี [สจฺฉวี (สี. ปี.)] อโรคา ชาตาฯ มลฺลิกา เทวี ภควโต อาภิโทสิกํ กุมฺมาสปิณฺฑํ ทตฺวา ตทเหว รโญฺญ โกสลสฺส อคฺคมเหสี ชาตาฯ สุมโน มาลาการโร อฎฺฐหิ สุมนปุปฺผมุฎฺฐีหิ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ตํ ทิวสํ เยว มหาสมฺปตฺติํ ปโตฺตฯ เอกสาฎโก พฺราหฺมโณ อุตฺตรสาฎเกน ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ตํ ทิวสํ เยว สพฺพฎฺฐกํ ลภิ, สเพฺพเปเต, มหาราช, ทิฎฺฐธมฺมิกํ โภคญฺจ ยสญฺจ อนุภวิํสู’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, วิจินิตฺวา ปริเยสิตฺวา ฉ ชเน เยว อทฺทสาสี’’ติฯ ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, อกุสลํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, โน ตถา กุสลํฯ อหญฺหิ, ภนฺเต นาคเสน, เอกทิวสํ เยว ทสปิ ปุริเส ปสฺสามิ ปาปสฺส กมฺมสฺส วิปาเกน สูเลสุ อาโรเปนฺเต, วีสมฺปิ ติํสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ ปสฺสามิ ปาปสฺส กมฺมสฺส วิปา

เกน สูเลสุ อาโรเปเนฺตฯ นนฺทกุลสฺส, ภเนฺต นาคเสน, ภทฺทสาโล นาม เสนาปติปุโตฺต อโหสิฯ เตน จ รญฺญา จนฺทคุเตฺตน สงฺคาโม สมฺปพฺยูโฬฺห อโหสิฯ ตสฺมิํ โข ปน, ภเนฺต นาคเสน, สงฺคาเม อุภโต พลกาเย อสีติกพนฺธรูปานิ อเหสุํ, เอกสฺมิํ กิร สีสกพเนฺธ ปริปาเต [ปริปุเณฺณ (สฺยา.)] เอกํ กพนฺธรูปํ อุฎฺฐหติ, สเพฺพเปเต ปาปเสฺสว กมฺมสฺส วิปาเกน อนยพฺยสนํ อาปนฺนาฯ อิมินาปิ, ภเนฺต นาคเสน, การเณน ภณามิ อกุสลํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, โน ตถา กุสล’’นฺติฯ

‘‘สุยฺยติ, ภเนฺต นาคเสน, อิมสฺมิํ พุทฺธสาสเน โกสเลน รญฺญา อสทิสทานํ ทินฺน’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, สุยฺยตี’’ติฯ ‘‘อปิ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, โกสลราชา ตํ อสทิสํ ทานํ ทตฺวา ตโตนิทานํ กญฺจิ ทิฎฺฐธมฺมิกํ โภคํ วา ยสํ วา สุขํ วา ปฎิลภี’’ติ [ปฎิลภตีติ (ก.)]? ‘‘น หิ, มหาราชา’’ติฯ ‘‘ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, โกสลราชา เอวรูปํ อนุตฺตรํ ทานํ ทตฺวาปิ น ลภิ [น ลภติ (ก.)] ตโตนิทานํ กญฺจิ ทิฎฺฐธมฺมิกํ โภคํ วา ยสํ วา สุขํ วา, เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, อกุสลํ เยว อธิมตฺตํ พลวตรํ, โน ตถา กุสล’’นฺติฯ

‘‘ปริตฺตตฺตา, มหาราช, อกุสลํ ขิปฺปํ ปริณมติ, วิปุลตฺตา กุสลํ ทีเฆน กาเลน ปริณมติ, อุปมายปิ, มหาราช, เอตํ อุปปริกฺขิตพฺพํฯ ยถา, มหาราช, อปรเนฺต ชนปเท กุมุทภณฺฑิกา นาม ธญฺญชาติ มาสลูนา [มาสปูรา (ก.)] อโนฺตเคหคตา โหติ, สาลโย ฉปฺปญฺจมาเสหิ ปริณมนฺติ , กิํ ปเนตฺถ, มหาราช, อนฺตรํ โก วิเสโส กุมุทภณฺฑิกาย จ สาลีนญฺจา’’ติ? ‘‘ปริตฺตตฺตา, ภเนฺต, กุมุทภณฺฑิกาย, วิปุลตฺตา จ สาลีนํฯ สาลโย, ภเนฺต นาคเสน, ราชารหา ราชโภชนํ, กุมุทภณฺฑิกา ทาสกมฺมกรานํ โภชน’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ปริตฺตตฺตา อกุสลํ ขิปฺปํ ปริณมติ, วิปุลตฺตา กุสลํ ทีเฆน กาเลน ปริณมตี’’ติฯ

‘‘ยํ ตตฺถ, ภเนฺต นาคเสน, ขิปฺปํ ปริณมติ, ตํ นาม โลเก อธิมตฺตํ พลวตรํ, ตสฺมา อกุสลํ พลวตรํ, โน ตถา กุสลํฯ ยถา นาม, ภเนฺต นาคเสน, โย โกจิ โยโธ มหติมหายุทฺธํ ปวิสิตฺวา ปฎิสตฺตุํ อุปกจฺฉเก คเหตฺวา อากฑฺฒิตฺวา ขิปฺปตรํ สามิโน อุปเนยฺย, โส โยโธ โลเก สมโตฺถ สูโร นามฯ โย จ ภิสโกฺก ขิปฺปํ สลฺลํ อุทฺธรติ โรคมปเนติ, โส ภิสโกฺก เฉโก นามฯ โย คณโก สีฆสีฆํ คเณตฺวา ขิปฺปํ ทสฺสยติ, โส คณโก เฉโก นามฯ โย มโลฺล ขิปฺปํ ปฎิมลฺลํ อุกฺขิปิตฺวา อุตฺตานกํ ปาเตติ, โส มโลฺล สมโตฺถ สูโร นามฯ เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, ยํ ขิปฺปํ ปริณมติ กุสลํ วา อกุสลํ วา, ตํ โลเก อธิมตฺตํ พลวตร’’นฺติฯ

‘‘อุภยมฺปิ ตํ, มหาราช, กมฺมํ สมฺปรายเวทนียเมว, อปิ จ โข อกุสลํ สาวชฺชตาย ขเณน ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ โหติ, ปุเพฺพเกหิ, มหาราช, ขตฺติเยหิ ฐปิโต เอโส นิยโม ‘โย ปาณํ หนติ, โส ทณฺฑารโห…เป.… โย อทินฺนํ อาทิยติ…เป.… โย ปรทารํ คจฺฉติ…เป.… โย มุสา ภณติ…เป.… โย คามํ ฆาเตติ…เป.… โย ปนฺถํ ทูเสติ…เป.… โย นิกติํ กโรติ…เป.… โย วญฺจนํ กโรติ, โส ทณฺฑารโห วธิตโพฺพ เฉตฺตโพฺพ เภตฺตโพฺพ หนฺตโพฺพ’ติฯ ตํ เต อุปาทาย วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา ทเณฺฑนฺติ วเธนฺติ ฉินฺทนฺติ ภินฺทนฺติ หนนฺติ จ, อปิ นุ, มหาราช, อตฺถิ เกหิจิ ฐปิโต นิยโม ‘โย ทานํ วา เทติ, สีลํ วา รกฺขติ, อุโปสถกมฺมํ วา กโรติ, ตสฺส ธนํ วา ยสํ วา ทาตพฺพ’นฺติ; อปิ นุ ตํ วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา ธนํ วา ยสํ วา เทนฺติ, โจรสฺส กตกมฺมสฺส วธพนฺธนํ วิยา’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยทิ, มหาราช, ทายกานํ วิจินิตฺวา วิจินิตฺวา ธนํ วา ยสํ วา ทเทยฺยุํ, กุสลมฺปิ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ ภเวยฺย, ยสฺมา จ โข, มหาราช, ทายเก น วิจินนฺติ ‘ธนํ วา ยสํ วา ทสฺสามา’ติ, ตสฺมา กุสลํ น ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํฯ อิมินา, มหาราช, การเณน อกุสลํ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ, สมฺปราเยว โส อธิมตฺตํ พลวตรํ เวทนํ เวทยตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, ต

วาทิเสน พุทฺธิมเนฺตน วินา เนโส ปโญฺห สุนิเพฺพฐิโย, โลกิกํ, ภเนฺต นาคเสน, โลกุตฺตเรน วิญฺญาปิต''นฺติฯ

กุสลากุสลพลวตรปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ปุพฺพเปตาทิสปโญฺห

๔. ''ภเนฺต นาคเสน, อิเม ทายกา ทานํ ทตฺวา ปุพฺพเปตานํ อาทิสนฺติ [อุทฺทิสนฺติ (ก. สี.)] 'อิทํ เตสํ ปาปุณาตู'ติ, อปิ นุ เต กิญฺจิ ตโตนิทานํ วิปากํ ปฏิลภนฺตี''ติ? ''เกจิ, มหาราช, ปฏิลภนฺติ, เกจิ นปฺปฏิลภนฺตี''ติฯ ''เก, ภเนฺต, ปฏิลภนฺติ, เก นปฺปฏิลภนฺตี''ติ? ''นิรยูปปนฺนา, มหาราช, นปฺปฏิลภนฺติ, สคฺคคตา นปฺปฏิลภนฺติ, ติรจฺฉานโยนิคตา นปฺปฏิลภนฺติ, จตุนฺนํ เปตานํ ตโย เปตา นปฺปฏิลภนฺติ วนฺตาสิกา ขุปฺปิปาสิโน นิชฺฌามตณฺหิกา, ลภนฺติ เปตา ปรทตฺตูปชีวิโน, เตปิ สรมานา เยว ลภนฺตี''ติฯ

''เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, ทายกานํ ทานํ วิโสสิตํ [วิโสตํ (สี. ปี.)] โหติ อผลํ, เยสํ อุทฺทิสฺส กตํ ยทิ เต นปฺปฏิลภนฺตี''ติ? ''น หิ ตํ, มหาราช, ทานํ อผลํ โหติ อวิปากํ, ทายกา เยว ตสฺส ผลํ อนุภวนฺตี''ติฯ ''เตน หิ, ภเนฺต นาคเสน, การเณน มํ สญฺญาเปหี''ติฯ ''อิธ, มหาราช, เกจิ มนุสฺสา มจฺฉมํสสุราภตฺตขชฺชกานิ ปฏิยาเทตฺวา ญาติกุลํ คจฺฉนฺติ, ยทิ เต ญาตกา ตํ อุปายนํ น สมฺปฏิเจฺฉยฺยุํ, อปิ นุ ตํ อุปายนํ วิโสสิตํ คเจฺฉยฺย วินเสฺสยฺย วา''ติ? ''น หิ, ภเนฺต, สามิกานํ เยว ตํ โหตี''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, ทายกา เยว ตสฺส ผลํ อนุภวนฺติฯ ยถา ปน , มหาราช, ปุริโส คพฺภํ ปวิโฏฺฐ อสติ ปุรโต นิกฺขมนมุเข เกน นิกฺขเมยฺยา''ติฯ ''ปวิเฏฺฐเนว ภเนฺต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, ทายกา เยว ตสฺส ผลํ อนุภวนฺตี''ติฯ ''โหตุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ, ทายกา เยว ตสฺส ผลํ อนุภวนฺติ, น มยํ ตํ การณํ วิโลเมมาติฯ

''ภเนฺต นาคเสน, ยทิ อิเมสํ ทายกานํ ทินฺนทานํ ปุพฺพเปตานํ ปาปุณาติ, เต จ ตสฺส วิปากํ อนุภวนฺติฯ เตน หิ โย ปาณาติปาตี ลุทฺโท โลหิตปาณี ปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป มนุเสฺส ฆาเตตฺวา ทารุณํ กมฺมํ กตฺวา ปุพฺพเปตานํ อาทิเสยฺย 'อิมสฺส เม กมฺมสฺส วิปาโก ปุพฺพเปตานํ ปาปุณาตู'ติ, อปิ นุ ตสฺส วิปาโก ปุพฺพเปตานํ ปาปุณาตี''ติ? ''น หิ, มหาราชา''ติฯ

''ภเนฺต นาคเสน, โก ตตฺถ เหตุ กึ การณํ, เยน กุสลํ ปาปุณาติ อกุสลํ น ปาปุณาตี''ติ? ''เนโส, มหาราช, ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพ, มา จ ตฺวํ, มหาราช, 'วิสชฺชโก อตฺถี'ติ อปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉิ, 'กิสฺส อากาโส นิราลโมฺพ, กิสฺส คงฺคา อุทฺธมฺมุขา น สนฺทติ, กิสฺส อิเม มนุสฺสา จ ทิชา จ ทฺวิปทา มิคา จตุปฺปทา'ติ ตมฺปิ มํ ตฺวํ ปุจฺฉิสฺสสี''ติฯ ''นาหํ ตํ, ภเนฺต นาคเสน, วิเหสาเปโกฺข ปุจฺฉามิ, อปิ จ นิพฺพาหนตฺถาย [นิพฺพานตฺถาย (ก.)] สเนฺทหสฺส ปุจฺฉามิ, พหู มนุสฺสา โลเก วามคามิโน [ปาปคาหิโน (สฺยา.)] วิจกฺขุกา, 'กินฺติ เต โอตารํ น ลเภยฺยุ'นฺติ เอวาหํ ตํ ปุจฺฉามี''ติฯ ''น สกฺกา, มหาราช, สห อกเตน อนนุมเตน สห ปาปํ กมฺมํ สํวิภชิตุํฯ

''ยถา, มหาราช, มนุสฺสา อุทกนิพฺพาหเนน อุทกํ สุวิทูรมฺปิ หรนฺติ, อปิ นุ, มหาราช, สกฺกา ฆนมหาเสลปพฺพโต [ปพฺพตโต (ก.)] นิพฺพาหเนน ยถิจฺฉิตํ หริตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, สกฺกา กุสลํ สํวิภชิตุํ, น สกฺกา อกุสลํ สํวิภชิตุํฯ ยถา วา ปน, มหาราช, สกฺกา เตเลน ปทีโป ชาเลตุํ, อปิ นุ, มหาราช, สกฺกา อุทเกน ปทีโป ชาเลตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, สกฺกา กุสลํ สํวิภชิตุํ, น สกฺกา อกุสลํ สํวิภชิตุํฯ

ยถา วา ปน, มหาราช, กสฺสกา ตฬากโต อุทกํ นีหริตฺวา ธญฺญํ ปริปาเจนฺติ, อปิ นุ โข, มหาราช, สกฺกา มหาสมุทฺทโต อุทกํ นีหริตฺวา ธญฺญํ ปริปาเจตุ''นฺติ? ''น หิ, ภนฺเต''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, สกฺกา กุสลํ สํวิภชิตุํ, น สกฺกา อกุสลํ สํวิภชิตุ''นฺติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, เกน การเณน สกฺกา กุสลํ สํวิภชิตุํ, น สกฺกา อกุสลํ สํวิภชิตุํฯ การเณน มํ สญฺญาเปหิ, นาหํ อนฺโธ อนาโลโก สุตฺวา เวทิสฺสามี''ติฯ ''อกุสลํ, มหาราช, โถกํ, กุสลํ พหุกํ, โถกตฺตา อกุสลํ กตฺตารํเยว ปริยาทิยติ, พหุกตฺตา กุสลํ สเทวกํ โลกํ อโชฺตฺถรตี''ติฯ ''โอปมฺมํ กโรหี''ติฯ

''ยถา, มหาราช, ปริตฺตํ เอกํ อุทกพินฺทุ ปถวิยํ นิปเตยฺย, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, อุทกพินฺทุ ทสปิ ทฺวาทสปิ โยชนานิ อโชฺตฺถเรยฺยา''ติ? ''น หิ, ภนฺเต, ยตฺถ ตํ อุทกพินฺทุ นิปติตํ, ตตฺเถว ปริยาทิยตี''ติฯ ''เกน การเณน, มหาราชา''ติ? ''ปริตฺตตฺตา, ภนฺเต, อุทกพินฺทุสฺสา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, ปริตฺตํ อกุสลํ ปริตฺตตฺตา กตฺตารํเยว ปริยาทิยติ, น สกฺกา สํวิภชิตุํฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, มหติมหาเมโฆ อภิวเสฺสยฺย ตปฺปยนฺโต ธรณิตลํ, อปิ นุ โข โส, มหาราช, มหาเมโฆ สมนฺตโต โอตฺถเรยฺยา''ติฯ ''อาม, ภนฺเต, ปูรยิตฺวา โส มหาเมโฆ โสพฺภสร สริตสาขากนฺทรปทรทหตฬาก [มาติกาตฬาก (ก.)] อุทปานโปกฺขรณิโย ทสปิ ทฺวาทสปิ โยชนานิ อโชฺตฺถเรยฺยา''ติฯ ''เกน การเณน, มหาราชา''ติ? ''มหนฺตตฺตา, ภนฺเต, เมฆสฺสา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, กุสลํ พหุกํ, พหุกตฺตา สกฺกา เทวมนุเสฺสหิปิ สํวิภชิตุ''นฺติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, เกน การเณน อกุสลํ โถกํ กุสลํ พหุตร''นฺติ? ''อิธ, มหาราช, โย โกจิ ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, โส หฏฺโฐ ปหฏฺโฐ หสิโต ปมุทิโต ปสนฺนมานโส เวทชาโต โหติ, ตสฺส อปราปรํ ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติมนสฺส ภิโยฺย ภิโยฺย กุสลํ ปวฑฺฒติฯ

''ยถา, มหาราช, อุทปาเน พหุสลิลสมฺปุณฺเณ เอเกน เทเสน อุทกํ ปวิเสยฺย, เอเกน นิกฺขเมยฺย, นิกฺขมเนฺตปิ อปราปรํ อุปฺปชฺชติ, น สกฺกา โหติ ขยํ ปาเปตุํฯ เอวเมว โข , มหาราช, กุสลํ ภิโยฺย ภิโยฺย ปวฑฺฒติฯ วสฺสสเตปิ เจ, มหาราช, ปุริโส กตํ กุสลํ อาวเชฺชยฺย, อาวชฺชิเต อาวชฺชิเต ภิโยฺย ภิโยฺย กุสลํ ปวฑฺฒติฯ ตสฺส ตํ กุสลํ สกฺกา โหติ ยทิจฺฉเกหิ สทฺธิํ สํวิภชิตุํ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน กุสลํ พหุตรํฯ

''อกุสลํ ปน, มหาราช, กโรโนฺต ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี โหติ, วิปฺปฏิสาริโน จิตฺตํ ปฏิลียติ ปฏิกุฏติ ปฏิวตฺตติ น สมฺปสารียติ โสจติ ตปฺปติ หายติ ขียติ น ปริวฑฺฒติ ตตฺเถว ปริยาทิยติฯ ยถา, มหาราช, สุกฺขาย นทิยา มหาปุฬินาย อุนฺนตาวนตาย กุฏิลสงฺกุฏิลาย อุปริโต ปริตฺตํ อุทกํ อาคจฺฉนฺตํ หายติ ขียติ น ปริวฑฺฒติ ตตฺเถว ปริยาทิยติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อกุสลํ กโรนฺตสฺส จิตฺตํ ปฏิลียติ ปฏิกุฏติ ปฏิวตฺตติ น สมฺปสารียติ โสจติ ตปฺปติ หายติ ขียติ น ปริวฑฺฒติ ตตฺเถว ปริยาทิยติ, อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกุสลํ โถก''นฺติฯ ''สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

ปุพฺพเปตาทิสปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. สุปินปโญฺห

**๕**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, อิมสฺมึ โลเก นรนาริโย สุปินํ ปสฺสนฺติ กลฺยาณมฺปิ ปาปกมฺปิ, ทิฏฺฐปุพฺพมฺปิ อทิฏฺฐปุพฺพมฺปิ, กตปุพฺพมฺปิ อกตปุพฺพมฺปิ, เขมมฺปิ สภยมฺปิ, ทูเรปิ สนฺติเกปิ, พหุวิธานิปิ อเนกวณฺณสหสฺสานิ ทิสฺสนฺติ, กิเญฺจตํ สุปินํ นาม, โก เจตํ ปสฺสตี’’ติ? ‘‘นิมิตฺตเมตํ, มหาราช, สุปินํ นาม, ยํ จิตฺตสฺส อาปาต [อาปาถ (สี. ปี.)] มุปคจฺฉติฯ ฉยิเม, มหาราช, สุปินํ ปสฺสนฺติ, วาติโก สุปินํ ปสฺสติ, ปิตฺติโก สุปินํ ปสฺสติ, เสมฺหิโก สุปินํ ปสฺสติ, เทวตูปสํหารโต สุปินํ ปสฺสติ, สมุทาจิณฺณโต สุปินํ ปสฺสติ, ปุพฺพนิมิตฺตโต สุปินํ ปสฺสติ, ตตฺร, มหาราช, ยํ ปุพฺพนิมิตฺตโต สุปินํ ปสฺสติ, ตํ เยว สจฺจํ, อวเสสํ มิจฺฉา’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, โย ปุพฺพนิมิตฺตโต สุปินํ ปสฺสติ, กึ ตสฺส จิตฺตํ สยํ คนฺตฺวา ตํ นิมิตฺตํ วิจินาติ, ตํ วา นิมิตฺตํ จิตฺตสฺส อาปาตมุปคจฺฉติ, อโญฺญ วา อาคนฺตฺวา ตสฺส อาโรเจตี’’ติ? ‘‘น, มหาราช, ตสฺส จิตฺตํ สยํ คนฺตฺวา ตํ นิมิตฺตํ วิจินาติ, นาปิ อโญฺญ โกจิ อาคนฺตฺวา ตสฺส อาโรเจติ, อถ โข ตํ เยว นิมิตฺตํ จิตฺตสฺส อาปาตมุปคจฺฉติฯ ยถา, มหาราช, อาทาโส น สยํ กุหิญฺจิ คนฺตฺวา ฉายํ วิจินาติ, นาปิ อโญฺญ โกจิ ฉายํ อาเนตฺวา อาทาสํ อาโรเปติ [อาโรเจติ (ก.)], อถ โข ยโต กุโตจิ ฉายา อาคนฺตฺวา อาทาสสฺส อาปาตมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, น ตสฺส จิตฺตํ สยํ คนฺตฺวา ตํ นิมิตฺตํ วิจินาติ, นาปิ อโญฺญ โกจิ อาคนฺตฺวา อาโรเจติ, อถ โข ยโต กุโตจิ นิมิตฺตํ อาคนฺตฺวา จิตฺตสฺส อาปาตมุปคจฺฉตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, ยํ ตํ จิตฺตํ สุปินํ ปสฺสติ, อปิ นุ ตํ จิตฺตํ ชานาติ ‘เอวํ นาม วิปาโก ภวิสฺสติ เขมํ วา ภยํ วา’ติ? ‘‘น หิ, มหาราช, ตํ จิตฺตํ ชานาติ ‘เอวํวิปาโก ภวิสฺสติ เขมํ วา ภยํ วา’ติ, นิมิตฺเต ปน อุปฺปเนฺน อเญฺญสํ กเถติ, ตโต เต อตฺถํ กเถนฺตี’’ติฯ

‘‘อิงฺฆ, ภเนฺต นาคเสน, การณํ เม ทเสฺสหี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, สรีเร ติลกา ปีฬกา ททฺทูนิ อุฎฺฐหนฺติ ลาภาย วา อลาภาย วา, ยสาย วา อยสาย วา, นินฺทาย วา ปสํสาย วา, สุขาย วา ทุกฺขาย วา, อปิ นุ ตา, มหาราช, ปีฬกา ชานิตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ ‘อิมํ นาม มยํ อตฺถํ นิปฺผาเทสฺสามา’’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต, ยาทิเส ตา โอกาเส ปีฬกา สมฺภวนฺติ, ตตฺถ ตา ปีฬกา ทิสฺวา เนมิตฺตกา พฺยากโรนฺติ ‘เอวํ นาม วิปาโก ภวิสฺสตี’’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, ยํ ตํ จิตฺตํ สุปินํ ปสฺสติ, น ตํ จิตฺตํ ชานาติ ‘เอวํ นาม วิปาโก ภวิสฺสติ เขมํ วา ภยํ วา’ติ, นิมิตฺเต ปน อุปฺปเนฺน อเญฺญสํ กเถติ, ตโต เต อตฺถํ กเถนฺตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, โย สุปินํ ปสฺสติ, โส นิทฺทายเนฺต, อุทาหุ ชาครเนฺต [ชคฺคเนฺต (สี. ปี.)] ปสฺสตี’’ติ? ‘‘โย โส, มหาราช, สุปินํ ปสฺสติ, น โส นิทฺทายเนฺต ปสฺสติ, นาปิ ชาครเนฺต ปสฺสติฯ อปิ จ โอกฺกเนฺต มิเทฺธ อสมฺปเตฺต ภวเงฺค เอตฺถนฺตเร สุปินํ ปสฺสติฯ มิทฺธสมารูฬฺหสฺส, มหาราช, จิตฺตํ ภวงฺคคตํ โหติ, ภวงฺคคตํ จิตฺตํ นปฺปวตฺตติ, อปฺปวตฺตํ จิตฺตํ สุขทุกฺขํ นปฺปชานาติ, อปฺปฎิวิชานนฺตสฺส สุปิโน น โหติ, ปวตฺตมาเน จิเตฺต สุปินํ ปสฺสติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ติมิเร อนฺธกาเร อปฺปภาเส สุปริสุเทฺธปิ อาทาเส ฉายา น ทิสฺสติ , เอวเมว โข, มหาราช, มิทฺธสมารูเฬฺห จิเตฺต ภวงฺคคเต ติฎฺฐมาเนปิ สรีเร จิตฺตํ อปฺปวตฺตํ โหติ, อปฺปวเตฺต จิเตฺต สุปินํ น ปสฺสติ ฯ ยถา, มหาราช, อาทาโส, เอวํ สรีรํ ทฎฺฐพฺพํ; ยถา อนฺธกาโร, เอวํ มิทฺธํ ทฎฺฐพฺพํ; ยถา อาโลโก, เอวํ จิตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, มหิโกตฺถฏฺสฺส สูริยสฺส ปภา น ทิสฺสติ สนฺตา เยว สูริยรสฺมิ อปฺปวตฺตา โหติ, อปฺปวตฺตาย สูริยรสฺมิยา อาโลโก น โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, มิทฺธสมารูฬฺหสฺส จิตฺตํ ภวงฺคคตํ โหติ, ภวงฺคคตํ จิตฺตํ นปฺปวตฺตติ, อปฺปวเตฺต จิเตฺต สุปินํ น ปสฺสติฯ ยถา, มหาราช, สูริโย, เอวํ สรีรํ ทฏฺฐพฺพํ; ยถา มหิโกตฺถรณํ, เอวํ มิทฺธํ ทฏฺฐพฺพํ; ยถา สูริยรสฺมิ, เอวํ จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ทฺวินฺนํ, มหาราช, สเนฺตปิ สรีเร จิตฺตํ อปฺปวตฺตํ โหติ, มิทฺธสมารูฬฺหสฺส ภวงฺคคตสฺส สเนฺตปิ สรีเร จิตฺตํ อปฺปวตฺตํ โหติ, นิโรธสมาปนฺนสฺส สเนฺตปิ สรีเร จิตฺตํ อปฺปวตฺตํ โหติ, ชาครนฺตสฺส, มหาราช, จิตฺตํ โลลํ โหติ วิวฏํ ปากฏํ อนิพทฺธํ, เอวรูปสฺส จิเตฺต นิมิตฺตํ อาปาถํ น อุเปติฯ ยถา, มหาราช, ปุริสํ วิวฏํ ปากฏํ อกิริยํ อรหสฺสํ รหสฺสกามา ปริวเชฺชนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ชาครนฺตสฺส ทิโพฺพ อโตฺถ อาปาถํ น อุเปติ, ตสฺมา ชาครโนฺต สุปินํ น ปสฺสติฯ ยถา วา ปน, มหาราช, ภิกฺขุํ ภินฺนาชีวํ อนาจารํ ปาปมิตฺตํ ทุสฺสีลํ กุสีตํ หีนวีริยํ กุสลา โพธิปกฺขิยา ธมฺมา อาปาถํ น อุเปนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ชาครนฺตสฺส ทิโพฺพ อโตฺถ อาปาถํ น อุเปติ, ตสฺมา ชาครโนฺต สุปินํ น ปสฺสตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ มิทฺธสฺส อาทิมชฺฌปริโยสาน’’นฺติ? ‘‘อาม, มหาราช, อตฺถิ มิทฺธสฺส อาทิมชฺฌปริโยสาน’’นฺติฯ ‘‘กตมํ อาทิ, กตมํ มชฺฌํ, กตมํ ปริโยสาน’’นฺติ? ‘‘โย, มหาราช, กายสฺส โอนาโห ปริโยนาโห ทุพฺพลฺยํ มนฺทตา อกมฺมญฺญตา กายสฺส, อยํ มิทฺธสฺส อาทิ; โย, มหาราช, กปินิทฺทาปเรโต โวกิณฺณกํ ชคฺคติ [โวกิณฺณตํ คจฺฉติ (นิสฺย)], อิทํ มิทฺธสฺส มชฺฌํ; ภวงฺคคติ ปริโยสนํฯ มชฺฌูปคโต, มหาราช, กปินิทฺทาปเรโต สุปินํ ปสฺสติฯ ยถา, มหาราช, โกจิ ยตจารี สมาหิตจิโตฺต ฐิตธโมฺม อจลพุทฺธิ ปหีนโกตูหลสทฺทํ วนมโชฺฌคาหิตฺวา สุขุมํ อตฺถํ จินฺตยติ, น จ โส ตตฺถ มิทฺธํ โอกฺกมติ, โส ตตฺถ สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺต สุขุมํ อตฺถํ ปฏิวิชฺฌติ, เอวเมว โข, มหาราช, ชาคโร น มิทฺธสมาปโนฺน , มชฺฌูปคโต กปินิทฺทาปเรโต สุปินํ ปสฺสติฯ ยถา, มหาราช, โกตูหลสโทฺท, เอวํ ชาครํ ทฏฺฐพฺพํ; ยถา วิวิตฺตํ วนํ, เอวํ กปินิทฺทาปเรโต ทฏฺฐโพฺพ ; ยถา โส โกตูหลสทฺทํ โอหาย มิทฺธํ วิวเชฺชตฺวา มชฺฌตฺตภูโต สุขุมํ อตฺถํ ปฏิวิชฺฌติ, เอวํ ชาคโร น มิทฺธสมาปโนฺน กปินิทฺทาปเรโต สุปินํ ปสฺสตี’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

สุปินปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. อกาลมรณปโญฺห

**๖**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เย เต สตฺตา มรนฺติ, สเพฺพ เต กาเล เยว มรนฺติ, อุทาหุ อกาเลปิ มรนฺตี’’ติ? ‘‘อตฺถิ, มหาราช, กาเลปิ มรณํ, อตฺถิ อกาเลปิ มรณ’’นฺติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, เก กาเล มรนฺติ, เก อกาเล มรนฺตี’’ติ? ‘‘ทิฏฺฐปุพฺพา ปน, มหาราช, ตยา อมฺพรุกฺขา วา ชมฺพุรุกฺขา วา, อญฺญสฺมา วา ปน ผลรุกฺขา ผลานิ ปตนฺตานิ อามานิ จ ปกฺกานิ จา’’ติ? ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ยานิ ตานิ, มหาราช, ผลานิ รุกฺขโต ปตนฺติ, สพฺพานิ ตานิ กาเล เยว ปตนฺติ, อุทาหุ อกาเลปี’’ติ? ‘‘ยานิ ตานิ, ภเนฺต นาคเสน, ผลานิ ปริปกฺกานิ วิลีนานิ ปตนฺติ, สพฺพานิ ตานิ กาเล ปตนฺติฯ ยานิ ปน ตานิ อวเสสานิ ผลานิ เตสุ กานิจิ กิมิวิทฺธานิ ปตนฺติ, กานิจิ ลคุฬหตานิ [สกุณปหตา (สฺยา.), ลกุฏหตานิ (สี. ปี. ก.)] ปตนฺติ, กานิจิ วาตปฺปหตานิ ปตนฺติ, กานิจิ อโนฺตปูติกานิ หุตฺวา ปตนฺติ, สพฺพานิ ตานิ อกาเล ปตนฺ

ตี’’ติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, เย เต ชราเวคหตา มรนฺติ, เต เยว กาเล มรนฺติ, อวเสสา เกจิ กมฺมปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, เกจิ คติปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, เกจิ กิริยปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺตี’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, เย เต กมฺมปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, เยปิ เต คติปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, เยปิ เต กิริยปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, เยปิ เต ชราเวคปฺปฏิพาฬฺหา มรนฺติ, สเพฺพ เต กาเล เยว มรนฺติ, โยปิ มาตุกุจฺฉิคโต มรติ, โส ตสฺส กาโล, กาเล เยว โส มรติฯ โยปิ วิชาตฆเร มรติ, โส ตสฺส กาโล , โสปิ กาเล เยว มรติฯ โยปิ มาสิโก มรติ…เป.… โยปิ วสฺสสติโก มรติ, โส ตสฺส กาโล, กาเล เยว โส มรติ, เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, อกาเล มรณํ นาม น โหติ, เย เกจิ มรนฺติ, สเพฺพ เต กาเล เยว มรนฺตี’’ติฯ

‘‘สตฺติเม , มหาราช, วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรนฺติฯ กตเม สตฺต? ชิฆจฺฉิโต, มหาราช, โภชนํ อลภมาโน อุปหตพฺภนฺตโร วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, ปิปาสิโต, มหาราช, ปานียํ อลภมาโน ปริสุกฺขหทโย วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, อหินา ทโฎฺฐ, มหาราช, วิสเวคาภิหโต ติกิจฺฉกํ อลภมาโน วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, วิสมาสิโต, มหาราช, ฑยฺหเนฺตสุ องฺคปจฺจเงฺคสุ อคทํ อลภมาโน วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, อคฺคิคโต, มหาราช, ฌายมาโน นิพฺพาปนํ อลภมาโน วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, อุทกคโต, มหาราช, ปติฎฺฐํ อลภมาโน วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, สตฺติหโต, มหาราช, อาพาธิโก ภิสกฺกํ อลภมาโน วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรติ, อิเม โข, มหาราช, สตฺต วิชฺชมาเนปิ อุตฺตริํ อายุสฺมิํ อกาเล มรนฺติฯ ตตฺราปาหํ, มหาราช, เอกํเสน วทามิฯ

‘‘อฎฺฐวิเธน, มหาราช, สตฺตานํ กาลงฺกิริยา โหติ, วาตสมุฎฺฐาเนน ปิตฺตสมุฎฺฐาเนน เสมฺหสมุฎฺฐาเนน สนฺนิปาติเกน อุตุวิปริณาเมน วิสมปริหาเรน โอปกฺกมิเกน กมฺมวิปาเกน, มหาราช, สตฺตานํ กาลงฺกิริยา โหติฯ ตตฺร, มหาราช, ยทิทํ กมฺมวิปาเกน กาลงฺกิริยา, สา เยว ตตฺถ สามยิกา [สามายิกา (ก.)] กาลงฺกิริยา, อวเสสา อสามยิกา กาลงฺกิริยาติฯ ภวติ จ –

> ‘‘‘ชิฆจฺฉาย ปิปาสาย, อหิทฎฺฐา [อหิทโฎฺฐ (สี.), อหินา ทโฎฺฐ (ปี.)] วิเสน จ;
> อคฺคิอุทกสตฺตีหิ, อกาเล ตตฺถ มียติ;
> วาตปิเตฺตน เสเมฺหน, สนฺนิปาเตนุตูหิ จ;
> วิสโมปกฺกมกเมฺมหิ, อกาเล ตตฺถ มียตี’ติฯ

‘‘เกจิ , มหาราช, สตฺตา ปุเพฺพ กเตน เตน เตน อกุสลกมฺมวิปาเกน มรนฺติฯ อิธ, มหาราช, โย ปุเพฺพ ปเร ชิฆจฺฉาย มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ ชิฆจฺฉาย ปริปีฬิโต ฉาโต ปริกิลนฺโต สุกฺขมิลาตหทโย พุภุกฺขิโต [สุกฺขิโต (สี. ปี. ก.)] วิสุกฺขิโต ฌายโนฺต อพฺภนฺตรํ ปริฑยฺหโนฺต ชิฆจฺฉาย เยว มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

‘‘โย ปุเพฺพ ปเร ปิปาสาย มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ เปโต หุตฺวา นิชฺฌามตณฺหิโก สมาโน ลูโข กิโส ปริสุกฺขิตหทโย ปิปาสาย เยว มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

‘‘โย ปุเพฺพ ปเร อหินา ฑํสาเปตฺวา มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ อชครมุเขเนว อชครมุขํ กณฺหสปฺปมุเขเนว กณฺหสปฺปมุขํ ปริวตฺติตฺวา เตหิ ขายิตขายิโต อหีหิ ทโฎฺฐ เยว

มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

“โย ปุเพฺพ ปเร วิสํ ทตฺวา มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ ฑยฺหเนฺตหิ องฺคปจฺจงฺคหิ ภิชฺชมาเนน สรีเรน กุณปคนฺธํ วายโนฺต วิเสเนว มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

“โย ปุเพฺพ ปเร อคฺคินา มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ องฺคารปพฺพเตเนว องฺคารปพฺพตํ ยมวิสเยเนว ยมวิสยํ ปริวตฺติตฺวา ทฑฺฒวิทฑฺฒคโตฺต อคฺคินา เยว มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มลลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

“โย ปุเพฺพ ปเร อุทเกน มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ หตวิลุตฺตภคฺคทุพฺพลคโตฺต ขุพฺภิตจิโตฺต [ขุภิตจิโตฺต (สี. ปี.)] อุทเกเนว [อุทเก เยว (พหูสุ)] มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํฯ

“โย ปุเพฺพ ปเร สตฺติยา มาเรติ, โส พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ ฉินฺนภินฺนโกฏฺฏิตวิโกฏฺฏิโต สตฺติมุขสมาหโต สตฺติยา เยว มรติ ทหโรปิ มชฺฌิโมปิ มหลฺลโกปิ, อิทมฺปิ ตสฺส สามยิกมรณํ”ฯ

“ภเนฺต นาคเสน, อกาเล มรณํ อตฺถีติ ยํ วเทติ, อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ อติทิสาติ”ฯ “ยถา, มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขโนฺธ อาทินฺนติณกฏฺฐสาขาปลาโส ปริยาทินฺนภโกฺข อุปาทานสงฺขยา นิพฺพายติ, โส อคฺคิ วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว สมเย นิพฺพุโต นามา’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ พหูนิ ทิวสสหสฺสานิ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘สมเย มรณมุปคโต’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, มหติมหาอคฺคิกฺขโนฺธ อาทินฺนติณกฏฺฐสาขาปลาโส อสฺส, ตํ อปริยาทิเนฺน เยว ติณกฏฺฐสาขาปลาเส มหติมหาเมโฆ อภิปฺปวสฺสิตฺวา นิพฺพาเปยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, มหาอคฺคิกฺขโนฺธ สมเย นิพฺพุโต นาม โหตี”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “กิสฺส ปน โส, มหาราช, ปจฺฉิโม อคฺคิกฺขโนฺธ ปุริมเกน อคฺคิกฺขเนฺธน สมสมคติโก นาโหสี”ติ? “อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, เมเฆน ปฏิปีฬิโต โส อคฺคิกฺขโนฺธ อสมเย นิพฺพุโต”ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา ปิตฺตสมุฏฺฐาเนน วา เสมฺหสมุฏฺฐาเนน วา สนฺนิปาติเกน วา อุตุปริณามเชน วา วิสมปริหารเชน วา โอปกฺกมิเกน วา ชิฆจฺฉาย วา ปิปาสาย วา สปฺปทเฏฺฐน วา วิสมาสิเตน วา อคฺคินา วา อุทเกน วา สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถิฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, คคเน มหติมหาวลาหโก อุฏฺฐหิตฺวา นินฺนญฺจ ถลญฺจ ปริปูรยโนฺต อภิวสฺสติ, โส วุจฺจติ ‘เมโฆ อนีติโก อนุปทฺทโว วสฺสตี’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ จิรํ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘สมเย มรณมุปคโต’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, คคเน มหติมหาวลาหโก อุฏฺฐหิตฺวา อนฺตราเยว มหตา วาเตน อพฺภตฺถํ คเจฺฉยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, มหาวลาหโก สมเย วิคโต นาม โหตี”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “กิสฺส ปน โส, มหาราช, ปจฺฉิโม วลาหโก ปุริเมน วลาหเกน สมสมคติโก นาโห

สี’’ติ? ‘‘อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, วาเตน ปฏิปีฬิโต โส วลาหโก อสมยปฺปโตฺต เยว วิคโต’’ติ ฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาต สมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, พลวา อาสีวิโส กุปิโต กิญฺจิเทว ปุริสํ ฑํเสยฺย, ตสฺส ตํ วิสํ อนีติกํ อนุปทฺทวํ มรณํ ปาเปยฺย, ตํ วิสํ วุจฺจติ ‘อนีติกมนุปทฺทวํ โกฏิคต’นฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ จิรํ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว ชีวิตโกฏิคโต สามยิกํ มรณมุปคโต’ติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, พลวตา อาสีวิเสน ทฏฺฐสฺส อนฺตราเยว อาหิตุณฺฑิโก อคทํ ทตฺวา อวิสํ กเรยฺย, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, วิสํ สมเย วิคตํ นาม โหตี’’ติ? ‘‘น หิ ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน ตํ, มหาราช, ปจฺฉิมํ วิสํ ปุริมเกน วิเสน สมสมคติกํ นาโหสี’’ติ? ‘‘อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, อคเทน ปฏิปีฬิตํ วิสํ อโกฏิคตํ เยว วิคต’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, อิสฺสาโส สรํ ปาเตยฺย, สเจ โส สโร ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คจฺฉติ, โส สโร วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นามา’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ จิรํ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว สมเย มรณมุปคโต’ติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, อิสฺสาโส สรํ ปาเตยฺย, ตสฺส ตํ สรํ ตสฺมึ เยว ขเณ โกจิ คเณฺหยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, สโร ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นาม โหตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน โส, มหาราช, ปจฺฉิโม สโร ปุริมเกน สเรน สมสมคติโก นาโหสี’’ติ? ‘‘อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, คหเณน ตสฺส สรสฺส คมนํ อุปจฺฉินฺน’’นฺติฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โย โกจิ โลหมยํ ภาชนํ อาโกเฏยฺย, ตสฺส อาโกฏเนน สโทฺท นิพฺพตฺติตฺวา ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คจฺฉติ, โส สโทฺท วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นามา’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ พหูนิ ทิวสสหสฺสานิ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว สมเย มรณมุปาคโต’ติฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, โย โกจิ โลหมยํ ภาชนํ อาโกเฏยฺย, ตสฺส อาโกฏเนน สโทฺท นิพฺพเตฺตยฺย, นิพฺพเตฺต สเทฺท อทูรคเต โกจิ อามเสยฺย, สห อามสเนน สโทฺท นิรุเชฺฌยฺย , อปิ นุ โข โส, มหาราช, สโทฺท ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นาม โหตี’’ติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปน, มหาราช, ปจฺฉิโม สโทฺท ปุริมเกน สเทฺทน สมสมคติโก นาโหสี’’ติ? ‘‘อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, อามสเนน โส สโทฺท อุปรโต’’ติ ฯ ‘‘เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ มหาราช การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, เขเตฺต สุวิรูฬฺหํ ธญฺญพีชํ สมฺมา ปวตฺตมาเนน วเสฺสน โอตตวิตตอากิณฺณพหุผลํ หุตฺวา [อุฏฺฐิตอากิณฺณพหุผลํ ภวิตฺวา (สฺยา.)] สสฺสุฏฺฐานสมยํ ปาปุณาติ, ตํ ธญฺญํ วุจฺจติ ‘อนีติกมนุปทฺทวํ สมยสมฺปตฺตํ นาม โหตี’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ พหูนิ ทิวสสหสฺสานิ ชีวิตฺวา ชราชิโณฺณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว สมเย มรณมุปคโต’ติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, เขเตฺต สุวิรูฬฺหํ ธญฺญพีชํ อุทเกน วิกลํ มเรยฺย, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, ธญฺญํ อสมยสมฺปตฺตํ นาม โหตี”ติ? “น หิ, ภเนฺต”ติฯ “กิสฺส ปน ตํ, มหาราช, ปจฺฉิมํ ธญฺญํ ปุริมเกน ธเญฺญน สมสมคติกํ นาโหสี”ติ? “อาคนฺตุเกน, ภเนฺต, อุเณฺหน ปฏิปีฬิตํ ตํ ธญฺญํ มต”นฺติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘สมฺปนฺนตรุณสสฺสํ กิมโย อุฏฺฐหิตฺวา สมูลํ นาเสนฺตี’”ติ? “สุตปุพฺพเญฺจว ตํ, ภเนฺต, อเมฺหหิ ทิฏฺฐปุพฺพญฺจา”ติฯ “กึ นุ โข ตํ, มหาราช, สสฺสํ กาเล นฏฺฐํ, อุทาหุ อกาเล นฏฺฐ”นฺติ? “อกาเล, ภเนฺต, ยทิ โข ตํ, ภเนฺต, สสฺสํ กิมโย น ขาเทยฺยุํ, สสฺสุทฺธรณสมยํ ปาปุเณยฺยา”ติฯ “กึ ปน, มหาราช, อาคนฺตุเกน อุปฆาเตน สสฺสํ วินสฺสติ, นิรุปฆาตํ สสฺสํ สสฺสุทฺธรณสมยํ ปาปุณาตี”ติ? “อาม, ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา…เป…. สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา มรติฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถีติฯ

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา, มหาราช, ‘สมฺปเนฺน สเสฺส ผลภารนมิเต มญฺจริตปเตฺต กรกวสฺสํ นาม วสฺสชาติ นิปติตฺวา วินาเสติ อผลํ กโรตี’ติ? “สุตปุพฺพเญฺจว ตํ, ภเนฺต, อเมฺหหิ ทิฏฺฐปุพฺพญฺจา”ติฯ “อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, สสฺสํ กาเล นฏฺฐํ, อุทาหุ อกาเล นฏฺฐ”นฺติ? “อกาเล, ภเนฺต, ยทิ โข ตํ, ภเนฺต, สสฺสํ กรกวสฺสํ น วเสฺสยฺย สสฺสุทฺธรณสมยํ ปาปุเณยฺยา”ติฯ “กึ ปน, มหาราช, อาคนฺตุเกน อุปฆาเตน สสฺสํ วินสฺสติ, นิรุปฆาตํ สสฺสํ สสฺสุทฺธรณสมยํ ปาปุณาตี”ติ? “อาม, ภเนฺต”ติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ อกาเล มรติ, โส อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต วาตสมุฏฺฐาเนน วา ปิตฺตสมุฏฺฐาเนน วา เสมฺหสมุฏฺฐาเนน วา สนฺนิปาติเกน วา อุตุปริณามเชน วา วิสมปริหารเชน วา โอปกฺกมิเกน วา ชิฆจฺฉาย วา ปิปาสาย วา สปฺปทเฏฺฐน วา วิสมาสิเตน วา อคฺคินา วา อุทเกน วา สตฺติเวคปฺปฏิปีฬิโต วา อกาเล มรติฯ ยทิ ปน อาคนฺตุเกน โรเคน ปฏิปีฬิโต น ภเวยฺย, สมเยว มรณํ ปาปุเณยฺยฯ อิทเมตฺถ, มหาราช, การณํ, เยน การเณน อกาเล มรณํ อตฺถี”ติฯ

“อจฺฉริยํ , ภเนฺต นาคเสน, อพฺภุตํ ภเนฺต นาคเสน, สุทสฺสิตํ การณํ, สุทสฺสิตํ โอปมฺมํ อกาเล มรณสฺส ปริทีปนาย, ‘อตฺถิ อกาเล มรณ’นฺติ อุตฺตานีกตํ ปากฏํ กตํ วิภูตํ กตํ, อจิตฺตวิกฺขิตฺตโกปิ, ภเนฺต นาคเสน, มนุโช เอกเมเกนปิ ตาว โอปเมฺมน นิฏฺฐํ คเจฺฉยฺย ‘อตฺถิ อกาเล มรณ’นฺติ , กึ ปน มนุโช สเจตโน? ปฐโมปเมฺมเนวาหํ, ภเนฺต, สญฺญโตฺต ‘อตฺถิ อกาเล มรณ’นฺติ, อปิ จ อปราปรํ นิพฺพาหนํ โสตุกาโม น สมฺปฏิจฺฉิ”นฺติฯ

อกาลมรณปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

**๗. เจติยปาฏิหาริยปโญฺห**

๗. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพสํ ปรินิพฺพุตานํ เจติเย ปาฏิหีรํ โหติ, อุทาหุ เอกจฺจานํ เยว โหตี’’ติ? ‘‘เอกจฺจานํ, มหาราช, โหติ, เอกจฺจานํ น โหตี’’ติฯ ‘‘กตเมสํ, ภเนฺต, โหติ, กตเมสํ น โหตี’’ติ? ‘‘ติณฺณนฺนํ, มหาราช, อญฺญตรสฺส อธิฏฺฐานา ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติฯ กตเมสํ ติณฺณนฺนํ? อิธ, มหาราช, อรหา เทวมนุสฺสานํ อนุกมฺปาย ติฏฺฐโนฺตว อธิฏฺฐาติ ‘เอวํนาม เจติเย ปาฏิหีรํ โหตู’ติ, ตสฺส อธิฏฺฐานวเสน เจติเย ปาฏิหีรํ โหติ, เอวํ อรหโต อธิฏฺฐานวเสน ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เทวตา มนุสฺสานํ อนุกมฺปาย ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ ทเสฺสนฺติ ‘อิมินา ปาฏิหีเรน สทฺธมฺโม นิจฺจสมฺปคฺคหิโต ภวิสฺสติ, มนุสฺสา จ ปสนฺนา กุสเลน อภิวฑฺฒิสฺสนฺตี’ติ, เอวํ เทวตานํ อธิฏฺฐานวเสน ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิตฺถี วา ปุริโส วา สโทฺธ ปสโนฺน ปณฺฑิโต พฺยโตฺต เมธาวี พุทฺธิสมฺปโนฺน โยนิโส จินฺตยิตฺวา คนฺธํ วา มาลํ วา ทุสฺสํ วา อญฺญตรํ วา กิญฺจิ อธิฏฺฐหิตฺวา เจติเย อุกฺขิปติ ‘เอวํนาม โหตู’ติ, ตสฺสปิ อธิฏฺฐานวเสน ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติ, เอวํ มนุสฺสานํ อธิฏฺฐานวเสน ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติฯ

‘‘อิเมสํ โข, มหาราช, ติณฺณนฺนํ อญฺญตรสฺส อธิฏฺฐานวเสน ปรินิพฺพุตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ โหติฯ

‘‘ยทิ, มหาราช, เตสํ อธิฏฺฐานํ น โหติ, ขีณาสวสฺสปิ ฉฬภิญฺญสฺส เจโตวสิปฺปตฺตสฺส เจติเย ปาฏิหีรํ น โหติ, อสติปิ , มหาราช, ปาฏิหีเร จริตํ ทิสฺวา สุปริสุทฺธํ โอกเปฺปตพฺพํ นิฏฺฐํ คนฺตพฺพํ สทฺทหิตพฺพํ ‘สุปรินิพฺพุโต อยํ พุทฺธปุโตฺต’’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี’’ติฯ

เจติยปาฏิหาริยปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ธมฺมาภิสมยปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, เย เต สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ, เตสํ สเพฺพสํ เยว ธมฺมาภิสมโย โหติ, อุทาหุ กสฺสจิ น โหตี’’ติ? ‘‘กสฺสจิ, มหาราช, โหติ, กสฺสจิ น โหตี’’ติฯ ‘‘กสฺส ภเนฺต โหติ, กสฺส น โหตี’’ติ? ‘‘ติรจฺฉานคตสฺส, มหาราช, สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติ, เปตฺติวิสยูปปนฺนสฺส…เป.… มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส…เป.… กุหกสฺส…เป.… มาตุฆาตกสฺส…เป.… ปิตุฆาตกสฺส…เป.… อรหนฺตฆาตกสฺส…เป.… สงฺฆเภทกสฺส…เป.… โลหิตุปฺปาทกสฺส…เป.… เถยฺยสํวาสกสฺส…เป.… ติตฺถิยปกฺกนฺตสฺส…เป.… ภิกฺขุนิทูสกสฺส…เป.… เตรสนฺนํ ครุกาปตฺตีนํ อญฺญตรํ อาปชฺชิตฺวา อวุฏฺฐิตสฺส…เป.… ปณฺฑกสฺส…เป.… อุภโตพฺยญฺชนกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติ…เป.… โยปิ มนุสฺสทหรโก อูนกสตฺตวสฺสิโก, ตสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ อิเมสํ โข, มหาราช, โสฬสนฺนํ ปุคฺคลานํ สุปฺปฏิปนฺนานมฺปิ ธมฺมาภิสมโย น โหตี’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, เย เต ปนฺนรส ปุคฺคลา วิรุทฺธา เยว, เตสํ ธมฺมาภิสมโย โหตุ วา มา วา โหตุ, อถ เกน การเณน มนุสฺสทหรกสฺส อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติ? เอตฺถ ตาว ปโญฺห ภวติ ‘นนุ นาม ทหรกสฺส น ราโค โหติ, น โทโส โหติ, น โมโห โหติ, น มาโน โหติ, น มิจฺฉาทิฏฺฐิ โหติ, น อรติ โหติ, น กามวิตโกฺก โหติ, อมิสฺสิโต กิเล

เสหิ, โส นาม ทหรโก ยุโตฺต จ ปโตฺต จ อรหติ จ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌิตุ'''นฺติฯ

''ตเญฺญเวตฺถ , มหาราช, การณํ, เยนาหํ การเณน ภณามิ 'อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหตี'ติฯ ยทิ, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิโก รชนีเย รเชฺชยฺย, ทุสฺสนีเย ทุเสฺสยฺย, โมหนีเย มุเยฺหยฺย, มทนีเย มเชฺชยฺย, ทิฏฺฐึ วิชาเนยฺย, รติญฺจ อรติญฺจ วิชาเนยฺย, กุสลากุสลํ วิตเกฺกยฺย, ภเวยฺย ตสฺส ธมฺมาภิสมโย, อปิ จ, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส จิตฺตํ อพลํ ทุพฺพลํ ปริตฺตํ อปฺปํ โถกํ มนฺทํ อวิภูตํ, อสงฺขตา นิพฺพานธาตุ ครุกา ภาริกา วิปุลา มหตีฯ อูนกสตฺตวสฺสิโก, มหาราช, เตน ทุพฺพเลน จิเตฺตน ปริตฺตเกน มเนฺทน อวิภูเตน น สโกฺกติ ครุกํ ภาริกํ วิปุลํ มหตึ อสงฺขตํ นิพฺพานธาตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํฯ

''ยถา, มหาราช, สิเนรุปพฺพตราชา ครุโก ภาริโก วิปุโล มหเนฺต, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, ปุริโส อตฺตโน ปากติเกน ถามพลวีริเยน สกฺกุเณยฺย สิเนรุปพฺพตราชานํ อุทฺธริตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เกน การเณน มหาราชา''ติ? ''ทุพฺพลตฺตา, ภเนฺต, ปุริสสฺส, มหนฺตตฺตา สิเนรุปพฺพตราชสฺสา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส จิตฺตํ อพลํ ทุพฺพลํ ปริตฺตํ อปฺปํ โถกํ มนฺทํ อวิภูตํ, อสงฺขตา นิพฺพานธาตุ ครุกา ภาริกา วิปุลา มหตีฯ อูนกสตฺตวสฺสิโก เตน ทุพฺพเลน จิเตฺตน ปริเตฺตน มเนฺทน อวิภูเตน น สโกฺกติ ครุกํ ภาริกํ วิปุลํ มหตึ อสงฺขตํ นิพฺพานธาตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ, เตน การเณน อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, อยํ มหาปถวี ทีฆา อายตา ปุถุลา วิตฺถตา วิสาลา วิตฺถิณฺณา วิปุลา มหนฺตา, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, มหาปถวึ สกฺกา ปริตฺตเกน อุทกพินฺทุเกน เตเมตฺวา อุทกจิกฺขลฺลํ กาตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เกน การเณน, มหาราชา''ติ? ''ปริตฺตตฺตา, ภเนฺต, อุทกพินฺทุสฺส, มหนฺตตฺตา มหาปถวิยา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส จิตฺตํ อพลํ ทุพฺพลํ ปริตฺตํ อปฺปํ โถกํ มนฺทํ อวิภูตํ, อสงฺขตา นิพฺพานธาตุ ทีฆา อายตา ปุถุลา วิตฺถตา วิสาลา วิตฺถิณฺณา วิปุลา มหนฺตาฯ อูนกสตฺตวสฺสิโก เตน ทุพฺพเลน จิเตฺตน ปริตฺตเกน มเนฺทน อวิภูเตน น สโกฺกติ มหตึ อสงฺขตํ นิพฺพานธาตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ, เตน การเณน อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, อพลทุพฺพลปริตฺตอปฺปโถกมนฺทคฺคิ ภเวยฺย, อปิ นุ โข, มหาราช, ตาวตเกน มเนฺทน อคฺคินา สกฺกา สเทวเก โลเก อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เกน การเณน มหาราชา''ติ? ''มนฺทตฺตา, ภเนฺต, อคฺคิสฺส, โลกสฺส มหนฺตตฺตา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส จิตฺตํ อพลํ ทุพฺพลํ ปริตฺตํ อปฺปํ โถกํ มนฺทํ อวิภูตํ, มหตา จ อวิชฺชนฺธกาเรน ปิหิตํฯ ตสฺมา ทุกฺกรํ ญาณาโลกํ ทสฺสยิตุํ, เตน การเณน อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, อาตุโร กิโส อณุปริมิตกาโย สาลกกิมิ หตฺถินาคํ ติธา ปภินฺนํ นวายตํ ติวิตฺถตํ ทสปริณาหํ อฏฺฐรตนิกํ สกฏฺฐานมุปคตํ ทิสฺวา คิลิตุํ ปริกเฑฺฒยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, สาลกกิมิ สกฺกุเณยฺย ตํ หตฺถินาคํ คิลิตุ''นฺติ? ''น หิ, ภเนฺต''ติฯ ''เกน การเณน, มหาราชา''ติ? ''ปริตฺตตฺตา, ภเนฺต, สาลกกิมิสฺส, มหนฺตตฺตา หตฺถินาคสฺสา''ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส จิตฺตํ อพลํ ทุพฺพลํ ปริตฺตํ อปฺปํ โถกํ มนฺทํ อวิภูตํ, มหตี อสงฺขตา นิพฺพานธาตุฯ โส เตน ทุพฺพเลน จิเตฺตน ปริตฺตเกน มเนฺทน อวิภูเตน น ส

โกฺกติ มหตึ อสงฺขตํ นิพฺพานธาตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ, เตน การเณน อูนกสตฺตวสฺสิกสฺส สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย น โหตี''ติฯ ''สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

ธมฺมาภิสมยปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. เอกนฺตสุขนิพฺพานปโญฺห

๙. ''ภนฺเต นาคเสน, กึ เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, อุทาหุ ทุกฺเขน มิสฺส''นฺติ? ''เอกนฺตสุขํ, มหาราช, นิพฺพานํ, ทุกฺเขน อมิสฺส''นฺติฯ

''น มยํ ตํ, ภนฺเต นาคเสน, วจนํ สทฺทหาม 'เอกนฺตสุขํ นิพฺพาน'นฺติ, เอวเมตฺถ มยํ, ภนฺเต นาคเสน, ปเจฺจม 'นิพฺพานํ ทุกฺเขน มิสฺส'นฺติ, การณเญฺจตฺถ อุปลภาม 'นิพฺพานํ ทุกฺเขน มิสฺส'นฺติฯ กตมํ เอตฺถ การณํ ? เย เต, ภนฺเต นาคเสน, นิพฺพานํ ปริเยสนฺติ, เตสํ ทิสฺสติ กายสฺส จ จิตฺตสฺส จ อาตาโป ปริตาโป ฐานจงฺกมนิสชฺชาสยนาหารปริคฺคโห มิทฺธสฺส จ อุปโรโธ อายตนานญฺจ ปฏิปีฬนํ ธนธญฺญปิยญาติมิตฺตปฺปชหนํฯ เย เกจิ โลเก สุขิตา สุขสมปฺปิตา, เต สเพฺพปิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ อายตเน รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกพหุวิธสุภนิมิเตฺตน รูเปน จกฺขุํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกคีตวาทิตพหุวิธสุภนิมิเตฺตน สเทฺทน โสตํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกปุปฺผผลปตฺตตจมูลสารพหุวิธสุภนิมิเตฺตน คเนฺธน ฆานํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกขชฺชโภชฺชเลยฺยเปยฺยสายนียพหุวิธสุภนิมิเตฺตน รเสน ชิวฺหํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกสณฺหสุขุมมุทุมทฺทวพหุวิธสุภนิมิเตฺตน ผเสฺสน กายํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติ, มนาปิกมนาปิกกลฺยาณปาปกสุภาสุภพหุวิธวิตกฺกมนสิกาเรน มนํ รเมนฺติ พฺรูเหนฺติฯ ตุเมฺห ตํ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายมโนพฺรูหนํ หนถ อุปหนถ, ฉินฺทถ อุปจฺฉินฺทถ, รุนฺธถ อุปรุนฺธถฯ เตน กาโยปิ ปริตปฺปติ, จิตฺตมฺปิ ปริตปฺปติ, กาเย ปริตเตฺต กายิกทุกฺขเวทนํ เวทิยติ, จิเตฺต ปริตเตฺต เจตสิกทุกฺขเวทนํ เวทยติฯ นนุ มาคณฺฑิโยปิ [มาคนฺทิโยปิ (สี. ปี.)] ปริพฺพาชโก ภควนฺตํ ครหมาโน เอวมาห 'ภูนหุ [ภูตหโจฺจ (ปี.), ภูนหโจฺจ (ก.)] สมโณ โคตโม'ติฯ อิทเมตฺถ การณํ, เยนาหํ การเณน พฺรูมิ 'นิพฺพานํ ทุกฺเขน มิสฺส'''นฺติฯ

''น หิ, มหาราช, นิพฺพานํ ทุกฺเขน มิสฺสํ, เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํฯ ยํ ปน ตฺวํ, มหาราช , พฺรูสิ 'นิพฺพานํ ทุกฺข'นฺติ, เนตํ ทุกฺขํ นิพฺพานํ นาม, นิพฺพานสฺส ปน สจฺฉิกิริยาย ปุพฺพภาโค เอโส, นิพฺพานปริเยสนํ เอตํ, เอกนฺตสุขํ เยว, มหาราช, นิพฺพานํ, น ทุกฺเขน มิสฺสํฯ เอตฺถ การณํ วทามิฯ อตฺถิ, มหาราช, ราชูนํ รชฺชสุขํ นามา''ติ? ''อาม, ภนฺเต, อตฺถิ ราชูนํ รชฺชสุข''นฺติฯ ''อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, รชฺชสุขํ ทุกฺเขน มิสฺส''นฺติ? ''น หิ, ภนฺเต''ติฯ ''กิสฺส ปน เต, มหาราช, ราชาโน ปจฺจเนฺต กุปิเต เตสํ ปจฺจนฺตนิสฺสิตานํ ปฏิเสธาย อมเจฺจหิ ปริณายเกหิ ภเฏหิ พลเตฺถหิ ปริวุตา ปวาสํ คนฺตฺวา ฑํสมกสวาตาตปปฏิปีฬิตา สมวิสเม ปริธาวนฺติ, มหายุทฺธญฺจ กโรนฺติ, ชีวิตสํสยญฺจ ปาปุณนฺตี''ติ? ''เนตํ, ภนฺเต นาคเสน, รชฺชสุขํ นาม, รชฺชสุขสฺส ปริเยสนาย ปุพฺพภาโค เอโส, ทุกฺเขน, ภนฺเต นาคเสน, ราชาโน รชฺชํ ปริเยสิตฺวา รชฺชสุขํ อนุภวนฺติ, เอวํ, ภนฺเต นาคเสน, รชฺชสุขํ ทุกฺเขน อมิสฺสํ, อญฺญํ ตํ รชฺชสุขํ, อญฺญํ ทุกฺข''นฺติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น ทุกฺเขน มิสฺสํฯ เย ปน ตํ นิพฺพานํ ปริเยสนฺติ, เต กายญฺจ จิตฺตญฺจ อาตาเปตฺวา ฐานจงฺกมนิสชฺชาสยนาหารํ ปริคฺคเหตฺวา มิทฺธํ อุปรุนฺธิตฺวา อายตนานิ ปฏิปีเฬตฺวา กายญฺจ ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิตฺวา ทุกฺเขน นิพฺพานํ ปริเยสิตฺวา เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ อนุภวนฺติ, นิหตปจฺจามิตฺตา วิย ราชาโน รชฺชสุขํฯ เอวํ, มหาราช, เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น ทุกฺเขน มิสฺสํ, อญฺญํ นิพฺพานํ, อญฺญํ ทุกฺขนฺติฯ

“อปรมฺปิ , มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น ทุเกฺขน มิสฺสํ, อญฺญํ ทุกฺขํ, อญฺญํ นิพฺพานนฺติฯ อตฺถิ, มหาราช, อาจริยานํ สิปฺปวนฺตานํ สิปฺปสุขํ นามา”ติ? “อาม, ภนฺเต, อตฺถิ อาจริยานํ สิปฺปวนฺตานํ สิปฺปสุข”นฺติฯ “อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, สิปฺปสุขํ ทุเกฺขน มิสฺส”นฺติ? “น หิ, ภนฺเต”ติฯ “กิสฺส ปน เต, มหาราช, อาจริยา [อิทํ ปทํ สี. ปี. โปตฺถเกสุ นตฺถิ] อาจริยานํ อภิวาทนปจฺจุฎฺฐาเนน อุทกาหรณฆรสมฺมชฺชนทนฺตกฎฺฐมุโขทกานุปฺปทาเนน อุจฺฉิฎฺฐปฎิคฺคหณอุจฺฉาทนนหาปนปาทปริกเมฺมน สกจิตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา ปรจิตฺตานุวตฺตเนน ทุกฺขเสยฺยาย วิสมโภชเนน กายํ อาตาเปนฺตี”ติ? “เนตํ, ภนฺเต นาคเสน, สิปฺปสุขํ นาม, สิปฺปปริเยสนาย ปุพฺพภาโค เอโส, ทุเกฺขน, ภนฺเต นาคเสน, อาจริยา สิปฺปํ ปริเยสิตฺวา สิปฺปสุขํ อนุภวนฺติ, เอวํ, ภนฺเต นาคเสน, สิปฺปสุขํ ทุเกฺขน อมิสฺสํ, อญฺญํ ตํ สิปฺปสุขํ, อญฺญํ ทุกฺข”นฺติฯ “เอวเมว โข, มหาราช, เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น ทุเกฺขน มิสฺสํฯ เย ปน ตํ นิพฺพานํ ปริเยสนฺติ, เต กายญฺจ จิตฺตญฺจ อาตาเปตฺวา ฐานจงฺกมนิสชฺชาสยนาหารํ ปริคฺคเหตฺวา มิทฺธํ อุปรุนฺธิตฺวา อายตนานิ ปฎิปีเฬตฺวา กายญฺจ ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิตฺวา ทุเกฺขน นิพฺพานํ ปริเยสิตฺวา เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ อนุภวนฺติ, อาจริยา วิย สิปฺปสุขํฯ เอวํ, มหาราช, เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น ทุเกฺขน มิสฺสํ, อญฺญํ ทุกฺขํ, อญฺญํ นิพฺพาน”นฺติฯ “สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฎิจฺฉามี”ติฯ

เอกนฺตสุขนิพฺพานปโญฺห นวโมฯ

### ๑๐. นิพฺพานรูปสณฺฐานปโญฺห

**๑๐**. “ภนฺเต นาคเสน, ‘นิพฺพานํ นิพฺพาน’นฺติ ยํ วเทสิ, สกฺกา ปน ตสฺส นิพฺพานสฺส รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุ”นฺติ? “อปฺปฎิภาคํ, มหาราช, นิพฺพานํ, น สกฺกา นิพฺพานสฺส รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุ”นฺติฯ “เอตมฺปาหํ, ภนฺเต นาคเสน, น สมฺปฎิจฺฉามิ, ยํ อตฺถิธมฺมสฺส นิพฺพานสฺส รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อปญฺญาปนํ, การเณน มํ สญฺญาเปหี”ติฯ “โหตุ, มหาราช, การเณน ตํ สญฺญาเปสฺสามิฯ อตฺถิ, มหาราช, มหาสมุโทฺท นามา”ติ? “อาม, ภนฺเต, อเตฺถโส มหาสมุโทฺท”ติฯ “สเจ ตํ, มหาราช, โกจิ เอวํ ปุเจฺฉยฺย ‘กิตฺตกํ, มหาราช, มหาสมุเทฺท อุทกํ, กติ ปน เต สตฺตา, เย มหาสมุเทฺท ปฎิวสนฺตี’ติ, เอวํ ปุโฎฺฐ ตฺวํ, มหาราช, กินฺติ ตสฺส พฺยากเรยฺยาสี”ติ? “สเจ มํ, ภนฺเต, โกจิ เอวํ ปุเจฺฉยฺย ‘กิตฺตกํ, มหาราช, มหาสมุเทฺท อุทกํ, กติ ปน เต สตฺตา, เย มหาสมุเทฺท ปฎิวสนฺตี’ติ, ตมหํ, ภนฺเต, เอวํ วเทยฺยํ ‘อปุจฺฉิตพฺพํ มํ ตฺวํ อโมฺภ ปุริส ปุจฺฉสิ, เนสา ปุจฺฉา เกนจิ ปุจฺฉิตพฺพา, ฐปนีโย เอโส ปโญฺหฯ อวิภโตฺต โลกกฺขายิเกหิ มหาสมุโทฺท, น สกฺกา มหาสมุเทฺท อุทกํ ปริมินิตุํ สตฺตา วา เย ตตฺถ วาสมุปคตาติ เอวาหํ ภนฺเต ตสฺส ปฎิวจนํ ทเทยฺย’”นฺติฯ

“กิสฺส ปน, ตฺวํ มหาราช, อตฺถิธเมฺม มหาสมุเทฺท เอวํ ปฎิวจนํ ทเทยฺยาสิ, นนุ วิคเณตฺวา [มินิตฺวา (ก.)] ตสฺส อาจิกฺขิตพฺพํ ‘เอตฺตกํ มหาสมุเทฺท อุทกํ, เอตฺตกา จ สตฺตา มหาสมุเทฺท ปฎิวสนฺตี”ติ? “น สกฺกา, ภนฺเต, อวิสโย เอโส ปโญฺห”ติฯ

“ยถา , มหาราช, อตฺถิธเมฺม เยว มหาสมุเทฺท น สกฺกา อุทกํ ปริคเณตุํ [ปริมินิตุํ (ก.)] สตฺตา วา เย ตตฺถ วาสมุปคตา, เอวเมว โข, มหาราช, อตฺถิธมฺมเสฺสว นิพฺพานสฺส น สกฺกา รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุํ, วิคเณยฺย, มหาราช, อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปโตฺต มหาสมุเทฺท อุทกํ ตตฺราสเย จ ส

เตฺต, น เตฺวว โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต สกฺกุเณยฺย นิพฺพานสฺส รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุํฯ

‘‘อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, อตฺถิธมฺมเสฺสว นิพฺพานสฺส น สกฺกา รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุนฺติฯ อตฺถิ, มหาราช, เทเวสุ อรูปกายิกา นาม เทวา’’ติฯ ‘‘อาม, ภเนฺต, สุยฺยติ ‘อตฺถิ เทเวสุ อรูปกายิกา นาม เทวา’’’ติฯ ‘‘สกฺกา ปน, มหาราช, เตสํ อรูปกายิกานํ เทวานํ รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุ’’นฺติ? ‘‘น หิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘เตน หิ, มหาราช, นตฺถิ อรูปกายิกา เทวา’’ติ? ‘‘อตฺถิ, ภเนฺต, อรูปกายิกา เทวา, น จ สกฺกา เตสํ รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุ’’นฺติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อตฺถิสตฺตานํ เยว อรูปกายิกานํ เทวานํ น สกฺกา รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, อตฺถิธมฺมเสฺสว นิพฺพานสฺส น สกฺกา รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุ’’นฺติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, โหตุ เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ, น จ สกฺกา ตสฺส รูปํ วา สณฺฐานํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปเมฺมน วา การเณน วา เหตุนา วา นเยน วา อุปทสฺสยิตุํฯ อตฺถิ ปน, ภเนฺต, นิพฺพานสฺส คุณํ อเญฺญหิ อนุปวิฏฺฐํ กิญฺจิ โอปมฺมนิทสฺสนมตฺต’’นฺติ? ‘‘สรูปโต, มหาราช, นตฺถิ, คุณโต ปน สกฺกา กิญฺจิ โอปมฺมนิทสฺสนมตฺตํ อุปทสฺสยิตุ’’นฺติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, ยถาหํ ลภามิ นิพฺพานสฺส คุณโตปิ เอกเทสปริทีปนมตฺตํ, ตถา สีฆํ พฺรูหิ, นิพฺพาเปหิ เม หทยปริฬาหํ วินย สีตลมธุรวจนมาลุเตนา’’ติฯ

‘‘ปทุมสฺส, มหาราช, เอโก คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐ, อุทกสฺส เทฺว คุณา, อคทสฺส ตโย คุณา, มหาสมุทฺทสฺส จตฺตาโร คุณา, โภชนสฺส ปญฺจ คุณา, อากาสสฺส ทส คุณา, มณิรตนสฺส ตโย คุณา , โลหิตจนฺทนสฺส ตโย คุณา, สปฺปิมณฺฑสฺส ตโย คุณา, คิริสิขรสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ปทุมสฺส เอโก คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐ’ติ ยํ วเทสิ, กตโม ปทุมสฺส เอโก คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐ’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ปทุมํ อนุปลิตฺตํ อุทเกน, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สพฺพกิเลเสหิ อนุปลิตฺตํฯ อยํ, มหาราช, ปทุมสฺส เอโก คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐ’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘อุทกสฺส เทฺว คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’ติ ยํ วเทสิ, กตเม อุทกสฺส เทฺว คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, อุทกํ สีตลํ ปริฬาหนิพฺพาปนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สีตลํ สพฺพกิเลสปริฬาหนิพฺพาปนํฯ อยํ, มหาราช, อุทกสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, อุทกํ กิลนฺตตสิตปิปาสิตฆมฺมาภิตตฺตานํ ชนปสุปชานํ ปิปาสาวินยนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ กามตณฺหาภวตณฺหาวิภวตณฺหาปิปาสาวินยนํฯ อยํ, มหาราช, อุทกสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฺฐฯ อิเม โข, มหาราช, อุทกสฺส เทฺว คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’’ติฯ

‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘อคทสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’ติ ยํ วเทสิ, กตเม อคทสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, อคโท วิสปีฬิตานํ สตฺตานํ ปฏิสรณํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ กิเลสวิสปีฬิตานํ สตฺตานํ ปฏิสรณํฯ อยํ, มหาราช, อคทสฺส

ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, อคโท โรคานํ อนฺตกโร, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สพฺพทุกฺขานํ อนฺตกรํฯ อยํ, มหาราช, อคทสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, อคโท อมตํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อมตํฯ อยํ, มหาราช, อคทสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ อิเม โข, มหาราช, อคทสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'มหาสมุทฺทสฺส จตฺตาโร คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม มหาสมุทฺทสฺส จตฺตาโร คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, มหาสมุโทฺท สุโญฺญ สพฺพกุณเปหิ, เอวเมว โข, มหาราช , นิพฺพานํ สุญฺญํ สพฺพกิเลสกุณเปหิฯ อยํ, มหาราช , มหาสมุทฺทสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท มหโนฺต อโนรปาโร, น ปริปูรติ สพฺพสวนฺตีหิ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ มหนฺตํ อโนรปารํ, น ปูรติ สพฺพสเตฺตหิฯ อยํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท มหนฺตานํ ภูตานํ อาวาโส, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ มหนฺตานํ อรหนฺตานํ วิมลขีณาสวพลปฺปตฺตวสีภูตมหาภูตานํ อาวาโสฯ อยํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท อปริมิตวิวิธวิปุลวีจิปุปฺผสํกุสุมิโต, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อปริมิตวิวิธวิปุลปริสุทฺธวิชฺชาวิมุตฺติปุปฺผสํกุสุมิตํฯ อยํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส จตุโตฺถ คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ อิเม โข, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส จตฺตาโร คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'โภชนสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม โภชนสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ อายุธารณํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ ชรามรณนาสนโต อายุธารณํฯ อยํ, มหาราช, โภชนสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ พลวฑฺฒนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ สพฺพสตฺตานํ อิทฺธิพลวฑฺฒนํฯ อยํ, มหาราช, โภชนสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ วณฺณชนนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ สพฺพสตฺตานํ คุณวณฺณชนนํฯ อยํ, มหาราช, โภชนสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ ทรถวูปสมนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ สพฺพสตฺตานํ สพฺพกิเลสทรถวูปสมนํฯ อยํ, มหาราช, โภชนสฺส จตุโตฺถ คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปฏิวิโนทนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ สพฺพสตฺตานํ สพฺพทุกฺขชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปฏิวิโนทนํฯ อยํ, มหาราช, โภชนสฺส ปญฺจโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิโฏฐฯ อิเม โข, มหาราช, โภชนสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'อากาสสฺส ทส คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม อากาสสฺส ทส คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, อากาโส น ชายติ, น ชียติ, น มียติ, น จวติ, น อุปฺปชฺชติ, ทุปฺปสโห, อโจราหรโณ, อนิสฺสิโต, วิหคคมโน, นิราวรโณ, อนโนฺตฯ เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ น ชายติ, น ชียติ , น มียติ, น จวติ, น อุปฺปชฺชติ, ทุปฺปสหํ, อโจราหรณํ, อนิสฺสิตํ, อริยคมนํ, นิราวรณํ, อนนฺตํฯ อิเม โข, มหาราช, อากาสสฺส ทส คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'มณิรตนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม มณิรตนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, มณิรตนํ กามททํ, เอวเมว โข,

มหาราช, นิพฺพานํ กามททํฯ อยํ, มหาราช, มณิรตนสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, มณิรตนํ หาสกรํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ หาสกรํฯ อยํ, มหาราช, มณิรตนสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, มณิรตนํ อุชฺชตตฺตกรํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อุชฺชตตฺตกรํ [อุชฺชตตฺถกรํ (สี. ปี.), อุชฺชติตตฺถกรํ (สฺยา.)]ฯ อยํ, มหาราช, มณิรตนสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ อิเม โข, มหาราช, มณิรตนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'โลหิตจนฺทนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม โลหิตจนฺทนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, โลหิตจนฺทนํ ทุลฺลภํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ ทุลฺลภํฯ อยํ, มหาราช, โลหิตจนฺทนสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โลหิตจนฺทนํ อสมสุคนฺธํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อสมสุคนฺธํฯ อยํ, มหาราช, โลหิตจนฺทนสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, โลหิตจนฺทนํ สชฺชนปสตฺถํ [สพฺพชนปสตฺถํ (สฺยา.)], เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อริยสชฺชนปสตฺถํฯ อยํ, มหาราช, โลหิตจนฺทนสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ อิเม โข, มหาราช, โลหิตจนฺทนสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'สปฺปิมณฺฑสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม สปฺปิมณฺฑสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, สปฺปิมโณฺฑ วณฺณสมฺปนฺโน, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ คุณวณฺณสมฺปนฺนํฯ อยํ, มหาราช, สปฺปิมณฺฑสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, สปฺปิมโณฺฑ คนฺธสมฺปนฺโน, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สีลคนฺธสมฺปนฺนํฯ อยํ, มหาราช, สปฺปิมณฺฑสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, สปฺปิมโณฺฑ รสสมฺปนฺโน, เอวเมว โข , มหาราช, นิพฺพานํ รสสมฺปนฺนํฯ อยํ, มหาราช, สปฺปิมณฺฑสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ อิเม โข, มหาราช, สปฺปิมณฺฑสฺส ตโย คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, 'คิริสิขรสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา'ติ ยํ วเทสิ, กตเม คิริสิขรสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติ? ''ยถา, มหาราช, คิริสิขรํ อจฺจุคฺคตํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อจฺจุคฺคตํฯ อยํ, มหาราช, คิริสิขรสฺส ปฐโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, คิริสิขรํ อจลํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อจลํฯ อยํ, มหาราช, คิริสิขรสฺส ทุติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, คิริสิขรํ ทุรธิโรหํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ ทุรธิโรหํ สพฺพกิเลสานํฯ อยํ, มหาราช, คิริสิขรสฺส ตติโย คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, คิริสิขรํ สพฺพพีชานํ อวิรูหนํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ สพฺพกิเลสานํ อวิรูหนํฯ อยํ, มหาราช, คิริสิขรสฺส จตุโตฺถ คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐฯ ปุน จปรํ, มหาราช, คิริสิขรํ อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตํ, เอวเมว โข, มหาราช, นิพฺพานํ อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตํฯ อยํ, มหาราช, คิริสิขรสฺส ปญฺจโม คุโณ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺโฐ ฯ อิเม โข, มหาราช, คิริสิขรสฺส ปญฺจ คุณา นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐา''ติฯ ''สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

นิพฺพานรูปสณฺฐานปโญฺห ทสโมฯ

**๑๑. นิพฺพานสจฺฉิกรณปโญฺห**

**๑๑**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ตุเมฺห ภณถ ‘นิพฺพานํ น อตีตํ, น อนาคตํ, น ปจฺจุปฺปนฺนํ, น อุปฺปนฺนํ น อนุปฺปนฺนํ น อุปฺปาทนีย’นฺติฯ อิธ, ภเนฺต นาคเสน, โย โกจิ สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, โส อุปฺปนฺนํ สจฺฉิกโรติ, อุทาหุ อุปฺปาเทตฺวา สจฺฉิกโรตี’’ติ? ‘‘โย โกจิ, มหาราช, สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, โส น อุปฺปนฺนํ สจฺฉิกโรติ, น อุปฺปาเทตฺวา สจฺฉิกโรติ, อปิ จ, มหาราช, อเตฺถสา นิพฺพานธาตุ, ยํ โส สมฺมาปฏิปโนฺน สจฺฉิกโรตี’’ติฯ

‘‘มา, ภเนฺต นาคเสน, อิมํ ปญฺหํ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา ทีเปหิ, วิวฏํ ปากฏํ กตฺวา ทีเปหิ ฉนฺทชาโต อุสฺสาหชาโต, ยํ เต สิกฺขิตํ, ตํ สพฺพํ เอเตฺถวากิราหิ, เอตฺถายํ ชโน สมฺมูโฬฺห วิมติชาโต สํสยปกฺขโนฺท, ภิเนฺทตํ อโนฺตโทสสลฺล’’นฺติฯ ‘‘อเตฺถสา, มหาราช, นิพฺพานธาตุ สนฺตา สุขา ปณีตา, ตํ สมฺมาปฏิปโนฺน ชินานุสิฏฺฐิยา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ปญฺญาย สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, อเนฺตวาสิโก อาจริยานุสิฏฺฐิยา วิชฺชํ ปญฺญาย สจฺฉิกโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, สมฺมาปฏิปโนฺน ชินานุสิฏฺฐิยา ปญฺญาย นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ

‘‘กถํ ปน ตํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพนฺติ? อนีติโต นิรุปทฺทวโต อภยโต เขมโต สนฺตโต สุขโต สาตโต ปณีตโต สุจิโต สีตลโต ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส พหุกฏฺฐปุเญฺชน ชลิตกฏฺฐิเตน อคฺคินา ทยฺหมาโน วายาเมน ตโต มุญฺจิตฺวา นิรคฺคิโกกาสํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปรมสุขํ ลเภยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โย สมฺมาปฏิปโนฺน, โส โยนิโส มนสิกาเรน พฺยปคตติวิธคฺคิสนฺตาปํ ปรมสุขํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, อคฺคิ, เอวํ ติวิธคฺคิ ทฏฺฐโพฺพ; ยถา อคฺคิคโต ปุริโส, เอวํ สมฺมาปฏิปโนฺน ทฏฺฐโพฺพ; ยถา นิรคฺคิโกกาโส, เอวํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส อหิกุกฺกุรมนุสฺสกุณปสรีรวฬญฺชโกฏฺฐาสราสิคโต กุณปชฏาชฏิตนฺตรมนุปวิโฏฺฐ วายาเมน ตโต มุญฺจิตฺวา นิกฺกุณโปกาสํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปรมสุขํ ลเภยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โย สมฺมาปฏิปโนฺน, โส โยนิโส มนสิกาเรน พฺยปคตกิเลสกุณปํ ปรมสุขํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, กุณปํ, เอวํ ปญฺจ กามคุณา ทฏฺฐพฺพา; ยถา กุณปคโต ปุริโส, เอวํ สมฺมาปฏิปโนฺน ทฏฺฐโพฺพ; ยถา นิกฺกุณโปกาโส, เอวํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส ภีโต ตสิโต กมฺปิโต วิปรีตวิพฺภนฺตจิโตฺต วายาเมน ตโต มุญฺจิตฺวา ทฬฺหํ ถิรํ อจลํ อภยฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปรมสุขํ ลเภยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โย สมฺมาปฏิปโนฺน, โส โยนิโส มนสิกาเรน พฺยปคตภยสนฺตาสํ ปรมสุขํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, ภยํ, เอวํ ชาติชราพฺยาธิมรณํ ปฏิจฺจ อปราปรํ ปวตฺตภยํ ทฏฺฐพฺพํ; ยถา ภีโต ปุริโส, เอวํ สมฺมาปฏิปโนฺน ทฏฺฐโพฺพ; ยถา อภยฏฺฐานํ, เอวํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส กิลิฏฺฐมลินกลลกทฺทมเทเส ปติโต วายาเมน ตํ กลลกทฺทมํ อปวาเหตฺวา ปริสุทฺธวิมลเทสมุปคนฺตฺวา ตตฺถ ปรมสุขํ ลเภยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โย สมฺมาปฏิปโนฺน, โส โยนิโส มนสิกาเรน พฺยปคตกิเลสมลกทฺทมํ ปรมสุขํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, กลลํ, เอวํ ลาภสกฺการสิโลโก ทฏฺฐโพฺพ; ยถา กลลคโต ปุริโส, เอวํ สมฺมาปฏิปโนฺน ทฏฺฐโพฺพ; ยถา ปริสุทฺธวิมลเทโส, เอวํ นิพฺพานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘ตญฺจ ปน นิพฺพานํ สมฺมาปฏิปโนฺน กินฺติ สจฺฉิกโรติ? โย โส, มหาราช, สมฺมาปฏิปโนฺน, โส สงฺขารานํ ปวตฺตํ สมฺมสติฯ ปวตฺตํ สมฺมสมาโน ตตฺถ ชาตึ ปสฺสติ ชรํ ปสฺสติ พฺยาธึ

ปสฺสติ มรณํ ปสฺสติ, น ตตฺถ กิญฺจิ สุขํ สาตํ ปสฺสติ อาทิโตปิ มชฺฌโตปิ ปริโยสานโตปิฯ โส ตตฺถ กิญฺจิ น คยฺหูปคํ ปสฺสติฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส ทิวสสนฺตตฺต อโยคุเฬ ชลิเต ตตฺเต กฐิเต อาทิโตปิ มชฺฌโตปิ ปริโยสานโตปิ น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปเทสํ ปสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โย สงฺขารานํ ปวตฺตํ สมฺมสติ, โส ปวตฺตํ สมฺมสมาโน ตตฺถ ชาตึ ปสฺสติ ชรํ ปสฺสติ พฺยาธึ ปสฺสติ มรณํ ปสฺสติ, น ตตฺถ กิญฺจิ สุขํ สาตํ ปสฺสติ อาทิโตปิ มชฺฌโตปิ ปริโยสานโตปิฯ โส ตตฺถ [อิทํ ปทฑฺวยํ สี. ปี. โปตฺถเกสุ นตฺถิ] น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปสฺสติ, ตสฺส คยฺหูปคํ อปสฺสนฺตสฺส จิตฺเต อรติ สณฺฐาติ, กายสฺมึ ฑาโห โอกฺกมติ, โส อตาโณ อสรโณ อสรณีภูโต ภเวสุ นิพฺพินฺทติฯ

“ยถา, มหาราช, ปุริโส ชลิตชาลํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ ปวิเสยฺย, โส ตตฺถ อตาโณ อสรโณ อสรณีภูโต อคฺคิมฺหิ นิพฺพิเนฺทยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, ตสฺส คยฺหูปคํ อปสฺสนฺตสฺส จิตฺเต อรติ สณฺฐาติ, กายสฺมึ ฑาโห โอกฺกมติ, โส อตาโณ อสรโณ อสรณีภูโต ภเวสุ นิพฺพินฺทติฯ

“ตสฺส ปวตฺเต ภยทสฺสาวิสฺส เอวํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ‘สนฺตตฺตํ โข ปเนตํ ปวตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ พหุทุกฺขํ พหุปายาสํ, ยทิ โกจิ ลเภถ อปฺปวตฺตํ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน’นฺติฯ อิติ เหตํ [หิตํ (สี.), หิ อิทํ (ปี.)] ตสฺส อปฺปวตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ปสีทติ ปหํสยติ ตุสยติ [ปหํสียติ กุหียติ (สี. ปี.)]‘ปฏิลทฺธํ โข เม นิสฺสรณ’นฺติฯ

“ยถา, มหาราช, ปุริโส วิปฺปนโฏฺฐ วิเทสปกฺขโนฺท นิพฺพาหนมคฺคํ ทิสฺวา ตตฺถ ปกฺขนฺทติ ปสีทติ ปหํสยติ ตุสยติ [ปหํสียติ กุหียติ (สี. ปี.)] ‘ปฏิลโทฺธ เม นิพฺพาหนมโคฺค’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, ปวตฺเต ภยทสฺสาวิสฺส อปฺปวตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ปสีทติ ปหํสยติ ตุสยติ [ปหํสียติ กุหียติ (สี. ปี.)] ‘ปฏิลทฺธํ โข เม นิสฺสรณ’นฺติฯ

“โส อปฺปวตฺตตฺถาย มคฺคํ อายูหติ คเวสติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตทตฺถํ สติ สนฺติฏฺฐติ, ตทตฺถํ วีริยํ สนฺติฏฺฐติ, ตทตฺถํ ปีติ สนฺติฏฺฐติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อปราปรํ มนสิกโรโต ปวตฺตํ สมติกฺกมิตฺวา อปฺปวตฺตํ โอกฺกมติ, อปฺปวตฺตมนุปฺปตฺโต, มหาราช, สมฺมาปฏิปโนฺน ‘นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี’ติ วุจฺจตี”ติฯ “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามี”ติฯ

นิพฺพานสจฺฉิกรณปโญฺห เอกาทสโมฯ

### ๑๒. นิพฺพานสนฺนิหิตปโญฺห

**๑๒**. “ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ โส ปเทโส ปุรตฺถิมาย วา ทิสาย ทกฺขิณาย วา ทิสาย ปจฺฉิมาย วา ทิสาย อุตฺตราย วา ทิสาย อุทฺธํ วา อโธ วา ติริยํ วา, ยตฺถ นิพฺพานํ สนฺนิหิต”นฺติ? “นตฺถิ, มหาราช, โส ปเทโส ปุรตฺถิมาย วา ทิสาย ทกฺขิณาย วา ทิสาย ปจฺฉิมาย วา ทิสาย อุตฺตราย วา ทิสาย อุทฺธํ วา อโธ วา ติริยํ วา, ยตฺถ นิพฺพานํ สนฺนิหิต”นฺติฯ

“ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, นตฺถิ นิพฺพานสฺส สนฺนิหิโตกาโส, เตน หิ นตฺถิ นิพฺพานํ? เยสญฺจ ตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ, เตสมฺปิ สจฺฉิกิริยา มิจฺฉา, การณํ ตตฺถ วกฺขามิ, ยถา, ภเนฺต นาคเสน, มหิยา ธญฺญุฏฺฐานํ เขตฺตํ อตฺถิ, คนฺธุฏฺฐานํ ปุปฺผํ อตฺถิ, ปุปฺผุฏฺฐานํ คุมฺพ อตฺถิ, ผลุฏฺฐานํ รุกฺข อตฺถิ, รตนุฏฺฐานํ อากโร อตฺถิ, ตตฺถ โย โกจิ ยํ ยํ อิจฺฉติ, โส ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ตํ หรติ,

เอวเมว โข, ภเนฺต นาคเสน, ยทิ นิพฺพานํ อตฺถิ, ตสฺส นิพฺพานสฺส อุฏฺฐาโนกาโสปิ อิจฺฉิตพฺโพ, ยสฺมา จ โข, ภเนฺต นาคเสน, นิพฺพานสฺส อุฏฺฐาโนกาโส นตฺถิ, ตสฺมา นตฺถิ นิพฺพานนฺติ พฺรูมิ, เยสญฺจ นิพฺพานํ สจฺฉิกตํ, เตสมฺปิ สจฺฉิกิริยา มิจฺฉา''ติฯ

''นตฺถิ , มหาราช, นิพฺพานสฺส สนฺนิหิโตกาโส, อตฺถิ เจตํ นิพฺพานํ, สมฺมาปฏิปโนฺน โยนิโส มนสิกาเรน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา ปน, มหาราช, อตฺถิ อคฺคิ นาม, นตฺถิ ตสฺส สนฺนิหิโตกาโส, เทฺว กฏฺฐานิ สงฺฆเฏฺฏโนฺต อคฺคึ อธิคจฺฉติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อตฺถิ นิพฺพานํ, นตฺถิ ตสฺส สนฺนิหิโตกาโส, สมฺมาปฏิปโนฺน โยนิโส มนสิกาเรน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, อตฺถิ สตฺต รตนานิ นามฯ เสยฺยถิทํ, จกฺกรตนํ หตฺถิรตนํ อสฺสรตนํ มณิรตนํ อิตฺถิรตนํ คหปติรตนํ ปริณายกรตนํฯ น จ เตสํ รตนานํ สนฺนิหิโตกาโส อตฺถิ, ขตฺติยสฺส ปน สมฺมาปฏิปนฺนสฺส ปฏิปตฺติพเลน ตานิ รตนานิ อุปคจฺฉนฺติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อตฺถิ นิพฺพานํ, นตฺถิ ตสฺส สนฺนิหิโตกาโส, สมฺมาปฏิปโนฺน โยนิโส มนสิกาเรน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี''ติฯ

''ภเนฺต นาคเสน, นิพฺพานสฺส สนฺนิหิโตกาโส มา โหตุ, อตฺถิ ปน ตํ ฐานํ, ยตฺถ ฐิโต สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี''ติ? ''อาม, มหาราช , อตฺถิ ตํ ฐานํ, ยตฺถ ฐิโต สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี''ติฯ

''กตมํ ปน, ภเนฺต, ตํ ฐานํ, ยตฺถ ฐิโต สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี''ติ? ''สีลํ, มหาราช, ฐานํ, สีเล ปติฏฺฐิโต โยนิโส มนสิกโรโนฺต สกฺกยวเนปิ จีนวิลาเตปิ อลสเนฺทปิ นิคุเมฺพปิ [นิกุเมฺพปิ (สี. สฺยา. ปี.)] กาสิโกสเลปิ กสฺมีเรปิ คนฺธาเรปิ นคมุทฺธนิปิ พฺรหฺมโลเกปิ ยตฺถ กตฺถจิปิ ฐิโต สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ยถา, มหาราช, โย โกจิ จกฺขุมา ปุริโส สกยวเนปิ จีนวิลาเตปิ อลสเนฺทปิ นิคุเมฺพปิ กาสิโกสเลปิ กสฺมีเรปิ คนฺธาเรปิ นคมุทฺธนิปิ พฺรหฺมโลเกปิ ยตฺถ กตฺถจิปิ ฐิโต อากาสํ ปสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, สีเล ปติฏฺฐิโต โยนิโส มนสิกโรโนฺต สกยวเนปิ…เป.… ยตฺถ กตฺถจิปิ ฐิโต สมฺมาปฏิปโนฺน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ

''ยถา วา ปน, มหาราช, สกยวเนปิ…เป.… ยตฺถ กตฺถจิปิ ฐิตสฺส ปุพฺพทิสา อตฺถิ, เอวเมว โข, มหาราช, สีเล ปติฏฺฐิตสฺส โยนิโส มนสิกโรนฺตสฺส สกฺกยวเนปิ…เป.… ยตฺถ กตฺถจิปิ ฐิตสฺส สมฺมาปฏิปนฺนสฺส อตฺถิ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา''ติฯ ''สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, เทสิตํ ตยา นิพฺพานํ, เทสิตา นิพฺพานสจฺฉิกิริยา, ปริกฺขตา สีลคุณา, ทสฺสิตา สมฺมาปฏิปตฺติ, อุสฺสาปิโต ธมฺมทฺธโช, สณฺฐปิตา ธมฺมเนตฺติ, อวโญฺฌ สุปฺปยุตฺตานํ สมฺมาปโยโค, เอวเมตํ คณิวรปวร ตถา สมฺปฏิจฺฉามี''ติฯ

นิพฺพานสนฺนิหิตปโญฺห ทฺวาทสโมฯ

เวสฺสนฺตรวโคฺค ตติโยฯ

อิมสฺมึ วเคฺค ทฺวาทส ปญฺหาฯ

## ๔. อนุมานวโคฺค

### ๑. อนุมานปโญฺห

๑. อถ โข มิลินฺโท ราชา เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา ญาตุกาโม โสตุกาโม ธาเรตุกาโม ญาณาโลกํ ทฏฺฐุกาโม อญฺญาณํ ภินฺทิตุกาโม ญาณาโลกํ อุปฺปาเทตุกาโม อวิชฺชนฺธการํ นาเสตุกาโม อธิมตฺตํ ธิติญฺจ อุสฺสาหญฺจ สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ อุปฏฺฐเปตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ''ภนฺเต นาคเสน, กึ ปน พุทฺโธ ตยา ทิโฏฺฐ''ติฯ ''น หิ, มหาราชา''ติฯ ''กึ ปน เต อาจริเยหิ พุทฺโธ ทิโฏฺฐ''ติ? ''น หิ, มหาราชา''ติฯ ''ภนฺเต นาคเสน, น กิร ตยา พุทฺโธ ทิโฏฺฐ, นาปิ กิร เต อาจริเยหิ พุทฺโธ ทิโฏฺฐ, เตน หิ, ภนฺเต นาคเสน, นตฺถิ พุทฺโธ, น เหตฺถ พุทฺโธ ปญฺญายตี''ติฯ

''อตฺถิ ปน เต, มหาราช, ปุพฺพกา ขตฺติยา, เย เต ตว ขตฺติยวํสสฺส ปุพฺพงฺคมา''ติ? ''อาม, ภนฺเตฯ โก สํสโย, อตฺถิ ปุพฺพกา ขตฺติยา, เย มม ขตฺติยวํสสฺส ปุพฺพงฺคมา''ติฯ ''ทิฏฺฐปุพฺพา ตยา, มหาราช, ปุพฺพกา ขตฺติยา''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''เย ปน ตํ, มหาราช, อนุสาสนฺติ ปุโรหิตา เสนาปติโน อกฺขทสฺสา มหามตฺตา, เตหิ ปุพฺพกา ขตฺติยา ทิฏฺฐปุพฺพา''ติ? ''น หิ ภนฺเต''ติฯ ''ยทิ ปน เต, มหาราช, ปุพฺพกา ขตฺติยา น ทิฏฺฐา, นาปิ กิร เต อนุสาสเกหิ ปุพฺพกา ขตฺติยา ทิฏฺฐา, เตน หิ นตฺถิ ปุพฺพกา ขตฺติยา, น เหตฺถ ปุพฺพกา ขตฺติยา ปญฺญายนฺตี''ติฯ

''ทิสฺสนฺติ, ภนฺเต นาคเสน, ปุพฺพกานํ ขตฺติยานํ อนุภูตานิ ปริโภคภณฺฑานิฯ เสยฺยถิทํ, เสตจฺฉตฺตํ อุณฺหีสํ ปาทุกา วาลพีชนี ขคฺครตนํ มหารหานิ จ สยนานิฯ เยหิ มยํ ชาเนยฺยาม สทฺทเหยฺยาม 'อตฺถิ ปุพฺพกา ขตฺติยา'ติฯ ''เอวเมว โข, มหาราช, มยเมฺปตํ ภควนฺตํ ชาเนยฺยาม สทฺทเหยฺยามฯ อตฺถิ ตํ การณํ, เยน มยํ การเณน ชาเนยฺยาม สทฺทเหยฺยาม 'อตฺถิ โส ภควา'ติฯ กตมํ ตํ การณํ? อตฺถิ โข, มหาราช, เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน อนุภูตานิ ปริโภคภณฺฑานิฯ เสยฺยถิทํ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, เยหิ สเทวโก โลโก ชานาติ สทฺทหติ 'อตฺถิ โส ภควา'ติฯ อิมินา, มหาราช, การเณน อิมินา เหตุนา อิมินา นเยน อิมินา อนุมาเนน ญาตโพฺพ 'อตฺถิ โส ภควา'ติฯ

'''พหู ชเน ตารยิตฺวา, นิพฺพุโต อุปธิกฺขเย;
อนุมาเนน ญาตพฺพํ, อตฺถิ โส ทฺวิปทุตฺตโม'''ติฯ

''ภนฺเต นาคเสน, โอปมฺมํ กโรหี''ติฯ ''ยถา, มหาราช, นครวฑฺฒกี นครํ มาเปตุกาโม ปฐมํ ตาว สมํ อนุนฺนตมโนนตํ อสกฺขรปาสาณํ นิรุปทฺทวมนวชฺชํ รมณียํ ภูมิภาคํ อนุวิโลเกตฺวา ยํ ตตฺถ วิสมํ, ตํ สมํ การาเปตฺวา ขาณุกณฺฏกํ วิโสธาเปตฺวา ตตฺถ นครํ มาเปยฺย โสภนํ วิภตฺตํ ภาคโส มิตํ อุกฺกิณฺณปริขาปาการํ ทฬฺหโคปุรฏฺฏาลโกฏฺฐกํ ปุถุจจฺจรจตุกฺกสนฺธิสิงฺฆาฏกํ สุจิสมตลราชมคฺคํ สุวิภตฺตอนฺตราปณํ อารามุยฺยานตฬากโปกฺขรณิอุทปานสมฺปนฺนํ พหุวิธเทวฏฺฐานปฺปฏิมณฺฑิตํ สพฺพโทสวิรหิตํ, โส ตสฺมึ นคเร สพฺพถา เวปุลฺลตฺตํ ปเตฺต อญฺญํ เทสํ อุปคจฺเฉยฺย, อถ ตํ นครํ อปเรน สมเยน อิทฺธํ ภเวยฺย ผีตํ สุภิกฺขํ เขมํ สมิทฺธํ สิวํ อนีติกํ นิรุปทฺทวํ นานาชนสมากุลํ, ปุถู ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา หตฺถาโรหา อสฺสาโรหา รถิกา ปตฺติกา ธนุคฺคหา ถรุคฺคหา เจลกา จลกา ปิณฺฑทายกา อุคฺคา ราชปุตฺตา ปกฺขนฺทิโน มหานาคา สูรา วมฺมิโน โยธิโน ทาสิกปุตฺตา ภฏิปุตฺตา [ทาสปุตฺตา ภฏฺฏิปุตฺตา (สี. ปี.)] มลฺลกา คณกา อาฬาริกา สูทา กปฺปกา นหาปกา จุนฺทา มาลาการา สุวณฺณการา สชฺฌุการา สีสการา ติปุการา โลหการา วฏฺฏการา อโยการา มณิการา เปสการา กุมฺภการา เวณุ

การา โลณการา จมฺมการา รถการา ทนฺตการา รชฺชุการา โกจฺฉการา สุตฺตการา วิลีวการา ธนุการา ชิยการา อุสุการา จิตฺตการา รงฺคการา รชกา ตนฺตวายา ตุนฺนวายา เหรญฺญิกา ทุสฺสิกา คนฺธิกา ติณหารกา กฏฺฐหารกา ภตกา ปณฺณิกา ผลิกา [ผลฺลิกา (สี. ปี.)] มูลิกา โอทนิกา ปูวิกา มจฺฉิกา มํสิกา มชฺชิกา นฏกา นจฺจกา ลงฺฆกา อินฺทชาลิกา เวตาลิกา มลฺลา ฉวฑาหกา ปุปฺผฉฑฺฑกา เวนา เนสาทา คณิกา ลาสิกา กุมฺภทาสิโย สกฺกยวนจีนวิลาตา อุชฺเชนกา ภารุกจฺฉกา กาสิโกสลา ปรนฺตกา มาคธกา สาเกตกา โสเรยฺยกา [โสรฏฺฐกา (สี. ปี.)] ปาเวยฺยกา โกฏุมฺพรมาถุรกา อลสนฺทกสฺมีรคนฺธารา ตํ นครํ วาสาย อุปคตา นานาวิสยิโนชนา นวํ สุวิภตฺตํ อโทสมนวชฺชํ รมณียํ ตํ นครํ ปสฺสิตฺวา อนุมาเนน ชานนฺติ ‘เฉโก วต โภ โส นครวฑฺฒกี, โย อิมสฺส นครสฺส มาเปตา’ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โส ภควา อสโม อสมสโม อปฺปฏิสโม อสทิโส อตุโล อสเงฺขฺยโย อปฺปเมยฺโย อปริเมยฺโย อมิตคุโณ คุณปารมิปฺปตฺโต อนนฺตธิติ อนนฺตเตโช อนนฺตวีริโย อนนฺตพโล พุทฺธพลปารมึ คโต สเสนมารํ ปราเชตฺวา ทิฏฺฐิชาลํ ปทาเลตฺวา อวิชฺชํ เขเปตฺวา วิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวา ธมฺมุกฺกํ ธารยิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา วิชิตสงฺคาโม ธมฺมนครํ มาเปสิฯ

‘‘ภควโต โข, มหาราช, ธมฺมนครํ สีลปาการํ หิริปริขํ ญาณทฺวารโกฏฺฐกํ วีริยอฏฺฏาลกํ สทฺธาเอสิกํ สติโทวาริกํ ปญฺญาปาสาทํ สุตฺตนฺตจจฺจรํ อภิธมฺมสิงฺฆาฏกํ วินยวินิจฺฉยํ สติปฏฺฐานวีถิกํ, ตสฺส โข ปน, มหาราช, สติปฏฺฐานวีถิยํ เอวรูปา อาปณา ปสาริตา โหนฺติฯ เสยฺยถีทํ, ปุปฺผาปณํ คนฺธาปณํ ผลาปณํ อคทาปณํ โอสธาปณํ อมตาปณํ รตนาปณํ สพฺพาปณ’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต ปุปฺผาปณ’’นฺติ? ‘‘อตฺถิ โข ปน, มหาราช, เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน อารมฺมณวิภตฺติโย อกฺขาตาฯ เสยฺยถีทํ, อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญา อสุภสญฺญา อาทีนวสญฺญา ปหานสญฺญา วิราคสญฺญา นิโรธสญฺญา สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญา สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจสญฺญา อานาปานสฺสติ อุทฺธุมาตกสญฺญา วินีลกสญฺญา วิปุพฺพกสญฺญา วิจฺฉิทฺทกสญฺญา วิกฺขายิตกสญฺญา วิกฺขิตฺตกสญฺญา หตวิกฺขิตฺตกสญฺญา โลหิตกสญฺญา ปุฬวกสญฺญา อฏฺฐิกสญฺญา เมตฺตาสญฺญา กรุณาสญฺญา มุทิตาสญฺญา อุเปกฺขาสญฺญา มรณานุสฺสติ กายคตาสติ, อิเม โข, มหาราช, พุทฺเธน ภควตา อารมฺมณวิภตฺติโย อกฺขาตาฯ ตตฺถ โย โกจิ ชรามรณา มุจฺจิตุกาโม, โส เตสุ อญฺญตรํ อารมฺมณํ คณฺหาติ, เตน อารมฺมเณน ราคา วิมุจฺจติ, โทสา วิมุจฺจติ, โมหา วิมุจฺจติ, มานโต วิมุจฺจติ, ทิฏฺฐิโต วิมุจฺจติ, สํสารํ ตรติ, ตณฺหาโสตํ นิวาเรติ, ติวิธํ มลํ วิโสเธติ, สพฺพกิเลเส อุปหนฺตฺวา อมลํ วิรชํ สุทฺธํ ปณฺฑรํ อชาตึ อชรํ อมรํ สุขํ สีติภูตํ อภยํ นครุตฺตมํ นิพฺพานนครํ ปวิสิตฺวา อรหตฺเต จิตฺตํ วิโมเจติ, อิทํ วุจฺจติ มหาราช ‘ภควโต ปุปฺผาปณ’นฺติฯ

‘‘‘กมฺมมูลํ คเหตฺวาน, อาปณํ อุปคจฺฉถ;
อารมฺมณํ กิณิตฺวาน, ตโต มุจฺจถ มุตฺติยา’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธาปณ’’นฺติ? ‘‘อตฺถิ โข ปน, มหาราช, เตน ภควตา สีลวิภตฺติโย อกฺขาตา, เยน สีลคนฺเธน อนุลิตฺตา ภควโต ปุตฺตา สเทวกํ โลกํ สีลคนฺเธน ธูเปนฺติ สมฺปธูเปนฺติ, ทิสมฺปิ อนุทิสมฺปิ อนุวาตมฺปิ ปฏิวาตมฺปิ วายนฺติ อติวายนฺติ, ผริตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ กตมา ตา สีลวิภตฺติโย? สรณสีลํ ปญฺจงฺคสีลํ อฏฺฐงฺคสีลํ ทสงฺคสีลํ ปญฺจุทฺเทสปริ

ยาปนฺนํ ปาติโมกฺขสํวรสีลํฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต คนฺธาปณ’นฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘น ปุปฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ, น จนฺทนํ ตคฺครมลฺลิกา วา;
สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ, สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติ [ปวาติ (สี. ปี.) ธ. ป. ๕๔ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ

‘‘‘จนฺทนํ ตครํ วาปิ, อุปฺปลํ อถ วสฺสิกี;
เอเตสํ คนฺธชาตานํ, สีลคนฺโธ อนุตฺตโรฯ

‘‘‘อปฺปมตฺโต อยํ คนฺโธ, ยฺวายํ ตครจนฺทนํ;
โย จ สีลวตํ คนฺโธ, วาติ เทเวสุ อุตฺตโม’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต ผลาปณ’’นฺติ? ‘‘ผลานิ โข, มหาราช, ภควตา อกฺขาตานิฯ เสยฺยถีทํ, โสตาปตฺติผลํ สกทาคามิผลํ อนาคามิผลํ อรหตฺตผลํ สุญฺญตผลสมาปตฺติ อนิมิตฺตผลสมาปตฺติ อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติ ฯ ตตฺถ โย โกจิ ยํ ผลํ อิจฺฉติ, โส กมฺมมูลํ ทตฺวา ปตฺถิตํ ผลํ กิณาติฯ ยทิ โสตาปตฺติผลํ, ยทิ สกทาคามิผลํ, ยทิ อนาคามิผลํ, ยทิ อรหตฺตผลํ, ยทิ สุญฺญตผลสมาปตฺตึ, ยทิ อนิมิตฺตผลสมาปตฺตึ, ยทิ อปฺปณิหิตผลสมาปตฺตึฯ ยถา, มหาราช, กสฺสจิ ปุริสสฺส ธุวผโล อมฺโพ ภเวยฺย, โส น ตาว ตโต ผลานิ ปาเตติ, ยาว กยิกา น อาคจฺฉนฺติ, อนุปฺปตฺเต ปน กยิเก มูลํ คเหตฺวา เอวํ อาจิกฺขติ ‘อมฺโภ ปุริส เอโส โข ธุวผโล อมฺโพ, ตโต ยํ อิจฺฉสิ, เอตฺตกํ ผลํ คณฺหาหิ สลาฏุกํ วา โทวิลํ วา เกสิกํ วา อามํ วา ปกฺกํ วา’ติ, โส เตน อตฺตนา ทินฺนมูเลน ยทิ สลาฏุกํ อิจฺฉติ, สลาฏุกํ คณฺหาติ, ยทิ โทวิลํ อิจฺฉติ, โทวิลํ คณฺหาติ, ยทิ เกสิกํ อิจฺฉติ, เกสิกํ คณฺหาติ, ยทิ อามกํ อิจฺฉติ, อามกํ คณฺหาติ, ยทิ ปกฺกํ อิจฺฉติ, ปกฺกํ คณฺหาติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โย ยํ ผลํ อิจฺฉติ, โส กมฺมมูลํ ทตฺวา ปตฺถิตํ ผลํ คณฺหาติ, ยทิ โสตาปตฺติผลํ…เป.… ยทิ อปฺปณิหิตผลสมาปตฺตึ, อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต ผลาปณ’นฺติฯ

‘‘‘กมฺมมูลํ ชนา ทตฺวา, คณฺหนฺติ อมตมฺผลํ;
เตน เต สุขิตา โหนฺติ, เย กีตา อมตปฺผล’’’นฺติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต อคทาปณ’’นฺติ? ‘‘อคทานิ โข, มหาราช, ภควตา อกฺขาตานิ, เยหิ อคเทหิ โส ภควา สเทวกํ โลกํ กิเลสวิสโต ปริโมเจติฯ กตมานิ ปน ตานิ อคทานิ? ยานิมานิ, มหาราช, ภควตา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อกฺขาตานิฯ เสยฺยถีทํ, ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ, ตตฺถ เย เกจิ อญฺญาเปกฺขา จตุสจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺติ, เต ชาติยา ปริมุจฺจนฺติ , ชราย ปริมุจฺจนฺติ, มรณา ปริมุจฺจนฺติ, โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาเสหิ ปริมุจฺจนฺติ, อิทํ วุจฺจติ มหาราช ‘ภควโต อคทาปณ’นฺติฯ

‘‘‘เย เกจิ อคทา โลเก [โลเก อคทา (ปี.)], วิสานํ ปฏิพาหกา;
ธมฺมาคทสมํ นตฺถิ, เอตํ ปิวถ ภิกฺขโว’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต โอสธาปณ’’นฺติ? ‘‘โอสธานิ โข, มหาราช, ภควตา อกฺขาตานิ, เยหิ โอสเธหิ โส ภควา เทวมนุสฺเส ติกิจฺฉติฯ เสยฺยถีทํ, จตฺตาโร สติปฏฺ

ฐานา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, เอเตหิ โอสเธหิ ภควา มิจฺฉาทิฏฺฐึ วิเรเจติ, มิจฺฉาสงฺกปฺปํ วิเรเจติ, มิจฺฉาวาจํ วิเรเจติ, มิจฺฉากมฺมนฺตํ วิเรเจติ, มิจฺฉาอาชีวํ วิเรเจติ, มิจฺฉาวายามํ วิเรเจติ, มิจฺฉาสตึ วิเรเจติ, มิจฺฉาสมาธึ วิเรเจติ, โลภวมนํ กาเรติ, โทสวมนํ กาเรติ, โมหวมนํ กาเรติ, มานวมนํ กาเรติ, ทิฏฺฐิวมนํ กาเรติ, วิจิกิจฺฉาวมนํ กาเรติ, อุทฺธจฺจวมนํ กาเรติ, ถินมิทฺธวมนํ กาเรติ, อหิริกาโนตฺตปฺปวมนํ กาเรติ, สพฺพกิเลสวมนํ กาเรติ, อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต โอสธาปณ’นฺติฯ

‘‘‘เย เกจิ โอสธา โลเก, วิชฺชนฺติ วิวิธา พหู;
ธมฺโมสธสมํ นตฺถิ, เอตํ ปิวถ ภิกฺขโวฯ

‘‘‘ธมฺโมสธํ ปิวิตฺวาน, อชรามรณา สิยุํ;
ภาวยิตฺวา จ ปสฺสิตฺวา, นิพฺพุตา อุปธิกฺขเย’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต อมตาปณ’’นฺติ? ‘‘อมตํ โข, มหาราช, ภควตา อกฺขาตํ, เยน อมเตน โส ภควา สเทวกํ โลกํ อภิสิญฺจิ , เยน อมเตน อภิสิตฺตา เทวมนุสฺสา ชาติชราพฺยาธิมรณโสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาเสหิ ปริมุจฺจึสุฯ กตมํ ตํ อมตํ? ยทิทํ กายคตาสติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ‘อมตํ เต, ภิกฺขเว, ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสตึ ปริภุญฺชนฺตี’ติฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต อมตาปณ’นฺติฯ

‘‘‘พฺยาธิตํ ชนตํ ทิสฺวา, อมตาปณํ ปสารยิ;
กมฺเมน ตํ กิณิตฺวาน, อมตํ อาเทถ ภิกฺขโว’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต รตนาปณ’’นฺติ? ‘‘รตนานิ โข, มหาราช, ภควตา อกฺขาตานิ, เยหิ รตเนหิ วิภูสิตา ภควโต ปุตฺตา สเทวกํ โลกํ วิโรจนฺติ โอภาเสนฺติ ปภาเสนฺติ ชลนฺติ ปชฺชลนฺติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อาโลกํ ทเสฺสนฺติฯ กตมานิ ตานิ รตนานิ? สีลรตนํ สมาธิรตนํ ปญฺญารตนํ วิมุตฺติรตนํ วิมุตฺติญาณทสฺสนรตนํ ปฏิสมฺภิทารตนํ โพชฺฌงฺครตนํฯ

‘‘กตมํ, มหาราช, ภควโต สีลรตนํ? ปาติโมกฺขสํวรสีลํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ จูฬสีลํ มชฺฌิมสีลํ มหาสีลํ มคฺคสีลํ ผลสีลํฯ สีลรตเนน โข, มหาราช, วิภูสิตสฺส ปุคฺคลสฺส สเทวโก โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา ปิหยติ ปตฺเถติ, สีลรตนปิฬนฺโธ โข, มหาราช, ภิกฺขุ ทิสมฺปิ อนุทิสมฺปิ อุทฺธมฺปิ อโธปิ ติริยมฺปิ วิโรจติ อติวิโรจติ [อติโรจติ (สี. ปี.)], เหฏฺฐโต อวีจึ อุปริโต ภวคฺคํ อุปาทาย เอตฺถนฺตเร สพฺพรตนานิ อติกฺกมิตฺวา [อติสยิตฺวา (สี. ปี.)] อภิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, เอวรูปานิ โข, มหาราช, สีลรตนานิ ภควโต รตนาปเณ ปสาริตานิ, อิทํ วุจฺจติ มหาราช ‘ภควโต สีลรตน’นฺติฯ

‘‘‘เอวรูปานิ สีลานิ, สนฺติ พุทฺธสฺส อาปเณ;
กมฺเมน ตํ กิณิตฺวาน, รตนํ โว ปิฬนฺธถา’ติฯ

‘‘กตมํ, มหาราช, ภควโต สมาธิรตนํ? สวิตกฺกสวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺกวิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺกอวิจาโร สมาธิ, สุญฺญโต สมาธิ, อนิมิตฺโต สมาธิ, อปฺปณิหิโต สมาธิฯ สมาธิรตนํ โข, มหาราช, ปิฬนฺธสฺส ภิกฺขุโน เย เต กามวิตกฺกพฺยาปาทวิตกฺกวิหึสาวิตกฺกมา

นฺทฺธจฺจทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉากิเลสวตฺถูนิ วิวิธานิ จ กุวิตกฺกานิ, เต สเพฺพ สมาธึ อาสชฺช วิกิรนฺติ วิธมนฺติ วิทฺธํสนฺติ น สณฺฐนฺติ [น สณฺฐหนฺติ (สี.)] น อุปลิมฺปนฺติ [น อุปลิปฺปนฺติ (สี. ปี.)]ฯ ยถา, มหาราช, วาริ โปกฺขรปเตฺต วิกิรติ วิธมติ วิทฺธํสติ น สณฺฐาติ น อุปลิมฺปติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ปริสุทฺธตฺตา ปทุมสฺสฯ เอวเมว โข, มหาราช, สมาธิรตนํ ปิฬนฺธสฺส ภิกฺขุโน เย เต กามวิตกฺกพฺยาปาทวิตกฺกวิหึสาวิตกฺกมานุทฺธจฺจ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉากิเลสวตฺถูนิ วิวิธานิ จ กุวิตกฺกานิ, เต สเพฺพ สมาธึ อาสชฺช วิกิรนฺติ วิธมนฺติ วิทฺธํสนฺติ น สณฺฐนฺติ น อุปลิมฺปนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ปริสุทฺธตฺตา สมาธิสฺสฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, 'ภควโต สมาธิรตน'นฺติ, เอวรูปานิ โข, มหาราช, สมาธิรตนานิ ภควโต รตนาปเณ ปสาริตานิฯ

'''สมาธิรตนมาลสฺส , กุวิตกฺกา น ชายเร;
น จ วิกฺขิปเต จิตฺตํ, เอตํ ตุเมฺห ปิฬนฺธถา'ติฯ

''กตมํ, มหาราช, ภควโต ปญฺญารตนํ? ยาย, มหาราช, ปญฺญาย อริยสาวโก 'อิทํ กุสล'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อิทํ อกุสล'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อิทํ สาวชฺชํ, อิทํ อนวชฺชํ, อิทํ เสวิตพฺพํ, อิทํ น เสวิตพฺพํ, อิทํ หีนํ, อิทํ ปณีตํ, อิทํ กณฺหํ, อิทํ สุกฺกํ, อิทํ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาค'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อิทํ ทุกฺข'นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อยํ ทุกฺขสมุทโย'ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อยํ ทุกฺขนิโรโธ'ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, 'อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา'ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ อิทํ วุจฺจติ มหาราช 'ภควโต ปญฺญารตน'นฺติฯ

'''ปญฺญารตนมาลสฺส, น จิรํ วตฺตเต ภโว;
ขิปฺปํ ผเสฺสติ [ผุเสฺสติ (สฺยา.), ปสฺสติ (ก.)] อมตํ, น จ โส โรจเต ภเว'ติฯ

''กตมํ , มหาราช, ภควโต วิมุตฺติรตนํ''? ''วิมุตฺติรตนํ [วิมุตฺติรตนนฺติ (สี. ปี.)] โข, มหาราช, อรหตฺตํ วุจฺจติ, อรหตฺตํ ปโตฺต โข, มหาราช, ภิกฺขุ 'วิมุตฺติรตนํ ปิฬโนฺธ'ติ วุจฺจติฯ ยถา, มหาราช, ปุริโส มุตฺตากลาปมณิกลาปปวาฬกลาปาภรณปฺปฏิมณฺฑิโต [ปวาฬาภรณปฏิปณฺฑิโต (สี. ปี.)] อคลุตครตาลีสกโลหิตจนฺทนานุลิตฺตคโตฺต นาคปุนฺนาคสาลสลฬจมฺปกยูถิกาติมุตฺตกปาฏลุปฺปลวสฺสิกมลฺลิกาวิจิโตฺต เสสชเน อติกฺกมิตฺวา วิโรจติ อติวิโรจติ โอภาสติ ปภาสติ สมฺปภาสติ ชลติ ปชฺชลติ อภิภวติ อโชฺฌตฺถรติ มาลาคนฺธรตนาภรเณหิ, เอวเมว โข, มหาราช, อรหตฺตํ ปโตฺต ขีณาสโว วิมุตฺติรตนปิฬโนฺธ อุปาทายุปาทาย วิมุตฺตานํ ภิกฺขูนํ อติกฺกมิตฺวา สมติกฺกมิตฺวา วิโรจติ อติวิโรจติ โอภาสติ ปภาสติ สมฺปภาสติ ชลติ ปชฺชลติ อภิภวติ อโชฺฌตฺถรติ วิมุตฺติยาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อคฺคํ, มหาราช, เอตํ ปิฬนฺธนํ สพฺพปิฬนฺธนานํ, ยทิทํ วิมุตฺติปิฬนฺธนํฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, 'ภควโต วิมุตฺติรตน'นฺติฯ

'''มณิมาลาธรํ เคห, ชโน [เคหํ, ชโน (ก.)] สามึ อุทิกฺขติ;
วิมุตฺติรตนมาลนฺตุ, อุทิกฺขนฺติ สเทวกา'ติฯ

''กตมํ มหาราช, ภควโต วิมุตฺติญาณทสฺสนรตนํ? ปจฺจเวกฺขณญาณํ, มหาราช, ภควโต วิมุตฺติญาณทสฺสนรตนนฺติ วุจฺจติ, เยน ญาเณน อริยสาวโก มคฺคผลนิพฺพานานิ ปหีนกิเลสาวสิฏฺฐกิเลเส จ ปจฺจเวกฺขติฯ

'''เย ญาเณน พุชฺฌนฺติ, อริยา กตกิจฺจตํ;
ตํ ญาณรตนํ ลทฺธุํ, วายเมถ ชิโนรสา'ติฯ

‘‘กตมํ, มหาราช, ภควโต ปฏิสมฺภิทารตนํ? จตโสฺส โข, มหาราช, ปฏิสมฺภิทาโย อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติฯ อิเมหิ โข, มหาราช, จตูหิ ปฏิสมฺภิทารตเนหิ สมลงฺกโต ภิกฺขุ ยํ ยํ ปริสํ อุปสงฺกมติ, ยทิ ขตฺติยปริสํ, ยทิ พฺราหฺมณปริสํ, ยทิ คหปติปริสํ, ยทิ สมณปริสํ, วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต อภีรุ อจฺฉมฺภี อนุตฺราสี วิคตโลมหํโส ปริสํ อุปสงฺกมติฯ

‘‘ยถา, มหาราช, โยโธ สงฺคามสูโร สนฺนทฺธปญฺจาวุโธ อจฺฉมฺภิโต [อสมฺภีโต (สี. ปี.)] สงฺคามํ โอตรติ, ‘สเจ อมิตฺตา ทูเร ภวิสฺสนฺติ อุสุนา ปาตยิสฺสามิ, ตโต โอรโต ภวิสฺสนฺติ สตฺติยา ปหริสฺสามิ, ตโต โอรโต ภวิสฺสนฺติ กณเยน ปหริสฺสามิ, อุปคตํ สนฺตํ มณฺฑลเคฺคน ทฺวิธา ฉินฺทิสฺสามิ, กายูปคตํ ฉุริกาย วินิวิชฺฌิสฺสามี’ติ [วิชฺฌิสฺสามีติ (สี.)], เอวเมว โข, มหาราช, จตุปฏิสมฺภิทารตนมณฺฑิโต ภิกฺขุ อจฺฉมฺภิโต ปริสํ อุปสงฺกมติฯ โย โกจิ มํ อตฺถปฏิสมฺภิเท ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺส อเตฺถน อตฺถํ กถยิสฺสามิ, การเณน การณํ กถยิสฺสามิ, เหตุนา เหตุํ กถยิสฺสามิ, นเยน นยํ กถยิสฺสามิ, นิสฺสํสยํ กริสฺสามิ, วิมติํ วิเวเจสฺสามิ, โตสยิสฺสามิ ปญฺหเวยฺยากรเณนฯ

‘‘โย โกจิ มํ ธมฺมปฏิสมฺภิเท ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺส ธเมฺมน ธมฺมํ กถยิสฺสามิ, อมเตน อมตํ กถยิสฺสามิ, อสงฺขเตน อสงฺขตํ กถยิสฺสามิ, นิพฺพาเนน นิพฺพานํ กถยิสฺสามิ, สุญฺญเตน สุญฺญตํ กถยิสฺสามิ , อนิมิเตฺตน อนิมิตฺตํ กถยิสฺสามิ, อปฺปณิหิเตน อปฺปณิหิตํ กถยิสฺสามิ, อเนเชน อเนชํ กถยิสฺสามิ, นิสฺสํสยํ กริสฺสามิ, วิมติํ วิเวเจสฺสามิ, โตสยิสฺสามิ ปญฺหาเวยฺยากรเณนฯ

‘‘โย โกจิ มํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺส นิรุตฺติยา นิรุตฺติํ กถยิสฺสามิ, ปเทน ปทํ กถยิสฺสามิ, อนุปเทน อนุปทํ กถยิสฺสามิ, อกฺขเรน อกฺขรํ กถยิสฺสามิ, สนฺธิยา สนฺธิํ กถยิสฺสามิ, พฺยญฺชเนน พฺยญฺชนํ กถยิสฺสามิ, อนุพฺยญฺชเนน อนุพฺยญฺชนํ กถยิสฺสามิ, วเณฺณน วณฺณํ กถยิสฺสามิ, สเรน สรํ กถยิสฺสามิ, ปญฺญตฺติยา ปญฺญตฺติํ กถยิสฺสามิ, โวหาเรน โวหารํ กถยิสฺสามิ, นิสฺสํสยํ กริสฺสามิ, วิมติํ วิเวเจสฺสามิ, โตสยิสฺสามิ ปญฺหเวยฺยากรเณนฯ

‘‘โย โกจิ มํ ปฏิภานปฏิสมฺภิเท ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺส ปฏิภาเนน ปฏิภานํ กถยิสฺสามิ, โอปเมฺมน โอปมฺมํ กถยิสฺสามิ, ลกฺขเณน ลกฺขณํ กถยิสฺสามิ, รเสน รสํ กถยิสฺสามิ, นิสฺสํสยํ กริสฺสามิ, วิมติํ วิเวเจสฺสามิ, โตสยิสฺสามิ ปญฺหเวยฺยากรเณนาติ, อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต ปฏิสมฺภิทารตน’นฺติฯ

‘‘‘ปฏิสมฺภิทา กิณิตฺวาน, ญาเณน ผสฺสเยยฺย โย;
อจฺฉมฺภิโต อนุพฺพิโคฺค, อติโรจติ สเทวเก’ติฯ

‘‘กตมํ, มหาราช, ภควโต โพชฺฌงฺครตนํ? สตฺติเม, มหาราช, โพชฺฌงฺคา, สติสโมฺพชฺฌโงฺค ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ อิเมหิ โข, มหาราช, สตฺตหิ โพชฺฌงฺครตเนหิ ปฏิมณฺฑิโต ภิกฺขุ สพฺพํ ตมํ อภิภุยฺย สเทวกํ โลกํ โอภาเสติ ปภาเสติ อาโลกํ ชเนติฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต โพชฺฌงฺครตน’นฺติฯ

‘‘‘โพชฺฌงฺครตนมาลสฺส , อุฏฺฐหนฺติ [อุปฏฺฐหนฺติ (ก.), อุทิกฺขนฺติ (สฺยา.)] สเทวกา;
กเมฺมน ตํ กิณิตฺวาน, รตนํ โว ปิฬนฺธถา’’’ติฯ

‘‘ภนฺเต นาคเสน, กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพาปณ’’นฺติ? ‘‘สพฺพาปณํ โข, มหาราช, ภควโต นวงฺคํ พุทฺธวจนํ สารีริกานิ ปาริโภคิกานิ เจติยานิ สงฺฆรตนญฺจฯ สพฺพาปเณ, มหาราช, ภควตา ชาติสมฺปตฺติ ปสาริตา, โภคสมฺปตฺติ ปสาริตา, อายุสมฺปตฺติ ปสาริตา, อาโรคฺยสมฺปตฺติ ปสาริตา, วณฺณสมฺปตฺติ ปสาริตา, ปญฺญาสมฺปตฺติ ปสาริตา, มานุสิกสมฺปตฺติ ปสาริตา, ทิพฺพสมฺปตฺติ ปสาริตา, นิพฺพานสมฺปตฺติ ปสาริตาฯ ตตฺถ เย ตํ ตํ สมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติ, เต กมฺมมูลํ ทตฺวา ปตฺถิตปตฺถิตํ สมฺปตฺตึ กิณนฺติ, เกจิ สีลสมาทาเนน กิณนฺติ, เกจิ อุโปสถกเมฺมน กิณนฺติ, อปฺปมตฺตเกนปิ กมฺมมูเลน อุปาทายุปาทาย สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติฯ ยถา, มหาราช, อาปณิกสฺส อาปเณ ติลมุคฺคมาเส ปริตฺตเกนปิ ตณฺฑุลมุคฺคมาเสน อปฺปเกนปิ มูเลน อุปาทายุปาทาย คณฺหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ภควโต สพฺพาปเณ อปฺปมตฺตเกนปิ กมฺมมูเลน อุปาทายุปาทาย สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติฯ อิทํ วุจฺจติ, มหาราช, ‘ภควโต สพฺพาปณ’นฺติฯ

‘‘‘อายุ อโรคตา วณฺณํ, สคฺคํ อุจฺจากุลีนตา;
อสงฺขตญฺจ อมตํ, อตฺถิ สพฺพาปเณ ชิเนฯ

‘‘‘อเปฺปน พหุเกนาปิ, กมฺมมูเลน คยฺหติ;
กิณิตฺวา สทฺธามูเลน, สมิทฺธา โหถ ภิกฺขโว’ติฯ

‘‘ภควโต โข, มหาราช, ธมฺมนคเร เอวรูปา ชนา ปฏิวสนฺติ, สุตฺตนฺติกา เวนยิกา อาภิธมฺมิกา ธมฺมกถิกา ชาตกภาณกา ทีฆภาณกา มชฺฌิมภาณกา สํยุตฺตภาณกา องฺคุตฺตรภาณกา ขุทฺทกภาณกา สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา โพชฺฌงฺคภาวนารตา วิปสฺสกา สทตฺถมนุยุตฺตา อารญฺญิกา รุกฺขมูลิกา อโพฺภกาสิกา ปลาลปุญฺชิกา โสสานิกา เนสชฺชิกา ปฏิปนฺนกา ผลฏฺฐา เสกฺขา ผลสมงฺคิโน โสตาปนฺนา สกทาคามิโน อนาคามิโน อรหนฺโต เตวิชฺชา ฉฬภิญฺญา อิทฺธิมนฺโต ปญฺญาย ปารมิํคตา สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺควรฌานวิโมกฺขรูปารูปสนฺตสุขสมาปตฺติกุสลา, เตหิ อรหนฺเตหิ อากุลํ สมากุลํ อากิณฺณํ สมากิณฺณํ นฬวนสรวนมิว ธมฺมนครํ อโหสิฯ ภวตีห –

‘‘‘วีตราคา วีตโทสา, วีตโมหา อนาสวา;
วีตตณฺหา อนาทานา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เตฯ

‘‘‘อารญฺญิกา ธุตธรา, ฌายิโน ลูขจีวรา;
วิเวกาภิรตา ธีรา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เตฯ

‘‘‘เนสชฺชิกา สนฺถติกา, อโถปิ ฐานจงฺกมา;
ปํสุกูลธรา สเพฺพ, ธมฺมนคเร วสนฺติ เตฯ

‘‘‘ติจีวรธรา สนฺตา, จมฺมขณฺฑจตุตฺถกา;
รตา เอกาสเน วิญฺญู, ธมฺมนคเร วสนฺติ เตฯ

‘‘‘อปฺปิจฺฉา นิปกา ธีรา, อปฺปาหารา อโลลุปา;

ลาภาลาเภน สนฺตุฏฺฐา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘ฌายี ฌานรตา ธีรา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
อากิญฺจญฺญํ ปตฺถยานา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘ปฏิปนฺนา ผลฏฺฐา จ, เสกฺขา ผลสมงฺคิโน;
อาสีสกา [อาสิํสกา (สี. ปี.)] อุตฺตมตฺถํ, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘โสตาปนฺนา จ วิมลา, สกทาคามิโน จ เย;
อนาคามี จ อรหนฺโต, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘สติปฏฺฐานกุสลา , โพชฺฌงฺคภาวนารตา;
วิปสฺสกา ธมฺมธรา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘อิทฺธิปาเทสุ กุสลา, สมาธิภาวนารตา;
สมฺมปฺปธานานุยุตฺตา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘อภิญฺญาปารมิปฺปตฺตา, เปตฺติเก โคจเร รตา;
อนฺตลิกฺขมฺหิ จรณา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘โอกฺขิตฺตจกฺขู มิตภาณี, คุตฺตทฺวารา สุสํวุตา;
สุทนฺตา อุตฺตเม ทเมฺม [ธเมฺม (สี. ปี.)], ธมฺมนคเร วสนฺติ เต๚

‘‘‘เตวิชฺชา ฉฬภิญฺญา จ, อิทฺธิยา ปารมึ คตา;
ปญฺญาย ปารมิปฺปตฺตา, ธมฺมนคเร วสนฺติ เต’ติ๚

‘‘เย โข เต, มหาราช, ภิกฺขู อปริมิตญาณวรธรา อสงฺคา อตุลคุณา [อตุลิยคุณา (สี. ปี. ก.)] อตุลยสา อตุลพลา อตุลเตชา ธมฺมจกฺกานุปฺปวตฺตกา ปญฺญาปารมึ คตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ธมฺมเสนาปติโน**’ติ วุจฺจนฺติ๚

‘‘เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู อิทฺธิมโนฺต อธิคตปฺปฏิสมฺภิทาปตฺตเวสารชฺชา คคนจรา ทุราสทา ทุปฺปสหา อนาลมฺพจรา สสาครมหิธรปถวิกมฺปโก จนฺทสูริยปริมชฺชกา วิกุพฺพนาธิฏฺฐานาภินีหารกุสลา อิทฺธิยา ปารมึ คตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ปุโรหิตา**’ติ วุจฺจนฺติ๚

‘‘เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู ธุตงฺคมนุคตา อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา วิญฺญตฺติมเนสนชิคุจฺฉกา ปิณฺฑาย สปทานจาริโน ภมราว คนฺธมนุฆายิตฺวา ปวิสนฺติ วิวิตฺตกานนํ, กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขา อรหตฺตมนุปฺปตฺตา ธุตงฺคคุเณ อคฺคนิกฺขิตฺตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**อกฺขทสฺสา**’ติ วุจฺจนฺติ๚

‘‘เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู ปริสุทฺธา วิมลา นิกฺกิเลสา จุตูปปาตกุสลา ทิพฺพจกฺขุมฺหิ ปารมึ คตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**นครโชตกา**’ติ วุจฺจนฺติ๚

‘‘เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา สิถิลธนิตทีฆรสฺสครุกลหุกกฺขรปริเจฺฉทกุสลา นวงฺคสาสนธรา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภคว

โต ธมฺมนคเร ‘**ธมฺมรกฺขา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู วินยญฺญู วินยโกวิทา ฐานาฏฺฐานกุสลา [นิทานปฐนกุสลา (สี. ปี.), นิทานวตฺถุกุสลา (สฺยา.)] อาปตฺตานาปตฺติครุกลหุกสเตกิจฺฉอเตกิจฺฉวุฏฺฐานเทสนานิคฺคห- ปฏิกมฺมโอสารณนิสฺสารณปฏิสารณกุสลา วินเย ปารมึ คตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**รูปรกฺขา**’ติ [รูปทกฺขาติ (สี. สฺยา. ปี.)] วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู วิมุตฺติวรกุสุมมาลพทฺธา วรปวรมหคฺฆเสฏฺฐภาวมนุปฺปตฺตา พหุชนกนฺตมภิปตฺถิตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ปุปฺผาปณิกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู จตุสจฺจาภิสมยปฺปฏิวิทฺธา ทิฏฺฐสจฺจา วิญฺญาตสาสนา จตูสุ สามญฺญผเลสุ ติณฺณวิจิกิจฺฉา ปฏิลทฺธผลสุขา อเญฺญสมฺปิ ปฏิปนฺนานํ เต ผเล สํวิภชนฺติ, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ผลาปณิกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู สีลสํวรคนฺธมนุลิตฺตา [สีลวรสุคนฺธมนุลิตฺตา (สี. ปี.)] อเนกวิธพหุคุณธรา กิเลสมลทุคฺคนฺธวิธมกา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**คนฺธาปณิกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู ธมฺมกามา ปิยสมุทาหารา อภิธเมฺม อภิวินเย อุฬารปาโมชฺชา อรญฺญคตาปิ รุกฺขมูลคตาปิ สุญฺญาคารคตาปิ ธมฺมวรรสํ ปิวนฺติ, กาเยน วาจาย มนสา ธมฺมวรรสโมคาฬฺหา อธิมตฺตปฏิภานา ธเมฺมสุ ธเมฺมสนปฺปฏิปนฺนา อิโต วา ตโต วา ยตฺถ ยตฺถ อปฺปิจฺฉกถา สนฺตุฏฺฐิกถา ปวิเวกกถา อสํสคฺคกถา วีริยารมฺภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปญฺญากถา วิมุตฺติกถา วิมุตฺติญาณทสฺสนกถา , ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ตํ กถารสํ ปิวนฺติ, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**โสณฺฑา ปิปาสา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุตฺตา นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเมหิ รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมนฺติ, ภาวนานุโยคมนุยุตฺตา กิเลสปฏิพาหนาย สทตฺถปฺปสุตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**นครคุตฺติกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู นวงฺคํ พุทฺธวจนํ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ นยโต จ การณโต จ เหตุโต จ อุทาหรณโต จ วาเจนฺติ อนุวาเจนฺติ ภาสนฺติ อนุภาสนฺติ, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ธมฺมาปณิกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู ธมฺมรตนโภเคน อาคมปริยตฺติสุตโภเคน โภคิโน ธนิโน นิทฺทิฏฺฐสรพฺยญฺชนลกฺขณปฺปฏิเวธา วิญฺญู ผรณา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**ธมฺมเสฏฺฐิโน**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เย ปน เต, มหาราช, ภิกฺขู อุฬารเทสนาปฏิเวธา ปริจิณฺณารมฺมณวิภตฺตินิเทฺทสา สิกฺขาคุณปารมิปฺปตฺตา, เอวรูปา โข, มหาราช, ภิกฺขู ภควโต ธมฺมนคเร ‘**วิสฺสุตธมฺมิกา**’ติ วุจฺจนฺติฯ

“เอวํ สุวิภตฺตํ โข, มหาราช, ภควโต ธมฺมนครํ เอวํ สุมาปิตํ เอวํ สุวิหิตํ เอวํ สุปริปูริตํ เอวํ สุววตฺถาปิตํ เอวํ สุรกฺขิตํ เอวํ สุโคปิตํ เอวํ ทุปฺปสยฺหํ ปจฺจตฺถิเกหิ ปจฺจามิเตฺตหิ, อิมินา,

มหาราช, การเณน อิมินา เหตุนา อิมินา นเยน อิมินา อนุมาเนน ญาตพฺพํ อตฺถิ โส ภควาติฯ

‘‘‘ยถาปิ นครํ ทิสฺวา, สุวิภตฺตํ มโนรมํ;
อนุมาเนน ชานนฺติ, วฑฺฒกิสฺส มหตฺตนํฯ

‘‘‘ตเถว โลกนาถสฺส, ทิสฺวา ธมฺมปุรํ วรํ;
อนุมาเนน ชานนฺติ, อตฺถิ โส ภควา อิติฯ

‘‘‘อนุมาเนน ชานนฺติ, อูมึ ทิสฺวาน สาคเร;
ยถายํ ทิสฺสเต อูมิ, มหนฺโต โส ภวิสฺสติฯ

‘‘‘ตถา พุทฺธํ โสกนุทํ, สพฺพตฺถมปราชิตํ;
ตณฺหกฺขยมนุปฺปตฺตํ, ภวสํสารโมจนํฯ

‘‘‘อนุมาเนน ญาตพฺพํ, อูมึ ทิสฺวา สเทวเก;
ยถา ธมฺมูมิวิปฺผาโร, อโคฺค พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

‘‘‘อนุมาเนน ชานนฺติ, ทิสฺวา อจฺจุคฺคตํ คิรึ;
ยถา อจฺจุคฺคโต เอโส, หิมวา โส ภวิสฺสติฯ

‘‘‘ตถา ทิสฺวา ธมฺมคิรึ, สีตีภูตํ นิรูปธึ;
อจฺจุคฺคตํ ภควโต, อจลํ สุปฺปติฏฺฐิตํฯ

‘‘‘อนุมาเนน ญาตพฺพํ, ทิสฺวาน ธมฺมปพฺพตํ;
ตถา หิ โส มหาวีโร, อโคฺค พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

‘‘‘ยถาปิ คชราชสฺส, ปทํ ทิสฺวาน มานุสา;
อนุมาเนน ชานนฺติ, มหา เอโส คโช อิติฯ

‘‘‘ตเถว พุทฺธนาคสฺส, ปทํ ทิสฺวา วิภาวิโน;
อนุมาเนน ชานนฺติ, อุฬาโร โส ภวิสฺสติฯ

‘‘‘อนุมาเนน ชานนฺติ, ภีเต ทิสฺวาน กุมฺมิเค;
มิคราชสฺส สเทฺทน, ภีตาเม กุมฺมิคา อิติฯ

‘‘‘ตเถว ติตฺถิเย ทิสฺวา, วิตฺถเต ภีตมานเส;
อนุมาเนน ญาตพฺพํ, ธมฺมราเชน คชฺชิตํฯ

‘‘‘นิพฺพุตํ ปถวึ ทิสฺวา, หริตปตฺตํ มโหทิกํ;
อนุมาเนน ชานนฺติ, มหาเมเฆน นิพฺพุตํฯ

‘‘‘ตเถวิมํ ชนํ ทิสฺวา, อาโมทิตปโมทิตํ;
อนุมาเนน ญาตพฺพํ, ธมฺมเมเฆน ตปฺปิตํฯ

‘‘‘ลคฺคํ ทิสฺวา ภุสํ ปงฺกํ, กลลทฺทคตํ มหึ;

อนุมาเนน ชานนฺติ, วาริกฺขโนฺธ มหา คโตฯ

‘‘‘ตเถวิมํ ชนํ ทิสฺวา, รชปงฺกสโมหิตํ;
วหิตํ ธมฺมนทิยา, วิสฏฺฐํ ธมฺมสาคเรฯ

‘‘‘ธมฺมามตคตํ ทิสฺวา, สเทวกมิมํ มหึ;
อนุมาเนน ญาตพฺพํ, ธมฺมกฺขโนฺธ มหา คโตฯ

‘‘‘อนุมาเนน ชานนฺติ, ฆายิตฺวา คนฺธมุตฺตมํ;
ยถายํ วายเต คโนฺธ, เหสฺสนฺติ ปุปฺผิตา ทุมาฯ

‘‘‘ตเถวายํ สีลคโนฺธ, ปวายติ สเทวเก;
อนุมาเนน ญาตพฺพํ, อตฺถิ พุโทฺธ อนุตฺตโร’ติฯ

‘‘เอวรูเปน โข, มหาราช, การณสเตน การณสหเสฺสน เหตุสเตน เหตุสหเสฺสน นยสเตน นยสหเสฺสน โอปมฺมสเตน โอปมฺมสหเสฺสน สกฺกา พุทฺธพลํ อุปทเสฺสตุํฯ ยถา, มหาราช, ทโกฺข มาลาการโร นานาปุปฺผราสิมฺหา อาจริยานุสิฏฺฐิยา ปจฺจตฺตปุริสกาเรน วิจิตฺตํ มาลาคุณราสึ กเรยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โส ภควา วิจิตฺตปุปฺผราสิ วิย อนนฺตคุโณ อปฺปเมยฺยคุโณ, อหเมตรหิ ชินสาสเน มาลาการโร วิย ปุปฺผคนฺถโก ปุพฺพกานํ อาจริยานํ มเคฺคนปิ มยฺหํ พุทฺธิพเลนปิ อสเงฺขฺยเยฺยนปิ การเณน อนุมาเนน พุทฺธพลํ ทีปยิสฺสามิ, ตฺวํ ปเนตฺถ ฉนฺทํ ชเนหิ สวนายา’’ติฯ

‘‘ทุกฺกรํ , ภเนฺต นาคเสน, อเญฺญสํ เอวรูเปน การเณน อนุมาเนน พุทฺธพลํ อุปทเสฺสตุํ, นิพฺพุโตสฺมิ, ภเนฺต นาคเสน, ตุมฺหากํ ปรมวิจิเตฺตน ปญฺหเวยฺยากรเณนา’’ติฯ

อนุมานปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ธุตงฺคปโญฺห

‘‘ปสฺสตารญฺญเก ภิกฺขู, อโชฺฌคาเฬฺห ธุเต คุเณ;
ปุน ปสฺสติ คิหี ราชา, อนาคามิผเล ฐิเตฯ

‘‘อุโภปิ เต วิโลเกตฺวา, อุปฺปชฺชิ สํสโย มหา;
พุเชฺฌยฺย เจ คิหี ธเมฺม, ธุตงฺคํ นิปฺผลํ สิยาฯ

‘‘ปรวาทิวาทมถนํ, นิปุณํ ปิฏกตฺตเย;
หนฺท ปุเจฺฉ กถิเสฏฺฐํ, โส เม กงฺขํ วิเนสฺสตี’’ติฯ

อถ โข มิลิโนฺท ราชา เยนายสฺมา นาคเสโน เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โข มิลิโนฺท ราชา อายสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ ‘‘ภเนฺต นาคเสน, อตฺถิ โกจิ คิหี อคาริโก กามโภคี ปุตฺตทารสมฺพาธสยนํ อชฺฌาวสโนฺต กาสิกจนฺทนํ ปจฺจนุโภโนฺต มาลาคนฺธวิเลปนํ ธารยโนฺต ชาตรูปรชตํ สาทิยโนฺต มณิมุตฺตากญฺจนวิจิตฺตโมฬิพโทฺธ เยน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกต’’นฺติ?

“น, มหาราช, เอกเญฺว สตํ น เทฺว สตานิ น ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจ สตานิ น สหสฺสํ น สตสหสฺสํ น โกฏิสตํ น โกฏิสหสฺสํ น โกฏิสตสหสฺสํ, ติฏฺฐตุ มหาราช ทสนฺนํ วีสติยา สตสฺส สหสฺสสฺส อภิสมโย, กตเมน เต ปริยาเยน อนุโยคํ ทมฺมี”ติฯ

“ตฺวเมเวตํ พฺรูหี”ติฯ “เตนหิ เต, มหาราช, กถยิสฺสามิ สเตน วา สหเสฺสน วา สตสหเสฺสน วา โกฏิยา วา โกฏิสเตน วา โกฏิสหเสฺสน วา โกฏิสตสหเสฺสน วา, ยา กาจิ นวเงฺค พุทฺธวจเน สเลฺลขิตาจารปฺปฏิปตฺติธุตวรงฺคคุณนิสฺสิตา [ธุตวรงฺคคุณนิสฺสิตา (สี. สฺยา. ปี.)] ถา, ตา สพฺพา อิธ สโมสริสฺสนฺติฯ ยถา, มหาราช, นินฺนุนฺนตสมวิสมถลาถลเทสภาเค อภิวุฏฺฐํ อุทกํ, สพฺพํ ตํ ตโต วินิคฬิตฺวา มโหทธิํ สาครํ สโมสรติ, เอวเมว โข, มหาราช, สมฺปาทเก สติ ยา กาจิ นวเงฺค พุทฺธวจเน สเลฺลขิตาจารปฺปฏิปตฺติธุตงฺคคุณธรนิสฺสิตา กถา, ตา สพฺพา อิธ สโมสริสฺสนฺติฯ

“มยฺหเมฺปตฺถ , มหาราช, ปริพฺยตฺตตาย พุทฺธิยา การณปริทีปนํ สโมสริสฺสติ, เตเนโส อโตฺถ สุวิภโตฺต วิจิโตฺต ปริปุโณฺณ ปริสุโทฺธ สมานีโต ภวิสฺสติฯ ยถา, มหาราช, กุสโล เลขาจริโย อนุสิโฏฺฐ เลขํ โอสาเรโนฺต อตฺตโน พฺยตฺตตาย พุทฺธิยา การณปริทีปเนน เลขํ ปริปูเรติ, เอวํ สา เลขา สมตฺตา ปริปุณฺณา อนูนิกา ภวิสฺสติฯ เอวเมว มยฺหเมฺปตฺถ ปริพฺยตฺตตาย พุทฺธิยา การณปริทีปนํ สโมสริสฺสติ, เตเนโส อโตฺถ สุวิภโตฺต วิจิโตฺต ปริปุโณฺณ ปริสุโทฺธ สมานีโต ภวิสฺสติฯ

“นคเร, มหาราช, สาวตฺถิยา ปญฺจโกฏิมตฺตา อริยสาวกา ภควโต อุปาสกอุปาสิกาโย สตฺตปณฺณาสสหสฺสานิ ตีณิ จ สตสหสฺสานิ อนาคามิผเล ปติฏฺฐิตา, เต สเพฺพปิ คิหี เยว, น ปพฺพชิตาฯ ปุน ตเตฺถว กณฺฑมฺพมูเล ยมกปาฏิหาริเย วีสติ ปาณโกฏิโย อภิสมิํสุ, ปุน จูฬราหุโลวาเท [มหาราหุโลวาเท (สี. ปี.)], มหามงฺคลสุตฺตเนฺต, สมจิตฺตปริยาเย, ปราภวสุตฺตเนฺต, ปุราเภทสุตฺตเนฺต, กลหวิวาทสุตฺตเนฺต, จูฬพฺยูหสุตฺตเนฺต, มหาพฺยูหสุตฺตเนฺต, ตุวฏกสุตฺตเนฺต, สาริปุตฺตสุตฺตเนฺต คณนปถมตีตานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

“นคเร ราชคเห ปญฺญาสสหสฺสานิ ตีณิ จ สตสหสฺสานิ อริยสาวกา ภควโต อุปาสกอุปาสิกาโย, ปุน ตเตฺถว ธนปาลหตฺถินาคทมเน นวุติ ปาณโกฏิโย, ปารายนสมาคเม ปาสาณกเจติเย จุทฺทส ปาณโกฏิโย, ปุน อินฺทสาลคุหายํ อสีติ เทวตาโกฏิโย, ปุน พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ปฐเม ธมฺมเทสเน อฏฺฐารส พฺรหฺมโกฏิโย อปริมาณา จ เทวตาโย, ปุน ตาวติํสภวเน ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ อภิธมฺมเทสนาย อสีติ เทวตาโกฏิโย, เทโวโรหเณ สงฺกสฺสนครทฺวาเร โลกวิวรณปาฏิหาริเย ปสนฺนานํ นรมรูนํ ติํส โกฏิโย อภิสมิํสุฯ

ปุน สเกฺกสุ กปิลวตฺถุสฺมิํ นิโคฺรธาราเม พุทฺธวํสเทสนาย มหาสมยสุตฺตนฺตเทสนาย จ คณนปถมตีตานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ ปุน สุมนมาลาการสมาคเม, ครหทินฺนสมาคเม, อานนฺทเสฏฺฐิสมาคเม, ชมฺพุกาชีวกสมาคเม, มณฺฑุกเทวปุตฺตสมาคเม, มฏฺฐกุณฺฑลิเทวปุตฺตสมาคเม, สุลสานครโสภินิสมาคเม, สิริมานครโสภินิสมาคเม, เปสการธีตุสมาคเม, จูฬสุภทฺทาสมาคเม, สาเกตพฺราหฺมณสฺส อาฬาหนทสฺสนสมาคเม, สูนาปรนฺตกสมาคเม, สกฺกปญฺหสมาคเม, ติโรกุฏฺฏสมาคเม [ติโรกุฑฺฑสมาคเม (สี. ปี.)], รตนสุตฺตสมาคเม ปเจฺจกํ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, ยาวตา, มหาราช, ภควา โลเก อฏฺฐาสิ, ตาว ตีสุ มณฺฑเลสุ โสฬสสุ มหาชนปเทสุ ยตฺถ ยตฺถ ภควา วิหาสิ, ตตฺถ ตตฺถ เยภุเยฺยน เทฺว ตโย จตฺตาโร ปญฺจ สตํ สหสฺสํ สตสหสฺสํ เทวา จ มนุสฺสา จ สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกริํ

สุฯ เย เต, มหาราช, เทวา คิหี เยว, น เต ปพฺพชิตา, เอตานิ เจว, มหาราช, อญฺญานิ จ อเนกานิ เทวตาโกฏิสตสหสฺสานิ คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกรึสู’’ติฯ

‘‘ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, อถ อิมานิ ธุตงฺคานิ กิมตฺถํ สาเธนฺติ, เตน การเณน ธุตงฺคานิ อกิจฺจกรานิ โหนฺติฯ ยทิ, ภนฺเต นาคเสน, วินา มโนฺตสเธหิ พฺยาธโย วูปสมนฺติ, กึ วมนวิเรจนาทินา สรีรทุพฺพลกรเณน? ยทิ มุฏฺฐีหิ ปฏิสตฺตุนิคฺคโห ภวติ, กึ อสิสตฺติสรธนุโกทณฺฑลคุฬมุคฺครหิ? ยทิ คณฺฐิกุฏิลสุสิรกณฺฏลตาสาขา อาลมฺพิตฺวา รุกฺขมภิรูหนํ ภวติ, กึ ทีฆทฬฺหนิเสฺสณิปริเยสเนน? ยทิ ถณฺฑิลเสยฺยาย ธาตุสมตา ภวติ, กึ สุขสมฺผสฺสมหติมหาสิริสยนปริเยสเนน? ยทิ เอกโก สาสงฺกสปฺปฏิภยวิสมกนฺตารตรณสมตฺโถ ภวติ, กึ สนฺนทฺธสชฺชมหติมหาสตฺถปริเยสเนน? ยทิ นทิสรํ พาหุนา ตริตุํ สมตฺโถ ภวติ, กึ ธุวเสตุนาวาปริเยสเนน? ยทิ สกสนฺตเกน ฆาสจฺฉาทนํ กาตุํ ปโหติ, กึ ปรูปเสวนปิยสมุลฺลาปปจฺฉาปุเรธาวเนน? ยทิ อขาตตฬาเก อุทกํ ลภติ, กึ อุทปานตฬากโปกฺขรณิขณเนน? เอวเมว โข, ภนฺเต นาคเสน, ยทิ คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, กึ ธุตคุณวรสมาทิยเนนา’’ติ?

‘‘อฏฺฐวีสติ โข ปนิเม, มหาราช, ธุตงฺคคุณา ยถาภุจฺจคุณา, เยหิ คุเณหิ ธุตงฺคานิ สพฺพพุทฺธานํ ปิหยิตานิ ปตฺถิตานิฯ กตเม อฏฺฐวีสติ? อิธ, มหาราช, ธุตงฺคํ สุทฺธาชีวํ สุขผลํ อนวชฺชํ น ปรทุกฺขาปนํ อภยํ อสมฺปีฬนํ เอกนฺตวฑฺฒิกํ อปริหานิยํ อมายํ อารกฺขา ปตฺถิตททํ สพฺพสตฺตทมนํ สํวรหิตํ ปติรูปํ อนิสฺสิตํ วิปฺปมุตฺตํ ราคกฺขยํ โทสกฺขยํ โมหกฺขยํ มานปฺปหานํ กุวิตกฺกเจฺฉทนํ กงฺขาวิตรณํ โกสชฺชวิทฺธํสนํ อรติปฺปหานํ ขมนํ อตุลํ อปฺปมาณํ สพฺพทุกฺขกฺขยคมนํ, อิเม โข, มหาราช, อฏฺฐวีสติ ธุตงฺคคุณา ยถาภุจฺจคุณา เยหิ คุเณหิ ธุตงฺคานิ สพฺพพุทฺธานํ ปิหยิตานิ ปตฺถิตานิฯ

‘‘เย โข เต, มหาราช, ธุตคุเณ สมฺมา อุปเสวนฺติ, เต อฏฺฐารสหิ คุเณหิ สมุเปตา ภวนฺติฯ กตเมหิ อฏฺฐารสหิ? อาจาโร เตสํ สุวิสุทฺโธ โหติ, ปฏิปทา สุปูริตา โหติ, กายิกํ วาจสิกํ สุรกฺขิตํ โหติ, มโนสมาจาโร สุวิสุทฺโธ โหติ, วีริยํ สุปคฺคหิตํ โหติ, ภยํ วูปสมฺมติ, อตฺตานุทิฏฺฐิพฺยปคตา โหติ, อาฆาโต อุปรโต โหติ, เมตฺตา อุปฏฺฐิตา โหติ, อาหาโร ปริญฺญาโต โหติ, สพฺพสตฺตานํ ครุกโต โหติ, โภชเน มตฺตญฺญู โหติ, ชาคริยมนุยุตฺโต โหติ, อนิเกโต โหติ, ยตฺถ ผาสุ ตตฺถ วิหารี โหติ, ปาปเชคุจฺฉี โหติ, วิเวการาโม โหติ, สตตํ อปฺปมตฺโต โหติ, เย เต, มหาราช, ธุตคุเณ สมฺมา อุปเสวนฺติ, เต อิเมหิ อฏฺฐารสหิ คุเณหิ สมุเปตา ภวนฺติฯ

‘‘ทส อิเม, มหาราช, ปุคฺคลา ธุตคุณารหาฯ กตเม ทส? สทฺโธ โหติ หิริมา ธิติมา อกุโห อตฺถวสี อโลโล สิกฺขากาโม ทฬฺหสมาทาโน อนุชฺฌานพหุโล เมตฺตาวิหารี, อิเม โข, มหาราช, ทส ปุคฺคลา ธุตคุณารหาฯ

‘‘เย เต, มหาราช, คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, สพฺเพ เต ปุริมาสุ ชาตีสุ เตรสสุ ธุตคุเณสุ กตูปาสนา กตภูมิกมฺมา, เต ตตฺถ จารญฺจ ปฏิปตฺติญฺจ โสธยิตฺวา อเชฺชตรหิ คิหี เยว สนฺตา สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติฯ

‘‘ยถา , มหาราช, กุสโล อิสฺสาโส อเนฺตวาสิเก ปฐมํ ตาว อุปาสนสาลายํ จาปเภทจาปาโรปนคฺคหณมุฏฺฐิปฺปฏิปีฬนองฺคุลิวินามนปาทฐปนสรคฺคหณสนฺนหนอากฑฺฒนสทฺธารณลกฺขนิยมนขิปเน ติณปุริสกฉกณ [ขณก (สี. ปี.)] ติณปลาลมตฺติกาปุญฺชผล

กลกฺขเวเธ อนุสิกฺขาเปตฺวา รโญฺญ สนฺติเก อุปาสนํ อาราธยิตฺวา อาชญฺญรถคชตุรงฺค ธนธญฺญหิรญฺญสุวณฺณทาสิทาสภริยคามวรํ ลภติ , เอวเมว โข, มหาราช, เย เต คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, เต สเพฺพ ปุริมาสุ ชาตีสุ เตรสสุ ธุตคุเณสุ กตูปาสนา กตภูมิกมฺมา, เต ตเตฺถว จารณฺจ ปฏิปตฺติญฺจ โสธยิตฺวา อเชฺชตรหิ คิหี เยว สนฺตา สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติฯ น, มหาราช, ธุตคุเณสุ ปุพฺพาเสวนํ วินา เอกิสฺสา เยว ชาติยา อรหตฺตํ สจฺฉิกิริยา โหติ, อุตฺตเมน ปน วีริเยน อุตฺตมาย ปฏิปตฺติยา ตถารูเปน อาจริเยน กลฺยาณมิเตฺตน อรหตฺตํ สจฺฉิกิริยา โหติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, ภิสโกฺก สลฺลกโตฺต อาจริยํ ธเนน วา วตฺตปฺปฏิปตฺติยา วา อาราเธตฺวา สตฺตคฺคหณเฉทนเลขนเวธนสลฺลุทฺธรณวณโธวนโสสนเภสชฺชานุลิมฺปนวมน วิเรจนานุวาสนกิริยมนุสิกฺขิตฺวา วิชฺชาสุ กตสิโกฺข กตูปาสโน กตหโตฺถ อาตุเร อุปสงฺกมติ ติกิจฺฉาย, เอวเมว โข, มหาราช, เย เต คิหี อคาริกา กามโภคิโน สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, เต สเพฺพ ปุริมาสุ ชาตีสุ เตรสสุ ธุตคุเณสุ กตูปาสนา กตภูมิกมฺมา, เต ตเตฺถว จารณฺจ ปฏิปตฺติญฺจ โสธยิตฺวา อเชฺชตรหิ คิหี เยว สนฺตา สนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, น, มหาราช, ธุตคุเณหิ อวิสุทฺธานํ ธมฺมาภิสมโย โหติฯ

“ยถา, มหาราช, อุทกสฺส อเสจเนน พีชานํ อวิรูหนํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ธุตคุเณหิ อวิสุทฺธานํ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, อกตกุสลานํ อกตกลฺยาณานํ สุคติคมนํ น โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, ธุตคุเณหิ อวิสุทฺธานํ ธมฺมาภิสมโย น โหติฯ

“ปถวิสมํ , มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ ปติฏฺฐานเฏฺฐนฯ อาโปสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสมลโธวนเฏฺฐนฯ เตโชสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสวนชฺฌาปนเฏฺฐน ฯ วาโยสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสมลรโชปวาหนเฏฺฐนฯ อคทสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสพฺยาธิวูปสมนเฏฺฐนฯ อมตสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสวิสนาสนเฏฺฐนฯ เขตฺตสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพสามญฺญคุณสสฺสวิรูหนเฏฺฐนฯ มโนหรสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ ปตฺถิติจฺฉิตสพฺพสมฺปตฺติวรททเฏฺฐนฯ นาวาสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สํสารมหณฺณวปารคมนเฏฺฐนฯ ภีรุตฺตาณสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ ชรามรณภีตานํ อสฺสาสกรณเฏฺฐนฯ มาตุสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ กิเลสทุกฺขปฺปฏิปีฬิตานํ อนุคฺคาหกเฏฺฐนฯ ปิตุสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ กุสลวฑฺฒิกามานํ สพฺพสามญฺญคุณชนกเฏฺฐนฯ มิตฺตสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพสามญฺญคุณปริเยสนอวิสํวาทกเฏฺฐนฯ ปทุมสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพกิเลสมเลหิ อนุปลิตฺตเฏฺฐนฯ จตุชฺชาติยวรคนฺธสมํ , มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ กิเลสทุคฺคนฺธปฏิวิโนทนเฏฺฐนฯ คิริราชวรสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ อฏฺฐโลกธมฺมวาเตหิ อกมฺปิยเฏฺฐนฯ อากาสสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพตฺถ คหณาปคตอุรุวิสฏวิตฺถตมหนฺตเฏฺฐนฯ นทีสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ กิเลสมลปวาหนเฏฺฐนฯ สุเทสกสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ ชาติกนฺตารกิเลสวนคหนนิตฺถรณเฏฺฐนฯ มหาสตฺถวาหสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สพฺพภยสุญฺญเขมอภยวรปวรนิพฺพานนครสมฺปาปนเฏฺฐน ฯ สุมชฺชิตวิมลาทาสสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ สงฺขารานํ สภาวทสฺสนเฏฺฐนฯ ผลกสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ กิเลสลคุฬสรสตฺติปฏิพาหนเฏฺฐนฯ ฉตฺตสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ

กิเลสวสฺสติวิธคฺคิสนฺตาปาตปปฏิพาหนเฏฺฐนฯ จนฺทสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ ปิหยิตปตฺถิตเฏฺฐนฯ สูริยสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ โมหตมติมิรนาสนเฏฺฐนฯ สาครสมํ, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ อเนกวิธสามญฺญคุณวรรตนุฏฺฐานเฏฺฐน, อปริมิตอสเงฺขยฺยอปฺปเมยฺยเฏฺฐน จฯ เอวํ โข, มหาราช, ธุตคุณํ วิสุทฺธิกามานํ พหูปการํ สพฺพทรถปริฬาหนุทํ อรตินุทํ ภยนุทํ ภวนุทํ ขีลนุทํ มลนุทํ โสกนุทํ ทุกฺขนุทํ ราคนุทํ โทสนุทํ โมหนุทํ มานนุทํ ทิฏฺฐินุทํ สพฺพากุสลธมฺมนุทํ ยสาวหํ หิตาวหํ สุขาวหํ ผาสุกรํ ปีติกรํ โยคเกฺขมกรํ อนวชฺชํ อิฏฺฐสุขวิปากํ คุณราสิคุณปุญฺชํ อปริมิตอสเงฺขยฺยํ อปฺปเมยฺยคุณํ วรํ ปวรํ อคฺคํฯ

“ยถา , มหาราช, มนุสฺสา อุปตฺถมฺภวเสน โภชนํ อุปเสวนฺติ, หิตวเสน เภสชฺชํ อุปเสวนฺติ, อุปการวเสน มิตฺตํ อุปเสวนฺติ, ตารณวเสน นาวํ อุปเสวนฺติ, สุคนฺธวเสน มาลาคนฺธํ อุปเสวนฺติ, อภยวเสน ภีรุตฺตาณํ อุปเสวนฺติ, ปติฏฺฐาวเสน [ปติฏฺฐานวเสน (ก.)] ปถวึ อุปเสวนฺติ, สิปฺปวเสน อาจริยํ อุปเสวนฺติ, ยสวเสน ราชานํ อุปเสวนฺติ, กามททวเสน มณิรตนํ อุปเสวนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, สพฺพสามญฺญคุณททวเสน อริยา ธุตคุณํ อุปเสวนฺติฯ

“ยถา วา ปน, มหาราช, อุทกํ พีชวิรูหนาย, อคฺคิ ฌาปนาย, อาหาโร พลาหรณาย, ลตา พนฺธนาย, สตฺถํ เฉทนาย, ปานียํ ปิปาสาวินยนาย, นิธิ อสฺสาสกรณาย, นาวา ตีรสมฺปาปนาย, เภสชฺชํ พฺยาธิวูปสมนาย, ยานํ สุขคมนาย, ภีรุตฺตาณํ ภยวิโนทนาย, ราชา อารกฺขตฺถาย, ผลกํ ทณฺฑเลฑฺฑุลคุฬสรสตฺติปฏิพาหนาย, อาจริโย อนุสาสนาย, มาตา โปสนาย, อาทาโส โอโลกนาย, อลงฺกาโร โสภนาย, วตฺถํ ปฏิจฺฉาทนาย, นิเสฺสณี อาโรหนาย, ตุลา วิสมวิเกฺขปนาย [นิเกฺขปนาย (สี. ปี.)], มนฺตํ ปริชปฺปนาย, อาวุธํ ตชฺชนียปฏิพาหนาย , ปทีโป อนฺธการวิธมนาย, วาโต ปริฬาหนิพฺพาปนาย, สิปฺปํ วุตฺตินิปฺผาทนาย, อคทํ ชีวิตรกฺขณาย, อากโร รตนุปฺปาทนาย, รตนํ อลงฺกราย, อาณา อนติกฺกมนาย, อิสฺสริยํ วสวตฺตนาย, เอวเมว โข, มหาราช, ธุตคุณํ สามญฺญพีชวิรูหนาย, กิเลสมลฌาปนาย, อิทฺธิพลาหรณาย, สติสํวรนิพนฺธนาย, วิมติวิจิกิจฺฉาสมุเจฺฉทนาย, ตณฺหาปิปาสาวินยนาย, อภิสมยอสฺสาสกรณาย, จตุโรฆนิตฺถรณาย, กิเลสพฺยาธิวูปสมาย, นิพฺพานสุขปฺปฏิลาภาย, ชาติชราพฺยาธิมรณโสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสภยวิโนทนาย, สามญฺญคุณปริรกฺขณาย, อรติกุวิตกฺกปฏิพาหนาย, สกลสามญฺญตฺถานุสาสนาย, สพฺพสามญฺญคุณโปสนาย, สมถวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานทสฺสนาย, สกลโลกถุตโถมิตมหติมหาโสภนกรณาย, สพฺพาปายปิทหนาย, สามญฺญตฺถเสลสิขรมุทฺธนิ อภิรูหนาย, วงฺกกุฏิลวิสมจิตฺตวิเกฺขปนาย [จิตฺตนิเกฺขปนาย (สี. ปี.)], เสวิตพฺพาเสวิตพฺพธเมฺม สาธุสชฺฌายกรณาย, สพฺพกิเลสปฏิสตฺตุตชฺชนาย , อวิชฺชนฺธการวิธมนาย, ติวิธคฺคิสนฺตาปปริฬาหนิพฺพาปนาย, สณฺหสุขุมสนฺตสมาปตฺตินิปฺผาทนาย, สกลสามญฺญคุณปริรกฺขณาย, โพชฺฌงฺควรรตนุปฺปาทนาย, โยคิชนาลงฺกรณาย, อนวชฺชนิปุณสุขุมสนฺติสุขมนติกฺกมนาย , สกลสามญฺญอริยธมฺมวสวตฺตนายฯ อิติ, มหาราช, อิเมสํ คุณานํ อธิคมาย ยทิทํ เอกเมกํ ธุตคุณํ, เอวํ, มหาราช, อตุลิยํ ธุตคุณํ อปฺปเมยฺยํ อสมํ อปฺปฏิสมํ อปฺปฏิภาคํ อปฺปฏิเสฏฺฐํ อุตฺตรํ เสฏฺฐํ วิสิฏฺฐํ อธิกํ อายตํ ปุถุลํ วิสฏํ วิตฺถตํ ครุกํ ภาริยํ มหนฺตํฯ

“โย โข, มหาราช, ปุคฺคโล ปาปิเจฺฉ อิจฺฉาปกโต กุหโก ลุโทฺธ โอทริโก ลาภกาโม ยสกาโม กิตฺติกาโม อยุโตฺต อปฺปโตฺต อนนุจฺฉวิโก อนรโห อปฺปติรูโป ธุตงฺคํ [ตธุคุณํ (ก.) เอวมุปริปิ] สมาทิยติ, โส ทิคุณํ ทณฺฑมาปชฺชติ, สพฺพคุณฆาตมาปชฺชติ, ทิฏฺฐธมฺมิกํ หีฬนํ ขีฬนํ ครหนํ อุปฺปณฺฑนํ ขิปนํ อสโมฺภคํ นิสฺสารณํ นิจฺฉุภนํ ปวาหนํ ปพฺพาชนํ ปฏิลภติ, สมฺ

ปราเยปิ สตโยชนิเก อวีจิมหานิรเย อุณฺหกฺฐิตตตฺตสนฺตตฺตอจฺจิชาลามาลเก อเนกวสฺส โกฏิสตสหสฺสานิ อุทฺธมโธ ติริยํ เผณุเทฺทหกํ สมฺปริวตฺตกํ ปจฺจติ, ตโต มุจฺจิตฺวา [มุจฺจิตฺวา (สี. ปี.)] กิสผรุสกาฬงฺคปจฺจโงฺค สูนุทฺธุมาตสุสิรุตฺตมโงฺค [สูนุทฺธุมาตสูจิมุขปมาณสุสิรุตฺตมโงฺค (สี. ปี.)] ฉาโต ปิปาสิโต วิสมภีมรูปวโณฺณ ภคฺคกณฺณโสโต อุมฺมีลิตนิมีลิตเนตฺตนยโน อรุคตฺตปกฺกคโตฺต ปุฬวากิณฺณสพฺพกาโย วาตมุเข ชลมาโน วิย อคฺคิกฺขโนฺธ อโนฺต ชลมาโน ปชฺชลมาโน อตาโณ อสรโณ อารุณฺณรุณฺณการุญฺญรวํ ปริเทวมาโน นิชฺฌามตณฺหิโก สมณมหาเปโต หุตฺวา อาหิณฺฑมาโน มหิยา อฏฺฏสฺสรํ กโรติฯ

“ยถา , มหาราช, โกจิ อยุโตฺต อปฺปโตฺต อนนุจฺฉวิโก อนรโห อปฺปติรูโป หีโน กุชาติโก ขตฺติยาภิเสเกน อภิสิญฺจติ, โส ลภติ หตฺถเจฺฉทํ ปาทเจฺฉทํ หตฺถปาทเจฺฉทํ กณฺณเจฺฉทํ นาสเจฺฉทํ กณฺณนาสเจฺฉทํ พิลงฺคถาลิกํ สงฺขมุณฺฑิกํ ราหุมุขํ โชติมาลิกํ หตฺถปโชฺชติกํ เอรกวตฺติกํ จีรกวาสิกํ เอเณยฺยกํ พฬิสมํสิกํ กหาปณกํ ขาราปตจฺฉิกํ ปลิฆปริวตฺติกํ ปลาลปีฐกํ ตเตฺตน เตเลน โอสิญฺจนํ สุนเขหิ ขาทาปนํ ชีวสูลาโรปนํ อสินา สีสเจฺฉทํ อเนกวิหิตมฺปิ กมฺมการณํ อนุภวติฯ กิํ การณา? อยุโตฺต อปฺปโตฺต อนนุจฺฉวิโก อนรโห อปฺปติรูโป หีโน กุชาติโก มหเนฺต อิสฺสริเย ฐาเน อตฺตานํ ฐเปสิ, เวลํ ฆาเตสิ, เอวเมว โข, มหาราช, โย โกจิ ปุคฺคโล ปาปิโจฺฉ…เป.… มหิยา อฏฺฏสฺสรํ กโรติฯ

“โย ปน, มหาราช, ปุคฺคโล ยุโตฺต ปโตฺต อนุจฺฉวิโก อรโห ปติรูโป อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฏฺฐ อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต อสโฐ อมาโย อโนทริโก อลาภกาโม อยสกาโม อกิตฺติกาโม สโทฺธ สทฺธาปพฺพชิโต ชรามรณา มุจฺจิตุกาโม ‘สาสนํ ปคฺคณฺหิสฺสามี’ติ ธุตงฺคํ สมาทิยติ, โส ทิคุณํ ปูชํ อรหติ เทวานญฺจ ปิโย โหติ มนาโป ปิหยิโต ปตฺถิโต, ชาติสุมนมลฺลิกาทีนํ วิย ปุปฺผํ นหาตานุลิตฺตสฺส, ชิฆจฺฉิตสฺส วิย ปณีตโภชนํ, ปิปาสิตสฺส วิย สีตลวิมลสุรภิปานียํ, วิสคตสฺส วิย โอสธวรํ, สีฆคมนกามสฺส วิย อาชญฺญรถวรุตฺตมํ, อตฺถกามสฺส วิย มโนหรมณิรตนํ, อภิสิญฺจิตุกามสฺส วิย ปณฺฑรวิมลเสตจฺฉตฺตํ, ธมฺมกามสฺส วิย อรหตฺตผลาธิคมมนุตฺตรํฯ ตสฺส จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺติ, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉติ, สมถวิปสฺสนา อธิคจฺฉติ, อธิคมปฺปฏิปตฺติ ปริณมติ, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ติโสฺส วิชฺชา ฉฬภิญฺญา เกวโล จ สมณธโมฺม สเพฺพ ตสฺสาเธยฺยา โหนฺติ, วิมุตฺติปณฺฑรวิมลเสตจฺฉเตฺตน อภิสิญฺจติฯ

“ยถา, มหาราช, รโญฺญ ขตฺติยสฺส อภิชาตกุลกุลีนสฺส ขตฺติยาภิเสเกน อภิสิตฺตสฺส ปริจรนฺติ สรฏฺฐเนคมชานปทภฏพลา [พลตฺถา (สี. ปี.)] อฏฺฐตฺติํสา จ ราชปริสา นฏนจฺจกา มุขมงฺคลิกา โสตฺถิวาจกา สมณพฺราหฺมณสพฺพปาสณฺฑคณา อภิคจฺฉนฺติ, ยํ กิญฺจิ ปถวิยา ปฏฺฏนรตนากรนครสุงฺกฏฺฐานเวรชฺชกเฉชฺชเภชฺชชนมนุสาสนํ สพฺพตฺถ สามิโก ภวติ, เอวเมว โข , มหาราช, โย โกจิ ปุคฺคโล ยุโตฺต ปโตฺต…เป.… วิมุตฺติปณฺฑรวิมลเสตจฺฉเตฺตน อภิสิญฺจติฯ

“เตรสิมานิ , มหาราช, ธุตงฺคานิ, เยหิ สุทฺธิกโต นิพฺพานมหาสมุทฺทํ ปวิสิตฺวา พหุวิธํ ธมฺมกีฬมภิกีฬติ, รูปารูปอฏฺฐสมาปตฺติโย วฬญฺชติ, อิทฺธิวิธํ ทิพฺพโสตธาตุํ ปรจิตฺตวิชานนํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติํ ทิพฺพจกฺขุํ สพฺพาสวกฺขยญฺจ ปาปุณาติฯ กตเม เตรส? ปํสุกูลิกงฺคํ เตจีวริกงฺคํ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สปทานจาริกงฺคํ เอกาสนิกงฺคํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ อารญฺญิกงฺคํ รุกฺขมูลิกงฺคํ อโพฺภกาสิกงฺคํ โสสานิกงฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํ เนสชฺชิกงฺคํ, อิเมหิ

โข, มหาราช, เตรสหิ ธุตคุเณหิ ปุเพฺพ อาเสวิเตหิ นิเสวิเตหิ จิเณฺณหิ ปริจิเณฺณหิ จริเตหิ อุปจริเตหิ ปริปูริเตหิ เกวลํ สามญฺญํ ปฏิลภติ, ตสฺสาเธยฺยา โหนฺติ เกวลา สนฺตา สุขา สมาปตฺติโยฯ

‘‘ยถา, มหาราช, สธโน นาวิโก ปฏฺฏเน สุฏฺฐุ กตสุงฺก มหาสมุทฺทํ ปวิสิตฺวา วงฺคํ ตกฺกลํ จีนํ โสวีรํ สุรฏฺฐํ อลสนฺทํ โกลปฏฺฏนํ สุวณฺณภูมึ คจฺฉติ อญฺญมฺปิ ยํ กิญฺจิ นาวาสญฺจรณํ, เอวเมว โข, มหาราช, อิเมหิ เตรสหิ ธุตคุเณหิ ปุเพฺพ อาเสวิเตหิ นิเสวิเตหิ จิเณฺณหิ ปริจิเณฺณหิ จริเตหิ อุปจริเตหิ ปริปูริเตหิ เกวลํ สามญฺญํ ปฏิลภติ, ตสฺสาเธยฺยา โหนฺติ เกวลา สนฺตา สุขา สมาปตฺติโยฯ

‘‘ยถา, มหาราช, กสฺสโก ปฐมํ เขตฺตโทสํ ติณกฏฺฐปาสาณํ อปเนตฺวา กสิตฺวา วปิตฺวา สมฺมา อุทกํ ปเวเสตฺวา รกฺขิตฺวา โคเปตฺวา ลวนมทฺทเนน พหุธญฺญโก โหติ, ตสฺสาเธยฺยา ภวนฺติ เย เกจิ อธนา กปณา ทลิทฺทา ทุคฺคตชนา, เอวเมว โข, มหาราช, อิเมหิ เตรสหิ ธุตคุเณหิ ปุเพฺพ อาเสวิเตหิ…เป.… เกวลา สนฺตา สุขา สมาปตฺติโยฯ

‘‘ยถา วา ปน, มหาราช, ขตฺติโย มุทฺธาวสิโตฺต อภิชาตกุลีโน เฉชฺชเภชฺชชนมนุสาสเน อิสฺสโร โหติ วสวตฺตี สามิโก อิจฺฉากรโณ, เกวลา จ มหาปถวี ตสฺสาเธยฺยา โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, อิเมหิ เตรสหิ ธุตคุเณหิ ปุเพฺพ อาเสวิเตหิ นิเสวิเตหิ จิเณฺณหิ ปริจิเณฺณหิ จริเตหิ อุปจริเตหิ ปริปูริเตหิ ชินสาสนวเร อิสฺสโร โหติ วสวตฺตี สามิโก อิจฺฉากรโณ, เกวลา จ สมณคุณา ตสฺสาเธยฺยา โหนฺติฯ

‘‘นนุ , มหาราช, เถโร อุปเสโน วงฺคนฺตปุโตฺต สเลฺลขธุตคุเณ ปริปูรการิตาย อนาทิยิตฺวา สาวตฺถิยา สงฺฆสฺส กติกํ สปริโส นรทมฺมสารถึ ปฏิสลฺลานคตํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ, ภควา จ ตํ สุวินีตํ ปริสํ โอโลเกตฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ ปมุทิโต อุทโค ปริสาย สทฺธึ สลฺลาปํ สลฺลปิตฺวา อสมฺภินฺเนน พฺรหฺมสฺสเรน เอตทโวจ ‘ปาสาทิกา โข ปน ตฺยายํ อุปเสน ปริสา, กถํ ตฺวํ อุปเสน ปริสํ วิเนสี’ติฯ โสปิ สพฺพญฺญุนา ทสพเลน เทวาติเทเวน ปุโฏฺฐ ยถาภูตสภาวคุณวเสน ภควนฺตํ เอตทโวจ –

‘‘โย โกจิ มํ, ภเนฺต, อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ วา นิสฺสยํ วา ยาจติ, ตมหํ เอวํ วทามิ ‘‘อหํ โข อาวุโส อารญฺญิโก ปิณฺฑปาติโก ปํสุกูลิโก เตจีวริโกฯ สเจ ตฺวมฺปิ อารญฺญิโก ภวิสฺสสิ ปิณฺฑปาติโก ปํสุกูลิโก เตจีวริโก, เอวาหํ ตํ ปพฺพาเชสฺสามิ นิสฺสยํ ทสฺสามี’’ติ, สเจ โส เม, ภเนฺต, ปฏิสฺสุณิตฺวา นนฺทติ โอรมติ, เอวาหํ ตํ ปพฺพาเชมิ นิสฺสยํ เทมิ, สเจ น นนฺทติ น โอรมติ, น ตํ ปพฺพาเชมิ, น นิสฺสยํ เทมิ, เอวาหํ, ภเนฺต, ปริสํ วิเนมี’’ติฯ เอวํ โข [เอวมฺปิ (ก.)], มหาราช, ธุตคุณวรสมาทิเนฺณ ชินสาสนวเร อิสฺสโร โหติฯ วสวตฺตี สามิโก อิจฺฉากรโณ, ตสฺสาเธยฺยา โหนฺติ เกวลา สนฺตา สุขา สมาปตฺติโยฯ

‘‘ยถา, มหาราช, ปทุมํ อภิวุทฺธปริสุทฺธอุทิจฺจชาติปฺปภวํ สินิทฺธํ มุทุ โลภนียํ สุคนฺธํ ปิยํ ปตฺถิตํ ปสตฺถํ ชลกทฺทมมนุปลิตฺตํ อณุปตฺตเกสรกณฺณิกาภิมณฺฑิตํ ภมรคณเสวิตํ สีตลสลิลสํวทฺธํ, เอวเมว โข, มหาราช, อิเมหิ เตรสหิ ธุตคุเณหิ ปุเพฺพ อาเสวิเตหิ นิเสวิเตหิ จิเณฺณหิ ปริจิเณฺณหิ จริเตหิ อุปจริเตหิ ปริปูริเตหิ อริยสาวโก ตึสคุณวเรหิ สมุเปโต โหติฯ

‘‘กตเมหิ ตึสคุณวเรหิ? สินิทฺธมุทุมทฺทวเมตฺตจิโตฺต โหติ, ฆาติตหตวิหตกิเลโส โหติ, หตนิหตมานทโพฺพ โหติ, อจลทฬฺหนิวิฏฺฐนิเพฺพมติกสโทฺธ โหติ, ปริปุณฺณปีณิตปหฏฺฐโลภ

นิยสนฺตสุขสมาปตฺติลาภี โหติ, สีลวรปวรอสมสุจิคนฺธปริภาวิโต โหติ, เทวมนุสฺสานํ ปิโย โหติ มนาโป, ขีณาสวอริยวรปุคฺคลปตฺถิโต, เทวมนุสฺสานํ วนฺทิตปูชิโต, พุธวิพุธปณฺฑิตชนานํ ถุตถวิตโถมิตปสตฺโถ , อิธ วา หุรํ วา โลเกน อนุปลิตฺโต, อปฺปโถกวชฺชปิ [อปฺปสาวชฺชปิ (ก.)] ภยทสฺสาวี, วิปุลวรสมฺปตฺติกามานํ มคฺคผลวรตฺถสาธโน, อายาจิตวิปุลปณีตปจฺจยภาคี, อนิเกตสยโน, ฌานชฺฌสิตตปฺปวรวิหารี , วิชฏิตกิเลสชาลวตฺถุ, ภินฺนภคฺคสงฺกุฏิตสญฺฉินฺนคตินีวรโณ, อกุปฺปธมฺโม, อภินีตวาโส, อนวชฺชโภคี , คติวิมุตฺโต, อุตฺติณฺณสพฺพวิจิกิจฺโฉ, วิมุตฺติชฺฌสิตตฺโถ [วิมุตฺติชฺฌาสิตตฺโต (สี. ปี.)], ทิฏฺฐธมฺโม, อจลทฬฺหภีรุตฺตาณมุปคโต, สมุจฺฉินฺนานุสโย, สพฺพาสวกฺขยํ ปตฺโต, สนฺตสุขสมาปตฺติวิหารพหุโล, สพฺพสมณคุณสมุเปโต, อิเมหิ ตึสคุณวเรหิ สมุเปโต โหติฯ

“นนุ, มหาราช, เถโร สาริปุตฺโต ทสสหสฺสิโลกธาตุยา อคฺคปุริโส ฐเปตฺวา ทสพลํ โลกาจริยํ, โสปิ อปริมิตมสงฺเขฺยยกปฺเป สมาจิตกุสลมูโล [สมาจิณฺณกุสลมูโล (ก.)] พฺราหฺมณกุลกุลีโน มนาปิกํ กามรตึ อเนกสตสงฺขํ ธนวรญฺจ โอหาย ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา อิเมหิ เตรสหิ ธุตคุเณหิ กายวจีจิตฺตํ ทมยิตฺวา อชฺชตรหิ อนนฺตคุณสมนฺนาคโต โคตมสฺส ภควโต สาสนวเร ธมฺมจกฺกมนุปฺปวตฺตโก ชาโตฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน เอกงฺคุตฺตรนิกายวรลญฺฉเก –

“นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกปุคฺคลมฺปิ สมนุปสฺสามิ, โย เอวํ ตถาคเตน อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ สมฺมเทว อนุปฺปวเตฺตติ, ยถยิทํ ภิกฺขเว, สาริปุตฺโต, สาริปุตฺโตฯ ภิกฺขเว, ตถาคเตน อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ สมฺมเทว อนุปฺปวเตฺตตี’’’ติฯ

“สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, ยํ กิญฺจิ นวงฺคํ พุทฺธวจนํ, ยา จ โลกุตฺตรา กิริยา, ยา จ โลเก อธิคมวิปุลวรสมฺปตฺติโย, สพฺพํ ตํ เตรสสุ ธุตคุเณสุ สโมธาโนปคต’’ [สโมธาเนตพฺพํ (ก.)] นฺติฯ

ธุตงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

อนุมานวโคฺค จตุโตฺถฯ

# ๖. โอปมฺมกถาปโญฺห

# มาติกา

ภนฺเต นาคเสน, กติหเงฺคหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อรหตฺตํ สจฺฉิกโรตีติ?

อิธ, มหาราช, อรหตฺตํ สจฺฉิกาตุกาเมน ภิกฺขุนา –

คทฺรภสฺส [โฆรสฺสรสฺส (สี. สฺยา. ปี.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

กุกฺกุฏสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กลนฺทกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ทีปินิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ทีปิกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กุมฺมสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

วํสสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

จาปสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

วายสสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มกฺกฏสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

คทฺรภวโคฺค ปฐโมฯ

ลาพุลตาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ปทุมสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

พีชสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สาลกลฺยาณิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

นาวาย ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

นาวาลคฺคนกสฺส [นาวาลคนกสฺส (สี. ปี.)] เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กูปสฺส [กูปกสฺส (ก.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

นิยามกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กมฺมการสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

สมุทฺทสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

### สมุทฺทวโคฺค ทุติโยฯ

ปถวิยา ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อาปสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

เตชสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

วายุสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ปพฺพตสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อากาสสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

จนฺทสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สูริยสฺส สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สกฺกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

จกฺกวตฺติสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

### ปถวีวโคฺค ตติโยฯ

อุปจิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

พิฬารสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อุนฺทูรสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

วิจฺฉิกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

นกุลสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ชรสิงฺคาลสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มิคสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

โครูปสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

วราหสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

หตฺถิสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อุปจิกาวโคฺค จตุโตฺถฯ

สีหสฺส สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

จกฺกวากสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

เปณาหิกาย เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ฆรกโปตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

อุลูกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สตปตฺตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

วคฺคุลิสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ชลูกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

สปฺปสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อชครสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

สีหวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปนฺถมกฺกฏกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ถนสิตทารกสฺส [ถนปีตทารกสฺส (สฺยา.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

จิตฺตกธรกุมฺมสฺส [จิตฺตกถลกุมฺมสฺส (ก.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ปวนสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

รุกฺขสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

เมฆสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มณิรตนสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มาควิกสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

พาฬิสิกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ตจฺฉกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มกฺกฏวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

กุมฺภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

กาฬายสสฺส [กาฬหํสสฺส (ก.)] เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ฉตฺตสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

เขตฺตสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อคทสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

โภชนสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อิสฺสาสสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กุมฺภวโคฺค สตฺตโมฯ

รโญฺญ จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

โทวาริกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

นิสทาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ปทีปสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มยูรสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ตุรงฺคสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

โสณฺฑิกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อินฺทขีลสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ตุลาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ขคฺคสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มจฺฉสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อิณคฺคาหกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

พฺยาธิตสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

มตสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

นทิยา เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อุสภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

มคฺคสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สุงฺกสายิกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

โจรสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

สกุณคฺฆิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

สุนขสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ติกิจฺฉกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

คพฺภินิยา เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

จมริยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

กิกิยา เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กโปติกาย ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

เอกนยนสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

กสฺสกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ชมฺพุกสิงฺคาลิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

จงฺควารกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ทพฺพิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

อิณสาธกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

อนุวิจินกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

สารถิสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

โภชกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานิฯ

ตุนฺนวายสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

นาวิกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

ภมรสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานีติฯ

มาติกา นิฏฺฐิตาฯ

## ๑. คทฺรภวโคฺค

### ๑. คทฺรภงฺคปโญฺห

๑. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘คทฺรภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, คทฺรโภ นาม สงฺการกูเฏปิ จตุกฺเกปิ สิงฺฆาฏเกปิ คามทฺวาเรปิ ถุสราสิมฺหิปิ ยตฺถ กตฺถจิ สยติ, น สยนพหุโล โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ติณสนฺถาเรปิ ปณฺณสนฺถาเรปิ กฏฺฐมญฺจเกปิ ฉมายปิ ยตฺถ กตฺถจิ จมฺมขณฺฑํ ปตฺถริตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ สยิตพฺพํ, น สยนพหุเลน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, คทฺรภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ‘กลิงฺครูปธานา, ภิกฺขเว, เอตรหิ มม สาวกา วิหรนฺติ อปฺปมตฺตา อาตาปิโน ปธานสฺมิ’นฺติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินาปิ –

‘‘‘ปลฺลงฺเกน นิสินฺนสฺส, ชณฺณุเกนาภิวสฺสติ;<br>อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’’ติฯ

คทฺรภงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. กุกฺกุฏงฺคปโญฺห

๒. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘กุกฺกุฏสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, กุกฺกุโฏ กาเลน สมเยน ปฏิสลฺลียติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กาเลน สมเยเนว เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา สรีรํ ปฏิชคฺคิตฺวา นหายิตฺวา เจติยํ วนฺทิตฺวา วุฑฺฒานํ ภิกฺขูนํ ทสฺสนาย คนฺตฺวา กาเลน สมเยน สุญฺญาคารํ ปวิสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุกฺกุฏสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุกฺกุโฏ กาเลน สมเยเนว วุฏฺฐาติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กาเลน สมเยเนว วุฏฺฐหิตฺวา เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา สรีรํ ปฏิชคฺคิตฺวา เจติยํ วนฺทิตฺวา ปุนเทว สุญฺญาคารํ ปวิสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุกฺกุฏสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุกฺกุโฏ ปถวึ ขณิตฺวา ขณิตฺวา อโชฺฌหารํ อโชฺฌหรติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา อโชฺฌหารํ อโชฺฌหริตพฺพํ ‘เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย, ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนาย วิหึสูปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย, อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามิ, ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา’ติฯ อิทํ, มหาราช, กุกฺกุฏสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘กนฺตาเร ปุตฺตมํสํว, อกฺขสฺสพฺภญฺชนํ ยถา;<br>เอวํ อาหริ อาหารํ, ยาปนตฺถมมุจฺฉิโต’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุกฺกุโฏ สจกฺขุโกปิ รตฺตึ อโนฺธ โหติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อนเนฺธเนว อเนฺธน วิย ภวิตพฺพํ, อรเญฺญปิ โคจรคาเม ปิณฺฑาย จรเนฺตนปิ รชนีเยสุ รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพธเมฺมสุ อเนฺธน พธิเรน มูเคน วิย ภวิตพฺพํ, น นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ, นานุพฺยญฺชนํ คเหตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุกฺกุฏสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน มหากจฺจายเนน –

‘จกฺขุมาสฺส ยถา อโนฺธ, โสตวา พธิโร ยถา;
ปญฺญวาสฺส [ชิวฺหาวสฺส (สี. ปี.)] ยถา มูโค, พลวา ทุพฺพโลริว;
อตฺตอเตฺถ [อถ อเตฺถ (สี. ปี.)] สมุปฺปเนฺน, สเยถ มตสายิก’นฺติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, กุกฺกุโฏ เลฑฺฑุทณฺฑลคุฬมุคฺคเรหิ ปริปาติยโนฺตปิ สกํ เคหํ น วิชหติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จีวรกมฺมํ กโรเนฺตนปิ นวกมฺมํ กโรเนฺตนปิ วตฺตปฺปฏิวตฺตํ กโรเนฺตนปิ อุทฺทิสเนฺตนปิ อุทฺทิสาเปเนฺตนปิ โยนิโส มนสิกาโร น วิชหิตโพฺพ, สกํ โข ปเนตํ, มหาราช, โยคิโน เคหํ, ยทิทํ โยนิโส มนสิกาโร ฯ อิทํ, มหาราช, กุกฺกุฏสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํ ฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย? ยทิทํ จตฺตาโร สติปฎฺฐานา’ติฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินาปิ –

““ยถา สุทโนฺต มาตโงฺค, สกํ โสณฺฑํ น มทฺทติ;
ภกฺขาภกฺขํ วิชานาติ, อตฺตโน วุตฺติกปฺปนํฯ

““ตเถว พุทฺธปุเตฺตน, อปฺปมเตฺตน วา ปน;
ชินวจนํ น มทฺทิตพฺพํ, มนสิการวรุตฺตม’’’นฺติฯ

กุกฺกุฏงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. กลนฺทกงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘กลนฺทกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? “ยถา, มหาราช, กลนฺทโก ปฏิสตฺตุมฺหิ โอปตเนฺต นงฺคุฏฺฐํ ปโปฺผเฏตฺวา มหนฺตํ กตฺวา เตเนว นงฺคุฏฺฐลคุเฬน ปฏิสตฺตุํ ปฏิพาหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กิเลสสตฺตุมฺหิ โอปตเนฺต สติปฎฺฐานลคุฬํ ปโปฺผเฏตฺวา มหนฺตํ กตฺวา เตเนว สติปฎฺฐานลคุเฬน สพฺพกิเลสา ปฏิพาหิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, กลนฺทกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน จูฬปนฺถเกน –

‘ยทา กิเลสา โอปตนฺติ, สามญฺญคุณธํสนา;
สติปฎฺฐานลคุเฬน, หนฺตพฺพา เต ปุนปฺปุน’’’นฺติฯ

กลนฺทกงฺคปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ทีปินิยงฺคปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ทีปินิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? “ยถา, มหาราช, ทีปินี สกึ เยว คพฺภํ คณฺหาติ, น ปุนปฺปุนํ ปุริสํ อุเปติ? เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อายตึ ปฏิสนฺธึ อุปฺปตฺตึ คพฺภเสยฺยํ จุตึ เภทํ ขยํ วินาสํ สํสารภยํ ทุคฺคตึ วิสมํ สมฺปีฬิตํ ทิสฺวา ‘ปุนพฺภเว นปฺปฏิสนฺทหิสฺสามี’ติ โยนิโส มนสิกาโร กรณีโยฯ อิทํ, มหาราช, ทีปินิยา เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตฺตนิปาเต ธนิยโคปาลกสุเตฺต –

““อุสโภริว เฉตฺว พนฺธนานิ, นาโค ปูติลตํว ทาลยิตฺวา;

นาหํ ปุนฺเปสฺสํ คพฺภเสยฺยํ, อถ เจ ปตฺถยสี ปวสฺส เทวา’’’ติฯ

ทีปินิยงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

### ๕. ทีปิกงฺคปโญฺห

๕. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ทีปิกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ทีปิโก อรเญฺญ ติณคหนํ วา วนคหนํ วา ปพฺพตคหนํ วา นิสฺสาย นิลียิตฺวา มิเค คณฺหาติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วิเวกํ เสวิตพฺพํ อรญฺญํ รุกฺขมูลํ ปพฺพตํ กนฺทรํ คิริคุหํ สุสานํ วนปตฺถํ อโพฺภกาสํ ปลาลปุญฺชํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ วิชนวาตํ มนุสฺสราหเสยฺยกํ ปฎิสลฺลานสารุปฺปํ; วิเวกํ เสวมาโน หิ, มหาราช, โยคี โยคาวจโร นจิรเสฺสว ฉฬภิญฺญาสุ จ วสิภาวํ ปาปุณาติฯ อิทํ, มหาราช, ทีปิกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรหิ ธมฺมสงฺคาหเกหิ –

‘‘‘ยถาปิ ทีปิโก นาม, นิลียิตฺวา คณฺหเต [คณฺหตี (สี. ปี.)] มิเค;  
ตเถวายํ พุทฺธปุโตฺต, ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก;  
อรญฺญํ ปวิสิตฺวาน, คณฺหาติ ผลมุตฺตม’นฺติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ทีปิโก ยํ กิญฺจิ ปสุํ วธิตฺวา วาเมน ปเสฺสน ปติตํ น ภกฺเขติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผทาเนน วา ผลทาเนน วา สินานทาเนน วา มตฺติกาทาเนน วา จุณฺณทาเนน วา ทนฺตกฎฺฐทาเนน วา มุโขทกทาเนน วา จาตุกมฺยตาย วา มุคฺคสุปฺยตาย [มุคฺคสุปฺปตาย (สี. ปี.)] วา ปาริภฎฺย [ปาริภฎฺฎตาย (สี. ปี.)] ยตาย วา ชงฺฆเปสนีเยน วา เวชฺชกเมฺมน วา ทูตกเมฺมน วา ปหิณคมเนน วา ปิณฺฑปฎิปิเณฺฑน วา ทานานุปฺปทาเนน วา วตฺถุวิชฺชาย วา นกฺขตฺตวิชฺชาย วา องฺควิชฺชาย [นควิชฺชาย (ก.)] วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฺปฎิกุเฎฺฐน มิจฺฉาชีเวน นิปฺผาทิตํ โภชนํ น ภุญฺชิตพฺพํ [ปริภุญฺชิตพฺพํ (สี. ปี.)] วาเมน ปเสฺสน ปติตํ ปสุํ วิย ทีปิโกฯ อิทํ, มหาราช, ทีปิกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘วจีวิญฺญตฺติวิปฺผารา, อุปฺปนฺนํ มธุปายสํ;  
สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาหํ, สาชีโว ครหิโต มมฯ

‘‘‘ยทิปิ เม อนฺตคุณํ, นิกฺขมิตฺวา พหี จเร;  
เนว ภิเนฺทยฺยมาชีวํ, จชมาโนปิ ชีวิต’’’นฺติฯ

ทีปิกงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. กุมฺมงฺคปโญฺห

๖. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘กุมฺมสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, กุโมฺม อุทกจโร อุทเกเยว วาสํ กเปฺปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพปาณภูตปุคฺคลานํ หิตานุกมฺปินา เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปเชฺชน สพฺพาวนฺตํ โลกํ ผริตฺวา วิหริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺมสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุโมฺม อุทเก อุปฺปิลวโนฺต สีสํ อุกฺขิปิตฺวา ยทิ โกจิ ปสฺสติ, ตเตฺถว นิมุชฺชติ คาฬฺหโมคาหติ ‘มา มํ เต ปุน ปเสฺสยฺยุ’นฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กิเลเสสุ โอปตเนฺตสุ อารมฺมณสเร นิมุชฺชิตพฺพํ คาฬฺหโมคาหิตพฺพํ ‘มา มํ กิเลสา ปุน ปเสฺสยฺยุ’นฺติฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺมสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ , มหาราช, กุโมฺม อุทกโต นิกฺขมิตฺวา กายํ โอตาเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน นิสชฺชฏฺฐานสยนจงฺกมโต มานสํ นีหริตฺวา สมฺมปฺปธาเน มานสํ โอตาเปตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺมสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุโมฺม ปถวึ ขณิตฺวา วิวิเตฺต วาสํ กเปฺปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ลาภสกฺการสิโลกํ ปชหิตฺวา สุญฺญํ วิวิตฺตํ กานนํ วนปตฺถํ ปพฺพตํ กนฺทรํ คิริคุหํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ ปวิวิตฺตโมคาหิตฺวา วิวิเตฺต เยว วาสํ อุปคนฺตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺมสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปเสเนน วงฺคนฺตปุเตฺตน –

‘‘‘วิวิตฺตํ อปฺปนิโคฺฆสํ, วาฬมิคนิเสวิตํ;
เสเว เสนาสนํ ภิกฺขุ, ปฏิสลฺลานการณา’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, กุโมฺม จาริกํ จรมาโน ยทิ กญฺจิ ปสฺสติ วา, สทฺทํ สุณาติ วา, โสณฺฑิปญฺจมานิ องฺคานิ สเก กปาเล นิทหิตฺวา อโปฺปสฺสุโกฺก ตุณฺหีภูโต ติฏฺฐติ กายมนุรกฺขโนฺต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพตฺถ รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพธเมฺมสุ อาปตเนฺตสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ สํวรกวาฏํ อนุคฺฆาเฏตฺวา มานสํ สโมทหิตฺวา สํวรํ กตฺวา สเตน สมฺปชาเนน วิหาตพฺพํ สมณธมฺมํ อนุรกฺขมาเนนฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺมสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร กุมฺมูปมสุเตฺตเนฺต –

‘‘‘กุโมฺมว องฺคานิ สเก กปาเล, สโมทหํ ภิกฺขุ มโนวิตเกฺก;
อนิสฺสิโต อญฺญมเหฐยาโน, ปรินิพฺพุโตนูปวเทยฺย กญฺจี’’’ติฯ

กุมฺมงฺคปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

## ๗. วํสงฺคปโญฺห

**๗**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘วํสสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, วํโส ยตฺถ วาโต, ตตฺถ อนุโลเมติ, นาญฺญตฺถมนุธาวติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ยํ พุเทฺธน ภควตา ภาสิตํ นวงฺคํ สตฺถุ สาสนํ, ตํ อนุโลมยิตฺวา กปฺปิเย อนวเชฺช ฐตฺวา สมณธมฺมํ เยว ปริเยสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วํสสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช เถเรน ราหุเลน –

‘‘‘นวงฺคํ พุทฺธวจนํ, อนุโลเมตฺวาน สพฺพทา;
กปฺปิเย อนวชฺชสฺมึ, ฐตฺวาปายํ สมุตฺตริ’’’นฺติฯ

วํสงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. จาปงฺคปโญฺห

๘. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘จาปสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, จาโป สุตจฺฉิโต นมิโต [มิโต (สี. ปี. ก.)] ยาวคฺคมูลํ สมกเมว อนุนมติ นปฺปฏิตฺถมฺภติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เถรนวมชฺฌิมสมเกสุ อนุนมิตพฺพํ นปฺปฏิผริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จาปสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน วิธุร [ปุณฺณก] ชาตเก –

‘‘‘จาโปวูนุทโร ธีโร, วํโส วาปิ ปกมฺปเย [จาโป วา นุน เม ธีโร, วํโสว อนุโลมยํ (สี. ปี. ก.)];
ปฏิโลมํ น วเตฺตยฺย, ส ราชวสตึ วเส’’’ติฯ

จาปงฺคปโฌฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. วายสงฺคปโญฺห

๙. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘วายสสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, วายโส อาสงฺกิตปริสงฺกิโต ยตฺตปฺปยโตฺต จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาสงฺกิตปริสงฺกิเตน ยตฺตปยเตฺตน อุปฏฺฐิตาย สติยา สํวุเตหิ อินฺทฺริเยหิ จริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วายสสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, วายโส ยํ กิญฺจิ โภชนํ ทิสฺวา ญาตีหิ สํวิภชิตฺวา ภุญฺชติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เย เต ลาภา ธมฺมิกา ธมฺมลทฺธา อนฺตมโส ปตฺตปริยาปนฺนมตฺตมฺปิ, ตถารูเปหิ ลาเภหิ ปฏิวิภตฺตโภคินา ภวิตพฺพํ สีลวเนฺตหิ สพฺรหฺมจารีหิฯ อิทํ, มหาราช, วายสสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘สเจ เม อุปนาเมนฺติ, ยถาลทฺธํ ตปสฺสิโน;
สเพฺพ สํวิภชิตฺวาน, ตโต ภุญฺชามิ โภชน’’’นฺติฯ

วายสงฺคปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. มกฺกฏงฺคปโญฺห

๑๐. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘มกฺกฏสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, มกฺกโฏ วาสมุปคจฺฉโนฺต ตถารูเป โอกาเส มหติมหารุเกฺข ปวิวิเตฺต สพฺพฏฺฐกสาเข [สพฺพตฺถกสาเข (สฺยา.), สพฺพฏฺฐสาเข (ก.)] ภีรุตฺตาเณ วาสมุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช , โยคินา โยคาวจเรน ลชฺชึ เปสลํ สีลวนฺตํ กลฺยาณธมฺมํ พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ วินยธรํ ปิยํ ครุภาวนียํ วตฺตารํ วจนกฺขมํ โอวาทกํ วิญฺญาปกํ สนฺทสฺสกํ สมาทปกํ สมุเตฺตชกํ สมฺปหํสกํ เอวรูปํ กลฺยาณมิตฺตํ อาจริยํ นิสฺสาย วิหริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มกฺกฏสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มกฺกโฏ รุเกฺข เยว จรติ ติฏฺฐติ นิสีทติ, ยทิ นิทฺทํ โอกฺกมติ, ตเตฺถว รตฺตึ วาสมนุภวติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปวนาภิมุเขน ภวิตพฺพํ, ปวเน เยว ฐานจงฺกมนิสชฺชาสยนํ นิทฺทํ โอกฺกมิตพฺพํ, ตเตฺถว สติปฏฺฐานมนุภวิตพฺพํฯ อิทํ,

มหาราช, มกฺกฏสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

“‘จงฺกมโนฺตปิ ติฎฺฐโนฺต, นิสชฺชาสยเนน วา;
ปวเน โสภเต ภิกฺขุ, ปวนนฺตํว วณฺณิต’’’นฺติฯ

มกฺกฎงฺคปโญฺห ทสโมฯ

คทฺรภวโคฺค ปฐโมฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

คทฺรโภ เจว [โฆรสฺสโร จ (สี. สฺยา. ปี.)] กุกฺกุโฎ, กลโนฺท ทีปินิ ทีปิโก;
กุโมฺม วํโส จ จาโป จ, วายโส อถ มกฺกโฎติฯ

## ๒. สมุทฺทวโคฺค

### ๑. ลาพุลตงฺคปโญฺห

๑. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ลาพุลตาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? “ยถา, มหาราช, ลาพุลตา ติเณ วา กเฎฺฐ วา ลตาย วา โสณฺฑิกาหิ อาลมฺพิตฺวา ตสฺสูปริ วฑฺฒติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อรหเตฺต อภิวฑฺฒิตุกาเมน มนสา อารมฺมณํ อาลมฺพิตฺวา อรหเตฺต อภิวฑฺฒิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ลาพุลตาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

“‘ยถา ลาพุลตา นาม, ติเณ กเฎฺฐ ลตาย วา;
อาลมฺพิตฺวา โสณฺฑิกาหิ, ตโต วฑฺฒติ อุปฺปริฯ

“‘ตเถว พุทฺธปุเตฺตน, อรหตฺตผลกามินา;
อารมฺมณํ อาลมฺพิตฺวา, วฑฺฒิตพฺพํ อเสกฺขผเล’’’ติฯ

ลาพุลตงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

### ๒. ปทุมงฺคปโญฺห

๒. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ปทุมสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ ? “ยถา, มหาราช, ปทุมํ อุทเก ชาตํ อุทเก สํวทฺธํ อนุปลิตฺตํ อุทเกน, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุเล คเณ ลาเภ ยเส สกฺกาเร สมฺมานนาย ปริโภคปจฺจเยสุ จ สพฺพตฺถ อนุปลิเตฺตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปทุมสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, ปทุมํ อุทกา อจฺจุคฺคมฺม ฐาติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพโลกํ อภิภวิตฺวา อจฺจุคฺคมฺม โลกุตฺตรธเมฺม ฐาตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปทุมสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, ปทุมํ อปฺปมตฺตเกนปิ อนิเลน เอริตํ จลติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อปฺปมตฺตเกสุปิ กิเลเสสุ สํยโม กรณีโย, ภยทสฺสาวินา วิหริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปทุมสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ‘อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู’ติฯ

ปทุมงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. พีชงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘พีชสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, พีชํ อปฺปกมฺปิ สมานํ ภทฺทเก เขเตฺต วุตฺตํ เทเว สมฺมา ธารํ ปเวจฺฉเนฺต สุพหูนิ ผลานิ อนุทสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ยถา ปฏิปาทิตํ สีลํ เกวลํ สามญฺญผลมนุทสฺสติฯ เอวํ สมฺมา ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, พีชสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, พีชํ สุปริโสธิเต เขเตฺต โรปิตํ ขิปฺปเมว สํวิรูหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน มานสํ สุปริคฺคหิตํ สุญฺญาคาเร ปริโสธิตํ สติปฏฺฐานเขตฺตวเร ขิตฺตํ ขิปฺปเมว วิรูหติฯ อิทํ, มหาราช, พีชสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํ ฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อนุรุเทฺธน –

“‘ยถาปิ เขเตฺต [ยถา เขเตฺต (สี.)] ปริสุเทฺธ, พีชญฺจสฺส ปติฏฺฐิตํ;
วิปุลํ ตสฺส ผลํ โหติ, อปิ โตเสติ กสฺสกํฯ

“‘ตเถว โยคิโน จิตฺตํ, สุญฺญาคาเร วิโสธิตํ;
สติปฏฺฐานเขตฺตมฺหิ, ขิปฺปเมว วิรูหตี’”ติฯ

พีชงฺคปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. สาลกลฺยาณิกงฺคปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ‘สาลกลฺยาณิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, สาลกลฺยาณิกา นาม อโนฺตปถวิยํ เยว อภิวฑฺฒติ หตฺถสตมฺปิ ภิโยฺยปิ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ฉฬภิญฺญาโย เกวลญฺจ สมณธมฺมํ สุญฺญาคาเร เยว ปริปูรยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สาลกลฺยาณิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน ราหุเลน –

“‘สาลกลฺยาณิกา นาม, ปาทโป ธรณีรุโห;
อโนฺตปถวิยํ เยว, สตหตฺถมฺปิ วฑฺฒติฯ

“‘ยถา กาลมฺหิ สมฺปเตฺต, ปริปาเกน โส ทุโม;
อุคฺคญฺฉิตฺวาน เอกาหํ, สตหตฺถมฺปิ วฑฺฒติฯ

“‘เอวเมวาหํ มหาวีร, สาลกลฺยาณิกา วิย;
อพฺภนฺตเร สุญฺญาคาเร, ธมฺมโต อภิวฑฺฒยิ’”นฺติฯ

## ๕. นาวงฺคปโญฺห

**๕**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘นาวาย ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, นาวา พหุวิธทารุสงฺฆาฏสมวาเยน พหุมฺปิ ชนํ ตารยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาจารสีลคุณวตฺตปฺปฏิวตฺตพหุวิธธมฺมสงฺฆาฏสมวาเยน สเทวโก โลโก ตารยิตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, นาวาย ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, นาวา พหุวิธอูมิตฺถนิตเวควิสฏมาวฏฺฏเวคํ สหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน พหุวิธกิเลสอูมิเวคํ ลาภสกฺการยสสิโลกปูชนวนฺทนา ปรกุเลสุ นินฺทาปสํสาสุขทุกฺขสมฺมานนวิมานนพหุวิธโทสอูมิเวคญฺจ สหิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นาวาย ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, นาวา อปริมิตมนนฺตมปารมโกฺขภิตคมฺภีเร มหติมหาโฆเส ติมิติมิงฺคลมกรมจฺฉคณากุเล มหติมหาสมุเทฺท จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ติปริวฏฺฏ ทฺวาทสาการ จตุสจฺจาภิสมยปฺปฏิเวเธ มานสํ สญฺจารยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นาวาย ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร สจฺจสํยุเตฺต –

‘‘‘วิตเกฺกนฺตา จ โข ตุเมฺห, ภิกฺขเว, ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วิตเกฺกยฺยาถ, ‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ วิตเกฺกยฺยาถ, ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ วิตเกฺกยฺยาถ, ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ วิตเกฺกยฺยาถา’’’ติฯ

นาวงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. นาวาลคฺคนกงฺคปโญฺห

**๖**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘นาวาลคฺคนกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, นาวาลคฺคนกํ พหุอูมิชาลากุลวิโกฺขภิตสลิลตเล มหติมหาสมุเทฺท นาวํ ลเคฺคติ ฐเปติ, น เทติ ทิสาวิทิสํ หริตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ราคโทสโมหูมิชาเล มหติมหาวิตกฺกสมฺปหาเร จิตฺตํ ลเคฺคตพฺพํ, น ทาตพฺพํ ทิสาวิทิสํ หริตุํฯ อิทํ, มหาราช, นาวาลคฺคนกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, นาวาลคฺคนกํ น ปฺลวติ [น ปิลวติ (สี. ปี.)] วิสีทติ, หตฺถสเตปิ อุทเก นาวํ ลเคฺคติ ฐานมุปเนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ลาภยสสกฺการมานนวนฺทนปูชนอปจิตีสุ ลาภคฺคยสเคฺคปิ น ปฺลวิตพฺพํ, สรีรยาปนมเตฺตเยว จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นาวาลคฺคนกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘ยถา สมุเทฺท ลคฺคนกํ, น ปฺลวติ วิสีทติ;
ตเถว ลาภสกฺกาเร, มา ปฺลวถ วิสีทถา’’’ติฯ

## ๗. กูปงฺคปโญฺห

๗. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘กูปสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, กูโป รชฺชุญฺจ วรตฺตญฺจ ลงฺการญฺจ ธาเรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สติสมฺปชญฺญสมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํ, อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต อาโลกิเต วิโลกิเต สมิญฺชิเต ปสาริเต สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อสิเต ปีเต ขายิเต สายิเต อุจฺจารปสฺสาวกมฺเม คเต ฐิเต นิสินฺเน สุตฺเต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, กูปสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ‘สโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิหเรยฺย สมฺปชาโน, อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี’’’ติฯ

กูปงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. นิยามกงฺคปโญฺห

๘. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘นิยามกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, นิยามโก รตฺตินฺทิวํ สตตํ สมิตํ อปฺปมโตฺต ยตฺตปฺปยโตฺต นาวํ สาเรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จิตฺตํ นิยามยมาเนน รตฺตินฺทิวํ สตตํ สมิตํ อปฺปมเตฺตน ยตฺตปฺปยเตฺตน โยนิโส มนสิกาเรน จิตฺตํ นิยาเมตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นิยามกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ธมฺมปเท –

‘‘‘อปฺปมาทรตา โหถ, สจิตฺตมนุรกฺขถ;
ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ, ปเงฺก สโนฺนว [สโตฺตว (สี. ปี.)] กุญฺชโร’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, นิยามกสฺส ยํ กิญฺจิ มหาสมุเทฺท กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา, สพฺพํ ตํ วิทิตํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุสลากุสลํ สาวชฺชานวชฺชํ หีนปฺปณีตํ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคํ วิชานิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นิยามกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, นิยามโก ยเนฺต มุทฺทิกํ เทติ ‘มา โกจิ ยนฺตํ อามสิตฺถา’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จิเตฺต สํวรมุทฺทิกา ทาตพฺพา ‘มา กิญฺจิ ปาปกํ อกุสลวิตกฺกํ วิตเกฺกสี’ติ, อิทํ, มหาราช, นิยามกสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร ‘มา, ภิกฺขเว, ปาปเก อกุสเล วิตเกฺก วิตเกฺกยฺยาถ, เสยฺยถีทํ, กามวิตกฺกํ พฺยาปาทวิตกฺกํ วิหิํสาวิตกฺก’’’นฺติฯ

นิยามกงฺคปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. กมฺมการงฺคปโญฺห

๙. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘กมฺมการสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, กมฺมกาโร เอวํ จินฺตยติ ‘ภตโก อหํ อิมาย นาวาย กมฺมํ กโรมิ, อิมายาหํ นาวาย วาหสา ภตฺตเวตนํ ลภามิ, น เม ปมาโท กรณีโย, อปฺปมาเทน เม อยํ นาวา วาเหตพฺพา’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เอวํ จินฺตยิตพฺพํ ‘อิมํ โข

อหํ จาตุมหาภูติกํ กายํ สมฺมสนฺโต สตตํ สมิตํ อปฺปมตฺโต อุปฏฺฐิตสฺสติ สโต สมฺปชาโน สมาหิโต เอกคฺคจิตฺโต ชาติชราพฺยาธิมรณโสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาเสหิ ปริมุจฺจิสฺสามีติ อปฺปมาโท เม กรณีโย’ติ, อิทํ, มหาราช, กมฺมการสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา –

“‘กายํ อิมํ สมฺมสถ, ปริชานาถ ปุนปฺปุนํ;
กาเย สภาวํ ทิสฺวาน, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา’ติฯ

กมฺมการงฺคปโญฺห นวโมฯ

**๑๐. สมุทฺทงฺคปโญฺห**

**๑๐**. “ภนฺเต นาคเสน, ‘สมุทฺทสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, มหาสมุโทฺท มเตน กุณเปน สทฺธิํ น สํวสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิมกฺขปฬาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐฺยยกฺกฎิลวิสมทุจฺจริตกิเลสมเลหิ สทฺธิํ น สํวสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สมุทฺทสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท มุตฺตามณิเวฬุริยสงฺขสิลาปวาฬผลิกมณิวิวิธรตนนิจยํ ธาเรนฺโต ปิทหติ, น พหิ วิกิรติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน มคฺคผลฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติวิปสฺสนาภิญฺญาวิวิธคุณรตนานิ อธิคนฺตฺวา ปิทหิตพฺพานิ, น พหิ นีหริตพฺพานิฯ อิทํ, มหาราช, สมุทฺทสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท มหเนฺตหิ มหาภูเตหิ สทฺธิํ สํวสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อปฺปิจฺฉํ สนฺตุฎฺฐํ ธุตวาทํ สเลฺลขวุตฺติํ อาจารสมฺปนฺนํ ลชฺชิํ เปสลํ ครุํ ภาวนียํ วตฺตารํ วจนกฺขมํ โจทกํ ปาปครหิํ โอวาทกํ อนุสาสกํ วิญฺญาปกํ สนฺทสฺสกํ สมาทปกํ สมุเตฺตชกํ สมฺปหํสกํ กลฺยาณมิตฺตํ สพฺรหฺมจาริํ นิสฺสาย วสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท นวสลิลสมฺปุณฺณาหิ คงฺคายมุนาอจิรวตีสรภูมหีอาทีหิ นทีสตสหเสฺสหิ อนฺตลิกฺเข สลิลธาราหิ จ ปูริโตปิ สกํ เวลํ นาติวตฺตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ลาภสกฺการสิโลกวนฺทนมานนปูชนการณา ชีวิตเหตุปิ สญฺจิจฺจ สิกฺขาปทวีติกฺกโม น กรณีโยฯ อิทํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘เสยฺยถาปิ, มหาราช [ปหาราธ (สี. ปี.)], มหาสมุโทฺท ฐิตธโมฺม เวลํ นาติกฺกมติ, เอวเมว โข, มหาราช, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’ติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มหาสมุโทฺท สพฺพสวนฺตีหิ คงฺคายมุนาอจิรวตีสรภูมหีหิ อนฺตลิกฺเข อุทกธาราหิปิ น ปริปูรติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุเทฺทสปริปุจฺฉาสวนธารณวินิจฺฉยอภิธมฺมวินยคาฬฺหสุตฺตนฺตวิคฺคหปทนิเกฺขปปทสนฺธิ ปทวิภตฺตินวงฺคชินสาสนวรํ สุณเนฺตนาปิ น ตปฺปิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มหาสมุทฺทสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตโสมชาตเก –

‘‘‘อคฺคิ ยถา ติณกฏฺฐํ ทหโนฺต, น ตปฺปติ สาคโร วา นทีหิ;
เอวมฺปิ เจ [เอวมฺปิ เว (สฺยา.), เอวํ หิ เม (ก.) ชา. ๑ อสีตินิปาเต] ปณฺฑิตา ราช
เสฏฺฐ, สุตฺวา น ตปฺปนฺติ สุภาสิเตนา’’’ติฯ

สมุทฺทงฺคปโฌฺห ทสโมฯสมุทฺทวโคฺค ทุติโยฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

ลาพุลตา จ ปทุมํ, พีชํ สาลกลฺยาณิกา;
นาวา จ นาวาลคฺคนํ, กูโป นิยามโก ตถา;
กมฺมกาโร สมุโทฺท จ, วโคฺค เตน ปวุจฺจตีติฯ

## ๓. ปถวีวโคฺค

### ๑. ปถวีองฺคปโฌฺห

๑. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ปถวิยา ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ปถวี อิฏฺฐานิฏฺฐานิ กปฺปูราครุตครจนฺทนกุงฺกุมาทีนิ อากิรเนฺตปิ ปิตฺตเสมฺหปุพฺพรุหิรเสทเมทเขฬสิงฺฆาณิกลสิก- มุตฺตกรีสาทีนิ อากิรเนฺตปิ ตาทิสา เยว, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อิฏฺฐานิเฏฺฐ ลาภาลาเภ ยสายเส นินฺทาปสํสาย สุขทุเกฺข สพฺพตฺถ ตาทินา เยว ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปถวิยา ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปถวี มณฺฑนวิภูสนาปคตา สกคนฺธปริภาวิตา, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วิภูสนาปคเตน สกสีลคนฺธปริภาวิเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปถวิยา ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปถวี นิรนฺตรา อขณฺฑจฺฉิทฺทา อสุสิรา พหลา ฆนา วิตฺถิณฺณา, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน นิรนฺตรมขณฺฑจฺฉิทฺทมสุสิรพหลฆนวิตฺถิณฺณสีเลน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปถวิยา ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปถวี คามนิคมนครชนปทรุกฺขปพฺพตนทีตฬากโปกฺขรณีมิคปกฺขิมนุชนรนาริคณํ ธาเรนฺตีปิ อกิลาสุ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โอวทเนฺตนปิ อนุสาสเนฺตนปิ วิญฺญาเปเนฺตนปิ สนฺทเสฺสเนฺตนปิ สมาทเปเนฺตนปิ สมุเตฺตเชเนฺตนปิ สมฺปหํเสเนฺตนปิ ธมฺมเทสนาสุ อกิลาสุนา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปถวิยา จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปถวี อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุตฺตา, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุเตฺตน ปถวิสเมน เจตสา วิหริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปถวิยา ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ , มหาราช, อุปาสิกาย จูฬสุภทฺทาย สกสมเณ ปริกิตฺตยมานาย –

‘‘‘เอกเญฺจ พาหํ วาสิยา, ตเจฺฉ กุปิตมานสา [กุปิตมานโส (ก.)];
เอกเญฺจพาหํ คเนฺธน, อาลิเมฺปยฺย ปโมทิตา [ปโมทิโต (ก.)]ฯ

‘‘‘อมุสฺมึ ปฏิโฆ นตฺถิ, ราโค อสฺมึ น วิชฺชติ;
ปถวีสมจิตฺตา เต, ตาทิสา สมณา มมา’’’ติฯ

ปถวีองฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. อาปงฺคปโญฺห

**๒**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘อาปสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, อาโป สุสณฺฐิตมกมฺปิตมลุฬิตสภาวปริสุโทฺธ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุหนลปนเนมิตฺตกนิเปฺปสิกตํ อปเนตฺวา สุสณฺฐิตมกมฺปิตมลุฬิตสภาวปริสุทฺธาจาเรน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อาปสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อาโป สีตลสภาวสณฺฐิโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพสเตฺตสุ ขนฺติเมตฺตานุทฺทยสมฺปเนฺนน หิเตสินา อนุกมฺปเกน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อาปสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อาโป อสุจึ สุจึ กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน คาเม วา อรเญฺญ วา อุปชฺฌาเย อุปชฺฌายมเตฺตสุ อาจริเย อาจริยมเตฺตสุ สพฺพตฺถ อนธิกรเณน ภวิตพฺพํ อนวเสสการินาฯ อิทํ, มหาราช, อาปสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อาโป พหุชนปตฺถิโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อปฺปิจฺฉสนฺตุฎฺฐปวิวิตฺตปฏิสลฺลาเนน สตตํ สพฺพโลกมภิปตฺถิเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อาปสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อาโป น กสฺสจิ อหิตมุปทหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปรภณฺฑนกลหวิคฺคหวิวาทริตฺตชฺฌานอรติชนนํ กายวจีจิเตฺตหิ ปาปกํ น กรณียํฯ อิทํ, มหาราช, อาปสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช, ภควตา, เทวาติเทเวน กณฺหชาตเก –

‘‘‘วรเญฺจ เม อโท สกฺก, สพฺพภูตานมิสฺสร;
น มโน วา สรีรํ วา, มํ-กเต สกฺก กสฺสจิ;
กทาจิ อุปหเญฺญถ, เอตํ สกฺก วรํ วเร’’’ติฯ

อาปงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. เตชงฺคปโญฺห

**๓**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘เตชสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, เตโช ติณกฎฺฐสาขาปลาสํ ฑหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เย เต อพฺภนฺตรา วา พาหิรา วา กิเลสา อิฎฺฐานิฎฺฐารมฺมณานุภวนา, สเพฺพ เต ญาณคฺคินา ฑหิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, เตชสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, เตโช นิทฺทโย อการุณิโก, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพกิเลเสสุ การุญฺญานุทฺทยา น กาตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, เตชสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, เตโช สีตํ ปฏิหนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วีริยสนฺตาปเตชํ อภิชเนตฺวา กิเลสา ปฏิหนฺตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, เตชสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, เตโช อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุโตฺต อุณฺหมภิชเนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปมุเตฺตน เตโชสเมน เจตสา วิหริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เตชสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, เตโช อนฺธการํ วิธมิตฺวา [วิธมติ (สี. ปี. ก.)] อาโลกํ ทสฺสยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา ญาณาโลกํ ทสฺสยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เตชสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สกํ ปุตฺตํ ราหุลํ โอวทเนฺตน –

‘เตโชสมํ [ม. นิ. ๒.๑๑๙], ราหุล, ภาวนํ ภาเวหิ, เตโชสมํ หิ เต, ราหุล, ภาวนํ ภาวยโต อุปฺปนฺนา? มนาปามนาปา ผสฺสา จิตฺตํ น ปริยาทาย ฐสฺสนฺตี’’’ติฯ

เตชงฺคปโญฺห ตติโยฯ

### ๔. วายุงฺคปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ‘วายุสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? “ยถา, มหาราช, วายุ สุปฺปุปฺผิตวนสณฺฑนฺตรํ อภิวายติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วิมุตฺติวรกุสุมปุปฺผิตารมฺมณวนนฺตเร รมิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วายุสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, วายุ ธรณีรุหปาทปคเณ มถยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วนฺนตรคเตน สงฺขาเร วิจินเนฺตน กิเลสา มถยิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, วายุสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, วายุ อากาเส จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โลกุตฺตรธเมฺมสุ มานสํ สญฺจารยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วายุสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, วายุ คนฺธํ อนุภวติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อตฺตโน สีลวรสุรภิคโนฺธ [สีลสุรภิคโนฺท (สี. ปี.)] อนุภวิตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, วายุสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, วายุ นิราลโย อนิเกตวาสี, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน นิราลยมนิเกตมสนฺถเวน สพฺพตฺถ วิมุเตฺตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วายุสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตฺตนิปาเต –

‘‘‘สนฺถวาโต ภยํ ชาตํ, นิเกตา ชายเต รโช;
อนิเกตมสนฺถวํ, เอตํ เว มุนิทสฺสน’’’นฺติฯ

วายุงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. ปพฺพตงฺคปโญฺห

**๕**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ปพฺพตสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ ? ‘‘ยถา, มหาราช, ปพฺพโต อจโล อกมฺปิโต [อกมฺปิโย (สี. ปี.)] อสมฺปเวธี, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สมฺมานเน วิมานเน สกฺกาเร อสกฺกาเร ครุกาเร อครุกาเร ยเส อยเส นินฺทาย ปสํสาย สุเข ทุเกฺข อิฎฺฐานิเฎฺฐสุ สพฺพตฺถ รูปสทฺทคนฺธรสโผฎฺฐพฺพธเมฺมสุ รชนีเยสุ น รชฺชิตพฺพํ, ทุสฺสนีเยสุ น ทุสฺสิตพฺพํ, มุยฺหนีเยสุ น มุยฺหิตพฺพํ, น กมฺปิตพฺพํ น จลิตพฺพํ, ปพฺพเตน วิย อจเลน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปพฺพตสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘เสโล ยถา เอกฆโน [เอกคฺฆโน (ก.) ธ. ป. ๘๑ ธมฺมปเท], วาเตน น สมีรติ;
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ, น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปพฺพโต ถโทฺธ น เกนจิ สํสโฎฺฐ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ถเทฺธน อสํสเฎฺฐน ภวิตพฺพํ, น เกนจิ สํสโคฺค กรณีโยฯ อิทํ, มหาราช, ปพฺพตสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘อสํสฎฺฐํ คหเฎฺฐหิ, อนาคาเรหิ จูภยํ;
อโนกสาริมปฺปิจฺฉํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’นฺติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปพฺพเต พีชํ น วิรูหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สกมานเส กิเลสา น วิรูหาเปตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, ปพฺพตสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สุภูตินา –

‘‘‘ราคูปสํหิตํ จิตฺตํ, ยทา อุปฺปชฺชเต มม;
สยํว ปจฺจเวกฺขามิ [ปจฺจเวกฺขิตฺวา (สพฺพตฺถ)], เอกโคฺค [เอกโก (สพฺพตฺถ)] ตํ ทเมมหํฯ

‘‘‘รชฺชเส [รชฺชสิ (สี.), รญฺชสิ (ปี.)] รชนีเย จ, ทุสฺสนีเย จ ทุสฺสเส;
มุยฺหเส [มุยฺหสิ (สี.)] โมหนีเย จ, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวํฯ

‘‘‘วิสุทฺธานํ อยํ วาโส, นิมฺมลานํ ตปสฺสินํ;
มา โข วิสุทฺธํ ทูเสสิ, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุว’นฺติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปพฺพโต อจฺจุคฺคโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ญาณจฺจุคฺคเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปพฺพตสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘ปมาทํ อปฺปมาเทน, ยทา นุทติ ปณฺฑิโต;

ปญฺญาปาสาทมารุยฺห, อโสโก โสกินึ ปชํ;
ปพฺพตฏฺโฐว ภูมฏฺเฐ [ภุมฺมเฏฺฐ (สี. ปี.)], ธีโร พาเล อเวกฺขตี’ติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, ปพฺพโต อนุนฺนโต อโนนโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุนฺนตาวนติ น กรณียาฯ อิทํ, มหาราช, ปพฺพตสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, อุปาสิกาย จูฬสุภทฺทาย สกสมเณ ปริกิตฺตยมานาย –

““ลาเภน อุนฺนโต โลโก, อลาเภน จ โอนโต;
ลาภาลาเภน เอกตฺถา [เอกฏฺฐา (สี. ปี.)], ตาทิสา สมณา มมา”’ติฯ

ปพฺพตงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. อากาสงฺคปโญฺห

**๖**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘อากาสสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, อากาโส สพฺพโส อคเยฺห, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพโส กิเลเสหิ อคเยฺหน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อากาสสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อากาโส อิสิตาปสภูตทิชคณานุสญฺจริโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’ติ สงฺขาเรสุ มานสํ สญฺจารยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อากาสสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อากาโส สนฺตาสนีโย, เอวเมว โข, มหาราช , โยคินา โยคาวจเรน สพฺพภวปฏิสนฺธีสุ มานสํ อุเพฺพชยิตพฺพํ, อสฺสาโท น กาตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, อากาสสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อากาโส อนโนฺต อปฺปมาโณ อปริเมโยฺย, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อนนฺตสีเลน อปริมิตญาเณน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อากาสสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อากาโส อลโคฺค อสโตฺต อปฺปติฏฺฐิโต อปลิพุโทฺธ, เอวเมว โข , มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุเล คเณ ลาเภ อาวาเส ปลิโพเธ ปจฺจเย สพฺพกิเลเสสุ จ สพฺพตฺถ อลเคฺคน ภวิตพฺพํ, อนาสเตฺตน อปฺปติฏฺฐิเตน อปลิพุเทฺธน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อากาสสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สกํ ปุตฺตํ ราหุลํ โอวทเนฺตน – ‘เสยฺยถาปิ, ราหุล [ม. นิ. ๒.๑๑๙], อากาโส น กตฺถจิ ปติฏฺฐิโต, เอวเมว โข ตฺวํ, ราหุล, อากาสสมํ ภาวนํ ภาเวหิ, อากาสสมํ หิ เต, ราหุล, ภาวนํ ภาวยโต อุปฺปนฺนา มนาปามนาปา ผสฺสา จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสนฺตี’”ติฯ

อากาสงฺคปโญฺห ฉฏฺโฐฯ

## ๗. จนฺทงฺคปโญฺห

๗. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘จนฺทสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, จนฺโท สุกฺกปกฺเข อุทยนฺโต อุตฺตรุตฺตริํ วฑฺฒติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาจารสีลคุณวตฺตปฺปฏิปตฺติยา อาคมาธิคเม ปฏิสลฺลาเน สติปฏฺฐาเน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตาย โภชเน มตฺตญฺญุตาย ชาคริยานุโยเค อุตฺตรุตฺตริํ วฑฺฒิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จนฺทสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, จนฺโท อุฬาราธิปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุฬาเรน ฉนฺทาธิปตินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จนฺทสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, จนฺโท นิสาย จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปวิวิตฺเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จนฺทสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, จนฺโท วิมานเกตุ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สีลเกตุนา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จนฺทสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, จนฺโท อายาจิตปตฺถิโต อุเทติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อายาจิตปตฺถิเตน กุลานิ อุปสงฺกมิตพฺพานิฯ อิทํ, มหาราช, จนฺทสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร ‘จนฺทูปมา, ภิกฺขเว, กุลานิ อุปสงฺกมถ, อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวกา กุเลสุ อปฺปคพฺภา’’’ติ [อปฺปคพฺพาติ (ก.) สํ. นิ. ๒.๑๔๖]ฯ

จนฺทงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

### ๘. สูริยงฺคปโญฺห

๘. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘สูริยสฺส [สุริยสฺส (สี. สฺยา. ปี.)] สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, สูริโย สพฺพํ อุทกํ ปริโสเสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพกิเลสา อนวเสสํ ปริโสเสตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย ตมนฺธการํ วิธมติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพํ ราคตมํ โทสตมํ โมหตมํ มานตมํ ทิฏฺฐิตมํ กิเลสตมํ สพฺพํ ทุจฺจริตตมํ วิธมยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย อภิกฺขณํ จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อภิกฺขณํ โยนิโส มนสิกาโร กาตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย รํสิมาลี, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อารมฺมณมาลินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย มหาชนกายํ สนฺตาเปนฺโต จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาจารสีลคุณวตฺตปฺปฏิปตฺติยา ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาเทหิ สเทวโก โลโก สนฺตาปยิตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย ราหุภยา ภีโต จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ทุจฺจริตทุคฺคติวิสมกนฺตารวิปากวินิปาตกิเลสชาลชฏิเต ทิฏฺฐิสงฺฆาฏปฏิมุกฺเก กุปถปกฺขนฺเท กุมฺมคฺคปฏิปนฺเน [กุมคฺคปฏิปนฺเน (สฺยา. ก.)] สตฺเต ทิสฺวา มหตา สํเวคภเยน มานสํ สํเวเชตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส ฉฏฺฐํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สูริโย กลฺยาณปาปเก ทเสฺสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทโลกิยโลกุตฺตรธมฺมา ทเสฺสตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, สูริยสฺส สตฺตมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน วงฺคีเสน –

““ยถาปิ สูริโย อุทยนฺโต, รูปํ ทเสฺสติ ปาณินํ;
สุจิญฺจ อสุจิญฺจาปิ, กลฺยาณญฺจาปิ ปาปกํฯ

““ตถา ภิกฺขุ ธมฺมธโร, อวิชฺชาปิหิตํ ชนํ;
ปถํ ทเสฺสติ วิวิธํ, อาทิโจฺจวุทยํ ยถา”’ติฯ

สูริยงฺคปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. สกฺกงฺคปโญฺห

**๙**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘สกฺกสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, สโกฺก เอกนฺตสุขสมปฺปิโต, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เอกนฺตปวิเวกสุขาภิรเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สกฺกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สโกฺก เทเว ทิสฺวา ปคฺคณฺหาติ, หาสมภิชเนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุสเลสุ ธเมฺมสุ อลีนมตนฺทิตํ สนฺตํ มานสํ ปคฺคเหตพฺพํ, หาสมภิชเนตพฺพํ, อุฏฺฐหิตพฺพํ ฆฏิตพฺพํ วายมิตพฺพํ ฯ อิทํ, มหาราช, สกฺกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สกฺกสฺส อนภิรติ นุปฺปชฺชติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สุญฺญาคาเร อนภิรติ น อุปฺปาเทตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, สกฺกสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สุภูตินา –

““สาสเน เต มหาวีร, ยโต ปพฺพชิโต อหํ;
นาภิชานามิ อุปฺปนฺนํ, มานสํ กามสํหิต”’นฺติฯ

สกฺกงฺคปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. จกฺกวตฺติงฺคปโญฺห

**๑๐**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘จกฺกวตฺติสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช , จกฺกวตฺตี จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ

สงฺคณฺหาติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จตสฺสนฺนํ ปริสานํ มานสํ สงฺคเหตพฺพํ อนุคฺคเหตพฺพํ สมฺปหํเสตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส วิชิเต โจรา น อุฏฺฐหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กามราคพฺยาปาทวิหิํสาวิตกฺกา น อุปฺปาเทตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

““วิตกฺกูปสเม จ โย รโต, อสุภํ ภาวยเต [ภาวยตี (สฺยา.) ธ. ป. ๓๕๐ ธมฺมปเท]
สทา สโต;
เอส โข พฺยนฺติกาหิติ, เอส เฉจฺฉติ มารพนฺธน’นฺติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, จกฺกวตฺตี ทิวเส ทิวเส สมุทฺทปริยนฺตํ มหาปถวิํ อนุยายติ กลฺยาณปาปกานิ วิจินมาโน, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ ทิวเส ทิวเส ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ‘กิํ นุ โข เม อิเมหิ ตีหิ ฐาเนหิ อนุปวชฺชสฺส ทิวโส วีติวตฺตตี’ติฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน องฺคุตฺตรนิกายวเร –

‘กถมฺภูตสฺส เม รตฺตินฺทิวา วีติวตฺตนฺตีติ [วีติปตนฺตีติ (สี. ปี.)] ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพ’นฺติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส อพฺภนฺตรพาหิรารกฺขา สุสํวิหิตา โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อพฺภนฺตรานํ พาหิรานํ กิเลสานํ อารกฺขาย สติโทวาริโก ฐเปตโพฺพฯ อิทํ , มหาราช, จกฺกวตฺติสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘สติโทวาริโก, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’”ติฯ

จกฺกวตฺติงฺคปโญฺห ทสโมฯ

ปถวีวโคฺค ตติโยฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

ปถวี อาโป จ เตโช จ, วาโย จ ปพฺพเตน จ;
อากาโส จนฺทสูริโย จ, สโกฺก จ จกฺกวตฺตินาติฯ

## ๔. อุปจิกาวโคฺค

### ๑. อุปจิกงฺคปโญฺห

๑. “ภนฺเต นาคเสน, ‘อุปจิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, อุปจิกา อุปริ ฉทนํ กตฺวา อตฺตานํ ปิทหิตฺวา โคจราย จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สีลสํวรฉทนํ กตฺวา มานสํ ปิทหิตฺวา ปิณฺฑาย จริตพฺพํ, สีลสํวรฉทเนน โข, มหาราช, โยคี โยคาวจโร สพฺพภยสมติกฺกโนฺต โหติฯ อิทํ,

มหาราช, อุปจิกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํ, ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปเสเนน วงฺคนฺตปุตฺเตน –

“‘สีลสํวรฉทนํ, โยคี กตฺวาน มานสํ;
อนุปลิโตฺต โลเกน, ภยา จ ปริมุจฺจตี’”ติฯ

อุปจิกงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. พิฬารงฺคปโญฺห

๒. “ภเนฺต นาคเสน, ‘พิฬารสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, พิฬาโร คุหาคโตปิ สุสิรคโตปิ หมฺมิยนฺตรคโตปิ อุนฺทูรํ เยว ปริเยสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน คามคเตนาปิ อรญฺญคเตนาปิ รุกฺขมูลคเตนาปิ สุญฺญาคารคเตนาปิ สตตํ สมิตํ อปฺปมเตฺตน กายคตาสติโภชนํ เยว ปริเยสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, พิฬารสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, พิฬาโร อาสเนฺน เยว โคจรํ ปริเยสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อิเมสุ เยว ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ อุทยพฺพยานุปสฺสินา วิหริตพฺพํ ‘อิติ รูปํ อิติ รูปสฺส สมุทโย อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม, อิติ เวทนา อิติ เวทนาย สมุทโย อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม, อิติ สญฺญา อิติ สญฺญาย สมุทโย อิติ สญฺญาย อตฺถงฺคโม, อิติ สงฺขารา อิติ สงฺขารานํ สมุทโย อิติ สงฺขารานํ อตฺถงฺคโม, อิติ วิญฺญาณํ อิติ วิญฺญาณสฺส สมุทโย อิติ วิญฺญาณสฺส อตฺถงฺคโม’ติฯ อิทํ, มหาราช, พิฬารสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

“‘น อิโต ทูเร ภวิตพฺพํ, ภวคฺคํ กึ กริสฺสติ;
ปจฺจุปฺปนฺนมฺหิ โวหาเร, สเก กายมฺหิ วินฺทถา’”ติฯ

พิฬารงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. อุนฺทูรงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘อุนฺทูรสฺส [อุนฺทุรสฺส (สฺยา. ก.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, อุนฺทูโร อิโตจิโต จ วิจรโนฺต อาหารูปาสีสโก เยว จรติ, เอวเมว โข, มหาราช , โยคินา โยคาวจเรน อิโตจิโต จ วิจรเนฺตน โยนิโส มนสิการูปาสีสเกเนว ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อุนฺทูรสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปเสเนน วงฺคนฺตปุเตฺตน –

“‘ธมฺมาสีสํ [ธมฺมสีสํ (สี. ปี.)] กริตฺวาน, วิหรโนฺต วิปสฺสโก;
อโนลีโน วิหรติ, อุปสโนฺต สทา สโต’”ติฯ

อุนฺทูรงฺคปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. วิจฺฉิกงฺคปโญฺห

๔. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘วิจฺฉิกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, วิจฺฉิโก นงฺคุลาวุโธ นงฺคุลํ อุสฺสาเปตฺวา จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ญาณาวุเธน ภวิตพฺพํ, ญาณํ อุสฺสาเปตฺวา วิหริตพฺพํ ฯ อิทํ, มหาราช, วิจฺฉิกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปเสเนน วงฺคนฺตปุตฺเตน –

‘‘‘ญาณขคฺคํ คเหตฺวาน, วิหรนฺโต วิปสฺสโก;<br>
ปริมุจฺจติ สพฺพภยา, ทุปฺปสโห จ โส ภเว’’’ติฯ

วิจฺฉิกงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. นกุลงฺคปโญฺห

๕. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘นกุลสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, นกุโล อุรคมุปคจฺฉโนฺต เภสเชฺชน กายํ ปริภาเวตฺวา อุรคมุปคจฺฉติ คเหตุํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โกธาฆาตพหุลํ กลหวิคฺคหวิวาทวิโรธาภิภูตํ โลกมุปคจฺฉเนฺตน เมตฺตาเภสเชฺชน มานสํ อนุลิมฺปิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, นกุลสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘ตสฺมา สกํ ปเรสมฺปิ, กาตพฺพา เมตฺตภาวนา;<br>
เมตฺตจิเตฺตน ผริตพฺพํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’’นฺติฯ

นกุลงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. ชรสิงฺคาลงฺคปโญฺห

๖. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ชรสิงฺคาลสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ชรสิงฺคาโล โภชนํ ปฏิลภิตฺวา อชิคุจฺฉมาโน ยาวทตฺถํ อาหรยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โภชนํ ปฏิลภิตฺวา อชิคุจฺฉมาเนน สรีรยาปนมตฺตเมว ปริภุญฺชิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ชรสิงฺคาลสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน มหากสฺสเปน –

‘‘‘เสนาสนมฺหา โอรุยฺห, คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสึ;<br>
ภุญฺชนฺตํ ปุริสํ กุฏฺฐึ, สกฺกจฺจ นํ อุปฏฺฐหึฯ

‘‘‘โส เม ปเกฺกน หเตฺถน, อาโลปํ อุปนามยิ;<br>
อาโลปํ ปกฺขิปนฺตสฺส, องฺคุลิเปตฺถ ฉิชฺชถฯ

‘‘‘กุฏฺฏมูลญฺจ นิสฺสาย, อาโลปํ ตํ อภุญฺชิสํ;<br>
ภุญฺชมาเน วา ภุเตฺต วา, เชคุจฺฉํ เม น วิชฺชตี’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ชรสิงฺคาโล โภชนํ ปฏิลภิตฺวา น วิจินาติ ลูขํ วา ปณีตํ วาติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โภชนํ ปฏิลภิตฺวา น วิจินิตพฺพํ ‘ลูขํ วา ปณีตํ วา สมฺ

ปนฺนํ วา อสมฺปนฺนํ วา’ติ, ยถาลเทฺธน สนฺตุสฺสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ชรสิงฺคาลสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปเสเนน วงฺคนฺตปุเตฺตน –

“‘ลูเขนปิ จ สนฺตุเสฺส, นาญฺญํ ปเตฺถ รสํ พหุํ;
รเสสุ อนุคิทฺธสฺส, ฌาเน น รมเต [รมตี (สี. ปี.)] มโน;
อิตรีตเรน สนฺตุโฎฺฐ [สนฺตุเฎฺฐ (สี. ปี.)], สามญฺญํ ปริปูรตี’’’ติฯ

ชรสิงฺคาลงฺคปโญฺห ฉโฎฺฐฯ

## ๗. มิคงฺคปโญฺห

**๗**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘มิคสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? “ยถา, มหาราช, มิโค ทิวา อรเญฺญ จรติ, รตฺตึ อโพฺภกาเส, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ทิวา อรเญฺญ วิหริตพฺพํ, รตฺตึ อโพฺภกาเสฯ อิทํ, มหาราช, มิคสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน โลมหํสนปริยาเย –

‘โส โข อหํ, สาริปุตฺต, ยา ตา รตฺติโย สีตา เหมนฺติกา อนฺตรฎฺฐกา หิมปาตสมยา [อนฺตรฎฺฐเก หิมปาตสมเย (สี. ปี. ก.)], ตถารูปาสุ รตฺตีสุ รตฺตึ อโพฺภกาเส วิหรามิ, ทิวา วนสเณฺฑฯ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ทิวา อโพฺภกาเส วิหรามิ, รตฺตึ วนสเณฺฑ’ติฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มิโค สตฺติมฺหิ วา สเร วา โอปตเนฺต วเญฺจติ [วเชฺชติ (ก.)] ปลายติ, น กายมุปเนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กิเลเสสุ โอปตเนฺตสุ วญฺจยิตพฺพํ [วชฺชยิตพฺพํ (ก.)] ปลายิตพฺพํ, น จิตฺตมุปเนตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มิคสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, มิโค มนุเสฺส ทิสฺวา เยน วา เตน วา ปลายติ ‘มา มํ เต อทฺทสํสู’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ภณฺฑนกลหวิคฺคหวิวาทสีเล ทุสฺสีเล กุสีเต สงฺคณิการาเม ทิสฺวา เยน วา เตน วา ปลายิตพฺพํ ‘มา มํ เต อทฺทสํสุ, อหญฺจ เต มา อทฺทส’นฺติฯ อิทํ, มหาราช, มิคสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

“‘มา เม กทาจิ ปาปิโจฺฉ, กุสีโต หีนวีริโย;
อปฺปสฺสุโต อนาจาโร, สมฺมโต [สเมโต (สี. ปี.)] อหุ กตฺถจี’’’ติฯ

มิคงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. โครูปงฺคปโญฺห

**๘**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘โครูปสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? “ยถา, มหาราช, โครูโป สกํ เคหํ น วิชหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สโก กาโย น วิชหิตโพฺพ ‘อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิกิรณวิทฺธํสนธโมฺม อยํ กาโย’ติฯ อิทํ, มหาราช, โครูปสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โครูโป อาทินฺนธุโร สุขทุเกฺขน ธุรํ วหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาทินฺนพฺรหฺมจริเยน สุขทุเกฺขน ยาว ชีวิตปริยาทานา อาปาณโกฏิกํ พฺรหฺมจริยํ จริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, โครูปสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โครูโป ฉเนฺทน ฆายมาโน ปานียํ ปิวติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาจริยุปชฺฌายานํ อนุสิฏฺฐิ ฉเนฺทน เปเมน ปสาเทน ฆายมาเนน ปฏิคฺคเหตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, โครูปสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โครูโป เยน เกนจิ วาหิยมาโน วหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เถรนวมชฺฌิมภิกฺขูนมฺปิ คิหิอุปาสกสฺสาปิ โอวาทานุสาสนี สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, โครูปสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘ตทหุ ปพฺพชิโต สโนฺต, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก;
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก [มุทฺธนา (สี.)]ฯ

‘‘‘ติพฺพํ ฉนฺทญฺจ เปมญฺจ, ตสฺมิํ ทิสฺวา อุปฏฺฐเป;
ฐเปยฺยาจริยฏฺฐาเน, สกฺกจฺจ นํ ปุนปฺปุน’’’นฺติฯ

โครูปงฺคปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. วราหงฺคปโญฺห

**๙**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘วราหสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, วราโห สนฺตตฺตกฐิเต [สนฺตตฺตกฐิเน (สี. ปี.)] คิมฺหสมเย สมฺปเตฺต อุทกํ อุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โทเสน จิเตฺต อาลุฬิตขลิตวิพฺภนฺตสนฺตเตฺต สีตลามตปณีตเมตฺตาภาวนํ อุปคนฺตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วราหสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, วราโห จิกฺขลฺลมุทกมุปคนฺตฺวา นาสิกาย ปถวิํ ขณิตฺวา โทณิํ กตฺวา โทณิกาย สยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน มานเส กายํ นิกฺขิปิตฺวา อารมฺมณนฺตรคเตน สยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วราหสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน ปิโณฺฑลภารทฺวาเชน –

‘‘‘กาเย [กาเยน (ก.)] สภาวํ ทิสฺวาน, วิจินิตฺวา วิปสฺสโก;
เอกากิโย อทุติโย, เสติ อารมฺมณนฺตเร’’’ติฯ

วราหงฺคปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. หตฺถิงฺคปโญฺห

**๑๐**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘หตฺถิสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, หตฺถี นาม จรโนฺต เยว ปถวิํ ทาเลติ, เอว

เมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กายํ สมฺมสมาเนเนว สเพฺพ กิเลสา ทาเลตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, หตฺถิสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, หตฺถี สพฺพกาเยเนว อปโลเกติ, อุชุกํ เยว เปกฺขติ, น ทิสาวิทิสา วิโลเกติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพกาเยน อปโลกินา ภวิตพฺพํ, น ทิสาวิทิสา วิโลเกตพฺพา, น อุทฺธํ อุโลฺลเกตพฺพํ, น อโธ โอโลเกตพฺพํ, ยุคมตฺตเปกฺขินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, หตฺถิสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, หตฺถี อนิพทฺธสยโน โคจรายมนุคนฺตฺวา น ตเมว เทสํ วาสตฺถมุปคจฺฉติ, น ธุวปฺปติฏฺฐาลโย, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อนิพทฺธสยเนน ภวิตพฺพํ, นิราลเยน ปิณฺฑาย คนฺตพฺพํ, ยทิ ปสฺสติ วิปสฺสโก มนุญฺญํ ปติรูปํ รุจิรเทเส ภวํ มณฺฑปํ วา รุกฺขมูลํ วา คุหํ วา ปพฺภารํ วา, ตเตฺถว วาสมุปคนฺตพฺพํ, ธุวปฺปติฏฺฐาลโย น กาตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, หตฺถิสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, หตฺถี อุทกํ โอคาหิตฺวา สุจิวิมลสีตลสลิลปริปุณฺณํ กุมุทุปฺปลปทุมปุณฺฑรีกสญฺฉนฺนํ มหติมหนฺตํ ปทุมสรํ โอคาหิตฺวา กีฬติ คชวรกีฬํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สุจิวิมลวิปฺปสนฺนมนาวิลธมฺมวรวาริปุณฺณํ วิมุตฺติกุสุมสญฺฉนฺนํ มหาสติปฏฺฐานโปกฺขรณึ โอคาหิตฺวา ญาเณน สงฺขารา โอธุนิตพฺพา วิธุนิตพฺพา, โยคาวจรกีฬา กีฬิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, หตฺถิสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, หตฺถี สโต ปาทํ อุทฺธรติ, สโต ปาทํ นิกฺขิปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สเตน สมฺปชาเนน ปาทํ อุทฺธริตพฺพํ, สเตน สมฺปชาเนน ปาทํ นิกฺขิปิตพฺพํ, อภิกฺกมปฏิกฺกเม สมิญฺชนปสารเณ สพฺพตฺถ สเตน สมฺปชาเนน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, หตฺถิสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร –

‘‘‘กาเยน สํวโร สาธุ, สาธุ วาจาย สํวโร;
มนสา สํวโร สาธุ, สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร;
สพฺพตฺถ สํวุโต ลชฺชี, รกฺขิโตติ ปวุจฺจตี’’’ติฯ

หตฺถิงฺคปโญฺห ทสโมฯอุปจิกาวโคฺค จตุโตฺถฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

อุปจิกา พิฬาโร จ, อุนฺทูโร วิจฺฉิเกน จ;
นกุโล สิงฺคาโล มิโค,
โครูโป วราโห หตฺถินา ทสาติฯ

## ๕. สีหวโคฺค

### ๑. สีหงฺคปโญฺห

๑. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘สีหสฺส สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ สตฺต องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, สีโห นาม เสตวิมลปริสุทฺธปณฺฑโร, เอวเมว โข,

มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เสตวิมลปริสุทฺธปณฺฑรจิเตฺตน พฺยปคตกุกฺกุเจฺจน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สีโห จตุจรโณ วิกฺกนฺตจารี, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จตุริทฺธิปาทจรเณน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สีโห อภิรูปรุจิรเกสรี, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อภิรูปรุจิรสีลเกสรินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สีโห ชีวิตปริยาทาเนปิ น กสฺสจิ โอนมติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารปริยาทาเนปิ น กสฺสจิ โอนมิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สีโห สปทานภกฺโข ยสฺมึ โอกาเส นิปตติ, ตเตฺถว ยาวทตฺถํ ภกฺขยติ, น วรมํสํ วิจินาติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สปทานภกฺเขน ภวิตพฺพํ, น กุลานิ วิจินิตพฺพานิ, น ปุพฺพเคหํ หิตฺวา กุลานิ อุปสงฺกมิตพฺพานิ, น โภชนํ วิจินิตพฺพํ, ยสฺมึ โอกาเส กพฬํ อาทียติ, ตสฺมึ เยว โอกาเส ภุญฺชิตพฺพํ สรีรยาปนตฺถํ [สรีรยาปนมตฺตํ (สี. ปี.)], น วรโภชนํ วิจินิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สีโห อสนฺนิธิภกฺโข, สกึ โคจรํ ภกฺขยิตฺวา น ปุน ตํ อุปคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อสนฺนิธิการปริโภคินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส ฉฏฺฐํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ , มหาราช, สีโห โภชนํ อลทฺธา น ปริตสฺสติ, ลทฺธาปิ โภชนํ อคธิโต [อคถิโต (สี.)] อมุจฺฉิโต อนโชฺฌสโนฺน ปริภุญฺชติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โภชนํ อลทฺธา น ปริตสฺสิตพฺพํ, ลทฺธาปิ โภชนํ อคธิเตน อมุจฺฉิเตน อนโชฺฌสเนฺนน อาทีนวทสฺสาวินา นิสฺสรณปเญฺญน ปริภุญฺชิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สีหสฺส สตฺตมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร เถรํ มหากสฺสปํ ปริกิตฺตยมาเนน –

‘สนฺตุโฎฺฐยํ, ภิกฺขเว, กสฺสโป อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตน, อิตรีตรปิณฺฑปาตสนฺตุฎฺฐิยา จ วณฺณวาที, น จ ปิณฺฑปาตเหตุ อเนสนํ อปฺปติรูปํ อาปชฺชติ, อลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ น ปริตสฺสติ, ลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ อคธิโต อมุจฺฉิโต อนโชฺฌสโนฺน อาทีนวทสฺสาวี นิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชตี’’’ติฯ

สีหงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. จกฺกวากงฺคปโญฺห

๒. “ภเนฺต นาคเสน, ‘จกฺกวากสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานีติ’’? “ยถา, มหาราช, จกฺกวาโก ยาว ชีวิตปริยาทานา ทุติยิกํ น วิชหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ยาว ชีวิตปริยาทานา โยนิโส มนสิกาโร น วิชหิตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวากสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, จกฺกวาโก เสวาลปณกภโกฺข, เตน จ สนฺตุฏฺฐึ อาปชฺชติ, ตาย จ สนฺตุฏฺฐิยา พเลน จ วเณฺณน จ น ปริหายติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ยถาลาภสโนฺตโส กรณีโย, ยถาลาภสนฺตุโฏฺฐ โข, มหาราช, โยคี โยคาวจโร น ปริหายติ สีเลน, น ปริหายติ สมาธินา, น ปริหายติ ปญฺญาย, น ปริหายติ วิมุตฺติยา, น ปริหายติ วิมุตฺติญาณทสฺสเนน, น ปริหายติ สเพฺพหิ กุสเลหิ ธเมฺมหิฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวากสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, จกฺกวาโก ปาเณ น วิเหฐยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน นิหิตทเณฺฑน นิหิตสเตฺถน ลชฺชินา ทยาปเนฺนน สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, จกฺกวากสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน จกฺกวากชาตเก –

““โย น หนฺติ น ฆาเตติ, น ชินาติ น ชาปเย;<br>เมตฺตํโส [อหึสา (สี. ปี.)] สพฺพภูเตสุ, เวรํ ตสฺส น เกนจี”’ติฯ

จกฺกวากงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. เปณาหิกงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘เปณาหิกาย เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, เปณาหิกา สกปติมฺหิ อุสูยาย ฉาปเก น โปสยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สกมเน [สกมโน (ก.)] กิเลเส อุปฺปเนฺน อุสูยายิตพฺพํ, สติปฏฺฐาเนน สมฺมาสํวรสุสิเร ปกฺขิปิตฺวา มโนทฺวาเร กายคตาสติ ภาเวตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, เปณาหิกาย ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, เปณาหิกา ปวเน ทิวสํ โคจรํ จริตฺวา สายํ ปกฺขิคณํ อุเปติ อตฺตโน คุตฺติยา, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เอกเกน ปวิเวกํ เสวิตพฺพํ สํโยชนปริมุตฺติยา, ตตฺร รตึ อลภมาเนน อุปวาทภยปริรกฺขณาย สงฺฆํ โอสริตฺวา สงฺฆรกฺขิเตน วสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เปณาหิกาย ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, พฺรหฺมุนา สหมฺปตินา ภควโต สนฺติเก –

““เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ, จเรยฺย สํโยชนวิปฺปโมกฺขา;<br>สเจ รตึ นาธิคเจฺฉยฺย ตตฺถ, สเงฺฆ วเส รกฺขิตโตฺต สตีมา”’ติฯ

เปณาหิกงฺคปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. ฆรกโปตงฺคปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ฆรกโปตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, ฆรกโปโต ปรเคเห วสมาโน น เตสํ กิญฺจิ ภณฺฑสฺส นิมิตฺตํ คณฺหาติ, มชฺฌโตฺต วสติ สญฺญาพหุโล, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปรกุลํ อุปคเตน ตสฺมึ กุเล อิตฺถีนํ วา ปุริสานํ วา มเญฺจ วา ปีเฐ วา วเตฺถ วา อลงฺกาเร วา อุปโภเค วา ปริโภเค วา โภชนวิกตีสุ วา น นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ, มชฺฌเตฺตน ภวิตพฺพํ, สมณสญฺญา ปจฺจุ

ปฏฺฐเปตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, ฆรกโปตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน จูฬนารทชาตเก –

““ปวิสิตฺวา ปรกุลํ, ปานตฺถํ โภชนาย วา [ปาเนสุ โภชเนสุ วา (สี. ปี.)];
มิตํ ขาเท มิตํ ภุเญฺช, น จ รูเป มนํ กเร””ติฯ

ฆรกโปตงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

### ๕. อุลูกงฺคปโญฺห

**๕**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘อุลูกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, อุลูโก กาเกหิ ปฏิวิรุโทฺธ, รตฺติํ กากสงฺฆํ คนฺตฺวา พหูปิ กาเก หนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อญฺญาเณน ปฏิวิรุโทฺธ กาตโพฺพ, เอเกน รโห นิสีทิตฺวา อญฺญาณํ สมฺปมทฺทิตพฺพํ, มูลโต ฉินฺทิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อุลูกสฺส ปฐมํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อุลูโก สุปฺปฏิสลฺลีโน โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปฏิสลฺลานาราเมน ภวิตพฺพํ ปฏิสลฺลานรเตนฯ อิทํ, มหาราช, อุลูกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร –

““อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปฏิสลฺลานาราโม ปฏิสลฺลานรโต “อิทํ ทุกฺข”นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อยํ ทุกฺขสมุทโย”ติ ยถา ภูถํ ปชานาติ , “อยํ ทุกฺขนิโรโธ”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาตี””ติฯ

อุลูกงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

### ๖. สตปตฺตงฺคปโญฺห

**๖**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘สตปตฺตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, สตปโตฺต รวิตฺวา ปเรสํ เขมํ วา ภยํ วา อาจิกฺขติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปเรสํ ธมฺมํ เทสยมาเนน วินิปาตํ ภยโต ทสฺสยิตพฺพํ, นิพฺพานํ เขมโต ทสฺสยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สตปตฺตสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน ปิโณฺฑลภารทฺวาเชน –

““นิรเย ภยสนฺตาสํ, นิพฺพาเนน วิปุลํ สุขํ;
อุภยาเนตานตฺถานิ ทเสฺสตพฺพานิ โยคินา””ติฯ

สตปตฺตงฺคปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

### ๗. วคฺคุลิงฺคปโญฺห

**๗**. “ภเนฺต นาคเสน, ‘วคฺคุลิสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, วคฺคุลิ เคหํ ปวิสิตฺวา วิจริตฺวา นิกฺขมติ, น ตตฺถ ปลิพุทฺธติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา สปทานํ

วิจริตฺวา ปฏิลทฺธลาเภน ขิปฺปเมว นิกฺขมิตพฺพํ, น ตตฺถ ปลิพุเทฺธน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, วคฺคุลิสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, วคฺคุลิ ปรเคเห วสมาโน น เตสํ ปริหานึ กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กุลานิ อุปสงฺกมิตฺวา อติยาจนาย วา วิญฺญตฺติพหุลตาย วา กายโทสพหุลตาย วา อติภาณิตาย วา สมานสุขทุกฺขตาย วา น เตสํ โกจิ วิปฺปฏิสาโร กรณีโย, นปิ เตสํ มูลกมฺมํ ปริหาเปตพฺพํ, สพฺพถา วฑฺฒิ เยว อิจฺฉิตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, วคฺคุลิสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ทีฆนิกายวเร ลกฺขณสุตฺตเนฺต –

‘‘‘สทฺธาย สีเลน สุเตน พุทฺธิยา, จาเคน ธเมฺมน พหูหิ สาธุหิ;
ธเนน ธเญฺญน จ เขตฺตวตฺถุนา, ปุเตฺตหิ ทาเรหิ จตุปฺปเทหิ จฯ

‘‘‘ญาตีหิ มิเตฺตหิ จ พนฺธเวหิ, พเลน วเณฺณน สุเขน จูภยํ;
กถํ น หาเยยฺยุํ ปเรติ อิจฺฉติ, อตฺถสมิทฺธิญฺจ ปนาภิกงฺขตี’’’ติฯ

วคฺคุลิงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. ชลูกงฺคปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘ชลูกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ชลูกา ยตฺถ อลฺลียติ, ตเตฺถว ทฬฺหํ อลฺลียิตฺวา รุหิรํ ปิวติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ยสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตํ อลฺลียติ, ตํ อารมฺมณํ วณฺณโต จ สณฺฐานโต จ ทิสโต จ โอกาสโต จ ปริเจฺฉทโต จ ลิงฺคโต จ นิมิตฺตโต จ ทฬฺหํ ปติฏฺฐาเปตฺวา เตเนวารมฺมเณน วิมุตฺติรสมเสจนกํ ปาตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ชลูกาย เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อนุรุเทฺธน –

‘‘‘ปริสุเทฺธน จิเตฺตน, อารมฺมเณ ปติฏฺฐาย;
เตน จิเตฺตน ปาตพฺพํ, วิมุตฺติรสมเสจน’’’นฺติฯ

ชลูกงฺคปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. สปฺปงฺคปโญฺห

๙. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘สปฺปสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, สโปฺป อุเรน คจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปญฺญาย จริตพฺพํ, ปญฺญาย จรมานสฺส โข, มหาราช, โยคิโน จิตฺตํ ญาเย จรติ, วิลกฺขณํ วิวเชฺชติ, สลกฺขณํ ภาเวติฯ อิทํ, มหาราช , สปฺปสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, สโปฺป จรมาโน โอสธํ ปริวเชฺชโนฺต จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ทุจฺจริตํ ปริวเชฺชเนฺตน จริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, สปฺปสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, สโปฺป มนุเสฺส ทิสฺวา ตปฺปติ [มนุสฺสํ ทิสฺวา กมฺปติ (ก.)] โสจติ จินฺตยติ, เอวเมว โข มหาราช โยคินา โยคาวจเรน กุวิตกฺเก, วิตกฺกตฺวา อรติํ อุปฺปาทยิตฺวา ตปฺปิตพฺพํ โสจิตพฺพํ จินฺตยิตพฺพํ ‘ปมาเทน เม ทิวโส วีตินามิโต, น โส ปุน สกฺกา ลทฺธุ’นฺติฯ อิทํ, มหาราช, สปฺปสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา ภลฺลาฏิยชาตเก ทฺวินฺนํ กินฺนรานํ –

> ““มเยกรตฺตํ [ยเมกรตฺติํ (สี. ปี.)] วิปฺปวสิมฺห ลุทฺท, อกามกา อญฺญมญฺญํ สรนฺตา;
> ตเมกรตฺตํ [ตเมกรตฺติํ (สี. ปี.)] อนุตปฺปมานา, โสจาม ‘สา รตฺติ ปุน นเหสฺสตี’’’ติฯ

สปฺปงฺคปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. อชครงฺคปโญฺห

๑๐. “ภเนฺต นาคเสน, ‘อชครสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? “ยถา, มหาราช, อชคโร มหติมหากาโย พหูปิ ทิวเส อูนูทโร ทีนตโร กุจฺฉิปูรํ อาหารํ น ลภติ, อปริปุโณฺณ เยว ยาวเทว สรีรยาปนมตฺตเกน ยาเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคิโน โยคาวจรสฺส ภิกฺขาจริยปฺปสุตสฺส ปรปิณฺฑมุปคตสฺส ปรทินฺนปฺปาฏิกงฺขิสฺส สยํคาหปฺปฏิวิรตสฺส ทุลฺลภํ อุทรปริปูรํ อาหารํ, อปิ จ อตฺถวสิเกน กุลปุเตฺตน จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป อภุญฺชิตฺวา อวเสสํ อุทเกน ปริปูเรตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อชครสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

> ““อลฺลํ สุกฺขํ วา ภุญฺชโนฺต, น พาฬฺหํ สุหิโต สิยา;
> อูนูทโร มิตาหาโร, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชฯ
>
> ““จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุ วิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’’ติฯ

อชครงฺคปโญฺห ทสโมฯ

สีหวโคฺค ปญฺจโมฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

> เกสรี จกฺกวาโก จ, เปณาหิ ฆรกโปตโก;
> อุลูโก สตปโตฺต จ, วคฺคุลิ จ ชลูปิกา;
> สโปฺป อชคโร เจว, วโคฺค เตน ปวุจฺจตีติฯ

# ๖. มกฺกฏกวโคฺค

## ๑. ปนฺถมกฺกฏกงฺคปโญฺห

๑. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ปนฺถมกฺกฏกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? “ยถา, มหาราช, ปนฺถมกฺกฏโก ปเนฺถ มกฺกฏชาลวิตานํ กตฺวา ยทิ ตตฺถ ชาลเก ลคฺคติ กิมิ วา มกฺขิกา วา ปฏโงฺค วา, ตํ คเหตฺวา ภกฺขยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ฉสุ ทฺวาเรสุ สติปฏฺฐานชาลวิตานํ กตฺวา ยทิ ตตฺถ กิเลสมกฺขิกา

พชฺฌนฺติ, ตเตฺถว ฆาเตตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, ปนฺถมกฺกฏกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อนุรุเทฺธน –

““จิตฺตํ นิยเม ฉสุ ทฺวาเรสุ, สติปฏฺฐานวรุตฺตเม;
กิเลสา ตตฺถ ลคฺคา เจ, หนฺตพฺพา เต วิปสฺสินา”’ติฯ

ปนฺถมกฺกฏกงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. ถนสฺสิตทารกงฺคปโญฺห

๒. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ถนสฺสิตทารกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ ? “ยถา, มหาราช, ถนสฺสิตทารโก สทเตฺถ ลคฺคติ, ขีรตฺถิโก โรทติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สทเตฺถ ลคฺคิตพฺพํ, สพฺพตฺถ ธมฺมญาเณน ภวิตพฺพํ, อุเทฺทเส ปริปุจฺฉาย สมฺมปฺปโยเค ปวิเวเก ครุสํวาเส กลฺยาณมิตฺตเสวเนฯ อิทํ, มหาราช, ถนสฺสิตทารกสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ทีฆนิกายวเร ปรินิพฺพานสุตฺตเนฺต –

““อิงฺฆํ ตุเมฺห, อานนฺท, สารเตฺถ [สทเตฺถ (สี. ปี.)] ฆฏถ, สารเตฺถ อนุยุญฺชถ;
สารเตฺถ อปฺปมตฺตา อาตาปิโน ปหิตตฺตา วิหรถา”’ติฯ

ถนสฺสิตทารกงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. จิตฺตกธรกุมฺมงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘จิตฺตกธรกุมฺมสฺส [จิตฺตกถลกุมฺมสฺส (สี. ปี.)] เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ”นฺติ? “ยถา, มหาราช, จิตฺตกธรกุโมฺม อุทกภยา อุทกํ ปริวเชฺชตฺวา วิจรติ, ตาย จ ปน อุทกํ ปริวชฺชนาย อายุนา น ปริหายติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปมาเท ภยทสฺสาวินา ภวิตพฺพํ, อปฺปมาเท คุณวิเสสทสฺสาวินาฯ ตาย จ ปน ภยทสฺสาวิตาย น ปริหายติ สามญฺญา, นิพฺพานสฺส สนฺติเก อุเปติ [ฐเปติ (ก.)]ฯ อิทํ, มหาราช, จิตฺตกธรกุมฺมสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน ธมฺมปเท –

““อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ, ปมาเท ภยทสฺสิ วา;
อภโพฺพ ปริหานาย, นิพฺพานเสฺสว สนฺติเก”’ติฯ

จิตฺตกธรกุมฺมงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๔. ปวนงฺคปโญฺห

๔. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ปวนสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, ปวนํ นาม อสุจิชนํ ปฏิจฺฉาเทติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปเรสํ อปรทฺธํ ขลิตํ ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ น วิวริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปวนสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปวนํ สุญฺญํ ปจฺรชเนหิ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิชาเลหิ สเพฺพหิ จ กิเลเสหิ สุเญฺญน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปวนสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปวนํ วิวิตฺตํ ชนสมฺพาธรหิตํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ อนริเยหิ ปวิวิเตฺตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปวนสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปวนํ สนฺตํ ปริสุทฺธํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สเนฺตน ปริสุเทฺธน ภวิตพฺพํ, นิพฺพุเตน ปหีนมาเนน ปหีนมเกฺขน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปวนสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ปวนํ อริยชนสํเสวิตํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อริยชนสํเสวิเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ปวนสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สํยุตฺตนิกายวเร –

‘‘‘ปวิวิเตฺตหิ อริเยหิ, ปหิตเตฺตหิ ฌายิภิ;
นิจฺจํ อารทฺธวีริเยหิ, ปณฺฑิเตหิ สหาวเส’’’ติฯ

ปวนงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. รุกฺขงฺคปโญฺห

**๕**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘รุกฺขสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, รุโกฺข นาม ปุปฺผผลธโร, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน วิมุตฺติปุปฺผสามญฺญผลธารินา ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, รุกฺขสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, รุโกฺข อุปคตานมนุปฺปวิฏฺฐานํ ชนานํ ฉายํ เทติ, เอวเมว โข , มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุปคตานมนุปฺปวิฏฺฐานํ ปุคฺคลานํ อามิสปฺปฏิสนฺธาเรน วา ธมฺมปฺปฏิสนฺถาเรน วา ปฏิสนฺถริตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, รุกฺขสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, รุโกฺข ฉายาเวมตฺตํ น กโรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพสเตฺตสุ เวมตฺตตา น กาตพฺพา, โจรวธกปจฺจตฺถิเกสุปิ อตฺตนิปิ สมสมา เมตฺตาภาวนา กาตพฺพา, ‘กินฺติ อิเม สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺชา [อพฺยาปชฺฌา (สี.)] อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหเรยฺยุ’นฺติฯ อิทํ, มหาราช, รุกฺขสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘วธเก เทวทตฺตมฺหิ, โจเร องฺคุลิมาลเก;
ธนปาเล ราหุเล จ, สพฺพตฺถ สมโก มุนี’’’ติฯ

รุกฺขงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. เมฆงฺคปโญฺห

๖. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘เมฆสฺส ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ปญฺจ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, เมโฆ อุปฺปนฺนํ รโชชลฺลํ วูปสเมติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุปฺปนฺนํ กิเลสรโชชลฺลํ วูปสเมตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เมฆสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เมโฆ ปถวิยา อุณฺหํ นิพฺพาเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เมตฺตาภาวนาย สเทวโก โลโก นิพฺพาเปตโพฺพฯ อิทํ, มหาราช, เมฆสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เมโฆ สพฺพพีชานิ วิรุหาเปติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพสตฺตานํ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ สทฺธาพีชํ ตีสุ สมฺปตฺตีสุ โรเปตพฺพํ, ทิพฺพมานุสิกาสุ สุขสมฺปตฺตีสุ ยาวปรมตฺถนิพฺพานสุขสมฺปตฺติฯ อิทํ, มหาราช, เมฆสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เมโฆ อุตุโต สมุฎฺฐหิตฺวา ธรณิตลรุเห ติณรุกฺขลตาคุมฺพโอสธิวนปฺปตโย ปริรกฺขติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โยนิโส มนสิการํ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน โยนิโส มนสิกาเรน สมณธโมฺม ปริรกฺขิตโพฺพ, โยนิโส มนสิการมูลกา สเพฺพ กุสลา ธมฺมาฯ อิทํ, มหาราช, เมฆสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ , มหาราช, เมโฆ วสฺสมาโน นทิตฬากโปกฺขรณิโย กนฺทรปทรสรโสพฺภอุทปานานิ จ ปริปูเรติ อุทกธาราหิ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาคมปริยตฺติยา ธมฺมเมฆมภิวสฺสยิตฺวา อธิคมกามานํ มานสํ ปริปูรยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เมฆสฺส ปญฺจมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

‘‘‘โพธเนยฺยํ ชนํ ทิสฺวา, สตสหเสฺสปิ โยชเน;
ขเณน อุปคนฺตฺวาน, โพเธติ ตํ มหามุนี’’’ติฯ

เมฆงฺคปโญฺห ฉฎฺฐោฯ

## ๗. มณิรตนงฺคปโญฺห

๗. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘มณิรตนสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, มณิรตนํ เอกนฺตปริสุทฺธํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน เอกนฺตปริสุทฺธาชีเวน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มณิรตนสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มณิรตนํ น เกนจิ สทฺธึ มิสฺสียติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปาเปหิ ปาปสหาเยหิ สทฺธึ น มิสฺสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มณิรตนสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มณิรตนํ ชาติรตเนหิ โยชียติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุตฺตมวรชาติมเนฺตหิ สทฺธึ สํวสิตพฺพํ, ปฎิปนฺนกผลฎฺฐเสกฺขผลสมงฺคีหิ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิอรหนฺตเตวิชฺชฉฬภิญฺญสมณมณิรตเนหิ สทฺธึ สํวสิตพฺพํฯ อิทํ,

มหาราช, มณิรตนสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตฺตนิปาเต –

‘‘‘สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ, กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา;
ตโต สมคฺคา นิปกา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา’’’ติฯ

มณิรตนปโญฺห สตฺตโมฯ

## ๘. มาควิกงฺคปโญฺห

๘. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘มาควิกสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, มาควิโก อปฺปมิโทฺธ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อปฺปมิเทฺธน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มาควิกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มาควิโก มิเคสุ เยว จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อารมฺมเณสุ เยว จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, มาควิกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มาควิโก กาลํ กมฺมสฺส ชานาติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปฏิสลฺลานสฺส กาโล ชานิตโพฺพ ‘อยํ กาโล ปฏิสลฺลานสฺส, อยํ กาโล นิกฺขมนายา’ติฯ อิทํ, มหาราช, มาควิกสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, มาควิโก มิคํ ทิสฺวา หาสมภิชเนติ ‘อิมํ ลจฺฉามี’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อารมฺมเณ อภิรมิตพฺพํ, หาสมภิชเนตพฺพํ ‘อุตฺตริํ วิเสสมธิคจฺฉิสฺสามี’ติฯ อิทํ, มหาราช, มาควิกสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ มหาราช เถเรน โมฆราเชน –

‘‘‘อารมฺมเณ ลภิตฺวาน, ปหิตเตฺตน ภิกฺขุนา;
ภิโยฺย หาโส ชเนตโพฺพ, อธิคจฺฉิสฺสามิ อุตฺตริ’’’นฺติฯ

มาควิกงฺคปโญฺห อฏฺฐโมฯ

## ๙. พาฬิสิกงฺคปโญฺห

๙. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘พาฬิสิกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, พาฬิสิโก พฬิเสน มเจฺฉ อุทฺธรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ญาเณน อุตฺตริํ สามญฺญผลานิ อุทฺธริตพฺพานิฯ อิทํ, มหาราช, พาฬิสิกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, พาฬิสิโก ปริตฺตกํ วธิตฺวา วิปุลํ ลาภมธิคจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปริตฺตโลกามิสมตฺตํ ปริจฺจชิตพฺพํฯ โลกามิสมตฺตํ, มหาราช, ปริจฺจชิตฺวา โยคี โยคาวจโร วิปุลํ สามญฺญผลํ อธิคจฺฉติฯ อิทํ, มหาราช, พาฬิสิกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน ราหุเลน –

‘‘‘สุญฺญตญฺจานิมิตฺตญฺจ, วิโมกฺขญฺจาปฺปณิหิตํ;
จตุโร ผเล ฉฬภิญฺญา, จชิตฺวา โลกามิสํ ลเภ’’’ติฯ

พาฬิสิกงฺคปโญฺห นวโมฯ

## ๑๐. ตจฺฉกงฺคปโญฺห

**๑๐**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘ตจฺฉกสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, ตจฺฉโก กาฬสุตฺตํ อนุโลเมตฺวา รุกฺขํ ตจฺฉติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ชินสาสนมนุโลมยิตฺวา สีลปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา สทฺธาหตฺเถน ปญฺญาวาสิํ คเหตฺวา กิเลสา ตเจฺฉตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, ตจฺฉกสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, ตจฺฉโก เผคฺคุํ อปหริตฺวา สารมาทิยติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สสฺสตํ อุเจฺฉทํ ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ ตทุตฺตมํ อญฺญทุตฺตมํ อกตมภพฺพํ อปุริสการํ อพฺรหฺมจริยวาสํ สตฺตวินาสํ นวสตฺตปาตุภาวํ สงฺขารสสฺสตภาวํ โย กโรติ, โส ปฏิสํเวเทติ, อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวเทติ, กมฺมผลทสฺสนา จ กิริยผลทิฏฺฐิ จ อิติ เอวรูปานิ เจว อญฺญานิ จ วิวาทปถานิ อปเนตฺวา สงฺขารานํ สภาวํ ปรมสุญฺญตํ นิรีหนิชฺชีวตํ [นิสตฺตนิชีวตํ (ก.)] อจฺจนฺตํ สุญฺญตํ อาทิยิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ตจฺฉกสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตฺตนิปาเต –

‘‘‘การณฺฑวํ นิทฺธมถ, กสมฺพุํ อปกสฺสถ;
ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเนฯ

‘‘‘นิทฺธมิตฺวาน ปาปิเจฺฉ, ปาปอาจารโคจเร;
สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ, กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา;
ตโต สมคฺคา นิปกา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา’’’ติฯ

ตจฺฉกงฺคปโญฺห ทสโมฯ

มกฺกฏกวโคฺค ฉฏฺโฐฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

มกฺกโฏ ทารโก กุโมฺม, วนํ รุโกฺข จ ปญฺจโม;
เมโฆ มณิ มาควิโก, พาฬิสี ตจฺฉเกน จาติฯ

## ๗. กุมฺภวโคฺค

## ๑. กุมฺภงฺคปโญฺห

**๑**. ‘‘ภนฺเต นาคเสน, ‘กุมฺภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’นฺติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ เอกํ องฺคํ คเหตพฺพ’’นฺติ? ‘‘ยถา, มหาราช, กุโมฺภ สมฺปุโณฺณ น สณติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อาคเม อธิคเม ปริยตฺติยํ สามเญฺญ ปารมิํ ปตฺวา น สณิตพฺพํ, น เตน มาโน กรณีโย, น ทโปฺพ [ทโปฺป (สี.)] ทเสฺสตโพฺพ, นิหตมาเนน นิหตทเปฺพน ภวิตพฺพํ, อุชุเกน

อมุขเรน อวิกตฺถินาฯ อิทํ, มหาราช, กุมฺภสฺส เอกํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน สุตฺตนิปาเต –

“‘ยทูนกํ ตํ สณติ, ยํ ปูรํ สนฺตเมว ตํ;
อฑฺฒกุมฺภูปโม [ริตฺตกุมฺภูปโม (สี.)] พาโล, รหโท ปูโรว ปณฺฑิโต’”ติฯ

กุมฺภงฺคปโญฺห ปฐโมฯ

## ๒. กาฬายสงฺคปโญฺห

๒. “ภเนฺต นาคเสน, ‘กาฬายสสฺส [กาฬหํสสฺส (ก.)] เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ ? “ยถา, มหาราช, กาฬายโส สุปีโต [สุถิโต (ก.)] วมติ [วหติ (สฺยา. ก.)], เอวเมว โข, มหาราช, โยคิโน โยคาวจรสฺส มานสํ โยนิโส มนสิกาเรน [โยนิโส มนสิกาเร (สี. สฺยา. ก.)] อปีตํ วมติฯ อิทํ, มหาราช, กาฬายสสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, กาฬายโส สกึ ปีตํ อุทกํ น วมติ, เอวเมว โข, มหาราช , โยคินา โยคาวจเรน โย สกึ อุปฺปโนฺน ปสาโท, น ปุน โส วมิตโพฺพ ‘อุฬาโร โส ภควา สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’ติฯ ‘รูปํ อนิจฺจํ, เวทนา อนิจฺจา, สญฺญา อนิจฺจา, สงฺขารา อนิจฺจา, วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ ยํ สกึ อุปฺปนฺนํ ญาณํ, น ปุน ตํ วมิตพฺพํฯ อิทํ , มหาราช, กาฬายสสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

“‘ทสฺสนมฺหิ ปริโสธิโต [ปริโสธิเก (สี. ก.)] นโร, อริยธเมฺม นิยโต วิเสสคู;
นปฺปเวธติ อเนกภาคโส, สพฺพโส จ มุขภาวเมว โส’”ติฯ

กาฬายสงฺคปโญฺห ทุติโยฯ

## ๓. ฉตฺตงฺคปโญฺห

๓. “ภเนฺต นาคเสน, ‘ฉตฺตสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี”ติ? “ยถา, มหาราช, ฉตฺตํ อุปริ มุทฺธนิ จรติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน กิเลสานํ อุปริ มุทฺธนิ จเรน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ฉตฺตสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, ฉตฺตํ มุทฺธนุปตฺถมฺภํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน โยนิโส มนสิการุปตฺถเมฺภน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, ฉตฺตสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, ฉตฺตํ วาตาตปเมฆวุฏฺฐิโย ปฏิหนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน นานาวิธทิฏฺฐิปุถุสมณพฺราหฺมณานํ [มหาวาต (ก.)] มตวาตติวิธคฺคิสนฺตาปกิเลสวุฏฺฐิโย ปฏิหนฺตพฺพา ฯ อิทํ, มหาราช, ฉตฺตสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา –

“‘ยถาปิ ฉตฺตํ วิปุลํ, อจฺฉิทฺทํ ถิรสํหิตํ;
วาตาตปํ นิวาเรติ, มหตี เมฆวุฏฺฐิโยฯ

‘‘‘ตเถว พุทฺธปุโตฺตปิ, สีลฉตฺตธโร สุจิ;
กิเลสวุฎฺฐึ วาเรติ, สนฺตาปติวิธคฺคโย’’’ติฯ

ฉตฺตงฺคปโญฺห ตติโยฯ

## ๔. เขตฺตงฺคปโญฺห

**๔**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘เขตฺตสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, เขตฺตํ มาติกาสมฺปนฺนํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สุจริตวตฺตปฺปฏิวตฺตมาติกาสมฺปเนฺนน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, เขตฺตสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เขตฺตํ มริยาทาสมฺปนฺนํ โหติ, ตาย จ มริยาทาย อุทกํ รกฺขิตฺวา ธญฺญํ ปริปาเจติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สีลหิริมริยาทาสมฺปเนฺนน ภวิตพฺพํ, ตาย จ สีลหิริมริยาทาย สามญฺญํ รกฺขิตฺวา จตฺตาริ สามญฺญผลานิ คเหตพฺพานิฯ อิทํ, มหาราช, เขตฺตสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, เขตฺตํ อุฎฺฐานสมฺปนฺนํ โหติ, กสฺสกสฺส หาสชนกํ อปฺปมฺปิ พีชํ วุตฺตํ พหุ โหติ, พหุ วุตฺตํ พหุตรํ โหติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อุฎฺฐานสมฺปเนฺนน วิปุลผลทายินา ภวิตพฺพํ, ทายกานํ หาสชนเกน ภวิตพฺพํ, ยถา อปฺปํ ทินฺนํ พหุ โหติ, พหุ ทินฺนํ พหุตรํ โหติฯ อิทํ, มหาราช, เขตฺตสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน อุปาลินา วินยธเรน –

‘‘‘เขตฺตูปเมน ภวิตพฺพํ, อุฎฺฐานวิปุลทายินา;
เอส เขตฺตวโร นาม, โย ททาติ วิปุลํ ผล’’’นฺติฯ

เขตฺตงฺคปโญฺห จตุโตฺถฯ

## ๕. อคทงฺคปโญฺห

**๕**. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘อคทสฺส เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ เทฺว องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติฯ ‘‘ยถา, มหาราช, อคเท กิมี น สณฺฐหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน มานเส กิเลสา น สณฺฐเปตพฺพาฯ อิทํ, มหาราช, อคทสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อคโท ทฎฺฐผุฎฺฐทิฎฺฐอสิตปีตขายิตสายิตํ สพฺพํ วิสํ ปฎิหนติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ราคโทสโมหมานทิฎฺฐิวิสํ สพฺพํ ปฎิหนิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อคทสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, ภควตา เทวาติเทเวน –

‘‘‘สงฺขารานํ สภาวตฺถํ, ทฎฺฐุกาเมน โยคินา;
อคเทเนว โหตพฺพํ, กิเลสวิสนาสเน’’’ติฯ

อคทงฺคปโญฺห ปญฺจโมฯ

## ๖. โภชนงฺคปโญฺห

๖. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘โภชนสฺส ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ ตีณิ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ อุปตฺถมฺภ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพสตฺตานํ มคฺคุปตฺถมฺภน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, โภชนสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ พลํ วฑฺฒติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน ปุญฺญวฑฺฒิยา วฑฺฒิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, โภชนสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, โภชนํ สพฺพสตฺตานํ อภิปตฺถิตํ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สพฺพโลกาภิปตฺถิเตน ภวิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, โภชนสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน มหาโมคฺคลฺลาเนน –

‘‘‘สํยเมน นิยเมน, สีเลน ปฏิปตฺติยา;
ปตฺถิเตน ภวิตพฺพํ, สพฺพโลกสฺส โยคินา’’’ติฯ

โภชนงฺคปโญฺห ฉโฏฺฐฯ

## ๗. อิสฺสาสงฺคปโญฺห

๗. ‘‘ภเนฺต นาคเสน, ‘อิสฺสาสสฺส จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’ติ ยํ วเทสิ, กตมานิ ตานิ จตฺตาริ องฺคานิ คเหตพฺพานี’’ติ? ‘‘ยถา, มหาราช, อิสฺสาโส สเร ปาตยโนฺต อุโภ ปาเท ปถวิยํ ทฬฺหํ ปติฎฺฐาเปติ, ชณฺณุอเวกลฺลํ กโรติ, สรกลาปํ กฎิสนฺธิมฺหิ ฐเปติ, กายํ อุปตฺถทฺธํ กโรติ, เทฺว หเตฺถ สนฺธิฎฺฐานํ อาโรเปติ, มุฎฺฐึ ปีฬยติ, องฺคุลิโย นิรนฺตรํ กโรติ, คีวํ ปคฺคณฺหาติ, จกฺขูนิ มุขญฺจ ปิทหติ, นิมิตฺตํ อุชุํ กโรติ, หาสมุปฺปาเทติ ‘วิชฺฌิสฺสามี’ติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สีลปถวิยํ วีริยปาเท ปติฎฺฐาเปตพฺพํ, ขนฺติโสรจฺจํ อเวกลฺลํ กาตพฺพํ, สํวเร จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ, สํยมนิยเม อตฺตา อุปเนตโพฺพ, อิจฺฉา มุจฺฉา ปีฬยิตพฺพา, โยนิโส มนสิกาเร จิตฺตํ นิรนฺตรํ กาตพฺพํ, วีริยํ ปคฺคเหตพฺพํ, ฉ ทฺวารา ปิทหิตพฺพา, สติ อุปฎฺฐเปตพฺพา, หาสมุปฺปาเทตพฺพํ ‘สพฺพกิเลเส ญาณนาราเจน วิชฺฌิสฺสามี’ติฯ อิทํ, มหาราช, อิสฺสาสสฺส ปฐมํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิสฺสาโส อาฬกํ ปริหรติ วงฺกชิมฺหกุฎิลนาราจสฺส อุชุกรณายฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อิมสฺมึ กาเย สติปฎฺฐานอาฬกํ ปริหริตพฺพํ วงฺกชิมฺหกุฎิลจิตฺตสฺส อุชุกรณายฯ อิทํ, มหาราช, อิสฺสาสสฺส ทุติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

‘‘ปุน จปรํ, มหาราช, อิสฺสาโส ลเกฺข อุปาเสติ, เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อิมสฺมึ กาเย อุปาสิตพฺพํฯ กถํ มหาราช โยคินา โยคาวจเรน อิมสฺมึ กาเย อุปาสิตพฺพํ? อนิจฺจโต อุปาสิตพฺพํ, ทุกฺขโต อุปาสิตพฺพํ, อนตฺตโต อุปาสิตพฺพํ, โรคโต…เป.… คณฺฑโต…เป.… สลฺลโต…เป.… อฆโต…เป.… อาพาธโต…เป.… ปรโต…เป.… ปโลกโต…เป.… อีติโต…เป.… อุปทฺทวโต…เป.… ภยโต…เป.… อุปสคฺคโต…เป.… จลโต…เป.… ปภงฺคุโต…เป.… อทฺธุวโต…เป.… อตาณโต…เป.… อเลณโต…เป.… อสรณโต…เป.… ริตฺตโต…เป.… ตุจฺฉโต…เป.… สุญฺญโต…เป.… อาทีนวโต…เป.… วิปริณามธมฺมโต…เป.… อสารโต …เป.… อฆมูลโต…เป.… วธกโต…เป.… วิภวโต…เป.… สาสวโต…เป.… สงฺขตโต…เป.… มารามิสโต…เป.… ชาติธมฺมโต…เป.… ชราธมฺมโต…เป.… พฺยาธิ

ธมฺมโต…เป…. มรณธมฺมโต…เป…. โสกธมฺมโต…เป…. ปริเทวธมฺมโต…เป…. อุปายาสธมฺมโต…เป…. สํกิเลสธมฺมโต…เป…. เอวํ โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน อิมสฺมึ กาเย อุปาสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อิสฺสาสสฺส ตติยํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ

“ปุน จปรํ, มหาราช, อิสฺสาโส สายํ ปาตํ อุปาสติฯ เอวเมว โข, มหาราช, โยคินา โยคาวจเรน สายํ ปาตํ อารมฺมเณ อุปาสิตพฺพํฯ อิทํ, มหาราช, อิสฺสาสสฺส จตุตฺถํ องฺคํ คเหตพฺพํฯ ภาสิตเมฺปตํ, มหาราช, เถเรน สาริปุตฺเตน ธมฺมเสนาปตินา –

““ยถา อิสฺสาสโก นาม, สายํ ปาตํ อุปาสติ;
อุปาสนํ อริญฺจนฺโต [น ริจฺฉนฺโต (สี. ก.)], ลภเต ภตฺตเวตนํฯ

““ตเถว พุทฺธปุตฺโตปิ, กโรติ กายุปาสนํ;
กายุปาสนํ อริญฺจนฺโต, อรหตฺตมธิคจฺฉตี’’’ติฯ

อิสฺสาสงฺคปโญฺห สตฺตโมฯ

กุมฺภวโคฺค สตฺตโม [อิโต ปรํ ราชงฺคปญฺหาทิกา อฎฺฐตึส ปญฺหา วินฎฺฐา, เยหิ ตา ทิฎฺฐา,§เตหิ โน อาโรเจตพฺพา ปุน มุทฺทาปนกาเล ปกฺขิปนตฺถายาติ (น, พุ, ส)]ฯ

ตสฺสุทฺทานํ –

กุโมฺภ จ กาฬายโส จ, ฉตฺตํ เขตฺตญฺจ อคโท;
โภชเนน จ อิสฺสาโส, วุตฺตํ ทานิ วิทูหีติฯ

โอปมฺมกถาปโญฺห นิฎฺฐิโตฯ

# นิคมนํ

อิติ ฉสุ กเณฺฑสุ พาวีสติวคฺคปติมณฺฑิเตสุ ทฺวาสฎฺฐิอธิกา เทฺวสตา อิมสฺมึ โปตฺถเก อาคตา มิลินฺทปญฺหา สมตฺตา, อนาคตา จ ปน ทฺวาจตฺตาลีสา โหนฺติ, อาคตา จ อนาคตา จ สพฺพา สโมธาเนตฺวา จตูหิ อธิกา ติสตปญฺหา โหนฺติ, สพฺพาว มิลินฺทปญฺหาติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ

รโญฺญ จ เถรสฺส จ ปุจฺฉาวิสชฺชนาวสาเน จตุราสีติสตสหสฺสโยชนพหลา อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อยํ มหาปถวี ฉธา กมฺปิตฺถ, วิชฺชุลฺลตา นิจฺฉรึสุ, เทวตา ทิพฺพปุปฺผวสฺสํ ปวสฺสึสุ, มหาพฺรหฺมา สาธุการมทาสิ, มหาสมุทฺทกุจฺฉิยํ เมฆตฺถนิตนิโคฺฆโส วิย มหาโฆโส อโหสิ, อิติ โส มิลิโนฺท ราชา จ โอโรธคณา จ สิรสา อญฺชลึ ปณาเมตฺวา วนฺทึสุฯ

มิลิโนฺท ราชา อติวิย ปมุทิตหทโย สุมถิตมานหทโย พุทฺธสาสเน สารมติโน รตนตฺตเย สุนิกฺกโงฺข นิคฺคุโมฺพ นิตฺถโทฺธ หุตฺวา เถรสฺส คุเณสุ ปพฺพชฺชาสุ ปฎิปทาอิริยาปเถสุ จ อติวิย ปสโนฺน วิสฺสโตฺถ นิราลโย นิหตมานตฺถโมฺภ อุทฺธฎทาโฐ วิย ภุชคิโนฺท เอวมาห “สาธุ, ภเนฺต นาคเสน, พุทฺธวิสโย ปโญฺห ตยา วิสชฺชิโต, อิมสฺมึ พุทฺธสาสเน ฐเปตฺวา ธมฺมเสนา

ปติํ สาริปุตฺตเตฺถรํ อโญฺญ ตยา สทิโส ปญฺหวิสชฺชเน นตฺถิ, ขมถ, ภเนฺต นาคเสน, มม อจฺจยํ, อุปาสกํ มํ, ภเนฺต นาคเสน, ธาเรถ อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คต''นฺติฯ

ตทา ราชา สห พลกาเยหิ นาคเสนเตฺถรํ ปยิรุปาสิตฺวา มิลินฺทํ นาม วิหารํ กาเรตฺวา เถรสฺส นิยฺยาเตตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ นาคเสนํ โกฏิสเตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ ปริจริ, ปุนปิ เถรสฺส ปญฺญาย ปสีทิตฺวา ปุตฺตสฺส รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ, เตน วุตฺตํ –

''ปญฺญา ปสตฺถา โลกสฺมิํ, กตา สทฺธมฺมฏฺฐิติยา;
ปญฺญาย วิมติํ หนฺตฺวา, สนฺติํ ปโปฺปนฺติ ปณฺฑิตาฯ

ยสฺมิํ ขเนฺธ ฐิตา ปญฺญา, สติ ตตฺถ อนูนกา;
ปูชา วิเสสสฺสาธาโร, อโคฺค เสโฏฺฐ [โส ว (ปี.)] อนุตฺตโร;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ หิตมตฺตโน [อตฺถมตฺตโน (ปี.)];
ปญฺญวนฺตํภิปูเชยฺย, เจติยํ วิย สาทโร''ติ [ปูชิยนฺติ (ปี.) อิโต ปรํ ติโสฺส คาถาโย สี. ปี. โปตฺถเกสุ นตฺถิ]ฯ

ลงฺกายํ โทฬินคเร, วสตา โทฬินามินา;
มหาเถเรน เลขิตฺวา, สุฏฺฐปิตํ ยถาสุตํ;
มิลินฺทราชปโญฺห จ, นาคเสนวิสชฺชนํ;
มิลิโนฺท หิ มหาปโญฺญ, นาคเสโน สุปณฺฑิโต;
อิมินา ปุญฺญกเมฺมน, อิโต คจฺฉามิ ตุสฺสิตํ;
เมเตฺตยฺยํนาคเต ปเสฺส, สุเณยฺยํ ธมฺมมุตฺตมนฺติฯ

มิลินฺทปโญฺห นิฏฺฐิโตฯ